FAİK
BULUT

İSLAMCI ÖRGÜTLER 3

Cumhuriyet Kitapları

İnceleme

genişletilmiş
YENİ BASKI

FAİK BULUT

İSLAMCI ÖRGÜTLER 3

Cumhuriyet Kitapları

YAYIN KURULU
Doğan HIZLAN (Başkan), Turhan GÜNAY (Başkan Yardımcısı), Ataol BEHRAMOĞLU, Deniz KAVUKÇUOĞLU, Deniz SOM, Egemen BERKÖZ, Erdal ATABEK, Fazilet KUZA

YAYIN YÖNETMENİ
Zeynep ATAYMAN

GÖRSEL YÖNETMEN
Haydar BEY

GRAFİK TASARIM
Ahmet SUNGUR, Müge KAYGUSUZ

DİZGİ/SAYFA DÜZENİ
Serpil ÜNAY

BASKI/CİLT
YAZIN BASIN YAYIN MATBAACILIK TRZ.TİC.LTD.ŞTİ.
Çiftehavuzlar Caddesi Maltepe Mahallesi Prestij İş Merkezi
No:27/806 Kat:9 Zeytinburnu / İstanbul
0212 565 01 22 – 0212 565 02 55 Sertifika No:12028

DAĞITIM
Cumhuriyet Kitapları

1. Baskı: Şubat 1993, *Tüm Zamanlar Yayıncılık*
2. Baskı: Eylül 1994, *Tüm Zamanlar Yayıncılık*
3. Baskı: Ağustos 1997, *Doruk Yayınları*
4. Baskı: Ağustos 2009

Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A.Ş.
Prof. Nurettin Mazhar Öktel Sk.
No:2 34381 Şişli - İstanbul
Tel : (0212) 343 72 74
Faks: (0212) 343 72 65
ckk@cumhuriyet.com.tr
www.kitap.cumhuriyeti.com.tr

Yayın Hakları Cumhuriyet Kitapları'na aittir.
Tanıtım amacı dışında izinsiz alıntı yapılamaz.

Fatih Sultan
Mehmet Özgüler
3

Faik Bulut, Kars/Kağızman doğumludur. Gazi Eğitim Enstitüsü mezunu olup '68 Kuşağı'ndandır.
12 Mart döneminde Filistin'e gitti; Ortadoğu'da yedi yıl kaldıktan sonra Türkiye'ye döndü. 1985'te gazeteciliğe başladı. Çeşitli gazete ve dergilerde muhabir-köşe yazarı olarak çalıştı.
1990'da ilk kitabını yazdı. İslam tarihi, İslamcı örgütler, Ortadoğu, Arap dünyası, Filistin ve Kürt meseleleri üzerine yayınlanmış 24 kitabı vardır. Arapça, İngilizce, Fransızca, Kürtçe ve Farsça bilmekte; Türk, Arap ve Batı medyasında siyasi yorumcu olarak analiz yapmayı sürdürmektedir.

İÇİNDEKİLER

Sunuş 11

I. LÜBNAN

Dinler ve Mezhepler Yatağı 17
İkinci Sınıf Vatandaş: Şiiler 22
Hizbullah Fikriyatının Kökeni 26
Şah'ın Adamı Musa Sadr 28
Musa Sadr Olayı 29
Adım Adım Hizbullah 31
Sadr Kayboluyor 34
Hizbullahçılık 35
Hizbullah Örgütlenmesi 37
Dışarıya Yönelik Kuvvet 39
Lübnan'da Hizbullahi Yapı 41
Şiilikte Hizbullah, Cihat ve Şehitlik 43
Şeyh Fadlallah-Hizbullah İlişkisi 46
Hizbullah Parlamentoda 49
Hizbullah ve Seçimler 51
Lübnan'da İslamcı Örgütler 52
Şii Örgütler 52
Hizbullah 52
EMEL Hareketi 59
Sünni Örgütler 63
İslami Cemaat 65
İslami Tevhid Hareketi 69
İslami Hayır Projeleri Cemiyeti 72

Selefi Akım 75
Müslüman Âlimler Topluluğu 76
Resmi Dini Kurumlar 77
Diğer İslamcı Gruplar 77
Feth-ül İslam 80
Filistin İslamcıları 84

II. İRAN

Humeyni ve İslam Devrimi 98
İran ve Devrim İhracı 102
Devrim İhracı'nın Teorik Temelleri 104
Eylemci İslam Merkezi 110
Örgütler İmparatorluğu 113
İran Özel Birimleri 115
İç ve Dış Siyasette Huzursuzluk 118
İran'da Parti ve Kurumlar 120
Önemli Kurumlar 120
Siyasi Parti ve Örgütler 123
Reformcu Görüşler, Muhafazakâr Görüşler 128
Reformcu-Muhafazakâr Mücadelesi 132
Sünni Cunudullah Örgütü 136
Sünni Bir İslamcının İran'a Eleştirisi 136

III. IRAK

Şia Hiyerarşisi ve Maraci-ül Taklid 147
Şia Geleneği 148
Marcaiyet Nedir? 149
Taklit: Mürit ve Ayetullah İlişkisi 153
Şiilikte Usuli-Ahbari Ekolü 154
Necef'te Ayetullahlar Kavgası 155
Ayetullahlar ve İşgal Güçleri 160
Irak'a Özgü Şii ve Sünni İslamcılığı 164
Şiiler, Yönetim ve Mezhepçilik 166

Siyasal Şiilik ve Komünizm Düşmanlığı 172
Şii İslamcı Akımdan Partileşmeye 176
Şiiler ve Ordu 180
Sünni İslamcılık ve Saddam 184
Irak'ta Şii Örgütler 186
İslami Davet Partisi 186
Irak İslam Devrimi Yüksek Meclisi 192
El Sadr Hareketi 196
Fazilet Partisi 200
Cunud-ül Sema 201
Ahmed el Hasan Grubu 202
Irak Türkmen İslam Birliği 202
Şii Hareket Cemiyeti 202
Diğer Şii Örgütler 203
Sünni Örgütler 203
Irak İslami Ordusu 204
İhvancı Hareket: Irak İslam Partisi 205
Müslüman Ulema Heyeti 209
El Kaide-Irak Kolu 209
Mücahitlerin Şûra Meclisi 210
Vatansever Irak İslami Cephesi 211
Hizb-ül Tahrir 211
Sünnet Partizanları 211

IV. AFGANİSTAN

Devlet ve İslam 228
Afganistan'da Köktendinciliğin Kaynakları 236
İslamcı Hareketin Ortaya Çıkışı 240
Cemiyet-i İslami ve Hizb-i İslami Bölünmesi 245
Hikmetyar'a Göre İslami Oluşumlar 246
İki İslamcı Partinin Programları 251
Şiilerin İç Mücadelesi 252
İslamcıların Vietnamı 253

Taliban Dönemi: Cihat İçinde Cihat 256
Sünni Örgütler 258
Taliban 258
El Kaide 262
Hizb-i İslami 263
Cemiyeti İslami Afganistan 266
Hareketi İnkılâbi İslamiye Afganistan 268
Hizbi İslami Halis 269
İttihadi İslamiye Mücahidini Afganistan 270
Cepheyi Necati Milliyi Afganistan 271
Mehazi Milliyi Afganistan 271
İran Destekli Şii Partiler 271
Hareket-i İslami 271
Hizbe Vahdete İslami Afganistan 271
Sazman-i Nasr 272
Pasdaran-ı Cihad-i İslami 272
İran'dan Bağımsız Şii Partiler 273
Şûray-ı İnkılâb-i İttifak-i İslami 273
Sazman-i Mucahidin-i Mustezafin-i Afganistan 273

V. PAKİSTAN

Vasco de Gama'nın İslama Hizmeti 285
Seyyid Ahmed Han: Sömürgecilerin İslamı 287
Şirak Ali ve Muhsin Mülk: Modernizmin Takviyesi 290
Gelenekselciliğe Dönüş: Şıbli Numan 292
Gelenekçi Deoband Medresesi 293
Yeni Gelenekselcilik: Ehl-i Hadis 295
Panislamizm ve Hilafet Hareketi 297
Muhammed İkbal: Urdu-İslam Sentezi 300
İkbal'in Pakistan Görüşü 301
İslam Sosyalizmi:
Pakistan'a "Evet" ve "Hayır" Çatışması 302

İslamcı Örgütler 304
Sünni Örgütler 304
El Mevdudi ve İslami Cemaat 304
Pakistan İslami Talebe Cemiyeti 313
Davet Cemiyeti ve Leşker-e Tayyibe 317
Pakistan Taliban Hareketi 319
Sipahe Sahabe Pakistan 321
Leşker-e Jhangvi 323
Hz. Muhammed Ordusu 324
İslami Cihat Hareketi 325
Ansar (Mücahit) Hareketi 326
Sünni Hareketi 327
Lal Mescid Uleması 327
Diğer Örgütler 328
Şii Hareketleri 329

VI. KÜRT İSLAMCILARI

Kürt Toplumunda İki Büyük Tarikat 339
Tarikat Devrimi ve Siyasal Tarikatçılık 345
Militan Nakşilik 348
Nakşibendi Aristokrasisi ve Medreseler 350
İslamcı Örgüt ve Hareketler 354
Türkiye 354
Kürdistan İslam Partisi (PİK) 354
Hizbullahçı Akım 358
Kürdistan İslami Hareketi (KİH) 362
İran Kürt İslamcıları 363
Irak Kürt Federe Bölgesi – Genel Bakış 368
Kürdistan İslami Birliği (KİB) 370
Kürdistan İslami Hareketi (KİH) 372
İslami Uyanış Hareketi (İUH) 375
Kürdistan'da İslami Cemaat (KİC) 375
HAMAS 376
Tevhid Hareketi 377

İkinci Soran Bölüğü 378
Ansar-ül İslam (ve Cunud-ül İslam) 378
İslam Kürt Birliği Teşkilatı-İKBT (Kürt Rabıtası) 382
Sipah-i Rizgari 383
Kürt Hizbullahı 383

VII. SUUDİ ARABİSTAN

Vahabilik-Selefilik: Vahabi Hareketi 395
Vahabilik Öğretisi 400
Petrole Bulaşan Amerikancılık 402
Din Yoluyla Muhalefet 404
Mekke'nin İşgali 405
Şiiler ve İran 407
Fetvalı Muhalifler 409
İki Eğilimli Bureyda Ulemasının Muhalefeti 410
Köktendincilik ve El Kaidecilik 141
Dünya İslami Rabıta Örgütü 416

VIII. YEMEN

Kabile, Mezhep ve Çatışmalar Diyarı 425
Suudi Destekli İhvancılar: IYTP 428
İhvan Hareketi ve Şeyh El Zindani 431
İhvan-Tüccar-Aşiret Cephesi 437
Diğer İslamcı Örgütler 439
Silahlı Cihatçı Akımın Ortaya Çıkışı 439
İslami Cihad 441
Mümin Gençler Örgütü ve El Hawsi Hareketi 442
Doğruluk Partisi (Hizb-ül Hak) 443
Aden-Ebin İslam Ordusu 444
El Kaide 444
Yemen Evlatları Birliği 444
Diğer Örgütler 444

DİZİN 447

SUNUŞ

Elinizdeki kitap, Ortadoğu'daki İslamcı örgütlere ilişkin üç ciltlik araştırmanın sonuncusudur. İlk baskısı 1993 yılında yapılan bu kitap, sonraki baskılarında hem yenilendi hem de geliştirildi. Genelde İslamcı örgüt ve kuruluşlar dinamiktirler. Sürekli bir değişim içindeler. Bazı oluşum ve dernekler kayboluyor, yerine yenileri geliyor. En köklü denen dinci yapılar bile zamanın ruhuna uygun olarak bölünüyor, dönüşüyor ve kabuk değiştirebiliyorlar. Bir kısmı iktidarı alıp zafer kazanmak üzereyken iç ve dış şartlar gereği acı mağlubiyetler tadıyor.

Bu değişim ve dönüşüm, üçüncü cildin kapsamında ele alınan ülkelerde daha hızlı, trajik ve şiddetli bir hal aldı. Bulunduğu ülkenin jeopolitik oyunlarında rol alan, bölgesel düzeydeki siyasetlere silahla müdahale edebilen İslamcı örgütlerin bu durumu nedeniyle, elinizdeki kitapta bulunan eski bilgilerin çoğu değiştirildi; güncellendi. Sanki kitap sil baştan yazılmış oldu.

Örneğin; Hizbullah (Lübnan), Şiiler ve El Kaide (Irak), Taliban ve El Kaide (Afganistan), El Kaide ve benzeri örgütler (Pakistan) konusunda yaşanan gelişmeler baş döndürücüydü. Dolayısıyla bütün örgütlerin yapılarında köklü değişimler gerçekleşti.

Üçüncü cilde konu olan İslamcı örgütler, Türkiye ve dünyayı yakından ilgilendiren oluşumlardır. Silahlı ve silahsız olanları vardır. Dolayısıyla uluslararası politikaların gidişatını değiştirebilecek potansiyelleri vardır; İran İslamcıları, Iraklı Şiiler, Lübnanlı Hizbullah, Pakistan ve Afganistan'daki Taliban ile Orta Asya'dan Or-

tadoğu'ya kadar geniş bir alanda şiddet faaliyeti yürüten El Kaide bunlardandır.

Ayrıca Türkiye'nin içinde uzantıları yahut benzerleri bulunan Kürt İslamcıları özellikle Irak Kürt Federe Yönetimi bölgesinde etkindirler. Yönetimlere kafa tutabilecek güçtedirler. Bunların tümünün ayrıntılarıyla açıklanması gerekirdi.

Daha önce Körfez ülkelerinde (Kuveyt, Bahreyn, Katar gibi) ele aldığımız İslamcı örgüt ve oluşumlara bu kitapta yer vermedik. İki nedenden: *Bir;* kitabın sayfaları artmış olacaktı. *İki;* sözü edilen Şii ve Sünni oluşumlar, esasında Suudi Arabistan, Mısır, Ürdün, Irak, İran, Lübnan ve Pakistan eksenli İslamcıların birer uzantısı veya şubeleri konumundaydılar. Ana örgütleri okuyanlar, bunları kolayca tahmin edip tanıyabilirdi.

İslamcı hareket ve akımların bu dinamizmini yakından izleyip gelişmelerin ayrıntılarını kayda geçmek, yaklaşık 20 yılımızı aldı. Dolayısıyla üç ciltlik kitap, 18 yıllık fiili bir çalışmanın ürünüdür. Yeni baskıları nedeniyle üç kez gözden geçirilip yenilenmiş, bazı noktaları değiştirilip geliştirilmiştir.

Araştırmadaki bilgilerin büyük bir bölümü, birinci el kaynaklardan, söz konusu örgütün yayın organları veya temsilcilerinin yayınladıkları verilerden oluşuyor. Özgün belgelerin (özellikle Arapça ağırlıklı) yanı sıra, yabancı kaynakların (İngilizce, Fransızca, Türkçe, vs) ilgili hareket hakkındaki haber ve yorumlarına yer veriyor. Böylece karşılaştırma ve çelişkileri göz önüne serme olanağı doğabiliyor. Dolayısıyla kitap hem güvenilir bir başvuru kaynağı, hem de kolay eskimeyen bilgileri içermesi bakımından ansiklopedik bir nitelik taşıyor. Ansiklopedilerde kullanılan kuru, mekanik ve durağan dil yerine; olayların akışı içinde canlı anlatımlara dayanan, öyküleştirilmiş, akıcı bir üslup kullanılıyor.

Faik Bulut
İstanbul, Mart 2009

I

LÜBNAN

LÜBNAN

2007 verilerine göre Lübnan'ın nüfusu 3 milyon 925 bin kişiydi. Bunun %59,7'si Müslüman, %39'u Hıristiyan, %1,3'ü de diğer inançlardandır. Ülkede resmen kabul edilen 18 mezhep ve inanç türü bulunuyor. Şiilerin toplam nüfusa oranı %28, Sünnilerin %20, Dürzilerin ise %6'dır. Müslüman diye tanımlanan toplumda Sünni, Şii, Dürzi ve İsmaililerin kendilerine ait dini kurumları (ibadethane, dini mahkeme ve dini okul) bulunmaktadır.[1]

Dinler ve Mezhepler Yatağı

Lübnan, "kitaplı dinler" olarak bilinen Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslamiyet'in doğup yayıldığı merkezlerle çok yakın coğrafi ilişkisi nedeniyle, oldum olası "dinler ve mezhepler yatağı" gibidir. Müslüman, Hıristiyan ve Yahudiler bir arada, ama gettolaşmış cemaatler, hatta kantonlaşmış beylikler halinde yaşarlar. Sözgelimi, Hıristiyan Marunilerin bölgeleri Sünni Müslümanlarınkinden farklıdır, bunlarınki de Şii bölgelerine benzemez. Dürziler, daha güvenli dağlık bir yörede mekân tutmuşlardır.

Ülke etnik bakımdan mozaik gibidir: Arap çoğunluğun yanı sıra Türk, Kürt, Fransız, Rum, Ermeni, İtalyan, Çerkes vs. bulunur. Ayrıca Lübnan, İslamiyet ve Hıristiyanlık dünyasında egemen resmi dine (Sünnilik veya Ortodoksluk) başkaldıran mezheplerin gelip sığındığı tarihi bir mekân olmuştur. Hoşgörüsüz dinlerin tahakkümüne karşı çıkan mezhep ve inançların Ortadoğu'daki nefes borusu işlevini görmüştür.

Siyasi nedenlerle ülkelerinden kaçan politikacılar ile din önderlerinin (ünlü İslam ıslahatçısı Reşid Rıza, Şekip Arslan, Hizb-ül Tahrir kurucusu Takiyeddin el Nebahani, İhvan'ın çeşitli ülkelerdeki aranan önderleri... vs.) faaliyet alanı haline gelmiştir.

Lübnan'ın bir özelliği daha var: Hemen tüm dini görüşlerin en çok siyasileştiği diyarlardan birisidir. Örneklersek; Haçlı Seferleri'nden beri Lübnan'da bulunan Maruniler; 1516-1697 yıllarında Manid Emirlikleri'ni kurdular. 1697-1841 yılları arasında ise Şihabiler, Osmanlı İmparatorluğu'nun himayesine girerek kendi Hıristiyan bölgelerini özerk biçimde yönettiler. Osmanlı döneminde Maruni kilisesi biri geleneksel ve bağımsız, diğeri de Roma kilisesine bağlanmayla sonuçlanan reformculuk olmak üzere iki dönemden geçti. 1700'lerin sonunda Fransızlar, Ortadoğu'ya ilgileri nedeniyle misyoner okulları açmaya başladılar. Napolyon'un Filistin çıkartması (Akka Kuşatması) sırasında Maruni papazları ona yardım etme kararı aldılar.[2]

1841 yılında Maruni başpapazları, aşırı derecede politikleşmişlerdi. Bu gelenek hâlâ sürmektedir. 1860 yılında Maruniler ile Dürziler arasında kanlı çatışmalar çıkıp Dürziler çok sayıda Maruni'yi katledince, Avrupa Osmanlı'ya baskı yapmaya başladı. Baskılara dayanamayan Osmanlı, 1862'de Maruniler için "özerk bir bölge" tayin ederek buraya "Küçük Lübnan" adını verdi. Birinci Dünya Savaşı yıllarında Maruniler, esas olarak Fransızlara yardım ettiklerinden, Osmanlı yönetimi "Küçük Lübnan" antlaşmasını iptal etmişti.[3]

1920'de toplanan San Francisco Konferansı sonucunda Fransa, Suriye ve Lübnan'da manda (himaye) yönetimi kurma hakkını elde etti. O tarihten itibaren hemen tüm batılı ülkelerin hedefi, Lübnan'da Hıristiyan (Maruni) egemenliğini gerçekleştirmektir. Kültür faaliyetleri de buna yöneliktir. Maruni aydınlarından Michel Ciha ve Charles Corn, kendilerini Araplardan ayrı ve daha üstün bir mil-

let olarak gördüklerini şöyle ifade ederler: "Biz Maruniler, Akdeniz uygarlığının ürünleriyiz. Oysa Ortadoğulu diğer halklar (Araplar – F.B.), Hint Okyanusu uygarlığının uzantılarıdır."[4] Lübnan iç savaşının kışkırtıcılarından faşist Falanjist (El Ketaib) milislerinin önderi Pierre Cumeyyil açıkça şunu diyordu: "Lübnan bir ruhtur; ruhani ilkedir. Üstlendiği görev, Arapların üstlendikleriyle kıyaslanamaz."[5]

Sayısal çoğunluktan korktukları için 1932 yılından beri bir türlü resmi nüfus sayımı yapmayan Lübnanlı Maruni yetkililer, Fransız himaye döneminde çerçevesi çizilip 1943'te meşruluk kazanan Milli Antlaşma (*El Misak el Vatani*) gereğince, ülkeyi, en tepeden yönetme hakkına sahipler. Geniş yetkilerle donatılmış cumhurbaşkanlığı makamı, Marunilere verilmiştir. Başbakanlar Sünni kesimden olurken, Millet Meclisi başkanlıkları ile bazı bakanlıklar Şiiler ve Dürzilere veriliyor.

Lübnan siyasi tarihinde önemli rol oynayan ve politikleşme yönünde adımlar atan ikinci bir akım ise, Afgani-Muhammed Abdu ikilisinin selefi (köktendinci) çizgisinin sürdürücüsü olan Reşid Rıza idi. Başlangıçta sadece İslam ümmeti çerçevesinde görüş belirtip, "Osmanlı Hilafeti altında ama canlandırılmış ve ıslah edilmiş bir İslamın ruhuyla ayağa kalkmayı" tasarlayan Islahatçı Reşid Rıza, Kahire'de (Mısır) bulunduğu yıllarda Arap milliyetçilerinin de etkisinde kalarak, "Hilafet'in Osmanlılardan alınıp, daha necip bir kavim olan Araplara verilmesini istemişti."[6] Bu uğurda çalışmalar yaptı, dernekler kurdu. Üstadı olan Muhammed Abdu'yu Lübnan'a getirerek gelenekçi ulemadan (Osmanlı yanlısı Şam ulemasının temsilcilerinden) Yusuf el Nebhani'yle tanıştırdı.[7] Onun "çürümüş fikirlerine" karşın, yine bir Osmanlı centilmeni olan ama giderek panislamist ve panarabist bir söyleme kayan Dürzi Prensi, Arap-İslam sentezcisi Şekip Arslan ile yakınlaştı.[8]

Emir Şekip Arslan, Lübnan Şuf dağlarında mekân tutmuş Dür-

zilerin aristokrat iki ailesinden biri olan Arslanların (aslen Kürt veya Fars soyundan gelmeleri pekâlâ mümkün olup İran-Van-İskenderun hattını izleyerek zamanla Lübnan'a yerleşmiş tarihsel bir beyliğin torunları) evladı sıfatıyla 1869'da dünyaya geldi. 1946 yılında vefat etti. Osmanlı İmparatorluğu'nda eğitim görmüş bir Arap kuşağının temsilcisi olduğu kadar, İstanbul'daki halifeye çok bağlı bir "Osmanlı centilmeni" idi.[9] Ama o, temsilci olmanın ötesinde dini-politik bir kişilikti. Batılıların her alanda ilerlemeleri ve İslam âleminin her alanda gerilemesinin yol açtığı fikirsel arayışlar sırasında "*El Nahda*" (uyanma, aydınlanma) hareketinin İslam ağırlıklı ıslahatçılarındandı. Batılı misyonerlik faaliyetlerinin yoğunlaştığı bir dönemde, "Ortadoğu'da aktif bir İslami ıslahat hareketi, islimini almış vaziyetteydi."[10]

Hareketin merkezi Kahire olmakla (El Afgani, El Tahtavi, El Kevakibi, Muhammed Abdu vs.) birlikte, Osmanlı İmparatorluğu'nun çeşitli bölgelerinde savunucuları da vardı. Arslan, hem aristokrat konumunun getirdiği olanaklardan hem de El Nahda hareketinin yarattığı gelişmelerden yararlanmayı başardı. Kendini geliştirdi. Kahire'deki *El Ehram* ile *El Müeyyed* gibi gazetelerle Suriye'deki yerel basında makaleler yazdı. İslam ıslahat hareketinin manevi babası Cemaleddin el Afgani ve onun öğrencisi Muhammed Abdu ile tanışıp dostluklar kurdu. İkisinin kararlı izleyicisi Reşid Rıza ile kırk yıl süren bir arkadaşlık yaptı.[11] Osmanlı eğitim sisteminden geçmiş ve devlet görevlisi olmuş Arslan, Sultan II. Abdülhamit'in panislamist görüşlerini benimsiyordu. Bu çerçevede Abdülhamit için, "Dinin ve dünyanın süsü Halife, methe ve şükrana layıktır"[12] diyebiliyordu. "Devlet-i Osmaniye'nin bekası için Allah'a niyaz ediyordu."[13] Arap dünyasında yaptığı baskı ve mezalimler yüzünden "el Seffah" (Kan Dökücü/Eli Kanlı) diye ünlenen, İttihat ve Terakki'nin üç isminden biri olan Cemal Paşa'ya adeta tapıyordu: "Osmanlı devletinin istikbaline büyük tehlike saydığım milliyetçiliğe karşı onun kor-

ku ve baskı politikasına kadar ben, Cemal Paşa ile her konuda aynı kanaatteyim..."[14] ifadesini kullanıyordu. Tüm bu nedenlerle merkezi Kahire'de olan Akademi Merkeziyet Cemiyeti'ne veryansın ediyor, Osmanlı'dan ayrılmak isteyen Arap milliyetçilerine demediğini bırakmıyordu.[15]

Osmanlı'nın yenilip Arap ülkelerinin batılılar tarafından işgal edilmesi karşısında Arslan, bu kez Osmanlı-İslam ekseninden çıkıp İslam-Arap eksenine doğru kaymaya başlamıştır. 1922'de Rus Dışişleri Bakanı Çiçerin ile gizlice görüşmüş,[16] Mayıs 1992'de Cenevre'de yapılan Mazlum Halklar Birliği Kongresi'ne katılmış ve İtalya'nın Roma kentinde toplanan Tevhid-i İslam Kongresi'nde boy göstermiştir. Gerek Arap milliyetçisi gerekse İslam ıslahatçısı aydınlarla işbirliği yapan Arslan, Berlin merkezli Şark Kulübü başkanı olmanın yanında 1924'te Almanya'da İslam İnanış Cemiyeti'nin de kurucularındandı. Abdülhamit zamanında kurulan Osmanlı-Alman yakınlığına istinaden "Kaiser'i, (Alman imparatoru) Müslümanların hamisi" ilan etmiştir.[17] 1926'da Kahire'deki Hilafet Kongresi'ne katılmış, Kasım 1927'de (Ekim Devrimi'nin 10. yılı) Moskova'daki kutlamalarda bulunup Uluslararası Emperyalizme Karşı Savaş Komitesi üyesi seçilmiştir.[18] 1934'te henüz devlet olmayan İsrail liderlerinden Ben Gorion ile İsviçre'de buluşup tartışmıştır.[19] İkinci Dünya Savaşı yıllarında ise İtalya ve Hitler Almanyası yetkilileriyle yoğun ilişkiler kurmuştur.[20]

Hayatını İslam ülküsüne, ardından Arap-İslam ülküsüyle Fas'tan Irak'a kadar bütün Arap ülkelerinin kurtuluşuna adayan Şekip Arslan'ın gözündeki ilk kahraman, Sultan Abdülhamit'tir. Ardından Cemal Paşa ve Enver Paşa gelir. İki dünya savaşı arasındaki yıllarda, Suudi Arabistan'da Vahabilik (Suudi köktendinciliği) temelinde bir devlet kuran İbni Suud, bir süre için umut verip Şekip Arslan'ın düşlerini süslemişti. Buna karşılık, Osmanlı'ya başkaldıran Arap ayaklanma lideri Şerif Hüseyin ile Mustafa Kemal'e çok kızgındı.

Ona göre Mustafa Kemal, "Türkiye'ye siyasi bağımsızlık kazandırmasına rağmen ülkeyi Batı'nın kültür emperyalizmi altına sokmuştu."[21]

Köktendinci Reşid Rıza'nın yardımıyla 1925 yılında Suriye-Filistin delegasyonu başında Milletler Cemiyeti'ne giden Arslan,[22] "İslami dayanışma bağlarının milliyetçilikten daha güçlü ve önemli olduğuna"[23] inandığından, "İyi Müslümanlar olun ve haklarınızı ararken bölünmeyin"[24] nasihatini vermiştir hep.

Lübnan siyaset arenasında boy gösteren dini-siyasi diğer bir hareket de Şia'dır. Onu aşağıda inceleyeceğiz.

İkinci Sınıf Vatandaş: Şiiler

Ortaçağda Şam merkezli Emevi yönetimine muhalefet eden Şiiler, baskı ve zulüm yüzünden Mezopotamya ve Arabistan'dan göçüp 7. yüzyılda Lübnan'ın dağlık bölgelerine yerleştiler. Burası, birkaç asır sonra Hıristiyan dininin yuvası olacaktı. 1305 yılında, Memluk yöneticilerinin 13 yıl süren kıyımı sonucu, Kesravan'da tek Şii bile kalmadı. Canını kurtarabilenler, Maruni inancını benimsemiş veya kendileri için daha güvenli Bekaa Vadisi ile Baalbek'e göç etmişlerdir. 18. yüzyılda Maruniler, Şiilere baskı yapma politikasını Sünnilerden devralıp onları Lübnan Dağı'nın büyük kesiminden kovdular.

Şiiler, Sünni/Hanefi geleneğine göre yürütülen Osmanlı yönetiminde Lübnan Sünni cemaati içinde görülüyor, dolayısıyla herhangi bir idari özerklik veya toplumsal imtiyazdan yararlanamıyorlardı. Şiiler için sadece "bir çeşit" adli özerklik söz konusuydu. Osmanlı sonrası Arap ülkelerindeki egemen görüş Sünni olduğundan, özellikle Körfez ülkelerindeki Şiiler, ikinci sınıf vatandaş muamelesine maruz kalıyorlardı.

Lübnan'a dönersek; Şiilerin dini özerkliği, 1926 tarihli Fran-

sız Kararnamesi gereğince Caferi fıkhına uygun olarak resmilik kazandı ve Şii mahkemeleri meşrulaştı. Böylece Şiiler, Osmanlılardan bu yana ilk kez cemaat haline geldiler. Lübnan devletinde kabul edilen 1943 tarihli Milli Antlaşma, esasında cemaatçi *(confessional)* bir mutabakat temelinde kurulmuştu. Antlaşma uyarınca en tepede Maruni egemenleri, ikinci sırada Sünni cemaati ve üçüncü sırada ise Şiiler yer alıyordu. Şii temsilcileri, sınırlı da olsa siyasal rol üstlenebildiler. Örneğin, Fransız dönemi parlamentosundaki dokuz sandalye onlara ayrılmıştı.[25]

1943'ü izleyen otuz yıl boyunca Şiiler, Lübnan siyasi ve toplumsal hayatında marjinal kaldılar. 1975 yılında başlayıp yaklaşık 15 yıl süren iç savaşa kadar olan süreçte Lübnan, esas olarak Maruni cemaati egemenleri tarafından yönetildi. Aslında ülke, Maruni-Sünni egemenlerinin geleneksel tahakkümü altındaydı. Hıristiyan-Müslüman mutabakatı sonucu ayrılmış iki farklı nüfuz bölgesinde, Şii ve Dürziler fazla etkin olamıyorlardı. Bu yüzden, Şiiler ile Dürziler, genel çerçevedeki ayrımda Müslüman nüfuz bölgesinde yerlerini aldılar. Özellikle Cebel Amil (güney) bölgesinde ve Bekaa Vadisi'ndeki dağlık kesimde yerleşmiş bulunan Şiiler, hemen hemen toplumdan soyutlanmış durumdaydılar. Geri kalmışlıkları çok belirgindi. Bu yüzden, yönetimin ilgisini çekmiyorlardı. Şiiler de ülkedeki gelişmelere duyarsızdılar. Şii toplumu, geleneksel feodal ilişkiler çerçevesinde "aristokrat" sayılabilecek ailelerin tahakkümü ve baskısı altındaydı. Genelde siyasi temsil hakkını elde eden bu aileler, farklı cemaatlerin egemenleriyle uzlaşarak elde ettikleri siyasal/toplumsal konumlarından memnundular.[26]

1960'lara kadar Şiilerin sosyo-ekonomik durumu çok kötüydü. Bürokrasi, ordu, ticari ve idari alanlardaki temsil oranları son derece düşüktü. 1946'da üst düzey idari görevliler arasındaki oranları %3,2 iken, 1955'te sadece %3,5'e yükselebilmişti. 1971 yılında bir Şii ailesinin ortalama geliri 4.532 Lübnan lirası (pound) iken, ül-

kenin milli gelir ortalaması 6.247'yi geçiyordu. Okul eğitimi almamışların oranı ülke çapında %30 iken, Şiiler arasında %50'yi geçiyordu. Şii çoğunluğun yaşadığı Güney Lübnan için ayrılan devlet bütçesi %7 idi. Böylece en doğal vatandaşlık haklarından yoksun Şiiler, en alttakiler olmayı sürdürüyorlardı.[27]

1974 tarihli iç savaş öncesindeki istatistiklere bakılırsa, Lübnan devlet yönetiminin en üst 85 makamındaki dağılım şöyleydi: 43 Hıristiyan, 22 Sünni, 14 Şii ve 6 Dürzi.

1990'larda ülke nüfusunun %40'ını Şiiler, %30'unu Hıristiyanlar, %20'sini Sünniler ve %10'unu Dürziler oluşturuyordu.

1970'lerde, ülke ekonomisinin sağlıklı yürüdüğü ortamda, Hıristiyan ailelerin %14'ünün, Şii ailelerin ise %22'sinin yıllık geliri 3.000 frankın altındaydı; Şiilerin %82'si 12 bin franktan az alıyordu ve bu düşük gelir, Hıristiyan ailelerden daha kalabalık olan Şii ailelerin (ortalama 6-8 kişinin) giderlerini karşılamak zorundaydı. Toplumsal merdivenin üst basamağında, yıllık geliri 50 bin frankın üzerindeki Hıristiyan aile oranı %10 iken, Şiilerinki sadece %2'de kalıyordu.

Aile Planlaması Derneği'nin verilerine göre, Şiilerin %70'i kol emekçisi, %13'ü işveren-işletme yöneticisi, %2'si serbest meslek sahibiydi. Erkekli kadınlı her iki Şii'den biri okuma yazma bilmiyordu, üç Şii'den biri ise ilkokulu bitirememişti.[28]

1958 iç savaşı, Lübnan'daki Maruni egemenliğine karşı Arap milliyetçiliğinin bir tepkisiydi. Aynı zamanda "işbirlikçi, feodal ve komprador" Hıristiyan egemenlerinin despot/haksız yönetimine yönelik "mazlum Arap, Müslüman, Şii ve Dürzilerin" başkaldırısıydı ki; toplumsal/siyasal dengeleri yoksullar lehine değiştirmeyi öngörüyordu. Fakat ABD ve batılı devletlerin müdahalesi statükonun bozulmasını önledi. Bu tarihten yirmi yıl sonrasına kadar Lübnan devleti, istenilen dengeler üzerinde işlev gördü.

1960'lı ve 1970'li yıllarda Şii potansiyel gücü harekete geçme-

ye başladı. Mevcut durumu altüst eden yeni güçler sahneye çıktı. Hızlı sosyo-ekonomik modernleşme, eğitim yaygınlaşması, kentleşme, petro-dolar akışı, o zamana kadar mahrum bırakılmış Şiilerin politikleşmesini çabuklaştırdı. Şii cemaati arasında, Batı eğitimini almış ve modernist yeni bir orta sınıf oluştu. Feodal bağlarla kısıtlandıklarını hisseden Şii girişimciler, zaman içinde Batı Afrika ve başka ülkelere göçerek orta hallice/zenginçe olmuş, 1960'lı yıllarda başkent Beyrut'a dönerek orta çaplı yatırımlar yapmışlardı.[29]

1967 Arap-İsrail savaşının ve Filistin direniş hareketinin getirdiği siyasi istikrarsızlık, Lübnan'ın güneyinde yoğun olarak yaşayan Şiilerin büyük kent merkezlerine göçerek kalabalık Şii semtleri oluşturmalarına ve hızla siyasileşmelerine yol açmıştı. Büyük kent varoşlarındaki Şiiler, eski yoksul köylü konumlarını bırakarak modern işçiler oluverdiler. Bu da sınıfsal bir hareketlilik ve uyanış yarattı. Şiiler arasında, "kendilerine karşı yapılan haksızlık" ve "milli paylaşımda eşitsizlik" fikri gelişti ki, bu da Şii kesimin yoğun biçimde komünist ve sosyalist partilerin çekim alanı içine girmelerine neden oldu. İlginçtir; komünistlerle sosyalistlerin eskiden etkili oldukları Şii çevrelerinden, çok sonradan Hizbullah çıktı.[30]

Toplumsal ve ekonomik değişim sürecinde, geleneksel *zuema* (ağa-bey-eşraf) ilişkisinden kurtulan Şiiler feodal önderliğe değil, daha modern bir önderliğe ihtiyaç duydular. İşte İmam Musa Sadr'ın yükselişi, bu arayışa denk düştü.[31] Şiilerin toplumdan tecrit edilmişliğinin zayıflaması, cemaat bilincini ve kimliğini besleyen bir etken oldu. Lübnan'ın demografik yapısı da, hızla çoğalan Şiiler yüzünden bozuldu. 1970'te üç milyonluk Lübnan nüfusunun üçte biri Şiilerden oluşuyordu ki,[32] bu da egemen Maruni-Sünni cemaatini rahatsız ediyordu. Şiiler, parlamentoda nüfusa göre temsil hakkı istiyorlardı. Oysa 99 sandalyeli parlamentodaki kontenjanları, sadece 19 sandalye idi. Buna karşılık asıl azınlık Marunilerin, tam 30 sandalyesi vardı. 1975'teki iç savaşın çıkış nedenlerinden biri de buy-

du. 15 yıllık boğazlaşmadan sonra varılan Ekim 1989 Taif Anlaşması hükümleri uygulansaydı, 108'e çıkarılması düşünülen parlamentodaki sandalye sayısının çoğunun Şiilere ait olması kaçınılmazdı.[33]

1970'li yılların başına gelindiğinde Lübnan'da planlı programlı siyasal bir Şii hareketinden söz etmek mümkün değildi. Hızla bilinçlenmiş Şii gençler, yerel ilerici, sosyalist veya Marksist partilerle (Baasçı, Nasırcı, Arap milliyetçisi, komünist partiler vs.) Filistin direniş örgütlerine kitlesel biçimde katılıyorlardı. Lübnan'ın güney kesiminde konuşlanan Filistin gerillalarının, Şiilerin siyasî ve askeri eğitimindeki rolleri inkâr edilemez.[34]

Hizbullah Fikriyatının Kökeni

Hizbullah zihniyeti, Hz. Muhammed'in ölümünden sonra kimin halife olacağı konusunda Hz. Ömer ile Hz. Ali çekişmesine kadar uzanır.

Devletle özdeşleşmiş İslam hoşgörüden öyle yoksundu ki, devletin Sünni (Hanefi-Şafii-Hanbeli) yorumuna karşı, mezhep-tarikat görünümlü bir tepki doğdu: Şiilik ve Alevilik bu tepkinin zamanla biçimlenmiş halidir.

İlahi iradeyi uygulamak adına, düzenin kendisine ve özüne değil de, biçimine ve tek tek yöneticilerin davranışları babından, zaman zaman şu ya da bu devlet adamına karşı yapılan suikastların başlatıcısı olan Hasan Sabbah da, Hizbullah fikrinin başlatıcıları arasında sayılabilir. Hasan Sabbah, 1090 yılında sadece bir fakih (din bilgini) ve ilahiyat doktoru olmakla kalmayıp, İslam dininin Şii-İsmaili mezhebinin, bir eylem dini olduğu kararına varmıştı.[35]

Hasan Sabbah yandaşları, Haçlı Seferleri'ne karşı direnişlerinde de, halkın gözünde "İslam kahramanları" olarak algılandılar. Humeyniciler ve özellikle Sünni Müslümanlar, bu gerçeği yadsıyarak, Sabbah zihniyetiyle aralarına mesafe koyarlar ki; yanlıştır. Sabbah

fikriyatı, günümüzde Batı'ya tepki duyup çeşitli eylemlerde bulunan, örneğin, batılı rehineleri kaçıran Hizbullahi fikirlerin de tarihsel kaynağıdır.

Hizbullah fikriyatının kökeni, 1930'larda İran'ın bir köyünde doğup Şia kesimince kutsal sayılan Necef kentine feyz almak için giden ve "İslam için mutlaka bir şeyler yapmayı" düşünen, daha sonra bireysel suikastlarda başarılı örnekler veren Seyyid Muhammed Nevab Safavi'nin eylemlerine dek uzanabilir. Safavi, İslamın kitle hareketleri üzerine inşa edilemeyeceğini; tersine, Hz. Muhammed'in "az sayıdaki müminlerin başına geçerek dünyayı fethetmeyi başardığını" öne sürüyordu.[36]

"Artık tespihlerinizi bırakıp silahı almanın zamanıdır. Tespih sakinleştirir, silah ise düşmanı susturur," diyen Safavi, "Kötülerden, iyinin tarafına geçmelerini isteriz. Olmazsa, kötünün adamlarını yok etme yoluna gitmeliyiz," görüşünü savunuyordu. Beş tabanca alıp Necef'te medrese açan Safavi'nin ünlü ziyaretçileri arasında, sonradan İran'ın dini lideri olan Ayetullah Ruhullah Humeyni de vardı.

1940'lı yıllarda İslamiyet'i, "uygarlık öncesi dönemin barbar ve göçebe Arap toplumu için uygun bir din" olarak tanımlayan İran'ın önde gelenlerinden ve laikliğin militan savunucusu Ahmed Kasravi'ye, Ayetullah Humeyni tarafından sert eleştiriler yöneltildi; kendisine yer yer küfürler (orospu çocuğu, inek pisliği, aptal, piç gibi) ve tehditler savruldu. Kasravi, bu mesajı iyi algılayan Seyyid Muhammed Nevab Safavi'nin kurduğu "Allah'ın Askerleri" grubu tarafından öldürülen ilk laik kişiydi.[37]

Bu olaydan sonra, daha fazla gizliliği koruyamayacağını anlayan Seyyid M. Safavi, yeni örgütün adını, "İslamın Fedaileri" olarak değiştirdi. Yok edilmesi gereken diğer kâfirlerin kara listesi çıkarıldı. Bu arada, örgütün üye sayısı, 1944 yılı sonunda, 70 kişiyi bulmuştu. Bunlardan bir düzine kadarı "Allah'ın iradesinin uygulayı-

cıları" olarak seçilmiş, her birine kod adı verilmişti. 1940-50 arasında İslamın Fedaileri, Başbakan Abdulhuseyin Hazir ve General Razmara, Eğitim Bakanı Ahmed Zergene gibi birçok devlet adamını öldürdüler.[38]

Hizbullah, İslama karşı çıkanları susturmak için atılan o ilk kurşunun da mirasçısıdır.

Mısırlı İhvan'ın tersine, Hizbullah, hiyerarşik yani piramitsel bir yapı oluşturmuyor. İslamın Fedaileri'nin birbirlerine yatay olarak bağlı bir dizi hücresi vardı. Bir "Yüce Rehber" yoktu başlarında. Safavi bile sıradan bir militan gibi davranıyordu, çünkü görece eşitlikçi Şia geleneğinde despotça hükmetmek günahtı. Fakat günümüz İran yönetimi dahil Hizbullahi örgütsel yapılar, giderek daha fazla oranda hiyerarşik bir şema ve Yüce Rehber'e yer veriyorlar.

İslamın Fedaileri, günümüz İslam dünyasındaki cihatçı ve Hizbullahçı akımların tersine, bireysel günahkârlara karşı şiddet kullanmadılar. Örneğin, oruç tutmayanı dövmediler, peçe takmayanın yüzüne kezzap atmadılar.[39]

Şah'ın Adamı Musa Sadr

Lübnan'daki Hizbullah olayının babası, İmam Musa Sadr'dır. 1967'de İran'ın Şia ulema merkezi (ve doğum yeri) Kum'a gidip Büyük Ayetullah'a veda ederken "Benim için dua et, çünkü ben 'Savaş Şehri'ne (Dar-ül Harb) gidiyorum" diyen genç bir molla idi Musa Sadr. Talebe yaşamını Necef ve Kum gibi dini şehirlerde geçirdi. 1961'de başkentin yolunu tuttu; kendi deyimiyle, "Hakk'ın hizmeti için" yabancı bir ülke olan Lübnan'a gitti.

Neden Lübnan? Burası, Şii nüfusun en yoğun olduğu üç Arap ülkesinden biriydi. Ortadoğu ülkeleri, siyaseti ve dini ithal edebilmek için Lübnan'ı seçiyorlar. Ayrıca, Musa Sadr'ın ataları, 1500'lü

yıllarda Lübnan'ın Şiileştirilmesi için yapılan seferlerle birlikte Lübnan dağlarına yerleşmişlerdi.[40]

Musa Sadr, Lübnan'a hareket etmeden önce, Lübnan'daki Şiileştirme projesini Şah döneminin dünyaca ünlü istihbarat örgütü SAVAK'ın liberal şefi General Hasan Pakravan'a açarak onun tam desteğini sağladı. SAVAK, Musa Sadr'ın faaliyetleri için her yıl 5 milyon Lübnan lirası (700 bin İngiliz sterlini) vermeyi kabul etti. Anlaşma 1972 yılına kadar uygulandı. O tarihten sonra, Musa Sadr, Şah rejimiyle tüm ilişkisini keserek Humeyni dahil, yönetim karşıtlarını desteklemeye başladı.[41]

Musa Sadr Olayı

Sadr, toplantılarına katılmamakla birlikte İran'daki gizli İslamcı bir örgüt olan İslamın Fedaileri örgütüyle ilişki kurmuştu. Daha sonra Sadr'ın bir kız yeğeni Humeyni'nin oğlu Ahmed ile evlenince, ikisi akraba oldular. Sadr, ihtilalci değildi. Şia'nın geleneksel yoldan yani Şah'ın sarayına nüfuz etme kanalıyla iktidara ulaşacağını sanıyordu. Bu nedenle Şah Rıza Pehlevi, Musa Sadr'ı severdi.[42]

Sadr Lübnan'a yerleşir yerleşmez, Şii kesim üzerinde çok yönlü araştırmalar yapıp günlük yaşamlarını inceledi. Özlemlerini saptamaya çalıştı. İki seçenekle karşı karşıyaydı: Ya büyük toprak sahipleriyle uzlaşacak ya da yoksul Şia köylüsüne gidecekti! O ikincisini seçti; ilk bakışta Şii ideolojisiyle süslenmiş köylü isyancılığının özünü keşfetmekte gecikmedi.

İşe, örgütlenmeden başladı: *Hayat* adı verilen görev kümeleri kurdu. İran'daki gizli-açık muhalif örgütlenme modeline benzeyen bir örgütlenmeyi sürdürdüğü 1968'de "molla" iken, "imam" unvanını üstlendi. Hızla yeni örgüt modelleri geliştirmeye yöneldi.

Sadr, *musta'zaf* (kendi kendilerine dini konularda karar veremeyen ezilenler) ve *mustakber* (zengin ve güçlüler) gibi dini kav-

ramlara, günün durumuna uygun anlamlar yükledi. Buna göre Lübnanlı yoksul Şii kitleler, hakları ellerinden alınmış "musta'zaf"ları oluştururken, egemen kesimler de kuralları dayatan "mustakber"lerdi. Böylece Allah ve Şeytan, iyi ve kötü ayrımı tamamlanmış oluyordu. İmam Musa Sadr, bundan böyle, Şeytan'ın güçlerine karşı ilan edilen cihatta iyilerin lideriydi.

Sadr, daha çok, Şii cemaatinin ruhani lideri ve kurtarıcısı rolündeydi. 1960'ta doğum yeri İran'dan Lübnan'ın güneyindeki Sur bölgesine gidişinde, "eylemci bir toplumsal ıslahatçı" olarak belirdi. "Yoksulluktan, hastalıktan, Sünni ve Hıristiyanların (küçümseyici) önyargılarından ve kötü muameleden çok acı çeken Şii cemaatini, bu talihsiz kaderini reddetmeye" çağırdı.[43] Cemaat için ve onun aracılığıyla toplumsal-ekonomik adalet ile siyasal eşitlik sağlamak amacıyla faaliyete başladı. Sadr'ın "seferberlik stratejisi" arasında, Şii cemaatini, geleneksel *zuema* (ağa-bey) tahakkümü ile sosyalistlerin düşünsel etkilerinden kurtarmak taktiği önemli bir yer tutuyordu. Dolayısıyla, Lübnan'a gider gitmez, Şiilere adli özerklik sağlayan 1926 Fransız Kararnamesi'nde cemaat lehine değişiklik talep etti. Kasım 1967'de diğer cemaatlerinkine benzer bir dini konsey oluşturdu.

Sünni Müslümanlardan bağımsız biçimde Yüksek İslami Şii Meclisi (YİŞM) kuruldu ve parlamentodan gerekli onay alındı. 1969'a kadar esasta bürokratik bir kuruluş olarak çalışan YİŞM, Musa Sadr öncülüğünde dini-siyasi işlevleri birleştirdi. İlk başkan, Musa Sadr idi. YİŞM, gelecekteki Lübnan Şii siyasal hareketinin tohumunu da atmış oldu.[44] İlginçtir; esasında Şii cemaatinin dar çıkarlarını her şeyin önüne koyan Sadr, 1975'te başlayan Lübnan iç savaşına Müslümanların yanında katılmışsa da, cemaatin yapısının sadece Lübnan devletinin elinde güvencede olacağını düşündü. Sırtını Lübnan'daki eski yapının değişmesini isteyen Müslüman-milliyetçi ilerici ittifakına değil, daha çok resmi çevrelere, özellikle Suriye ve onun

güdümündeki Lübnan yönetimine dayadı. Savaş sürecinde sık sık taraf değiştiren Sadr'a yön veren temel itki, cemaatçilik ruhudur.[45]

Esnaf ve çalışanlarından oluşan orta sınıf dahil, Şii cemaatine yerli bir ideoloji ve hareket kazandıran kişi de İmam Sadr'dan başkası değildi.

Özetle, Musa Sadr, birçok ipte birden oynadı: Komünist partisinin mevzuatını övdü; Suriye yanlısı ve BAAS'çı yöneticilerle yakın ilişkiler kurdu; Kaddafi'nin işbirlikçisi oldu; Arap ulusalcılığı yapan Nasırcı hareketleri göklere çıkardı ve Filistin davasını coşkuyla savunur göründü. Öte yandan, Şiiler arasındaki sosyalist fikirlerin etkisini silebilmek amacıyla, 1974'ten itibaren yoksullar hareketini başlattı: "Ağa ve bey takımına, öteki sömürücülere, emperyalizme, Siyonizme karşı çıktı; Lübnan'daki mevcut siyasal sistemin dayandığı dini etkeni kaldırmayı önerdi; din ayrımı yapmaksızın kendini tüm yoksul ve ezilenlerin savunucusu olarak tanıttı. Lübnan'ın birliği, bütünlüğü ve bağımsızlığından yana olduğunu açıkladı."

Anlatılanlara dayanarak, dönemin politikacıları; 1974'te şu tahlili yapıyorlardı: "Lübnan Şiiliğinin uyanışı, bir cemaatin (mezhebin) mi, bir dinin mi, bir sınıfın mı yoksa sadece tüm yoksulların mı uyanışıdır?"[46]

Adım Adım Hizbullah

İlk örgütlü başkaldırı, 1974'te kurulan **Hareket-ül Mahrumin** (Yoksunlar Hareketi) şeklinde ortaya çıktı. İlginçtir; başlangıçta hareketin liderliği, eğitim görmüş zengin aile çocuklarının elindeydi. Bu olgu, Güney Lübnan'daki Bekaa Vadisi'nin en yoksulları olan köylülerle, Batı Beyrut'un gecekondularındaki yoksulların Mahrumlar Hareketi bayrağı altında toplanmasına engel olmadı.

Musa Sadr, cami ve Kur'an kurslarında cezbedici söylevler veriyor, yoksulları kendine çekmesini biliyordu. Acımasız sömürü ve

dinsel ayrımcılığın ağır yükü altında ezilen yoksul kitlelere, "Ortaçağ Dervişleri" ya da "Sofuları" gibi, kardeşlik, dayanışma, eşitlik ve dindarlıktan söz ediyordu. Lübnan'ın egemen tabakası olan Hıristiyan ve Sünni Müslüman liderler, Musa Sadr'ın sadece Şiilere hitap edip onları harekete geçireceğini sanıyorlardı. Oysa Sadr, kısa zaman sonra, 1970'te "Hakk'ın silahlı bekçileri" olacak gönüllülerin yetiştirilmesi yolunda emirler verdi.[47] Bu, Lübnan'daki Hizbullahi akımın ilk çekirdeğiydi.

Lübnan'da yaşayan tüm kesimlerin (Sünni Müslüman, milliyetçi Arap, Hıristiyan Maruni ve Filistinli vs.) silahlı birimleri ve milisleri vardı. Şiilerin yoğun yaşadığı İsrail'e sınır Güney Lübnan ise silahlı çatışmaların odak noktasıydı. Beyrut varoşları da öyle.

Musa Sadr, o dönemde kendine daha yakın bulduğu Filistin örgütlerinden silahlı eğitim için yardım istedi. Marksist George Habaş liderliğindeki Filistin'in Kurtuluşu İçin Halk Cephesi, 1972'de ülkenin kuzey kesimindeki Nahr el Bared mülteci kampında, Sadr'ın Şii yandaşlarına askeri eğitim vermeyi kabul etti. Fakat Şiilerin silahlı eğitim aldıktan sonra Güney Lübnan'a giderek oradaki Filistin Fedaileri'nin, İsrail'e yönelik eylemlerine karşı çıktılar. Sınır bölgesini tamamen denetimleri altına almış Filistin gerillalarını daha geriye sürüp onların yerlerini almayı planladılar. Bunu gören Marksist Habaş, Şiilere verdiği askeri eğitimi kesti. Bu kez, örgütsel rekabet ve Lübnan'da destek arayışı içinde olan El Fetih lideri Yaser Arafat, Sadr taraftarlarına askeri eğitim vermeyi kabul etti. 1970 ortalarında Şii militanlar, komando eğitiminde yetkinleşmiş olarak Musa Sadr'ın emrine girmeye hazırlanıyorlardı. Ancak, Şah ile hâlâ iyi ilişkilerini korumak isteyen Sadr, tereddüt içinde bekliyordu.

Musa Sadr, İran'ın Beyrut'taki büyükelçileri aracılığıyla Tahran yönetimine bağlıydı. 1972'de Sadr ile büyükelçi Kader arasında çıkan anlaşmazlık, Şah'a saygısızlık olarak rapor edildi. İran'ın Sadr'a gönderdiği paralar kesildi ama Sadr, Lübnanlı Şiiler tarafından

hâlâ sevilen Şah ile ilişkilerini bozmaya yanaşmadı.[48] İran'ın Beyrut büyükelçiliği, Şah'a bağlı ama Sadr'a muhalif örgütlere destek vermeye başlamıştı bile.

Kesin kopuş 1972'nin sonunda gerçekleşti. Büyükelçi Kader, Musa Sadr'ın İran pasaportunu yenilemedi. Buna tepki duyan Sadr, İran'ın o dönemde büyük düşmanı sayılan Suriye ve Şah'ın baş muhalifi İmam Humeyni ile temasa geçti. Sadr, Şah'ın adını anmadan "Doğu'nun Şeytan hükümdarı" sıfatını kullanmaya başladı.[49]

Sadr'ın Şah'a karşı çıkışları, Avrupa ve Amerika'nın çeşitli üniversitelerinde okuyan birçok muhalif İranlı öğrencinin ilgisini çekti. Bunların arasında ABD'nin California San Josef Üniversite öğrencisi Mustafa Çamran Sahevi de vardı. Çamran, Troçkizm ile İslam sentezinin propagandasını yapan İranlı düşünür Muhammed Nahşab'ın yandaşıydı. 1964'te bir arayış içinde olan Çamran, Cemal Abdulnasır döneminde Mısır'a gidip gerilla eğitimi almıştı. Çamran, gelecekteki mücadelenin askerlerini yetiştirmek amacıyla **Taşayu-i Sorkh** (Kızıl Şiiler) adlı gizli bir örgüt kurarak yakınlarıyla birlikte atış talimleri yaptı.

Kızıl Şiilere daha fazla eleman kazandırmak amacıyla 1968'de Amerika Müslüman Öğrenciler Birliği'ni kuruldu. Büyük ilgi gören derneğin militanları arasında 1979'da Humeyni'nin Dışişleri Bakanı olan Yezdi de vardı.

1971'de ABD'den ayrılıp askeri eğitim için Lübnan'a taşınan Çamran ve yandaşları, Lübnan'ın güneyindeki Sur kentine yerleştiler. Gerilla faaliyetlerini gizlemek için Şiilere açık bir teknik okul açtılar. Orada, o dönem Sovyet ve Suriye yanlısı Marksist Nayif Hawatme önderliğindeki Filistin'in Kurtuluşu İçin Demokratik Cephe'den destek aldılar.

1973'te batılı ülkelerdeki öğrencilerden oluşan altı büyük derneği birleştirip 700 (çoğu İranlı ve Afgan) üye edinen Çamran, İngiltere ve Almanya kollarıyla temasa geçti. Lübnan'a gönüllü kız ve

erkek militan göndermelerini istedi. 1975'te çok sayıda eğitimli İranlı vardı Lübnan'da. Genelde Filistin örgütlerinin yardım ve desteklerini alıyorlardı. 1979'da bir FKÖ sorumlusuna göre, 10 bin kadar İranlı militan yetiştirilmişti.[50]

1974'te patlak verip 1975'te hızlanan Lübnan iç savaşı boyunca silahlı olan çeşitli siyasi ve dini kesimler, Şiilerin aradaki boşluğu yakalayıp **EMEL** (Umut) adı altında silahlı bir milis kuvveti olarak ortaya çıktığını fark ettiklerinde ise iş işten geçmişti. İmam Musa Sadr'ın kurduğu ve Mustafa Çamran'ın elinde bir savaşçı güce dönüştürülen Şii EMEL örgütü Amerika'dan gelen çok yetenekli gençleri de bünyesine almıştı: Sierra-Leone doğumlu avukat Nebih Berri (ki daha sonra EMEL örgütünün lideri olacaktı) ve Hüseyin el Hüseyni (ki daha sonra parlamento başkanlığı yapacak ve 1992 seçimlerinde kaybederek yerini Nebih Berri'ye bırakacaktı).

Diğer kesimler birbirlerini boğazlarken, Şiiler habire güçlendiler. Lübnan'da çıkarı olan hemen her yabancı gücün (İsrail, Suriye, ABD, Fransa, İran vs.) desteğini aldılar. Sadr, fırsattan istifade ederek, Filistinlileri Güney'den atmak istiyor ve İsrail'in desteğini alıyordu. Suriye ise, Mısır yanlısı Sünni Müslümanlara karşı, Sadr'ın Şii gücünden yararlanıyordu.[51]

1976'da, Şiiler artık silaha egemen olmuş, askeri eğitimlerini tamamlamışlardı. Sur kenti yakınındaki El Reşidiyye Filistin kampında ise Humeyni'nin iki oğlu Mustafa ve Ahmed, Filistinlilerin nezaretinde eğitiliyorlardı.

Sadr Kayboluyor

Musa Sadr, Lübnan'da büyük ve ortam gereği hileli oynuyordu. Kendisini eğiten Filistinlilere karşı İsrail ile güneydeki egemen güç olan Sünni Müslümanlara karşı Hıristiyan Falanjistlerle, o zaman dost olduğu Suriye'nin kendisini bırakması ihtimaline karşı da

Libya ile ilişki kurdu. Şii-Suriye ittifakının temelini atarak, sonradan bu mirası Nebih Berri'ye devreden şahsiyet de Musa Sadr'dır.[52] İslamiyetin de kaynaklık ettiği Ortadoğu'daki şark kurnazlığının, Şia deyimiyle takiyye yapmanın (esas gerçeği açıklayamayarak içinde saklama) Hizbullahi fikriyata yansımasıydı bu.

Libya lideri Muammer el Kaddafi, gerek Lübnan gerekse İran muhalifi Şii gruplarına yatırım yapıyordu. Kaddafi, kısa zamanda Muhammed Muntazari ve Ayetullah Humeyni ile bağlantı kurdu. Ancak ne İmam Sadr Kaddafi'yi, ne de Kaddafi İmam Sadr'ı severdi. Sadr, Kaddafi ile görüşmek üzere 1975'te Libya'ya davet edildi. Çeşitli nedenlerle, bu ziyaret, 25 Ağustos 1978'de gerçekleşebildi. İkisi arasındaki görüşme gergin başlamış; iyi sonuç vermemişti. Dönüş uçağına binen Musa Sadr, birden sırra kadem bastı. Kimse akıbetini ve gerçeği öğrenebilmiş değil. 2009 yılına kadar harcanan çabalar da kesin bir sonuç vermedi.

Resmi sonuç açıklanmayınca, Lübnan Yüksek Şii Meclisi başkanlığına (süresi 1986 Eylül ayında dolan Sadr'ın yerine) hâlâ bir başkası seçilemiyor.

Sadr'ın kayboluşunun ardından dini liderlik de ikiye bölündü. Biri tutucu yapıda **Yüksek İslami Meclis** ve onun ilahiyat doktoru olan lideri Şeyh Muhammed Mehdi Şemseddin. 1978'de başkan yardımcısı seçilmesi hem İran hem de Suudi Arabistan'a göz kırpan Musa Sadr'ın siyasetine denk düşüyordu. Buna karşılık, Ayetullah Seyyid Muhammed Hüseyin Fadlallah ise aynı zamanda Hizbullah'ın ruhani lideri oldu.[53]

Hizbullahçılık

"İslamiyet, Hıristiyanlığa benzemez. İslamiyet, bir heyecan, ihtilal, kan, özgürlük ve şehitlik dinidir," diyen kişi, İranlı din adamı Şeyh Murtaza Matahari'dir. Yukarıda anlatılanlarla birlikte ele alın-

dığında bu, Hizbullah fikrinin temelini oluşturan bir ifadedir. Öte yandan adıyla sanıyla Hizbullah örgütü, 1973'te İran'ın Kum kentinde Ayetullah Muhammed Gaffari tarafından kuruldu. Hapiste işkencede öldürülen Gaffari, "Bir tek parti vardır; Allah'ın Partisi..." diyordu. Polis kayıtlarında, o tarihte Gaffari'nin kurduğu Hizbullah'ın bir tek üyesi vardı. 2009 yılı temel alınırsa, İran'da Hizbullah üyesi bir milyondan fazla insan bulunuyor.

Hindistan, Pakistan, Arap, Avrupa ve Amerika gibi ülkelerde ise gizli-açık on binlerce Hizbullah yandaşından söz edilebilir.[54]

Hizbullah, klasik anlamda siyasal parti değil; bir yaşam tarzı, yarı gizli bir siviller ordusu, cennet ile cehenneme gidecekleri birbirinden ayırmakla görevli bir takas odasıdır.[55]

Elindeki silahı gece gündüz yanından ayırmayan Gaffari'nin Hizbullah'ında, ne merkez komitesi ne politbüro ne de parti kongresi bulunur. Kurucusunun deyimiyle, "Hizbullah, ruh gibi bir örgüttür; her yerdedir ve hiçbir yerde değildir." Daha sonra, Hizbullah liderliğini üstlenen genç Hüccet-ül İslam Hadi Gaffari, "Telefonu kaldırdığım anda, yarım milyon insanı sokağa dökebilirim," diyebiliyordu. Gerçekten de Tahran'daki Hizbullah bürosu, her yaştan ve her cinsten on binlerce insan ile çocuklarını şehadet gönüllüsü yazdıran kara çarşaflı annelerle, siyah sarıklı mollaların girip çıktığı bir halk karargâhı gibiydi.

Hizbullah ideolojisi, "iyi ve kötü" temeline oturtulacak kadar basit olduğundan, kasaba ve kentlerdeki yoksul kesimlerle, mevcut düzene tepki duyan, fazla bilgi sahibi olmayan kimseleri kolayca etkileyebildi. İlahi toplumun kurulabilmesi için, Şeytan'ın her yönü, gerekirse zorla ortadan kaldırılmalıydı.[56]

O halde, "Şeytan'ın çevredeki varlığı belliyken, İslamcılar gözlerini kapatamazlardı."[57]

Hizbullah, 1979'da (devrim sonrası) mollaların Tahran sokaklarında siyasal düşmanlarıyla çatışmasını sağlamak için, Humeyni

tarafından yeniden canlandırıldı. Başlangıçta ellerinde bıçak, zincir, kibrit ve asit gibi malzemeler olan Hizbullah yandaşları; muhalefet sözcülerini öldürerek, hükümeti eleştiren gazeteleri ateşe vererek, peçesiz kadınlara asit ve jiletlerle saldırarak ün kazandılar. Tahran'ın gecekondu kesimlerindeki işsiz ve ezilmiş suçlular tarafından seçilip toplanan bu militanlara, devrimci faaliyete katılmalarının karşılığı olarak haftalık 2.000 riyal ödeniyordu.[58]

Bu kesim, kısa sürede İslamcı yönetimin halk kanadını oluşturdu ve 1981'e gelindiğinde, Humeyni yönetimine muhalif Maoculardan liberallere kadar bütün muhalefeti ezmeyi başardı.[59]

1981'de "Tahran'ın her santimini işgal ettik" diye övünen Hizbullah lideri Hadi Gaffari, 1982'den sonra Hizbullah'ın daha sistematik biçimde örgütlenmesini planladı. Humeyni, devrimden önce faaliyet gösteren 25 eylemci örgüte, Hizbullah çatısı altında birleşmeleri yolunda talimat verdi. "Tek Parti Hizbullah, Tek Lider Ruhullah" sloganı altında birleşen örgüt ve liderleri şunlardı: Hedefiyye (İsfahan), İslamın Fedaileri (daha sonra Devrim Mahkemelerinde muhalifler hakkında seri idam kararları veren Ayetullah Sadık Halhali önderliğinde), İslam Mücahitleri (Behzad Nebevi ve Muhammed Garazi liderliğinde), Fecri Inkılâb (Devrim Şafağı), İslam Milletler Partisi, El Mev'ud (Randevu), İslami Kurtuluş Partisi. Hizbullah'ın bir yan kolu olan Ensare Hizbullah (Hizbullah Partizanları), 1995'te kuruldu ve iki yıl sonra rejim muhaliflerini bastıran milis gücü işlevini gördü.

Hizbullah Örgütlenmesi

Hizbullah örgüt yapısı, *takiyyelere* (yerel camilere) dayanıyordu. Şiilerce kutsal Muharrem aylarında genellikle bir mollanın yönettiği bu takiyyelerdeki sorumlulara *mesul* denilirdi. Mesul çevresinde ise bir grup gönüllü olur ve bunlar, üyelerin Hizbullah ile

bağlantısını sağlardı. Eski yönetimin baskı ve zulmü yüzünden öldürülen kişilerin öksüz ve yetimleri (Şeytan'ın zulmüne uğrayan) arasından seçilen bu gönüllülerin ilk görevi, takiyye yetki alanına giren herkesi, cuma namazına çağırmaktı. Büyük kentlerde takiyye yetki alanı içine yaklaşık 3.000 kişi girmektedir

Yardımcılar takiyye alanındaki ev, işyeri, apartman vs'ye girip gelişme ve bilgileri mesule rapor ederler. Haftalık toplantılar sırasında alınan bu raporlar, mesul tarafından, genellikle Humeyni'nin atadığı Nemadiye İmamlara (İmam Temsilcisi) sunulur. Bu temsilcilerin ülke ve Ortadoğu çapındaki sorumlusu ise Hüccet-ül İslam Hadi Gaffari'ydi.[60] Gaffari, 1990'ların başında yolsuzluk iddiasıyla tutuklanıp hüküm giydi.

Hizbullah örgütlenmesinde iki kilit anlayıştan biri liderliktir. Ayetullah Humeyni, kelimenin basit anlamıyla siyasal lider değil; mutlak irade ve gücü temsil eden Allah'ın yeryüzündeki temsilcisidir. Buyrukları resmi parti hiyerarşisi aracılığıyla değil, radyo ve TV mesajlarıyla iletilir. Bunlara, anında ve gözü kapalı itaat etmek gerekir. Humeyni (yüce lider) mesaj hakkında ayrıntı vermek zorunda değildir; ima yoluyla da anlatabilir. Gerisi imam temsilcileri ve mesullerin işidir. Sözgelimi Humeyni 1983'te, Amerika'nın Lübnan'daki utanç verici işgaline son verilmesini isteyince, Beyrut'taki patlayıcı yüklü kamyonun infilak etmesi sonucu, 241 Amerikalı ve 58 Fransız asker ölmüştü.

İkinci önemli kavram ise şehitliktir. İslam intiharı yasakladığı için, hak yolunda öldürmek ve öldürülmek ön planda tutulur. "Şehitlik, Allah tarafından bahşedilmiş özel bir fazilet"tir. Şehitler "Evliya'ullah" (Allah Dostları) sayıldığından, mesuller en heyecanlı militanlar arasından seçerler şehitleri. Humeyni'ye göre 20 yaşın üzerindekiler, şeytani uygarlığın çürümüşlüğü içinde kirlendiklerinden, şehitler 20 yaş altındaki gençlerden seçilmeliydi.[61]

Dünyaya adalet ışığı getirmek için cihada katılıp İmam (Humeyni) çocuğu olarak görevini yerine getireceğine yemin eden her Hizbullah üyesi, özel eğitim kamplarında gerekli siyasi ve askeri formasyondan geçirilir. Bu süre sonunda mezun olanlara "şehadet gönüllüsü" adı verilip, alınlarına kırmızı şehitlik bandı takılır. Bu eğitim programını hazırlayan örgüte ise **Baseyc** veya **Besic** (seferberlik) denir ki, Hizbullah'ın yan kuruluşu gibi faaliyet gösterir. 1986 rakamlarıyla, İran yönetimi, 2 milyon kişinin bu eğitim kamplarına katıldığını saptamıştı. Oysa hedeflenen sayı 20 milyon insandı. 1982'de, Baseyc tarafından yetiştirilen bu gönüllü çocuklar, Devrim Muhafızları'nın (Pasdaran) rehberliğinde Irak-İran cephesinin mayın tarlalarına sürülmüşlerdi. "İmam'ın çocukları" sürüldükleri tarlalarda parçalandıkça, Tahran'da siyasi ve toplumsal sarsıntı doğdu. Bunun üzerine Hizbullah, demagojik yolla savunmaya geçerek "Şehadet Gönüllüleri, kendilerini feda ettiler," dedi.[62]

Kuşkusuz, böylesine kalabalık gönüllüler ordusunun oraya çıkması, sadece askeri ve ideolojik eğitimden kaynaklanmıyordu. İşin maddi teşvik yönü de vardı. Mesela, İran yönetimi, "şehadet gönüllüsü" ailelerine parasal ve benzer mali yardımlar yapıyor; buzdolabı, dikiş makinesi ve ısıtıcı ev aletleri bile veriyordu. Bu ailelere, 2 milyon riyal tutarında faizsiz kredi açılıyordu. Sırf bu nedenle, 1980'lerin ikinci yarısında ciddi bir mali kriz yaşayan hükümet, kredi uygulamasını kesti.[63]

Dışarıya Yönelik Kuvvet

1986'daki askeri eğitimlere katılan 75 bin gönüllü arasından seçilenler, nihai eğitimden geçirilip rejim muhaliflerine karşı içeride ve dışarıda vurucu kuvvetleri oluşturdular. "İntikam Alan Allah" fikri, ilk kez Eylül 1979'da Sadık Halhali tarafından yazılı biçimde ortaya atılmış, Humeyni de ciddi olarak bunu 1980'de düşünmüş-

tü. Daha sonra bu özel kuvvet **Ani Vuruş Birimi** adıyla örgütlenip dinsel terimlerle adlandırılan çeşitli kollara ayrıldı.

İran, 30 Temmuz 1981'de Pasdaran arasından seçtiği ve çok özel olarak eğittiği 150 kişiyi, "mezuniyet gününde mübarek" unvanıyla şereflendirip, "İmam'ın hizmetine tamamıyla hazır" hale getirdi. Bu militanlar, vasiyetnamelerini yazıp imzalamışlardı.

Bu özel birim, yönetim muhaliflerini (Beluciler, Marksistler, Kürtler, liberaller vs.) temizledikten sonra, İslam devriminin bölgede yayılmasına katkıda bulunacak faaliyetler de başlatacaktı. Birim sorumlularından ve Lübnan'daki Hizbullah kurucularından Mustafa Çamran'ın yakın arkadaşı Mahallati, 1985'te esrarengiz biçimde ortadan kaybolunca, yerine Humeyni'ye çok bağlı ve çekici bir kişiliği olan Hüccet-ül İslam Mehdi Haşemi geçti. Haşemi, İslam devrimi için, "Arap ve İslam ülkeleri kurtuluş ordularının öncülüğü" görevini üstlendi.[64]

Mehdi Haşemi, yıldızı parladıktan sonra "İslam Devrimi'ne karşı darbe planı yapmak" ile suçlanıp idam edildi.

Bu aşamada İran, ikinci sıçrama noktası olarak Lübnan'ı seçti. Bu ülkede ilginç bir Sünni-Şii köktendinciler koalisyonu başlamıştı. Tahran, oluşan İslami ittifakı kullanarak "Haça tapanların Lübnan'daki egemenliklerine son vermek için, halkı harekete geçirecekti."

Bu tespitin ardından İran, kendi toprakları dışında silahlı birimler bulundurduğu iki ülke olan Lübnan ve Suriye'ye de yatırım yaptı. 2.200 kadar Devrim Muhafızı,[65] Suriye'nin başkenti Şam yakınlarındaki Zeynebiyye ile Lübnan'ın Şeyh Abdullah ve Bekaa Vadisi'ndeki Baalbek kamplarına yerleştirildi. Birliklerin komutanı Mahmud Kanaani, Tahran'daki Devrim Muhafızları Komutanı Muhsin Rızai ile doğrudan bağlantı halindeydi. Muhsin Rızai ve Hizbullah lideri Hüccet-ül İslam Hadi Gaffari, bu kampları sık sık ziyaret ederlerdi. Kamplarda, Lübnan ve diğer İslam ülkeleri için devrimci yetiştirmek amaçlanıyordu.

O tarihten sonra, Ortadoğu'nun birçok ülkesinde İran yanlısı sayısız örgüt ve hareket ortaya çıktı.

Lübnan'da Hizbullahi Yapı

Hizb ya da *Hızb* sözcüğünün Arapça'daki anlamları şöyledir: "Güçlü olan insan topluluğu, bir kimsenin özel askerleri veya dostları, yandaş olma, mezhep, yardımcı olma, taraf tutma, insanları kümelere ayırma, Kur'an'da beşer sayfalık bölümler, zor ve çetin iş, toprağı katı ve kalın yer, silah, pay, nasip..."

Latinceden gelen "party" veya "parti" kavramına en yakın olanı "hizb" sözcüğüdür.

Müslümanların kutsal kitabı Kur'an ile Peygamber hadislerinde "Hizb deyiminin klasik anlamının Latinceden gelen 'party' sözcüğüyle pek uyuşmadığını"[66] ileri sürenler, genellikle yanılgı içindeler. Aralarında ünlü Fransız siyaset bilimcisi ve İslam uzmanı Olivier Roy'un da bulunduğu bu iddia sahiplerinin amaçlarından biri, "köktendinci militan İslami örgütlenmeler ve siyasi partilerin, Marksist-Leninist örgütlenmelerden farkı yoktur; yapı, söylem, mantık ve zihniyet hep aynıdır"[67] savını kanıtlamaktır.

Lübnan Hizbullahı'na gelince: Maide Suresi'nin 56. ayetinde geçen "...Galip gelecek olanlar yalnız Hizbullah yani Allah yandaşlarıdır..." deyimine istinaden bir grup Şii genç tarafından ilk kez 1982 yılında, açıkça ve slogan halinde dile getirildi.[68]

Peki, Hizbullah nedir? Önderlerine bakılırsa, "Hizbullah hareketi, basit bir politik parti veya güç değil, kutsal dava uğruna mücadele veren bir yapıdır. Alışılmış anlamda organize bir parti değildir. Kapalı parti kavramı, İslama aykırıdır. *Hizbullah bir* görev ve sorumluluk, bir yaşam tarzıdır.[69] Alışılmış anlamda bir örgüt değildir. Mensuplarının üyeliğini belirten bir kimlikleri yok ve örgütte özel sorumluluk taşımıyorlar. Her Müslümanın sahip olması gere-

ken İslami sorumlulukları taşıyorlar. Bu bakımdan, her Müslüman bir Hizbullah üyesidir. Önemli olan, baskı, zulüm ve adaletsizliğe karşı savaşmaktır.[70]

Hizbullah'ın ilk ortaya çıktığı 1980'lerdeki esas görevi "tebliğ ve davet" olarak belirlenmişti. Yani, barışçıl faaliyetlerde bulunacaktı. Gerek bölgedeki gelişmeler, gerekse İran'ın yönlendirmesiyle bu örgüt, giderek daha merkezi bir nitelik alan özel ve kurumsal yapıya dönüştü. Yüksek İstişari Meclis (Lübnan Meclisi) ve üç Yerel Meclis (Beyrut, Bekaa, Güney bölgesi) tarafından yönetilmeye başlandı. Kuruluş tarihindeki 4 bin kişilik milis kuvvetiyle de askerisiyasi, disiplinli ve savaşkan bir parti görünümü kazandı.

Şii dünyasında ulema arasındaki ilişkiler, resmi olarak belirlenmemesine rağmen saygıya dayanan oldukça karmaşık bir sürece göre gelişir. Hizbullah olgusu, ulemanın güç birliği oluşturmasıyla ortaya çıktı. Dayanışmaya, her âlim kendisine bağlı kesimlerle (mürit, izleyici, yandaş vs.) katılıyordu. Hareketin İranlı öncüleri, militanların tümünü kitlesel biçimde ve doğrudan yönetebilmek amacıyla, bu tür bağlılık ilişkilerini kırmak için çok çaba harcadılar. Ancak kısmi başarı elde ettiler. Hizbullah'a bireysel üye olanlar bile, bu yapıya, Lübnan'da bağlı oldukları bir âlim (din bilgini) aracılığıyla girmiş olabilirler. Hizbullah ile söz konusu birey arasında arabuluculuk yapan âlim de, kendisinden daha eski başka bir âlim tarafından, o da onun öncülü tarafından tavsiye edilmiş olabilir.[71]

Hizbullah ile ona üye olanın tanıştırılma süreci, hem uzun dizisel insan ilişkilerine dayanıyor hem de *silsile-i meratip* denen belli bir toplumsal ilişki düzenini izliyor ki burada temel halka, *âlim/kaid* (hem din bilgini hem de toplumsal önder) ile *mürit* (öğrenci, izleyici, yandaş) arasındaki bağdır. Şii dünyasının çok daha yüksek mertebelerine (İran ve Irak'taki *Maraci-ül Taklid*) yükselen bir ilişkiler ağı, Hizbullah içerisinde yüzeysel olmayan yeterli bir yapının oluşmasını da sağlıyor. Bu yapı, partici disiplinin gerçekleş-

mesi, yukarıdan gelen emirlerin yürürlüğe konması ve yardımların toplanması[72] konusunda hayati bir rol oynuyor. Hizbullah'ta güç, âlim-kaid tarafından yönetilen ulemadan kitlelere doğru kademeli biçimde dağılır.[73]

Şiilikte Hizbullah, Cihat ve Şehitlik

Şii âlimleri, yılların getirdiği deneyim ve ortak yaşam sürecinde hemen hemen ortak coşku, arzu, özlem ve istekleri paylaşıyorlar. Şiilerce kutsal sayılan ama aynı zamanda merkezi ilim yuvalarından olan Necef (Irak) ile Kum (İran) gibi yerlerde İslam hukuku, ilahiyat, felsefe, geleneksel pedagojik yöntemler öğreniyorlar, insanın kurtuluşuna ilişkin teolojiyi benimsiyorlar. Aynı zamanda, Batı kültürüne karşı İslam kültürünü korumanın yol ve yordamını belliyorlar. Bu bakımdan Necef ve Kum, 1950-80 yılları arasında İslami (Şii) "entelektüel ateşin sönmeyen ocağı"[74] gibiydi. İslami devlet, İslam ekonomisi, İslam hükümeti, İslami parti vs kavramlarının Necef gibi merkezlerden çıkıp hemen tüm İslam dünyasında "kapitalizme ve sosyalizme karşı İslami çözüm" şeklinde ifade edilmesi rastlantı olmasa gerek. Necef ve Kum merkezlerine giden Lübnanlı Şii âlimler de, buralardaki ideolojik potada eriyip yeni bir kalıba girdiler. Belli bir ideale kavuştular. Şii öğretisi içinde "dostluk, dayanışma, sürekli devrimcilik" gibi ortak kanaatlere vardılar. Bu yüzden, Şah'ın kolluk kuvvetleri Kum kentini, Irak polisi ise 1970'lerin sonunda Necef kentini bu tür ulemadan temizlemeye başladı.[75]

Zihinlere yerleşmiş bulunan "kutsal dava, cihat, fedakârlık ve şehitlik" fikirleri, Hizbullah'ın oluşmasında önemli bir rol oynar. İran'daki İslam Devrimi gerçekleşinceye kadar geleneksel Şia ulemasının sıkı sıkıya yapıştığı iki kural vardı: Gaib İmam ve Maraci-ül Taklid. Muhafazakâr Şii ulemasına göre "beklenen Mehdi" (Mehdi el Muntazar) ya da "Gaib İmam" gelinceye kadar adalet ve eşit-

lik gerçekleşmez. Onu beklemek gerekir.[76] Maraci-ül Taklid (Marcaiyet) gereğince, müritler ve izleyiciler, Şii *âlim-kaid* (din ve siyaset önderi) ilişkisine bağlı olarak üstlerine mutlak itaatle yükümlüdürler. Onların İslami yorumlarını olduğu gibi kabul etmekle sorumludurlar. Oysa İran lideri Ayetullah Humeyni, *velayet-i fakih* teorisini geliştirip yeni bir içtihatta bulundu. Buna göre, "Beklenen Mehdi" gelinceye kadar Vekil İmam önderliğinde devrim yapılıp bir İslami devlet kurulabilir. Böylece gerek Gaib İmam gerekse Peygamber ile bağ kuran kişi olarak tanınan/tanıtılan Humeyni "İtrah-ül Tahira" sıfatını alarak devrim önderliğine yükseldi. Saray ulemasından kendini iyice ayırdı. Bu da Hizbullah olgusunu hazırlayan çok önemli bir etkendir.[77]

Burada, Hizbullah (öncü parti olması sıfatıyla) ve ulema (âlim-kaid olması sıfatıyla) ilişkisi yeniden önem kazanıyor. Oniki İmam düşüncesine inanan kişilerden oluşan Hizbullah önderliği sıradan insanlardan değil, dini metinleri *(nass)* en iyi yorumlayan, alanında uzman yani âlim kişilere dayanıyor. Âlim-kaid önderlik (İran'da ayetullah makamı, Lübnan'da şeyhlik mertebesi vs.) belli durumlara uygun fetva verirler. Verilen fetvayı yorumlamak olmaz; ona, sadece ve sadece itaat edilir. Bu, ilgili âlim-kaid'e bağlılığın ve itaatin bir ifadesidir ki, adına *taklid* denir. Sıradan insanlar, Caferi mezhebi imamlarının yerine geçip dini metinleri yorumlayamazlar.[78]

Cihat, her türlü siyasi parti faaliyetini içerecek biçimde genişletildiğinden, Cihad-ı Ekber ve Cihad-ı Asgar kavramı da Hizbullah tarafından özgün yorumuna kavuştu. Cihad-ı Asgar (küçük cihat) İslam düşmanlarıyla savaşmak anlamına gelirken, Cihad-ı Ekber (büyük cihat) ise bir Müslümanın, farz olan her yükümlülüğü yerine getirmesi ve kendi nefsiyle mücadelesidir. Dolayısıyla, Hizbullah'a üye olmak, "kişinin kendini iyi bir Müslüman olarak eğitmek üzere adım atmasıdır, yani cihad-ı ekber'dir."[79]

1983-1985 yaz aylarında Lübnanlı Şiiler tarafından gerçekleştirilen intihar saldırıları furyası dünyayı ayağa kaldırdığı gibi, sadece Şii dünyasında değil, aynı zamanda Sünni Arap âleminde de büyük yankılar yaptı, tartışmalara yol açtı. Lübnan'da ABD, Fransa ve İsrail hedeflerine karşı gerçekleştirilen ölümcül eylemlerin işgalci birliklere verdiği kayıplar bir yana, İslam dünyasında da fıkhi (İslam hukuku) tartışmaları başlattı. Özellikle iki ana konuda: Şehitlik ve intihar.[80]

Şehitlik, İran'daki Şii tefsir tarzına göre, Müslümanın cephede veya başka yerde dini inançları yüzünden öldürülmesi olayı değildir. Daha geniştir; Müslümanın hayatını toplumun mutluluk ve refahı uğruna feda etmesi olayıdır. Şehit, zulüm ve adaletsizliğin her türüne karşı mücadele eden kişidir. Şehitlik, Müslümanın bilinçli bir tercihidir. Müslüman, hayatının düşmana karşı etkili bir silah olduğunu ve ahireti (öteki dünya) kazanmanın yaşamaktan daha önemli olduğunu anladığı zaman bu tercihi yapar.[81]

Lübnanlı Şiilerin intihar eylemleri tırmandıkça, Hizbullah'ın manevi önderi durumundaki Şeyh Muhammed Hüseyin Fadlallah gibi tanınmış bir âlim tarafından "intihar için özel bir fetva çıkarıldığı, eylemden hemen önce eylemcilere özel izin belgesi verildiği"[82] yolunda söylentiler yayılmaya başladı. Bu da İslam dininde "intihar yasaklanmıştır, buna rağmen İslam adına intihar eylemleri de ne ola ki?" tartışmalarını gündeme getirdi. Şii din adamları, sık sık gündemlerine sokulan "intihar" eylemlerinin onayından yana değillerdi. Hizbullah içindeki genel eğilim (özellikle fıkıh açısından) buydu.[83] Fadlallah, "kişisel yorumundan yola çıkarak, siyasi hareket içerisinde intihar taktiğine başvurulmasına ilişkin bazı çekincelerim var" demekle birlikte, kesin bir dille yasaklayıcı bir ifade kullanmıyordu. Geçmişteki "intihar ya da kendini feda etme" örneklerini onaylıyor; günümüze ilişkin olaylarda açık tutum almaktan kaçınıyordu. Müslümanlar, elde tüfek olduğu kadar, kendini canlı bir bomba ha-

line getirerek de savaşabilirler. Zaten, elde tüfekle ölmek ile kendini havaya uçurmak arasında bir fark yoktur...[84]

Hizbullah önderlerinden Şeyh Abbas Musevi, "eylemler, bütün Müslümanların fikirlerinin bir yansımadır" diyerek cihadi fedakârlığı yani intiharvari eylemleri onaylamıştı.[85]

Şeyh Fadlallah-Hizbullah İlişkisi

Hizbullah-ulema ilişkisi (öncü parti, öncü insan), kaçınılmaz olarak Lübnan'da çok ünlü Şii din âlimi Seyyid Muhammed Hüseyin Fadlallah'ın örgüt üzerindeki etkisinin araştırılmasını gerektiriyor. 1935 Necef doğumlu olup, babası Lübnan'ın Aynata köyündendir. Necef'te radikal din âlimleri tarafından yetiştirilmiş; ama o, özellikle ılımlı bir kişilik sergileyen ve yaşamı boyunca siyasetten uzak kalmaya gayret eden, gelenekçi muhafazakâr Şii ulemasının Maraci-ül Taklid (Marcaiyyet: Dini başvuru makamı) mertebesinde yıllar yılı bulunmuş Ayetullah Ebu'l Kasım el Hoyi'nin etkisinde kalmıştır.[86] Fadlallah 1966'da Lübnan'a döndü. Halkın hizmetinde vaizlik (imamlık) ve eğitmenlik yaptı. Hizbullah'a ruhani önderliğin yanı sıra, 2009 yılında bile Beyrut'un Lübnan ile Suriye'nin Şii semtlerinde vaazlar veriyor.

Küçük hesapların ve basit hedeflerin peşinde olmadığı söylenen Fadlallah,[87] öte yandan, Lübnan'da ilk eylemci Şii hareketinin tohumlarını atan "imam Musa Sadr'dan hoşlanmadığını; Sadr'ın güvenilir biri olmadığını, onun Hıristiyan cemaatler tarafından öne çıkarılmış bir yıldız olduğu" söylemişti.[88]

El Nebah'taki mahallesinde faal olarak çalışan Fadlallah, kendi İslami anlayışı çerçevesinde **Kardeşlik Ailesi** (Usrat-ül Teahi) adlı örgütü kurup fikirlerini yaymaya çalıştı. O zamanki teolojik görüşlerine bakılırsa "Müslümanlar, istişare (danışma) yoluyla hüküm verebilirler ve Gaib İmam gelmedikçe İslami bir düzen kurula-

maz."[89] Anlaşıldığı üzere Fadlallah, başlangıçta, muhafazakâr ve gelenekçi Şia ulemasının ılımlı görüşlerinden yanaydı. Bu görüşleri, İran Devrimi sonrasında, aşamalı biçimde ama kökten değişmiştir.

Fadlallah'ın Irak'taki yasadışı İslami Dava Partisi'ne üye olduğu söylenirse de, onun açıkça anlattığı şudur: "Irak'taki günlerimde, milliyetçi ve komünistlere karşı yürütülen İslami mücadeleye katıldım."[90]

Humeyni'nin *velayet-i fakih* teorisinin Lübnanlı Şiiler açısından bir diriliş reçetesi olduğu,[91] Hizbullahi yapıların ortaya çıkışında yadsınamaz bir etki yaptığı açıktır. Oldum olası İranlı rehberler (dini önderler) ile ihtiyatlı ilişkileri bulunan Fadlallah'ın,[92] Hizbullah örgütünün kurulmasındaki katkısı belli değildir.

Hizbullah liderleri ve İranlılar, hemen her durumda Fadlallah'ın görüşlerine başvurup müşavere ettiklerini açıklamaktan çekinmezler. Bu âlim, Hizbullah yayın organında yazıp, özel radyosunda vaaz veriyor.[93] Ancak Fadlallah, "Hizbullah'ın ruhani ya da asil lideri" olarak gösterilmesini doğru ve yararlı bulmuyor. Kendince çekinceleri de var: Bir yandan, hemen tümüyle İran etkisinde olan Hizbullah içinde başkalarının (özellikle İranlıların) kararlaştırdıkları eylemlerin ağır sorumluluğunu yüklenmek istemiyor. Öte yandan, kendi düşüncelerini sınırlar ötesine yaymakta hemen biricik araç olan Hizbullah'tan ayrı düşmek ve safdışı kalmak niyetinde değil. Hem Hizbullah'taki ulema içinde en tepedeki kişi ama aynı zamanda İran'la mesafelidir. Üçüncü noktada ise, İran'da alınan siyasi kararların Farsça olması, bu dili iyi bilen ve Arapçaya hâkim olan Fadlallah gibi bir din âliminin aracılığını gerektiriyor. Tahran'da Fars dilinde alınan siyasi mesaj ve kararların, Hizbullah yandaşlarına ımalı yollarla benimsetilmesi ve istenen hedeflere yönlendirilmesi Fadlallah'ın belagatine bağlıdır."[94]

Tüm bu olgulara rağmen Fadlallah'ın Necef'teki öğretmeni Ayetullah el Hoyi'nin 18 Ağustos 1992'de vefat etmesi, Necef kentin-

deki geleneksel dini merkezin, İran'a kaydırılmasına (siyasi ve dini nedenlerle) yol açtı. Şii usullere pek uymasa da, İran'ın kulis ve etkisiyle seçilen Muhammed Rıza Gulbeykani Aralık 1993'te ölünce, bu kez işler iyice karıştı. Tahran, kaşla göz arasında, Kum Havzasından Muhammed Ali Araki'yi, Maraci-ul Taklid makamına seçti. Lübnanlı Şii lider, vefat eden Gulbeykani'ye olduğu gibi Araki'nin seçimine de itiraz etti. Ayrıca, "Hz. Muhammed kızı Fatıma'nın, Hz. Ömer tarafından kapı arkasında sıkıştırılıp bir kaburgasının kırıldığı ve çocuğunun düşürülmesine sebep olduğu" yolundaki Şii rivayetine de özel bir şerh koydu Fadlallah. Bu nedenle, Gulbeykani Maraci-ül Taklid mertebesindeyken, Fadlallah'ı "sertçe eleştiren" bir yazı gönderdi.[95]

Ocak 1994 başlarında, başta Fadlallah olmak üzere Lübnanlı Şii ulema ile İran arasında bazı görüş ayrılıkları çıktı. Lübnanlı ulema, yeni seçilen Araki'nin hemen ardından ülkenin şimdiki "ruhani lideri" durumundaki Ali Hamaney'in, (eski cumhurbaşkanı) Maraci-ül Taklid için hazırlanmasından kuşku duyuyordu. Araki tam 107 yaşında; kısa zamanda ölmesi halinde, Ali Hamaney Maraci-ül Taklid makamına oturacaktı. Tahran, tarihsel açıdan hep Necef'te olan bu kutsal makamı Kum kentine taşınmış olacak ve siyasetle birleştirerek Şii dünyasını, kendi siyasi-dini egemenliği altına alacaktı. Fadlallah ise (kimi Lübnanlı din âlimleri gibi) bunu istemiyordu.

Maraci-ül Taklid'in Necef'te kalması demek, aynı zamanda Necef ekolünden olan Hüseyin Fadlallah için yıllar sonra da olsa, Maraci-ül Taklid makamına seçilme şansını yakalamak demek olacaktı. Oysa Kum Havzası yoluyla bu mümkün değildir. Bu ve benzeri karışıklıklar yüzünden, Tahran ile Lübnanlı Şiilerin arasında biraz soğukluk yaşandı. Hizbullah lideri Hasan Nasrallah, Araki'nin seçilmesine hayret ettiğini söylemişti. Daha sonra, Hizbullah, kendini toparlayarak, bu seçimi kesinlikle desteklediğini açıklayan bir bildiri yayınladı.[96]

Gerçekte, İran ile Lübnan Şiilerinin bağları, abartıldığı kadar kopmaz türden değildir.[97]

Hizbullah Parlamentoda

Lübnan gibi şiddetin kol gezdiği bir ülkede, Hizbullah diğer ülkelerdeki benzerlerinin tersi bir tavır takınarak yasal seçimlere katıldı; 1992'de ilk kez kendi adıyla parlamentoya milletvekili soktu. Örgüt, 2004 yılındaki yerel seçimlerde belediyelerin %21'ini kazandı. 2005'teki genel seçimlerde ise tek başına oyların %10,9'unu alarak 128 sandalyelik Lübnan parlamentosunda 23 milletvekili, Şii EMEL örgütüyle birlikte oluşturduğu Direniş ve Gelişme Bloku ile birlikte 35 milletvekili kazanarak kabineye 5 bakanla katıldı.

Bu ilginç deneyimi, Hizbullah liderleri şöyle gerekçelendirdiler: Şeyh Seyyid Muhammed Hüseyin Fadlallah (Hizbullah'ın manevi lideri): "Siyasi olarak faaliyet gösteriyorsanız, ebedi billah havada uçamazsınız. Ayağınızı yere basmanız gerekir. Bu topraklar üzerinde yaşayan herkesle temasa geçmeli, sizi hedefe götürecek her kapıyı çalmalısınız. Pratikte olumsuzluk olmaz; tersine, olgulardan kaçmak, *sizi olumsuza iter*. Eğer İslamcılar, İslamın hayata egemen olmasını istiyorlarsa (ki liberaller ve sosyalistler de kendi görüşlerinin günlük hayata egemen olmasını isterler), bu pratiği yaşamalılar. Bu pratik, daha büyük alanlarda oynama ve mücadele etmeye giden köprüdür. İslamcıların, sadece kültür veya ibadet ortamında kalıp kendilerini tecrit etmeleri gerekmez. İslamcılar, siyasete de oynamalılar. *Dışarıya ve hayata açılmaları gerekir*. Kuşkusuz, büyük siyasi alanlarda almak ve vermek, yani pazarlıklar vardır. Biz İslamcılar, her şeyden önce bu hayatın insanı olmalıyız. Bakınız rüzgârlar bile zaman zaman fırtına halini alır, zaman zaman ilkbahar mevsimine dönüşür, kimi zaman da samyeli olurlar. Kişi, bu ortamda hem kendisi hem de başkasıyla birlikte vardır. Şiddet de öyle; bel-

li bir düzeyi yakalamak zorundadır. Şiddetin tümüyle kötü olması gerekmez. Yoksa cerrahi ameliyatlar, ulusal kurtuluş hareketleri ve zulme karşı isyan gibi şeyler olmazdı. Biz Müslümanlar, genel İslami çizgide dışarıya açığız; ama aynı zamanda ayırt edici bir hat üzerinde yürüyoruz. Mutlak hayat olmadığı gibi, inandığımız değerler mutlak değerler değildir. Bunlar olguların değerleridir. Sözgelimi, İslamda yalan haramdır ve olumsuz bir değerdir. Ancak, doğru söylediğinizde bir kişinin ölümüne neden olacaksa; yalan, mubah ve olumlu bir değere dönüşür. İhtiyaçlarımız, hedefimizde gizlidir; hedeften vazgeçmiyoruz, araçları değiştiriyoruz. Hedef, aracı temizlemiş oluyor. Burada Makyavelci bir tutum alıp 'hedef her şey, araç hiçbir şey' demiyoruz. Olaylara iki yönlü bakıyoruz. Yalanın olumlu, doğrunun ise olumsuz değeri olabilir. Savaşın olumlu, barışın ise olumsuz bir işlevi de olabilir. Varmak istediğiniz büyük hedef önemlidir."(98)

Hasan Nasrallah (Hizbullah lideri): "Seçimlerde, beklentilerin tersine kazandık, çünkü kendimize güveniyorduk ve halk bize güveniyordu. Kitlesellik, cihat eylemciliği, hizmet ve kültürel yönden halk bizi tanıyordu. Devletin bile yapmadığı hizmetleri halka sunduk. Seçimlerde iyi çalıştık, yoğun gösteriler yaparak kitleleri etkiledik. 'Seçimlere neden katıldık' diye soruyorsanız, yanıtım hazır: Her şeyden önce, biz günlük yaşamımıza giren ve süren eylemciliğin gereği, bir direniş partisi ve direniş hareketiyiz. Bu görevimizi bitirdiğimiz an, kutsal görevimize de son vermiş oluruz. Parlamentoya girmemiz, direniş partisi olma özelliğimizi yok etmez. Biz parlamentoya, bütün Lübnan'ın direnişçi olması için giriyoruz. İslam insanlara hizmet ve mazlumların kurtarılması olduğundan, ezilenlere elimizi uzatmak zorundayız. Bu nedenle, ülke çapında siyaset yapıyoruz. Ülke çapında esas sorun mezhepçiliktir. Bu mezhepçi sistemin iptal edilmesi için Meclis'e girdik. Mezhepçilik, Lübnan'da

iç savaş demektir. Biz, toplumsal ve siyasal eşitlik istiyoruz. Neden Hıristiyan Hıristiyan Maruniler hep cumhurbaşkanı veya Merkez Bankası müdürü oluyor da; Bir Dürzi, bir Şii, bir Ortodoks Hıristiyan olamıyor? Buna çare arıyoruz. Bu anlamda mezhepçi değiliz. Lübnan İslam Cumhuriyeti kurma projesine gelince, hiçbir zaman bunu önermedik; gündeme getirmedik. Ne yazılı ne de sözlü. Buna karşılık, Lübnan'daki mezhepçi sistemin zalim ve bozuk olduğunu, değişmesi gerektiğini söyledik. Alternatif sistem ise, Lübnan halkının belirleyeceği bir sistem olmalı. Önemli olan eşitlik, adalet, barış ve huzur getirmesidir. Bu düzlemde Komünist Partisi bile, 'böyle bir düzeni sadece ve sadece Marksizm sağlayabilir' diye bir söylemde bulunabilir. Yeter ki dediğini gerçekleştirsin. Biz, onların seçimine saygı duyup yardımlarına koşarız. Bize göre, Lübnan'ın sorunları, sadece İslami temelde çözülebilir. Biz, zor yoluyla İslam devleti kuramayız Lübnan'da, ülkenin doğası buna aykırıdır... İran, insani ve ahlaki yönden, Lübnan'daki ezilenlere ve mücahitlere her zaman yardım elini uzatmıştır. Ancak biz, Lübnan'daki İran cemaati değiliz; onların uzantısı değil, bu toprağın direnişçileriyiz. 'Akıllı olun' diyenler var. Akıllı kimseler hep siyaset yaptı ve lafla işi yürüttüler. Oysa deliler, savaşıp mücadele ederek başarı kazandılar."[99]

Hizbullah ve Seçimler

Hizbullah'ın 1992'de Lübnan parlamento seçimlerine katılıp milletvekili çıkarması, aynı zamanda radikal İslamcı kesimde "parlamenter sistem içinde oynamak caiz mi değil mi?" tartışmasını gündeme getirdi. O dönemde Saddam Hüseyin yönetimine muhalif Iraklı İslamcı (Şii) yazar Muhammed Abdulcabbar, "Lübnan Hizbullah Hareketiyle Sessiz Tartışma" başlıklı yazıda bu konuyu şöyle irdeledi: "Hizbullah, Lübnan'da İslam devleti kuracağını ilan etmişti. İslam devleti, Allah'ın topyekün hâkimiyetine dayanır. Bu, İslamın bütün yön-

leriyle uygulanması anlamına gelir. Sormak gerek: Herhangi bir nedenden ötürü, İslam devletinin kurulması mümkün değilse, nasıl bir tutum takınılmalı? Burada iki çizgi var: Biri, mevcut durumu tümüyle reddetme ve doğal olarak şiddete başvurma. İkincisi ise mevcut durumdan yola çıkma. Daha önce karşılaştığım Hizbullah Genel Sekreteri (ki o zaman henüz değildi) Abbas el Musavi'ye sormuştum: Hizbullah'ın siyasi projesi nedir? Musevi yanıtlamıştı: İslamiyet ve direniş. Ancak Hüseyin Fadlallah, 31 Ocak 1989 tarihli konuşmasında, bu fikri sert biçimde eleştirmiş; Hizbullah'ı 'Lübnan'ın günlük siyasi hayatına ve halkın iç meselelerine yeterince ilgi göstermemekle ve mevcut durumla işbirliği içine gitmemekle büyük bir hata yaptığını' söylemişti. Fadlallah'a göre, böylesine elverişli tarihi bir fırsat yakalanmışken, dışarısı açısından olduğu kadar içerisi açısından da önemli siyasi projeler geliştirilerek asıl amaca varılabilir. Bu da mevcut durumu kabul etmek ve ona göre davranmakla başlar. Fadlallah, 1988 Haziran ayında yaptığı bir konuşmada ise, 'İslam devletinin *kurulmasının imkânsız olduğu bir durumda, başkalarıyla* birlikte İnsan Devleti kurulmasını' öneriyor."[100]

Bununla birlikte Lübnan Hizbullah Örgütü içinde, parlamenter sisteme katılma konusunda görüş ayrılıkları çıktı. Şeyh Subhi el Tufeyli önderliğindeki bir kanat, parlamenter sisteme katılmanın "Lübnan'daki mevcut siyasi oyuna katılma anlamına geldiğini ve böylece sistem çerçevesinin benimsendiğini" ileri sürmüştü"[101]

Lübnan'da İslamcı Örgütler

Şii Örgütler

Hizbullah

Kuruluşu: Haziran 1982'de EMEL'den ayrılan Hüseyin Abbasi el Musavi'nin yanı sıra Şeyh Subhi el Tufeyli ile Şeyh Ragıp Harp, İslami EMEL örgütünü kurdular. Bu adım, Hizbullah'ın çıkış nok-

tasıdır.[102] Hizbullah'ın kuramsal tohumu, Şeyh Hüseyin Fadlallah'ın *İslam ve Gücün Mantığı*[103] ile Muhammed Raad'ın *Hizbullah Yolu* adlı kitaplarında atılmıştır.

Örgütsel Yapı: Başlangıçta Hizbullah için, "bir örgüt değildir; çünkü mensupları kimlik kartı taşımaz ve özel sorumluluklar alıp yetkilerle donatılmazlar" tanımı yapılıyordu. Keza herkesçe bilinen ve belirlenmiş bir örgütsel yapısı da bulunmuyor. *Velayeti Fakih* kuralı gereği, din adamları aracılığıyla iktidarı tekelinde tutuyor ve denetim bölgelerindeki toplumu kuşatıyor.

Örgütün kuruluş şemasının başında Allah, Hz. Muhammed, 12 İmam, (Beklenen) Mehdi ve Velayeti Fakih (İran'daki ruhani lider) yer alır. Bundan sonraki hiyerarşi şöyle devam eder:

Örgütün en üst kurulu Şûra Meclisi-El Karar olup, 11 üst düzey din adamı tarafından yönetilir. Merkez Karar Kurulu niteliğindeki bu kurulun başkanı, örgütün ruhani lideri ve Şii din âlimi şeyh Muhammed Hüseyin Fadlallah'tır. Bu organ, stratejik meselelerle ilgilenir. Ayrıca Danışma Kurulu niteliğinde bir Şûra Meclisi bulunur. Şûra, üst mertebeden 12 din adamından oluşur. Bu organ, taktik kararlar alma ve örgütün ülke çapındaki faaliyetlerini denetleme yetkisiyle donatılmıştır. Şûra Meclisi'ne bağlı komiteler şunlardır: Politik ve İdari yapılanma çerçevesinde yer alan yargı, parlamento, yürütme, politbüro ve cihat komisyonları. Aynı düzlemde oluşturulan sosyal, eğitim, İslami sağlık, enformasyon, sendika, maliye, dış ilişkiler, eşgüdüm komiteleri. Bunların yerel düzeydeki şubeleri de bulunuyor. Doğrudan Şûra Meclisi'nin denetiminde bulunan Güvenlik ve İslami Direniş adlı ayrı bir bölümden daha söz etmek gerekir. Bu bölüm de bölge komiteleri adıyla yerel şubeler açmış.

Liderleri: Bugüne (2009) kadar Hizbullah'a başkanlık yapan üç kişi şöyle sıralanabilir:

Subhi el Tufeyli: Necef'te 9 yıl Şii ilahiyat eğitimi aldı. Orada tanıştığı Ayetullah Humeyni'nin bağnaz bir taraftarı ve izleyicisi oldu. Abbas el Musavi'yle birlikte Hizbullah örgütünü kurup ilk genel sekreteri (başkanı) seçildi. ABD, İsrail, Batı ve onlarla işbirliği yapan tüm Arap yöneticilerine karşı amansız bir düşmanlık güttü. Sürekli eylem ve devrim görüşünü savunuyordu. Ona göre; bütün anlaşmazlıklar çatışma yoluyla çözülmeliydi ve uzlaşmaya asla yer yoktu. Bu katı tutumu nedeniyle, örgüt tarafından dışlandı. İlk görüş ayrılığı, Hizbullah'ın 1992'de parlamento seçimine katılması noktasında çıktı. El Tufeyli, kesin boykottan yanaydı. Savı şuydu: "Lübnan'da silah zoruyla değişecek rejimin yerine bir İslam cumhuriyeti kurulmalıdır." 1991'de azledilip yerine Abbas el Musavi başkan seçildi. El Tufeyli, radikal çizgisini hayata geçirebilmek amacıyla Lübnan çapında "Açların İsyanı" (Savratül Ciya'a) veya "Açlık Devrimi" kampanyası başlattı. Fakat beklenen kitlesel desteği bulamadı. Bir yıl sonra, yanındaki milislerle bir Hizbullah medresesini basarak Lübnan askerlerine karşı günlerce çatışmaya girdi. Nisan 1999'da Hizbullah'a ait bir cephaneliğe baskın düzenledi. Ele geçirdiği silahları taraftarlarına dağıttı. Hizbullah'la herhangi bir ilişkisi kalmadığı sanılan El Tufeyli'nin, **Ensarullah** (Allah Yandaşları) adlı bir gizli örgüt kurduğu yolunda bir kanaat var. El Tufeyli, örgütten ayrılıp Ensarullah örgütünü kuracağı yolundaki haberleri de yalanlamıştı.[104] Bu örgütün Lübnan, Panama ve Arjantin'deki sabotaj ve benzeri eylemlere karıştığı sanılıyordu.

Subhi el Tufeyli, Nasrallah'a karşı Suriye'nin gizli desteğine sahipti. Nasrallah, Suriye'nin bazı taleplerine direnebilirken, El Tufeyli bunları hemen kabul edebiliyordu.[105]

Abbas el Musavi: Hizbullah'ın ikinci kurucu lideri Abbas el Musavi, 1952 yılında Bekaa Vadisi'nde (Lübnan) doğdu. Necef'teki (Irak) Şii medreselerinde (Havza-i İlmiye) 8 yıl dini eğitim gör-

dü. Orada İran İslam Cumhuriyeti'nin kurucu önderi Ayetullah Humeyni'nin fikirlerinden etkilendi. 1978'de doğduğu yere döndü. 1982 yılında Subhi el Tufeyli'yle beraber Hizbullah örgütünü oluşturdu. 1983-85 döneminde örgütün "Özel Güvenlik Aygıtı"nın başında operasyonel (eylemci) sorumluluklar üstlendi. 1985-88 yılları arasında ise "İslami Direniş" adıyla oluşturulan askeri kanadın başına geçti.

Mayıs 1991'de, Subhi el Tufeyli'nin yerine Hizbullah örgütünün genel sekreteri seçildi. "Ortadoğu'daki kanser" diye tanımladığı İsrail'in izlerini Filistin'den silmeye yemin etti. 16 Şubat 1992 tarihinde, İsrail helikopterlerinin roketli saldırıları sonucu öldü. "İslami Cihat" isimli bir grup, misilleme olarak İsrail'in Buenos Aires'teki büyükelçilik binasına saldırdı.[106]

Hasan Nasrallah: 1960 Beyrut (Lübnan) doğumludur. Ailesi özel olarak dini faaliyetlere uğraşmamasına rağmen Nasrallah, ilahiyat eğitimine merak saldı. 1975 iç savaşı nedeniyle ailenin tümü ata yurdu sayılan Basuriye'ye (Güney Lübnan) dönmek zorunda kaldı. Nasrallah Sayda'da ortaöğrenimini tamamlarken Şii EMEL hareketine katıldı. İlk Şii ilahiyat derslerini Bekaa Vadisi'ndeki Baalbek'te aldı. Burada Iraklı Ayetullah Muhammed Baqr el Sadr ekolüne göre yetişti. Mezun olduktan sonra Necef'e gitti ve 1978'de (Saddam Hüseyin dönemi) Irak'tan kovulan yüzlerce Şii öğrenciyle birlikte Lübnan'a döndü. Önce EMEL'in eğitim seminerlerinde siyaset öğrendi. Ardından Bekaa bölgesinden parti delegesi seçildi. Nasrallah, 1982'de İsrail'in Lübnan'ı işgalinden sonra Hizbullah'a katıldı. 1987'de üst düzey dini eğitim için İran'ın Kum kentine gitti. İki yıl sonra geri döndü ve Hizbullah temsilcisi olarak İran'a gönderildi.

Hizbullah lideri Abbas el Musavi öldürülünce, 1992'de yerine seçildi. 1997 yılında büyük oğlu Muhammed Hadi, İsrail askerleriyle çatışma sırasında öldü.

Hizbullah'ın kararlı direnişi karşısında İsrail, 2000 yılında işgal ettiği Lübnan'dan çekilmek zorunda kaldı. Hizbullah'ın elindeki (ölü veya diri) İsrail askerlerinin karşılığında, 2004'te yüzlerce Filistinli ve Lübnanlı'nın serbest bırakılması olayı Nasrallah'a büyük itibar kazandırdı. Temmuz 2006 tarihli İsrail saldırısına karşı direnişiyle Arap dünyasında iyice ünlendi.

Şeyh Naim Kasım: 1953 doğumlu. İslam Komiteler ve Müslüman Talebe Cemiyeti saflarında yetişti. 1982'de Hizbullah üyesi oldu. 1992'den beri örgütün ikinci adamı ve teorisyeni olarak görev yapıyor.

İmad el Muğniye: Hizbullah'ın askeri ve istihbarat işlerinin baş sorumlusuydu. Bölge çapında batılılara, özellikle İsrail hedeflerine yönelik eylem planlarının başmimarı sayılıyordu. Birkaç kez suikasttan kurtulmayı başaran El Muğniye, Suriye'ye sığınmış gibi yaparak orayı mekân tutmuştu. Ancak 12 Şubat 2008 tarihinde kendisine karşı düzenelen bir sabotaj eylemi sonucunda öldü. Faili meçhul bir cinayete kurban giden El Muğniye'nin bir İsrail ölüm timi tarafından katledildiğine dair belli kanıtlar elde edilmişti. (*Yediot Ahronot* isimli İsrail gazetesi, 6 Şubat 2009)[107]

Muhammed Raad: 1955 Beyrut doğumludur. Lübnan Üniversitesi Felsefe Bölümü mezunudur. Ayrıca "Ubbad-ul Rahman" (Rahman'ın Kulları) adlı bir medresede okudu. İran İslam Devrimi'ne paralel olarak 1978-79 döneminde *"Lican-ul İslamiye"* (İslam Komiteleri) oluşumunu gerçekleştirdi. *Tariq-ul Hizbullah* (Hizbullah Yolu) isimli kitabıyla bugünkü Hizbullah örgütüne teorik zemin hazırladı. Hizbullah'ın parlamentodaki grup sözcülüğünü yapıyor.[108]

Politik Çizgisi: Hizbullah, İran'ın eski dini lideri Ayetullah Humeyni'nin mutlak otoritesine bağlıydı. Humeyni'nin ölümünün ardından yerine geçen Ali Hamaney'e bağlılık devam etmekle birlikte Hizbullah belli alanlarda özerk yahut bağımsız davranabiliyor.

2005 yılındaki siyasi ve askeri kutuplaşmada, "8 Mart İttifakı" adı altında ünlü Hıristiyan lider Mişel Awn, ABD ve Batı karşıtı Sün-

ni kesimler, emperyalizm ve Siyonizm karşıtı sosyalist yahut ilerici güçlerle birlikte hareket etti. Suriye ve İran politikalarına yakın durdu. 2006 yılında ise siyasi rakibi Şii EMEL örgütüyle beraber Hür Vatansever Hareketi'ni oluşturmak suretiyle İsrail'in bir ayı aşan saldırılarına karşı koydu.[109]

Hizbullah, 1995 yılından itibaren biri dış politika ve silahlı mücadele, diğeri iç politikada olmak üzere iki önemli adım attı. Birinci noktada durum şöyleydi: Hizbullah, Dördüncü Kongresi'nde, kendini, "güvenliğin ve ideolojinin mızrağı" olarak tanımladıktan sonra, İran'la "ideolojik", Suriye ile "askeri" ittifak kurdu. Her ikisini de stratejik müttefik olarak niteledi. Güney Lübnan'daki İsrail askeri varlığına karşı direnişi sonuna kadar sürdürmeyi ve Filistin'deki HAMAS, İslami Cihad ve diğer muhalif örgütleri destekledi.

Hizbullah, dış politika ve silahlı mücadeledeki sert tutumunun tersine, bu alanda yumuşak adımlar attı; dışarıya açılmaya, daha önce kavgalı olduğu kesimlerle uzlaşmaya başladı.

1993'te İsrail-Filistin barışını protesto etmek için yürüyüş yapan kitleleri tarayan Lübnan güvenlik güçlerinin katliama yol açan operasyonu üzerine, hükümeti boykot eden Hizbullah, 1995 yılının ortalarından itibaren Refik el Hariri hükümetiyle yeniden diyalog kurdu. Hükümetten iki önemli şey istedi: *Bir;* devlet kadrolarında Şiilere ve örgüt yandaşlarına daha fazla istihdam imkânı tanınması ve *iki;* seçim yasalarının Şiiler lehine değiştirilmesi.

Dinsel, siyasal ve toplumsal açıdan, Şiilerin hiç hoşlanmadıkları egemen Maruni Kilisesi'yle diyalogun başlatılması da Hizbullah hanesine yazılan bir puan oldu.

Hizbullah, 1995'e kadar kanlı bıçaklı olduğu rakibi Şii EMEL örgütüyle uzlaştı. EMEL, Hizbullah'ın mutlak egemenliğindeki Beyrut'un güney varoşlarında daha önce kapattığı bürolarını yeniden açtı. Hizbullah, o zamana kadar rakibi görüp savaş açtığı sosyalist, komünist, Baas parti yandaşlarıyla, Şii aristokrat aile (eşraf, müte-

gallibe, ağa) temsilcilerinin kendi bölgelerine dönmesine izin verdi. Baas Partisi'nin bölge temsilcisi olup Şii mezhebi benimseyen Dr. Asım Kansu ile Şii aristokratlardan Hüseyin el Hüseyni, Güney Lübnan ve Bekaa'ya döndüler.

Yan Kuruluşları: Örgütün *El Nur* isimli bir radyosu, *El Mınar* adlı bir televizyon kanalı, *El Ahd* isimli bir gazetesi ve Hizbullah Basın Merkezi bulunuyor.

Diğer yan kuruluşları ise şöyle sıralanabilir: Hizbullah Vakfı, İslami Direnişe Destek Örgütü (direnişe bağış/zekât toplama kuruluşu), Beyt-ül Mal (sosyal yardım fonu), Cihad-ül Bina (inşaat ve altyapı işleriyle uğraşan kuruluş), İslami Hayır İşleri İçin İmdat Komisyonu, El Cerha Derneği, El Şehid Sosyal Derneği.

Örgütün 1985'te kurulan **Keşşafet-ul Mehdi** (Mehdi İzcileri) adıyla izci birlikleri bulunuyor ki, bunlar da **Hizbullah Öncü Gençlik** hareketine bağlıdırlar. İzci ve Öncü Gençlik mensuplarının toplam sayısı, 2008'de 60 bini geçmişti. Bir devrede 850 ile 1000 arasında izci yahut avcı (keşif gücü) eğitilebiliyor. Parti okullarının yanı sıra Hizbullah denetimindeki medreseler ve normal okullarda eğitim veren çok sayıda din adamı örgütlenmiş. Gençleri partiye kazandırmak, bilinçlendirmek ve askeri bir formasyon kazandırmak amacıyla izci kampları, yaz okulları, milis kursları ve cihat devreleri açılıyor. Dini münasebetlerde inanç turları düzenleniyor. Çocuklar ve gençler, cihat atmosferi içinde yetiştirilip seferber ediliyorlar. Benzer etkinlikler kızlar için de gerçekleştiriliyor: 8-9 yaşlarına gelmiş onlarca yahut yüzlerce kıza, eşzamanlı biçimde, şaşalı dini tören ve ritüeller (ayinler, müsamere ve sahne gösterileri gibi) eşliğinde türban (başörtüsü) takılıyor; tesettüre bürünmeleri sağlanıyor. Kızlar büyüdükçe yarı milis olarak cephe gerisi hizmetlerde görevlendiriliyorlar. Bu tür etkinlikler de "kadınlar cihadı" olarak niteleniyor.[110]

Askeri Kanadı: Hizbullah'ın profesyonelce görev yapan 1000 dolayında militanı buluyor. Yedeklerle birlikte bu sayı 6 ile 10 bin ara-

sında değişebiliyor. Örgütün elinde teknolojik bakımdan gelişmiş füze, roket, uçaksavar ve toplar bulunuyor. Amerikan istihbarat raporlarına göre İran, Hizbullah'a askeri ve mali destek veriyor. Örgüte verilen yıllık parasal destek, 2006'da 60 ile 100 milyon Amerikan doları olarak tahmin ediliyordu.[111] Nasrallah'ın açıklamalarına göre, 1982-96 arasında, 1145 Hizbullah militanı hayatını kaybetti; 1995-1996 arasında ise, İsrail askerlerine karşı 825 eylem düzenlenmişti.

EMEL Hareketi

Kuruluşu: Özgün adı **Efvac-ül Maqavemet-il Lubnaniye** (Lübnan Direniş Kıtaları) olan örgüt, üç kelimenin baş harflerinin birleştirilmesiyle 1974'te EMEL olarak ilan edilmişti. Genelde EMEL Hareketi olarak tanınır.

Liderleri: EMEL, Şii din adamı Musa el Sadr tarafından 1974 yılında **Hareket-ül Mahrumin** (Yoksullar Hareketi) olarak kuruldu. İkinci kurucu önderi, dönemin milletvekili Hüseyin el Hüseyni'ydi. Hareketin kurucuları arasında Ortodoks Rum piskoposu Gregoire Haddad da bulunuyordu. Musal el Sadr gittiği Libya'da kaybolunca, yerini Hüseyin el Hüseyni aldı. Nisan 1980'de Nebih Berri başkanlık koltuğuna oturdu.

Nebih Berri, Sierra Leone'de yaşayan Lübnanlı bir göçmen ailesinin çocuğu olarak 1938'de dünyaya geldi. İlk, orta ve yüksek (hukuk dalında) öğrenimini Lübnan'da tamamladı. 1960'larda Arap Milli Hareketi isimli harekete katıldı. 1970'lerin ilk yarısında Beyrut'ta Amerikan General Motors şirketinin avukatlığını yaptı. 1976-78 yılları arasında Detroit'de (ABD) kaldı. Güney Afrika'daki elmas ticareti ve kaçakçılığına adı karıştı. Bu dönemin sonuna doğru, EMEL örgütünde önemli görevler aldı. Nisan 1980'den itibaren hem başkan seçildi hem de örgütün denetimini eline aldı.

Lübnan iç savaşına katıldı. 1984 yılında Milli Birlik hüküme-

ti ve sonrasında üç bakanlık makamına getirildi. Kasım 1992'de parlamento başkanı seçildi. 2009'da bu görevi devam ediyordu.

Berri'nin, Lübnan'ın Şii yoğun güney kesimlerinin kalkınma faaliyetleriyle uğraşan **Güney Meclisi** isimli bir kuruluş nezdinde 3 milyar dolar kadar parasının olduğu sanılıyor. Berri Hizbullah gibi İran'a yakın durmakla beraber Tahran'ın talimatlarıyla hareket etmiyor.

Berri'nin kız kardeşi Semira Assi, örgütün kurucu lideri Musa el Sadr'ın ortadan kaldırılmasından sorumlu tutulan Libya lideri Muammer el Kaddafi'ye ait *Yeşil Kitap*'tan bir milyon basmak için sözleşme imzalamıştı.[112]

Askeri Kanadı: 1975'te başlayan Lübnan iç savaşında, EMEL yaşamsal bir rol oynadı. Suriye'nin desteğiyle daha büyüdü. 1980'lerden itibaren başlayan İsrail bombardımanları neticesinde yaklaşık 300 bin Şii, daha güvenilir kuzey mıntıkalarına ve bu arada başkent Beyrut'a göç ettiler. Bu durum, EMEL'in kitlesel desteğini artırdı. 14 bin dolayında *milis* gücü oluştu. EMEL güçlendikçe, denetimine almak istediği bölgelerdeki rakipleriyle (güneyde Filistin direniş örgütleri ve Beyrut'ta Hizbullah) çetin çatışmalara girdi.

Politik Çizgisi: EMEL, en alttakileri oluşturan Şiilerin diğer yurttaşlar gibi hak sahibi olmalarını istedi. Bu düzlemde başlangıçta sınıfsal temeli eksen aldı ve dini olmaktan çok dünyevi bir hareket olarak faaliyet gösterdi. Dogmatik bir mezhepçilik yapmamakla birlikte sonradan Şiilik ekseninde örgütlendi. Şiilerin liberal, esnaf ve orta tabakadan gelmiş dünyevi düşünen kimseler ile aydın çevrelerini temsil eden EMEL, ülkede rejim değişikliğinden yana değildir. Siyasi, ekonomik ve sosyal haklardan eşit biçimde yararlanmayı amaçlamaktadır.[113]

Lübnan iç savaşı sırasında, 1980'li yıllara kadar esas olarak ülkedeki ulusalcı-solcu-İslam ittifakının yanında, batıcı ve gerici Hıristiyan ittifakına karşı yerde durdu. Bu tarihten sonra Suriye'nin as-

keri-siyasi gücüne sırtını dayadı. Solcu güçlerle Filistin direniş örgütlerinin Lübnan'da zayıflaması üzerine, ülke içinde ve dışındaki Şii eylemcilerin toplandığı bir karargâh haline geldi. Güney Lübnan'ın 1978'de İsrail askerlerince işgal edilmesinin kabahatini Filistin örgütlerine yükledi. EMEL, İsrail istilasına direndi ama 2000 kadar militanını kaybedince, kısa bir süre için İsrail'e göz kırptı. Bu amaçla, Filistinli direnişçileri susturup bastırmak için onlara karşı Kamplar Savaşı denen çatışmalara girdi.[114]

1982 İsrail saldırısı ve Beyrut kuşatmasını izleyen süreçte EMEL-İran-Suriye ittifakı daha da ağırlık kazandı. Bu kez, Hıristiyan-İsrail ittifakı hedef alındı. EMEL ile Lübnan ordusu arasında şiddetli çatışmalar yaşandı. Berri, ordunun yüzde 60'ını oluşturan Şii askerlere, "ordudan firar çağrısı" yapınca EMEL gücüne güç kattı. Bu kez Suriye-EMEL-Dürzi milisler ittifakı, Sünni milislerin geleneksel kalesi Batı Beyrut'a yüklendi. Denetimi tümüyle ele geçirdi. 1983 İsrail-Lübnan anlaşmasının geçerliliğini yitirmesinden hemen sonra kurulan Milli Birlik Hükümeti, Nebih Berri'yi de kabineye aldı.

Nebih Berri'nin istikrarsız siyasetleriyle İslami yapıya uymayan reformist-modernist çizgisi EMEL içindeki radikalleri huzursuz etti.[111] Radikal kanat, Lübnan'da İslami bir cumhuriyet istiyordu. Dönemin pratikleri de görüş ayrılıklarını hızlandırdı. Suriye tarafından seçtirilen Hıristiyan Cumhurbaşkanı İlyas Sarkis, 1982'de Milli Selamet Kurulu kurduğunu ilan etti. Kurul üyeleri arasında Hıristiyan Falanjist (faşist) Parti lideri Beşir Cumeyyil ile Şii EMEL lideri Nebih Berri de bulunuyordu. Cumeyyil, açıktan açığa İsrail işbirlikçiliği yapmış ve "yüzlerce Müslüman Filistinli ve Şii'nin katliamına bizzat katılmış" biriydi. Berri'nin Cumeyyil ile bir arada bulunması "bağnaz İslamcıları" rahatsız ediyordu. İran da, Berri'nin giderek kendi etki alanından uzaklaşıp, Suriye'nin nüfuz sahasına kaydığının farkındaydı. Kopuş süreci başlamıştı. EMEL içinde ra-

dikal kanat temsilcilerinden Hüseyin el Musavi, Berri'nin, adı geçen kurula girmesine itiraz etti. Hüseyin el Musavi, 1982'de başkan yardımcısı ve örgüt sözcüsüydü. Ancak Berri ile arasındaki ipler üç noktada koptu: *Bir*, Nebih Berri, kendisinden, işgalci İsrail'e saldırmaktan çok ABD ile birlikte Lübnan'daki iç savaşın durdurulması konusunda arabulucu olmasını istemiş; o da bunu reddetmişi. *İki*; El Hüseyni, gerici ve Batı müttefiki Hıristiyanların oluşturduğu Milli Selamet Meclisi'nde yer almaya karşı çıkmıştı. *Üç*; Nebih Berri, İran lideri Humeyni'yi biat etmeye de itiraz etmişti.

İran'ın anlaşmazlığa hakemlik yapmasını istedi. Dönemin Şam Büyükelçisi Ali Ekber Muhteşemi, (İran'ın içişleri eski bakanı ve İran parlamentosunda milletvekili) hakem tayin edildi. Muhteşemi, Berri'yi haksız bulup Musevi'yi destekledi. Berri, bu kararа uymadığını ilan etti.[115]

Anlaşmazlık, El Musavi'nin ana örgütten kopup **İslami EMEL** (El EMEL el İslami) adlı yeni bir oluşuma öncülük etmesiyle sonuçlandı. İran, kendi çizgisine yakın bulduğu yeni örgütü her bakımdan destekledi. El Musavi yandaşları, "Biz İran İslam Cumhuriyeti'nin evlatlarız" diyecek kadar Humeyni çizgisini benimsiyorlardı. İslami EMEL'e yardım babından 1500 İran Devrim Muhafızı, Bekaa bölgesine gönderildi. İranlılar, örgüt militanlarını askeri ve istihbarat konularında eğittiler.

EMEL örgütü, geniş bir tabana yayılması nedeniyle içinde çeşitli eğilimler barındırıyordu. Bundan başka, birçok ülke istihbaratı (İsrail, İran, Suriye, ABD) EMEL'e sızmış, belli kanatlar oluşturmuştu.[116]

Kopuş yaşanırken, Berri çok korktu. İki kanat arasındaki çatışmaları da öngören Berri, "vasiyetini hazırlayıp mühürletmişti" bile. 1996'da, Hizbullah'la yeniden barıştı.

Ancak EMEL önderi, Eylül 1992 genel seçimlerinde, geleneksel ailelerin tekelinde olan Lübnan Meclis başkanı oldu.

Trablusşam'da her türlü Sünni akımı bulmak mümkün: Eşraf ve mütegallibe (feodal aristokrat) aileler; liberal muhafazakâr takımı; gelenekçi selefiler, cihatçı (silahlı) selefiler, hayırsever kuruluşlar, politik İslamcı parti ve hareketler. Siyasi bakımdan kente damgasını vuranlar ise aristokrat ve muhafazakâr ailelerdir. El Kerami, El Sulh ve El Hariri gibi kentsoylu aileler yıllardan beri başbakanlık makamını nerdeyse nöbetleşe ellerinde tutmaktadırlar. "Mustakbel" akımının öncülüğünü yapan El Hariri ailesinin önde geleni eski başbakan Refik el Hariri 2005'te faili meçhul bir cinayete kurban gidince, Lübnanlı güçler ikiye bölündü: "14 Mart Bloku" içinde yer alanların ortak özelliği ABD ve Avrupa Birliği'nden (dolaylı biçimde İsrail'den) destek alarak Suriye-İran ittifakına karşı çıkmaktı. Bu blokun merkezi Trablusşam ile Beyrut oldu. Öncülüğünü de iktidar partisi Mustakbel (Refik el Hariri'nin oğlu Saad başkanlığında) yapıyor. "7 Mart Grubu" ise, İran ve Suriye'den destek alarak ABD ve İsrail karşıtı bir politik çizgi benimsiyor. Bu grubun başını Hizbullah ile Şii EMEL örgütü çekiyor. Merkezi de başkent Beyrut ile ülkenin güney bölgeleri oluşturuyor.

Trablusşam Sünni ağırlıklı bir kent olmasına rağmen birkaç mahallesinde Arap Alevileri (Nusayriler) yaşamaktalar. Sünnilerin kalesi Bab el Tebbane, Alevilerin ise Cebel Muhsin mıntıkasıdır. Suriye eski devlet başkanı Hafız Esad'ın kardeşi General Rıfat, 1970'lerin başında kente gitti. Alevi yoğun yörelerde Şam yanlısı Arap Demokratik Partisi'ni kurdu. Bu partinin önderliği **El Fursan el Humur** (Kızıl Şövalyeler) isimli bir milis gücü oluşturdu. Lübnan iç savaşının sürdüğü 1976'da Suriye güdümlü Alevi milisler, Filistin direniş örgütleri (özellikle Yaser Arafat liderliğindeki ulusalcı El Fetih) yanlısı Sünni örgütlerle çatıştılar.

Suriye destekli Alevilerin ayrıcalıklı durumu ve geçici üstünlüğü

1980'lerde devam etti. Suriye, 1982-83 döneminde Arafat'ı FKÖ liderliğinden edebilmek amacıyla El Fetih gerillalarıyla kesin bir hesaplama içine girdi. Aynı dönemde İsrail, Lübnan'a girdi ve Beyrut'u kuşattı. Kıskaca alınan Arafat ve milisleri, başkent Beyrut'tan Sünni yoğun bölgelere (Sayda ve Trablusşam gibi) çekildiler. Özellikle son mevzilerini kuzeydeki Trablusşam'da (Bab el Tebbane yöresi) kurdular ve oradaki Sünni İslamcı çevrelerle (İslami Cemaat, Tevhid Hareketi gibi) güç birliği yaptılar. Suriye birlikleri ise Alevilerin yaşadıkları Cebel Muhsin yöresine karargâh kurdular. Şehrin hâkimiyeti için başlatılan silahlı çatışmalar 1986'ya kadar sürdü. Suriye birlikleri yüzlerce Sünni militanı tutukladı; bir kısmını sokak ortasında infaz edip bıraktı. Şehri denetimine aldı. FKÖ gerillaları Lübnan'ı tümden terk edince, Arafat silahlarının önemli bir kısmını Sünni İslamcılara bıraktı. Sünni milisler, daha sonra Suriye ile uzlaşıp İsrail karşıtı direnişe katıldılar ama bu arada Trablusşam şehrinin kitle denetimini ellerinde tuttular.[117]

Suriye birlikleri 2005 yılında çekilince, Trablusşam'daki denge yeniden Sünnilerin lehine ve Alevilerin aleyhine bozuldu. Fetḥül İslam ve benzeri karanlık silahlı örgütler, Sünni İslamcılar ile iktidar partisi Mustakbel akımın zımni desteğiyle, Trablusşam'ı Aleviler için cehenneme çevirdiler. 2008 ortalarında başlayan çatışmalar, bir türlü durmadı. Mezhep boğazlaşmasında çok sayıda insan hayatını kaybetti.

Lübnan'daki güçlerin 7 Mart Grubu ve 14 Mart Grubu diye bölünmeleri sırasında Trablusşam Alevileriyle bazı Sünni İslamcılar (İhvancı İslami Cemaat ve İslami Tevhid Hareketi gibi) Şii Hizbullah ile ittifak içine girdiler. Kimi radikal İslamcı kümeler (Fetḥül İslam, Cunud-ül Şam, Selefiler gibi) ise iktidar partisi Mustakbel akımının yanında, Suriye-Hizbullah-İran eksenine karşıt yerde durdular. Sözgelimi İhvancı kesimin öncülüğünde kurulan Cephet-ül Amel-il İslami (İslami Faaliyet Cephesi) isimli bloktan kopan Sey-

fullah el Husami, silahlı yandaşlarıyla birlikte Trablusşam ile Beyrut'ta Alevi-Şii karşıtı eylemlerde bulundu. Hizbullah milislerinin Beyrut'taki iktidar partisi Mustakbel ile kimi müttefiklerinin bürolarını 7 Mayıs 2008'de silah zoruyla işgal etmesine tepki olarak, El Husami milisleri de Trablusşam'daki Hizbullah bürolarını ani baskınlarla ele geçirdi. Bürolardaki bazı belgelere dayanılarak Hizbullah, "Sünnileri Şiileştirmeye çalışmak" ile suçlandı. Buna göre, Hizbullah, İran'dan gelen parayı, eskiden beri şehirde kurulmuş bulunan **Mueseset-ül Şehid** (Şehitler Kurumu) isimli bir derneğe veriyormuş. Bu dernek, yoksul, kimsesiz ve Suriye askerlerinin denetiminde bulunan bölgelerde bireyleri kaybolmuş ailelere yardım yapıyor, bu arada Şii mezhebini yaymaya çalışıyormuş. Dernek yetkilileri ise, yardımı kabul ediyor ancak Şiileştirme faaliyetini reddediyorlardı.[118]

Trablusşam'dan giden Sünniler, eğitim gördükleri Suudi Arabistan'da dogmatik ve softa Vahabiliği öğrenerek yurda dönüyorlar. Gittikleri yerlerde politik İslamcı İhvancılarla temas kuruyorlar. Zaten selefi İslamın tarihi üç temsilcisinden (Cemaleddin el Afgani ile Muhammed Abu) biri olan Muhammed Reşid Rıza, Trablus doğumlu bir din âlimiydi.

Trablusşam, Lübnanlı bağnaz selefilerin cümle kapısı sayılır.[119]

Şimdi Trablusşam merkezli Sünni İslamcı örgütleri tanıma konusuna girebiliriz:

İslami Cemaat

İslami Cemaat (El Cemaat-ül İslamiye): Kurucusu Fethi Yeken, Şeyh Faysal Mevlevi ve Dr. Zuheyr el Ubeydi'dir. Önde gelenleri arasında iki isim daha bulunuyor: Abdullah Babeti ve İbrahim el Mısri. 1964 yılında Dürzi meşrepli Kemal Canpolat'ın içişleri bakanlığı sırasında, bir yardımsever derneği olarak kuruluş izni aldı. Lübnan Sünni İslami hareketinin belkemiğini oluşturuyor. Çok dinamik oluşu ve diğer İslamcı çevrelerle temas kurabilme özelliğiyle tanı-

nıyor. Bu cemaat, Lübnan'daki İhvan geleneğini temsil eder. Merkezi Trablusşam'ın dışında Beyrut ve Sayda şehirlerinde yaygın örgütlenme içindedir. 1980'lerde İsrail'in ülkeyi işgaline karşı direnen önemli örgütlerden biriydi.

İslami Cemaat, 1992 genel seçimlerine katıldı. Kurucu önder Fethi Yeken dahil 3 milletvekiliyle parlamentoya girdi. Fakat 1996 seçimlerinde sadece 1 milletvekili kazanabildi.

Liderleri:

Fethi Yeken: 9 Şubat 1933 yılında Trablusşam şehrinde doğdu. Arap Dili ve İslam Araştırmaları alanında doktora sahibidir. Fethi Yeken, "ailesinin Türk kökenli olduğunu; dönemin padişahıyla anlaşmazlık nedeniyle 17. yüzyılda önce Halep ve ardından Turablusşam'a göçmek zorunda kaldıklarını" söylüyor. Buna göre atası, Trablusşam'da valilik yapmış Hamza Paşa imiş.

Dinler tarihi konusunda âlim olan dedesinden etkilenmiş ancak politik İslamcı görüşlerini Hasan el Benne, Seyyid Kutub (Mısır) ve Mustafa el Sıbai (Suriye) gibi İhvan önderlerini okuyarak benimsemiş.

1950'lerde Lübnan'daki İslami çevrelere katıldı; İhvan hareketinin ülkedeki kolunda çalıştı. İhvan meşrepli İslami Cemaat'in kurucu başkanıydı. 1992'de milletvekili olunca, başkanlıktan ayrıldı. Örgüt içi çatışmalardan ötürü bir daha başkanlığa aday olmadı. Lübnan siyasi ortamında tanınan ve kabul gören bir şahsiyettir.

1958'de Trablusşam'da İslamcı ve dindarların uğradığı Ebu Sarma Camisi'ne imam olarak atandı. 1967'de Suriyeli İhvan hareketinin eski lideri Said Havva ile birlikte, Batı ve İsrail'den oluşan "Haçlı istilasına karşı" cihat ilan etmeyi gündeme getirdi. İhvan hareketinin uluslararası uzantısı olan **İslami Faaliyet Cep-**

hesi'ni (Cephet-ül Amel-il İslami) kurup başına geçti. Bu arada Suriye tarafından tutuklanıp hapse atıldı.

Yeken, 2006'da Sünni ağırlıklı ve Batı destekli hükümete karşı, Suriye-Hizbullah-İran ittifakının içinde yer alarak on binlerce Şii ve Sünni'nin başlattığı toplu oturma grevine öncülük etmişti. 2007 yılında ise, Lübnan ordusuyla çatışan radikal Fetḥül İslam örgütü arasında arabulucu olmuştu.

Sünni meşrepli Yeken, Şii kökenli Hizbullah'ın "İslam devleti" modeline zımnen karşı çıkıyor. Yeken aynı zamanda, 1990'larda Ehbeş diye bilinen bir tarikatın faaliyetine, İran yanlısı Sünni İslami Tevhid Hareketi'ne (ki 2000'lerde kendisiyle ittifak yaptı), Dar-ül İfta olarak bilinen Lübnan Başmüftülük yönetimine, ülkedeki aristokrat muhafazakâr-liberal siyasi hanedanlıklara (El Kerami, El Selem, El Sulh, El Hariri aileleri gibi) karşı, politik İslam projesi çerçevesinde temelde mücadele etmeyi savunuyordu. Ilımlı diye nitelenmesine rağmen İslamcı tezleri Mısırlı eski teorisyen Seyyid Kutub'un radikal görüşlerini yansıtır. İslamın teorik, ideolojik ve sosyo-politik yönlerine ilişkin toplam 35 kitap yazdı. Bazılarının ismi şöyle sıralanabilir: "İslama Nasıl Davet Edelim? Küresel Bir İslam Hareketine Doğru", "İslam: Teori, Pratik ve Devrim", "Gençler ve Değişim", "Davet Yolunda Dökülenler", "İslam Terazisinde Mezhepler ve Hareketler", "İslami Faaliyetin Alfabesi".[120]

Faysal Mevlevi: Örgütün genel sekreteri, din adamı, 1941 Trablusşam doğumlu şeyh Faysal Mevlevi'dir. Yardımcısı ise İbrahim el Mısri'dir. Şeyh Faysal, Sorbonne (Fransa), Lübnan ve Şam (Suriye) üniversitelerinde hukuk, siyaset bilimi ve ilahiyat konusunda eğitim aldı. Lübnan Yüksek Mahkemesi'nde danışman olarak çalıştı. 1997'de İngiltere'deki Avrupa Fetva ve Araştırma Konseyi kurucularındandı. 2009'da bu kurumun başkan yardımcısıy-

dı. En iyi vaiz ödülünü kazanmış bir din adamıdır. 1980'lerden beri Hizbullah ve Şubat 2005'te faili meçhul bir cinayete kurban giden eski başbakan Refik el Hariri liderliğindeki Sünni muhafazakâr liberal parti "Mustakbel" ile dengeli ilişkileri bulunuyor.[121]

Politikası: Lübnan'daki çok inançlı ve mezhepli yapı gereği, burada "İslami cumhuriyet kurulamayacağı" inancında olan bu İhvancı hareket, çok partili ve çok kültürlü bir yaşam tarzını benimsiyor. Buna rağmen örgütün adı, 1992 Kasım ayında Lübnan Cumhurbaşkanı İlyas Hırawi'ye karşı girişilen başarısız bir suikast planına karışmıştı.

2000'lerde Sünni iktidar ile Şii muhalefeti arasında "orta yolcu" bir tutum takınıyordu. Sağcı, liberal ve muhafazakâr Sünni çizginin ana temsilcisi El Hariri'nin başını çektiği Mustakbel akımına daha yakın duruyordu.

İslami Cemaat'in kurucu önderi Fethi Yeken, cemaatten ayrılarak İslami Tevhid Hareketi'yle beraber İslami Hareket Cephesi'ni kurdu. Bu cephe, 2005-2009 yılları arasında Suriye yanlısı olarak biliniyordu.

Yan Kuruluşları: İhvancı hareketin Lübnan'daki kolu sayılan İslami Cemaat'in en önemli yan kuruluşu **İslami Faaliyet Cephesi** – İFC (Cephet-ül Amel-il İslami) diye bilinir. Lideri din âlimi Fethi Yeken'dir. Farklı İslamcı grupları içinde barındıran İHC, 200 ile 250 kişiyle temsil ediliyor. Mart 2008'de Trablusşam'ın köklü bir ailesine mensup şeyh Seyfeddin el Husami öncülüğündeki 150 kişi, İFC'den çekildiğini ilan etti. Ayrılanlara göre; İhvan geleneğini sürdüren Yeken, son yıllarda İran paralelinde bir politika izliyor. Yeken çevresi, El Husami için "İslami hareket içinde tanınmıyor ve İFC'ye üye bile değildir; başka kesimlerden büyük paralar alarak, bizden ayrılarak kendini pazarlıyor" diyordu.[122]

İHC'nin **Müslüman Talebeler Birliği** (Rabıtat-ül Tullabil Muslimin) adlı gençlik kolu bulunuyor.[123]

Askeri Kolu: İslami Cemaat, 1982-83 döneminde **Mücahitler** (El Mucahidun) isimli 5000 kişilik milisiyle Lübnan iç savaşı ve İsrail işgaline karşı direnişe katıldı. Şii Hizbullah sahneye çıkınca, direniş saflarındaki önemi giderek azaldı.

İslami Tevhid Hareketi

Kuruluşu: İslami Tevhid Hareketi – İTH (Hareket-ül Tevhid-il İslamiye), 1980'lerde din adamı Şeyh Said Şaban tarafından Trablusşam'da kuruldu. İhvancı gelenekten olan İslami Cemaat'ten kopmuş radikal bir harekettir.

İTH, daha önce kurulup sonradan bir varlık gösteremeyen üç hareketin yıkıntıları üzerinde yükseldi: **Halk Direnişi** (El Muqawemet-ül Şaabiye), **Lübnan Arap Hareketi** (Hareket-ül Lubnan-il Arabiye), **Allah Askerleri** (Cunudullah).

Kurucu lider Şeyh Said Şaban 1998'de ölünce, örgüt ikiye bölündü. Birinci kanadı (Yüce Meclis) şeyhin oğlu Bilal, diğerini (Eminler Meclisi) ise Şeyh Haşim Minqara yönetmeye başladı. Her iki kanat, 2008'de İran'dan destek alıyorlardı.

Lideri: Önderi din âlimi Şeyh Bilal Said Şaban olup, hareketin ruhani ve kurucu lideri Said Şaban'ın oğludur. İkinci önderi Mahir Hamud ise, Sayda şehrinde oturuyor.

Şeyh Said Şaban, Mısır El Ezher İslam Üniversitesi mezunu bir din adamıydı. Daha önce pek tanınmayan Şaban, 1980'li yıllarda camilerde "1000 yıl önceki gibi günümüz Haçlı ordularına karşı koymamız gerekiyor" yolunda vaazlar verince ünü arttı. İran ile bağlantı kurup Tahran'ı ziyaret edince, bölge çapında iyice ünlendi. Her komitenin başında genellikle militan bir Sünni din adamı bulunuyor.

İTH lideri Said Şaban şöyle diyordu: "Yüce Allah tarafından ku-

rulan tek ve mükemmel (siyasal) sistem olan İslama karşı demokrasiyi reddetmeliyiz. Yürüyüşümüz başlamıştır ve bu yürüyüş, Avrupa ve Amerika'nın fethedilmesine kadar devam edecektir. Umutsuzluk içindeki dünyanın kurtarılması için elde kalan tek yol İslam olduğundan, bütün dünyaya kurtuluşu getirmek bizim görevimizdir. Kimsenin, rüya gördüğümüzü düşünmesine izin vermemek de..."[124]

Politikası: İsrail'in Beyrut'u kuşattığı, Filistin örgütleriyle ilerici Müslüman ve Arap milliyetçisi grupların yenilgiye uğradıkları bir dönemde (1983-84), İTH şu sloganla ortaya çıktı: "Kötümserliğe, karamsarlığa ve bozgunculuğa teslim olmayacağız!" Bu nedenle silahlı mücadeleden yana olan çok sayıda genç taraftar kazandı, kitleselleşip direngenleşti. Trablusşam şehrini, bir çeşit "kurtarılmış İslam bölgesi" ilan etti.

İstanbul'da yayınlanan radikal *Tevhid* dergisinin Ocak 1990 tarihli sayısına demeç veren Şaban, bölge yöneticileri hakkında şöyle konuşmuştu: "Suudi rejimi, İngiltere ve ABD'nin çocuğudur. Müstekbirler (sömürgeciler), Ürdün, Fas, Irak'taki kuklalarını destekliyorlar. Saray mollaları oluşmuş, kukla yönetimleri desteklenmektedir. Sömürgeciler tarafından oluşturulan hiçbir yönetime itaat edilmez. İran'da rehberin seçilmesiyle Müslümanların ümitleri arttı. Hz. İmam Humeyni'nin irtihali (vefatı) ise bütün dünyayı üzüntüye boğdu."

Şeyh Said Şaban, bu tutumuyla, 1990'larda Almanya'da radikal İslamcı ve Humeynici bir çizgi izleyen Türkiyeli eski din görevlisi Cemalettin Kaplan'ı çağrıştırıyor. İTH ise, Kaplancı hareketi andırıyor. Aradaki tek fark şuydu: Almanya ve Türkiye'deki Kaplancı Hareket, silah kullanma imkânı bulamadan bölünme ve tasfiyenin eşiğine geldi. İTH ise, milisleriyle Lübnan direnişine ve iç savaşa katıldı.

İTH Şeyhi Şaban'ın İran ve Hizbullah'ın politikalarına yakın

durmasının kişisel bir nedeni daha vardı: Ailesi, önceleri ülkenin kuzeyindeki Batrun'da oturuyormuş ve Şii mezhebini benimsiyormuş ancak yakın zamanlarda Sünnileşmiş.

İslamcı temelden yola çıkan İTH, kısa bir süre sonra tüm rakip siyasi ve ideolojik örgütleri tasfiye etti. Örneğin, iç savaşta Hıristiyan milislerine karşı ilerici Müslüman cephede saf tutan Lübnan Komünist Partisi milisleri de kovuldu.[125] Ayrıca, kentte yaşayan ama çatışmalarda tarafsız kalan Rum kökenli Hıristiyanlar sürgün edildiler.

1983-85 yılları arasındaki siyasi ve askeri kargaşa döneminde Trablus'u tam anlamıyla denetimi altına almıştı. İTH, kenti ateş ve kanla kuşatmış, Trablusşam'u adeta devasa bir çarşafa, tesettüre büründürmüştü. Trablusşamlılar, o dönemleri, şehrin tarihinde kara bir leke olarak sayıyorlar. 1985'te Suriye birliklerine yenilen İTH lideri Şeyh Şaban, "şeriat cumhuriyeti" kurma düşünden asla vazgeçmedi. Nitekim Adil İmam adlı Arap yönetmenin 1994'te gösterime sunduğu "Terörist" adlı film, İslamcı militanları kötülüyor gerekçesiyle Şeyh Şaban yüzünden gösterime sokulamadı. Çünkü İTH lideri, sinema sahibini, filmi gösterdiği takdirde salonunu "havaya uçurmak"la tehdit etmişti.[126]

Kontrolü sağlamak amacıyla 1985 yılında mıntıkaya giren Suriyeli askerlerle İTH milisleri arasındaki şiddetli çatışmalar sonucunda, hareket kent üzerindeki denetimini kaybetti. Etkisi, aile ve oturulan dergâh çevresiyle sınırlı kaldı. Çok geçmeden İTH lideri Şeyh Said Şaban ile Suriye'nin arası düzeldi. Bu arada İran'ın yanı sıra Lübnan'daki Hizbullah ve Müslüman Ulema Topluluğu (Tecemmuül Ulema-il Muslimin) ile sıkı ilişkiler kurdu. Aynı zamanda Filistin Kurtuluş Örgütü (FKÖ) tarafından askeri ve mali bakımdan desteklendi.[127]

Askeri Kanadı: İTH, 1000 kişilik milis gücüyle 1983 ile 1985 yılları arasında Lübnan'ın kuzeyindeki Sünni bölgeleri üzerinde tam

denetim kurmuştu. 1985'te Halil Akkawi ile Kenan Naci isimli iki ileri gelenin ayrılmasından sonra hareket bölündü ve zayıfladı. Fakat İTH, silahlı gücünü Beyrut ile daha güneydeki Sayda'ya kaydırarak İsrail ile onun müttefiki Güney Lübnan Ordusu isimli Hıristiyan milislerine karşı direnişe katıldı.

Köktendinci tutumuyla ünlenen Şeyh Şaban milliyetçiliğe, mezhepçiliğe ve demokratik çoğulculuğa karşıdır. 1976'da Suriye'nin Lübnan iç savaşında taraf değiştirip, ilerici Müslüman platformunu terk ederek gerici (ve ABD, Batı ve İsrail destekli) Hıristiyan ittifakının yanında yer alması, İTH liderinin sert eleştirilerine yol açmıştı. Buna rağmen Suriye ile ipleri koparmamaya özen gösterdi. Suriye'nin Lübnan'daki askeri denetimini (1976-2005) kabullenip savundu.

İslami Hayır Projeleri Cemiyeti

Kuruluşu: İslami Hayır Projeleri Cemiyeti – İHPC (Cemiyet-ül Meşari-il Hayriyet-il İslamiye), 1930'da "fakirlere yardım amacı" ile kuruldu. 1982'de İsrail birlikleri bütün Lübnan'ı işgal edip başkent Beyrut'u kuşatınca, yeniden bir yapılanma içine girildi. Aynı tarihte, Şeyh Ahmed el Acuz adında bir din âliminin başkanlık ettiği "Cemiyet-ül Meşariu" (Projeler ve Yatırımlar Cemiyeti) adlı derneğin çatısı altında "İslami Hayır Projeleri Cemiyeti" olarak faaliyet gösterdi. Başkanlığına da din âlimi Şeyh Nazzar el Halebi getirildi.

Liderleri: Bu cemiyet, esas olarak Ehbeş yani "Habeşiler Tarikatı" olarak bilinir ve ruhani lideri Habeşistanlı (Etiyopya) bir din âlimi olan Abdullah bin Muhammed bin Yusuf el Harrari el Şibi el Abdari'dir. 1920 yılında Habeşistan'da doğan Şeyh Abdullah, zamanın din âlimlerinden İslami eğitim gördü. Şafiilik mezhebi fıkhında yoğunlaşırken Hanefilik, Hanbelilik ve Malikilik mezhepleri-

rini de inceledikten sonra İslam hukukunda "fetva" verme icazeti aldı. 35 yaşındayken Habeşistan İmparatoru Haile Selasiye tarafından ülkeden kovulan El Harrari, önce Suudi Arabistan'a geçti, oradan da Suriye'ye giderek çeşitli kentlerinde dolaştı. 1950'de Lübnan Müftülüğü tarafından verilen özel fetva uyarınca Beyrut'a vardı, nihayet 1960'ta Lübnan'da yerleşme kararı aldı.[128]

Siyahi olduğundan kendisine "Habeşi", müritlerine de "Habeşiler" adı verilen Şeyh Abdullah, 1960'lı yıllardan beri sunduğu eğitim ve oluşturduğu kuruluşlar sayesinde büyükçe bir tarikat oluşturmayı başardı. Beyrut, Trablusşam ve Sayda gibi Lübnan'ın büyük kentlerinde nüfuz sahibi oldu. "Ehl-i Sünnet ve'l Cemaat" genel ayrımının alt bağlamında "Eşarilik" akidesini benimsediğini ve "Şafii mezhebinden olduğunu"[129] söyleyen Şeyh Abdullah'ın, kadınlar hakkında özel içtihatlarından söz ediliyor: "Arapça dişi/ erkek diye ayrılan sözcüklerin eril sınıfından kabul edilen hıyar (salatalık) ile duvar, özel biçimde kadınlara yasaktır. Sözgelimi kadınların, erkeklik organını andıran ve sözcük olarak (zeker/eril/ masculin) olan hıyar adındaki sebzeyi yemeleri ve yine eril olan duvar dibinde uyumaları haram/günah sayılıyor. Ancak tarikat yandaşları, bu iddiaları reddediyorlar.

Şeyh Abdullah, bağnaz Sünni kesim tarafından "dinden çıkmış sapkın" olarak tanımlanıyor.

İsrail'in işgaliyle (1982) birlikte yıldızı parlayan Şeyh Abdullah ile diğer İslami cemaatler arasında "cami savaşları" verilmeye başlandı. O kadar ki, basın 1993 yılında, "Beyrut'ta İkinci Savaş: Cemaatlerin Cami Savaşı" manşetlerini atarken, ülkedeki başmüftülük "olaya müdahale edilmesini" ve Lübnan halkının bölünmesinin önüne geçilmesini" istedi.[130]

Gerçekten de İhvan cemaati, Hizb-ül Tahrir cemaati ve Habeşiler arasında kanlı bıçaklı kavgalar olmaya başladı Beyrut'ta. Si-

yasete pek karışmamaya özen gösteren Habeşiler, İhvan hareketini, "dinden çıkmak ve Haricilik yapmak"la suçluyorlar. Bu çekişmeler, Şeyh Abdullah'ın yerine geçen Nazzar el Halebi'nin 1995'te, radikal bir İslamcı grup tarafından kaçırılıp öldürülmesine yol açtı.

Politikası: 1997'de toplam mürit sayısı 8 bin olarak tahmin edilen bir dini cemaattir. Geleneksel İslami öğretilerle pek uyuşmayan bir inanç yapısı bulunuyor. 1980'lerden itibaren Ehbeş Cemaati, Lübnan'ın en yaygın dini hareketi haline geldi. 1970'li ve 1980'li yıllardaki iç savaş şartlarında müritleri silah taşımadıkları gibi İsrail işgaline de direnmediler. Ancak 1988'de Trablusşam'daki bağnaz bir selefi İslamcı şahsiyetin öldürülmesinden sorumlu tutuldular.

Kent kökenli Sünni orta tabakaya hitap eden İHPC, ılımlı İslamcı tutumuyla ön plana çıktı; hoşgörü ve çoğulculuğa vurgu yaptı. Cemaat adamlarının politik sahnede yer almalarını sağladı. Böylece diğer İslamcı hareketlerin boy hedefi haline geldi. İHPC, esas olarak "hadis ilmi" üzerine yoğunlaştığından, öteki İslamcı çevreler tarafından "Mu'tezile (İslam tarihinde akla önem veren bir fikir akımı) yanlısı Kelamcı fırkadan (gruptan) olmak" ile suçlanıyor. İHPC, radikal İslamcıların ustaları sayılan İbn Teymiyye, Abdulvahab ve Seyyid Kutub'un fikirlerini reddediyor. İhvan liderlerinden "Seyyid Kutub'un âlim olmadığını, sadece hikâye yazarı olduğunu" ileri sürüyor. Benzer suçlamaları Hizb-ül Tahrir cemaatine de yöneltiyor.

İHPC hareketi, yukarıda anlatılanlar bağlamında Türkiye'deki Fethullah Gülen Cemaati'ni andırıyor.

İHPC, Lübnan'da İslami bir devlet kurulamayacağı kanaatindedir. Müslümanlarla Hıristiyanların eşit düzeyde temsilini sağlayacak bir sistemden yanadır. Batı'ya karşı cihat ilan edilmesini benimsemiyor. Mensuplarının batılı eğitimden yararlanmalarına izin veriyor. Birçok Arap ülkesiyle, özellikle Suriye ile çok iyi ilişkileri bulunuyor. Hareket Avustralya, Almanya, Kanada, Danimarka, Rusya, Fransa, İs-

veç, İsviçre, Tayland, Ukrayna ve ABD'de 40 dolayında şube açtı. Söz konusu ülkelerde 40'a yakın cami ve medrese kurdu. [131]

İHPC, 1992 seçimlerinde 2 milletvekili çıkardı; 1996'dakinde bunu da yitirdi.[132]

Selefi Akım

Kuruluşu: Genelde Suudi Arabistan kaynaklı Vahabi fikriyatından esinlenip maddi bakımdan aynı kaynaktan beslenen selefi akım, din adamı Şeyh Salim el Şehhal tarafından 1946'da **Hz. Muhammed** Gençliği (Şebabu Muhammed) adıyla kuruldu. 1950'lerin ikinci yarısında adını **Cemaat-Müslümanlar** (El Cemaa-Muslimun) olarak değiştirdi. Sosyal yardım kuruluşları, hayır dernekleri, cami inşaatları, Kur'an kursları ve dini eğitim faaliyetleriyle tanındı. Dar anlamda siyaset ve particilikle ilgisi yoktur. Ancak iktidarı ürkütecek kadar yaygınlaştığı dönemlerde tüm faaliyet ve müritleri takip altına alınıyor ve bazı dini kuruluşları kapatılabiliyor.

Liderleri: Bütün selefileri önderliği altında toplayabilecek tek bir şahsiyet ve çatıdan söz edilemez. Her selefi din âlimi, kendi cemaatine hükmetmektedir. Bazı selefi ulemanın adları şöyle sıralanabilir: Savfan el Zoobi, Ahmed Nida, Dr. Ebubekir el Şehhal, Şeyh Zuheyr el Şaviş, Sayda kökenli Şeyh Nedim Hicazi, Bekaa yöresinden Dr. Adnan Muhammed İmame, Şeyh Hasan Abdulrahman ve Şaaba mıntıkasında yaşayan Suudi Arabistan eğilimli din adamı Şeyh Kasım Abdullah.

"Selefi (Sünni) İslami tecrübenin kaynağı Trablusşam, Sayda ile Beyrut'un batı kesimleridir. Bekaa mıntıkasında kısmi bir Sünni hareketinden söz edilebilir. Selefiler daha çok davet ve tebliğ (dini propaganda ve faaliyet) çerçevesinde hastane, cami ve hayırsever dernekleri kurma faaliyetlerinde bulunuyorlar.

Selefi akımın önde gelen isimlerinden olup **İkra Hayır Grubu**'nu

kuran (Mütevelli Heyeti 25 siyasi ve dini 25 şahsiyetten oluşuyordu; 2008) din âlimi Şeyh Bilal Doqmaq, Trablusşam'da oturuyor. Doqmaq, Feth-ül İslam adlı yasadışı radikal silahlı örgütle bağlantılıydı. Ancak örgüt Lübnan ordusuyla çatışmaya girince, Doqmaq ilişkisini kesti ve Sünni kesimin liberal temsilcisi Saad el Hariri başkanlığındaki Mustakbel Partisi'ni destekledi.

Şeyh Kenan Naci, **Cunudullah** (Allah Askerleri) grubu lideridir. Halit Zahir sözcüsü olduğu **İslami Buluşma** hareketinin çatısı altında Cunudulah, Tayyar-uy Adale v'el Tenmiye (Adalet ve Kalkınma Akımı), Ulemau Sahwa (Uyanış Uleması), El Lican-ül İslamiye (İslami Komiteler) isimli kümeler bulunuyor. Hemen hepsi, 2005'ten beri bölgedeki Suriye, İran ve Hizbullah politikalarına karşı çıktı. Onlara göre, Suriye, Lübnan'daki askeri varlığı sırasında 1986'dan itibaren bölgedeki Sünni İslamcı kesimleri zayıflatma siyaseti doğrultusunda binlerce İslamcı elemanı tutuklamıştı.

Askeri Kanat: 1976'daki iç savaş nedeniyle selefi akım, **İslami Ordu** (El Ceyş-ül İslami) isimli geniş bir askeri kanat oluşturdu. İslami Ordu'nun kurucu önderi Daiyulislam, yanındaki ulema ile Suudi Arabistan'a gidip döndükten sonra bu kararı almıştı. 1980'lerde giderek büyüyen ve yayılan bir harekete dönüştü.

Politikası: 1990'lara kadar "El Şehhal Ailesi" (sırasıyla Salim, Daiyulislam, Hasan, Raziyulislam gibi ailedeki din ileri gelenlerinin) önderliğinde faaliyet gösteren selefiler, 1991 Körfez Savaşı'yla birlikte gelenekçiler ve cihatçılar diye bölünmeye başladılar.

Müslüman Âlimler Topluluğu

Müslüman Âlimler Topluluğu – MAT (Tecemmu-ül ulema-il Muslimin): Oluşum, bir örgüt olarak değil, din adamlarını bünyesinde barındıran ve kültürel alanda yoğunlaşan bir dernek görünümündedir. İsrail'in Lübnan'ı işgal edip Beyrut'u kuşattığı 1982'de belirginlik kazandı. İlk elde, yaklaşık 10 Sünni ve Şii din adamı; İs-

rail askeri işgaline karşı sessiz kalmama temelinde girişimde bulundu. Direniş, 1983-84 yıllarında Hizbullah çatısı altında toplanırken, MAT ulema sıfatını korudu. Kurucuları arasında Şeyh Mahir Hammud, Şeyh Gazi Hanine, Şeyh Ali Hazım, Şeyh Muhsin Muhammed Atiye ve Şeyh Muhammed Hüseyin Amr gibi isimler bulunur. Hizbullah'ın en sert direnişçilerinden olup öldürülen Şeyh Rağıb Harb da kuruluşun mensubuydu.

MAT'ın hedefleri şöyle açıklandı: "Dünya istikbarına (süper devletlerine) karşı mücadele; evrensel Siyonizm projesine karşı mücadele ve Filistin'deki Siyonist varlığı yok etmek için çalışmak; Lübnan'da Müslümanlar arası birliği sağlamak; Müslümanların programlarındaki kültürel boşlukları doldurmak; çeşitli meselelerde İslamın çıkarları doğrultusunda tavır almak; ilmini pratiğe dökebilecek mücahid âlimler yetiştirmek ve özgürlük mücadelesinde aktif rol oynamalarını sağlamak."

Örgütün düzenlediği geleneksel Vahdet Haftası'nın Nisan 1996'daki toplantısına, Irak, Sudan, İran, Türkiye, Mısır ve Sierra Leone'den birçok İslamcı kişi katılmıştı.[133]

Resmi Dini Kurumlar

Tüm Lübnan Sünni kesimini temsil eden resmi Yüksek İslam Şeriat Meclisi ile buna bağlı olarak kurulmuş Dar-ül Fetva (Fetva İdaresi/Başmüftülük), İslami Vakıflar Müdürlüğü.

Diğer İslamcı Gruplar

1) Hizb-ül Tahrir isimli Ürdün-Filistin merkezli bir örgütün Lübnan kolunun azımsanmayacak bir gücü bulunuyor. Ancak bu örgüt, *İslamcı Örgütler* isimli çalışmanın 2. cildinde ayrıntılarıyla işlendiğinden, burada ele almıyoruz.

1980'li yıllardaki iç savaş ve iç savaş koşullarında günün şart-

larına göre bir ortaya çıkıp bir kaybolan çok sayıda İslamcı grup arasında şunları saymak mümkün:[134]

2) İslami Direniş (El Muqavamet-ül İslamiye): İsrail'in Lübnan'ı işgaliyle (1982) birlikte ortaya çıktı. 5000 bin militanı vardı ve 1985'te Hizbullah'ın silahlı kolu oluverdi.

3) İslami Cihad (El Cihad el İslami): Hizbullah'ın gizli bir kolu gibi çalıştı. 200 militanı vardı. Beyrut'taki Amerikan Büyükelçiliği (1983) ve Sayda kentindeki İsrail askeri karargâhına saldırıyı (1985) üstlendi. Çoğu Amerikalı, batılıların kaçırılıp rehin alınması (1984) eylemi de bu örgüte aitti. 1988'den itibaren İslami Cihad'dan bir daha haber alınamadı. Muhtemelen örgüt, Hizbullah'ın askeri komutanı İmad el Muğniye tarafından yurtdışı faaliyetlerde (istihbarat, eylem) kullanılıyordu.

4) İslami EMEL (El EMEL el İslami): Şii EMEL örgütünün dünyevi ağırlıklı faaliyetinden memnun olmayan Hüseyin el Musavi'nin ayrılıp 1982'de kurduğu 500 kişilik bir grup. Eski edebiyat öğretmeni olan El Musavi, İran eski lideri Ayetullah Humeyni çizgisinde radikal biri olup Baalbek bölgesinde faaliyet gösteriyordu. İran ve Suriye paralelinde politika üretiyordu.

5) İslami Hareket (El Hareket-ül İslamiye): Bekaa Vadisi'ni merkez alarak Sadıq el Musavi öncülüğünde kurulan 200 kişilik militan Şii bir gruptu. Ayetullah Humeyni çizgisini izliyordu. Silahlı kanadı **Cunud-ül Haq** (Hak Askerleri) olarak biliniyordu. Bu grup, Arabistan yarımadasındaki Şii azınlıklarla ilişki içindeydi. 1980'lerde ülkesindeki Şii eylemcileri idam eden Suudi Arabistan'a yönelik birçok misilleme eylemi gerçekleştirdi. 1989'da aniden yeraltına çekildi. Hareketin lideri, 1993'te Hizbullah örgütünü "Humeyni çizgisinden sapmak" ile suçlayarak, Lübnan'da "bir İslam cumhuriyeti kurulması" yolunda çağrı yapmıştı.

6) Müminler Direnişi (El Muqavemet-ül Mümine): Şii EMEL

örgütünden kopan 200 kişilik bir gruptu. Ocak 1986'da İsrail'e fırlattığı yoğun roket saldırılarıyla adını duyurmuştu.

7) Devrimci Adalet Örgütü (Munazamat-ül Adalet-il Savriye) ile *Yeryüzü Ezilenleri Örgütü* (Munazamat-ül Mustadafin fi'l Ard): Her ikisi de Hizbullah faaliyetlerinin üstünü örtmek için kurulmuşlardı. Özellikle Batı karşıtı eylemler ve rehine kaçırma olayları, sayısı 100'ü geçmeyen bu örgütler aracılığıyla gerçekleştiriliyordu. Son eylemleri, Ekim 1986'da Lübnan'daki bazı batılı üniversite görevlileriyle basın mensuplarının kaçırılması olayları oldu. 1988'den itibaren adı sanı pek duyulmadı.

8) El Hüseyin İntihar Grubu (Mecmuat-ül Husayn-il İntihariye): Kurucu lideri Ebu Haydar el Musavi'nin dışında, hakkında pek bir şey bilinmiyor. 100 kadar militanı vardı. 1982'de İsrail işbirlikçisi Hıristiyan milislerine saldırısıyla adını duyurmuştu.

9) Mücahit İslam Hareketi (Hareket-ül İslamiyet-il Mucahide): 100'e yakın militanı bulunan hareket, 1987'de Şeyh Abdullah el Hellaq başkanlığında ortaya çıktı. Sünni bir hareket olmasına rağmen Hizbullah anlayışından pek etkilenmişti. Aynı yöntemle Sünni Filistinlileri yanına çekip İsrail'e karşı büyük bir direniş hareketi kurmak isteyen El Hellaq, amacına ulaşamadı.

10) HAMAS: Filistin'deki HAMAS'ın bu kolu, Lübnan'daki Filistin mülteci kamplarında örgütleniyordu. 1987'den itibaren güneydeki kamplarda İmad el Ali öncülüğünde bir grup olarak kuruldu. Sonradan HAMS'ın merkezi örgütlenmesine dahil edildi.

11) Filistin'de İslami Cihat Hareketi (Hareket-ül Jihad-il İslami fi Filistin): Filistin'deki İslami Cihad örgütünün Lübnan koludur. Örgüt, İran eski lideri Ayetullah Humeyni ile Mısır merkezli Cihad örgütünün siyasi çizgilerinin bir sentezidir.

12) İslami Birlik Partizanları (Ensar-ül Isbat-il İslamiye): Önceleri İslami Cemaat mensubu olan (Ebu Muhcin kod adlı) Ahmed el Sadi'nin kurduğu 200 kişilik Sünni bir gruptu. İlk çıkışında "Fi-

listin ve Müslüman ümmetinin kurtuluşu" için mücadele edeceğini açıklayan grup, Ağustos 1995'te Ehbeş Cemaati mürşidi Nazzar el Halebi'yi öldürmekle işe koyulmuştu.

13) Müslüman Ulema Topluluğu (Tecemmu-ül Ulema-il Muslimin): 200 kadar üyesi bulunan bu kuruluş, iki aktif militan din adamı tarafından yönetiliyordu: Mahir Hammud (Sünni) ve Zuheyr Kanc (Şii). 1982 İsrail işgaline bir tepki olarak kuruldu.

14) İslami Cephe (El Cephet-ül İslamiye): Sünni din adamı Şeyh Mahir Hammud tarafından kurulan 100 kişilik bir gruptu. Batı, İsrail ve onların Arap müttefiklerine karşı mücadeleyi öngörüyordu.

15) Ümmet Hizbullahı (Ummetu Hizullah): Hizbullah'ın yan kolu olarak kurulmuştu.

16) Lübnan İslami Direniş Cephesi (Cephet-ül Muqavemet-il İslamiyet-il Lübnaniye): 1982 İsrail işgalinin ertesinde şeyh Abdulaziz Hafız kasım tarafından kuruldu. 500 dolayında militanı olan bu grup, esasında bazı Filistin örgütleriyle Lübnanlı militan Sünni kesimlerin ittifakının bir sonucuydu. 1982-83 yılları arasında Beyrut'u kuşatmış bulunan İsrail askerlerine karşı eylemleriyle tanındı.

17) El Fecr Kuvvetleri (Quvvet-ül Fecr): Sayda bölgesinde, İsrail işgalcileri ve ajanlarına karşı saldırılarıyla adını duyurdu. İlhvan geleneğinden İslami Cemaat bağlantılıydı.[135]

18) Hür Şii Akımı: Lideri, Ahmed el Esad olarak biliniyor. Bu küçük liberal akımın Batılılar ile arası iyidir.

19) Arap-İslam Meclisi: Muhammed Ali el Hüseyni liderliğinde 2008'de oluşturulan Şii bir örgüt. İslami Direniş Mücahitleri adlı bir milis gücü var.

Feth-ül İslam

Kuruluşu: Irak'taki Amerikalılara karşı savaşan bazı Suriyeli ve Filistinli gençler, oradaki Sünni-Şii boğazlaşmasından usanıp geri dönmüşler. Ebu Mudeyyen önderliğindeki büyük bir küme,

Şam'daki Yermuk Filistin Mülteci Kampı'na sığınmışlar. Suriye istihbaratının izleme ve kovuşturmasına maruz kalınca, Beyrut'taki Şatilla Mülteci Kampı'na taşınmışlar. Orada Arafat liderliğindeki ana örgüt El Fetih'ten radikalizm temelinde kopan El Fetih-İntifada önderi Ebu Halid el Umle ile Şakir el Absi'yle temas kurmuşlar. Ebu Müdeyyen, önceden yani Yermuk Kampındaki eski yıllarından beri El Absi'yle tanışıyormuş. İsrail'in Temmuz 2006'da Lübnan'a ve özellikle Beyrut'taki Filistin kamplarına bomba yağdırması üzerine, El Absi ile Ebu Müdeyyen grupları Nahr el Bared ile El Beddavi (Trablusşam dolayı) mülteci kamplarına geçmişler. Yakalanıp itiraflarda bulunan örgüt ileri geleni Hamza Kasım'a göre, El Beddavi kampında, El Absi ile ilk temas kurup ortak hareket eden kendisiymiş. Feth-ül İslam ilk elde oradan yönetilmiş. Örgüt elemanları Lübnan kolluk kuvvetlerine kurşun sıkınca, Feth-ül İslamın silahlı varlığı ortaya çıkmış. Daha sonra yer değiştirip kaderlerini belirleyen çatışma ve kuşatmanın başladığı Nahr el Bared kampına sığınıp mevzilenmişler.[136]

Liderleri: Lideri Şakir el Absi olup, kod adı Ebu Hüseyin" olarak bilinir. 1955'te Eriha (Filistin) yakınındaki bir mülteci kampında doğdu. İşgal altındaki Filistin'den Amman'a (Ürdün) giden El Absi, 1973'te liseyi bitirdi; saflarına katıldığı Filistin direniş örgütü El Fetih hesabına Tıp Fakültesi'ne gitti. Mezun olmadan gittiği Libya'daki askeri akademide havacılık dersleri alarak 1976'da asteğmen pilot oldu. İlerlermiş pilotluk eğitimi için El Fetih mensubu olarak Tunus, Yemen, Doğu Almanya, Yugoslavya, Rusya, Macaristan, Nikaragua, Irak gibi ülkeleri eğitim amacıyla dolaştı. Libya kuvvetleriyle birlikte Çad'da, Daniel Ortega'nın yanında Nikaragua'da savaştı. Yemen'de savaş uçağı filosu komutanı sıfatıyla eğitmenlik yaptı. 1983 yılına kadar Libya'da kaldı. Bu tarihteki örgüt içi bölünmede, "El Fetih – İntifada" isimli radikal kanat ile birlikte hareket etti. Yeniden Libya'ya dönüp 1993'e kadar orduda albay rütbesiyle görev

yaptı. Örgütlü Filistinlilerin Libya'dan kovulması üzerine, olayı boykot babından Suriye'ye taşındı. 2006'ya kadar bu ülkede konakladı. 1980'li ve 1990'lı yıllar boyunca ulusal kurtuluşçu ve ilerici düşünceden İslamcı düşünceye doğru bir evrim geçiren El Absi, önce Kur'an'ı birkaç kez hatmetti; sonra hafız oldu ve ardından 2000'de hacca gitti. Kardeşi Abdulrezzak'a bakılırsa, direniş örgütlerinin başarısızlığı nedeniyle kapıldığı karamsarlık ve umutsuzluk nedeniyle, "ilerici ve devrimci El Absi, kendini dine imana vererek radikal İslamcı oluverdi." 2002 yılında Suriye kolluk kuvvetleri tarafından tutuklandı; üç yıl hapis cezasına çarptırıldı. "El Kaide ile bağlantılı olmak" suçlamasıyla yargılanan El Absi, bunu reddetti. "Elindeki silahları Golan üzerinden Filistin'e sokmak" suçuyla yargılandığını kabullendi. Aynı yıl, Ürdün'deki Amerikalı bir diplomat suikasta kurban gitti. 2004'te olayı ele alan Ürdün mahkemesi, 2007 yılında bu cinayete karışmakla suçladığı El Absi hakkında gıyaben idam karar verdi. Mahkeme, El Absi ile Irak El Kaide örgütü lideri Ebu Mus'ab el Zerkavi arasında bir bağ kurmakla kalmadı; aynı zamanda Filistin Mülteci Kamplarında türeyen (El Kaide bağlantılı) Cunud'ül Şam isimli radikal İslamcı bir örgütle zanlı arasındaki bir ilişkiye işaret etti. El Absi'nin, Irak'taki El Kaide adına gönüllü toplayıp Irak'a gönderdiğine de hükmetti.

2005'te Suriye'deki cezaevinden çıkan El Absi, Bekaa yakınındaki El Hilva isimli Filistin askeri kampına gitti. O sırada mensup olduğu örgüt (Ebu Halid el Umle başkanlığındaki El Fetih – İntifada) ile aralarında anlaşmazlık çıktı. El Absi, El Beddavi Mülteci Kampı'na sığındı. Kendisine bağlı bir militan İslamcı grup kurarak, eski örgütünün kamptaki bütün büro, donanım ve malzemelerine el koydu. İzleyen süreçte Trablusşam yakınındaki Nahr-el Bared ile Beyrut'taki Burc el Beracne mülteci kamplarında üslendi; her ikisini de denetimine almayı başardı.

Mayıs 2007'de El Cezire TV kanalına konuşmak suretiyle ilk kez

kamuoyuna açık biçimde ortaya çıkan El Absi, Eylül 2006'da örgütünü Feth-ül İslam adıyla kurduğunu açıkladı. Bin Ladin'e açıkça destek verdi; "Terörist olmak suçlamasından korkmuyoruz; Amerikalı ve İsrailli sivilleri de hedef almaktan çekinmeyiz, gocunmayız," dedi.

Örgüt, 36 Lübnanlı şahsiyete suikast planı düzenlemek üzereyken bazı elemanları yakalandı. Bazı yerlerdeki sabotaj ve kundaklamalardan sorumlu tutulan örgüt, Lübnan polisi ve askerlerine silah sıktı. Kader çatışması ise Trablusşam yakınındaki Nahr el Bared isimli mülteci kampında yaşandı; yaklaşık 3 ay süren çatışmada onlarca asker ve örgüt elemanı yaralandı. Öldürülenler arasında örgütün dördüncü önderi Yusuf el Hacib de bulunuyordu. Ancak örgüt lideri El Absi, bir türlü ele geçmedi. Kimilerine göre firar etti; kimilerine göre çatışmalar sırasında öldü; örgüt mensuplarına göre ise El Absi, firar ettiği Suriye'de istihbarat birimlerince katledildi.

Başlangıçta 250 kadar yandaşı bulunan El Absi, sonradan daha fazla militanı safına çekti. Bunların hepsi Filistinli değildi; aralarında çok sayıda Suudi Arabistanlı, Ürdünlü, Iraklı, Suriyeli ve Yemenli unsurun bulunduğu Feth-ül İslam örgütü, Usame bin Ladin liderliğindeki El Kaide paralelinde düşünüyordu. Büyük olasılıkla aralarında örgütsel ve organik bağlantı da var.[137]

Örgütün ikinci adamı Ebu Hureyre kod isimli ve Lübnan kökenli Şihab el Qaddur, 1995'te Isbat-ül Ensar (Sayda) grubuna üye olmuş, bir ara Suriye istihbaratı tarafından tutuklanıp cezaevine konmuş, sonra Irak direnişine katılmış, 2006'da ise Lübnan'a dönerek kendi adına bir örgüt kurmuş, ardından Feth-ül İslam'a katılmıştı.[138]

Diğer önemli kişiler şöyle sıralanabilir: Şahin, Ebu Mudeyyen, Ebu Selim, Ebu Hureyre (Şûra Meclisi) ve Şeriat Meclisi (Ebu Bekr, Ebu'l Haris, Ebu'l Said).[139]

27 Eylül 2008 tarihinde Şam'daki patlamalardan sorumlu tutulan 17 örgüt elemanının tutuklanmaları ve itirafları, Suriye ile Lübnan ilişkilerini yeniden gerdi. Yakalananlar arasında örgüt liderinin

kız kardeşi Vefa el Absi de bulunuyordu. Suriye'ye göre örgüt; Batı yanlısı iktidar partisi Sünni aristokrat Müstakbel hareketi ve kimi istihbarat servislerinin siparişi üzerine istikrarsızlık çıkarıyor; Lübnanlı iktidar çevreleri ise, bu örgütün yaratılmasında Suriye istihbaratının olduğunu ileri sürüyorlardı.[140]

Bir din adamına göre, Feth-ül İslam'ın kuruluşunda istihbarat servislerinin parmağı var. Suriye bağlantılı ve Şam çıkışlı El Fetih – İntifada kanadından türedi. Nahr-ül Bared Mülteci Kampı'nda üs kurup, 6 Kasım 2006'da varlığını açıkladı. Militanların yakın akrabalarından (eş, kız kardeş gibi) kadınların da içinde yer aldığı 300 kadar iyi donanımlı silahlı militanı bulunuyordu. Az sayıda Filistinli'nin yanı sıra Suudi Arabistanlı, Lübnanlı, Ürdünlü ve Suriyeli elemanlardan oluşuyordu.

2005 ile 2008 yılların arasında Fethul-ül İslam ile Cunud-ül Şam örgütü arasındaki bağlantının Suriye istihbaratınca kurulduğu iddia edilmişti.

Filistin İslamcıları

Gelenekçi kanat, eskiden olduğu gibi, esas olarak petrol zengini Körfez'deki Arap ülkelerinden destek almayı sürdürdü. Cihatçı kanat ise, 1995'ten sonra silahlı ve eylemci bir çizgi benimseyerek, Lübnan'ın kuzey kesiminde, özellikle Trablusşam ve çevresinde "kurtarılmış İslami bir bölge" kurmaya gayret etti. Feth-ül İslam (Ebu Hureyre lideri) örneğini izledi. İTH bunun tipik örneğidir. **Cunud-ül Şam** (Şam Askerleri), **Isbat-ül Ansar** (Ensar Grubu), **El Cihad el İslami** (İslami Cihat), HAMAS. (Hariri'nin ölümünden sonra selefiler, iktidar partisi Mustakbel akımının bayrağı altında birleştiler.)[141]

Isbat-ül Ensar, 1990'larda ortaya çıktı. Ehbeş (Habeşliler) diye bilinen İslam Hayır Projeler Cemiyeti lideri din âlimi Şeyh Naz-

zar el Halebi'nin Ağustos 1995'te öldürülmesiyle irtibatlandırıldı. Cunud-ül Şam 2004'te, "İslam hilafeti" talebiyle siyasi arenada boy gösterdi.

Suriye'nin El Fetih lideri Yaser Arafat'a alternatif arama çabalarının yoğunlaştığı ve FKÖ direnişçilerinin Lübnan'ı resmen terk ettikleri 1982 yılında, Filistin kamplarında ilk İslami oluşum su yüzüne çıktı. Ayn-ül Helva Mülteci Kampı'nda oturan Din adamı Şeyh Hişam el Şeridi ile Muhammed Ahmed Şarqiye (Ebu Yusuf kod adlı) öncülüğündeki **Nur Grubu** (İsbat-ül Nur), FKÖ mensuplarını "kâfir" ilan etmekle işe koyuldu. El Şeridi 1991'de faili meçhul bir cinayete kurban gitti ve söz konusu örgüt, bu cinayetten El Fetih vurucu timlerini sorumlu tuttu. Nur Grubu'nun başkanlığını Ebu Muhcen kod adlı Ahmed Abdulkerim el Sa'adi üstlendi ve örgütün ismini Ensar Grubu (Isbat-ül Ensar) olarak değiştirdi. Örgüt lideri çok tartışmalı bir kişiliktir; çünkü Ehbeş Cemaati lideri Nazzar el Helebi'yi öldürmek suçlamasıyla Lübnan ordusu tarafından hakkında tutuklama kararı çıkarıldığında, kendisi Ayn-ül Helva Mülteci Kampı'nda oturuyordu. Ocak 2000'de ise 60 militanıyla birlikte Lübnan kolluk kuvvetleriyle çatışmaya girmekle yetinmedi, Lübnan askerlerine de silah sıktı. 11 asker ve 34 militanın ölümüyle sonuçlanan çatışma sonucunda yakalanan 27 örgüt mensubu hakkında, ağırlaştırılmış cezalarla idam arasında değişen hükümler verilmişti.

Bu olaydan sonra Lübnan'daki "cihat" faaliyetine ara veren örgüt, işgal edilen Irak'a gözünü dikti. Militan ve yandaşlarını oradaki direniş saflarına gönderdi. Ayn-ül Helva Mülteci Kampı'ndaki yarı legal konumunda faaliyet gösteren bu grubun yaptığı takiyeye karşı çıkan bir kanat, Cunud-ül Şam adı altında sahnede boy gösterdi. Filistinli kimliğinden çok İslamcı ve ümmetçi kimliğine vurgu yapan kanat, daha radikal bir tutum takındı; mülteci kampının yanı

başındaki bir mahalleyi merkez edindi. "El Danya Grubu" olarak bilinen Lübnanlı köktendinciler ile Ebu Nidal'ın (2002'de Irak istihbaratınca öldürüldü) başını çektiği El Fetih-Devrimci Meclis (Konsey) isimli Filistinli örgütün elemanlarını yanına aldı.[142]

Dipnotlar:

(1) *W* Informational International isimli araştırma kuruluşunun 2008 tarihli verileri, Beyrut.
(2) Asaf Hüseyin, *Ortadoğu'da Devlet ve Terör*, (Political Terorism and The State in The Middle East), Türkçesi Taha Cevdet, Pınar yay. İstanbul, 1990, s.217-218.
(3) Age, s.218-220.
(4) Age, s.220-225. Ayrıca David Gilmour, *Lebanon: The Fractured Country* (Lübnan: Parçalanmış Ülke), Oxford, 1983, s.79.
(5) Age, D. Gilmour, age, s.80.
(6) *El İslam ve Tecdid*, s.187'de şöyle bir kayıt var: "Reşid Rıza, gizli cemiyet kurarak ve İngilizlerle işbirliği yaparak, Osmanlı devletini yıkmak suretiyle Arap devleti kurmak istiyor."
(7) Şekip Arslan, *Reşid Rıza ve Kırk Yıllık Dostluk*; s.75'ten aktaran A. Nar-S. Özbay, *Mezhepsizler* (Efgani-Abdu-Reşit Rıza), Bilge yay. İstanbul, s.78-79.
(8) A. Nar-S. Özbay, age, s.69-93; ayrıca William I. Cleveland, *Şekip Arslan'ın Mücadelesi*, Yöneliş Yay., İstanbul, 1991.
(9) W. I. Cleveland, age, s.31.
(10) Age, s.17-18-19.
(11) Age, s.37-52.
(12) Age, s.53-54; Ş. Arslan, *Divan-ül Emir Şekip Arslan*, s.90.
(13) Age, s.59; Arslan, *El Müeyyed* gazetesi, 11 Ocak 1912.
(14) Age, s.88; Ş. Arslan, Sireti Zatiye (Otobiyografi), 11 Ocak 1912.
(15) Age, s.65; *El Ray el Em* gazetesi, 7 Mayıs 1913; E. Arslan, *Reşid Rıza ve Kırk Yıllık Dostluk*, s.144-155.
(16) Age, s.97; İngiliz Dışişleri 371/6473/E8652, Breen Raporu; Arslan, *Sireti Zatiyye*, s.265.
(17) Age, s.113-115-127-131-157 vd.
(18) Age, s.157.
(19) Age, s.161.
(20) Age, s.265-305.

(21) Age, s.25.

(22) Age, s.22.

(23) *El Feth*, 8 Şewal 1349 (1930) "Foreign Plots Against Islamic Solidarity"

(24) Şekip Arslan'ın 1937'de Paris'teki Kuzey Afrikalı Müslüman öğrencilere hitaben konuşması.

(25) Dr. Mahmud A. Fahş, "Lübnan Şii Toplumu: İddialı Yeni Siyasal Bir Güç", *Journal of South Aslan and Middle Eastern Studies*, Sonbahar/1991; ayrıca Joseph Olmert, *Şiiler ve Lübnan Devleti*, 1987, s.192.

(26) Dr. M.A. Fahş, age, (Türkçe çevirisi; *Dünya ve İslam* dergisi, İstanbul, Yaz/1992, s.62).

(27) Age, s.62. Veriler için bkz. Augustus Richard Norton, *Lübnan'da Şiilik ve Sosyal Protesto*, Yale Üniversity Pres, s.158; R.E. Crow, "Lübnan'da Cemaatçilik, Kamu Yönetimi ve Yeterlilik", New York, 1966, s.172; Joseph Chamie, "Lübnan İç Savaşı Nedenleri Üzerine bir Araştırma", *World Affairs*, Kış 1976-77, s.171-78.

(28) Paul Balta, *Dünyada İslam*, Milliyet yay, 1994, s.201-202.)

(29) Dr. M.Fahş, age, s.63; ayrıca bkz. Nikki Keddi, *Shi'sm and Social Protest New Haven*, 1986, s.141; Helena Cobban, *Lübnan'da Şii Gücünün Büyümesi ve Gelecekteki Etkileri*.

(30) Dr. M. Fahş, age, s.63.

(31) Age; Michael Hudson, *The Precarious Republic*, s.31-32.

(32) Age, s.63-64; Michael Wall, "Kritik Ülke: Lübnan'ın Serüveni", *The Economist*, 26 Ocak 1974.

(33) Age, s.64; *El Şarq el Awsat* gazetesi, Londra, 24 Ekim 1989, s.3.

(34) Age, s.64; Michael C. Hudson, "Lübnan İç Savaşında Filistin Unsuru", *Middle East Journal*, Yaz/1978, s.261-68.

(35) Amir Taheri, Hizbullah, Sel yay. s.47; Amin Malouf, *Semerkand*; Faik Bulut, *Ali'siz Alevilik* ile *İslam Komüncüleri*, Berfin yay. 1998.

(36) Age, s.73; Martin Kramer, "Hizbullah'ın Moral Mantığı", *Monde Arabe, Maghreb-Machrek* dergisi, Ocak-Şubat 1988; Türkçe çev. *Dünya ve İslam*, İstanbul, Yaz/1992, s.100.

(37) A. Taheri, age, s.77.

(38) Age, s.77-79.

(39) Age, s.83.

(40) Age, 85-87.

(41) Age, s.87.

(42) Age, s.88.

(43) Dr. M.A. Fahş, age, s.64; 1967'de Ruhullah Ramazani ve Musa Sadr arasında geçen konuşma bkz. R. K. Ramazani, *Revolutionary Iran; Chalange and Response in the Middle East*, Baltimore, 1988, s.182.

(44) Age, s.65.
(45) Age, s.65-66-67.
(46) Paul Balta, age, s.203.
(47) A. Taheri, age, s.88-89.
(48) Age, s.90-91.
(49) Age, s.91.
(50) Age, s.93; ayrıca FKÖ-Şii ilişkisi için bkz. Dr. M.A. Fahş, age, s.66.
(51) Age, s.93; ayrıca Dr. M.A. Fahş, age.
(52) Dr. M.A. Fahş, age, s.67-68.
(53) A. Taheri, age, s.100. Fadlallah, bu iddiayı reddediyor.
(54) Age, s.101-102; Metin Gür'ün Gaffari ile söyleşisinde, "Her, Müslüman Hizbullah olabilir" ibaresi dikkat çekicidir. Bkz. "İran'dan Geliyorum", *Milliyet* gazetesi, İstanbul, 18 Mart 1993.
(55) *Yolumuz* adlı Hizbullah broşürü, Tahran, 1982.
(56) A. Taheri, age, s.103.
(57) *Şeytan Partisi, Allah Partisi*, Tahran, 1984.
(58) *Şeytan Partisi*, age; Bahman Nirumand, *İran'da Soluyor Çiçekler*, Belge yay. İstanbul, 1988.
(59) Age.
(60) A. Taheri, age, s.104-105.
(61) Age, s.106. Ayrıca, "şehitlik" kavramı için bkz. *Dünya ve İslam* Yaz/1991, s.78 ve Yaz/1992, s.105-110; Ali Şeriati, *Martyrdom*, Ebuzer Vakfı, Tahran.
(62) *Dünya ve İslam*, s.108.
(63) Age.
(64) *Le Figaro*, Paris, 11 Ocak.
(65) Bu sayı, Dr. M.A. Fahş'ın adı geçen makalesinde (s.69) 1500 kişi olarak geçiyor ve 23 Mayıs 1986 tarihli *El Nahar* gazetesinde, bu sayı, İran yetkililerince doğrulanıyor.
(66) Özellikle bkz. Esad Ebu Halil, "Lübnan Hizbullahı'nın İdeoloji ve Pratiği: Leninist Örgütlenme İlkelerinin İslamileştirilmesi", *Middle Eastern Studies*, Temmuz 1992; (Türkçesi, *Dünya ve İslam*, İstanbul, Yaz/1992, s.84)
(67) O. Roy, *L'echec de L'Islam politique* (Siyasal İslamın İflası), edition du Seuil, Paris, 1992, s.93-100.
(68) Martin Kramer, age, s.97. Öte yandan, Hizbullah adının ilk kez 1985'te bu örgüt kurucularından Subhi el Tufeyli tarafından telaffuz (siyasi örgüt olarak) edildiği söyleniyor. Bkz. Tarık İbrahim, *El Hayat* gazetesi, 3 Haziran 1993.
(69) İbrahim el Emin, *El Hareket-ül İslamiyye fi Lubnan* (Lübnan'da İslami Hareketler), Beyrut 1984, s.145-146.
(70) Abbas el Musavi ile söyleşi, *El Nahar* gazetesi, Beyrut, 14 Ocak 1985; *Revue du Liban*, 27 Temmuz 1985.

(71) M. Kramer, age, s.99-100.
(72) Age.
(73) E. Ebu Halil, age, s.86.
(74) M. Kramer, age, s.100.
(75) Martin Kramer, "İslami Devlet Yönetimi ve Bozgunculuk", *Middle East Contemporary Survey*, c. 8, Tel Aviv 1983-84, Telaviv s.170-173.
(76) E. Ebu Halil, age, s.88; ayrıca bkz. Abdülhadi Fadli, *Fi İntizar-il İmam* (İmamı Beklemek), Beyrut, 1981; M. Cevad Muğniyye, *El Humeyni ve'l Devlet-il İslamiyye* (Humeyni ve İslami Devlet), Beyrut, 1979.
(77) E. Ebu Halil, age, s.85-88.
(78) Age, s.85.
(79) Age, s.90; Hizbullah yayın organı *el Ahd*, 10 Şevval 1405 Hicri.
(80) M. Kramer, age, 105.
(81) Gülnar Mehran, Devrim Sonrası İrani Eğitim, *Dünya ve İslam*, s.78; İran'daki sosyal ders kitaplarındaki 12. Bölüm Fedakârlık) ve 5. Bölüm Şehadet, Orta Öğretim İkinci Sınıf, 1986, vd; A. Şeriatı, *Martyrdoom*.
(82) M. Kramer, age, s.107; ilk açıklayan ise 28-30 Ekim 1983 tarihli *Washinton Post* gazetesi.
(83) Age, s.106; Franz Rosental, "İslamda İntihar Etmek", *Journal of the American Oriental Society*, c.66 (1946), s.243-245.
(84) Age, s.107-108; Fadlallah ile söyleşi, *El Haliç* gazetesi (Şerceh), 14 Kasım 1983; *El İttihad* gazetesi, 7 Haziran 1985.
(85) Age, s.106; *La Revue du Liban*, 27 Temmuz 1985; *El Keyhan*, 19 Ekim 1985.
(86) M. Kramer, age, s.103; Tarık İbrahim, *El Hayat* gazetesi, Londra, 22 Ocak 1994.
(87) M. Kramer, age, s.103.
(88) E. Ebu Halil, age, s.82.
(89) Agy.
(90) Lübnan *El Şira* 4 Ağustos 1986 tarihli nüshasında Hasan Sabra'nın makalesi. Ayrıca Fadlallah ile Haziran 1987'de yapılan söyleşi.
(91) E. Ebu Halil, age, s.83.
(92) M. Kramer, age, s.103.
(93) Tarık İbrahim, *El Hayat* gazetesi, Londra, 22 Ocak 1994.
(94) M. Kramer, age, s.104; T. İbrahim, *El Hayat* gazetesi, Londra, 22 Ocak 1994; Fadlallah ile söyleşi *Monday Morning*, 15 Ekim 1984; *El Nahar* gazetesi, Beyrut, 3 Ekim 1984; *El İttihad el Usbui* dergisi, Abu Dabi, 30 Ocak 1986.
(95) Tarık İbrahim, "İran Kanadı, Fadlallah'ın Fıkhı'na Karşı Çıktı.", *El Hayat*, 22 Ocak 1994. Ayrıca ilgili tartışmalar için bkz. *El Vasat* (Londra) dergisi, 3 Ocak 1994.

(96) Age.
(97) E. Ebu Halil, age. s.92. Ayrıca bkz. Ali Mürewe, *El Teşeyyu Beyne-l Cebel Emin ve İran* (İran ile Emin Dağı Bölgesindeki Şiilik), Londra, 1987.
(98) *El Vatan el Arabi* dergisiyle söyleşi, Beyrut-Paris, 28 Ağustos 1992.
(99) *El Vatan el Arabi* dergisiyle söyleşi, 11 Eylül 1992.
(100) *El Hayat*, 16 Ağustos 1992.
(101) *El Vasat* dergisi, 30 Kasım 1992.
(102) Dr. M.A. Fahş, age, s.70; öte yandan "İntiharların Ayetullahı" lakabıyla ünlenen Şeyh Ragip Harb, 1984 yılında öldürüldü.
(103) A. Hüseyin, age, s.250; Dr. M.A. Fahş, age, s.68-69; *El Şarq el Awsat,* 6 Şubat 2009.
(104) Muhammed Şakir, Subhi el Tufeyli ile söyleşi, *El Hayat*, Beyrut, 25 Ocak 1994; 25 Haziran, 1996.
(105) *Wikipedia* ansiklopedisi 31 Aralık 2008.
(106) *Wikipedia* ansiklopedisi, 28 Aralık 2008.
(107) *Yediot Ahronot* isimli İsrail gazetesi, 6 Şubat 2009.
(108) Sair Abbas, *El Şarq el Awsat,* 6 Şubat 2009.
(109) *Wikipedia* ansiklopedisi, 14 Ocak 2009.
(110) *New York Times* gazetesinden aktaran *El Şarq el Awsat*, 22 Kasım 2008.
(111) *Wikipedia*, agy.
(112) *Wikipedia*, 10 Ocak 2009.
(113) *Wikipedia*, 13 Ocak 2009.
(114) Age, s.66-67; Velid Halidi, *Conflict and Violence in Lebanon; Confrontation in the Middle East* (Lübnan'dan Çatışma ve Şiddet: Ortadoğu'da Kapışma), Cambridge, 1979, s.128.
(115) Age.
(116) Cengiz Çandar, *Tarihle Randevu*, Yalçın yay. İstanbul, s.18.
(117) Now Lebanon web sitesi, 26 Haziran 2008.
(118) El Cezire.net, 26 Ağustos 2008; El Arabiye.net, Trablusşam İslamcı hareket temsilcilerinin katıldıkları "Özel Görev" isimli program, 30 Ağustos 2008.
(119) *El Kifah el Arabi* dergisi, Beyrut, 20 Haziran 2007.
(120) A. Nizar Hamzeh, "Islamism in Lebanon: A Guide to the Groups" (Lübnan'da İslamcılık: İslamcı Gruplar Rehberi), *Middle East Quarterly*, Eylül 1997; el Cezire.net, "Fethi Yeken" maddesi, 3 Ekim 2004; *El Şarq el Awsat*, 7 Temmuz 2007.
(121) *El Nahar* gazetesinin 6 Temmuz 1985, 6 Temmuz 1987 ve 2 Kasım 1991 tarihli nüshaları; *El Sefir* gazetesi, Beyrut, 17 Eylül 1996; El Qarar el Arabi web sitesi, 17 Ekim 2006; el Cezire.net, 13 Mayıs 2008.
(122) *El Şarq el Awsat*, Londra/Beyrut, 10 Mart 2008.
(123) A. Nizar Hamzeh, "Islamism in Lebanon: A Guide to the Groups" (Lübnan'da İslamcılık: İslamcı Gruplar Rehberi), *Middle East Quarterly*, Eylül 1997.
(124) *Bugünün Doğuşu*, Beyrut, Ekim 1983.

(125) Ç. Çandar, age, s.250.

(126) *El Hayat*, Besim el Bekkur makalesi, 18 Temmuz 2007.

(127) A. Nizar Hamzeh, "Islamism in Lebanon: A Guide to the Groups" (*El Cumhuriye* gazetesi, Kahire, 19 Eylül 1985; *El Mesira* dergisi, Beyrut, 10 Şubat 1992; *El Nabar el Arabi ve'l Duvali* gazetesi, Beyrut, 18-24 1989; *El Ahd* dergisi, 5 Haziran 1992; *el Diyar* gazetesi, Beyrut, 31 Ağustos 1989; *El Nahar* gazetesi, Beyrut, 12 Mayıs 1992; Lübnan'da İslamcılık: İslamcı Gruplar Rehberi, *Middle East Quarterly*, Eylül 1997.

(128) Cemiyet sözcüsünün *El Hayat* ile söyleşisi, 30 Eylül 1993.

(129) agy.

(130) *El Hayat* 30 Eylül 1993, "Camii işgalleri, bölücülüktür" diyen Başmüftü Reşid Kabbani ile görüşme.

(131) *El Hayat*, 30 Eylül 1993.

(132) A. Nizar Hamzeh and R. Hrair Dekmejian, "Al-Ahbash: A Sufi Response To Political Islamism," *International Journal of Middle East Studies,* May 1996, pp. 217-29; A. Nizar Hamzeh, "Islamism in Lebanon: A Guide to the Groups" (Lübnan'da İslamcılık: İslamcı Gruplar Rehberi), *Middle East Quarterly*, Eylül 1997; *El Hayat*, 6 Eylül 2007.

(133) *Selam* gazetesi, İstanbul, 19-25 Ağustos 1996. MAT'ın, Hizbullah ve İran'a yakın siyasetler benimsediği görülüyor.

(134) A. Nizar Hamzeh, "Islamism in Lebanon: A Guide to the Groups" (Lübnan'da İslamcılık: İslamcı Gruplar Rehberi), *Middle East Quarterly*, Eylül 1997.

(135) Fida Eytani, *El Cihadiyun fi Lubnan-Min Quvvettil Fecr ila Feth-ül İslam* (Lübnan'da Cihatçılar: Fecr Kuvvetlerinden Feth-ül İslam Örgütüne), Beyrut/Londra, 2008.

(136) Gassan Rifi, "Fath-ül İslam: Nasıl Kuruldu?", *El Sefir* gazetesi, Beyrut, 19 Ekim 2007; Hazım el Emin'in makalesi, *El Hayat*, 7 Kasım 2008; *El Sefir*, 14 Kasım 2008.

(137) El Cezire.net, 24 Mayıs 2007; Global Jihad web sitesi, "Fatah Al-Islam" maddesi, 24 Mayıs 2007; *El Şarq el Awsat*, 3 Eylül 2007, *El Hayat*, 6 Eylül 2007.

(138) El Arabiye.net, "Ölüm İmalatı" isimli programda Ebu Hureyre'nin yakınlarıyla söyleşiler, 12 Ekim 2007.

(139) El Arabiye.net, Lübnanlı İslamcı çevreler ve uzmanlarla söyleşi, 12 Ekim 2007.

(140) *El Hayat*, 10 Kasım 2008; *El Sefir*, Beyrut, 14 Kasım 2008. Birçok yanı karanlıkta kalan bu kuşkulu örgütün perde arkasındaki araştırmalar için özellikle bakınız; Hazım el Emin'in iki günlük araştırma dizisi, *El Hayat*, 7-8 Kasım 2008 ve Ömer İbrahim makalesi, *El Sefir*, 14 Kasım 2008 ve aynı gazetenin 29-30 Ekim ile 4-8 ve 10 Kasım tarihli ilgili haberlerine göz atılabilir.

(141) *El Kifah el Arabi* dergisi, Beyrut, 20 Haziran 2007; *El Şarq el Awsat*, 15 Mayıs 2008.

(142) *El Şarq el Awsat*, 25 Mayıs 2007.

II

İRAN

İRAN

2008 resmi verilerine göre; 72 milyon nüfuslu İran'daki etnik dağılım şöyleydi: Fars %51, Azeri %24, Mazenderani ve Gilaki (bu sonuncu etnik topluluk, köken ve dil bakımdan Kürtlere yakın sayılır – F.B.) %8, Kürt %7-8, Arap %3, Beluci %2, Lur %2, Türkmen %2'dir. Geri kalanlar Ermeni, Yahudi, Gürcü, Laki, Aşuri, Çerkes, Tat, Hazara gibi küçük kümelerden oluşuyor. Şiilik resmi mezheptir. Şiilerin oranı %89, Sünnilerinki %9'dur. Diğer inançlar ise (Zerdüştilik, Yezidilik, Ehli Hakk Aleviliği/Yarsanilik) %2 kadardır.[1]

1990'ların sonunda Şii topluluğu içinde yaklaşık 600 bin seyyid (peygamber soyundan gelenler); 500 bin kadar anne tarafından yarı seyyid (mirza) ile 180 bin molla vardı. 80 bin cami, Hüseyniye ve benzeri tapınma merkezlerinde hizmet verenlerle, Meşhed ve Kum gibi kutsal kentlerdeki kutsal mekânların bekçiliğini (mütevelli) yapanları ve Kerbela gününde Rovzexan (bahçe şarkıcıları, ağıtçılar) bu sayıya dahil değildir. Kum, Meşhed, Tahran (İran), Necef ve Kerbela (Irak) gibi 300 merkezde her yıl okutulan 60 bin medrese öğrencisini de saymıyoruz.

Şii âlemindeki ayetullah sayısı 1200'den fazla olup dinsel konularda ders verir ve alanlarında otorite sayılırlar. Etki alanlarında (havza) *hums* adlı bağış toplarlar. İran resmi rakamlarına göre, bu miktar yılda 20 ila 40 milyon dolar arasında değişir. Sözgelimi, Ayetullah Humeyni, 1978'de tek başına 25 milyon dolar bağış toplamış; bunu dinsel vakıf, fon, cami, enstitü, medrese ve yetimhane gibi yerlere harcamıştır.

Humeyni ve İslam Devrimi

Tanınmış İslam araştırmacılarından Hamid Algar, İran İslam Devrimi'nin, "bu yüzyılın, tarihe derin kökler salmış olduğu düşünülen bütün diğer olaylarından farklı" olduğunu ileri sürer ve şöyle der: "İran milletinin derin gelişmelerinden radikal bir kopuş olmaktan uzak bir konumdaki bu devrim, tam aksine, uzun yıllar süren siyasi, ruhsal ve entelektüel gelişmenin bir ürünü ve devamıdır."

Ayetullah Humeyni'nin fikirlerinden büyük çapta etkilenen İran'daki İslami hükümetin yeni olduğunu söylemek olanaksızdır. Osmanlı'nın çöküşünden sonra şeriatla yönetilen iki hükümetle karşı karşıyayız. İlki, Birinci Dünya Savaşı sonrası yıllarda bağnaz Vahabilik düşüncesi ekseninde kurulan Suudi Arabistan; ikincisi ise dinsel anlaşmazlıklar ve İngiliz sömürgecilerin "böl-yönet" siyaseti doğrultusunda Hindistan'dan ayrılıp 1940'larda bir İslam hükümeti kuran Pakistan'dır.

Teorik düzeyde; Fakih'in (İslam din âlimi) bir siyasi yönetici olarak davranma hakkına sahip olduğu fikri, öteden beri Şii siyaset kuramında vardır. Humeyni'nin günümüze uyarladığı İslami devlet biçimi, 19. yy. sonu ve 20. yy. başında selefi çizginin öncülerinden Cemaleddin el Afgani-Muhammed Abdu-Reşid Rıza üçlüsüyle, Pakistanlı Mevlana Seyyid Ebu'l Ala el Mevdudi ve onu izleyen Mısırlı Seyyid Kutub'un savunduklarından farklı değildir. O halde, İslami bir devletin gerekli ve mümkün oluşuna ilişkin bir inançta, özel olarak Şiilik ve Humeynicilik cephesine atfedilecek bir yenilik yoktur.

Humeyni, kutsal vahyin sağladığı imtiyaz dışında Peygamber'in taşıdığı bütün sorumlukların ve sahip olduğu yetkilerin Onikinci İmam'dan sonra ulemaya (din bilginleri) devredilmiş olduğunu öne sürmekle, klasik Şii hükümet anlayışından, kategorik olarak radikal bir kopuş göstermiştir. Yani, Humeyni, eski bir sistemi can-

landırmaktan ziyade, "o sistemin yeniden yorumlanmış, ideolojikleştirilmiş bir anlayışını" ortaya koymakla ön plana çıkmıştır.

Bu anlamda, "İran devrimini Humeyni yapmadı; onu başlatmadı bile" (ikinci tezi Dr. Ali Şeriati savunmuştur) diyenlere hak vermek gerekebilir. Humeyni'nin siyasi kuramının göreneksel bir "tavsiyeden, yenilikçi (müceddid) bir eylem yönelişine" dönüşmesi, İran'daki devrimin yolunu hazırlayan etkenlerden bağımsız olarak gerçekleşmemiştir. Mesela, Humeyni, İslami hükümet hakkındaki en meşhur konuşmalarından birini, Şah tarafından sürgüne gönderildiği yıllarda yapmıştır. Ancak, bu konuşma bile, Şah'a karşı alternatif bir rejim projesi gibi algılanmamalı. Zira 1978'de dahi, Humeyni ve yandaşları, Şah rejiminin yakın zamanda devrileceğini öngörmekten uzaktılar.

Şah'ın devrilmesinden sonra kurulan İslam düzeninin anayasası karara bağlanırken, Humeyni'nin fikirleri önem kazandı.

1902'de Humeyn bölgesinde dünyaya gelen Humeyni, Arak ile Kum kentleri arasında dini eğitim gördü. İlk siyasi yazısı, 1943'te kaleme alınan "Keşf-ül Esrar" (Gizemin Keşfi) başlıklı makaledir. Burada, "Kötü hükümet, hiç hükümet olmamasından daha iyidir. Sultanlığa, padişahlığa asla saldırmadık; eleştirdikse de, bu şahlığı, sultanlığı değil, belli bir kralı (hükümdarı, yöneticiyi) hedeflemiştir," der.

Görüldüğü üzere Humeyni, rejim yerine şahı eleştirmektedir. 1960'larda ise, 1906 İran Anayasası'nın "ulemaya vasiyet edildiğini" yazıyor. Yani Humeyni'nin o dönemdeki bakış açısı böylesine sınırlıydı.

1970'lere gelindiğinde, Humeyni'nin penceresi biraz daha genişliyor; monarşinin (şahlık rejimi), İslam diniyle bağdaşmayacağını ileri sürüyor. Bu tutum değişikliği, ideolojik ve teorik bir uzlaşmazlıktan çok, hayatın pratiklerinden kaynaklanıyordu. Şah Rıza Pehlevi'nin monarşiyi ileri düzeyde merkezileştirmesi, ülkede hedeflenen modernleştirme ve kalkınma projeleri; ayetullahlar diye bilinen

ruhban kesimin mali, eğitimsel ve toplumsal imtiyazlarını tehdit ediyordu.

Humeyni, biri 1962 yerel seçimleri, diğeri de 1963'teki toprak siyasetleri olmak üzere Şah rejimiyle çatıştı. Sürgün edildiği Türkiye, Irak ve Fransa'dan, 1979 Devrimi'nin muzaffer lideri olarak ülkesine döndü.

Devrim, adaletsiz ve hızlı bir süreç halinde cereyan eden, karmaşık ve ıstıraplı bir ekonomik gelişmenin sonucuydu. Devrimin başlıca gerçekleşme nedeni, "kapitalist gelişmenin yarattığı çelişkilerin, değişime direnen kurumlar ve değişim sürecine karşı koyan kitlelerin tutumlarıyla kesişmesi" idi. Direniş cephesi çok genişti; modern sektörleri, orta tabakayı, bazarı (çarşı esnafı, tüccar kesimi), geleneksel dinci çevreleri ve aydınları kapsıyordu. İslam, bu koalisyon içinde zamanla ön plana çıktı. Sivil toplum içinde Şah'ın ezmeyi başaramadığı biricik güç, İslam idi. Modern ile geleneksel arasındaki benzersiz bileşimi gören Humeyni, buna uygun söylemleri öne çıkardı; sağ ve sol kesimleri çevresinde topladı.

Humeyni'nin kendince geliştirdiği en önemli kuram, *Velayet-i Fakih* tezidir. 1970'lerde Necef'teki konuşmaları sırasında geliştirilen bu kuram, Humeyni'nin de kabul ettiği gibi, Peygamber hadislerinden alınan ve naslara (Kur'an metinleri) dayalı kanıtlardan oluşturulmadı. Daha ziyade, İslamın yapısından mantıksal olarak çıkarıldı. Kullandığı yöntem şuydu: Velayet-i Fakih formülü; Kur'an'daki Nisa suresinde 'yükümlü olanlar'a ilişkin formülün, *hums* ve *sadaka* kavramlarıyla birleştirilmesidir. Böylece, aslında bir Fakih'in (İslam hukuk bilgini, dini önder) siyasi alana el atarak içtihat alanını genişletmesidir.

Humeyni'nin dini içtihadında cumhuriyet, anayasa, kabine ve parlamento (meclis) gibi laik/dünyevi kurumlar, İslami olarak anlaşılacak biçimde anonimleştiriliyor. Bugün İran'da kullanılan "İslami" diye adlandırılan bu tarzlar, gerçekte, İslam tarihinin örnek-

lerinin canlandırılması ve devamı değil, yepyeni oluşumlardır. Doğru bir ifadeyle, adı "İslami" olmasına rağmen bütün bu kurum ve kavramlar, modern ulus-devlet tarzıyla iç içe geçmiştir. Mesela, şeriatın "yasamanın temelini oluşturduğu" belirtilmiş olsa da, anasayadaki medeni hukuka ilişkin birçok madde Şah dönemindeki yasa maddelerinden alınmıştır.

Dahası var; Humeyni, ülkenin ruhani lideri ve eski cumhurbaşkanı Ali Hamaney'e yazdığı bir mektupta, din-devlet; şeriat-hükümet, seri idare-örfi idare ilişkilerini şöyle özetlemiştir: "Söylediklerimi, 'hükümet (yalnızca) Allah'ın emirleri kapsamında yetki sahibidir' şeklindeki basit yorumlayışınız, belirtmek istediğimin tam tersidir. Şunu açıklamalıyım; hükümet, Peygamber'in mutlak velayetinin bir dalıdır; İslamın başlıca kurallarından biridir ve namaz, oruç ve hac düzenlemek dahil bütün diğer yardımcı kuralların üzerinde bir önceliğe sahiptir. İslami hükümet, ülkenin ve İslamın yararına (maslahatına) ters düşmesi halinde, şeriat kuralları temelinde halk ile yapılmış sözleşmeleri bile tek taraflı olarak iptal edebilir. İster ilahi isterse dünyevi olsun, devamı İslamın yararına olmayan her faaliyeti, kötü örnek oluşturacağı için, durdurup yasaklayabilir."

Bizzat bu açıklama, Humeyni'nin *Velayet-i Fakih* kuramının mantıksal sonucudur. Burada üstün olan şeriat veya ilahi hükümler (ya da ideoloji) değil; bizzat hükümet ve devlettir, yani rejimin yararıdır. Devletin özerklik alanı yurttaş ve şeriat aleyhine genişletilmektedir. Şiiler ve Humeyni açısından devlet, bir peygamber olgusu ve mirasıdır. Humeyni, saf Muhammedci İslamdan (Farsça, İslam-i Nebevi Muhammedi) daha fazla söz ederken ve hükümetin de "Peygamber'in Mutlak Velayeti'nin bir dalı" olduğunu vurgularken kendi iktidarının, dünyevi despotizminin teorisini yapıyor.[2]

İran ve Devrim İhracı

Ortadoğu-Basra Körfezi-Kuzey Afrika ülkelerinde faaliyet gösterdiği İslamcı hareketler üzerindeki İran'ın etkisi hep tartışılmıştır. İslamcı hareketlerle İran bağlantısı da tartışmalıdır. Batılı kitle iletişim araçları, İran'ın İslamcı hareketler üzerindeki etkisini olduğundan fazla gösteriyor, abartılı boyutlara vardırıyorlar. İslamcı muhalefetle karşılaşan Ortadoğulu yöneticiler, toplumsal/siyasal rahatsızlıkların üstünü örtebilmek gayesiyle, İran'ı "ülkedeki İslamcı terörü desteklemek"le suçluyorlar.

İran-İslamcı hareketler bağlantıları (çok yönlü ve çeşitli düzeylerde), yeterli açıklığa kavuşmamıştır. İki nedenden: Bunlardan birincisi, söz konusu bağlantıların gizli yönünün açık yönüne ağır basması, zaman zaman çok dolaylı biçimde yapılmasıdır. İkincisi de, bizzat İran'ın dış siyasetindeki pragmatik hesaplarla içerdeki devrim ihracı meselesinin pratik alanda çelişmesidir.[3] İran devriminin karmaşık yapısıyla ilintilidir.

Bizzat İran, "devrim ihracı" meselesinde, kendi içinde çelişkili ve çatışmalıdır. Militan İslami kesimler (sivil kuruluş veya teorisyenler), "gerektiğinde silaha da başvurarak, dünyadaki İslamcı hareketlere ihtiyaç duyulan her türlü yardımın yapılmasını" istiyorlar. Resmi yöneticiler ve diplomatlar ise, devletin pragmatik ihtiyaçlarından (devletlerarası ilişkiler ve jeo-politik oyunlar nedeniyle vs.) hareketle, bu tür desteği engelliyorlar.[4]

Zaman zaman taraflardan biri öne geçmişse de, şu ya da bu kanadın üstünlüğünden söz etmek mümkün değildir. O kadar ki, bir zamanlar çok radikal görünen bir kanat bile, ara sıra ılımlı mesajlar verebilmektedir. Tipik örneği Hizbullah kurucusu olarak bilinen Hüccetül İslam Hadi Gaffari'dir. Bir Türk gazetecisinin devrim ihracı yolundaki sorularını, Gaffari şöyle yanıtlamıştı:

"Dünyada bize karşı kampanya yürütülüyor. Kötü tanıyorlar İran'ı. Doğru tanıtsalar, tüm dünya bizi ister. Biz İslamiyetin hem

dünyada hem de Türkiye'de gelişmesini istiyoruz. Kimseye hükümet olmak istemiyoruz. Lübnan'da İslami bir hükümet kurmaktan yana değiliz. Afganistan'da hiçbir şeye karışmıyoruz. Kendileri bilir, uyanırlarsa (İslami bilinçle – F.B.) kurtulurlar. Görüşümüz su gibidir, bırakıldığı zaman akar gider. Türkiye halkı, İran'daki gerçeği görüyor. Güzelliğin bir çekiciliği, onuru var. Kim onu görürse hoşlanır. İran Devrimi'ni Türkiye halkı gördü, hoşlandı. Biz bir şey yapmayız. Onlar yapacaklarını yaparlar. Tüm Müslümanların görevi, İran'dan edindikleri bilgileri Türkiye'de yaymaktır.[5]

Dikkat edilirse, Şah yönetimine karşı 1976-77'de Hizbullah Örgütü'nü kuran Gaffari gibi en sert ve katı mücadele yanlısı bir şahsiyet bile, ılımlı mesajlar verebiliyor. İslami deyimle konuşursak, Gaffari, İran'da "örnek ülke" yaratmak isteyen ılımlı ekipten görünüyor. Nedir, "örnek ülke"? "Öncelikle tek ülkede İslami bir devlet kurup sağlamlaştırmak, sonra bu İslami modeli tüm dünya Müslümanlarına model olarak sunmak"tan ibarettir. İslami literatürdeki adı, "Ümm-ül Kura" nazariyesidir.[6] Bu deyim, Müslümanlarca kutsal sayılan iki mekândan biri olan Mekke'nin diğer adıdır.[7]

İran'da "örnek ülke" tezi, "İslam külliyatındaki "Fazilet Şehri" modelinin hayata uygulanmış halidir" ki; Müslümanlar bunu görünce, kendiliklerinden İslam modeli yaratmak için kendi yönetimlerine karşı ayağa kalkacaklardır.[8] Barışçıl İslam mesajı yolu, özetle budur.

Radikal İslamcı kanat ise, deyim yerindeyse, "Sürekli İslam Devrimi" yandaşı olup, "her yerde her zaman devrim yapmayı, devrimci örgütlerin yardımına koşmayı" ister.[9] "Her gün Aşura ve Her Yer Kerbela" sloganına sarılan bu kanadın bir zamanlar lideri, "İran'ın Troçkisi" olarak bilinen Seyyid Hadi Müderrisi idi.[10]

"Sürekli İslam Devrimi" isteyen bu radikal kanat, "Volkan Teorisi" (Nazariye-i Ateşfeşan) ile tanınıyordu. Volkan lavları dört bir yanı sarmalı yani devrim ateşi dünyayı kaplayacak ölçüde yayılmalıydı.

Devrim İhracı'nın Teorik Temelleri

İran İslam önderleri, durup dururken "devrim ihracı" diye bir şey icat etmediler. Bunun teorik ve pratik temelleri vardı. "Devrim ihracı"nın jeo-politik stratejideki önemini, deyim yerindeyse Fars yayılmacılığı (aslında hemen her ülkenin böyle emelleri vardır) denilen tarihi etkenin değerini göz ardı ediyor değiliz. "Devrim ihracı"nın, pratikte, "İran'ın iç istikrarının sağlanmasında ve özsavunmasındaki"[11] rolü de inkâr edilemez. Tecrit edilmiş bir İran, "devrim ihraç" etmeyi, rakiplerine karşı bir koz olarak da kullanıyordu.

Olayın püf noktası bu değildir. Devrimlerin genel bir kuralı vardır: "İdeal bir toplum veya devlet, sadece ütopya olarak kalamaz. Hayata uygulanması gereken bir proje de olmalıdır."[12] İslam ütopyacılığı (Asrı Saadetçilik), Fars gnostisizmi (İrfan) ile buluştuğu anda bu işin gerçekleşmesi imkân dahilinde göründü. Büyük İranlı Sufi şairi Celaleddin Muhammed Mevlevi Belhi'nin deyimiyle, "şarabın gücü şişeyi kıracak" duruma geldi. Burada şişe eski yapıyı, şarap ise toplumsal dokuyu zorlayan devrimi simgeler. İranlı âlim Cevad Tabtabai ise şöyle der: "Büyük Sufiler, hayretler dünyasında yaşarlar ve hayatı bir geçiş safhası olarak düşünürler; ancak siyasette hayat mücadelesi esastır."[13]

İranlılar, tarihlerinin idealize edilmiş ve hayali bir anlayışını yarattılar. Ancak "yabancı ulusların şeytani güçleri", şanlı geçmişi yaşamanın önünde engeldiler.[14] Humeyni'nin yakaladığı önemli teorik boyutlardan (boşluklardan) biri de buydu. İslami anlamdaki "şeytan" kavramı, siyaset sahnesinde "ne Doğu ne Batı, sadece İslam" ya da "ABD ile Sovyetler Birliği büyük şeytanlar" olarak yansıdı. Ortadoğu'da zaten emperyalist güçlerden çok çekmiş Müslümanlar, "büyük şeytan" kavramına sarılıp, İslami temelde uyanmaya ve ayaklanmaya başladılar.

Devrimi ihraç etmenin ikinci boyutu, ideolojiktir: "İslam ev-

renselciliği" veya klasik deyimle ümmetçilik. İranlı önderlerden biri, şöyle demişti: "Devrimin ihracı, İslam kültürünün yayılmasını ve İslami bağımsızlığın gerçekleşmesini ifade eder. Bu demek değildir ki, İslami bağımsızlığın gelişmesi, İran İslam Cumhuriyeti'nin hâkimiyet alanına girmesidir. Tersine, bir diyarın veya ülkenin, İslami hüküm ve yasalarla yönetilmesidir. İslamın hâkimiyeti, İslami dayanışma kuralları olmaksızın gerçekleşmeyecektir. Bu da bir devrim olmadan mümkün değildir. Devrim, İslam ile Allah yolunda doğru bir yönelime girmektir."[15]

İran Anayasası'nın 154. maddesinde şu ifade yer alır: "İran İslam Cumhuriyeti, beşeri toplumların tümünde, insan mutluluğunu kendi gayesi bilir... Binaenaleyh, diğer milletlerin içişlerine her türlü müdahaleden kaçınmakla beraber, mazlumların zalimlere karşı haklı mücadelelerini, dünyanın neresinde olursa olsun himaye eder."[16] Bu madde, Uzmanlar Meclisi'nde tartışılırken üzerinde en çok konuşulan gündem maddesi olup, oybirliğiyle kabul edilmiştir. Oylamadan sonra yapılan konuşmada Uzmanlar Meclisi Başkanı şunu dedi: "...Devrimimiz evrenseldir ve bazılarının söylediğinin aksine, kendi toplumumuzu örnek bir toplum modeli haline getirmemize bağlı olarak, (İran) sınırlarıyla kısıtlı kalmayacaktır..."[17]

Humeyni için İslam Devrimi ihracı meselesi şöyledir: "Devrim İslamidir, sadece İran'a özgü değildir; tüm insanlık için bir kurtuluş yoludur. Bu yüzden, İslami bir hareket, kendisini belirli bir ülkeyle sınırlayamaz... Devrimimizi ihraç etmek istiyoruz dediğimizde, İran'da gördüğümüz ruhani coşkuyu dışarıya taşırmamızdır maksat..."[18]

İranlıların kitlesel nitelik (tarihsel bir yanılsama olsa da) alan devrimi, Farsça "inkılâb-i merdumi" diye telaffuz ediliyor. Yani "halkçı devrim"dir. Bu, aynı zamanda, "her zaman çoğunluk haklı olmaz, azınlıkların haklı olduğu çok olgular da bulunur" düşüncesine yol açtı.[19] Özellikle, başlangıçta küçük kümeler halinde öbek öbek da-

ğılmış konumda olan İslamcı akımlar, kendilerine güven duydular. Toplumu değiştirmek için harekete geçtiler. Öte yandan, halk arasındaki yaygın değerlerin siyaset sahnesinin en tepesine çıkarılması olayını yaşadılar. Sözgelimi, Körfez ülkelerinde Sünni yönetim altında yaşayan Şii azınlık, "Kerbela ve Aşura" günlerini, özel ayaklanma günleri olarak seçmişti.

Devrim ihracında izlenecek yöntem neydi? Humeyni, başlangıçta bunu dini söylemlerle ifade etti: Tebliğ ve davet. Arapça tebliğ sözcüğünün karşılığı "iletme, haber verme, yayma, ulaşma"dır. İslami anlamı ise "dini yayma, kendi dinine çevirme, propaganda yoluyla ikna etme"dir. Davet, "İslama çağrı" yerine kullanılır ki, Hıristiyan reformcu önderlerinden Martin Luther tarafından da aynı anlamda algılanmıştır.[20] Humeyni, "Biz herkesi İslama davet etmek istiyoruz. Davetimizi her yere ulaştırmak istiyoruz. İslamın her yere yayılmasını ve ihraç edilmesini diliyoruz"[21] ifadesini kullanıyordu. Böylece, devrim ihracı, Müslümanlar açısından sadece siyasi bir görev değil, aynı zamanda dini bir fariza halini alabiliyor.[22]

Pakistanlı İslamcı (eski) önderlerden ve dünyadaki sayılı İslamcı teorisyenlerden Mevlana Seyyid Ebu'l Ala el Mevdudi, şunları söyleyebilmiştir: "Humeyni'nin devrimi, İslami bir devrim. Bu devrime önayak olanlar, başka İslami hareketlerde yetişen genç Müslümanlardır. O halde, genelde Müslümanların, özelde İslami hareketlerin, hep beraber bu devrimi desteklemeleri ve her yönde bu devrimle işbirliği yapmaları gerekir."[23]

Devrim ihracı meselesi, dini temelde dört noktaya daha tekabül eder: Tevhit boyutu, cihat boyutu, ümmet boyutu ve mustazafin boyutu...

1) Tevhit Boyutu: Humeyni'nin düşüncesinde tevhit, İslamı yorumlama tarzıdır. Humeyni, Allah'ın otoritesini kabul eden ama bunun dışındaki dünyevi otoritelerin güçleriyle uğraşmayan din adamlarına karşıdır. Ona göre; amaçları "Müslümanları ezmek" olan

süper devletlere ve onların zalim işbirlikçilerine karşı, İslamiyetin tevhit (birlik) ilkesini hayata uygulayıp Müslümanların birliğini gerçekleştirmek esastır.[24]

2) Cihat Boyutu: Tevhit boyutunda bir adım ilerleyen Müslümanların yapacakları ikinci şey, cihat ilan etmektir. Yani devrimci bir kalkışma yolunu izlemektir. Gerek kitleler gerekse din âlimleri, siyaset sahnesinde aktif rol almalıdırlar. *Fakih* yani din âlimi, İslam hakkında son derece derin ve sağlıklı bilgilere sahip olabilir. Ancak bu yetmez. İnsanların siyaset sahnesine çıkarılması için, fakihlerin (ulemanın) bilinçlendirme görevlerini yerine getirmeleri gerekir. Başka deyişle, Müslüman, doğuştan itibaren devrimci yetişmelidir. Burada en büyük rol, din adamlarına düşer. Din adamının pasif durması, sıradan insanınkinden daha zararlıdır. Dolayısıyla despot bir yönetime karşı her türlü direniş yoluna başvurmak mubahtır.[25]

3) Ümmet ve Mustazafin Boyutu: İslam âleminde kitleler *mustazaf* yani yoksuldur; egemen sınıfların baskı ve sömürüsü altındadır. Politik baskının yanında ekonomik sömürü çok boyutludur. O halde, ezilenlere karşı özel ilgi gösterilmelidir, Müslümanların uğradığı haksızlıklara karşı mücadele verilmelidir.[26]

İran'daki devrim ihracı ve İslami hareketlerin bağlantılarına kaynaklık eden ideoloji ve siyasetleri özetledikten sonra, şu soru sorulmalı: Pratikte, İran ne yaptı?

Ülke içinden başlarsak; devrim ihracı amacıyla **İslami Tebliğ Teşkilatı** (Salzman-i Tebligat İslami) adında bir yapı oluşturuldu. Hemen her dilden, ama özellikle İslam ülkelerinin dilinde radyo, kitap-broşür yayınları yapıldı. *İslami Düşünce ve Kültür Dergisi* alt başlığıyla üç aylık *Tevhid* dergisi çıkarıldı. İran devrim liderlerinin çok sayıda söz, makale ve kitabı diğer dillere çevrildi.

Kum'daki Hüccetiyye Medresesi, dünyanın dört bir yanından giden öğrencilere İslami eğitim verdi. **Endişe Vakfı** (Bonyade Endişe: Düşünce Vakfı) İrşad Bakanlığı himayesinde çalışan bir kurum

olarak Japonya dahil, çok sayıda ülkeye kitap ve broşür/dergi gönderdi. **Farabi Vakfı** (Bonyade Farabi), özellikle film alanındaki çalışmalarının ürünlerini değerlendirip dünyanın çeşitli yerlerine sinema filmleri, video kasetleri göndererek İran İslam devriminin propagandasını yaptı. Hac Daimi Komitesi, İslami Davet Müessesesi, Cuma Hatipleri (İmamları), İslami Vahdet, Dar-ül Takrib, Mücahit Ulema Örgütü, Şehitler ve Mustazaflar Müessesesi, Mücadeleci Ulema Birliği, İslami Rehberlik (İrşad) Bakanlığı gibi kurum ve kuruluşlar da "devrim ihracı" ya da "İslami fikrin" yayılması amacıyla faaliyet gösteriyorlar. Basın-yayın yoluyla gerçekleştirilen pratiklerin yanında, yerel/bölgesel/uluslararası düzeyde seminer ve konferanslar düzenleniyor. Yurtdışından ilgili ziyaretçiler davet ediliyor. Müslüman öğrencilere eğitim ve burs veriliyor.[27] Hizbullah (Lübnan), HAMAS ve İslami Cihat (Filistin) ve Irak'taki kimi Şii partiler gibi İslami hareketlere mali, askeri ve diğer lojistik destekler sağlanıyor.[28]

Lübnan Hizbullah örgütünün başkan yardımcısı Naim Kasım, Arapça yayın yapan Kevser isimli İran televizyon kanalına 2007 yılında verdiği bir demecinde, "örgütün Lübnan'daki bütün askeri eylem ve faaliyetleri için İran'dan onay alınmasının şart olduğunu" söylemişti. İran ise, ölen Hizbullah liderleri adına özel pullar bastırmıştı.[29]

İran'ın İslamcı hareketlerle ilişkileri ve devrim ihracı meselesi, günün siyasetlerine ve jeo-politik oyunlara göre değişebiliyor. Sözgelimi, Suriye ile arası çok iyi olan İran, 1982'de Hama'da ayaklanan İslamcı İhvan hareketini "CIA, MOSSAD ajanı ve emperyalistlerin işbirlikçisi" ilan ederek ona yardım yapmadı. Benzer biçimde Türkiye ve Pakistan ile iyi ilişkileri korumak isteyen İran (birini Körfez'de Irak'a karşı, diğerini de Hindistan'a karşı yanında görebilmek amacıyla), her ikisindeki İslami hareketleri de açıktan desteklemedi. Körfez ülkelerinden Birleşik Arap Emirlikleri tarafsız bir siyaset izlediğinden, oradaki Şii azınlık da İran'dan pek yüz bulamadı.[30]

Öte yandan; 1980'ler boyunca ve 1990'lı yılların ilk yarısında Hindistan, Bahreyn, Suudi Arabistan, Kuveyt, Tunus, Irak, Mısır, Malezya gibi ülkelerle ilişkileri iyi olmayan İran, oradaki İslami hareketleri şu ya da bu biçimde destekledi. Maddi yardımlarda bulundu. Hatta şiddet eylemlerinin arkasındaki beyin oldu. Batı'daki birtakım İslami faaliyetler, İran'ın damgasını taşıyordu.

İran'ın Lübnan'daki Hizbullah'ı desteklemesi ideolojik-siyasi ittifak eksenlidir; Filistin'deki köktendincilerle (HAMAS, İslami Cihad) işbirliği siyasidir. Sudan'la ideolojik-siyasal ortaklık yaparken; Afganistan'da sırf politik-diplomatik kaygılarla oradaki İslamcılara yaklaşmaktaydı. Nitekim Taliban yönetiminin 2001 yılında devrilmesinde İran-ABD işbirliğinin önemi bir payı vardı. Avrupa ve Kuzey Afrika'daki İslamcı hareketler, 1995'ten sonra İran'dan yüz bulamadılar. Bu tarihten itibaren İran, "devrim ihracı" yerine, "dış tehditlere maruz kalan ülkeyi savunma" politikasına yoğunlaştı. Komşu ülkelerle "güvenlik" anlaşmaları yapmak suretiyle, ABD ile Batı'nın dayattığı kuşatmanın önüne geçmeyi hedefledi.

Özetle, İran'ın devrim ihracının yaygınlaşması önünde çok büyük engeller ve çıkmazlar vardı. İki örnek verelim: *Bir*; İran, şeriatla yönetilecek Mısır'ın bölgede kendine rakip olabileceğini hesaplayarak, bu ülke İslamcılarını destekliyor ama iktidara gelmeleri için elinden geleni yapmıyor. *İki*; İslamcı bir yönetime sahip Mısır, Arap-İslam dünyasının liderliğinde Fars kökenli ve Tahran merkezli İran İslamcılığına çelme takabilir.[31]

İran İslam dilinin Farsça olması, devrim öğretilerinin yeterli derecede yayılmasını önlemiştir. İranlıların Şia mezhebinde ısrar etmeleri, Sünni radikallerin bir kısmında tereddüt yaratmış, bir kısmının ise İran'dan uzaklaşmasına yol açmıştır. Sünni dünyadaki gelenekçi ulemanın olumsuz tutumu da, İran'ın İslam devriminin yayılmasına sınır çekmiştir.[32]

İran eski cumhurbaşkanı Muhammed Hatemi, belki de yukarıda sayılan nedenlerle, Mayıs 2008'de "devrim ve şiddet ihraç etmenin İslam ve İran Devrimi'ne ihanet olacağını" söyledi.

Eylemci İslam Merkezi

İran İslam İnkılâbı, sadece Şah yönetimini devirmekle kalmadı. Asırlar önce İslam egemen sınıfları (Ebubekir, Ömer, Osman ve Ali) arasında başlayan, daha sonra Kerbela Olayı ile kitlesel bir geleneğe dönüşen görüş ayrılıklarını da, kendince çözmek istedi. Cihanı Şümul İslam (Dünya İslamı ya da İslamın evrensel karakteri ve mesajı) iddiasından hareketle Körfez, Ortadoğu, Afrika Boynuzu, Kuzey Afrika ve Orta Asya ülkelerinde çok yönlü faaliyet içine girdi. Düşünür Alvin Toffler, "Dünyanın rekabet ve ilgi odağı Orta Asya, Uzakdoğu ve Pasifik'e kayıyor. İslam da bu yöne doğru yayılma gösterecek," diyordu.[33] Biz, böylesi bir iddianın peşinde değiliz. Ancak, İran'ın, Orta Asya'da devlet çıkarlarının olduğu ya da dünyadaki boşluktan istifade ederek bölgesel ölçekte bir denetim politikası güttüğü söylenebilir.

Sürgünde yaşayan Sudanlı eski diplomat El Haris İdris el Haris, 24 Ekim 1996 tarihli *El Hayat* gazetesine yazdığı makalede, İran'ın devrim ihraç etme gerekçelerini şöyle özetliyor: "Ortadoğu, Körfez'deki su ve petrol yolları ile Kızıldeniz-Afrika Boynuzu bölgesine bakıldığında, jeo-stratejik konumun adeta İran'ı uluslararası satranç oyununa ittiği görülüyor. İran'ın ideolojik ve siyasi emellerini ve Fars yayılmacılığını bir yana bıraksak bile, bu ülkenin bulunduğu coğrafyada, Yeni Dünya Düzeni'nin neden olduğu irili ufaklı 50 bölgesel sorun bulunuyor ki, her biri, şu ya da bu şekilde İran dış politikasıyla ilintilidir.

"İran'ın ABD yanlısı rejimleri sarsma veya yıkma çabaları, esasında ABD'nin 1980'den beri kendisine uyguladığı siyasi ve ekonomik

tecrit politikası, İran'ın Orta Asya'dan kuşatılması, Kafkasya'daki petrol/doğalgaz hatlarının İran'ı dışlayacak biçimde tasarımlanması ve İsrail'in Tahran'a yönelik tehditleriyle yakından ilgilidir."

İran, öncelikle Hizbullah fikriyatını irdeledi. Hizbullah yöntemiyle kendi topraklarındaki muhalifleri (ya da rejim düşmanları/iç düşmanları) önce denetim altına aldı, sonra da imha etti. Ardından Devrim Muhafızları (Pasdaran) aracılığıyla, devletin kitleler içindeki acımasız denetim mekanizmasını kurdu. Yönetimin kitleler içindeki ayaklarını oluşturan birkaç önemli örgütü sıralayalım: İslam Devrim Komiteleri, İslam Devrimi Muhafızlar Kolu, Yardım Komiteleri, Cihad-ı Sazendagi, Seferberlik Örgütü, Mustazaf (Ezilenler) Fonu, Şehadet Fonu...[34]

Bu, olayın iç boyutudur. Bir de olayın dış boyutu var. İran, dış siyasetini şöyle tanımlar: "...siyasi, kültürel, ekonomik alanlarda İslamın temel prensiplerinin yerleşmesi, aynı zamanda ezilen uluslara yardım etmek, özgürlük, adalet ve gerçek yolunda mücadele eden özgürlük hareketleriyle işbirliği, ilahi ve İslami bir görev sayılmıştır."[35]

Teorik olarak makul karşılanabilecek bu siyaset, pratikler sürecinde anlam kazanabilir. İran'ın, aralarında İslamcı olmayan örgütlerin de bulunduğu Ortadoğu'daki birçok siyasi hareketi desteklediği de inkâr edilemez. Bu nedenle gerek bölgedeki monarşik Amerikancı İslamcı gerekse Batıcı laik yönetimler, haklı yahut haksız biçimde, İran için "Ortadoğu'nun Kübası" deyimini kullandılar.

2-8 Aralık 1992 tarihli Suudi dergisi *El Mecelle* bu tanımı kapak konusu yaptı. Dergiye göre, İran'ın; Pakistan, Lübnan, Afganistan ve bazı Arap ülkelerindeki devrimci faaliyetler için 1990'da harcadığı para miktarı 120 milyon doları bulmuştu. Ayrıca gerek basın yayın organlarının yayını ve dağıtımı, gerekse çeşitli uluslararası fikirsel/siyasal (konferans, panel, sempozyum) faaliyetler için harcanan para ise milyonlarca dolara ulaşmıştı. 1991 bütçesinde devrimci örgütler için ayrılan fon %20 oranında artırılmıştı. Bu yardımlar, **Şehadet** ve **15 Haziran** (Hordad) müesseseleri çerçevesinde yürütülmektedir.

Yukarıdaki teorinin uygulamasına bakalım: 1980 Şubat ayında İran'ın başkenti Tahran'da yapılan Uluslararası Ulusal Kurtuluş Hareketleri ve Devrimci Örgütleri Konferansı başlangıç sayılabilir. Bu konferansta genelde İsrail siyonizmi ve Amerikan emperyalizmi aleyhine sloganlar atılarak, hem sol kesimlere hem de İslamcılara çağrı yapıldı.

İran'ın çağrısına icabet edenler çoğaldıkça, Tahran'da Kurtuluş Hareketleri Dairesi adıyla bir bölüm oluşturuldu. Başkanlığına da Sudabe Sadifi adında bir bayan getirildi. Sadifi, Humeyni'nin Paris günlerinde çevirmeni, sonradan devrik cumhurbaşkanı Beni Sadr'ın dostu olan Gadanfarbur'un eşiydi.[36]

Adı geçen Konferans'a katılan örgütler şunlardı:

- Ebu Cihad lakabıyla bilinen Halil el Vezir (İsrail ajanlarınca Tunus'ta öldürüldü) başkanlığında tüm Filistin örgütlerini temsilen bir heyet,
- Aralarında Nasır (eski Mısır lideri Cemal Abdulnasır) milliyetçiliğini savunanları da bulunmak üzere çeşitli Lübnanlı örgütler,
- Iraklı Şii muhalif örgütler,
- Mısırlı radikal İslamcı örgütler,
- Tayland "Fettani" Örgütü,
- Kuzey Afrikalı (Fas, Tunus, Cezayir, Libya) İslamcı örgütler,
- Sudan İslamcı hareketleri heyeti,
- Pakistanlı Şii örgütler,
- Filipinler'deki İslamcı Moro hareketi.

Adı sanı bilinmeyen irili ufaklı onlarca örgüt de katılanlar arasındaydı.[37]

Tahran'daki Amerikan büyükelçiliğini basarak içindekileri rehin alan İranlı radikalleri destekleyen bu örgütler, Tahran yönetiminden yardım ve dayanışma sözü de aldılar.

Konferans'ın ardından kurulan Kurtuluş Hareketleri Dairesi'nin Sadifi'den sonraki başkanlığına Mehdi Haşemi (Muntazari'nin akrabası) getirildi, emrine de geniş maddi ve manevi olanaklar verildi.

Örgütler İmparatorluğu

Mehdi Haşemi ilginç bir tiptir aslında. Şah yönetiminde, radikal İslamcı tezlere karşı çıkan Asfahan din adamlarından Şemşabadi ile eşi ve bir yakınını öldürmekten tutuklanıp yargılandı. 1976'da yargılanıp idama mahkûm edildi. Ancak İran'ın ünlü istihbarat örgütü SAVAK araya girerek hayatını kurtardı. Humeyni yönetiminde İran İstihbarat Örgütü eski Bakanı Hüccetül İslam Muhammed Reyşehri'nin mahkemede açıkladığına bakılırsa, Mehdi Haşemi, o dönemde SAVAK için çalışan bir elemandı. İran devrimiyle birlikte cezaevinden çıkan Haşemi, 1985'e kadar ülkenin önde gelen isimlerindendi. Ancak Ayetullah Muntazari ile Haşimi Rafsancani arasındaki rekabetin yandaşlarından biri olarak tutuklandı. O sırada tutuklanma nedeni, "devrime karşı darbe hazırlamak" diye açıklandı. Gerçek neden ise iktidar kavgasıydı.

Radikal kanadı temsil eden Haşemi, ABD ve İsrail'in gizlice İran'a silah satışı diye bilinen ünlü İrangate Skandalı'nı yabancı basına sızdıran kişiydi. Haşemi ile Muntazari pragmatistlerle olan iktidar kavgasını kaybettiler ve Haşemi, 1986'da idam edildi.

Kurtuluş Hareketleri Dairesi'nin öneminin artmasıyla birlikte Haşemi'nin de yıldızı parladı. Söz konusu Daire bağımsız bir bakanlık, Haşemi de bir bakan gibi hareket ediyordu. 90 milyon dolarlık bir bütçesi vardı 1981 yılında. Daire, başkent yakınlarında askeri eğitim kampları açtı. Davet edilen radikal örgütler, bu kamplarda siyasi, askeri ve ideolojik açıdan eğitiliyorlardı. 1983'te birçok Arap ve İslam ülkesinden getirtilip eğitilen kadın sayısı birkaç bini

bulmuştu. Eğitim; uçak ve adam kaçırma, kundaklama, sabotaj, suikast vs. üzerine yoğunlaşıyordu. 1982 sonrası İran'ın Suriye büyükelçisi olan Ali Ekber Muhteşemi bile bizzat bu eğitim kamplarına nezaret ederek kendine bağlı Dünya Devrimci Meclisi'ni oluşturmak istiyordu. Muhteşemi, ayrıca, tatil yapmak üzere Lübnan'a giden Ürdün ve Körfez ülkelerindeki gençlerle ilişki kurarak İran'a gönderiyordu.[38]

Bu düzlemde, İran aşağıdaki örgütlerle şu ya da bu şekilde ilişki kurdu: Hizbullah (Lübnan), İslami Cihad (Filistin), İslami Devrim için Yüksek Meclis (Irak), Caferi Fıkhını Uygulama Hareketi (Pakistan), Hizbullah (Körfez ve Kuzey Afrika ülkeleri), İslami Vahdet Partisi (Afganistan), Müslüman Ulema Bloku (Lübnan), İslami Kurtuluş Cephesi (Bahreyn), İslamcı Gençler Hareketi (Ürdün), Hicaz Ulema Bloku (S. Arabistan), El Nahda (Tunus), İslamcı Milli Cephe (Sudan), İslamcı Selamet Cephesi (Cezayir), İslami Cihat (Mısır), İslami Cemaat (Mısır), HAMAS (Filistin), İslami Tevhid Hareketi (Lübnan)...

Bu arada belirtelim: İran, İslam dünyasındaki İslamcı örgütlerin merkezi sayılan (en azından 1950-80 arasında) Mısır İhvan (Müslüman Kardeşler) hareketiyle de ilişki kurmuştu. Örneğin, İran'ın Vatikan eski büyükelçisi Hüccetül İslam Hadi Husroşahi, ölümünden biraz önce (1986) İsviçre'deki bir hastanede bulunan İhvan önderlerinden Ömer el Tılmısani ile görüşmüştü. El Tılmısani, o tarihte, İran'ın Irak'a karşı savaşını desteklemiş ve şeriat yönetimini övmüştü. Ancak, El Tılmısani, Şia geleneğinde varolan *Velayet-i Fakih* ilkesine karşı çıkmıştı.[39]

Bu durum, İran-Irak Savaşı'nın bitimine kadar sürdü. 1988'den sonra pragmatist Haşimi Rafsancani ile radikal Ali Hamaney arasındaki görüş farklılıkları, İran'ın bölgedeki örgütlerle ilişkilerine de yansıdı. 1990'ların ikinci yarısından itibaren, ABD ile İsrail'in saldırgan politikalarına yoğunlaştı. Özellikle 2000'lerde bögedeki müt-

tefikleri (Hizbullah, HAMAS) aracılığıyla İsrail'i Lübnan ile Filistin'de oyalamaya çalıştı; Şiiler yoluyla ABD'yi Irak'ta savunmacı konuma düşürdü. Aynı zamanda komşu ülkelerle uzlaşarak Amerikan-İsrail kuşatmasını yarmayı hedefledi.

İran Özel Birimleri

1987 tarihli Dışişleri Bakanlığı bülteninde şu ibare yer alır: "İslam Cumhuriyeti'nin uzak erimli hedefleri çerçevesinde devrimin sınırötesine taşırılması, kurtuluş hareketleri, toplumsal kesimler ve halk tabakalarından şahsiyetlerin desteklenmesi amacıyla Dışişleri Bakanlığı, dış siyaset alanında hükümetin çeşitli birimleriyle gerekli uyum ve işbirliği içine girer."

Bu düzlemde bakılırsa; İran Dışişleri Bakanlığı ile Kültür ve İrşad Bakanlığı'nın yurtdışında faaliyet gösteren İstihbarat Bakanlığı'na bağlı oldukları görülür. Amerikan *Time* dergisinin 1996 Kasımı'nın ilk haftasında çıkan sayısında ortasındaki nüshasına göre, "Ali Felahyan'ın başında bulunduğu Enformasyon Bakanlığı, öldürülecek kişilerin listesini hazırlıyordu. Rafsancani'ye bağlı istihbarat birimleri, vurulacak hedeflerin belirlenmesinde yardımcı oluyordu. Plan, Milli Güvenlik Yüksek Kurulu'na sunuluyor. Kurul'da Rafsancani, Ali Hamaney, Devrim Muhafızları eski komutanı Muhsin Rızai ile içişleri, dışişleri, enformasyon ve savunma bakanları bulunuyordu. Enformasyon ve Dışişleri Bakanlıkları, operasyonları lojistik yönden destekliyordu. Hedef mahalline giden ajanlar, o ülkedeki İran diplomatlarıyla temasa geçiyorlarlardı."

Aynı dergi, Avrupa'daki tüm operasyonların, İran'ın Bonn Büyükelçiliği'nin üçüncü katındaki karargâhtan yönetildiğini ileri sürmüştü. Gerek yurtdışındaki İslamcı örgütlerle bilgi alışverişi gerekse çeşitli eylemler temelinde somutlaşan faaliyetleri yürüten 8 ayrı alt müdürlük ise şunlardı:

1) Irak,[40]
2) Filistin, Lübnan, Ürdün,
3) Türkiye,
4) Afganistan, Pakistan, Hindistan,
5) Avrupa ve Amerika,
6) Kuzey Afrika (Mısır, Libya, Tunus, Cezayir, Fas)
7) Körfez ülkeleri,
8) Orta Asya Cumhuriyetleri.

İddiaya göre, Türkiye'deki İslamcılarla ilgilenen iki ayrı müdürlük olduğu gibi, bu faaliyetin merkezi de İstanbul idi. Türkiye'deki birim sorumlusu, direkt olarak dönemin Devrim Muhafızları Bakanı Muhsin Rızai'nin yardımcılarından Kemal Hidayet idi. Türkiye'den sorumlu birimin eğitim merkezi de Urmiyye olarak biliniyordu.[41]

Öte yandan, Türk istihbarat teşkilatı (MİT), dönemin başbakanına sunulan 12 sayfalık güvenlik raporunda, "İran ülkemizde çeşitli faaliyetlerde bulunuyor. Dikkat!" ibaresini kullanmış,[42] İran ise, bu raporu yalanlamıştı.

Merkezi Washington'da bulunan Tahran yönetimine muhalif İran Azadegan (Özgürlük) Vakfı, yayınladığı bir bildiride şu iddialarda bulunmuştu: "Tahran mollaları, Türkiye'yi istikrarsızlaştırma planını 1989'dan beri hayata geçirdiler. Muhammed Rıza Bageri'nin Ankara'ya büyükelçi atanmasıyla birlikte Türkiye'de karışıklıklar başladı. Aslında, Türkiye, İranlı casus kaynıyor. 115 İran devlet şirketinin bu ülkede iş yaptığını hatırlatalım!"

Benzer bir iddiaya göre, İran istihbaratı SAVAMA'nın rejim muhaliflerini tasfiyeye yönelik faaliyetleri, Ankara büyükelçiliğiyle eşgüdümlü çalışan Macid Parandian tarafından yürütülüyordu. 1995'te deşifre olduktan sonra Türkiye'yi terk eden Parandian, Çorum ve Kırşehir'de yoğun olarak bulunan İranlı rejim karşıtlarına yönelik saldırılar düzenlenmişti,[43] Yeri gelmişken hatırlatalım: 1997

başında Ankara Sincan Belediyesi (RP'li) tarafından düzenlenen "Kudüs Gecesi"ne katılan İran Büyükelçisi M. Rıza Bageri'nin Türkiye'deki İslamcıları destekleyen ve şeriat propagandası içeren konuşması, iki ülke arasında diplomatik krize yol açmıştı.

El Vatan el Arabi dergisinin 4 Aralık 1992 tarihli nüshasında ise şunlar yazılıydı: "Sudan üzerinden İran-Mısır-Afganistan ve Amerika bağlantısı kuruluyor. Örneğin Sudanlı İslamcı liderlerden Hasan el Turabi, 8 Şubat 1990'da her türlü modern elektronik cihazlarla donatılmış bir büro açtı. Bu büro, uluslararası alanda İslamcılarla bağlantı merkeziydi. Cihazlar, Tahran'dan alınmıştı. El Turabi haftalık aralıklarla Tunuslu İslamcı Raşid el Ğannuşi, Mısırlı Cihad önderlerinden olup şu anda New York ve New Jersey kentlerinde (ABD) oturan Dr. Ömer Abdulrahman, yine Mısırlı radikal İslamcılardan olup Afganistan'ın Peşaver kentindeki Arap Mücahitleri örgütleyen Muhammed Abdulselem el İslamboli ile temas kurmaktadır. Aynı büro, Aralık 1991'de Sudan'ın başkenti Hartum'da birinci kuruluş kongresini yapan Uluslararası İslamcı Öğrenciler Bloku ile de ilişkiye geçti. Yine aynı amaçla kurulan Uluslararası İslam Birliği de Arap dünyasındaki mesleki sendikalarla yakından ilgilenecek.

İran ile ittifak çerçevesinde Sudan'da kurulan askeri eğitim kampı sayısının 13 olduğu ileri sürülüyor. Bu kamplara Afganistan'da savaştıktan sonra ülkelerine bir biçimde dönmek istemeyen 900 kadar Arap İslamcı mücahidi, Karaçi-Tahran-Ankara havayolu hattını kullanıyor. 3 milyon dolar tutan yol masrafları da İran tarafından karşılanıyor. Yine Sudan'da eğitim gören 300 kadar Mısırlı İslamcının yanı sıra 210 kadar Cezayirli İslamcı (Murad adlı örgüte bağlı) da, yine Ankara-Tahran-Karaçi hattını izleyerek Pakistan Dava Partisi'ne katıldılar.[44]

21 Mart 1994 tarihli Amerikan *Time* dergisi, "The Iran Connection" başlıklı yazısında, Türkiye, Fransa, Almanya, ABD ve Avusturya'daki İran istihbarat faaliyetlerinin ayrıntılarını vermişti.[45]

Amerikan *Time* ile *El Vatan el Arabi* dergilerinin İran'ın karanlık istihbarat faaliyetleriyle ilintili iddialarında gerçeklik payı vardır. Ancak bunları, tek yanlı ve gayet politik birer iddia, analiz ve yorum olarak değerlendirmek şarttır. Bilgilendirmekten çok yönlendirmeye ve şartlandırmaya dayalı abartılı tahlillerdirler. *Time* dergisinin ana kaynağını tahmin edebiliriz; diğer Arap dergisinin ise bu haberi yaparken temel kaynağı, büyük ihtimalle Fransız istihbaratından birileriydi. ABD'de yaşayan İranlı muhaliflerin konuya ilişkin bildirisi, daha masum olabilir. Ama o da İran'a karşı Türkiye'nin desteğini almaya yönelikti; çünkü Türkiye, İranlı muhaliflerin ilk kurtuluş kapıları, ilk sığınakları sayılır.

İç ve Dış Siyasette Huzursuzluk

İran İslam Devrimi, esas olarak kitlelere umulanı vermedi. Çarpık kentleşmeyi İslam da çözemedi. 1988'de biten sekiz yıllık İran-Irak savaşındaki kayıp 100 milyar dolar dolayındaydı. Siyasi baskılar nedeniyle, ülkedeki işgücü/beyin gücü yurtdışına kaçtı. 1980'li yıllarda başlatılan köklü tarım reformundan tam anlamıyla geri adım atıldı ve yaklaşık 1.5 milyon köylü mağdur edildi. Yüksek enflasyon ve kentsel hizmetlerin büyümesi, İran ekonomisinin diğer bir özelliği olarak kaldı. İran, liberal politikalar izlemek zorundaydı. Doğal olarak yabancı yatırımlar arttı.

2008 yılındaki eflasyon oranı %26 idi. İşsizlik oranı 1991'de %14, 2003'te %16.30, 2007'de %15 ve 2008'de %11 idi.

2007 verilerine göre 12 milyon İranlı yoksulluk sınırında yaşıyordu ve bunların 6 milyonu, hiçbir vakıf ve yardım kuruluşundan destek alınıyordu. İran, 2003 yılı bütçesinin %22,5'ini sosyal refah programları için ayırmıştı. Bu sosyal programlar, genelde vakıf işlevi gören ve Farsça "bonyad" diye adlandırılan 120 yarı resmi kuruluş aracılığıyla gerçekleştirilmektedir. Bu kuruluşlar, İran gayri-

safi milli hasılasının %20'sini kontrol etmektedir. Pamuk ve soya fasulyesi tarımı, içecek üretimi, imalat sektörü, otel ve gemi işletmeciliği gibi sektörleri elinde bulundurmaktadır.[46]

1995 verilerine göre, günlük ve süreli basın toplamı 650 olup; bunun *26'sı günlük, 241'i haftalık ve aylık, 120'si de 15 günde bir* yayınlanıyordu. Ancak, kâğıt kıtlığı nedeniyle, aylık yayınların %60'ı basılamadı.

İran, insan hakları açısından da kötü bir sınav vermiştir: Kadınların giyim kuşamına karışıldı; bu yüzden çok sayıda kadın gözaltına alınıp tutuklandı veya kırbaç vurma dahil şeriat yasalarına uygun biçimde cezalandırıldı. Kadınlar yakınlarını bile ziyaret edemez oldular; babalarının cenazelerine dahi katılmaları izne bağlandı. İranlı kadına tebessüm yasağı kondu. Kadınların istedikleri mesleği seçmeleri engellendi. Dırdırcı kadına kırbaç cezası verildi; bisikletli kadınlara karşı tutuklama kampanyası başlatıldı. Çocuklara dayak atmak fetvayla meşrulaştırıldı. Hava tahmini yapılması, "Allah işine karışmak" olarak algılanıp faillerine ceza verildi. Video seyretmek yasaklandı ve çanak antenler toplandı. Oruç yiyen kırbaçlandı. Yasaklanan alkollü içkiler yüzünden herkesin evinde adeta içki imalathanesi kuruldu. Dans eden gençler tutuklandı; eğlenceler yasaklandı. İslam Devrimi fakiri daha fakir, zengini daha zengin yaptı. Mollalar rüşvete bulaştılar ve yeni zengin bir sınıf oluşturdular; artık bir yaşam biçimi olan rüşvet Meclis'te bile kol gezdi. Halk, resmi çevrelerdeki rüşvet ve yolsuzluklardan bıktı. 3,5 milyona varan bir kitle; döviz, sigara, yedek parça kaçakçılığı ve karaborsacılıkla uğraşmaya başladı. Büyük kentlerde uyuşturucu ve fuhuş arttı. Batı'ya lanet okuyan mollalar, çocuklarını oralarda okuttular ve batılı modayı izlediler. Muhalif din adamları (Seyid Muhammed Şirazi gibi) tutuklandılar; Abdülkerim Suruş gibi reformcu ve özgürükçü İslamcı aydınlar tehdit edilip dövüldüler veya suikasta kurban gittiler.[47]

Devrimin 18 yılında çizilen tablonun karanlık; halkın ise bezgin olduğu açıktır. 1990'da Tahran'daki bir futbol maçı bahane edilerek halk ayaklanma girişiminde bulundu. 1992'de Meşhed ve diğer kentlerin gecekondu sakinleri ayaklandı. İsyan giderek genişledi ve milisler-asker işbirliğiyle engellenebildi. 1994-1995 ve izleyen yıllarda ülkenin birçok yerinde onlarca taşkınlık, isyan, kitlesel başkaldırı ve ayaklanma gerçekleşti.

Sözgelimi, 1995 yazında Büyük Ayetullah Sadık Ruhani'nin oğlu Hücettülislam Cevad Ruhani'nin, Kum'daki evinden alınıp tutuklanması, dini liderler arasında geniş çaplı tepkilere yol açtı. İran Kürdistan bölgesindeki Kirmanşah'ta, Sünni kesimin dini liderlerinden Molla Muhammed Rabbi'nin öldürüldüğü haberinin yayılması üzerine, 1996'da halk isyan etti. Askerlerle çatışmalar sırasında onlarca kişi öldü, yüzlercesi tutuklandı.[48]

Humeyni sonrası İran'ı yönetenler ilkeli ve titiz davranmadılar; reel politikayı ve çıkar diplomasisini, İslami ilkelere tercih ettiler. Mollaların bu konuda görüş birliği içinde olduklarını söylemek zordur.[49]

İran'da Parti ve Kurumlar

Önemli Kurumlar [50]

1) Anayasayı Koruma Kurulu – AKK: Farsça adı "Şuraye Nigehbane Kanune Esasi"dir. 12 üyesi bulunan AKK, Türkiye'deki Anayasa Mahkemesi'nin yetkileriyle donatılmıştır. Ek olarak Yargıtay ve Yüksek Seçim Kurulu'nun bazı yetkilerini üstlenmiştir. Altı üyesi, İran'ın dini lideri tarafından atanır; geri kalanı, en üst yasama/yargı organınca belirlenip parlamento tarafından seçilir. Mevcut başkanı (Şubat 2009) Ayetullah Ahmed Cenneti'dir.

2) Uzmanlar Meclisi: Diğer adı "Başkanlık Uzmanlar Kurulu" olup Farsçası "Meclise Hubregane Rehberi"dir. 1983 yılındaki se-

çimle resmiyet kazandı. Ülkenin dini/ruhani liderini seçmekle yükümlü 86 müçtehit (din adamı) üyesi vardır. Kurul üyeleri, hükümetin gözden geçirip aday olarak halkın seçimine sunduğu kimselerden oluşurlar. Üyelik süresi altı yıldır. Hubregan Meclisi'nin başkanı Haşimi Rafsancani, Eylül 2007'de seçilmişti. Meclis, ülkenin ruhani liderini (rehber) seçmek, faaliyetlerini izlemek, denetlemek ve gerektiğinde azletmek konusunda tam yetkiye sahiptir.

3) Düzenin Çıkarını Belirleme Kurulu: Farsça, "Mecmae Teşhise Maslahate Nizam" olarak bilinir. 1988'de İran Anayasası'nın yeniden gözden geçirilmesi üzerine kuruldu. Üyeleri, ülkenin ruhani lideri tarafından atanır. Üye sayısı, 30 ile 35 arasında değişir. Parlamento ile Anayasayı Koruma Kurulu arasındaki anlaşmazlıkları çözmekle yükümlüdür. Aynı zamanda dini liderin "danışma meclisi" işlevini görmektedir. Şubat 2007'de Rafsancani'nin başkanlık yaptığı bu Kurul'un şimdiki (Şubat 2009) sekreteri eski Pasdaran komutanı Muhsin Rızai'dir.

4) Pasdaran: Tam adı İslam Devrimi Muhafızları Ordusu olup, Farsça "Sepahe Pasdarene Enqelabe Eslami"dir. Kısaca "Pasdarene Enqelab" (Devrim Muhfızları), "Sepahe Pasdaran" (Muhafızlar Ordusu) veya sadece "Pasdaran" (Muhafızlar) olarak bilinir. Kara, hava ve deniz kuvvetlerine sahip olan bu kurum, ordu niteliğindedir. Gönüllü milislerin kurumu sayılan Besic, Pasdaran bünyesine bağlıdır. 2005 yılı rakamlarına göre, Pasdaran'ın hükmettiği toplam kuvvet sayısı, 450 bini geçmekteydi. Eski komutanı Muhsin Rizai idi. Şimdiki (Şubat 2009) komutanı Muhammed Ali Caferi'dir. Pasdaran'a bağlı birlikler arasında Besic'ten sonra en ünlüsü "Kudüs Kuvvetleri" yahut "Kudüs Ordusu"dur. Son yıllarda bazı Pasdaran yetkililerinin adları, kaçakçılık, rüşvet ve yolsuzluklara karışmıştı. 2000'lerde ise Pasdaran, "Irak'taki Şii-Sünni çatışmasına karışmak ve Lübnan'daki Hizbullah örgütüne yardım etmek, Basra Körfezi ve Kı-

zıldeniz çevresinde kaçakçılık şebekesi örgütlemek" ile suçlanıyordu.[51]

2007 yılında İran'ın 30 valisinden 20'si Pasdaran üyesiydi.

Aynı zamanda çok sayıda tesis ve ticari kuruluş işleten Pasdaran, 2004'teki projelerinden 12 milyar dolar elde etmişti. 2008 verilerine göre; İran ithalatının kalemlerinin %50'sini, ihracatın %30'unu tekeline almıştı. Yurtdışında ise 560 ticari şirketin sahibi veya ortağı görünüyordu. Pasdaran'ın işlettikleri arasında kültürel, siyasal ve güvenlik alanında faaliyet gösteren kuruluşlar da bulunuyor. Kimi araştırmalara bakılırsa, mevcut yatırım ve işletmeleriyle Pasdaran, İran Milli Petrol Şirketi ve Meşhed İmam Rıza Müsessesinden sonra ülkenin en büyük üçüncü şirketi konumundadır. Mart 2008'de ABD'nin talebi üzerine Birleşmiş Milletler Güvenlik Kurulu tarafından "boykot edilecekler ve mal varlığı dondurulacak örgütler" listesine alındı.

5) Besic: İran Devrimi sonrasında, gönüllü milis gücü olarak kuruldu. Bir anlamda toplum polisi işlevi gören radikal bir kurumdur. 2005 yılı verilerine göre; 90 bini görevli ve 300 bini ihtiyat olmak üzere 390 bin kişilik kuvvete sahiptir. Aynı zamanda 11 milyon gönüllüyü seferber edecek gücü bulunmaktadır. Devrim muhafızları bünyesinde faaliyet gösteriyor. İran'ın dini lideri Ali Hamaney'e bağlıdır. Temmuz 1999'da Tahran Üniversitesindeki öğrenci olaylarını kanla bastırdı. 2001'de Besic gönüllüsü Said Asgar, ülkenin eski cumhurbaşkanı Muhammed Hatemi'nin reformist danışmanı Said Hajarian'a suikast düzenledi. 8 Mart 2004'te Kadınlar Günü münasebetiyle eylem yapan İranlı kadınların eylemini sert yöntemlerle bastırdı. Kasım 2006'da Sebzevar Üniversitesi öğrencisi, kız arkadaşıyla dolaşmasından ötürü Besic gönüllülerince katledildi.

Besic, aynı zamanda farklı sosyal hizmetler (aşı kampanyaları gibi) için seferber edilmektedir.

Siyasi Parti ve Örgütler [52]

1) İslami Cumhuriyet Partisi: İran'da kurulan ilk siyasi parti, İslami Cumhuriyet Partisi (Hizbe Eslame Cumhuri) olarak bilinir. Muhammed Cevad Bahonar, Muhammed Beheşti, Haşimi Rafsancani, Ali Hamaney ile Humeyni'ye yakın radikal ayetullahlar tarafından kurulan parti, devrim ve yönetimi desteklemeyi amaçladı. Partinin varlığı, 1979'den 1987'ye kadar sürdü.

2) Hüccetiye Grubu: Şah döneminde kurulmuş bir İslami örgüt olup, liderliğini Şeyh Mahmut Halebi yapmaktaydı. Kurucuları arasında Hac Rıza Resul, Seyyid Hüseyin Sacidi, Muhammed Hümayun, Gulam Hüseyin ve Hac Muhammed Taki Tacir vardı.

İran Şahı, iki nedenle, bu kümeyi destekledi: *Bir*; Şah rejimine karşı mücadele veren diğer İslamcı kesimlerle, özellikle Humeynicilerle mücadele etmek. Hüccetiye, bu çerçevede, İran devriminin teorisyenlerinden Dr. Ali Şeriati'nin tezlerini çürütmek için birçok kitap yazdı. *İki*; Bahaîlerle mücadele ederek devlet mekanizmaları içinde söz sahibi olmak.

Hüccetiye, zaman içinde Şah'ın gözdesi oldu ve medreselerinde yetişen öğrencileri yurtdışında okutma olanağı elde etti. Böylece, devlet kademelerinin hassas noktalarına yandaşlarını getirtti. İslam Devrimi'nin okumuş kadroları az olduğundan, devrim sonrasındaki kadro boşluğu, saf değiştirip Humeyni'den yana tavır koyan Hüccetiye elemanlarınca doldurduldu. Küme, bununla da yetinmedi; İslam yönetiminin kurduğu Hizbe Cumhuriye İslami'nin üyesi oldu. Bazıları, o sırada iktidara oynayan Halkın Mücahitleri ya da daha radikal İslamcı örgütlerin (Mücahide Enqilabe Eslami: İslam Devrimi Mücahitleri gibi) saflarına katıldı. Bazıları da siyaseti terk ederek İslam hükümetinin hassas bakanlıklarında (İrşad, Devrim Muhafızları, Ekonomi gibi) görev aldılar. Eski Dışişleri Bakanı Ali Ekber Velayeti de bu kuruluş mensubu olarak yurtdışında eğitim görmüştü.

Hüccetiye, eski cumhurbaşkanı Rafsancani'nin siyasetlerini sürekli eleştirdi; özellikle yayın organları *Irsalet* aracılığıyla bunu kamuoyuna açıkladı. Onlara göre, içerde liberal ekonomi politikası uygulamamak ve ABD ve İngiltere ile diyalog başlatmamak, İran'ı bugünkü çıkmaza sokmuştur, Özetle, Hüccetiye, içeride (özellikle toplumsal alanda) katı bir siyasetten, ekonomide liberalizmden ve dış politikada ise Batı ile diyalogtan yanaydı.

3) Mücadeleci Ruhaniyat Cemiyeti: Gerçek adı "Cemaay-e Ruhaniyat-e Mubarız-e Tehran" olup "Tahran Mücadeleci Âlimler Birliği" anlamına gelir. Pragmatik muhafazakâr din adamlarının 1977'de oluşturdukları siyasi bir partidir. Kültürel yaklaşım temelinde Şah'ı devirmeyi amaçlamıştı. Kurucuları arasında Ali Hamaney, Erdebili, Murteza Mutahhari (öldü), Ayetullah Dr. Muhammed Hüseyni Beheşti (öldü), Haşimi Rafsancani, Mehdavi Kani, Reza Ekrami, Hasan Rohani gibi isimler bulunuyor. 1994'te İmami Kaşani, genel sekreterliğe getirilmişti.

Ruhaniyat Cemiyeti, Humeyni'nin talimatlarını yaymakla (özellikle Ali Ekber Natık Nuri bunu yapıyordu) meşgul oldu ve sonradan Humeyni tarafından feshedilen Hizbe Cumhuri'yi kurdu. Bu küme, toplumsal ve siyasi bakımdan tutuculuğu ve bağnazlığıyla tanınır.

Ruhaniyat Cemiyeti'nin denetimi altında şu kurum ve kuruluşlar bulunmaktadır: Devrim Muhafızları, Onarım Cihadı, Kudüs Rezavi Kurumu, Humeyni Yolu Komitesi, İslami Enformasyon Kurumu, 15 Hordad Kurumu, Karz-ı Hasen Fonu, İslami Ekonomi Kurumu, Mustazaflar Kurumu, İslam Fedaileri Cemiyeti, Bazaar'daki İslami Birlik, İslami Meslek Kuruluşları Birliği, Öğretim Üyeleri İslami Birliği.

Ruhaniyat Cemiyeti, çok sayıda mescit, cami, Hüseyniye, müftülük, din adamları dernekleri gibi mekânları denetimine almıştır. Bu kümenin halk içindeki adı, "Zenginlerin İslamı" ve "Taşlaşmış Dinozorlar"dır.

Bu küme, Ali Hamaney tarafından destekleniyor. Şûra Meclisi (parlamento) içinde "Hizbullah Topluluğu" kanadını oluşturuyor, Anayasayı Koruma Kurulu ile Yargısal Erk'i elinde tutuyor. Dışişleri, içişleri, savunma, sağlık, imar-iskân, yükseköğretim, irşad gibi bakanlıklarla ittifak halindedirler. Radyo-televizyon gibi yayın organları ve iletişim araçları da aynı grubun kontrolündedir.

4) Mücadeleci Ruhaniler Grubu: "Mecmae Ruhaniyune Mubarız" adıyla bilinir. Tam açılımı "Mecmaa-ye Ruhaniyun-e Mubarız-e Tehran" olan bu grubun Türkçesi, "Tahran Mücahit Âlimler Topluluğu"dur. Ruhaniyat Cemiyetinden ayrılan, Humeyni'ye yakın 23 kişilik reformcu ve özgürlükçü bir grup tarafından Mart 1988'de kuruldu. "ABD düşmanı İslamı ve yoksulların İslamı" şiarıyla tanınan Humeyni'nin oğlu Ahmed'in himayesinde gelişti. "İran Devrimi'nin ihraç edilmesinden ve ekonomide devletçilikten" yanaydı. İlk başkanı Mehdi Kerrubi'ydi. Onun istifasından sonra Ağustos 2005'e kadar kimse bu makamda oturmadı. Bu tarihten sonra başkanlığa, Muhammed Musavi Hoveniya seçildi. Diğer üyeleri arasında eski cumhurbaşkanı Muhammed Hatemi, Resul Mutacebniya, Muhammed Ali Ebtahi, Muhammed Ali Ensari bulunuyor.

Bu grup tutucu ve köktenci olmakla birlikte Rafsancani öncülüğündeki "İran'ı Onarım ve İnşa Partisi"ne tümüyle sırt çevirmedi; Rafsancani'yi daha fazla eleştirmesine (özellikle Batı'ya açılma politikasını) rağmen Rafsancani ile partisi arasında ayrım yapmasını bildi.

5) Onarım ve İnşa Partisi: Farsça adı "Hızbe Kargozerani Sazendegi" olan bu parti, eski cumhurbaşkanı Haşimi Rafsancani ve yandaşlarınca kuruldu. Partinin genel sekreteri, eski Tahran belediye başkanı Gulam Hüseyin Kerbaşi'dir. Diğer kurucalar arasında Muhammed Haşemi, Dr. Muhammed Ali Necefi, Dr. Murtaza Muhammedhan, Dr. İsa Kalantari ve Dr. Rıza Emrullahi bulunur.

Kargozeran adlı bir yayın organı vardır. Sosyo-ekonomik ve politik konulara ağırlık veren parti, pragmatik ve reformcu bir çizgi izliyor.

6) İslami Mühendisler Grubu: Farsça adı "Cemaye İslami Muhendisin"dir. Muhafazakâr kesime mensupların kurdukları bir siyasi oluşumdur. 1988 yılında kurulan dernek, amacını şöyle açıklamıştı: "Müslüman İran halkının dini, politik, bilimsel ve teknik bilgisini artırmak; söz ve ifade özgürlüğü dahil, bütün temel özgürlükleri savunmak; Batı ve Doğu maddeciliğinin vekilliğini yapanlara karşı kampanyalar yürütmek." Bu oluşumun en tanınmış üyeleri, şimdiki (Şubat 2009) cumhurbaşkanı Mahmud Ahmedinejad ile dernek genel sekreteri Muhammed Rıza Bahonar, Murtaza Nebevi'dir.

7) Hizbullah Yandaşları: Farsça "Ensare Hezbollah" diye bilinir. İran'daki yeni radikal grubu temsil eder. Sözcüsü Mucteba Bigdeli'dir. Temmuz 1999'da Tahran Öğrenci Yurdu'ndaki eylemleri bastırmak için harekete geçmesiyle tanınıyordu.

8) İslami İran Katılım Cephesi: Özgün adı "Cepheye Muşarekete İrane İslami"dir. Reformcu bir politik partidir. 1988'de "İran, Bütün İranlılarındır" sloganıyla kuruldu. Muhammed Hatemi'nin kardeşi Muhammed Rıza tarafından yönetildi. Devletin İslam politikasını desteklemekle birlikte demokrasiye vurgu yapıyor. Bu nedenle partinin üç önde gelen ismi, 2004 genel seçimlerine sokulmadı. 30 kişilik Merkez Karar Kurulu tarafından yönetilen partinin şimdiki (Şubat 2009) başkanı Muhsin Mirdamadi'dir.

9) İslami Devrimi Mücahitleri Örgütü – MIRO: Özgün adı "Sazmane Mocahidine Enqelabe Eslami"dir. Küçük fakat etkin bir gruptur. Politik parti gibi faaliyet gösteriyor. Kültürel konularda özgürlükçü ama ekonomik meselelerde radikal görüşleri olan teknokrat ve aydınların oluşturdukları bir yapıdır. MIRO'nun şimdiki (Şubat 2009) lideri Muhammed Selameti olup Behzad Nebevi, Muhsin Armin ve Feyzullah Arabsorhi gibi şahsiyetleri bulunuyor.

10) İslami İran Kalkınmacılar İttifakı: Farsça adı "Eitlafe Abadkarane İrane Eslami" olan bu oluşum, kısaca "Abadkaran" (Kalkınmacılar) olarak bilinir. 2003 yılında, dini olmayan şahsiyetler tarafından kuruldu. Muhafazakâr parti ve oluşumların çatı örgütüdür. Başkent Tahran'da çok aktif olan bu ittifak, 2003 yerel seçimlerinde kent ve çevresinin bütün belediye meclisi üyeliklerini almıştı. 2004 yılı genel seçimlerinde ise Tahran'daki milletvekilliklerinin hepsini kazanmıştı. Benzer başarıyı 2005 seçimlerinde elde etmişti. Savaşa ve mücadeleye katılmış eski kuşaklar ile emniyet çevreleriyle sıkı ilişkileri bulunur. Kadın, öğrenci gençliği ve orta sınıflar arasındaki desteği azdır.

11) Milliyetçi Mukaddesatçı Güçbirliği: Farsça adı "Etelafe Niruhaye Melli Mezhebiye İra" olan bu ittifak, "İran Milli-Dini Eylemciler İttifakı" olarak da bilinir. Muhalif bir platform olup içinde küçük çaplı siyasi parti, muhalifler, yazar ve aydınları barındırır. Önderleri arasında İzettullah Sahabi, İbrahim Yezdi, Habibullah Peyman, Yusefi Eşkevari, Rıza Alicani, Ahmed Zeydabadi, Taqi Rahmani gibi politik şahsiyetler bulunuyor. Bu ittifakın mevcut (Şubat 2009) önderi İzettullah Sahabi'dir. Hareketin 50 kadar önde geleni, 2000 yılında muhalif tutumlarından ötürü tutuklanmıştı.

12) İran Özgürlük Hareketi: "İran Kurtuluş Hareketi" olarak da bilinen bu oluşumun özgün adı "Nehzate Azadiye İran"dır. 1961'de eski başbakanlardan Mehdi Bezirgân ile yandaşları (Mahmud Telaqani, Yadullah Sahabi ve bazı din adamları) tarafından kuruldu. Yasaklanmasına rağmen varlığını sürdürebiliyor. Mevcut lideri (Şubat 2009) eski Dışişleri Bakanı İbrahim Yezdi'dir. Bu hareket, "Etelafe Niruhaye Melli Mezhebiye İran" isimli İran Milliyetçi Mukaddesatçı Güçbirliği'nin üyesidir. Bu hareketin içinde Mustafa Çamran, Dr. Ali Şeriati ve Sadıq Qotbzade ile Musa Sadr (Lübnanlı Şii lider) gibi ölmüş şahsiyetler de yer almışlardı.

13) Mustazaflar (Ezilenler) Kurumu: Devlet içinde devlet gibi-

dir; elinde çok sayıda şirket, otel, turizm merkezi bulunur. Birçok yerde, devlet ihalelerine katılır ve yabancı şirketlerle petrol gibi hayati dallarda bile mali sözleşmeler yapabilir. İslam Devrimi ihracı meselesi, bu kurumun tekelinde sayılır.

14) Cihad Kurumu: Aşağı yukarı kırsal ekonomi ve hayatta tek söz sahibidir; Şah dönemindeki toprak ağaları ve büyük çiftlik sahiplerinin arazileri onun tekelinde olup yurtiçi ve yurtdışında birçok şirketi vardır. Bağlı olarak "Karz-ı Hasen Fonu" (Faizsiz Kredi), gerçekte özel sektöre kredi verir ve devlet bankalarıyla rekabet halindedir.

Ülke çapında faaliyet gösteren diğer gruplar şöyle sıralanabilir:

Milli Güven Partisi, İmam Çizgisini İzleyen Güçler (veya İmam Yolu) Cemaati, İmam Çizgisindeki Müslüman Gençler, İslami İşçi Partisi, İşçiler Evi (Barınağı), İran Genç Partisi, İran Bağımsız Gönüllüleri İttifakı: (Etilaf Hedmatguzerane Mustaqile İran), İslam Devrimi Bağlıları Derneği; Ilımlılık ve Kalkınma Partisi, İran Milli Refah Partisi, muhafazakâr Bazaar kesiminin çatı örgütü "Cemiyet-i Mutelife" (İslami Koalisyon Cemiyeti), Kum merkezindeki din adamlarından oluşan "İlim Havzası Müderrisleri Cemiyeti". Din işleriyle ilgilenen Meclise Şeriat; din ve dünya işlerine bakan Saltanate Meşrue; kamu hizmetlerine bakan Velayete Entesabi ye Amme; kamu ve Şii dini geleneğine göre hüküm vermekle görevli Velayete Entesabiye Amıneye Şuraye Marce-i Taqlid ve Şii mezhebine göre kesin karar vermekle yükümlü ulemanın oluşturduğu Velayete Entesabi Mutlaqe Faqihan.

Reformcu Görüşler, Muhafazakâr Görüşler

Her küme, günün değişen siyasetlerine göre birbiriyle ittifak yapıp karşı tarafı suçlayabiliyor. Örneğin, 1988'de yapılan beşinci

parlamento seçimleri sırasında Rafsancani, mensubu olduğu Ruhaniyat Mubariz Cemiyeti'nden ayrılmıştı. 1980'lerin sonuna kadar, Rafsancani'yle birlikte "İmam Yolu" grubuyla dayanışma halinde olan gelenekçi sağcı Ruhaniyat Cemiyeti, "Anayasayı Koruma Kurulu" ve "Uzmanlar Meclisi" gibi kanatlar aracılığıyla yönetim üzerinde hayli etkili oldu. Humeyni'nin vefatından sonra, ekonomik liberalizm, batılı bankalardan kredi alma ve özelleştirme gibi konuları savundu. İmam Yolu kümesine karşı, Rafsancani'yle işbirliği yaparak yönetimin ana kanadı haline geldi. İstenilen gerçekleşince, bu kez, sırtını Rafsancani'ye döndü; ideoloji ve ilkelere daha bağlı olan Ali Hamaney'e yanaştı.

1997 cumhurbaşkanlığı seçimleri öncesinde ülke siyasi dengeleri esas olarak iki ana kümeye ayrıldı: Birinci kümede yer alanlar; klasik sağ olarak adlandırılabilecek olan Ruhaniyat Cemiyeti ile eski İçişleri Bakanı Abdullah Nuri öncülüğündeki Hizbullah Topluluğu'nun ittifakına dayandı. Esas olarak Humeyni'nin ortaya attığı *Velayet-i Fakih* (din adamlarının siyaset içindeki öncü rolünü benimseyen tez) kuramını destekliyordu. Kümenin başdestekçisi, ülkenin ruhani lideri ve Şii dünyasının Maraci-ül Taklidi (dinsel otorite makamı) Ali Hamaney'dir.

İkinci kümede bulunanlar, mevcut düzende bazı değişiklik ve düzenlemelerden yanaydılar. Bu grup, "milli, yurtsever" sloganları ortaya atarak "iktidarı tekeline alanlara" karşı mücadele zorunluluğundan bahsetti. Anayasa çerçevesinde siyasi özgürlükleri canlandırma projelerinin geliştirilmesi yolunda çağrıda bulundular. Bu küme, Yeni Sağ (veya Rafsancani yandaşları) ve İmam Yolu ittifakına dayanmıştı.

Gelenekçi sağ olarak adlandırılabilecek Ruhaniyat Cemiyeti, büyük fıkıhçı (din hukuk âlimi) ve İslamcı teorisyenlerden oluşuyor. Kendi alanında ülkenin en güçlü lobisi ve akıncını temsil ediyor. Taklitçi (İslam metinlerini ve geleneklerini olduğu gibi savunan) ve na-

kilci (İslamın yazılı kurallarını ve kaynaklarını yorumlamaksızın nakledip uygulayan) olduğundan, karşıtlarını "akılcılık" (kutsal metinlere aklı karıştırmak; iman yerine kişisel yorumu katmak) ile suçlayıp onların "Velayet-i Fakih kuramından saptığını" ileri sürüyordu.

Ruhaniyat Cemiyeti, ortakçılık ve kooperatifçilik esasına dayanan ekonomiye; banka, sigorta, gümrük ve verginin devlet tekelinde olmasına, sınıf mücadelesine; kamulaştırmaya, servet kaynağının kısıtlanmasına, devletin tarım reformu yapmasına ve fiyatlara müdahale etmesine karşıdır. Bu kümeye göre; yukarıda sayılanların hepsi, İslami kurallara tümüyle aykırıdır.

Bu kümenin ekonomi-politiği, klasik İslami külliyatından ve Humeyni'nin *Tavzih-ül Mesail* (Meselelerin Açıklanması) adlı kitabından alınmış olup şu esaslara dayanır: "İslami ekonomi, özel mülkiyet ve sektör temelinde yükselir. Makbul mali kurumlar, 'karz-ı hasen' (faizsiz kredi) ve 'fon'lardan (yardım sandıkları) ibarettir. Devletin tekelinde olması gereken mali kuruluşlarla vergi kurumları temelde İslamın öngördüğü zekât, sadaka, hums gibi dallarla sınırlı kalmalıdır. İslamda serbest ticaret ve piyasa kuralı vardır; bu nedenle devletin bu sektörlere müdahalesi haramdır (yasaktır). Ticaret, sanayi ve hizmet sektörlerinin hemen tümü özelleştirilmelidir. Dış ticaret liberalleştirilip dışa açılma politikası izlenmelidir. Hükümet, destek alımları ve sübvansiyonları kaldırmalıdır."

Bu kümeden bazıları öylesine özelleştirme yanlısıdır ki, kimin tarla veya arazisinde petrol çıkmışsa, o kişiye ait olmasını isteyebilmişlerdir.

Aynı gruba göre, ülkede geçerli olan şeriat kuralları, Velayet-i Fakih kuramı ile fıkıh (İslam hukuku) hükümleri var oldukça, ayrıca bir anayasa yapmaya ve yasa çıkarmaya gerek yoktur. Bu düzlemde, İran anayasasında özel mülkiyeti sınırlayan 42. ve 44. maddelere karşı savaş açmış olup, "bunun İslamdışı ve solcu etkilenme" olduğunu savunan âlimler vardır.

1980'lerin sonu ile 1990 başındaki bölünme ise, "Taklidi Fıkıh" ve "Dinamik Fıkıh" tezleri üzerineydi. Birincisini, yani klasik İslam hukukunu taklit edenler, dönemin Başbakanı Mir Hüseyin Musavi'nin "İslam solu" sayılabilecek kamusal projelerini ve halk yararına yasaları engelliyorlardı. "Dinamik Fıkıh" tezini öne sürenler, İslami çerçevede kalmak şartıyla, günün gereklerine uymayı, hatta sosyalist programlara özenen devletçi ekonomiyi hayata geçirmeyi istiyorlardı. Tartışma ve bölünme öylesine büyüdü ki, Humeyni devreye girmek zorunda kaldı. Musavi hükümetinin yoksullar yararına getirdiği ücret politikasına ilişkin 200 kadar yasa tasarısının yarısı, işte bu klasik sağ denen Ruhaniyat Cemiyeti tarafından reddedildi.

Bağnaz klasik sağcı Ruhaniyat Cemiyeti'nin dayandığı maddi zemin oldukça güçlüdür. Geleneksel İslam ekonomisinden yana olup Meclis'te halk yararına yasalar çıkarılmasına ve devletçi ekonomi politikalarına karşı çıkan Ruhaniyat Cemiyeti, esas olarak servet vurguncusudur; rant ekonomisinin bir numaralı bekçisi ve yeşil kapitalistidir.

Ruhaniyat Cemiyeti ile çarşı esnafı (Bazaar) arasında sıkı çıkar bağları bulunur. İran Devrimi'nde önemli rol oynayan Bazaar (tüccar, işadamları ve esnaf) kesimi, "Heyetler Koalisyonu Cemiyeti" adıyla örgütlenmek suretiyle Ruhaniyat Cemiyeti ve Kum İlim Havzası Müderrisleri Topluluğu gibi din adamlarının iki örgütüyle ittifak kurmuştu.

Ruhaniyat ile Bazaar zümresi, kayıtdışı ekonomi denilen sektörün ortak hâkimidirler. Aynı zamanda, Beytül Mal (Hazine) ve hükümet bütçesinden de mali imkânlar elde etmektedirler.

1997 yılında yönetimde söz sahibi olan din adamları kendi arasında üçe bölünmüştü.

İlk kanat; geçmişte olduğu gibi şimdi de Humeyni'nin "Velayet-i Fakih" kuramına karşı çıkıyordu. Buna göre; "Onikinci (kayıp) İmam'ın yokluğundaki her yönetim şekli gaspa dayanır ve do-

layısıyla İslami hüküm olmaz." Ayetullahlardan Muhammed Ruhani, Sadık Ruhani, Tabtabai Kumi, Hüseyin Sistani, M. Şirazi bu kanadın önde gelenleriydiler. Yönetim tarafından sıkıştırılıp duran bu kanat sözcüleri, düzenle ve Bazaar takımıyla bağlarını kesmiş kimselerce destekleniyorlardı. Bu kanadın asıl sözcüsü, Irak Necef'te oturan Hüseyin Sistani'ydi.

İkinci kanat; Velayet-i Fakih kuramını benimsemekle birlikte, "bu makama geçecek kimsenin Şûra Meclisi tarafından seçildikten sonra kendisine biat edilmesi ancak gerektiğinde azledilmesi" şartını koyan kesimin sözcüsü Ayetullah Muntazari ve yandaşlarıydılar. Muntazari, bu yüzden, ülkenin ruhani lideri ve Marcaiyyet makamı sahibi Ali Hamaney'in "Velayet-i Fakih" oluşuna karşı çıkıyordu. Mevcut ortamda "Velayet-i Amme" (Halkın Velayeti) kuralının daha geçerli olacağını savunuyor ve bunun da anayasaya dayanması gerektiğini vurguluyordu. Muntazari, "İlim Havzaları" diye bilinen ulema çevresinin iktidardan bağımsızlaşmasını ve yönetime karışmamasını istiyordu.

Üçüncü kanat; Velayet-i Fakih kuramını destekleyen Mücadeleci Âlimler Birliği ve Kum İlim Havzası Müderrisleri Topluluğu gibi çevrelerdi. Dini lider Ali Hamaney de bu ekip içinde yer aldı.[53]

Reformcu-Muhafazakâr Mücadelesi

İran'da "reformcu" ile "muhafazakâr" kavramları, alışılagelmişin dışında anlam ve tutumları içermektedir. İran'da reformcular dendiğinde, İslam Devrimi'nin ilk dönemlerinde son derece radikal tutumlar almış, büyük ölçüde "Marksizm ve sol literatürden/öğretiden" etkilenmiş çevreler akla gelir. Bu radikal devrimciler, Batı ülkelerinde sosyal bilimler alanında eğitim gördüler; İran'ın devrim yıllarında ise fabrika yönetme tecrübesi edindiler. Bu nedenle sosyal adaletten yanaydılar. Aynı zamanda "burjuva değeri" diye ni-

teledikleri demokrasiye karşı çıkıyorlardı. Halkçı programları uygulamaktan, devletleştirmeden ve sınıflararası eşitlikten (İslami yorumların elverdiği ölçüde) yanaydılar. Nitekim fabrikatörlerin ülkeden uzaklaştırılması ve fabrikaların kamulaştırılması, bu devrimciler tarafından gerçekleştirilmişti. Bazaar tüccar ve esnafı, o tarihlerde bu ekonomik önlemlerin kendi işine geldiğini fark ederek dönemin devrimcileri yanında yer aldı. Ancak kamulaştırma sırası kendisine geldiğinde, Bazaar buna direndi ve serbest piyasacı muhafazakârlarla ittifak yaptı.[54]

Radikal devrimciler, 1980'lerde tümüyle emperyalizm, sömürgecilik, ABD ve Batı karşıtı bir tutum almaktaydılar. Eskinin radikal devrimcileri, 1990'lı ve 2000'li yıllarda reformcular diye biliniyorlar. Gerçekten katı tutumlarında bir evrimleşme, bir dönüşüm yaşandı. 1990'larda sosyalizmin etkisinden kurtulup liberal görüşler benimsediler. Sözgelimi, ekonomik politikalarda önceki kadar kamusalcı/devletçi değiller. Batı karşıtı tutumlarında da büyük ölçüde yumuşama görülmektedir. Fakat özgürlükçü politikalarında olumsuz değişiklikler olmadı; tam tersine, demokrasi ve çoğulculuk yönünde önemli içtihatlarda bulundular. Bu çevreler, daha çok orta kesimler, gençler ve kadınlar tarafından destekleniyorlar. Çünkü belli ölçülerde temel hak ve özgürlükleri savunuyorlar.[55]

Buna karşılık tutucular, yukarıdaki somut örneklerden anlaşıldığı üzere özel sektör, serbest piyasa ve özelleştirmeden yanadırlar. Dış politikalarında yer yer yabancı (Batı) düşmanlığına varan anti-emperyalist, anti-sömürgeci, anti-Amerikancı tutumlar sergileyip daha çok Çin ve Japonya kalkınma modellerine sempati duyuyorlar. 2000'li yıllar boyunca devletin hemen bütün kademeleri, muhafazakârlar tarafından yeniden zaptedilmiş ve fethedilmiş durumdaydı. Muhafazakârlar, demokrasi ve temel özgürlükler konusunda son derece bağnazdırlar. Mesela, 1990'lardaki tezleri şöy-

leydi: "Asıl olan özgürlükler değil, ilahi bir kaynağı olan devlete itaattir!"[56]

Tutucu politikacılar, 1988'de parlamento kulislerinde "çok zorunlu olmadığı takdirde vergi alınmasına" itiraz etmişlerdi. Bu kesimden sayılan Kum'daki kimi din adamları, vergi alınmasını kınayan bildiriler yayınlamışlardı. Aynı çevreler "öğrencilerin siyasetle ilgilenmesine" karşı çıkmış; "politikanın sadece din adamlarına ait olmasını" savunmuşlardı. Keza, "kadınların milletvekili olmalarına" muhalefet edip, "parlamentonun salt erkeklerden oluşmasını" savunmuşlardı. Dönemin İran lideri Humeyni, bu tür mollaları "taş kafalı" diye nitelemişti.[57]

Muhafazakârlar ile reformcular arasındaki görüş ayrılıkları "halk egemenliği" gibi konuda süreklilik arzediyor. Ancak ekonomik düzlemde aynı süreklilik görülmedi. Önceleri "sosyalist-devletçi" bir ekonomik politika benimseyen eski radikal devrimciler, 1990'larda reformculaşmanın etkisiyle daha liberal bir ekonomi politikası benimsediler. 1990'lı yıllardaki reformcular, "serbest piyasa ekonomisi, sınırlı demokrasi ve güçlü devleti" savundular.

Buna karşılık öteden beri "serbest piyasacı" diye bilinen muhafazakâr ekip, devlet kurumlarının sağladığı imkânlardan alabildiğine nemalandığı için, devletin ekonomiye müdahalesini istemeye başlamıştı.[58]

1996'da dönemin cumhurbaşkanı Haşimi Rafsancani'ye 107 imzalı açık bir mektup (manifesto niteliğinde) yazan reformcular, yönetimdeki başarısızlık ve yenilgilerinden sonra ilk çıkışı yaptılar. *Sure* dergisi çevresinde toplandılar. Ancak dergi İslami Propaganda Teşkilatı bünyesine alınınca, güdümlü olmaktan çekinen bu reformcu küme, girişimin lideri konumundaki Seyyid Muhammed Hatemi'nin başında bulunduğu Keyhan isimli kuruluşa katıldılar. Aylık *Keyhan-Kültür* (Keyhan-Ferhengi) dergisini çıkardılar. Zaman içinde Muhsin Armin, Ekber Genci, Muhammed Müçtehit Şebisteri, Murta-

za Merdiha gibi dini aydınlar, dergi çevresinde kümelendiler. Muhalif aydın Abdülkerim Suruş'un "Şeriatta Daralma ve Esneme" başlıklı makalesi çok tartışma yarattı ve buna karşıt tezler de yayınlandı. 1989'da Humeyni'nin ölümüyle birlikte *Keyhan* çevresinde küçük çaplı bir darbe yaşandı. *Günün Kadını* (Zen-i Ruz) dergisi yönetmeni ve "ahbari" ekolü mensubu Mehdi Nasıri, Muhammed Hatemi'yi tasfiye etmeye kalktı.[59]

1991'de yayınına son verilen *Keyhan* gazetesi sürgünleri, çok geçmeden *Keyan* (Kökler) ve *Kadınlar* (Zenan) isimli iki yayın organı çıkardılar. *Keyan*, 1990'lı yılların ortalarına doğru daha radikal muhalif bir çizgi izledi. Muhafazakârlar tarafından tasfiye edilen "İslami sol" kadro ile aydınların hepsini, bu arada genç kuşağı çevresine topladı. Dergiye katılanlar arasında "yeryüzünde fesat çıkarmak" ve "dinden dönmek" gibi suçlamalara maruz kalmış çok sayıda ünlü sima bulunuyordu. *Keyan* çevresinin beyni, güçlü bir kalem sahibi Said Haceryan'dı.

Muhammed Hatemi'nin Mayıs 1997'de cumhurbaşkanlığını kazanması, *Keyan* grubu için umulmadık bir başarı oldu. Hareketi ileriye taşıyacak yeni bir program oluşturuldu. *Camae, Tus, Neşat, Asrı Azedegan, Subh-u Emruz, Aftab-ı Emruz, Hordad, Feth, Behmen, Bahar, Rah-ı Nov* gibi günlük/haftalık yayınlar yayınlandı.

Bu gelişmeye rağmen *Keyan* grubu 1999-2000 döneminde siyasal bir kuruma dönüşemedi. Bu nedenle çevrenin beyni sayılan Said Haceryan, "farklı ve özgün bir örgütlenmeyi" savunan aydınlardan uzaklaşıp siyasetçilerle çalışmayı yeğledi.

Dağınık kalmayı, siyasete aktif müdahalede bulunmamayı yeğleyen reformcular, 107 imzalı açık mektup nedeniyle muhafazakârların hışmına uğradılar. Tukuklandılar; cezaevlerine girip çıktılar; devlet aygıtına tümüyle egemen olan gelenekçi Ruhaniyat Cemiyeti'nin her türlü suçlama ve karalamalarına maruz kaldılar.[60]

Sünni Cunudullah Örgütü

İran'ın Belucistan bölgesinde Sünni meşrepli **Cunudullah** (Allah'ın Askerleri) isimli bir örgüt yıllardan beri rejime karşı, mezhepsel ve etnik temelde eşitlik sağlanması amacıyla silahlı mücadele veriyor. Lideri Abdulmelik Regi el Beluşi'dir. Afganistan-Pakistan-İran sınırında faaliyet gösteren Cunudullah, Ekim 2008'de kaçırdığı İran askerleri karşılığında tutuklu yandaşlarının serbest bırakılmasını istemişti. Kendisini "İslami uyanış hareketi" olarak tanımlayan örgüt, Taliban ve El Kaide ile arasında bağlantı olduğuna dair iddiaları reddetti. "ABD ve Batı tarafından desteklendiği" yolundaki iddianın ise, İran'ın karalaması olduğunu belirtti. Cunudullah'ın yüzlerce militanı olduğu söyleniyor.[61]

Sünni Bir İslamcının İran'a Eleştirisi

Daha önce Türkiye'de milliyetçi/İslamcı Milli Türk Talebe Birliği ile İslamcı Akıncılar Teşkilatı üyesiyken, 1980 askeri darbesinden hemen sonra İran'a giden Ali Naci Dağlıoğlugil, Türkiye'ye dönüşünde radikal-İslamcı bir dergi olan *Ak Zuhur*'un Temmuz 1991 tarihli nüshasında, İslami açıdan İran'ı değerlendirdi. Kendi deyimiyle, "İran istihbaratının ölüm tehdidine" rağmen yaşadığı 11 yılın bilançosunu yaptı. Dergi, bu anlatımı, "Dünya Basınında İlk Defa" üst başlığıyla sundu. Özeti şöyle:

"İslami oluşundan dolayı İran'a olan muhabbetimiz; ay gibi aşikâr olmasına rağmen görmemiz gerekirken hayal dünyamızdan ötürü bazı hakikatleri görmememize, görmek istememize sebep oldu... Acaba, biz İran'a nasıl bakalım? İran bize nasıl bakıyor? Şimdi elhamdülillah, biz bir Ehli Sünnet Müslümanı olarak meseleyi bu noktadan almak zorundayız: İran'a vardığımızda duyduğumuz ilk sesler, İran mescitlerinden yayılan ezan sesleri ile bizim *sünnet* (Pey-

gamber'in söz ve davranışları bütünü) diye bildiğimiz ezanımıza eklemeler olduğunu müşahade ettik. Caferiye mezhebinin Ehli Sünnet Müslümanlarına bakış açısı noktasında, onların koymuş olduğu Kelime-i Şehadet'in gereklerine (Ve eşhedü enne Aliyyen veliyullah ve Aliyyen hüccetullah) uymadığımız için, en başta safdışı kalmış oluyoruz. Yani onlara göre, kâfir-i mutlak oluyoruz. İran'ın hilafet değil, *imamet* esasına yöneltilmesi dikkat çekicidir. Onlarda imamet, imanın esaslarındandır. Bu, Ehli Sünnet itikadına (inancına) aykırıdır. İran'ın resmi mezhebi Şia, İsna Aşeriye ve Caferiye'de iki iman esası daha var ki, bunlardan birincisi *adalet*, ikincisiyse *imamet*'tir. Yine, hâşâ, kim dese ki, 'Allah'ın zatı, sıfatlarından ayrıdır'; müşriktir. Şia inançlarında Allah'ın zatı, sıfatlarından ayrıdır. Ehli Sünnet'e göre Kur'an *kelamullah*'tır. Oysa Şia, Kur'an'ın *mahlûk* olduğu inancındadır. İmamet meselesi, Caferiye mezhebine göre memuriyet (intisab) usulüne dayanır. Bunların itikadına göre, İmamlar, *ismet* (günahsızlık) sıfatıyla sıfatlandırılmışlardır. İslamda faiz haram olmasına rağmen İran bankaları %14 oranında faiz veriyor. Gidin, görün! Biliyorsunuz, İslamda putçuluk haramdır. Tamam, Humeyni geldi, putlar yıkıldı. Kimin putları? Şehinşah'ın putları. Gidin, girin; Firdevsi meydanında ya da devlet dairelerinde Şah'ın yıkılan putları yerine alçıdan yapılmış ve kabartma halinde Humeyni putları bulunuyor.

"Mut'a nikâhını (cinsel ilişki için geçici evlilik – F.B.) kaldırdığını iddia edenler; Humeyni'nin devrimden sonra mut'a nikâhıyla aldığı hanımın, şu anda Tahran milletvekili olduğunu biliyor muydunuz? İran'da kabir ziyaretlerinin çok mühim bir yeri var. Yani kabir ziyaretleri, hac farizasından daha mühim yer işgal eder. İran'ın genelinde ne kadar dul kadın varsa, oraya hücum eder. Dahası var; İran baskısı Kur'an'da falcılık için müsait sayfalar vardır. Falcılık yapılır bunlarla. İslamda resim haram olmasına rağmen mescitlerde Peygamber, Hz. Ali ve Humeyni resimleri asılıdır.

"Kürt asıllı Sünni Müslüman Ahmed Müftüzâde, İran'da 9 yıldır tutuklu ve hâlâ zindanda. Kürdistan'da Humeyni'nin temsilcisi makamında bulunan Mustafa Çamran, 'Kürt milletinin bütün mal, can, ırz ve namusları helaldir' demek suretiyle; Kürt kızlarının namuslarına bile ellerini uzatmıştır. Gidin, Azerbaycan'daki Darlak katliamının içyüzünü öğrenin! Müslüman Kürt halkına karşı uygulanan katliamı öğrenin! İran; bu halkı tankla, topla, tüfekle kırma hareketlerinin adını devrimcilik, Müslümanlık, inkılâpçılık koyuyor..."

Mehdi Bezirgân hükümeti zamanında, Şah sonrası İran'ın ilk dışişleri bakanı olan İbrahim Yezdi özel bir söyleşide şunları söylemişti: "İran'da muhalefet yapmak çok zor. Legal sol muhalefet hiç yok. Baştan beri yanlış uygulamalar, devrimin yanında olan insanları bile, devrim karşıtı yaptı. İran yönetimi halka karşı suç işliyor."(62) Yezdi, İran İslam Devrimi'nin 30. yılında benzer bir görüşü şöyle dillendirdi: "Bu Devrim'den en fazla zararlı çıkan halk olmuştur. Düzen değişikliği Devrim Muhafızları ile fahiş servetler biriktiren işadamlarına yaramıştır."(63)

30. yılını Şubat 2009'da kutlayan İslam Devrimi münasebetiyle yapılan değerlendirmelerden birinde Fatıma el Samedi'nin imzası vardı. Okuyalım: "İktidara gelirken en önemli sloganı 'Refah ve Sosyal Adalet' olan İranlı İslamcılar, birçok alanda (sağlık, hizmet sektörü, eğitim) önemli başarılar elde ettiler. Bu başarıya rağmen ortada sosyo-ekonomik bir gerçek var ki, bir türlü üstü örtülemiyor: Giderek büyüyen enflasyon, işsizlik, açlık, yoksulluk tsunamisi (fırtınası), mafyacılık, ekonomi ve mali sektörün mafyanın etkisi altına girmesi, uyuşturucu kullanımı ve intiharlar!"(64)

Başka bir değerlendirmeye göz atalım: "İslam Devrimi'nin ilk yıllarında İran'ı destekleyip özgürlükleri yok eden, muhalif basının kapısına kilit vuran, aralarında birçok din adamı ve ayetullahın da bulunduğu muhalifleri ezen Molla yönetiminin bu uygulamalarına

gerekçeler uyduran kimi sol, ilerici ve İslamcı çeverelere bakıyorum. O tarihteki hamasi desteklerinden eser bulunmuyor!"[65]

Dipnotlar

(1) *Wikipedia* ansiklopedisi, Ocak 2009 "İran" maddesi.
(2) Konuya ilişkin şu kaynaklara bakınız: Nazih Ayubi, *Arap Dünyasında Din ve Siyaset*, s.165-172, Cep yay. s.165-172. Paul Balta, *Dünyada İslam*, Milliyet yay. s.261-262.
(3) Shireen T. Hunter, "İran ve Devrimci İslamın Yayılışı", *Third World Quarterly*, Nisan 1988; Türkçesi için bkz. *Dünya ve İslam* dergisi, İstanbul, Yaz/1991, s.31. Ferheng Recai, "İran'ın İdeolojisi ve Dünya Görüşü: Kültürel Devrim İhracı", *Dünya ve İslam*, Yaz/1992, s.43.
(4) S.T. Hunter, age, s.32-33.
(5) Metin Gür, "İran'dan Geliyorum", *Milliyet*, İstanbul, 18 Mart 1993, Kuşkusuz, biz Gaffari'nin Türkiye ve Lübnan'a ilişkin görüşlerinin tersi düşüncedeyiz. Örneğin, 1996'da Ankara'da düzenlenen Kudüs Gecesinde konuşan İran Büyükelçisi M. Rıza Bageri'nin Türkiyeli İslamcılar hakkındaki sözleri, iki ülke arasında diplomatik krize yol açmıştı.
(6) Ferhang Recai, age, s.54.
(7) *Mezhepsizler*, Bilge yay. (Ali Nar-Sami Özbay çevirisi), İstanbul, s.86-87.
(8) F. Recai, age, s.54.
(9) Age.
(10) Cengiz Çandar, *Ortadoğu Çıkmazı*, Hil Yayın, İstanbul, 1983. s.78.
(11) *El Arab* gazetesinin özel incelemesi, Londra, 31 Ağustos 1993.
(12) Crane Brinton, *The Anatomy of Revolution*, New York, Vantage Books, 1965, s.192.
(13) Aktaran F. Recai, age, s.44-45.
(14) F. Recai, age, s.46; Faik Bulut, *Ali'siz Alevilik*; F. Bulut, *İslam Komüncüleri*, Berfin yay. İstanbul, 1999.
(15) F. Recai'nin İran söyleşilerinden, 20 Aralık 1988, agy, s.46.
(16) Aktaran Recai, age, s.47; *İran İslam Cumhuriyeti Anayasası* (Türkçesi Hüseyin Hatemi Çağrı yay. İstanbul, 1980.
(17) Bkz. *Surate Mozakerate Meclis* (Meclis Görüşme Tutanakları), 3. cilt, Tahran, s.1520-1521.
(18) 2 Kasım 1979 tarihli konuşma metni, *İttilaat* gazetesi 3 Kasım 1979. Bu ibareler, Humeyni'nin birçok konuşmasında tekrarlanmıştır. Bkz. *Der Justejuye Rahe İmam*.

(19) Aktaran F. Recai, age, s.48; Murtaza Mutaharri, Müşkülatı Esası Der Sazemane Ruhaniyat, Tahran.

(20) F. Recai, age, s.50; Max Weber, *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*, Hil yay., 1985, s.79-90.

(21) 2 Ocak 1983 tarihli konuşması.

(22) *El Arab* gazetesi, 31 Ağustos 1993.

(23) Mısırlı İhvan yayın organı *El Dava*, Kahire Ağustos 1979; ayrıca bkz. "Dünya Müslümanlarının Gözüyle İran İslam Devrimi", İran İstanbul Başkonsolosluğu Kültür Bürosu, 1987.

(24) Humeyni'nin "Süper devletler konusundaki konuşmaları", İran İrşad Bakanlığı, 1984, Tahran, s.4-5-26; *İslam Devrimi*, s.19; Humeyni, *İslamda Hükümet*, 1979, s.15'ten aktaran Hüseyin Asaf, *Ortadoğu'da Devlet ve Terör*, Pınar yay. s.138-140.

(25) A. Ezzati, *The Revolutionary Islam and Islamic Revolution* (Devrimci İslam ve İslam Devrimi), Tahran, 1981, s.96'dan aktaran A. Hüseyin age, s.141-142.

(26) Humeyni'nin 27 Ağustos 1980 tarihli konuşması, ICP bülteni 10-66 ve 11 Ağustos 1980 günkü demeci; aktaran A. Hüseyin, age, s.142-144.

(27) İslam Devrimi, s.223-224'ten aktaran A. Hüseyin, age, s.14-146.

(28) F. Recai, age, s.52-53; S.T. Hunter, age, s.42-43; 7 Mart 1990 tarihli Suudi *El Şarq el Awsat* gazetesine göre İran, 1990'da Lübnan Hizbullah'ına verdiği yardımı 60 milyondan 76 milyon dolara yükseltmişti; Ayrıca bkz. *New York Times*, 14-19 Mart ve 1 Mayıs 1990 tarihli nüshaları; *El Şarq el Awsat*, 11 Nisan 1991; S.T. Hunter, age, s.42-44; *El Arab*, 31 Ağustos 1993 (Londra-Tahran-Hartum-Kahire)

(29) *Wikipeda*, 23 Ocak 2009.

(30) S.T. Hunter, age, s.37-39; Hussein. J. Agha and Ahmad S. Khalidi, Syria *and Iran: Rivalry and Cooperation*, Londra, s.1995.

(31) Sudanlı eski diplomat El Haris İdris el Haris, *El Hayat*, Londra, 24 Ekim 1996.

(32) Age, s.40-41.

(33) *Sabah* gazetesi, İstanbul, 14 Aralık 1992.

(34) Mesih Muhaciri, *Halkların Kurtuluşu ve İslam Devriminin Dinamikleri*, Akademi yay. İstanbul, s.90-104.

(35) Age, s.129.

(36) *El Mecelle* dergisi, Londra, 2-8 Aralık 1992.

(37) *El Mecelle*, ags.

(38) Ags; S.T. Hunter, age, 43-45; *El Mecelle*, Ocak 1982'de Amir Taheri makalesi; *L'Express*, 6-12 Temmuz 1984, Paris (bu yazı abartılıdır), El Arab, 31 Ağustos 1993.

(39) Mecelle, 2-8 Aralık 1992; El Arab, 31 Ağustos 1993, El Mecelle, Ömer el Tılmisani ile görüşme, 16-22 Ocak 1982.

(40) Iraklı muhalif Şii partilerden ikisi Tahran'daydı. Ayrıca Kürt lideri Celal Talabani, Kürdistan'daki milliyetçi-İslamcı çatışmasında İran'ı suçlamıştı, *El Vasat* dergisi, Londra, 10 Ocak 1994; Türkiye'de 1990-93 arasında çeşitli şiddet eylemleri ve suikastlere karışan İslami Hareket'in İran ile ilişkisi doğrulandı, *Cumhuriyet* gazetesi, İstanbul, 2 Ağustos 1993.

(41) *El Vasat,* agy; *Milliyet,* İstanbul, 7 Şubat 1997; *Cumhuriyet,* ag.

(42) *Milliyet*, 7 Şubat 1994.

(43) *Cumhuriyet*, 16 Mayıs 1995; *Milliyet*, İstanbul, 12 Mart 1997.

(44) *El Mecelle*, 2-8 Aralık 1992.

(45) İran'ın yurtdışındaki istihbarat ve askeri faaliyetleri hakkında şu kaynaklara bakılabilir: İbrahim Nafiu, "Devrim İhraç Ediyor Derken İran'a Haksızlık Etmiyoruz" başlıklı makale, *El Ehram* gazetesi, Kahire, 20 Ekim 1995; Kenneth Kaztman, "Terörizm: Ortadoğu'da Terör Örgütleri ve Terörü Destekleyen Devletler"; Nedret Ersanel, İran-HAMAS Çizgisinde bir Terör Analizi" *Avrasya* dergisi, Yaz 1996, *El Vatan el Arabi* dergisi, Paris, 5 Temmuz ve 27 Eylül 1996; 11 ve 18 1997 tarihli nüshaları; *El Hayat,* Londra, 9 Ocak 1997; Amerikan "*dnw*" dergisi, "Rice Chairs a Pivotal US-Arab Intelligence Summit in Amman" başlıklı yazı, 23 Şubat 2007; *El Mecelle* dergisi, Londra, 17 Ekim 2007; İranlı yazar Amir Taheri, "Bush ve Pasdaran" başlıklı makalesi, *El Şarq el Awsat*, 24 Ağustos 2007; *El Şarq el Awsat*, 16 Ağustos 2007 ve 8 Mayıs 2008 tarihli nüshaları; Rıdvan el Seyyid, "İran: Devlet Zamanında Devrim", *El Şarq el Awsat*, 13 Şubat 2009.

(46) *Wikipedia*, 30 Ocak 2009. Ayrıca İran ekonomisine ilişkin veriler için bakınız: Ömer Tanju Durusoy, "İran Ekonomisi", *Avrasya* dergisi, İlkbahar 1995; Sedat Aral'ın izlenimleri, *Yeni Yüzyıl* gazetesi, İstanbul, 13 Haziran 1995; *El Hayat*, Londra, 30 Eylül 1995; Örsan K. Öymen, *Milliyet*, İstanbul, 11-12 Mart 1996)

(47) Çeşitli kaynaklardan derleyen Aysel Ekşi, *Din Devletleri*, Ümit yay. İstanbul; Faik Bulut, *Kadın ve Tesettür*, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2008; *Milliyet* gazetesi, İstanbul, 7-15 Mayıs 1996; *Hürriyet* gazetesi, İstanbul, 6 Mayıs 1996; *Yeni Şafak* gazetesi, İstanbul, 14 Haziran 1996.

(48) Edward G. Shirley, "Cezayir'in Geleceği: İran", *Strateji* dergisi, Ankara, 1995/3; *El Hayat*, 9 Ağustos 1995; ayrıca, 5-7 Aralık 1996 ajans haberleri.

(49) Doç. Dr. Oya Akgönenç Mughısuddin, "Humeyni'den sonra İran'ın Dış Politikası", *Avrasya* Dosyası, İlkbahar 1995; Doç Dr. Nilüfer Narlı'nın İran İzlenimleri, 13 Şubat 1996.

(50) Anılan İran kurumlarına ilişkin bilgilerin önemli bir kısmı, *Wikipedia* ansiklopedisinin Ocak 2009 tarihli ilgili maddelerinde (İngilizce) bulunabilir.

(51) Amerikan "*dnw*" dergisi, "Rice Chairs a Pivotal US-Arab Intelligence Summit in Amman" başlıklı yazı, 23 Şubat 2007; *El Mecelle* dergisi, Londra, 17 Ekim 2007; El Mecelle, 17 Ekim 2007.

(52) İran'daki siyasi oluşum, dernek ve partilere ilişkin bilgiler için şu kaynaklara bakınız: *Wikipedia*, Kasım-Aralık 2008 ile 16- 27 Ocak 2009 tarihleri arasındaki ilgili maddeler; Gulam Hüseyin Kerbaşi ile söyleşi, *El Şarq el Awsat*, 5 Mart 2009; Cihan Aktaş, *Dünün Devrimcileri, Bugünün Reformistleri: İran'da Siyasal, Kültürel ve Toplumsal Değişim*, s.3-4, Kapı yay, İstanbul, 2004; *El Vasat dergisi*, 21 Ekim 1996; *El Hayat*, Londra, 2 Şubat 1997, İran eski Cumhurbaşkanı Ebu'l Hasan Beni Sadr'ın çıkardığı *Enqelab-i İslami* gazetesinin Eylül-Ekim 1996 nüshaları, Paris; *El Alem* dergisi, Londra, 19 Nisan 1997.

(53) Kanatlar arasındaki görüş ayrılıkları ve farklı tutumlar için 51 nolu dipnotta gösterilen kaynaklara bakınız.

(54) Cihan Aktaş, *Dünün Devrimcileri, Bugünün Reformistleri: İran'da Siyasal, Kültürel ve Toplumsal Değişim*, s.3-4, Kapı yay, İstanbul, 2004.

(55) Age.

(56) Age.

(57) Age.

(58) Age.

(59) Age.

(60) Age.

(61) El Arabiye.net, "Ölüm İmalatı" programı, 17 Ekim 2008.

(62) İbrahim Yezdi ile bu özel söyleşi, 1993 başında İstanbul'da gerçekleşti.

(63) *El Şarq el Awsat* gazetesiyle söyleşi, 13 Şubat 2009.

(64) Fatıma el Samedi, "İran Devrimi'nin 30. Yılı: Adalet Sloganı, Zor Bir İmtihandan Geçiyor", *El Hayat*, 13 Şubat 2009.

(65) Paris'te oturan Suriyeli araştırmacı ve yazar Subhi Hadidi, "Otuz İran Devrimi: Halk Egemenliği mi Yoksa Velayet-i Fakih Yönetimi mi?", *El Quds el Arabi*, 13 Şubat 2009.

III

IRAK

IRAK

Irak'taki Müslüman nüfusun %57'si (kimi verilere göre %50) Şii ve %23'ü (kimi verilere göre %30) Sünni Araplardan oluşmaktadır. Müslüman Kürtlerin genel nüfusa oranı, %17 (kimi verilere göre %20) dolayındadır. Kürtler ağırlıklı biçimde Sünni meşrepli-dirler. Şii Kürtler (Feyli) ise %10 kadardır.[1]

Şia Hiyerarşisi ve Maraci-ül Taklid

El Seyyid Ebu'l Kasım bin el Seyyid Ali Ekber bin el Mir Haşim el Musavi el Hoyi el Necefi. Bu şahsiyet, Şii dünyasının en büyük âlimlerinden ve Maraci-ül Taklid (Marcaiyet) kurumunun en üst mertebesindeki yetkiliydi. Kısa adıyla Ayetullah el Hoyi olarak bilinen din âlimi, İran Azerbaycan bölgesi Hoy kentinde 19 Kasım 1899'da doğdu, 18 Ağustos 1992'de öldü. Ölümü, İran ve Irak arasında siyasi polemik ve rekabet konusu oldu. Her iki ülke, topraklarında milli yas ilan etti. Irak'taki Saddam Hüseyin yönetimi, cenaze merasiminin görkemli olmasına dikkat ederken, El Hoyi'nin naaşını, el çabukluğu marifet kaçırıp gömdü. Bağdat, İran-Irak savaşı boyunca El Hoyi gibi bir din adamının, "İran mollalarının fanatizmine kapılmayarak, Irak'ın yanında yer aldığını" ileri sürmüştü. Buna karşılık İran yönetimi, Bağdat'ı, "El Hoyi'yi, baskı altında mecburi ikamete zorlamak ve şantaj yoluyla Irak'ta kalmasını sağlamak" ile suçlamıştı.

İşin aslına bakılırsa, İran uyruklu ama Irak yurttaşı (Necef'te ikamet ediyordu) olan El Hoyi, savaş boyunca ne İran ne de Irak

yanlısı bir çizgi izledi. El Hoyi, İslam dünyasının Şii kesiminde Maraci-ül Taklid (Marcaiyet) denen dinsel hiyerarşinin en tepesindeki din âlimiydi. Bu yüzden, siyasi polemiklere ve dünya işlerine fazla karışmaması gerekirdi.

Bu nokta, aynı zamanda *Ehli Sünnet* denilen İslamın Sünni yorumu ile *Ehlibeyt* denilen aynı dinin Şii yorumu arasındaki geleneksel ve önemli bir ayrımdır.

İzlenilen yol ise şudur: İslami hiyerarşinin üst basamağındaki din âlimi, bulunduğu ülkenin durumuna göre, dört mezhepten birine dayanarak fetva verir ve dini konularda görüş belirtir. Osmanlı İmparatorluğunda bu görevi Şeyhülislam yerine getiriyordu; çünkü Osmanlılar, Halifelik kurumunu devralmışlardı. İmparatorluğun parçalanmasıyla birlikte birçok devlet ya da devletçik türeyince, fetva kurumu, her devlete göre biçimlendi; fetvaya ilişkin görüşler de farklılaşıp değişerek çoğaldı.[2]

Durum böyle olunca, fetva kurumu zedelendi: İslam devletlerinde, bir yandan, yönetenlerle kadı ve ulema arasında; öte yandan, kadılar ile ulemanın kendi arasında çelişkiler, görüş ayrılıkları sürüp gitti. Osmanlı-İran savaşları, İran-Irak savaşları, Körfez Savaşı dönemlerinde İslam uleması hep bölündü.

Şia Geleneği

Şia, bu noktada Sünni kesimden ayrılıyor. Çünkü, Şia "Maracı-ül Taklid" ya da "el Marcaiyye el Diniye" (herkesin izleyip uyacağı en yetkin dinsel başvuru ve fetva makamı) 12 İmam hükümlerinden sonra fetva kurumu halini aldı. Kuşkusuz Sünni İslamda da kurumlaşma ve hiyerarşi vardır. Devlet ile ilişkiler açısından, Şia kurumları, daha mesafeli, daha özerk ve daha gelenekçidirler. Şia kurumunun kökeni, 1000 yıl öncesine kadar uzanır. Görece siyasetten uzak, en azından siyasete fazlaca bulaşmadan gelişme gösterdi.

Başlangıçta, hadis rivayetçilerinin anlatımlarına dayanarak halkın günlük hayatı içindeki meselelere ve sorunlara çözüm bulmak, bu arada hadis ve Kur'an hükümlerindeki yenilikleri görerek çözüm yollarında döneme uymak gayretleriyle hareket eden din adamları, belli bir aşamadan sonra dini ilim havzası (âlim yetkinliği) sahibi olabiliyor ki bu da Irak'ın Necef kentinde Şia âlimi Şeyh el Tusi tarafından kurumlaştırıldı.

El Tusi'nin ilim havzası olarak temelini attığı Şia din sistemi, kendini geliştirerek günümüzde dinin en yüksek makamı olarak kurumlaştı. Bu makama çıkan kişi, Şia âleminin en ulu din adamıdır. Bunun adı "El Marcaiyye el Diniye"dir. Alt bağlamında İlim havzaları, diğer ulema, içtihat ve müçtehit sistemi ve dört bir yana dağılmış vekiller (mürid, şakirt... vs.) bulunur.

Bir bakıma Marcaiyet, Ehli Sünnet kesimindeki fetva kurumuna tekabül etmek ve halkı Ehlibeyt'e çekmek için kuruldu.[3]

Bir yönüyle de Marcaiyet, siyasi ve milli sınırları aşan ruhani bir önderliktir. Bu, aynı zamanda çeşitli ülkelerdeki siyasi ve toplumsal baskılara karşı, Şia Marcaiyet kurumunun elde ettiği görece serbestliktir.[4] Marcaiyet, yüzyıllar boyunca yabancı işgale ve dini savaşlara (Haçlı seferleri gibi) karşı siyasi hayata karışıp belli bir yönlendirmede bulundu. Ancak, bu işlevi ikincildir. Yönetimlerin dolaysız araçları olmamak için, Marcaiyet yetkilileri, elverdiğince siyasi hayattan uzak durmuşlardır.

Marcaiyet Nedir?

Katolik ruhban hiyerarşisine yakın bir mertebe/kademe sistemine dayanan Şii dini yapılanmasında, Maraci-ül Taklid (Marcaiyet) esastır. Bu makamda oturan Ulu Ayetullah, Şii inancında günün birinde ortaya çıkması, gökten ağıp yeryüzüne inmesi beklenen *Gaip 12. İmam Mehdi*'nin naibidir, vekilidir.

Görece özerk olan, siyasetler, yönetimler, partiler ve devletlerüstü olduğu söylenen mercaiyet, hükümetler tarafından atama yoluyla (Mısır'daki Ehli Sünnet için fetva veren El Ezher İlahiyat Üniversitesi ulemasında olduğu gibi) seçilmez. Vatikan'da kardinallerin Papa biçimine de benzemez. Marcaiyet, Osmanlı dönemindeki Şeyhülislamlık gibi tek kişi tarafından da temsil edilmez. Aynı dönemde birden fazla din âlimi, çeşitli ülkelerdeki Marcaiyet kurumunun çeşitli yerlerinde bulunabilirler.[5]

Bir Şii âlimi, ötekilerden farklı dini tefsire dayanarak içtihatta bulunabilir. Eskiden beri birden fazla dini başvuru makamı geleneğini sürdüren Şii toplumunda, "en üst mercaiyet, birinci mercaiyet makamı" diye bir şey yoktu. Dönemin İran Şahı, Şii dünyası üzerindeki nüfuzunu genişletmek ve İran eksenli bir dini merkez yaratabilmek amacıyla, bu tür makamları icat etti. Özellikle Necef merkezli büyük ayettulahlara tomar tomar para harcadı.[6]

Bu mertebe, miras yoluyla babadan oğula geçmez.

Marcaiyet mertebesindeki kişi, biraz da şair ve yazarlara benzer. Bu tür sanatçılar atama yoluyla olamayacakları gibi, halk tarafından seçilerek de yaratılamazlar. Eserlerinin benimsenmesi, okunması ve dolayısıyla üne kavuşması da seçim, atama vs gibi yollarla mümkün değildir.

Din âlimi olacak kişinin yaşamının ileri dönemlerine uzanan zincirleme bir hiyerarşi söz konusudur. Bu bakımdan, en üst mertebedeki insanın uzun ömürlü (80-90-100 yıl) olması gerekir. Şia dünyası, en azından büyük çoğunluk, vefat etmiş bir imamın fetvalarına pek itibar etmezler. Günlük yaşamın hassas konularına ilişkin fetvaların geçerli olması için, Marcaiyet mertebesindeki âlimin hayatta olması, din bilimi ve imanda benzerlerinden üstün olması gerekir.

Şii ruhban hiyerarşisinde altı kademe bulunur: 1) *Büyük Ayetullah*: "Allah'ın büyük işareti" anlamına gelen bu sıfat, eskiden sa-

dece 5 âlime verilirdi. Günümüzde (2008 yılında) bu niteliğe sahip 7 ve daha fazla din adamından söz edilmektedir. 2) *Ayetullah*: Büyük Ayetullah makamından sonraki bir alt mertebedir. 3) *Hücettül İslam*: Dini kademede üçüncü mertebedir. Arapça sözcük anlamı "İslamın gerekçesi" olup, kavramsal açıdan "İslam dini konusunda otorite" manasında kullanılır. 4) *Mubelliğ-ül İslam*: Dördüncü makama işaret eder ve "İslamın mesajını taşımak, propagandasını yapmak" demektir. Bu makam sahibinin görevi de budur zaten. 5) *Müçtehit*: Esasen büyük ayetullahlar dahil, her mertebeden bütün Şii ulemaşı için kullanılan bir kavramdır. Özelde ise, İlim Havzası mezunu talebeler demektir. 6) *Talib-ül İlm*: Medrese talebelerine verilen bu sıfat, "ilim talep eden, din öğrenen" anlamında kullanılır.

Anılan altı aşamayı tırmanabilmesi için, fıkıh ve usul halkalarından geçmesi, bu konuları iyice bilmesi şarttır. Bu meziyetleri kazanmış her talip (din öğrencisi), gönlünce seçmek ve çok istemek kaydıyla içtihat derecesine ulaşır. Fıkıh konularında yeni irdelemeler yapıp bazı tezler öne sürebildiği ölçüde, yan konular ve ikincil meselelerde bazı görüşler ortaya atar ve kimi mesajlar verebilir. Bu tez/görüş ve mesajlar, talibin müderrislerine ve üstatlarına (bunların Maracı-ül Taklid mertebelerindeki kişilerden olmaları şart) sunulur. Titiz bir incelemeden sonra, talibin hazırlık ve ilim derecesi ölçülmüş olur ki, karar verilmesi halinde, din derslerinin bir üst aşamasına geçilir. Bu arada nefsine sahip olma, genel anlamda ahlak gibi kişisel özellikler de göz önüne alınır. Bunlardan emin olunduktan sonra, talibin ortaya attığı tez, görüş ve fikirler onaylanır. Bu, biraz da üniversitelerdeki doktora tezlerine benzer.

Burada en zor aşama, içtihat mertebesine ulaştıktan sonra başlar.

İçtihat merhalesinden mercaiyet aşamasına gidiş, ince uzun, zikzaklı ve helak edici bir yoldan olur: Her şeyden önce, dini medreselerdeki hocaların ve yüksek âlimlerin onayı ve desteği gerekir. Özel-

likle, ulema ve fıkıh uzmanlarının desteği önemlidir. İkinci olarak; bu mertebeye yükselen kişinin geniş halk kitleleri tarafından benimsenmesi ve hakkında iyi şeyler söylenmesi lazım (akıllı, zeki olmak, alçakgönüllülük, küçüklere iyi muamele, sade yaşam, bilgi genişliği... vs.). Üçüncü olarak mercaiyet mertebesinin muhtemel rakiplerden arınmış olması gerekir ki; bu da bir ömür boyu beklemek demektir. Marcaiyet kurumunun başındaki âlim, genelde kitlelerce çok tutulup benimsenen biridir. Onun fetvalarına itibar edilir ve o makama başvurulur. Yeni âlimin izlenmesi, itibar ve kabul görmesi uzun nefes ister. Böyle bir durumda, en iyisi, mercaiyet mertebesindeki kişinin, eceliyle vefat etmiş olması ya da skandalvari bir hata işlemesi (dinsel sapkınlık) veya delirme gibi amansız bir hastalığa yakalanması gerektir.

Şii din adamlarının başvuru makamı ya da dini rehber (mercaiyet) olabilmeleri için, Kur'an ve Hadis ilminde uzmanlaşmaları şarttır. Üstün zekâlı olması durumunda, bir Şii din adamı, 20 yıllık sürede İslam külliyatı ve şeriatı konusunda yetkinleşebilir. Bu süreden sonra dini konularda fetva verme yetkisine sahip olabilir. Bu aşamada çevresinde müritleri, izleyicileri olması şart değildir. Âlimin çevresinde mürit veya izleyici topluluğu oluştuğunda, buna *taklid* denilir. Âlim ne kadar dahi, dürüst ve konusunda yetkin olursa *çevresinde* toplanıp onun fetvasına uyanların sayısı da o kadar artar.

Marcaiyet makamındaki din adamı, şeriat ve ibadeti ilgilendiren konularda fetvayla yetinmeyebilir; aynı zamanda siyasi konularda (rejim, yönetim, savaş ve barış, vergi toplama gibi) fetva verebilir. 1970'lerde bu makama yükselen Ayetullah Humeyni, İran Şahı ile onun despot rejimine ilişkin çok sayıda fetva vermişti. Siyasi konulara müdahale edip etmemek ve sadece dini meseleler için fetva verip vermemek konusu, ayetullahlar arasında önemli bir ayrışma noktasıdır.

Taklit: Mürit ve Ayetullah İlişkisi

Şii dünyasının ilim merkezi sayılan Necef'te, "El Havza el İlmiye" (İlim Havzaları/ Medreseleri) denen dini kurumun başında dört Ulu Ayetullah yer alır. *Taklit*, Şii din âliminin içtihadına uymaktır. Her Şii, kendisine uygun bir din adamını kendine rehber seçmek ve onu izlemek zorundadır. Herhangi bir Şii mensubu, taklit ettiği yani dini öğreti açısından izleyip fetvalarına uyduğu müçtehidin (din yorumcusu büyük mollanın) tefsirleri yahut fetvaları doğrultusunda neyin helal, neyin haram, neyin mekruh ve neyin mubah olduğunu anlar. Ona göre hareket eder. Taklit eden insanın dini pratiklerinin yanlışlığı veya doğruluğunun sorumluluğu, söz konusu din âlimine yani Marcaiyet makamında oturan şahsiyete aittir.

İlginçtir; sıradan Şiiler sadece dini bilgilerine değil, etnik kökenlerine bakarak yüksek mertebedeki bir din adamının fetvalarına uygun davranabiliyorlar. Örneğin Necef ayetullahlarından El Sistani'nin müritleri arasında çok sayıda İranlı ve Arap bulunmasına karşın, Pakistanlı Beşir Hüseyin el Necefi ile Afganistanlı Muhammed İshak Fayyad, kendi soydaşları tarafından daha fazla rağbet görebiliyorlar.

Mürit Şii, taklit ettiği din adamına mal varlığının beşte biri anlamına gelen *hums* vergisi verir. Bu verginin yoksul ve muhtaç insanlara dağıtılması, kültürel ve dini projelerin finansmanına, yardım amaçlı kuruluşlara harcanması gerekir. Keyfi harcama ve miras bırakma Şii şeriatınca haramdır, yasaktır.

Teoride böyle belletilen bu kural, uygulamada değildir; Şii Şeriatı'na, hakkaniyet ve adalet ölçütlerine ters biçimde ihlal ediliyor: Şii kitleler, *hums* (vergisi) sayesinde elde edilen gelirlerin yoksul ve muhtaçlara dağıtımında genelde torpil yapıldığı yani adam kayırıldığı, her ayetullah makamının kendisine yakın çevreye yardım ettiği kanaatindeler. Özellikle durumdan hoşnut olmayan yoksul genç-

ler, şunu soruyorlar: "Bu yatırım projeleri kimin yararına işliyor; toplanan paralar, neden zengin müçtehitlerin ceplerini dolduruyor da yoksulların derdine derman olmuyor?"[7]

Örnekle açıklamak gerekirse, şu yazılabilir: Büyük Ayetullah Ebul Kasım el Hoyi, yaklaşık 60 yıl boyunca Şii dünyasının esas başvuru makamında oturdu. Bu süre içinde onlarca milyon mürit, kendisine "hums" denen beşte birlik vergi verdi. Sunulan vergilerle gerçekleştirilen devasa kuruluşlar, vakıflar ve projeler, onun 1992'deki ölümünden sonra tartışma konusu oldu. Miras kime ait olacaktı? Kimine göre mirası, oğlu Abdulmecid el Hoyi devralmalıydı. Ulu Ayetullah Ali el Sistani ve benzerlerine göre ise bu miras kişisel çabayla elde edilmiş değil, halkın verdiği hums sayesinde ortaya çıkmış bir mirastı. Dolayısıyla Büyük Ayetullah'ın oğluna bırakılamazdı. Ayrıca, böyle bir mirası devralıp yönetebilmesi için, oğul Abdulmecid'in "içtihat" derecesini/mertebesini geçmiş olması gerekirdi.[8]

Şiilikte Usuli-Ahbari Ekolü

Iraklı Şiilerin önemi sadece sayısallıklarında değil, Kerbela, Necef, Kâzımeyn ve Samarra gibi Şii dünyası açısından kutsal kentlerde bulunuşlarından da ileri gelir. İslami-Şia edebiyatında "etabat" (kutsal makamlar) diye adlandırılan ilk üç kent, Şiilerce çok makbul olan dini önderlerin (İmamlar) türbegâhlarını barındırdığından, buralar Şii Hacılar ile Şia fıkhına göre eğitim almak için giden öğrencilerin eğitim merkezleridir.

Kerbela ve Necef'teki Şii din adamları 18. yüzyılda "ahbari" ile "usuli" diye iki kutba ayrıldı. Ahbari ekolünden olanlar; din ve ibadetle uğraşmaya, Gaip 12. İmam Mehdi gökyüzünden yeryüzüne inene kadar toplum ve siyaset işlerine karışmamayı savunuyorlardı. Usuli akım yandaşları ise, "Beklenen İmam Mehdi gelene kadar boş oturmanın anlamsızlığını vurguluyor; Mehdi'ye vekâleten din ve dünya işlerinin ulema tarafından yönetilebileceğini vurguluyorlardı. Ka-

nun kaynağı olarak "ulema hükümlerini ve sağduyusunu" esas alan "Usuli"ler bir yanda, "Hz. Muhammed hadisleri (sözleri) ile imamları" (Şii mezhebinin tarihsel önderleri) esas alan Ahbariler öte yanda duruyordu. Usuli akım, Ahbari akıma karşı kesin zafer kazanınca, "Şii inancındaki müçtehitler (teorik önderler, din bilginleri) ekonomik konumlarını sağlama alıp üstünlük sağlamış oldular."[9] Sadece ekonomik değil, ayrıca siyasi/ideolojik/toplumsal üstünlük de müçtehitlere verilmiş oldu. Çünkü müçtehit, sıradan bir din adamı yerine konmaktan çıkarılıp, kişilerin büyük saygı ve hürmetine layık bir konuma sokulmuştur. Buna Mukallid denilir. Sıradan insanlar, mukallide saygı duyup ona itaat (taklit) etmekle yükümlüdürler. İtaatkârların adı ise mukallat'tır. Şia inancını böyle yorumlayıp müçtehit âlimlerin konumunu yükselten kişi, Ağa Muhammed Bekir el Behbehani (1707-1791) olmuştur. O, Ahbari akımının "sadece Peygamber ve İmamlar taklit edilir" yolundaki tefsirine karşı çıkıp şöyle demiştir: "Gaip imam (El İmam el Gaib) henüz bulunmadığına göre, O'nun yeryüzündeki temsilcisi müçtehitlerdir. Bu müçtehitler, Kayıp İmam adına kimi meselelerde karar vermede, şeriata uygun zekât alma ve dağıtmada, cihat ilan etmede yetkili olabilirler. Böylelerine taklit (itaat) farzdır." El Behbehani, sadece teorik tartışmalarla kalmayıp Ahbari akıma karşı (yandaşlarından oluşan çeteler aracılığıyla) Kerbela'da büyük bir şiddet ve bastırma hareketine de girişmiştir.[10]

Böylece Usuli akımın Ahbari akıma karşı zaferi, müçtehitlerin siyasi, toplumsal ve dini makamlarını sağlamlaştırıp giderek daha fazla oranda din âliminin siyasi hayata karışmasının yolunu açmıştır.

Necef'te Ayetullahlar Kavgası

Şii dünyasında yaşamsal bir rol oynayan Necef, kitlelerin ruhi şekillenmesinde ve hassas anlarda kaderi belirleyici kararlar almasında El Ezher (Mısır) ile El Zeytune (Tunus) kurumlarının oyna-

dıklarından daha etkin bir rol üstlenir. Bu nedenle, Osmanlı padişahı Abdülhamit II, Şii ulemayı karşısına almamak uğruna Necef yöresine dini yardımlar yapılması, yayınlar gönderilmesi yönünde ferman çıkarmıştı. Necef'in bu yaşamsal önemi, aynı zamanda Şii İlim Havzaları'nı üç büyük sorunla karşı karşıya bırakmıştır: *Bir*; içtihat kapısı kapanmayan Şii mezhebinde çağa ayak uyduramayan ayetullahların bağnaz despotizmi. *İki*; İlim Havazaları'na ve ayetullahlara sunulan hums (beşte bir vergi) ve benzeri gelirlerin, nereye ve nasıl sarf edildiğine dair bir denetim mekanizmasının bulunmamasının yol açtığı yolsuzluklar. *Üç*; halk üzerinde böylesine etkili makamlarda oturan ayetullahlara içeriden (Irak iktidarları) yahut dışarıdan (İran, Suudi Arabistan, ABD, İngiltere gibi) yapılan türlü çeşitli müdahaleler.[11]

Şiilerin dini hiyerarşisine yönelik dış müdahaleye ilişkin üç önemli örnek sunalım:

Bir: İran Şahı, dini başvuru makamının (ulu ayetullahlık: mercaiyet) Kum şehrinde bulunmasını kendi rejimi için tehlikeli bulduğundan, Necef'teki Irak asıllı ayetullahların bu makamı teslim almalarını, dolaylı biçimde istemişti.[12]

İki: 1990'lardaki Baas yönetimi, ayetullah kesimine hep kuşkulu yaklaşmış, onları etkisiz kılmak amacıyla elinden geleni yapmıştı. Mesela El Hoyi'nin oğlu Seyyid Muhammed Taqi, Kerbela ziyareti dönüşünde Temmuz 1994'te şaibeli bir trafik kazasında öldü. Üç ünlü din adamı faili meçhul cinayete kurban gitti. Ayetullah Şeyh Murtaza el Burujerdi (Nisan 1998), Büyük Ayetullah Şeyh Mirza Ali el Garawi (Haziran 1998), Büyük Ayetullah Muhammed el Sadr (Şubat 1999). Ayetullah Şeyh Beşir el Hüseyni el Necefi ise, Ocak 1999'da bir suikasttan kıl payı kurtulmuştu.

Saddam yönetimi, 1991 yılında Şii din adamları ile talebelerine karşı bir tutuklama furyası başlattı. Tutuklanan 108 kişi arasında dönemin Şii ruhban sınıfının en üst mertebesindeki Büyük Aye-

tullah Ebu'l Garip el Kasım el Hoyi, 10 aile bireyi ve 8 yardımcısı da bulunuyordu. El Hoyi salıverildi ancak ev hapsine alındı; mecburi ikameti sürerken Ağustos 1992'de öldü. Şii dünyasının ruhani liderliğini 1970'te Ulu Ayetullah Muhsin el Hekim'den devralan El Hoyi'nin kutsal makamına, 1992'de Seyyid Ali el Sistani seçilmişti.

1991'de tutuklanan Ayetullah Hüseyin Bahr-il Ulum, Haziran 2001'de şüpheli biçimde hayatını kaybetti.

Üç: Ayetullah el Hoyi'nin Londra'da oturan oğlu Ayetullah Abdulmecid, Amerikan-İngiliz desteğine en fazla mazhar olan din adamıydı. Görece liberal Şii çevrelerin kurdukları Londra merkezli El Hoyi Vakfı'nın başkanıydı. Saddam sonrası Irak'a döndüğünde, Hz. Ali'nin türbegâhında, büyük olasılıkla Muqtada el Sadr yandaşlarınca 2003'te bıçak darbeleriyle katledildi.[13]

Başka bir anlaşmazlık örneğine bakalım: Abdulmecid el Hoyi ile başta Ulu Ayetullah el Sistani olmak üzere birçok Necef uleması arasında, Amerikan işgalinden (2003) sonra büyük ve sonu kanla biten kavgalar yaşanmıştı.

El Sistani çevresinden bir din adamı, El Hoyi'nin katledilmesinden bir gün önce şöyle demişti: "Londra'dan Necef'e gelen El Hoyi, İngiltere'nin memuru gibi hareket etmekte, Şii ulema arasına nifak sokmaktadır. Halkın Amerikan askerlerine karşı başkaldırısını engellemeye çalışmaktadır."

Tartışma bununla sınırlı kalmadı; Abdulmecid el Hoyi'nin Londra'daki gizemli yaşamı, İngiliz ve Amerikalı yetkililerle şaibeli ilişkileri ve işgal sonrası Irak'a gizlice girmesi de birçok spekülasyona yol açtı. Sürgün yıllarında, El Hoyi'nin İngiliz ve Amerikalılarla birlikte Irak'ı işgal planına katıldığı, bazı muhalif Iraklı oluşumlara para yardımı yaptığı, öteden beri biliniyordu. Ayetullah babasının ölümünden sonra 'İlim Havzası'ndan kalan büyük meblağların, oğul El Hoyi tarafından nasıl çalındığı ve çarçur edildiği de üstü örtülemeyecek iddialardan sayıldı.[14]

Muqtada el Sadr ve yandaşlarının gözünde, Abulmecid el Hoyi, Batı ve İngiliz ajanıydı; Londra'dan tank üzerinde getirtilmiş Iraklı Hamid Karzai'ydi.

Öte yandan Necef'teki Şii ayetullahlar arasında yenilikçi-gelenekçi, İran kökenli-Irak kökenli, yerli-yabancı, az ilim sahibi-çok ilim sahibi, Necef (Irak) çizgisi-Kum (İran) çizgisi, El Sadr Ailesi-El Hekim Ailesi gibi ayrımlar, bölünmeler yaşanabiliyor. Bu ayrımlar, özellikle en büyük başvuru makamına yani mercaiyet denilen üst mertebeye en yetkin kişinin seçilmesinde tayin edici rol oynayabiliyor.

Somutlaştıralım: Iraklı olmayan Büyük Ayetullah El Sebzevari öldükten sonra, Irak-Arap kökeniyle pek övünen Ayetullah Muhammed Sadıq el Sadr, kendisini ulu makama aday göstermişti. Fakat çoğu yabancı kökenli ayetullahlar, kendisinin bu makama geçmesine itiraz ettiler. Reddedilen El Sadr ise, anılan ayetullahların Iraklı olmalarından yola çıkarak, onların adaylıklarına karşı çıkmıştı.

1998'de ulu makama talip olan ayetullahlar arasındaki rekabet ve suçlamalar yeniden alevlendi. M. Sadıq el Sadr, kuşkulu bir trafik kazasının kurbanı olan Şeyh Ali el Garawi'yi, ölümünden birkaç önce, "sübyancılık" ile suçlamıştı. Oysa Şeyh el Garawi'nin "halim selim biri olduğu ve din ilminde bilge kişi sayıldığı" genel bir kanaat idi. Ayetullah El Sadr'ın, rakibi El Garawi'nin kutsal makam camilerinde namaz kılmasını önlemek gayesiyle, emniyet güçlerini kışkırttığı yolunda dedikodu ortalığı kaplamıştı.

Öteden beri amansız rakip sayılan El Sadr ile El Hekim ailelerinin, birbirlerine ölümcül tuzak kurdukları da, çok bilinen iddialardandır. Bu konuda, "Muhammed Sadıq el Sadr'ın katlinden Saddam yönetiminin değil, El Hekim ailesinin dini önderlerinin sorumlu olduğu" hakkında ciddi işaretler bulunmaktadır.[15]

Şia hiyerarşisi, daha önce de görüldüğü üzere, meslektaşı âlimlerin saygınlığını tanımak suretiyle ortaya çıktı. Bir âlime "mercaiyet"

unvanını kazandıran da, bizzat bu saygı kademesi ve otorite olmuştur. Bilinen ilk "mercaiyet", Şeyh Hasan Necefi (1786-1850) olup, *Cevahir-ül Kalem* adıyla kitap yazdığından kendisine *Sahib-ül Cevahir* (Cevher Sahibi) denilmiştir. Ondan sonra Ulu Makam (mercaiyet) bir müddet kapalı kalmış, izleyen süreçte Necef kentinde yaşayan Şeyh Murtaza el Ensari (1806-1864), Sahib-ül Cevahir tarafından makama atanmıştır. Aslında bu, istisnai bir olaydı; çünkü mercaiyet atanma yoluyla değil, seçim yoluyla gerçekleştirilir.[16]

Irak'ta dini ve sosyal alanda toplum üzerinde hükümran olan 5 ulu ayetullahın adları şöyle sıralanabilir:

El Seyyid Ali el Sistani: 1930 Meşhed (İran) doğumludur. Ailesi Safavi yönetiminden beri dini makamlarda görev almaktadır. Önce Meşhed kentindeki "ilim havzası"nda dini eğitim aldı, bunu Kum (İran) kendindeki medrese eğitimi izledi. 1951 yılında gittiği Necef'te üstadı ve hocası Ulu Ayetullah Ebul Kasım el Hoyi'den ders alarak yetkinleşti. 1992'de hocası El Hoyi vefat etti. Yerine geçmesi gereken Muhammed Sadıq el Sadr, diğer ayetullahların onayını alamadı. Fakat El Sadr, Baas iktidarının hışmına uğrayıp katledilince, El Sistani için "ulu Ayetullah" makamının yolu açılmış oldu.

Dünyanın her yanında mukallidleri (müritleri) bulunan El Sistani'ye denizaşırı ülkelerden her yıl milyonlarca dolar hums vergisi ve benzeri ödentiler aktarılıyor. Bu nedenle Kum şehrinde 35 bin, Meşhed'de 10 bin ve İsfahan'da 4 bin öğrenciyi ilim havzalarında okutabiliyor. Ayrıca yurtiçi ve yurtdışında kendi görüşlerini hemen her mekânda (çarşı, pazar, cemai ve dini kurslarda) aktarmakla yükümlü vekilleri bulunuyor.[17]

2002 yılında, yani ABD'nin ülkeyi işgal etmesinden bir yıl önce, namaz kıldırmaktan alıkonulmuş ve Necef'teki evinde mecburi ikamete tabi tutulmuştu. O sırada ileri sürülen gerekçe, hayatına

yönelik suikast girişimiydi. Bu konuda bilinen tek şey, 1996'da Necef'teki evine yapılan saldırıda El Sistani'nin kendisinin değil ama birkaç hizmetlisinin ölmesiydi.

Irak'taki diğer büyük ayetullahlar şöyle sıralanabilir:

Muhammed Said el Hekim: İslam Devrimi Yüksek Meclisi (İDYM) örgütü lideri Ayetullah Muhammed Baqr el Hekim'in amcası olmakla birlikte, İDYM ile işbirliği yapmadı. El Sistani'ye daha yakın duruyor. Amcazadesi Ayetullah Muhsin el Hekim, 1955-70 yılları rasında Şii dünyasının ruhani lideri ve İran'ın ölmüş lideri Ayetullah Humeyni'nin akıl hocasıydı. Araplaşmış olmasına rağmen uzak ataları Hint kökenlidir.

Muhammed İshak Fayyad: Afganistan kökenlidir. Kendine ait bir İlim Havzası vardır. Siyasetle pek az ilgilenmektedir.

Beşir Hüseyin el Necefi: Pakistan kökenlidir. Ender olarak siyasi konulara değinir. Necef'te bir İlim Havzası sahibidir.

Ayetullah Muhammed el Yakubi: Arap kökenlidir. Fazilet Partisi isimli İslamcı bir olşumun ruhani lideridir.

Ayetullahlar ve İşgal Güçleri

Birinci Dünya Savaşı sırasında İngilizler Irak'ı işgal ettiklerinde, karşılarında politikleşmiş ve siyasi hayata epeyce karışmış Şii ulemasını buldular. O tarihte, Seyyid Kasım Yezdi, mercaiyet (Ulu Ayetullah) makamında bulunuyordu. Yezdi, esas olarak İngilizlerle iyi geçinmeye ve idarei maslahatçılık yapmaya çalıştı. Çünkü Osmanlı döneminde Şiiler, Sünni Şeriat Mahkemeleri'nin emri altındaydılar. Oysa İngilizler, onların dini/hukuki bağımsızlıklarını vermişlerdi.[18]

Yine de Şiiler, bir süre sonra, çeşitli etkenlerle İngilizlere karşı ilk direniş örgütünü oluşturmaktan geri kalmadılar. Necef ve Orta Fırat bölgesinde **Cemiyet-ül Nahdat-il İslamiye** (İslami Diriliş Cemiyeti) kuruldu ve aşiretlerle bağlantıya geçildi. 1918 başlarında si-

lahlı direniş başlatıldı. İngilizler, isyancıları tenkil ettiler; önderlerden Seyyid Muhammed Bahr-ül Ulum ve Şeyh Muhammed el Cevahiri'yi Hindistan'a sürdüler.[19]

"Adının resmen açıklanmaması kaydıyla İngilizlere güven veren" Seyyid Kâzım Yezdi, Şiilerin aykırı hareketler yapmaması için çalıştıysa da, çoğunlukla İngiltere yetkililerinin verdiği görevlerden kaçınmaya özen gösterdi.[20]

Öte yandan, Şii ulema, her ne olursa olsun, "kâfir bir millet (İngilizler) tarafından yönetilmek istemiyordu."[21] Bununla birlikte, 1920'deki İngiliz karşıtı ayaklanmada Şii bir avukat olan Cafer Ebu el Timmam ön plana çıkmayı başardı. İngilizlere muhalefetin öncülüğünü yapanlar arasında olan El Timmam, Bağdat'a göre nehrin karşı kıyısındaki Kâzımeyn'de ulema arasında yandaş buldu. Daha önce 1906 Anayasası lehine görüş belirten Ayetullah el Mehdi el Halisi'nin oğlu Muhammed ile Seyyid Muhammed el Sadr işe önayak oldular. Siyasi muhaliflerle işbirliği yapan ulemanın bir kısmı, İngilizlere sadık kalacağına söz verdi ve her şeye rağmen Müslüman olan Şerif Hüseyin'e bağlılığı" yeğledi.[22]

Kerbela'daki radikal kesimin en belirgin ismi Mirza Muhammed Taki Şirazi'nin (ilk Ulu Ayetullah'ın) oğlu Muhammed Rıza idi. Şubat 1918'e kadar Samarra'da yaşayan Rıza, Yezdi ile farklı görüşlere sahipti. İngiliz karşıtı faaliyete katılmak için Necef ve Kerbela gibi yerleri gezmesi gerekirken yaşlılığından ötürü fazlaca kıpırdayamıyordu. Muhammed Rıza Şirazi, 1919 başında Kerbela'da İngiliz karşıtı gizli bir cemiyet kurdu. Amaç, "İngilizleri bölgeden çıkarıp yerine bir Müslüman hükümdarın yönetimini kurmaktı." Bu gayeyle kaleme alınan fetva (İngiliz hükmü kâfirliktir), on yedi din âlimi tarafından daha imzalandı. Aynı anda Şeyh Fethullah el İsfehani (Şeyhul Şeria olarak bilinir) ile ortaklaşa, Mezopotamya halkının kendi kaderini tayin hakkı için Wilson'a başvuru yapıldı. Wilson'un istenen hakları vereceğinden çok emin olan Şii radikalleri ve ulema,

İngilizlerin çekilmesinden sonra Mezopotamya'nın siyasi hayatında çok önemli rol oynamaya hazırlanıyorlardı.[23]

Yani, yönetim erkine sahip olmaya hazırlanan bu kesim, bir taraftan da silahlı ayaklanma hazırlıkları (aşiretler, milliyetçiler ve ulema) yapıyordu. En belirgin din âlimleri şunlardı: Seyyid Alvan el Yasiri, Seyyid Muhammed Rıza el Safi, Seyyid Gati el Avadi ve kabile reisi (Fatla) Abdulvahid el Hac Sikar. Yezdi 1919'da vefat edince, M. Rıza Şirazi onun yerine Ulu Ayetullah oldu. Bundan sonra ulema ile aşiretler, İngilizlere karşı silahlı direniş kararı aldılar. Nisan 1920'de Necef'te büyük bir toplantı yapıldı. Mayıs ayında ise Necef'te Kerbela'da Ebu'l Kasım Kaşani'nin evinde toplanıldı. Üst düzey âlimlerin toplantı ve müşavereleri sonucunda, "direnme için gereken icazet" alınmış oldu. Haziran 1920'de ayaklanma fiilen başladı. İngilizler başkaldırıyı bastırdılar, "ulema, şans oyununda kumar oynayıp kaybetmişti."

Bu kötü talih, siyasi ayaklanmalara kalkışan Şiilerin peşini hiç bırakmayacaktı.[24] 1922'deki İngiliz-Irak anlaşmasında ise, Kral Faysal'ın gizli desteğini alan ulema (aslında kral, Şiilerden pek hoşlanmazdı ve sıkı İngiliz işbirlikçisiydi), yeniden bir ayaklanma denemesine girişti. Fakat İngilizler, ulemanın önde gelenlerini yurtdışına sürdüler. Ekim 1922'de Kurucu Meclis seçimleri yapıldığı sırada, bunu, "İngiliz-Sünni rejim arasında güç denemesi" olarak değerlendiren Şii Ulema, seçimlere katılmama yolundaki fetva verdi. Şii toplumu, seçimi boykot etti.[25] Kasım 1922'de Abdulmuhsin Sadun başbakan olunca (kendisi aristokrat bir aşiret çocuğuydu ve ailesi iktidarda hep söz sahibi olmuştu), ulema ile mücadelede ısrar etti. Bir kısmını Irak'tan sürdü. Bir kısım ulema, sürgün edilenlerle dayanışma babından kendilerinin de İran'a sürülmelerini istedi. Dayanışmacılardan Şeyh Fethullah el İsfehani ile Naini, Kral Faysal'dan af dileyip bir daha siyasete karışmama sözü verdiklerinden, 1924 yılında Irak'a dönmelerine müsaade edildi. Sey-

yid Muhammed el Sadr bile af diledi; döndükten sonra, senatör ve ardından kısa bir süre için başbakan oldu.[26] Orta Fırat kesimindeki ayaklanmaların önderi Ebu'l Kasım Kaşani, kaderin bir cilvesi sonucu II. Dünya Savaşı sonrasında İran'a kaçarak Rıza Han'ın baş destekçisi oldu. Naini de daha önce İran'a kaçmış, eski radikal tavrını bırakmıştı. Ayaklanmaya ilişkin teşvik edici eski makalelerini gizleyip yakmış ya da dağıtılmasını (1929'da bir Şii dergisi olan *İrfan,* bu makaleleri yayımlıyordu) engellemişti. Kaşani, II. Dünya Savaşı sırasında, İran'da Nazi yanlısı Şii bir şebeke oluşturdu. Ancak Almanlar yenilince, şebeke yeraltına çekildi veya dağıtıldı. Kaşani de bir süre hapiste yattı.[27]

Kaşani, 1949'da Muhammed Rıza Şah'a yönelik bir suikastta parmağı olduğu savıyla İran'dan sürüldü. 1950'de geri döndü ve milliyetçi Başbakan Musaddık'ın destekçisi oldu. Onun kurduğu "Fedaiyan-i İslam" (İslam Fedaileri) örgütü, Başbakan Razmara'ya bir suikast düzenledi. Musaddık'tan makam uman Kaşani, beklediğini bulamayınca başbakana muhalif oldu. Onun aleyhinde "ölüm fetvası" verdi. Musaddık'ın düşüşünden sonra ortada kalan Kaşani, bu kez Şah rejimince tutuklanıp sorgulandı ve cezalandırıldı. Ancak o sırada Ulu Ayetullah makamında bulunan Ayetullah Burujerdi, "bağışlanması için" Şah makamına çıkınca affedildi.[28]

Irak, 2003 yılındaki Amerikan ve İngiliz kuvvetlerince işgal edildi. Kum (İran) ayetullahlarının hepsi işgale karşı tutum aldılar. Necef ekolünden olan Lübnanlı Ayetullah M. Hüseyin Fadlallah, Hizbullah ile birlikte işgale karşı direnmeden yanaydı. Ancak Iraklı ayetullahların hemen tümü (El Sistani, El Hekim ailesi mensupları) direnmek değil, Amerikan yönetimiyle iyi geçinmek ve işbirliği politikası izlediler. Sadece köklü El Sadr ailesinden gelen genç Muqtada 2003-2008 yılları arasında Amerikan karşıtı bir çizgi gütmek ve işgal kuvvetleriyle ara sıra çatışmakla beraber, yine de Amerika'nın kurduğu sistem içinde yer aldı ve Şii koalisyona katıldı.

Irak'a Özgü Şii ve Sünni İslamcılığı

Amerikan askerlerinin çekilmesinden sonra Irak'taki Sünniler ve Şiiler üzerinde etkili olmaya çalışan birçok ülke bulunuyor: İran, ABD, İngiltere, Suriye, Türkiye, Suudi Arabistan, Kuveyt, Ürdün ve Mısır dikkati çekiyor. Türkiye-S. Arabistan-Mısır-Ürdün dörtlüsü, İran'ın etkisini kırmak amacıyla "Şii Hilali"ne (Lübnan, Irak ve İran'daki Şii faaliyetleri) karşı tutum alabiliyorlar. Bu konuda, ABD ve İngiltere'nin teşvik ve desteğini gördüler.

Bu olgulara rağmen Iraklı Sünniler ve Şiilerin kendilerine özgü birtakım niteliklerine değinmek yerinde olur:

Bir: Baas iktidarı zamanında askeri, güvenlik ve tarımsal ıslah programı gibi gerekçelerle Şattülarab bölgesindeki Şiilerin topraklarına el konuldu; su kanalları değiştirilmek suretiyle doğal tarım alanlarının altyapısı değiştirildi. Yeni güvenlik bahanesiyle ise Şii toplumundaki aşağıdaki faaliyetler yasaklandı yahut kısıtlandı:

Cuma namazlarının toplu kılınması; cami kitaplıklarından kitap ödünç alınması; hükümet kontrolündeki radyo ve televizyonlarda Şii mezhebine uygun dini programların yayınlanması; Şii mezhebine ilişkin kitapların basılması; Baas Partisi'nce gerçekleştirilenler dışında Şii cenaze törenlerinin düzenlenmesi; bu amaçla Kur'an ve mevlit okunması; Şiilerce kutsal sayılan dini tören ve anma münasebetlerinin gerçekleştirilmesi; hükümetçe belirlenen hutbelerin dışında hutbe okunması; vaaz sırasında da mutlaka terörist İslamcılara (illegal Şii siyasi hareketleri) küfreden vaazlar verilecekti.[29]

İki: Baas iktidarının 2003'te işgalci Amerikan-İngiliz kuvvetlerince devrilmesinden sonra, yüzyıllardan beri kenara itilmiş Şii toplumu hızlı biçimde din eksenli politik bir kimliğe kavuştu ve ülke çapında söz sahibi oldu. Sürgünde (İran, Suriye, Ürdün ve Avrupa'da) yaşayan politik hareketler ülkeye döndüler. ABD yönetimiyle aşk ve nefret ilişkisini sürdürdüler. İşgal döneminde özellikle Şii Ule-

ma sahne önünde yer aldı. Böyle bir ortamda laik veya dünyevi Şii kimliği yerine mezhepsel kimlik ön plana çıktı. Şiilik, toplumun siyasi çevrelerine egemen oldu. Şiiler, kendilerini Sünnilere karşıt bir zeminde tanımladılar.

Üç: Gerçekte günlük politikalardan uzak durmayı bir gelenek haline getirmiş olan Iraklı Şii ulema, sadece ulus çapındaki yaşamsal ve hassas konularda devreye girme ilkesini benimsemektedir.

Iraklı ayetullahların büyük bir bölümü, İran eski lideri Humeyni'nin devlet işlerinin din adamlarınca yönetilmesi (velayet-i fakih) tezini benimsemiyor. Bu tezi ülkeye özgü buluyor ve bu kuralın Şii dünyasını bağlamadığını söylüyor. Humeyni'nin "velayet-i fakih" ilkesine karşı çıkıyorlar. Humeyni'nin bu tezini, Şii gelenekten bir kopuş olarak değerlendiriyorlar.

Dört: Irak ve İran Şiileri arasında kültürel bağlar bulunduğu gibi evlilik yoluyla akrabalıklar da yaygındır. Buna rağmen Iraklı Şiiler Arap yani milli kimliklerine daha fazla bağlıdırlar; onları "mezhepçi" dolayısıyla "İran yandaşı, Fars kültürünün taşıyıcıları ve İran mollalarının uşakları" gibi gören anlayışların yanlışlığı, İran-Irak Savaşı (1980-88) sırasında kanıtlandı: Örneğin 1982'de İran birlikleri Irak'ın Şii bölgelerini ele geçirince, Şii inançlılar Saddam yönetimine karşı asla ayaklanmadılar. Tersine; astsubayların dörtte üçünün Şii olduğu Irak ordusu, İran birliklerine karşı ölümüne direndi. 1982 İran hücumunu önleyip karşı saldırıya geçen birliklerin generalleri Şiilerdi.[30]

Beş: Başbakan ve Şii Davet Partisi Başkanı Nuri el Maliki, 2007 yılının büyük bölümünü İran'ın Irak'taki etkisini azaltmaya ayırmıştı. İran, ona karşı Muqtada el Sadr kozunu oynadı ancak El Sadr yandaşları da, İran'ın saflarına nüfuz etmelerinden tedirgin oldular.

Altı: Iraklı Şiiler, belli ölçülerde bir tür din devleti kurulmasına destek verseler bile, "molla yönetimi veya rejimi" konusunda İranlı mezheptaşları kadar hevesli değildirler.

Yedi: Iraklı Sünni ve Şii İslamcıların doğal olarak veya otomatik biçimde ABD düşmanı olduğunu söylemek zordur. Sözgelimi Iraklı Şiiler, Amerikan işgali sonrasında iktidara ortak olabildi. Dolayısıyla Amerikan askerinin varlığı konusunda, diğer İslamcı gruplara oranla daha hoşgörülü davranmaktadır. Sünni ve Şiilerin ortak paydası şudur: Müslüman olmayan işgalcilere karşı ülkenin Müslüman kimliğini korumak!

Sekiz: Bastırıcı bir aygıtın yokluğu ve gerçek rakiplerin sahnede bulunmayışı nedeniyle, işgal sonrası Irak'ta İslamcılar mantar gibi türediler; yükselen bir akım haline geldiler.

Dokuz: Irak'taki İslamcılığı, diğer ülkelerden ayıran temel özellik şudur: Politik İslam, mezhepsel ve etnik tarzda örgütlendi: Şii örgütleri, Sünni oluşumları ve Kürt İslamcıları kendi aidiyetlerinin çizgilerini aşamadılar. Kişisel, siyasal ve sosyal düzlemdeki bazı istisnalar dışında, sözü edilen mezhepçi veya milliyetçi İslamcılar arasında ittifak ve güçbirliği yerine, sert rekabet ön plana çıktı.[31]

On: Iraklı Sünni ve Şii dini hareketlerin aşiretçi bir zemini vardır. Dolayısıyla dünyaya bakışları da aşiretçilikle malûldür.[32]

Şiiler, Yönetim ve Mezhepçilik

Irak'taki karmaşık etnik, dini ve mezhebi yapı; genelde ortak mücadele şartlarına pek elverişli değildir. Yaklaşık bin yıllık Şia-Sünni çatışmasının tohumları, Irak'ta atıldı. Dolayısıyla, özellikle iç düşmana karşı (diyelim ki her dönemin siyasi iktidarına karşı) mücadelede, mutlaka taraflardan biri etnik (Kürt-Arap) veya (mezhepsel Şii-Sünni) kimliğe bölündü. Bir yanda tarafların evrensellik iddiaları (İnsan hakları, Arap-Kürt-Asuri halkların birliği ve Irak milliyetçiliği ya da İslam ümmetçiliği); öte yanda, ister istemez yaşanılan dar pratik ve partikülarizm (mezhepçilik, hizipçilik; yani Şii muhalifler ile Sünni yönetenler).

Şiiler, mezhepsel ve sınıfsal açıdan ezilen bir topluluktur. Osmanlı yönetimi Şiileri ruhban takımını "İran işbirlikçisi" gibi görür, bundan ötürü bu ülkeye Sünni meşrepli yöneticileri tayin ederdi. Bu atama politikası, I. Dünya Savaşı sonrasında Irak'ı işgal eden İngiliz yönetimince sürdürüldü. İngilizler Şii topluluğun ibadet hakları üzerindeki eski baskı ve kısıtlamaları (Sünni Osmanlının uyguladığı) kaldırdı ama ülke yönetimini Sünnilere emanet etti.

1940'lı ve 1950'li yıllarda Irak Komünist Partisi, bütün öğeleri toplar gibi oldu; ancak çok geçmeden mutlaka bir tarafa (yönetime ya da Kürt ve Şiilere) yaslanmak zorunda kaldı.

Bin yıllık Şii-Sünni mücadelesinde Irak toprağında Şiilere önemli kazanımlar verilmediği gibi, Şii politikacılar ve şahsiyetler de yönetimde hak edilen yere gelebilmiş değiller.

Şiiler, kendi çıkarlarını sistematik biçimde başkent Bağdat'ta temsil edecek birini bulamadılar.[33] Bir veya iki tanınmış kişi Irak kabinesinde ara sıra yer almışsa da, hiç etkileri olmadı. Şii önderlerden 1920'lerde ayaklanmalara katılıp istenileni elde edemeyenler arasında Rıza el Sahibi ve Avukat Cafer Ebu el Timmam'ı sayabiliriz. Bu sonuncusu, 1936 yılında Hikmet Süleyman'ın giriştiği askeri darbeye katılınca, kısa süre için yükselme şansı elde etti; maliye bakanı oldu. Ancak, çabuk azledildi. El Sahibi ise II. Dünya Savaşı yıllarında kurulan Birleşik Halk Cephesi'nin aktif elemanı olup kısa dönemli bakanlık yaptı. O da başarılı olamadı. En tepeye yükselen kişi, panarap ve Nazi yanlısı Musenna Kulübü'nün (1941'de dağıtıldı) önde gelenlerinden olup aşırı Arap milliyetçileri bir araya getirerek İstikbal Partisi'ni kuran Muhammed Mehdi Kubba'dır.[34] Kendisine bağlı Şii ulemayı da yanına çeken Kubba, 1948-58 arasında gerek İngilizlerle görüşmelerde, gerekse ülkenin iç istikrarsızlığında büyük rol oynadı. Abdulkerim Kasım 1958'de iktidara geldiğinde, Kubba, Bağımsızlık Konseyi'nin üç üyesinden biri olarak atandı.

Bir başka Şii şahsiyet ise, 1947-48 ayaklanmaları sırasındaki "Kriz Hükümeti"nde dışişleri bakanı olan Fazıl Cemali'dir. Cemali, 1953 ve 1954'te görev aldı. Ancak gerek Cemali gerekse Kubba, resmen Şii temsilcisi değillerdi; Sünni damgalı Bağdat hükümetleri içinde eriyen iki zat idiler.[35]

Cemali, II. Dünya Savaşı sonrasında başbakanlık makamına ulaşabilen dört Şii'den biridir. Ötekiler sırasıyla; Abdulvahid Murcan (Nuri Said'in takipçisiydi), Salih Cebr ve Seyyid Muhammed el Sadr'dır. Bunlar arasında Şii çıkarlarını gözetebilen veya öyle davranan tek kişi Salih Cebr olmuştur. Kraliyet rejimi sürseydi, Şiilerin durumu ne olurdu; pek bilinmez, ama 1960'larda yükselen Arap milliyetçiliği (Nasırcılık, Baasçılık), Şiilerin gelişimine ve kendilerini ifade etmesine büyük darbe vurmuştur. Özellikle Irak Baas Partisi'nin 1968'den itibaren iktidara el koyması, Şiiler açısından zor ve kahredici bir dönemin başlaması anlamına geldi. Şii din kurumları, aşamalı biçimde merkeze boyun eğdirildi ve gösterilen tepkiler kanlı yöntemlerle bastırılıp susturuldu.[36]

Irak'ta Sünnilik, hep iktidarlara yakın olmuş ya da bizzat iktidarların dayandığı bir inanç zemini yaratmışken; Şiilik, daha çok muhaliflerin görüşünü yansıtmıştır. Mezhepsel kavga ve ayrılıklara son vermek amacıyla ilk resmi girişim, dönemin İran şahından gelmiştir. 1743 yılında İran hükümdarı Şah Nadir, Basra kentini kuşatıp Bağdat'ı da işgal etmekle tehdit etmişti. O sırada Irak'a egemen olan Osmanlı, Sünni/Hanefi temelde ülkeyi yönetmekteydi. Şah Nadir, Osmanlı'ya karşı diplomatik (dinsel söylemle) bir mevzi kazanmak ve gelecekte hükmü altına almayı düşündüğü Irak'taki Sünni kesimin direnişini kırmak için, ünlü Fıkhi Kongre'yi topladı.[37] İran hükümdarı, geçmişte Osmanlı yönetiminden, Şii Caferi mezhebini de İslamın dört mezhebi gibi resmen tanımasını istemiş ancak red cevabı almıştı. Bunun üzerine Necef'te hazırlık yapan Şah Nadir, Şii ve Sünni ulemayı bir araya getirip İslam mezhepleri arasındaki ay-

nlıkları gidermek ve belli bir uzlaşma sağlamak gayesini güden Fıkhi Kongre'yi topladı.

Necef'teki Fıkhi Kongre tartışmalarına birçok yerden sayısız din âlimi (Sünni ve Şii) katıldı. Kongre'nin ayrıntılı betimlemesi ve izlenimleri, Iraklı Sünni bir fakih (din âlimi) olan Şeyh Abdullah el Suveydi tarafından kaleme alındı. El Suveydi'nin izlenimleri, nesnelliğe yakındır.[38] Uzun tartışma ve karşılıklı fikir yürütmelerden sonra, "Kongre Ortak Bildirgesi", 13 Aralık 1743'te yayınlandı. Sünni ve Şii din âlimleri, ertesi günü hep birlikte ortak cemaatler halinde namaz kıldılar. Gelgelelim, yüzyılların kini ve nefreti üzerine temellendirilen mezhepsel ayrılıkları birden silmek mümkün değildi. "Ortak Bildirge" uzlaşmacı olmasına rağmen, varılan anlaşma ölü doğmuş gibiydi. 1747'de Şah Nadir bir suikasta kurban gidince, "anlaşma kâğıt üzerinde bir yazı olarak" kaldı.[39]

Girişimin böylesine kısır kalması, aynı zamanda Irak Şii-Sünni kutuplaşmasının önemli bir köşe taşıdır. O tarihten beri, hemen tüm İslamcı kesimler evrensellik iddiasında bulunurlar. Ama kaçınılmaz biçimde partikülarizm (hizipçilik, mezhepçilik) zeminine kayarlar. Aslında İslam, evrensellik iddiasında olduğu zamanlarda bile ayrımcıdır. 1743 Fıkhi Kongresi, Şii-Sünni yakınlaşmasını (*takrib-ül mezahib*) sağlamış ancak sürdürememişti. 1920'lerde İngiliz işgaline karşı ayaklanma da Şii-Sünni ortak mücadelesini gerçekleştirdi.[40] Ne ki, yönetimdeki Sünni anlayış, çabucak Şiileri dışladı. Böylece, Irak'taki merkezi otorite, millet adına yola çıksa da, ister istemez partikülerleşti; mezhepçilik yaptı. Şiiler içlerine kapanarak ve hayata küserek partikülerleştiler, hizipçiliği sürdürdüler.

Irak Kralı Faysal, 1933'teki bir konuşmasında meseleyi kavramış olan ve çözmek isteyen bir yönetici imajı vermeye çalıştı: "Bu ülkede Şiiler vergi verip ölüme koşarlar, oysa yönetim hep Sünnilerindir. Bu duruma acil bir çözüm bulunmalıdır."[41] 1940 ve 1950'li

yıllarda, Başbakan Nuri Said'in bütün o baskıcı yöntemlerine rağmen Anayasal Birlik Partisi'nin yarısı Arap Şiilerden oluşuyordu.

1960'ların iktidar partisi Baas, Şiileri dışlamaya çalıştı. Fakat bu tasfiye mezhepsel değildi. Daha çok, Şiilerin siyasal (Baas içindeki rakip kanatlarda yer almaları, Şiilerin İslamcı ve komünist fikirleri benimsemeleri) nedenlerle gerçekleşmiştir. Laikliği benimsemiş bu partinin 1952-63 dönemindeki önder kadrolarının çoğu, Şii Basçılardan oluşmuştu. Fakat mezhepçilik yayıldıkça, sorunun rengi değişti.

1968'de Baas Partisi'nin gelmesiyle, siyasi seçkinler arasındaki Şii oranının hızla düştüğü kaydedilir. Gözlem, sadece bakanlar ile sınırlı kalmamaktadır. Baas Partisi'nin Kasım 1963'ten 1970'e kadar olan yönetici kadrosu içindeki ilk elli kişinin %84.9'u Sünni Arap, %5.7'si Şii Arap ve %7.5'i Kürtlerden oluşmaktaydı. Oysa, 1963'teki oranlar sırasıyla şöyleydi: %38.5, %53.8 ve %7.7. Baas içindeki ilk mezhepçi tasfiye, 1964'te Ali Salih Sadi kanadına karşı gerçekleştirildi. 1968'de Baasçı Şiilere karşı, henüz iktidara gelmemişken, polisin özel bir tutumu vardı.[42]

Baas liderliğine Tikrit kasabasının "Sünni seçkinleri" yükseldiğinde, partikülarizm hızlandı. Önce dönemin Devlet Başkanı Ahmed Hasan el Bekr ve ardından halefi Saddam Hüseyin el Tikriti, giderek Sünni bir söylem (görünüşte Arap milliyetçiliği) kullandılar. Saddam, Haziran 1970'te, Şii önderlerden Ayetullah Muhsin el Hekim'in cenazesi için toplanan kalabalığa karşı tutum aldı. Bir yıl sonra da El Hekim'in oğlunu yasaklı hale getirdi. O da, hükümetle Şii ulemanın ilişkilerini kesti. 1972'de ise militan ulema kesiminden Muhammed Baqr el Sadr, ilk kez tutuklandı. 1974'teki Hüseyniye törenleri ile Aşura kutlamaları siyasi protesto eylemlerine dönüşünce, geniş çaplı tutuklamalar baş gösterdi. Şubat 1977'deki Aşura törenlerinde Necef ve Kerbela gibi yerlerde yeniden tutuklamalar yaşandı. Gösteri sonrasında tutuklananlardan 8 kişi idam edilmiş, biz-

zat Baas Partisi saflarında idamlara yönelik itirazlar yükselmişti. Ölüm cezası vermiş olan Yüksek Mahkeme üyelerinin bir kısmı, yumuşak tutumlarından ötürü görevden alınmışlardı. 1977'nin sonunda Şiilerin politikadan uzaklaştırılması hızlanmıştı.[43] Haziran 1968-Eylül 1977 arasında Baas Partisi Yüksek Organı, Devrim Komuta Konseyi gibi üst karar mekanizmalarında tek bir Şii bile kalmamıştı. Mezhebi ayrılığın vahametini kavrayan görevliler, yeni mezhepsel çatışmaların ortaya çıkmasından kaçınmak için aile künyelerinin tamamını kullanmayı bırakmışlardı.[44] Sözgelimi, Sünniliği çağrıştıran Tikrit bölgesinden olan Saddam Hüseyin el Tikriti, soyadının telaffuz edilip yazılmasını yasaklamıştı.[45]

Saddam Hüseyin de boş durmadı. Bir yandan, başkaldıran Şii ulemayı acımasızca bastırırken, öte yandan, ılımlı ve gelenekçi ulemaya göreli bir saygı gösterdi. Sadece 1979'da, Sünni-Şii ayrımı yapmaksızın dini kurumlara 24.4 milyon dinar (bir dinar üç dolar idi) ayırmış;[46] Hz. Ali'nin doğum gününü milli tatil ilan etmişti. Necef'teki bir konuşmasında "kendisinin de Hz. Muhammed soyundan geldiğini" açıkladı; başka bir söylevinde "haksızlıklara karşı İmamların (Şiilerce kutsal önderler) kılıçlarıyla dövüşmekten" dem vurdu ve nihayet "ilahi değerlerin yeniden canlandırılmasına çalışılacağı" yolunda söz verdi.[47]

Kuşkusuz, Saddam, tarihsel ve geleneksel açıdan sırtını hep Sünni egemenlere dayadı. Ancak, mümkün olduğunca mezhepçi deyim ve kavramları kullanmaktan kaçındı. Onun yerine, "Irak ve Arap milliyetçiliğine vurgu yaptı."[48] Fakat olgular (Şiilerin geleneksel muhalefeti), iktidarın Şiileri ezmesi yönünde gelişti.

1991 Basra Ayaklanması'nın ezilmesinden sonra, Baas yönetimi, Necef'teki köklü Kelidar Ailesi ileri gelenlerinden, rejimle uyumlu, esnek ve Arap kimliğine bağlı dini liderlerin listesini istedi. Sunulan listenin içinde, rejimin infaz ettiği El Sadr ailesi mensubu Ayetullah Muhammed Sadıq da bulunuyordu. Bu zat gerçekten sofu bi-

riydi; Şii tarihi ve ahlakı üzerine yazılmış eserleri vardı. Ancak biraz deneyimsizdi. Acemiliğini kısa sürede atan Muhammed Sadıq, Şii topluluğun dini başvuru makamı oluverdi. Çevresinin güçlenmesiyle birlikte Baas denetiminden çıkıp topluluğun talebi doğrultusunda kendi başına hareket etmeye başlayan Sadıq, 1999'da iki oğluyla birlikte öldürüldü.

Ayetullah Muhammed Sadıq'ın katledilmesinden sonra, Saddam yönetimi mercaiyet makamına oturan Ayetullah el Hoyi'yi, ev hapsinde tuttu. Farsça konuşamayacak ölçüde Araplaşmış olan İran kökenliler dahil, 1980'de yaklaşık 40 bin Şii ülkeden sürüldü. İzleyen yıllarda bu sayı arttı ve Şiilerin mal varlıklarına el konulup müzayedelerde satıldı.[49]

1991 Körfez Savaşı sonrasında Irak'ın güney Şii bölgelerinde (Basra, Nasariyye vs.) gerçekleşen silahlı ayaklamalar da ülkedeki mezhepçi politikanın zirvesi sayılır ki; bütün o kargaşa ve bunalım ortamında Saddam Hüseyin'in devrilmemesinin esas etkenlerinden birini oluşturur. Bağdat ve çevresindeki Sünni kesim, "Şia belasından ve Humeyni tipi bir diktatörlüktense, Sünni Saddam despotizmi ehven-i şerdir" diyerek Saddam yönetimini savundu. Ordu, Saddam ve Sünniler arasında tarihsel kader birliği oluştu.

Siyasal Şiilik ve Komünizm Düşmanlığı

Irak'taki Şii hareketin canlanışı, aynı zamanda iktidara karşı topyekün siyasi bir muhalefet olma aşamasına denk düşer. Bu evrede en önde gözüken şahsiyet, Muhammed Baqr el Sadr'dan başkası değildir. Batı kültürünün yayılması ve İslamı zorlaması, Marksist öğretinin dünyanın dört bir yanında ilgi odağı oluşturması karşısında, 1950 ve 1960'ların Necef Şii uleması, başlangıçta "gerileyen İslami değerleri savunmak" noktasından hareket etti. Kendine güveni artan ulema, yepyeni yorumlarla ilerlemeye ve "İslamın özgün yanı-

nı" keşfedip ön plana çıkarmaya çalıştı, ulema arasında fikirsel ilerlemeyi sağlayanların başında Muhammed Baqr el Sadr gelir.

M. Baqr el Sadr, ezilen Şiilerin komünistlerin sınıfsal söylemlerini çekici bulduklarını gördü. Komünistlerle dinsel/mezhepsel söylem temelinde mücadele edebilmek amacıyla, Marksist eserleri okudu.[50] Gerçekte sol külliyatı okurken, oralardan aldığı temel gerekçeleri İslami bir boyaya boyamak suretiyle kendince "siyasal İslamcı ve siyasal Şiici" bir alternatif yaratma yoluna gitti. Bu Şii din adamına göre "bir din devleti" kurmak şarttır ama Irak'ta ortam henüz olgunlaşmamıştır.

1959-60 arasında iki teorik ürün verdi: *Felsefemiz*[51] ve *İktisadi Sistemimiz*.[52] Her ikisi de çağdaş dünyanın sorunlarını ele alıyor, bunlara sunulan kapitalist ve Marksist çözümleri irdeleyip sorguladıktan sonra alternatif bir çözüm olarak İslamın önemi üzerinde duruyor. El Sadr, ilk eserlerini, hep Marksizm eleştirisi üzerinde yoğunlaştırmıştı. O dönemde, Irak'ın şöyle bir özgünlüğü vardı: Ülkede çok güçlü sol devrimci bir ortam egemendi. Abdülkerim Kasım, bir hayli güçlü olan komünistlere karşı mücadele etmek ya da sırtını onlara dayayarak iktidarda kalmak arasında yalpalıyordu. Komünistlerin etkisiyle "daha fazla laiklik ve demokratik ya da materyalist düşünce tarzı" güzergâhında ilerleyen ülkedeki gelişmeler, bundan memnun olmayan Şii ulemasının yoğun tepkisine (kâfirlik sayılan komünist görüşe) neden oluyordu. Sözgelimi, Şii ulemasının önde gelenlerinden Muhammed Tabtabai el Hekim ve Şeyh Murtaza el Yasin, Irak Komünist Partisi'ne yapılacak her türlü yardımın "kâfirleşmek" anlamına geldiği yolunda fetva verdiler.[53] Kuşkusuz, Şii ulemanın kaygısı sadece ideolojik ve kültürel değildi. 1958'de Şii demek, Irak toplumunun "en yoksulu ve en alttaki kesimi" demekti. 1958'de krallık rejiminin yıkılmasından önceki son büyük kitlesel olaylarda komünistler bir hayli faal rol oynamış; Şii inancın kalesi sayılan Necef ve Kerbela gibi dini merkezlerde kitlesellik kazanmıştı.

Yani ayetullahların burnunun dibinde büyük ulema soyundan ya da ailesinden gelenleri bile örgütlemişti. Krallığın devrilmesi, Irak Komünist Partisi'ne büyük itibar kazandırmış; Şii bölgelerdeki popülaritesi çok yükselmişti. 1963'teki ilk Baas darbesine direnenlerin tümü, Komünist Parti sempatizanı Şii halk idi.[54]

Demek ki, El Sadr'ın ilk kitapları, henüz Şii mezhepçiliği yapmamakta, tersine, "yabancı sayılan ideolojilere, ama en tehlikelisi olan komünizme karşı genel İslami çerçeveyi koruyup savunmaya" çalışmaktadır. Bu nedenle, İslam evrenselliği iddiasındadır. "Kâfir komünizme" karşı, Sünni Müslümanlara da hitap etmektedir.[55]

Baas Partisi'nin iktidara gelmesi ve Komünist Partisi'nin yıldızının sönmesiyle birlikte, Şii âlimi ve teorisyeni El Sadr'ın kitaplarında vurgu kayması görüldü. *İslamda Faizsiz Banka* ve *Tümevarımın Mantıki Temelleri* adlı kitapları 1969 ila 1972 yılları arasında yayımlandı. Buradaki ana konu da, hâlâ "evrensel İslam"dı. Çünkü, "İslam dünyasını işgal eden sömürgeci Batı kültür dalgasına karşı, Müslüman cemaatin savaşımından[56] söz etmektedir. Mezhepçilik pek görülmez bu kitaplarda. Bir İslami ekonomi modeli çıkarılmaya veya resmedilmeye çalışılırken, Şii âlimi El Sadr, aralarında Şafii ve Hanefi âlimleri de olmak üzere, çok sayıda İslam âlimine gönderme yapmakta, tarihsel örneklemeleri sadece Şiilerden seçmemekteydi.[57]

El Sadr, gözü iktidarda olan bir şahsiyet sıfatıyla, üstü kapalı tecritçiliği, Irak komünistlerine saldırarak yaptı. Materyalist ve Marksist dünya görüşüne amansız eleştiri ve fiili saldırılar, neticede Komünist Parti yandaşlarıyla Şii ulema yandaşlarını (Sünni iktidara tarihi ve potansiyel iki muhalif akım) birbirine düşürdü.[58]

Bizzat El Sadr, çok geçmeden dayandığı dini ideolojinin kaçınılmaz bir sonucu olarak ve merkezi iktidarın Sünniliği ön plana çıkarması yüzünden, partikülarizmin çukuruna düştü. *Hac Hükümleri* ve *Ehl-i Beyt Mezhebine Göre Vazıh Fetvalar* gibi iki kitabıyla

bariz olarak Şii mezhepçiliğinin propagandasını yaptı. *Tarih'te Fedek* adlı eseri, kesinlikle mezhepçi (Şii) bir nitelik taşır.[59]

1960'larda İlim Havzaları El Sadr'ın etkisi altına girince, Necef'teki mezhepçiliğin dozu da arttı. 1968 yazında Baas Partisi'nin iktidara gelip Sünniliği kayırması, Irak'taki mezhepçiliğin hem aktif siyasete damgasını vurmasına hem de kemikleşen bir yapı arz etmesine yol açtı. Şii ulemanın yönetim karşıtı muhalefete faal desteği bunu iyice katılaştırdı.

Muhammed Baqr el Sadr'ın, o sırada Ulu Ayetullah olan El Hoyi'den farklı bir yol izleyerek siyasete önem verdiği görülür. Felsefi ve siyasi alanlarda birçok kitap yazıp İslam ekonomisi meselesini irdeleyen El Sadr, o zamana kadar, modern dünyada bir "İslam devleti, İslam ekonomisi ve İslam modeli" üzerine kafa yormayan Arap İslamcıları arasında giderek ünlendi. Çalışmalar, ister istemez El Sadr'ı, Irak siyasi arenasında ön plana çıkardı. El Sadr, feyz aldığı mürşidi Muhsin el Hekim'in vefat etmesiyle, birdenbire Irak siyasetinin "tek İslamcı başvuru makamı" oluverdi. O tarihten itibaren Bağdat yönetimine karşı muhalefetin başını çekti. Birçok kez tutuklanıp cezaevine kondu.[60] El Sadr, İran devrimi önderi meslektaşı ve yakın arkadaşı Ayetullah Humeyni'nin[61] başa geçmesinden sonra bir hayli ünlendi. Irak'taki Şii muhalefet ve direnişin simgesi haline geldi. Yönetim, kendisini, "tahrikçi İran casusu" gibi algılıyordu.

El Sadr'ı, mezhebi ve siyasi hasını Saddam Hüseyin'den ayıran üç temel özellikten biri, son derece halka açık olmasaydı. Hemen her meseleyi tartışmaya açardı. Muhalif olup güç kazanmaya ihtiyaç duyduğundan, "herkese açık olma" taktiği, zaman zaman aleyhine kullanıldı ve "liberal" olmakla suçlandı. El Sadr ikna yöntemine başvurur, kendi ifadesiyle "devrimci şiddet"ten hoşlanmazdı. Üçüncü özelliği ise "bölgecilik ve mezhepçilik" yapmasaydı.[62] Bu, Şii yoğunluğun ülkenin güney kesiminde yaşamasından kaynakla-

nıyor olsa gerek. Klasik bir parti anlayışına sahip olmamakla birlikte El Sadr, kurduğu El Dava (Davet) partisini bir siyasi araç olarak öne sürmesini bildi.[63]

Şii İslamcı Akımdan Partileşmeye

1960'ların sonlarına doğru, militan ulemanın Necef teşkilatının çekirdeğini oluşturduğu gözleniyor.[64] 1969 yılında, onyıllardan beri ilk Şii gösteriler gerçekleşti. Olaylar, Irak polisinin, ayetullahlardan birinin ünlüce oğlu Mehdi Muhsin el Hekim'i "CIA ajanı" suçlamasıyla rahatsız edip İslami kurumlar ile dini yayınlara birtakım kısıtlamalar getirmesi üzerine meydana geldi.[65]

Aynı dönemde, ülkenin Şii yoğun güney bölgesinde, açıkça yönetime karşı siyasi tutum alan çok sayıda broşür, kitap ve dergi yayınlanmaktaydı. 1969'da Kerbela'yı ziyaret eden bir İranlı, "Şiiliğin fıkhi canlanışına ve Havzayi İlmiyye'ye mensup 700 kişinin etkin biçimde çok değişik faaliyetlerde bulunduğuna" tanık olmuştur.[66] Gerçekten de geniş İslami eğitim ve toplumsal kuruluşları, örgütlü biçimde çeşitli hizmetler sunmaktaydılar: Kur'an'ı Kerim Dispanseri, İslami Kulüp, Evlilik Komiteleri (yoksulluk nedeniyle evlenemeyenlere yardım için vs.), İslami Sinema, İslami okullar gibi kuruluşlardı bunlar. Okul binalarının 2000'den fazla kız ve erkek öğrenci alabilecek kapasitede olmasına özen gösteriliyordu.

1960'ların başında ise yine Havzayi İlmiyye, El Sadr'ın denetimi altında *El Adva* adıyla İslami bir dergi çıkardı. O zaman yanındaki çalışma arkadaşı günümüzde Lübnan'da bir hayli etkin olan Hizbulah'ın "ruhani önderi" Şeyh Muhammed Hüseyin Fadlallah'tan başkası değildi. Fadlallah'a göre, **"Ulema Cemiyeti"** önderliğindeki "yeni İslami çizginin başlatılmasında El Sadr'ın katkısı çok büyüktür." El Sadr'ın amcası (veya dayısı) Ayetullah Şeyh Murtaza el Yasin ile abisi Seyyid İsmail el Sadr, aynı tarihte "Ulema Cemiyeti"nin öncüleridirler. Ulemanın militan kanadı, siyasi düşünceleri-

ni, Cemiyete kolayca kabul ettiremedi ve daha pasifist liderler üstünlük sağladılar. Bu, nedenle, El Sadr'ın *El Adva* gazetesindeki başyazıları beşinci sayıdan sonra kesildi.[67] El Sadr tarafından kaleme alınan başyazılar, "İslam evrenselliği (ümmetçiliği) üzerinde duruyor; Şii temaları çok az işliyor ve esas olarak insan topluluklarını bölen ulusal, ırksal, sınıfsal ayrımcılığa karşı çıkıyor, özellikle de İsrail ve benzeri sömürgeciliğe veryansın" ediyordu. Ardından "İslam sancağı altında toplanmanın gerekliliği" vurgulanıyordu.[68]

1960'ların ikinci yarısında, El Sadr'ın Necef'teki dersleri baskın bir karakter taşımıyordu. Dinleyici kitlesi, öğrencileri ve meslektaşlarıyla (*El Adva* okuyucusunun tersine) sınırlıydı. El Sadr, Sünni kesimi gücendirmemeye özen gösteriyordu.

El Adva gazetecilik olayı, Kerbela'da yepyeni bir ağın örgütlenmesine yaradı: Yayın yoluyla yurtiçi ve yurtdışına ulaşmak. Nitekim 1961'de *El Ahlak ve'l Edeb* (Ahlak ve Edebiyat), 1965'te de *Savt-ül Muballiğin* (Tebliğcilerin Sesi) çıktı ama çok geçmeden yasaklandı. Aynı zamanda İslami bir radyo istasyonu kurulması girişimi engellendi.[69]

1970'lerde, "Necef Rehberliğinden" (min Hadi el Necef) dizisi altında çıkan bütün yazı ve makalelerde El Sadr'ın damgası vardır. Ulemanın yeni kuşağı onun rahle-i tedrisatından geçip dizinin dibinde yetişmişti. El Sadr'ın genç ama parlak öğrencilerinden Mahmud Haşimi, 1974'te hocasıyla birlikte (dinde) "usul" üzerine bir çalışma hazırlamış ve daha sonra 19. yüzyıl sonu selefilerin (Cemaleddin el Afgani, Muhammed Abdu gibi) ünlü gazetesi *Urvet-ül Vuska'nın Yorumlanması Üzerine Çalışmalar* adı altında ciltler oluşturmuşlardı. 1979'ta Irak'taki gerilim son haddine vardığında Mahmud Haşimi, El Sadr tarafından İran'a gönderilip Baas karşıtı muhalifleri örgütlemekle görevlendirilmişti. Haşimi, bir süre için, Irak'taki İran kökenli Irak İslami Devrimi Yüksek Meclisi'ne (IİDYM) başkanlık ettikten sonra sözcülüğünü üstlenmişti.[70]

El Sadr, 1972'de ilk kez tutuklandı. O, artık militan ulemanın tartışmasız lideri konumuna yükselmişti. Irak'taki olayların ikinci dalgası Haziran 1970'te Ayetullah Muhsin Hekim'in cenaze törenine katılan Şii kitlelerin gösterileriyle başlamış, 1972-1974 ve 1977'deki Şii tarihi/dini münasebetlerdeki "tören, anma ve kutlamaların" (Aşura, Hüseyniye, Kerbela vs.) sık sık siyasi gösterilere dönüşmesiyle sürdürülmüştü.[71]

1978-79 arasında, Irak'taki Baas yönetimine karşı en ciddi meydan okuma, iktidarı ele geçirmeye çalışan Necef'teki Şii mercaiyet kurumundan geldi. 1979'la beraber, büyük yangın için gerekli bütün unsurlar hazırdı. O yaz mevsiminde, ülkede dramatik olaylar bolluğu vardı. Saddam Hüseyin, Devlet Başkanı Hasan Ahmed el Bekr'i tehdit yoluyla görevden alıp makamına oturuyordu. Devrim Komuta Konseyi'nin beş üyesi de dahil 22 üst düzey görevli idam ediliyordu. Şii görevliler kademesinde (Abdulhüseyin ile Fuleyh Hasan Casim) değişiklik gerçekleştiriliyordu.[72]

Saddam Hüseyin'in iktidarı bireysel tekeline alması ve Baas Partisi saflarındaki kriz ile İranlı devrimcilerin çekiciliği, Şii muhalefeti, yönetimle kesin bir hesaplaşma içine itti. 1 Nisan 1980'de Irak Dışişleri Bakan Tarık Aziz'e karşı suikast düzenlendi. 5 Nisan'daki cenaze törenine bomba atıldı. El Sadr yeniden tutuklandı. 8 Nisan günü kız kardeşi Bint-ül Hude ile birlikte idam edildikten sonra Necef'te ihtiyatlı biçimde defnedildiler. İran-Irak gerginliği, nihayet Eylül 1980'de uzun süren bir savaşa dönüştü. Irak Şii muhalefeti büyük oynamış, sırtını İran'a dayamış ancak kaybetmişti. Irak Şiileri, kendi "Humeyni"lerinden olmuşlardı.[73]

Oldum olası "seçkinci bir zümre"ye dayanan ve "siyasi gücünü Tahran'dan alan,[74] mezhepçiliği nedeniyle tüm ülkeyi kucaklayamayan, İslam/Şia sloganını ortaya koyan Irak Şii muhalefeti, 1991 Körfez Savaşı sonrasındaki ayaklanmalarda aynı hatayı tekrar etti.

Birinci hata şuydu: Mezhepçilik! Ayaklanmanın Şii yoğun gü-

ney bölgesinde başlaması, Caferi (Şii) söylemlerin ön plana çıkmasına yol açtı ki, bu büyük bir dezavantajdı. Örneğin, ayaklanma sürecinde ele geçirilen hemen her yerde, İran lideri Ayetullah Humeyni ile Irak İslam Devrimi Yüksek Meclisi Başkanı olup da İran'da oturan Muhammed Baqr el Hekim'in posterleri yan yana gelişigüzel asılıyordu. Bir zamanlar Saddam'ın dev posterleri ve Baas millici sloganlarının olduğu yerde, artık Humeyni ve El Hekim posterleriyle İslami (İran'dakini çağrıştıran) sloganlar vardı.[75]

Yine ayaklanma sırasında birçok Iraklı muhalif, Basra ve Ammara üzerinden evine dönmüş; Nasıriyye, Necef ve Kerbela gibi yerleri ziyaret etmişti. Kin dolu olan bu muhalifler, intikam duygularına kapılarak gereksiz yere birçok öldürme olayına karıştılar. Bu da halk arasında bir ürküntü yarattı.[76]

İran'daki M. Baqr el Hekim önderliği, (İİİYM) ülkedeki ayaklanmanın sadece bir unsuru olmasına rağmen Irak bütününün tek egemeniymiş gibi konuşup demeçler vermeye başladı. Sözgelimi, "Tüm Irak silahlı kuvvetleri teslim olup bizim emirlerimize uymalıdır. İran topraklarında faaliyet gösteren diğer Iraklı muhalif parti ve örgütler de bizim buyruklarımıza boyun eğmelidir. Hiçbir parti, gönüllü toplamaya izinli değildir. İslami düşünceler dışında başka hiçbir düşünceye izin verilemez..."[77] Özetle, Iraklı Şii hareketler, ayaklanma sırasında mezhepçi bir söylem ve görünüm vererek, hatta bir kısmı "dar bir ailesel intikam" (El Hekim Ailesi) izlenimi yaratarak kitle zeminini daralttı.[78]

Irak ordusunun en güçlü birimi olan Cumhuriyet Muhafızları'nın o bölgede bulunması Irak Şii muhalefetinin ezilmesinde büyük rol oynadı.[79] Dahası; Iraklı Şiiler bölgesel güçlerle İran'ın yardımına pek güvenmişlerdi. Bunu İslami El Dava Partisi'nin kitapçığında bulmak mümkün: "Bölgedeki durumun da uluslararasındakinden daha iyi olduğu söylenemezdi. Kimi ülkeler, ayaklanmayı uzaktan seyretmekle yetindiler. Kimi bölge yönetimleri, kitlesel

başkaldırının kendilerine bulaşacağından telaşa kapıldılar. En kötüsü ise, Irak halkının kendisinden çok şey beklediği bazı ülkeler (İran kastediliyor – F.B.), sorumluluğunu üstlenip yardıma gelmedi. Açlıktan ve vahşi kıyımdan kırılan Irak halkına umulan fiili desteği sunmadı. Oysa bu ülke yöneticileri, geçmişte benzer siyasetlerin kurbanı olarak başkaldırmışlardı."[80] İran tanklarıyla Allah'a bağlanan umutlar boşa çıkmıştı.[81]

Kuşkusuz başarısızlığı, sadece Irak Şiilerinin hatalarına mal edemeyiz. Dışsal nedenleri de var. Örneklersek, daha 1930'lardan başlayarak ve onyılları alan bir süreçte Şii yoksul köylüler, yerlerini yurtlarını terk edip El Savra kasabası ya da Bağdat'ın banliyölerine akın ediyorlardı.[82] Oradaki yaşam şartları kırsaldakinden daha iyiydi. Irak kırsal nüfusunun %49'dan fazlasının yaşadığı Basra, Kerbela, Divaniye, Ammara, Kut vs. gibi Şii bölgelerde dini kurumlar (köylük alanlarda) çok azdı. 1947'de sadece 9 dini kurum saptanmıştı. Yani, her 37 bin kişiye bir kurum düşüyordu. Dini duyguları zayıf olan köylüler, kırsal kesimden kasaba ve kentlere yerleştiğinde, bir yandan Batı türü milli eğitim kurumlarında öğrenim görerek gelenekselliğe karşı çıkıyorlardı. Diğer yandan, modern emekçiler görünümü kazanarak, sınıfsal ideolojiye açık hale geliyorlardı. Irak Komünist Partisi, 1940-60 arasında en büyük gücünü, El Savra tipi Şii yoğun kasaba, semt ve banliyölerdeki Şiiler arasından çıkarmıştı.[83]

Son olarak Saddam, kırsal kesimden göçen Şii köylülerin toplumsal durumlarının iyileştirilmesine çalışarak Şii muhalefetin ayağının altından siyaset halısını çekmeye çalıştı. Ancak pek başarılı olduğu söylenemez.

Şiiler ve Ordu

Ordu, oldum olası Irak siyasetindeki en önemli etkendir. Bu olgu, CIA eski şeflerinden Graham Fuller'in 1993 yılında hazırlayıp Beyaz Saray yönetimine sunduğu raporda da dile getiriliyor. Bu

nedenle, Şiilerin orduya karşı tutumları da sürekli değişiklik göstermiştir. Şiilerin orduya ilişkin görüşleri, Şiilik esasına (Oniki İmamlık/Gaip İmamlık) dayanmayan bir rejime yönelik tutumlarını belirlemektedir. Emevi ve Abbasi saltanatının zulmünü yaşayan Şii toplumunda, Sünni temelde kurulan her devlet mekanizması lanetlenmiş ve boykot edilmiştir. Yüzyıllar boyunca oluşturulan Şia Fıkhı'na göre, Gaip İmam'ın olmadığı bir düzendeki bütün yönetimler gaspçı, zalim, haksız ve gayri meşrudur. Dolayısıyla, Şii kültüründe devlete yaklaşım, her zaman olumsuz olmuştur. Böyle bir rejimin kurum ve kuruluşlarında çalışmak günahtır, haramdır; zulme ortak olmaktır, kâfirliktir. Şiiler, ordunun devlet çarkının önemli bir dişlisi olduğunu bildiklerinden, bu kuruma da sıcak bakmazlar. Irak'ın son 70 yıllık tarihi tecrübesi, Şiilerin orduya karşı istikrarsız tutumlar almasına yol açmıştır.

Şöyle ki; 1920'lerde iki Şii âliminden biri olan Seyyid Muhammed el Sadr başbakanlık yaparken, Hibet-ül Din el Şehristani ise milli eğitim bakanı olmuştur. Birçok Şia önde geleni parlamentoya girip kendi mezhebinden olanların toplumsal durumlarını iyileştirmeyi tasarlamıştı. O tarihte, başta Şeyh Halis olmak üzere bazı Şii din âlimleri, seçimleri boykot etme yolunda fetva çıkardı. Fakat bu fetva, Şeyh Ali Keşf-ül Gıta ile oğlu Ahmed gibi dini şahsiyetlerin itirazıyla karşılaştı. Çünkü dönemin Bağdat ve Basralı Şia ileri gelenleri, Kral Faysal'ın kendi cemaatlerinin durumunu düzelteceklerinden emin gibi görünüyorlardı. Beklenen olmadı ve Şiiler, benimseyip katılmayı düşündükleri Irak rejimine yeniden küstüler. Gelişme, sonraki yıllarda, Şii El Dava (Davet) Partisi'nin ortaya çıkmasına neden olacaktı.

1970'te rejim tarafından öldürülen Seyyid Muhsin el Hekim, 1920'lerden sonra bile, "İslami kuralları uygulaması ve İslami bir hükümet kurulması" şartıyla yönetime destek vereceğini; olmazsa, bunu gerçekleştirebilmek için, ordudan yararlanıp rejimi devirebilecek-

lerini açıklamıştı. 1990'lardaki Irak muhalefetinin başını çekenlerden Seyyid Muhammed Bahr-ül Ulum, El Hekim'in orduya ilişkin görüşlerini şöyle aktarıyordu: "El Hekim, ilke temelinde, orduya karşı olumlu bir tutum içindeydi. Şiilerin orduda görev yapıp yapmaması konusunda lehte veya aleyhte davranmıyordu. Tersine, ona göre, memleketin selameti için hem siyasi hem de askeri önderliğe ihtiyaç vardı. Her iki önderliğin söz birliği yapması halinde, Irak'ta değişim mümkün olabilirdi. El Hekim, bu görüşü doğrultusunda bazı adımlar attı; ama şartlar elvermedi."

Anlatımın özeti şudur: Irak Şiilerinin efsanevi lideri Ayetullah el Hekim, yönetimi ele geçirmek için ordudan medet umuyor ve darbeye fetva veriyordu.

İran İslam Devrimi'nden etkilenen Iraklı Şiiler rejimle hesaplaşma içine girerken, karşılarında bu mekanizmanın bir numaralı koruyucusu orduyu buldular; katledildiler, bastırıldılar ve sürüldüler. O sıradaki kitlesel ayaklanmaların öncülüğünü yapan Şii Davet Partisi (El Dava), Irak Devrim Konseyi'nin 461 no'lu ve 31 Mart 1980 günlü kararıyla tümüyle yasaklandı.

Saddam yönetiminin bu baskıcı politikası ve orduyu böylesine güçlü bir araç olarak kullanması, ezilen Şiiler arasında şu fikri doğurdu: "Mademki değişim ve dönüşüm zor yoluyla oluyor. O halde, Baas Partisi'ne girmeksizin, Irak ordusu içinde mevki edinmek suretiyle ülkedeki rejim değiştirilebilir."

Bu fikirden yola çıkan Binbaşı Hamid el Bender ile Şii kökenli 100 subay arkadaşı, 1979'da Davet Partisi'ne üye yazıldıktan altı ay sonra, ordu içinde hücre kurmaya başladı. Çok geçmeden yakalanıp 17 Mart 1980'de idam edildiler.

Her durumda, idam edilenlerin darbe planı El Dava Partisi'nin değil, kişisel girişimlerinin bir ürünüdür. Parti, Ağustos 1981'de ayaklanma girişiminde bulunurken, bu kez, üyesi ve yandaşı subay-asker kesiminden destek istedi. Ordu içinde yeniden örgütlenmeye gi-

dildi. 1980 sonlarında idam edilen Sünni kökenli bir pilot yüzbaşı ve arkadaşı, bu partinin emriyle faaliyete geçmişti.

Davet Partisi, 1981 yılına kadar, ordunun darbe yapması için çalışan ve bu kurum içinde örgütlenmeyi savunan bir tez geliştirdi. Fakat başarısızlıklar ve idamlar, bu tezin değiştirilmesine neden oldu. Parti, 1990 başlarında, 'Anlaşma Bildirgesi' adıyla yayınladığı 1400 adet broşürün orduya ilişkin kısmında şunları yazdı: "Ordu saflarında, subaylar, erlere hotzotçu davranmamalıdır; ordu, mezhepçilik ve ırkçılık illetinden kurtarılmalıdır. Ordu, devlet başkanının kişisel hizmetinde halkı ezen bir kurum olmaktan çıkarılmalıdır."

"Mart 1992'de yayınlanan parti programında, orduya ilişkin ibareler aşağıdaki gibidir: Ordudaki ruhun yeniden dirilmesi ve canlanması gerekir. Ordu, ırkçı ve mezhepçi düşünceye alet edilemez; herhangi bir mezhebin tekeline alınamaz; halk girişimlerini ezen bir alet olamaz. Bu siyasetler ordunun itibarını zedeler, şanını gölgeler, şöhretini lekeler. Ordu, siyasetlerüstü olması gereken nezih bir kurumdur."

Dikkat edilirse, her iki söylemde, "ordudan darbe" beklenmiyor; tersine, "onun tarafsız olması ve halkı ezmemesi" isteniyor. Bu, Şiilerin ordu içindeki etkinliklerinin sıfıra indiğini, Saddam çevresinde toplanan Sünni zümrenin orduya hâkim olduğunu gösteriyordu.

Gerçekten, ordunun üst kademeleri, genelkurmay başkanlığı, birinci ve ikinci ordu komutanlıkları ile savunma bakanlığının hassas mevkileri, Şii kökenli subaylara verilmiyordu.

1936 yılında bir şikâyet üzerine 61 üst rütbeli subay arasında yapılan araştırmada, Sünni kökenlilerin oranının %95 olduğu görülmüştü. Saddam devrinde, ordu içindeki Şii kökenli subay oranı %20'yi geçmedi. Harp okullarına alınan Şiilerin oranı da buna yakındı.

1968-1977 arasında ülkeyi yöneten Devrim Komuta Konseyi üyesi 15 kişiden hiçbiri Şii değildi.

Irak-İran savaşının bitiminde ve Saddam yönetiminin hataları sonucu Körfez bunalımına yol açan gelişmelerde, Şiiler yeniden orduya çağrı yapıp hem rejimi devirmesini hem de halkla işbirliği halinde ayaklanmasını istediler. En belirgin örneği, İran'da oturan İslam Devrimi Yüksek Meclisi lideri Muhammed Baqr el Hekim'in 1988 ve 1991'deki iki çağrısıdır: "Ordu-millet el ele; Saddam'ı devirmeye!.. Irak'ta bir askeri hareket başlatılmalı, ordudaki bazı kıtalar acilen halkın yardımına koşarak düzeni değiştirme eylemine katılmalı, halkımızı bu zalim yönetimin pençesinden kurtarmalıdır!"[84]

Sünni İslamcılık ve Saddam

Savaş ortamının yarattığı karamsarlık, daha fazla dine imana sarılmaya yol açtı. Boşluğu yakalayan dinci çevreler "iman kampanyaları" açmak suretiyle, umutsuz insanları yeniden Müslümanlaştırılmaya başladılar. 2000'lerdeki dincileştirilme gayretleri sadece "tebliğci" erkeklerle değil aynı zamanda "tebliğ" görevine soyunan inanmış militan kadınlar aracılığıyla gerçekleştiriliyor. İslam propagandası yapılıyor, dine ilgi duyanlar yeniden İslamlaşmaya çağrılıp örgütleniyorlar.

Propaganda ve örgütlenme faaliyeti, ABD'nin kendisi değil ama onun Irak'taki kültürel etkinliklerine karşı çıkmak üzerinde yoğunlaşıyor. Burada kullanılan dil, dinciliktir. ABD'nin batılı değerlerine karşı İslamın değerleri savunulmaktadır. Örneğin, şöyle deniliyor: "Şu gâvur Amerikalılar Arap-İslam kültürümüzü yok edip bize kendi yoz ve imansız değerlerini aşılayacaklar. Bu beladan kurtulmanın biricik yolu, dindarlaşmak ve daha fazla dine imana sarılmaktır. Amerikan askerinden namusunu korumanın yolu, çarşaf giymek ve peçe takmaktır."

Tebliğ faaliyetinin yoğunlaştığı Kerkük ve Musul'daki Müslüman

Ulema Birliği (Rabıtat-ül Ulema-il Muslimin) isimli kuruluş, yapılanları doğru bulup destekliyordu. İşin ilginç tarafı, din yaymak ve insanları İslam temelinde örgütleme gayretlerine geleneksel tarikatçı, selefi ve orta yolcu dini çevreler katılıyorlar. İhvan mensuplarıyla bağımsız dinciler de bu işe el atmışlardı. (Milliyetçi-mukaddesatçı kimliğiyle tanınan Erzurum, Sakarya, Kayseri, Kahramanmaraş gibi şehirlerin ayarında olan) Musul, Arap-İslam sentezinin merkezi olmasının yanı sıra işgalcilere karşı dincilerin önemli karargâhlarından biri haline gelmişti. 1991 Körfez Savaşı'nda zayıf düşen Saddam yönetimi, siyasi olmayan dini faaliyetlere (dernek, basın-yayın, cami kurmalarına) göz yummuş, başta yasadışı İhvan hareketi olmak üzere hemen bütün İslamcılar, bu boşluğu doldurmuşlardı.[85]

1980'lerdeki baskılarla birlikte uç veren bu tebliğcilik (Hıristiyanlıktaki misyonerlik gibi), Saddam'ın 1990'da Kuveyt'i işgal etmesiyle birlikte belirgin bir hal aldı. 1991'de Batılı Müttefiklere yenilen Baas hükümeti, dincileşme faaliyetini destekledi: Habire cami, Kur'an kursu açtı. Halk için din eğitim programları düzenledi; din kurslarını bitiren mahkûmların cezalarında indirim yapıldı. Okul müfredatlarındaki din dersleri saatleri ve okutulacak konular artırıldı. Din eksenli yardım cemiyet ve derneklerinin kurulmasına, İslami yayınların basılıp dağıtılmasına izin verildi.[86]

1991 Körfez Savaşı yenilgisi üzerine, ülke ve bölge çapında destek alabilmek, özellikle dindarlar ile İslamcı çevrelerin güvenini kazanmak amacıyla, Baas iktidarı Saddam Üniversitesi adı altında kapsamlı bir ilahiyat okulu açtı. Burada İslamın sadece Sünni türevi öğretildi; klasik eserlerin yanı sıra çağdaş İslami külliyata da yer verildi. Irak bayrağının üzerine "Le ilahe illallah" ibaresi yazıldı. Saddam Hüseyin kişisel düzeyde dindar bir görünüm sergiledi; kamuya açık biçimde namaz kılarken ve dua ederken görüntülendi. Bütün eğlence yerleriyle içkili kulüpler kapatıldı. Rejime zararsız 12 İslam din ada-

mı, parlamento üyeliğine atandı. Bununla birlikte siyasal anlamdaki hiçbir İslamcı söylem ve faaliyete asla izin verilmedi, göz yumulmadı.[87]

Irak'ta Şii Örgütler

İslami Davet Partisi

Kuruluşu: Kısaca Hizb-ül Dava (Davet Partisi) olarak biliniyor. 1958 darbesinden sonra Necef kentinde **Cemiyet-ül Ulema-il Din** (Din Âlimleri Cemiyeti) adıyla bir kümenin öncülüğünde ortaya çıktı. 1960'ta ise Muhammed Baqr el Sadr tarafından **Hizb-ül Devat-il İslamiye** (İslami Dava/Davet Partisi) olarak yeniden adlandırıldı.[88]

Kuruluştaki ilk gerekçe ve hedef şuydu: "Ülkenin her yanını kaplamış dünyevi ve laik fikirlerin önüne geçmek!"[89]

Doğrusu, Davet Partisi'nin (DP) kuruluş tarihi tartışmalıdır: Birçok yerde 1957-58 veya 1960 olarak kayda geçmiştir. Dünyaca ünlü Fransız *Le Monde Diplomatique* gazetesine göre, partinin kurucusu Muhammed Baqr el Sadr, "çevresindeki belli sayıda Şii âlimiyle bu işe girişti ve kuruluş tarihi 1957-58'dir."[88] Bu veri, başkalarınca da teyit ediliyor ve bizzat DP yetkililerince doğrulanıyor.[90] Ancak, DP'nin kim tarafından kurulduğu yolunda çok tevil mevcuttur. Bir kaynağa bakılırsa, DP yayın organı olan *El Mukatilun* (Savaşçılar) gazetesi, kurucu lider M. Baqr el Sadr'ı, 1958-60 arasında Necef Cemiyet-ül Ulema-il Din (Din Âlimleri Cemiyeti) kurucusu olarak tanıtmıştır. El Sadr'ın biyografisinde de DP partisiyle herhangi bir ilgisinden söz edilmemektedir.[91]

Değişik bilgiler (ki daha güvenilir ve esaslı olduğu sanılıyor) 1980'lerde Ulu Makam sahibi olan Muhsin el Hekim tarafından sağlanmıştır. El Hekim, 1981'deki bir yazısında, El Sadr'ın, Cemiyet-ül Ulema ile ilgisini (kurucu veya üye olarak) kesinlikle reddetmiş-

tir. El Hekim'in makalesine güvenilirse, El Sadr 1932 veya 1935 yılı doğumluydu; dolayısıyla 1958'de çok genç ve toy biriydi. Cemiyet-ül Ulema'nın bazı üyeleri, yayın organları olan *El Advat-ül İslamiye* gazetesinin başyazarının düşüncelerine karşı çıkıp sonradan yazı yazmasını engellemişlerdi.[92] Lübnanlı Şeyh Fadlallah, bu yazı engelleme olayını doğrulamıştı. 1981'deki EMEL (Lübnan) kurucu üyelerinden birisi de, El Hekim ile aynı düşüncedeydi: El Sadr, DP'nin kurucusu değildi.[93]

Her durumda. DP, 1960 veya 1960'ların başında Necef kentinde kurulmuştur. İlk zamanlar Necef, Kerbela ve Kâzımeyn gibi kentlerdeki din adamları ve onlara bağlı gençler arasında belirli unsurları kendine çekmeye çalıştı. Fikirlerini daha çok kutsal kent cami, mescit ve medreselerinde yayma yoluna gitti. Her türlü dini münasebetten (Aşura, Hüseyniye, Hz. Ali'nin doğum yıldönümleri vs.) yararlandı. 1970'lerin başında Şii bölgelerini etkileyen kuraklık da, DP'nin çalışmalarına büyük ölçüde zemin hazırlamıştı.[94]

Liderleri: Partinin kurucu liderleri şunlardı: Seyyid Muhammed Baqr el Sadr, El Seyyid Murtaza el Askeri, El Seyyid Muhammed el Baqr, Abdulsahip Dahil, El Seyyid Muhammed Hüseyin Fadlallah, Şeyh Abdulhadi el Fadli, Muhammed Mehdi el Asafi, Ali Muhammed el Kur'ani, Seyyid Kâzım el Hairi, Mehdi Ali Ekber Şeria (1985'e kadar İran'da bulunan DP'nin eski yöneticisi) gibi isimler vardı.

1990'lı ve 2000'li yıllarda Dr. Muvaffak el Rubai, Dr. İbrahim el Caferi ile Nuri el Maliki sırasıyla DP başkanı oldular. Son ikisi, Amerikan işgal dönemi hükümetlerinde başbakanlık yaptılar.

Partinin Amacı: Bir İslam devleti kurmak idi. Bu düzlemde Iraklı Müslüman Kardeşler (İhvan) hareketiyle işbirliği yapmayı öngörüyordu. DP'nin o tarihteki radikal programı gelenekçi/muhafazakâr Necef çevresinde devrimci bir dönüm noktasını oluşturmuştu. DP'nin ihtilalci programı "aşamalı devrim" kuralına göre belirlenmişti.[95]

Davet Partisi, kuruluşunun ilk yıllarında Iraklı milliyetçiler ve komünistlere karşı yürütülen İslami mücadeleye katıldı.[96] Dava eski üyesi Ali Kur'anî'nin deyimiyle, "parti, kâfir rejimle olan mücadelesinde çekingenleşti."[97] Lübnan'daki Hizbullah'ın ruhani lideri Şeyh Fadlallah (kendisi de Dava saflarında komünistlere karşı fiilen çarpışmıştı.

Siyasi Programı: Programın özü, dört aşamalı bir iktidara yürüyüş projesidir. Bunu taktikler ile ittifaklar politikası izlemektedir: Mart 1992 tarihinde "*Programımız*" unvanını taşıyan parti broşüründe, "Irak toplumunun özgün yapısı ve siyasetleri nedeniyle, 1980'lerin başında ülkenin bağımsızlığı, halkın kurtuluşu ve toprak bütünlüğü için, tüm siyasi partilere birleşme çağrısı" yapılmıştı.

O kadar ki, "İslami olmayan her siyasi parti kesinlikle makbul değildir" yolunda görüşler geliştirildi. Dahası, "İslami olmayan parti ve görüşlere karşı mücadele" ön plana çıkarıldı. "Demokrasi, kapitalizm, Marksizm, sosyalizm gibi görüşleri benimseyenlerden uzak durulması" tavsiye edildi. Çünkü, bütün bunlar, "İslam düşmanı fikir ve hareketlerdi." İslami olmayan siyasi hareketlerin", sömürgeciliğin ülkedeki bir uzantısı olduğu" yolunda fikirler üretildi. Daha da ileri gidildi: "Söylemde İslami fikriyatı savunan partiler çıksa da, bunlar sahte İslamcılardır. Sömürgecilerin çıkarlarını savunmak üzere oluşturulmuş yapılardır. Bu yüzden, her İslamcıyım diyen şahsiyete ve yapılara itibar edilmemeli, İslamiyetin saf kimliği korunmalıdır."[98]

Sonuç: "Dava Partisi'ne göre; İslamiyeti istemeyen ve benimsemeyen herkes, ister bunu fiili olarak yapsın isterse yapmasın, sömürgeci güçlerin ajanı ve işbirlikçisidir. Dolayısıyla; demokrasi, kapitalizm, sosyalizm, milliyetçilik ve komünizm fikriyatını savunanlar, sömürgeci dış güçlerin içimize sızmış olan ajanlarıdırlar."[99]

Tahran'ın o İslam despotizmi üzerine kurulu anti-demokratik görüşünün köktendinci ortamından etkilenip herkesi "işbirlikçi ve

kâfir" ilan eden DP, 1991 Körfez Savaşı sonrasında "kâfir" ilan ettiği ne kadar Arap ve Kürt milliyetçisi, komünist, sosyalist varsa hepsiyle bir araya gelip ittifaklar kurdu. Dahası, merkezini İran'dan Londra'ya taşıdı. Bir zamanlar "ABD uşağı" diyerek İran adına eylem yaptığı Körfez ülkelerinin (Suudi Arabistan, Kuveyt, Bahreyn) dini eksenine kaydı;[100] onların petro-dolarlarıyla beslendi. Bu doğrultuda programını eğip bükmeye, yumuşatmaya başladı.

Faaliyetleri: DP'nin ilk güç denemesi 1974 yılında, Hüseyniye törenlerinin öfkeli protestolara dönüşmesiyle gerçekleşti. 1977'de Necef-Kerbela arasındaki yürüyüşler de önemli bir adımdır. 1978-79 İran Devrimi gerçekleşince, DP radikalleşme sürecine girdi. İlk İslami gerilla saldırıları, Baas Partisi ve Irak ordusunu hedef almaya başladı. 1974'te beş DP üyesi, 1977'de ise sekiz üyesi idam edildi. Muhammed Baqr el Sadr'ın tutuklanmasını protesto için El Sevra kasabası Şiileri ayağa kalkınca, Irak'ta yaşayan 15 bin 368 İranlı yurtdışı edildi. İran-Irak Savaşı'yla birlikte DP üzerindeki Irak baskısı giderek sertleşti. 1970-80 arasında "Irak'ın en iyi 500 adamı" ölüme gönderildi.[101]

Saddam yönetimi, 1980'de "Davet Partisi üyesi olan, fikirlerini yayan veya ona sempati besleyen herkes hakkında idam cezası" kararı almıştı.

Fikirsel yani siyaset ve ideolojik bakımdan sayısız insanı saflarına çekebilen partinin en büyük zaafı, yönetici ve önder kadrolarının örgütün cazibesine ve hacmine oranla çok cılız, pasif ve yetersiz kalmış olmasıydı. Dolayısıyla kendisine yönelik baskı ve saldırıları göğüsleyemedi. 1971'de ilk gizli hücresi deşifre edilip yakalanınca, önder kadronun çoğu yakalandı. Tutuklanan önderlerin bazıları, bedenlerine asit dökülerek imha edildiler. 1974'te ikinci darbe geldi: Parti lideri M. Baqr el Sadr, din adamlarının partiye katılmasını yasaklayan bir fetva yayınladı. Bu nedenle dini şahsiyet ve kadrolar, kitlesel tarzda partiden istifa ettiler. Üçüncü darbe, örgütsel alan-

da gerçekleşti. **İmam Askerleri** (Cunud-ül İmam) adlı bir küme, partiden koptu. Dördüncü darbeyi Baas iktidarı vurdu: Beş büyük din âlimi, 1974'te idam edildi.[102]

1979 İran İslam Devrimi, Davet Partisi'nin Irak rejimiyle ateşten imtihanına dönüştü. Devrim'in coşkusuna kapılan parti, ciddi bir hazırlık yapmadan Baas yönetimiyle kesin bir hesaplaşmaya gitti. Ayrıca İran damgalı "velayet-i fakih" tezini benimsemesi, örgüt saflarında kafa karışıklığı ve ayrışmaya yol açtı. Bu nedenle partinin simgesi haline gelmiş kimi ünlü ayetullahlar, hareketten koptular.[103]

Aktarılan nedenlerle silahlı direniş ezildi ve DP ağır bedel ödedi. Fakat bu durum, Şiiler arasında ona meşruluk ve saygınlık kazandırdı.

DP, 1982 yılında İran'a taşınmak zorunda bırakıldı; Tahran'da Mücahidun ve diğer küçük İslami gruplarla Irak İslam Devrimi Yüksek Meclisi (IİDYM) adı altında bir cephesel birliğe katıldı. Bunun üzerine DP'nin ana kanadı, hem IİDYM hem de partiden koptu. Ayrılma gerekçesi, İran yönetiminin dayattığı Humeyni'nin "velayet-i fakih" tezine karşı çıkmaktı. Bu kanat, İslami Davet (veya Davet-Irak Örgütü) adını alarak merkezini Londra'ya taşımak suretiyle hem Iraklı kimliğini korudu hem İran ile arasına mesafe koydu.[104] Her iki kanat, işgal sonrası Irak'ta Amerikan yönetimiyle ilişkiler konusunda gerçekçi davrandı.

Davet Partisi (DP), 1980'li yılların ortalarına kadar, benzeri hareketlerle dayanışma babından ama daha çok İran'ın tehdit kılıcı olarak iş gördü. Bahreyn, Kuveyt, Lübnan, Irak gibi ülkelerdeki birçok sabotaj ve şiddet eylemine imzasını attı.

DP, 1984'ten itibaren İran ile arasına bir mesafe koydu[105] ve giderek Batı (özellikle İngiltere) ile Suriye-Suudi Arabistan eksenine kaydı.[106] Parti'nin 1990'lardaki başkanı Dr. Muvaffak el Rubai, Londra'da karargâh kurmuştur.[107]

1980'ler boyunca bölge ülkelerinden parti mensubu olanlar, partiyi terk etmeyi sürdürdüler. Böylece Davet Partisi, Iraklı bir pati haline gelmiş oldu. 1990'ların başında İslami Davet Partisi-Irak Örgütü isimli grubun ayrılmasıyla, örgütte esaslı bir bölünme yaşandı. Saddam'ın devrilmesinden sonra, parti yepyeni bir siyasi mecraya girdi; eski görüşlerinin önemli bir bölümünü terk etti. 2000'lerin ortalarından itibaren parti içi huzursuzluk, iki farklı kanat biçiminde kendini gösterdi. Eski lider ve Başbakan Dr. İbrahim el Caferi, şimdiki (2009) Başbakan Nuri el Maliki'nin başın çektiği kanattan kopma eğilimi içine girdi.[108] Başlangıçta ABD'nin Irak'a askeri müdahalesine karşı çıkan parti, Baas iktidarı devrildikten sonra ülkeye döndü ve Amerikalılarla uzlaştı. ABD ile uzlaşan parti yönetimine muhalefet eden radikal cihatçı kanat, önemli teorisyenlerin ve dinamik unsurlar öncülüğünde ayrılarak **İslam Devrimi Mücahitleri Örgütü** adıyla bir direniş grubu kurdu. Amerikalılar, diğer Şiilere örnek olabileceği kuşkusuyla, bu örgüte yüklendiler; birçoğunu yakalayıp tutukladılar. Hacı Kâzım el Halısi adlı saygın partili bir şahsiyeti, üç yıl boyunca cezaevinde tuttular. Bu zat, içerideki işkence ve eziyet nedeniyle salıverilmesinden kısa süre sonra öldü.[109]

Partinin genel başkanı Dr. İbrahim el Caferi, aynı zamanda Irak hükümetinin ilk başkanı oldu. Nisan 2007'de toplanan 200 delege, El Caferi'nin yerine başbakan seçilen parti lideri Nuri el Maliki'yi yeniden genel sekreter olarak onayladı.

2005 seçiminde 15 milletvekili çıkarmasına ve Şubat 2009'daki yerel seçimleri büyük farkla kazanmasına rağmen Davet Partisi'nin belirlenmiş iyi bir siyasi programı bulunmuyor. Aşamalı biçimde iktidarı almayı savunuyor: Buna göre oluşum ve dönüşüm aşaması, siyasi mücadeleyi izleyerek iktidarı almakla sona ermiş olacak. Ancak iktidarı aldıktan sonra ne yapılacağına; gelecekte nasıl bir toplum ve devlet sistemi öngörüldüğüne dair görüşleri bulanıktır. Eskiden parti kadroları olanlar, bugün (2000'lerden itibaren) siyasi bir ör-

güt içinde yer almayı benimsemiyorlar; dini önderlerin rehberliğinde bir hayat tarzına daha sıcak bakıyorlar.[110]

Davet Partisi, rakipleri tarafından, "devletleşmek, bürokrasinin ve seçkinlerin örgütü haline dönüşmek ve El Sadr hareketi lehine kitlelerden vazgeçmek" ile suçlanıyordu.[111]

Askeri Kanadı: Silahlı mücadeleyi sürdürdüğü 1970 ile 2000 yıllar arasındaki dönemde, partinin "İslami Davet Öncüleri" ve "İslami Davet Kadroları" gibi bazı milisleri ve vurucu birimleri bulunuyordu.[112]

Esas olarak İran'daki Iraklı Şii mülteciler arasında faaliyet gösteren DP, bir süre için İran ve Kürtler tarafından işgal edilen Hac Ümran bölgesindeki "kurtarılmış alanda çalışma" yürüttü. Kürt liderlerden Mesud ve kardeşi İdris Barzani'nin denetimindeki bölgede, sayısı birkaç bini geçmeyen "İslam Mücahitleri'nin eğitilip yetiştirilmesini" sağladı. Dava Mücahitleri, iyi eğitilmiş ve donatılmışlardı.[113]

DP'nin sürgün yıllarındaki yayın organı Beyret, Şam ve Tahran'da basılan *El Mevkıf* (Tutum, Tavır) idi.

Irak İslam Devrimi Yüksek Meclisi

Kuruluşu: Arapça tam adı "El Meclis-ül Ala L'ıl savrat-il İslamiye Fi'l Irak" (Irak İslam Devrimi Yüksek Meclisi – IİDYM) idi. Başlangıçta **Din Âlimleri Heyeti** (Heyet-ül Ulema-il Din) adıyla 1965'te ortaya çıktı. 1964-65 arasında İran destekli **Fatımi Partisi** (El Hızb el Fatımi) kuruldu. Ancak, tutuklamalarla birlikte varlığı sona erdi. IİDYM ise, 1979'da Muhammed Baqr el Sadr tarafından İran'a gönderilen Seyyid Mahmud Haşimi'nin Tahran'da yürüttüğü faaliyetler sonrasında birçok örgütün birleşerek 1982'de kurulmasıyla ortaya çıktı. İlk başkanlığa Haşimi seçildi.[114] 1986'dan itibaren IİDYM'nin ilk sözcülüğünü ve başkanlığını ise, Muhsin el Hekim'in oğlu ve Meh-

di'nin kardeşi Muhammed Baqr el Hekim yürütüyordu.[115] Parti, 2007'deki kongresinde adını "el Meclis-ül Ala el İslami fi'l Iraq" (Irak'ta İslam Yüksek Meclisi – IİYM) olarak değiştirdi.

Liderleri: Seyyid Mahmud Haşimi'den sonra, başkanlığı Muhammed Baqr el Hekim devraldı. El Ḥekim, Ayetullah Muhammed Baqr el Sadr'ın tılmizi (öğrencisi) idi. El Sadr'ın ölümünden az önce İran'a firar eden El Hekim, 1986'da IİDYM başkanı seçildi. Son derece tutucu ve katı tutumlarıyla tanınan sürgündeki Iraklı ayetullahlar (Seyyid Kâzım el Hairi ile Seyyid Mahmud Haşimi Şahrudi gibi) ile arasına mesafe koyan El Hekim, diplomatik çabaları da gündemine aldı. Bu çerçevede birçok ülke lideriyle (dönemin ABD başkanı George Bush dahil) görüşmeler yaptı.

El Hekim ailesi, başından beri Irak Baas rejiminin hedefi haline gelmişti. Aile efradı yüzlerce kişi, tutuklanmış veya öldürülmüştü. 1983'te El Hekim kardeşlerden üçü idam edildi.[116] IİDYM Başkanı El Hekim, Ayetullah Muhammed Baqr el Sadr'a çok yakındı. "Necef Rehberliğinden" dizisindeki *Kur'an'ın Oryantalistlerce Okunması* başlığı altında batılı İslamoglara yöneltilen eleştiriler ona aittir.

Muhammed Baqr el Hekim, köklü ailesinin "dini mevkisinin zayıflayıp azaldığını" görünce, IİYM başkanlığından ayrılıp kendini Necef'teki dini merkeze adadı. Yerine kardeşi Abdulaziz örgüt başkanı oldu. Muhammed Baqr, 2003 yılında El Kaide örgütünün düzenlediği sanılan bir suikast sonucu hayatını kaybetti. IİDYM'nin merhum lideri Muhammed Baqr el Hekim, Davet Partisi hakkında "Saddam'dan önce yok edilmesi gereken bir örgüt" teşhisini koyup askeri kanadı Bedr Birlikleri içindeki Davet Partisi yandaşlarını temizlemişti.[117]

Yeni başkan Abdulaziz 1950 doğumlu olup, Necef'teki İlim Havzası'nda dini eğitimini aldı. 1979'dan sonra Irak'ta "İstişare Komisyonu" kurup Iraklı Şiiler ile İran'daki örgüt önderleri arasında irtibat görevlisi gibi çalıştı. Saddam rejimiyle mücadele yolunda ge-

rekli fetva çıkarıldıktan sonra, Abdulaziz Irak'tan İran'a geçerek 1980'lerin başında **Iraklı Mücahitler Hareketi** (Hareket-ül Mucahidin el Iraqiyin) isimli bir silahlı birim oluşturdu. 1986 yılında İslam Devrimi Yüksek Meclisi'nde Şûra Meclisi üyesi oldu; örgütün arka plandaki bütün görüşme ve ilişkilerini yürüttü.[118]

Muhammed Baqr adına ithafen "Munazamat-u Şehid-il Mihrab" (Mihrap Şehidi Cemiyeti) kuruldu. Kuruluşun başkanı Ammar Abdulaziz, giderek siyaset mahfillerine alıştırıldı ve dini-siyasi düzlemde deneyim kazandırılması için hemen her türlü etkinliğe katıldı.[119] Ammar Abdulaziz, hasta olan babasının yerini almaya hazırlanıyor.

Örgütün en önemli şahsiyetlerinden biri de Rıza Cevad Taki'dir.

Örgütsel Yapısı: Örgütün en üst organı Genel Kurul olup, bunu Merkezi Şûra (Merkez Komitesi), Merkez Karar Kurulu ve alt komisyonlar (genel sekreterlik, basın, güvenlik, veri donatım, halkla ilişkiler gibi bürolar) izlemektedir. Genel başkan, yürütmenin başıdır; örgütü içeride ve dışarıda temsil etmek, Şûra'ya önerilen şube yöneticileriyle ilgili alt kademe yöneticilerini atamak gibi geniş yetkilerle donatılmıştır. Başkan, Merkezi Şûra tarafından seçilir.

2007'deki kurultayında Genel Kurul üye sayısı 70'ten 165'e, Şûra üye sayısı da 15'ten 21'e yükseldi. Kadınların temsil oranı, %17 oldu. Bir kadın, Hamınlar Komisyonu sorumlusu ve diğeri de Genel Kurul başkan yardımcılığına seçildi.[120]

IİYM 2005 genel seçimlerinde 30 milletvekiliyle Şiilerin ikinci partisi konumundayken, 2009 yerel seçimlerinde çok az oy alarak geriledi. Eskiden kazandığı yedi bölgede kaybetti. Örgüte ait Mihrap Şehidi Kurumu ise, sosyal yardım derneği işlevi görüyor.

Politik Programı: IİYM, anayasa doğrultusunda iktidarın seçim yoluyla değişmesi ilkesini benimsiyor. Temel sloganı, "Irak'a Özgürlük, Bağımsızlık ve Adalet" idi. IİYM, üç kurala bağlı kalmıştı: Fikirde, hedefler ve taleplerde gerçekçilik! Geçmişe saplanıp kalmadan müceddit (zamana uyan) bir bakış açısıyla hareket etmek;

Irak çıkarına olan şeylerde asla bağımlı olmamak yani bağımsız kararlar alabilmek ve sürekli dengeleri kollamak. Denge politikası, şöyle formüle edilmişti: "Herkesle dostluk kurmak! Hiçbir eksenin ve kutbun yanında yer almamak; karşıt paktlardan uzak durmak!"[121]

Saddam rejimi muhalifi Kürt ve Arap milliyetçilerinin 1991-1993 arasında düzenlediği toplantılara, İran'ın da etkisiyle, katılmamıştı.

IİYM, esas olarak İran'ın yarattığı bir hareket idi. Dolayısıyla, rakibi Davet Partisi kadar uzun bir mücadele geçmişi yoktu. Fakat bağımsız karar alma ilkesini ön plana çıkaran hareket, imalatçısı İran ile arasına mesafe koydu. İranlılar, yeni lider Abdulaziz'den hep kuşku duydular. Abdulaziz ise, hareketinin adını değiştirmekle, artık "İran dini lideri Ali Hamaney'e değil, Irak'ta bulunan Şiilerin ruhani lideri Ayetullah el Sistani'ye biat ettiklerini" dosta düşmana ilan etmiş oldu. Ayrıca IİYM Irak'ta üçlü bir konfederatif bölünmeden (Kürt, Şii ve Sünni federal yönetimler) yana tutum aldı ve Kürtlerle ittifak kurmayı, Şii ittifakına tercih etti. İran'dan uzaklaştıkça ABD'ye yaklaştı.[122]

IİYM, 2007'deki kurultay sonuç bildirisinde "demokrasi, özgürlük, insan hakları" gibi eskiden reddettiği kavramlara yer verdi.

Askeri Kolu: IİYM, Irak'ın güney kesimindeki Şii ayaklanmasına Gönüllü Kuvvetler[123] adıyla bilfiil katılmıştı. Örgütün Bedr Tugayları (Feylaq-u Bedr) isimli 10 bin kişilik bir milis kuvveti bulunuyor. Bedr Birlikleri komutanı Hadi el Amiri 2006'da Irak Parlamentosu Güvenlik ve Savunma Komisyonu başkanıydı.

Bu askeri kanadın diğer bir komutanı Beyan Cebr ise, 2005 yılında Irak içişleri bakanı oldu. Bakanlığı sırasında "Bedr Tugayları'nı kolluk kuvvetleri içinde istihdam etmek ve Sünnileri hedef alan yasadışı ölüm timleri kurmak" ile suçlanan Cebr, suçlamaları yalanmamıştı. Ocak 2006'da "bu siyasi cinayet şebekesi"ne dair inandırıcı kanıtlar ortaya çıkarılmış; kolluk kuvvetleri içindeki kimi polisler yakalanmıştı.[124]

Öte yandan, bu milis gücünün içinde İran milislerinin olduğu ve bu birimin İran tarafından finanse edildiği ileri sürülüyor.

Yayın Organı: Hareketin *El Şehadet* (Şehitlik) adlı bir yayın organı vardı. Sürgün yıllarında Tahran'da basılan bu gazete, 1990'larda Irak Kürt Federe Bölgesi'nde yayınını sürdürmüştü.

El Sadr Hareketi

Kuruluşu ve lideri: Kurucu lideri Seyyid Muqtada el Sadr, Saddam yönetimince 1999'da katledilen ünlü din adamı Seyyid Muhammed Sadıq el Sadr'ın genç oğludur. 1980'de idam edilen Ayetullah Muhammed Baqr el Sadr'ın yeğeni ve damadı olan Muqtada el Sadr, 1973 doğumludur. Dini bir aileden gelmesine ve din eğitimi görmesine rağmen Şii ilahiyatında yetersizdir. 2009 yılında bile, fetva verme yetkisi bulunan müçtehit unvanına sahip olamamıştı. **Cemaat-ül el Sadr el Sani** (İkinci Sadr Cemaati) isimli kuruluşla sosyo-politik yaşama katıldı. Şöhretini ve meşruluğunu ruhani ailesinden alan, bu anlamda "babasının oğlu, amcasının yeğeni ve damadı" olmaktan başka bir marifeti bulunmayan bu toy şahsiyet, Şii ulema özellikle El Sistani ve çevresiyle dini iktidar-makam-mevki rekabetine girdi. Şiilikteki "usuli" (dinin siyasete müdahalesini öngören) akıma dayanarak dini önderlik iddiasında bulundu. Nisan 2003'te El Sistani ile hassas makamlardaki ruhani kesime sataşmaya başladı. Karşısına çıkanları tehdit etti. Eski Ayetullah el Hoyi'nin oğlu Abdulmecid'in bir arbede sırasında katledilmesi olayına karıştığına dair henüz kanıtlanmamış ciddi veriler bulunuyor.

El Hoyi cinayetinin çok önemli bir bir nedeni de, Necef'te bulunan Hz. Ali Türbesi ve Camisi'nin kimin denetiminde olacağına dair dini hareketler arasındaki amansız rekabet idi.[125]

Dini nedenlerle Ayetullah el Sistani'ye meydan okuyan, siyasi ve askeri düzlemde Irak hükümetiyle Amerikalılara isyan eden El

Sadr, büyük bir açmaza girip yenilmek üzereyken, aniden tutum değiştirdi. Mart 2004'te Amerikan birlikleriyle çetin çatışmalara girdi. Uzun ve kanlı hesaplaşmanın hassas anında, Necef'te kuşatılmış bulunan 2000 kadar Mehdi Ordusu militanı, arabulucuların sayesinde ateşkes yapmayı ve silahları yetkililere teslim etmeyi kabul etti. Bunun üzerine El Sadr, başta El Sistani çevresi olmak üzere Şii hareketlerle uzlaştı; boykot ettiği 2005 seçimlerine ve sonradan oluşan koalisyon hükümetine katıldı. Ağustos 2007'de ise, işgalci Amerikan askerleriyle Irak emniyet güçlerine neredeyse silah çekmeme anlamına gelen bir ateşkes ilan etti.

Arap kökenli El Sadr ailesinin bu toy şahsiyeti, dini düzlemde de yetkin biri değildir. Buna rağmen kendisini hem dini başvuru makamının hem de Davet Partisi'nin gerçek mirasçısı olarak kabul ediyordu. Muqtada el Sadr, şu görüşü ileri sürüyordu: "Necef'teki başvuru makamı (maraci-ül taklid) konumundaki ayetullahların tümü Iraklı ve Arap değiller; dolayısıyla bizleri temsil edemezler. Ayrıca bizim aile, İlim Havzası'na yeni bir yorum getirerek; dini makamların siyasi işlerle ilgilenebileceklerini ve siyasete müdahale edebileceklerini ortaya koydu. Biz, buna El Havza el Natıqa (Konuşan Medrese) adını verdik. El Sistani, siyasete katılmamayı tercih ediyor. Bu yüzden bizim dini başvuru makamımız (İran'da oturan) Ayetullah Kâzım el Hairi'dir. Davet Partisi, bizim aile tarafından kurulduğuna göre, onun mirasçısı da benim!"[126]

Başkent Bağdat'taki "Sadr Şehri"ni (eski adı Saddam Şehri) merkez üs olarak seçen El Sadr, ulema ile rekabetinde, ünlü ayetullahların (İranlı El Sistani, Afganistanlı Muhammed İshak Fayyad ve Pakistanlı Beşir Necefi gibi) Arap kökenli olmadıklarını, dolayısıyla Irak Şii toplumu üzerinde hak iddia edemeyeceklerini ileri sürdü. El Sadr, dindar atalarının müritlerinin yanı sıra özellikle gençleri ve Şii yoksullarını yanına çekebiliyor.

Şii toplumunun en alttakilerini temsil eden El Sadr, "Şiilerin

kılıcı, Şiilerin Zülfikârı" sıfatıyla anılıyor. Eğitimliler ise, "cahilliğini ve toyluğunu vurgulamak" gayesiyle Irak lehçesiyle onun için "zatut" kelimesini kullanılıyorlar. Video oyunlarına düşkünlüğünden ötürü, kendisini "atari mollası" diye küçümseyenler de var.[127]

Her durumda, Şii gençler ve zenginler arasında "kral" veya "şövalye" muamelesi görüyor. Dini eğitim alanındaki yetersizliği ve politikadaki acemiliğine rağmen El Sadr, göz diktiği dini makama ve siyasal mevkiye gelebilmek için elinde bol miktarda koz (milis gücü, ailenin dini şöhreti, Şii kitlelerin desteği) bulunduruyor.[128]

El Sadr, Saddam tarafından öldürülen atalarının yolundan gittiğini göstermek amacıyla beyaz kefen giymek suretiyle cuma hutbelerini veriyor.

Genç Muqtada, siyaset yapmak yerine "delikanlı, hamasi ve radikal" çıkışlarla popülist bir çizgi izliyor. Örneğin, Ağustos 2008'de yaptığı ateşli konuşmasında, yandaşlarına şöyle nutuk çekmişti: "Beklenen Gaip İmam Mehdi'ye (Şii inancında 12. İmam) biat etme sözleşmesini, kanınızla imzalamanızı istiyorum. Bu sözleşme Peygamber Efendimizin Şeriatı'na uymak, Allah, Peygamber ve Ehlibeyt düşmanlarına düşmanlık gütmek anlamına gelir. Ayrıca bu sözleşme, cihat ve direniş belgesidir. Yerine göre askeri alanda cihat ve direniş, yerine göre kültürel düzlemde direniş ve cihat yolunu seçeceğiz. Batı'nın laik düşüncesine karşı direniş ve cihat ilan edeceğiz. Sadece onlara değil; aynı zamanda Allah, Peygamber ve Ehlibeyt düşmanlarına, işgalcilere, istilacılara. Sömürgeciliğe, kâfirlere ve sahtekârlara karşı da bu yollara başvuracağız."[129]

El Sadr hareketi, esasında rakibi sayılan El Hekim ailesine husumet temelinde ortaya çıktı. Daha sonra bütün Şii akımları karşısına aldı. Bu nedenle El Sadr yandaşları, siyasi ve dini Şii oluşumlar tarafından sevilmezler; nefret edilip aşağılanırlar. Öte yandan 2003-2008 yılları arasındaki kısa dönemde sürekli kaygan bir zeminde manevra yapan, bir dediği diğerine uymayan, habire tutum değiştiren hareketin lideri ciddi bir güven bunalımıyla karşı karşıyadır.[130]

İran'ın Muqtada el Sadr ile ilişkisinin iyi olduğu hakkında ciddiye alınabilecek çok sayıda haber ve istihbarat yayınlandı. Kimi kaynaklara göre ise, El Sadr, "İran'ın adamı, İran'ın Irak'taki tetikçisi ve vekili" konumundadır.

İran-El Sadr ilişkilerini şöyle tanımlamak daha gerçekçi olur: 2006 yılından sonra başbakan Nuri el Maliki'nin politikalarından hoşnut kalmayan İran, bir alternatif olarak El Sadr'a oynadı ve onunla nereye kadar süreceği belirsiz bir ittifak yaptı. El Sadr'ın Şii-Sünni ve Şii-Şii boğazlaşmalarını ve Amerikan-İngiliz kuvvetleriyle çatışmalarını da, bölgesel taktik oyunlar çerçevesinde İran ile ittifak siyasetinin bir sonucu olarak algılamak yerinde olur.[131]

Yayın Organı: El Sadr hareketinin, *El Havza* (İlim Havzası, İlim Medresesi) isimli bir yayın organı bulunuyor. Mehdi Ordusu ise, *Ansar-ül Mehdi* (12. İmam Mehdi Yandaşları) isimli bir yayın organı çıkarıyor.

Askeri Kolu: Bir rivayete göre; Mehdi Ordusu fikri, ilk kez 1996 yılında, Bağdat'ın Şii yoğun doğu semtinde, Şeyh Abdulzehra el Bediri (Budeyri) tarafından ortaya atılmıştı. Şeyh, "rüyasında gördüğü Gaip 12. İmam Mehdi'nin, kendisini bir ordu hazırlamakla görevlendirdiğini" ileri sürmüştü. El Sadr Ailesi'nin müritlerinden sayılan bu zatın etrafında o tarihte umulmadık ölçüde mürit/yandaş toplanmıştı. Ancak hemen tutuklandılar. Muqtada el Sadr, bu fikirden yola çıkarak yeni Mehdi Ordusu'nu kurmuş olmalıdır.[132]

El Sadr önderliğindeki Mehdi Ordusu, Yaz 2004'te kuruldu. Medrese öğrencisi ve Muqtada el Sadr yandaşı 500 kişi kuruluş sırasında kendisine eşlik etti. Başlangıçtaki amacı, "İslamı savunmak ve din adamlarını korumak" olarak olarak açıklanmıştı. Amerikalı işgalcilere karşı önemli başarılar elde eden Mehdi Ordusu milisleri, daha sonra denetimden çıkıp çeteleştiler; birbirleriyle rant kavgası ve çatışması içine girdiler. Aktif gücü 10 bin, tahmini potansiyel gücü ise 50 bin militan dolayındadır. Mehdi Ordusu, iç çatışmalarında yüzlerce elemanını yitirdi.[133]

Mehdi Ordusu, 2006 ve 2007 yılları boyunca işgalci kuvvetler ile rakip örgütlerin milisleriyle çatışmalarını sürdürdü. 2008 ortasında, Amerikan birlikleri ve Irak kolluk kuvvetlerinin Mehdi Ordusu'na yönelik geniş çaplı imha operasyonları düzenlemesi üzerine tutum değişikliği içine giren El Sadr, ani bir kararla, "bundan böyle silahlı cihat ve direniş yerine, kültürel cihat ve direnişe ağırlık vereceğini" ilan etti.[134]

Mehdi Ordusu yekpare değildir; çeşitli kanatları bulunuyor. Bazı kanatları tümüyle denetimden çıkıp 2007 yılından itibaren çeteleşmiş durumdaydılar.

El Sadr, "dünya nimetlerine tamahkârlık ettikleri, yolsuzluk yaptıkları, batıl (yanlı) yolu seçip Hz. Hüseyin çizgisinden saptıkları" gerekçesiyle, iki önemli komutanını, Ahmed Şerif ile Adan el Şehmani'yi, hareketten attığını ilan etti. Yolsuzluk, kör şiddet ve çeteleşme nedeniyle Mehdi Ordusu'nun faaliyeti altı ay boyunca dondurulduğu.[135]

Bu milis kuvvetinin, askeri eğitimini ve lojistik desteğini İran'dan aldığına ilişkin ciddi haberler yayınlandı. İran, diğer Şii milislere olduğu gibi Mehdi Ordusu'na da sınırlı lojistik yardımlar sunabiliyor. Buna rağmen El Sadr'ın bire bir "İran'ın adamı" olduğunu söylemek abartılıdır. Tersine, El Sadr yandaşları, İran'ın bu hareket içine gereğinden fazla sızıp yönlendirmesinden endişe etmekteydiler.[136]

El Sadr hareketi içinde bölgedeki ülkelerden destek alan çeşitli fraksiyonlar bulunuyor. Feyha el Sadr, Asaibu Ehli Hak (Ehli Hak Yandaşları) ve Ketaib-u Hizbullahı el Iraq (Irak Hizbullahı Alayları) buna örnek gösterilebilir.

Fazilet Partisi

1990'larda Ayetullah Muhammed Sadıq el Sadr tarafından kurulan hareketin bir koluydu. Eskiden IİYM çatısı altında bulunan bu parti, 2003 yılından sonra Şii koalisyonundan çekildi. Tüm Şii oluşumlarla arasına bir mesafe koydu. Şii hareketlerin mezhepçi tu-

tumlarına karşı Iraklılık temelinde bir milli politika izliyor. Önceleri, diğer Şii akımları gibi, İran tarafından destekleniyordu. Aralık 2005 seçimlerinde 15 milletvekili kazandı. Katıldığı koalisyon hükümetinden Nisan 2006'da ayrıldı. 2009 seçimlerinde adeta bozguna uğradı. Parti, zaman içinde İran ile arasında mesafe koydu. Ancak partinin İran ile bağları kopmadı; 2007 yılında bile milislerinin bir kısmı İran'da eğitilip gönderiliyordu. Daha çok Basra'da etkin olan bu partinin, 2009 yılında bile kentin petrol tesislerini ve limanlarının denetimini elinde bulunduran yerel bir milis gücü bulunuyordu.[137]

Fazilet Partisi'nin ruhani lideri Ayetullah Muhammed el Yakubi'dir. 2006 yılına kadar Nedim el Cabiri parti başkanıydı. Yerini, Abdulrahim el Hüseyni'ye bıraktı; kendisi de parti sözcüsü oldu. El Yakubi, aydınlar ve insan hakları savunucularıyla yaptığı bir söyleşide, "Siyasileri menfaat peşinde koşmak, despot davranmak ve çözüm istememek" ile suçlamış; "mezhep ve etnik kimliklerin üstünde milli bir kimlik yaratmak suretiyle hukukun üstünlüğünün kurulması gerektiğini" belirtmişti.[138]

Cunud-ül Sema

"Sema Askerleri" anlamına gelen bu oluşum, 2007 yılında Necef'te ortaya çıktı. Lideri Ziya Kâzım Abdulzehra el Kera'vi, bir çatışma sırasında öldürüldü. El Kera'vi, "rüyasında Gaip 12. İmam Mehdi'yi gördüğünü, onun tarafından vekil tayin edildiğini ve Mehdi'nin gelmesini kolaylaştıracak bir cemaat oluşturulması gerektiğini" ileri sürerek faaliyet gösterdi. Beklenen Mehdi'nin gökyüzünden inip adalet dağıtmasını çabuklaştırmak amacıyla silaha sarılan, kendi denetiminde kurtarılmış bölgeler yaratan ve bu arada Mehdi'yi çağırmak amacıyla özel ayinler düzenleyen Sema Askerleri modeli, Basra'nın kırsal alanlarındaki umutsuz ve yoksullar arasında hızla yayıldı. Bu gruba öykünen ve özenen başka silahlı kümelerin benzer söylemlerle ortaya çıkması, Irak hükümetini telaşlandırdı. Bölge çapında

büyük operasyonlar yapıldı ve başta Sema Askerleri olmak üzere, aynı konumdaki grup militanları yakalanıp tutuklandılar.[139]

Ahmed el Hasan Grubu

Ahmet el Hasan Cemaati sözcüsü El Yemeni (Yemenli) kod isimli birisine göre, bu silahlı grup, 2000 yılında Basra'da kurulmuş olup barışçıl ve fikirsel (siyasal) bir akımdır. Bu grup, "hiçbir din adamının aracılığı olmaksızın, insanın Allah'a bağlanmasını" savunuyor ve mezheplere karşı çıkıyor. "Şii, Sünni, Hıristiyan, Budist veya Yahudi inançlı olmasına bakılmaksızın, insana insan olarak değer verilmesini" savunuyor. Ahmed el Hasan, Şiilikteki taklit (din adamına bağlanıp onun rehberliğini ve fetvalarını kabullenme) olayına itiraz ediyor. "Taklit denen şeyin dine aykırı bir bid'at" (sonradan icat edilmiş adet) olduğunu söylüyor. Sözcüsüne göre, anılan grup, "bunları savunduğu için, Şii ulemasının hışmını üzerine çekiyor ve ulemanın kışkırttığı hükümet, bu grubu ezmek istiyor."[140]

Irak Türkmen İslam Birliği

Arapça ismi "İttihad-ül İslamiy-il Turkmen-il Iraq" olan parti, Prof. Abbas el Bayati tarafından 1991 yılında kuruldu. Irak Türkmen nüfusunun yarısına yakınını oluşturan Şii inançlıların yoğun yer aldıkları bir partidir. 2005 seçimlerinde Birleşik Irak İttifakı içinde yer aldı. Parti Başkan Yardımcısı Cesim Muhammed Cafer, 2005'te kurulan Geçici Irak Yönetimi'nde imar ve iskân bakanı, 2006 Nuri Maliki hükümetinde ise gençlik ve spor bakanı olmuştu.

Şii Hareket Cemiyeti

Arapça ismi **Cemiyet-ül Amel-il İslami** olup küçük çaplı Şii bir cemaattir. Tahran'ın himayesinde 1980'de kuruldu ve İDYM çatısı içinde yer alarak, Irak tesislerine karşı birçok sabotaj eylemi ger-

çekleştirdi. 1990'lardan beri hareketin kurucu liderliğini, Ayetullah soyundan gelen Muhammed Taqi el Muderrisi yapıyordu.

Diğer Şii Örgütler

1980'lerin Saddam karşıtı sıkı mücadele ortamında irili ufaklı birçok örgüt ve grup ortaya çıktı. Tümünün yasadışı faaliyet gösterdiği bu yapılardan bazıları şöyleydi: 1) Şii Hareket Cemiyeti'nden ayrılan bir kanat, 1980'lerden itibaren Muhsin el Hüseyni öncülüğünde İran yanlısı İİDYM örgütüne katılmıştı. O tarihlerde El Hüseyni, Kuveytlilerle iyi ilişki içindeydi ve İİDYM ile ABD arasındaki bağlantı adamıydı.[141]

Ek olarak, Şeyh Ebu'l Ala el Kındi liderliğindeki **Mücahit Ulema Cemaati** (Cemaat-ül Ulema-il Mücahidun), **Muhacirler Örgütü** (Munazamat-ül Muhacirin) ve **Cunud-ül İmam** (İmam'ın Askerleri) gibi daha belirsiz ve küçük çaplı birimler vardı.

İşgal sonrası (2003) Irak'ın güney bölgelerinde, özellikle Basra ili ve çevresinde **Seyid-ül Şuheda** (Şehitlerin Efendisi yani Hz. Hüseyin Örgütü), **Hizbullah** (Allah Partisi) , **Sa'rallah** (Allah İntikamı) gibi küçük Şii gruplardan söz edilebilir.[142]

Saddam rejimi devrilmeden önce ortaya çıkan **Şii Hizbullah Örgütü**, Amerikan işgal operasyonu başladıktan sonra, aniden faaliyetine ara verdi. O dönemki lideri Ebu Hatim el Muhammedavi diye biliniyordu.[143]

Sünni Örgütler

Irak'taki Sünni direniş, esas olarak milli ve dini bir nitelik taşımaktadır. Dışarıdan gelip ülkeye yerleşen El Kaide kolu sayılmazsa, diğer İslamcı örgütlerin iki ortak özelliği bulunmaktadır: İşgale karşı olmak ve Sünni mezhebini benimsemek. ABD'nin Irak'a saldırısından az önce Katar'daki Iraklı din adamlarının yayınladıkları, sa-

vaştan sonra ise Iraklı âlim şeyh Abdulkerim el Muderrisi'nin verdiği cihat fetvasına dayanarak silaha sarılan İslamcı direniş hareketleri, gerçek isimlerinin dışında duruma göre farklı isimler altında eylem yapabilmekteler: 2004 yılında **Cihat Hareketi** (Hareket-ül Cihad), **İslami Direniş Hareketi** (Hareket-ül Muqavamet-il İslamiye) ve **Ceyş-u Muhammed** (Muhammed Ordusu) böyleydiler. Ancak Baas gibi milli yanı ağar basan direniş hareketleri de, ara sıra bazı birimlerine "İslami" isimler verebilmektedir.[144]

Bu nedenle kaç direniş hareketinin gerçekten İslamcı olup olmadığı, 2009 yılı başına kadar bile açıklık kazanmamıştı.

Irak İslami Ordusu

Özgün adı "Ceyş-ül İslami Fi'l Iraq" (Irak'ta İslami Ordu – İİO) olan bu grup, yeraltına çekilmiş eski Baas elemanlarıyla kimi İslamcı militanlar (Mücahitler) tarafından işgale karşı direnmek için Yaz 2003'te oluşturuldu.

"İslami" sıfatını taşımasına rağmen bu direniş kümesinin tamamen şeriatçı olduğu söylenemez. Daha çok Irak milliyetçiliğiyle İslamın sentezini benimsiyor. Amerikan birliklerine, Iraklı asker ve polislere karşı eylemleriyle ün saldı.

Başka bir rivayete göre, bu örgüt, "Ebu Etyaf" kod isimli eski bir üniversite öğrencisi olan Mahmud el Cennabi'nin girişimiyle kuruldu. El Cennabi'nin, 1980'lerde Sovyet işgaline karşı Afganistan'daki İslamcı direniş saflarında yaklaşık 20 yıl savaştığı sanılıyor. Akrabası Emin el Cennabi, "Ebu Hatice" kod adıyla İİO teorisyenliği ve komutanlığını yapmaktaydı. Suriye'ye sığındıktan sonra komutanlığını "Ebu Hennan" kod isimli Ferhan el Helifavi'ye bıraktı.

El Helifavi, belli bir süre sonra işgalcilerin yanı sıra, halka kötülük yapan ve Sünni-Şii çatışmasını körükleyen El Kaide'nin Irak'taki koluna karşı silahlı çatışmayı esas aldı. 2006 yılında bu ör-

gütten ayrılan aşiret direnişçileri El Kaide'nin kökünü kazımak amacıyla Amerikan kuvvetleriyle ittifak yaparak, **El Sahwa el Aşairiye** (Aşiret Uyanışı veya Korucular) isimli milis kuvvetleri oluşturdular. Bu kopuş üzerine, Suriye'de ikamet eden IİÖ önderleri, "esas hedefin işgalciler olması gerektiği" teziyle, El Kaide ile çatışmaya ve Aşiret Uyanışı milislerinin oluşturulmasına karşı çıktılar.[145]

IİO, işgalci güçlerin Irak'tan çıkarılması veya çıkması için mücadele ediyor. Kasım 2004'te Amerikan *Washington Post* gazetesiyle söyleşisinde, hareketin lideri Eşmail Caburu, örgütünün Iraklı Sünni, Şii, Kürt ve Araplardan oluştuğunu ileri sürmesine rağmen bir yıl sonra IİO'nun Sünni yoğun bir örgüt olduğu ortaya çıktı. IİO'sunun sözcüsü İbrahim el Şamari, Kasım 2006'da, "Irak'ın öncelikle İran ve onunla birlikte Amerika tarafından işgal edildiğini" ileri sürüyordu.

IİO, İslami Direniş Hareketi ve Irak Direnişi İçin İslami Cephe (Irak Müslüman Kardeşler hareketinin askeri kanadı) ile birlikte ortak bildiriler yayınladı. Birçok suikast olayına imza atan IİO'nun en büyük eylemi, 2004 yılında ABD sayesinde iktidar sahibi olan Ahmed Çelebi'yi öldürme girişimiydi.

IİO, El Kaide'nin Irak kolunu en büyük rakibi görüyor ve ara sıra onunla kanlı çatışmalara girebiliyordu.[146]

İhvancı Hareket: Irak İslam Partisi

Kuruluşu: "El İhvan-ül Muslimun" olarak ünlenen hareketin Irak'taki yasal faaliyeti 1944 yılında, **İslami Kardeşler Cemiyeti**'nin (Cemiyet-ül İhvat-il İslamiye) kurulmasıyla başladı. Önderleri, din adamı Şeyh Muhammed Mahmud el Savvaf ile yardımcısı Abdulkerim Zeydan idiler. Yanı sıra 1948'de **Cemiyet-ül İnqazi Fılıstin** (Filistin Selamet Cemiyeti) kuruldu. 1951 yılında İhvan'ın resmi kolu açıldı. 1950'ler boyunca Irak'ın biricik Sünni İslamcı oluşumu olarak kaldı.

Liderleri: 1960'larda siyasetin "dini ve milli bir görev" olduğuna karar veren İhvan, **Irak İslam Partisi**'ni (IİP) kurdu. Kurucuları şunlardı: İbrahim Şihab, Numan el Samari, Velid el Azami. Parti, 1966'da kapatıldı.[147]

1991'de canlandırılıp IİP adıyla kurulan partinin kurucu başkanı İyyad el Samarai oldu. Diğer kurucular ise şunlardı: Usame el Tıkriti, Abdulmunem el Izzi, Faruk el Ani ve Besim el Azami.

El Samarai, 1946'da doğdu. 1962'de İhvancı harekete katıldı. 1970'te mühendis oldu ve 1980 yılına kadar hükümet dairelerinde çalıştı. Gerçek adı Muhammed Ahmed el Raşid olan Abdulmunem el Izzi ise 1938 doğumludur. Hukuk öğrenimi gördü ve 1972'de Kuveyt ve bazı Körfez ülkelerine gitti. Çok sayıda dini eser kaleme alan parti teorisyeni El Izzi, hareketin siyasi yol haritasını çizen akıl hocasıdır: Yazdıkları arasında *İslama Davet ve Cihat* (Mevsuat-ül Deva ve'l Cihad) başlıklı kitap dikkati çekiyor.

Usame el Tıkriti 1939 doğumlu olup Bağdat Üniversitesi Tıp Fakültesi (1963) mezunudur. Uzmanlık eğitimini, Londra Üniversitesi'nde aldı. 1992 yılında İhvan hareketine katıldı. 1972'de Irak'ı terk edip Londra'ya yerleşti.[148]

Saddam'ın 2003'te düşmesinden sonraki işgal yönetiminde İhvancılar, ülkede aynı isimle (IİP) yasal bir parti kurup siyasi hayata katıldılar. Bağdat Üniversitesi'nde profesör ve Irak Geçici Yönetim Meclisi üyesi Muhsin Abdulhamid, IİP'nin başkanı oldu. Abdulhamid, Baas iktidarı zamanında cezaevine konulmuş, Arap ülkelerindeki kimi dini şahsiyetlerin (Sudanlı İslamcı lider Dr. Hasan el Turabi gibi) araya girmeleri sayesinde salıverilmişti.

Yayın Organı: IİP, 1990'larda *Dar-ül Selam* isimli bir yayın organı çıkardı.

Siyasi Programı: Parti, ilk dönemlerde mezhepçiliğe karşı tutum alarak İslam dinine çağrı (davet) ve dini eğitim üzerinde dur-

du. Toplumun İslam sayesinde kurtulacağının propagandasını yapan İhvan, emperyalist politikalar gütmekle suçladığı Batı'ya karşıt bir söylem içindeydi. Batılılaşma, Marksizm, laiklik ve milliyetçilik düşüncesine karşı çıktı. O tarihteki İhvan lideri Basim el Azmi, 1940'larda hayli güçlü olan Irak komünistlerini, hareketin baş düşmanı ilan etmişti.[149]

Parti'nin kuruluş manifestosunda şu önemli maddeler yer almıştı: "Müslüman ve gayrimüslimler aynı siyasi, kurumsal ve bireysel haklardan yararlanmalıdırlar. Gayrimüslimlerin devlet başkanı ile kendi cemaat liderlerini seçmelerini sağlayacak demokratik bir sistem gereklidir. Yasal sistem İslami veya maddeci (pozitivist) olmamalıdır. Ancak toplum, şeriat kurallarına göre yönetilmelidir. Hazine arazileri köylülere verilmelidir. Kadınlar çalışma hayatına katılmalıdırlar. Sendikalar kurulabilmeli, milli servet halka ait olmalıdır. Ortak vatandaşlık temelinde milli birlik oluşturulması şarttır. Milli birlik, Arap birliği ve İslam dünyasının çekirdeğidir. Her milletten halklar, etnik ve dini kökenlerine bakılmaksızın insanlığın ayrılmaz birer parçasıdırlar."

IİP, 2003 yılında federal bir Irak'taki çok kültürlü bir yaşamdan yana olduğunu beyan etti. Parti Genel Sekreteri İyyad el Samarai, bu konuda şu görüşü savundu: "Evet, kurmak istediğimiz sistemde Allah'ın egemenliğini savunuyoruz. Ancak bu, yasaların kaynağı şeriat olmalıdır anlamındadır. Fakat iktidar meselesinde, halkın iradesi ve yönetiminden yanayız. Demokratik ve uygar bir İslam devleti kurmayı hedefliyoruz. Öteki'nin haklarını savunan, cemaatlerin haklarına saygı gösteren bir devlet kurmayı öngörüyoruz."[150]

Parti, 1960'lardaki kuruluş manifestosunun özünü koruyan bir program oluşturdu. Ancak ülkenin İslami bir hayat tarzına gelebilmesi için "geçiş dönemi"nin şart olduğuna vurgu yaptı. Politik çoğulculuk ise, İslam çerçevesi içinde ele alındı. Batı'daki kusurlarından arındırılmış bir "demokrasi"den söz edildi. Yeni partiye göre, anarşi öz-

gürlüğü, milli çıkarlara ters bir çoğulculuk ve seçim sandığına dayandırılmış bir meşruiyet olamaz. Dini bakımdan bunlara asla müsaade edilemez. Buna karşın parti, politik şiddete başvurmaktan kaçındı ve seçim yoluyla iktidara gelmeyi hedefledi. İslami projenin halkın çektiği baskı ve zulümden kurtulmanın en ideal modeli olacağını savunan parti, iktidara geleceği günü, bu tarihin başlangıcı olarak ilan etti.

Politik Faaliyeti: IİP, Sünni-Şii ortak liderliği için çağrı yaptıysa da, Şii din adamı Seyyid Muhsin el Hekim, kendi mezheptaşlarının bu partiyle işbirliğini yasakladı.

1968'daki darbeyle birlikte, IİP Bask iktidarının laik uygulamalarına karşı tutum aldı. Bunun üzerine Baas yönetimi, İhvan yandaşlarına karşı geniş çaplı bir takip, tutuklama ve tasfiye kampanyası başlattı. İhvan ileri gelenlerinin çoğu, 1991 yılına kadar yurtdışında sürgünde (İngiltere) kaldılar. Bu tarihten, yani Birinci Körfez Savaşı'ndan sonra, Saddam siyaset icabı İhvancı hareketi canlandırmaya çalıştı. Usame el Tıkriti, İyyad el Samarai, Abdulmunem el Izzi, Faruk el Ani ve Besim el Azami yeni partinin öncülüğüne soyundular. 1991'de Londra'da kurulan partinin ilk başkanı İyyad el Samarai oldu.

ABD'nin Irak işgaline karşı çıkan IİP önderliği, işgal sonrasında Amerikalıların Irak'ta oluşturdukları hükümetlerle birlikte çalıştı. Askeri kanadı, fiilen direnişi yürütüyordu; kimilerine göre ise IİP silahlı değil, pasif direnişten yana bir tutum alıyordu. Hareketin yönetim kadrosunun çoğu, 1950'li ve 1960'lı yılların siyasi ortamına tanık olmuş eski kuşaktandır.[151]

IİP, ABD işgaline karşı "pasif direniş" gösterme politikası izledi; Mısır merkezli ana örgüt olan İhvan hareketinin, "ABD ile işbirliği yapma" yönündeki uyarılarına kulak asmadı ve bu anlamda merkeze bağımlılığını askıya alarak, araya mesafe koydu. Sünni meşrepli bir parti olmasına rağmen mezhepçi olmadığını ileri sürüyor.[152]

İyi belirlenmiş siyasi, ekonomik ve toplumsal bir programı bulunmayan IİP, Sünni tabana dayanmasına rağmen yeterli bir kitle

desteğine sahip değildir. ABD ile işbirliği yapmasından ötürü çevre ülkelerdeki İhvancılar, kendisine soğuk bakıyorlar. IIP, 2005-2009 yılları arasında Irak hükümetine ortak olmanın yanı sıra kabinede birkaç bakanlık almıştı. Bu nedenlerle, partinin kan kaybettiğine ilişkin yorumlar yapıldı.

Müslüman Ulema Heyeti

Lideri Şeyh Haris Süleyman el Dari'dir. Yardımcısı ise, din adamı Şeyh Abulselam Davud el Kubeysi'dir. Haris Süleyman'ın dedesi, İngiliz işgaline karşı başlatılan 1920 Ayaklanması'nın öncüsüydü. Sünni meşrepli ulemadan oluşan bu heyet, esas olarak Arap-İslam sentezine dayanmakta; "Şii hareketleri hasım ve İran'ı ise ABD kadar tehlikeli bir düşman" olarak bellemektedir. Bu oluşum, Suriye tarafından desteklenmektedir.

El Dari, "mezhepçilik yaptıkları" yönündeki suçlamaları reddediyor; "Iraklılık ve işgale karşı olmak temelinde birlikten yana olduklarını, bunun dışında bir ayırım yapmadıklarını" açıkladı.[153]

Ulema heyeti, 26 Aralık 2003'te "Ehli Sünnet ve'l Cemaat Şûra Meclisi" adıyla bir yapılanma içine girdi. Sünni tarikat, selefi, İhvan ve benzeri çevreler bu yapı içinde yer aldı.[154]

El Kaide-Irak Kolu

Kuruluşu: Lideri Ebu Mus'ab el Zerkavi olup, 2006'da bir Amerikan hava saldırısında öldürüldü. Ürdün kökenli El Zerkavi, 1980'li ve 1990'lı yıllarda Afganistan'da bulunmuş, ülkesinde adı İmam Biatı isimli radikal ve yasadışı bir örgütün kuruluşuna katıldığı için ağır hapis cezasına çarptırılmış; özel af sonucunda serbest bırakılmış bir İslamcı militandı. Irak'taki direnişe katılmak üzere, Kürt bölgesine ayak bastı. Oradaki Ansar-ül İslam örgütünün yardımıyla Sünni yoğun orta bölgeye geçti. **El Tevhid ve'l Cihad** (Cihat ve Tevhid)

adıyla oluşturduğu grubun başında işgale karşı direnişi başlattı. Arap ve İslam ülkelerinden giden yüzlerce militanı saflarına aldı. Örgüt, sivil ve resmi ayrımı yapmadan "düşman" bellediği her hedefe saldırdı; Birleşmiş Milletler merkezini (Ağustos 2003) ve Şii kutsal mekânlarını bombaladı. Yabancı uyrukluları (gazeteci, işadamı, diplomat) kaçırıp kafalarını kesti.

El Zerkavi, 2004 yılında Afganistan merkezli El Kaide örgütüne katıldığını ilan etti.

Liderleri: Örgüt lideri el Zerkavi'nin öldürülmesinden sonra, yerine Ebu Hamza el Muhacir (veya Ebu Eyyüb el Mısri) kod adlı bir militan, örgüt başkanı oldu. Onun öldürülmesinden yahut ortadan kaybolmasından sonra, yerini Ebu Ömer el Bağdadi aldı. Örgüt, kitle tabanını ve coğrafi alanını genişleterek, kurtardığı bölgelerde "Irak İslam Emirliği" ilan etti.

"Irak İslam Devleti" olarak bilinen ve El Kaide'nin askeri kanadı sayılan bu silahlı birimin komutanı Ömer el Bağdadi (Hamid el Zawi) eski bir emniyet âmiriydi ve 2009 yılının ilk çeyreğinde yakalandı.

Amacı ve Faaliyeti: Direniş ilk yıllarında geniş kitle desteğine sahip olan El Kaide, "kurtarılmış bölgeler"de denetimi altındaki halka katı şeriat kurallarını dayattı. Keyfi tutumlarla insanlara baskı ve zulüm uyguladı. Rakip örgütleri silah zoruyla tasfiye etmeye kalktı. Yasal konumdaki Irak İslam Partisi (İİP) ile kimi din adamlarının kanını helal saydı. Bu ve benzeri nedenlerle 2007 yılından itibaren giderek tecrit oldu, kitle tabanı daraldı ve çatışmalarda ciddi darbeler aldı.[155]

Mücahitlerin Şûra Meclisi

2006 yılı başında yayınlanan bir bildiriye göre; beş farklı örgütün birleşmesiyle oluşturulan bu yapının Arapça adı Meclis-ül Şuri Li'l Mucahidin idi. Katılımcı iki İslamcı örgütten biri, Galip Fırka Ordusu veya Zafer Fırkası Ordusu (Ceyş-ül Taifet-il Mansura), diğe-

ri de İslami Cihat Alayı (Ketibet-ül Cihad-il İslami) idi. Bu çatı örgütü, Haziran 2006'daki bir internet açıklamasında, iki Rus rehinenin katledilmesine ilişkin video kasetleri kamuoyuna sunmuştu.[156]

El Kaide'nin rakip siyasi örgütlere yönelik kanlı eylemleri, muhtemelen bu çatı örgütünün sonunu getirdi. Zira 2007 yılından itibaren bu isme pek rastlanmadı.

Vatansever Irak İslami Cephesi

Şeyh Muhammed el Tayi başkanlığındaki bu küçük grup, ılımlı politikasıyla tanınıyordu. Hareket lideri, işgal öncesinde Washington'da Amerikan yetkilileriyle görüşmüştü.[157] Öte yandan, 1960'larda kurulmuş bulunan **İslami Uyanış Cemiyeti** (Cemiyet-ül Nahdat-il İslamiye) adlı bir oluşumdan söz edilmekle birlikte hakkında yeterli bilgi bulunmuyor. Keza Irak'ta selefi Akım lideri olan ve Ebu Menar el Ilmi lakabıyla bilinen Şeyh Muhammed Hudeyr'in "şiddet eylemlerini planladığı" gerekçesiyle Ağustos 2007'de Tıkrit şehrinde yakalanmıştı.

Hizb-ül Tahrir

1950'lerde Kudüs'te kurulan bu partiden, İslamcı Örgütler isimli çalışmamızın 2. cildinde ayrıntılı biçimde söz etmişti. Hizb-ül Tahrir, Irak'taki şubesini 1960'ta açmıştı. Baas iktidarı döneminde yeraltına çekilen hareketin faaliyetlerine ilişkin çok az veri bulunmaktadır.

Sünnet Partizanları

Tam adı "Cemaat-u Ansar-il Sunne" (Sünnet Yandaşları Cemaati) olan bu grup, kısaca Ansar-ül Sunne diye biliniyor. Eylül 2003'te askeri bir çatı örgütü olarak eski Ansar-ül İslam mensupları olan Kürtler ile benzer görüşü paylaşan Araplar tarafından kuruldu. Şubat 2004'te Kürt Yönetimi'nin başkenti Erbil'de KDP ve

YNK isimli iki Kürt partisinin bürolarını bombalamakla adını duyurdu. Ekim ayında ise bir Türk şoförünün kafasını kesme işlemini videokasete kaydedip yayınlamakla nam saldı. Eylül 2007'de, Irak hükümetini destekleyen iki din adamını katletti. Irak'ın kuzey (Kürt bölgesi) ve orta bölgelerinde hükümete karşı mücadele ediyor. Sünni bölgelerde çeşitli suikast ve bombalama eylemlerine katıldı. Liderinin Kâzım Abdullah el Samarai olduğu sanılıyor. Ocak 2008'deki bir operasyonda yakalandı. 2006-2008 yılları arasındaki birçok bombalama ve suikast eyleminden sorumlu tutuluyordu.[158]

Farklı bir rivayete göre; grubun lideri Ebu Abdullah el Hasan bin Mahmud olarak belirlenmişti.[159]

Irak'ta direniş saflarında faaliyet gösteren diğer Sünni oluşumlar şöyle sıralanabilir: Mücahitler Ordusu, Raşidler Ordusu, Medine Alayları, Sahabe Ordusu, Davet ve Ribat Tugayı, Müslümanlar Ordusu, Mücahit Birlikleri Tugayı, Rahman Askeri Alayları, Saad bin Ebu Vakkas Tugayı, Ebubekir Sıddık el Selefi Ordusu, Selefi İslam Gençlik Tugayı, İslam Kalkanı Tugayı, Sabredenler Ordusu, Nakşibendi Ordusu, Tevhid ve Sünnet Partizan Tugayı, Fütuhatçılar Ordusu, Muhammed Ordusu, Galip Fırka Ordusu, Tevhid Yandaşları Tugayı, Cihat Cemaati Tugayı, Tevhid ve Cihat Tugayı, Irak İslami Direniş Cephesi, Irak Hamas Örgütü, Tikrit merkezli Cennet Kuşları ile Cennet Delikanlıları; Bağdat merkezli Irak Hizbullahı Birlikleri.

Dipnotlar

(1) *Wikipedia* ansiklopedisi, "Islam in Iraq" maddesi, 17 Aralık 2008; Global Security.org web sitesi, "Sunni Islam in Iraq" başlıklı makale, 22 Haziran 2005.
(2) Abdülmecid el Hoyi'inin ilgili makalesi, *El Hayat* gazetesi, Londra, 6 Kasım 1992.
(3) El Hoyi, agy.
(4) Agy.
(5) *El Vatan*, 31 Ağustos 1992; *el Mecelle* dergisi, Londra, 2 Eylül 1992.

(6) Ali İsmail Nassar'ın ilgili makalesi, el Cezire.net, 3 Ekim 2004.
(7) Fadıl el Rebiye, "Irak'ta Ayetullahların Yeni Savaşı", *El Quds el Arabi*, 31 Temmuz 2007.
(8) Salih el Seyyid Baqr, "El Hoyi Cinayeti: Şii Marcaiyetinde Anlaşmazlık mı, Siyasi Tasfiye mi?", el Cezire.net, 17 Mayıs 2006.
(9) Elie Kedourie ve Martin Kramer'in derlediği *Shi'ism, Resistance and Revolution* (Şiilik, Direniş ve Devrim) adlı kitaptaki makale, 1987. Türkçesi için bkz. *Dünya ve İslam* dergisi, İstanbul, Bahar/1993, s.32-33.
(10) Age; Juan R. Cole, "İmami Hukuk ve Ulemanın Rolü", *Religion and Politics in İran*, New Haven, 1983, s.33-46. Ayrıca, aynı yazarın iki makalesi; "İran ve Irak'ta Şii ulema (1722-1780); Ahbari-Usuli Çatışması Üzerine", *Iranien Studies*, Kış/1985, 18/1 s.3-34.
(11) *El Quds el Arabi*, Londra, 31 Temmuz 2007.
(12) Reşid el Hayyun, "El Hekim Ailesinin Durumu", *El Şarq el Awsat*, Londra, 27 Temmuz 2005.
(13) *Newsweek* dergisi, 19 Mayıs 2003)
(14) Salih el Seyyid Baqr, "El Hoyi Cinayeti: Şii Marcaiyetinde Anlaşmazlık mı, Siyasi Tasfiye mi?", el Cezire.net, 17 Mayıs 2006; Fadıl el Rebiye, "Irak'ta Ayetullahların Yeni Savaşı", *El Quds el Arabi* gazetesi, 31 Temmuz 2007)
(15) Fadıl el Rebiye, agy. 1 Ağustos 2007.
(16) E. Kedourie-M. Kramer, age, s.33; J.R. Cole, İmami Hukuk...
(17) *Wikipedia* ansiklopedisi, "Ali al Sistani" maddesi, 12 Şubat 2009
(18) E. Kedourie, age, s.39.
(19) Age, s.40; Sir Arnold T. Wilson, *Mezopotamia 1917-1920*, Londra, 1931, s.72-76-79.
(20) E. Kedourie, age, s.41.
(21) Age.
(22) Age, s.42.
(23) Age, s.43; Sir Arnold T. Wilson, age, s.299; Elie Kedourie, *England and the Middle East* (İngiltere ve Ortadoğu), Londra, 1956, s.209-211.
(24) Age, s.43-44; A.T. Wilson, age, s.299; Elie Kedourie, *England and...* s.209-211.
(25) Age, s.44-45.
(26) Age, s.46-47; Sylvia G. Haim, "Şii Ulema ve Siyasetçiler: Bazı Yeni Eğilimler", Joel L. Kramer ve Ilai Alon tarafından derlenen *Religion and Government in the World of Islam* (İslam Dünyasında Din ve Yönetim), *Israel Oriental Studies*, c.10, Telaviv, 1989; s.168 Ofra Bengio, "Baasçı Irak'ta Şiiler ve Politika", *Middle Eastern Studies*, 1985, C.21, s.6.
(27) E. Kedourie, agy, s.46-47; Yan Richard, "Ayetullah Keşani: İslam Cumhuriyetinin Habercisi mi?", *Religion and Politics in Iran*, s.101-124; Amir Taheri, *The Spirit of Allah* (Allah'ın Ruhu), Londra, 1985, s.188.
(28) Age, s.47.

(29) GlobalSecurity.org, "Shia-Baath Relations", 2003.
(30) Dr. Alan Godlas, "Muslims, Islam, and Iraq" başlıklı bölüm, Georgia Üniversitesi kitaplığı, Mayıs 1988; GlobalSecurity.org, 2003)
(31) Graham E. Fuller, "Islamist Politics in Iraq after Saddam Hussein", USA Institute of Peace, *Special Report*, Ağustos 2003.
(32) Yitzhak Nakash, "The Shiites and the Future of Iraq", *Foreign Affairs*, Temmuz 2003.
(33) E. Kedourie, age, s.48.
(34) Age, s.49; Kubba, 1956 yılında *Muzekkerati Fi Samim-il Hadis 1918-1958* (İçten Anılarım) Beyrut, adıyla bir kitap kaleme aldı.
(35) E. Kedourie, age, s.49-50.
(36) Age, s.50.
(37) Şıbli Mallat, "Çağdaş Irak'ta Dini Militanlık: Muhammed Bakır el Sadr ve Sünni-Şii Paradigması", *Third World Quarterly*, Nisan 1988 (Türkçesi için bkz. *Dünya ve İslam*, İstanbul, Bahar/1993,) s.121; Laurence Lockhart, *Nadir Şah*, Londra.
(38) Bkz. Abdullah el Suveydi, *el Nahfat-ül Mıskiye Fi Rahlat-il Mekkiye* (Mekke Seyahatinde Yükselen Misk Kokusu), İngiliz Kütüphanesi Şark Yazmaları, 1818.
(39) Ş. Mallat, age, s.121; Hamid Algar, *Religion and State in Iran 1785-1906*, s.231-232.
(40) Ş. Mallat, age, s.123.
(41) Age, s.135; Abdurrezzak el Hasani, *Tarih-ül Vuzerat-il Irakiyye* (Irak Vezaretlerinin Tarihi), Sayda (Lübnan), 2. basım, 1953, s.228-229. Kral Faysal, "Irak, Sünni Arap hükümetince yönetilen bir krallıktır" demişti.
(42) Ş. Mallat, age, s.135; Katip, Tecrübe, s.233-234.
(43) Ş. Mallat, age, s.135-136; Hanna Batatu, *The Old Scoial Classes and Revolutionary Movemens of Iraq* (Irak'ta Eski Toplumsal Sınıflar ve Devrimci Hareketler) Princeton, 1978, s.1078-1088. Öte yandan 2003 tarihli kimi Amerikan kaynaklarına göre; 1980'lerin sonuna kadar partinin her kademesinde Şiilere rastlanabiliyordu. Sözgelimi 1988'de, Saddam Hüseyin'in başkanlık ettiği 8 kişilik Devrim Komuta Konseyi'nin 3 üyesi Şiiydi.
(44) Pheba Marr, *The Modern History of Iraq* (Irak'ın Çağdaş Tarihi), Coloradao, Westview, 1985, s.228; Christine Moss Helms, *Iraq: Eastern Flank of the Arab World* (Irak: Arap Âleminin Doğu Kanadı) Washington DC, Brookings Intitution, 1964, s.100.
(45) Ş. Mallat, age, s.123; Dilip Hiro, *Iran Under the Ayatollahs*, Londra, 1985, s.335.
(46) Batatu, Age, s.140; *El Cumhuriye* gazetesi, Bağdat, 20 Ocak 1980.
(47) Age, s.140; *El Havadis* gazetesi, Beyrut, 4 Ocak 1980; Bağdat Radyosu, Arapça bülteni, 8 Ağustos 1989. İran-Irak savaşının bitimiyle Humeyni'yi yenmiş "Allah'ın vekili" olarak yarı resmi bir izlenim veren Saddam, "Allah şahidimdir ki, Kuveyt'e girmemizi isteyen Tanrı'dır. Aldığımız bu kararı, Allah, adeta bize hazır olarak sunmuştur" dedi.

(48) H. Batatu, age. s.141.

(49) Roy Parviz Mottahedeh, "Keeping the Shi'ites Straight", *Religion in The News*, cilt 3, no 2, Yaz 2003.

(50) Roy Parviz Mottahedeh, agy.

(51) M. Baqr el Sadr, *Felsefetuna,* Beyrut, 10. basım (Kitap, Hicret yayınları tarafından *İslam ve Filozofi* adıyla Türkçeleştirildi; ancak 2. cildi çıktı. Gözden geçirilmiş hali *Felsefemiz* başlığıyla Endişe Yayınlarınca basıldı.)

(52) M.B. el Sadr, *İktisaduna* (İslami Ekonomi anlamında Ekonomimiz), Beyrut. 1977. Türkçesi için bkz. *İslam ve İktisadi Ekoller*, Akademi yay. İstanbul, 1991; İslam Ekonomi Doktrini başlığıyla Şelale yay. İstanbul, 1980.

(53) Ş. Mallat, age, s.124; Muhsin el Hekim'in ilgili fetvası Şubat 1960'ta yayınlandı. O. Spies, "Urteil des Gross, Mugthadis über der Kommunismus", *die Welt des Islams* (6), 1959, s.264-265.

(54) Bkz: P. Sluglett ve M. Faruk Sluglett: *Some Reflections on the Sunni/Shii Question in Iraq.*

(55) Ş. Mallat, age, s.125.

(56) *Felsefetuna*, s.6.

(57) Sözgelimi Muhammed İbn-i Hasan el Tusi, el Hurr el Anili ve Maverdi gibi Ortaçağ Sünni âlimlerin eser ve risalelerine bolca gönderme yapılmıştır.

(58) Ş. Mallat, age, s.126. 1958'de el Hekim "komünistlik kâfirliktir" diye fetva vermiş ve feodal unsurlarla birleşerek Toprak Reformu'na karşı çıkmıştı.

(59) Age, s.127-129.

(60) İslam Fıkhı ve Ortadoğu Yasaları Araştırma Merkezi Başkanı Ş. Mallat'ın *El Hayat* gazetesindeki makalesi, 23 Kasım 1992.

(61) Humeyni, el Sadr için, "İslam üniversitelerinin mükâfatıdır" demişti. 22 Nisan 1980 tarihli mesajı için bkz. *İmam Humeyni'nin, Irak'ın İran'a Dayattığı Savaş Üzerine Seçilmiş Mesajları*, Tahran, İslami İrşad Bakanlığı, 1981, s.47.

(62) Ş. Mallat, *El Hayat*, agy.

(63) Agy. Yalnız, Davet Partisi'ni kurup kurmadığı tartışmalıdır ki bunu ileride göreceğiz.

(64) Ş. Mallat, *Dünya ve İslam* dergisi, agy, s.132.

(65) Ofra Bengro, *Shiis and Politics in Bath'i Iraq* (Baas Irak'ında Şiiler ve Siyaset) Middle Eastern Studies, Ocak 1985, s.2.

(66) Ali Kazimi, *Kerbela el Mukaddese; Keme Raaytu* (Gördüğüm Kutsal Kerbela), Beyrut, 1970.

(67) Ş. Mallat, agy, s.130-131; Fadlallah, *Adva Ala el Edwa*, (El Adva dergisi üzerindeki Parıltılar), Tahran, 5/2), Ocak 1984, s.168. Öte yandan, derginin tam adı *El Adva El İslami'ye* (İslami Nurlar) olup, halen Tahran'daki Iraklı Şiilerce aynı isimle çıkarılanı da birincisine duyulan saygıdandır.

(68) Ş. Mallat, agy, s.131.

(69) Ali Kazimi, age, s.32-34.
(70) Ş. Mallat, agy, s.133; ayrıca Seyyid Mahmud Haşimi ile Tahran'da yapılan söyleşi, *Keyhane Ferhengi*, Nisan 1985, s.40. Haşimi, 1986 yılında İİİYM başkanlığından ayrılıp örgütün sözcüsü oldu.
(71) Ş. Mallat, agy, s.133; ayrıca bkz; İİDYM-*Dem-ül Ulema Fi Tariki'l Cihad* (Cihat Yolunda Ulema'nın Dökülen Kanları), Tahran, 1984; Julie Flint, "Iraq: Struggle to Death" (Irak: Ölümüne Mücadele), *Middle East International*, 22 Temmuz 1983.
(72) Ş. Mallat, agy. s.137-138.
(73) Agy, s.138; *El Cumhuriye gazetesi*, (Bağdat), 2-6 Nisan 1980.
(74) *Irak Dosyası* (El Milef El Iraki) yayın organı. Yönetmeni Gassan El Atiyye, "Irak Muhalefetinin Birliği ve İslamı Safların Birleştirilmesi Görevinin Başarısızlığı", *El Hayat*, Londra, 22 Ekim 1993.
(75) Faleh Abdülcabbar (Londra'da muhalif Iraklı yazar), "Irak Muhalefetinin Başarısızlığı" *Middle East Report*, Mayıs-Haziran 1992 (Türkçesi, *Dünya ve İslam* dergisi, İstanbul, Bahar/1993) s.22; *Newsweek* dergisi, 1 Nisan 1991.
(76) F. Abdülcabbar, agy. s.23.
(77) Agy, ayrıca haftalık *el Bediu el İslai* dergisi, 9 Mayıs 1991.
(78) Agy, s.23.
(79) Agy, s.22; ayrıca Irak Kralı Faysal, daha 1933'te şöyle demişti: "Irak Ordusu, iki ayaklanmayı aynı anda bastırabilecek şekilde yetiştirilmelidir."
(80) Programımız adlı parti broşürü, Mart 1992, s.39.
(81) F. Abdülcabbar, age, s.26; ayrıca bkz. *el Mevkif* gazetesi (Beyrut-Şam), 11 Şubat 1993, s.4 ve 10.
(82) Hanna Batatu, "Irak'taki Şii Örgütleri", Türkçe çevirisi *Dünya ve İslam*, Yaz/1991.
(83) Age, s.128-130-131.
(84) Ayrıntılar için bkz; Iraklı muhalif yazar ve *El Mutemer* gazetesi yayın yönetmeni Muhammed Abdülcabbar'ın, 26 Şubat 1977 tarihli *El Hayat* gazetesindeki makalesi; İshak el Hakkaş, *Irak Şiileri*; Graham Fuller, *On Yıl Sonraki Irak: 2002 Yılına Kadar Kalabilir mi?* 1993.
(85) İbrahim Guraybe, "Irak Müslüman Kardeşleri" başlıklı yazı, el Cezire.net, 17 Mayıs 2006; Lina Siyavuş, *El Hayat*, 23 Haziran 2006.
(86) İbrahim Guraybe, agy; Lina Siyavuş, *El Hayat*, agy.
(87) Syed Saleem Shahzad, "A Third Force Awits U.S. in Iraq" (Irak'ta ABD'ye Bekleyen Üçüncü Güç), *Asia Times*, Hong Kong, 1 Mart 2003.
(88) Batatu, age, s.127-128.
(89) Dr. Said el Şıhabi, "Hizb-ül De'va: Davet Partisi" isimli makale, *El Quds el Arabi*, 9 Ocak 2008.
(90) *El Hayat*, 22 Ekim 1993; *El Hayat*, 19 Eylül 1993, El Dava Partisi yetkilisinin makalesi.

(91) H. Batatu, age, s.136; *El Mukatilun* gazetesi, no 20, Nisan 1984, C.l, s.5.
(92) Age, s.136-137; ayrıca el Hekim, *el Cihat*, no. 14 Nisan 1981 s.13.
(93) Batatu, age, s.137. Öte yandan, bu iddiaları, İran yanlısı İslamcıların, Tahran'a daha az bağımlı Davet Partisi'ne karşı bir yıpratma mücadelesi olarak değerlendiriyoruz.
(94) Batatu, age, s.137. Elimizdeki özel bilgilere göre, Davet Partisi 1958'de faaliyette değildi. Basında çıkan faaliyetlerinin tarihi 1968'dir; tersi söylem, Parti'nin iddiasıdır.
(95) R. K. Ramazani, *Revolutionary Iran*, Baltimore, Johns Hopkins Universitesi yay. 1986; Abdulhalim el Ruhaimi, "The Dawa Islamic Party" isimli makalesi, *Ayatollahs, Sufis, and Ideologues* (Ayetullahlar, Sufiler ve İdeologlar), Londra, Saqi Boks, 2002.
(96) Esad Ebu Halil, "Lübnan Hizbullahı'nın İdeoloji ve Pratiği", *Middle Eastern Studies*, Temmuz 1991; ayrıca M.H. Fadlallah ile söyleşi, Haziran 1987.
(97) Ali Kur'ani, *Tarikat-ül Hizbullah Fi'l Amel-il İslami* (İslami Mücadelede Hizbullahi Yol), 1406 Hicri yılı: '1986', s.172.
(98) "Dava Partisi Kültürü" adlı broşür, 1984, s.16-18, 32-43, 57-85, 77 vd.
(99) Age, s.77.
(100) Gassan el Atiye makalesi, *El Hayat*, 22 Ekim 1993; Öte yandan, Davet Partisi Politburo Üyesi Sami el Askeri, söz konusu makaleye yanıt vererek hâlâ ilkeli davrandıklarını, Şûra (Genel Kurul) kararlarını, bölgedeki gelişmelerin ışığında yeni bir pratikle hayata geçirdiklerini ileri sürdü, El Hayat, 19 Kasım 1993. Davet Partisi önderlerinden M. Mehdi el Asafi de Batı ile ittifakı açıkça savundu, parti yayın organı *el Mevkif* gazetesi, Şam, 26 Nisan 1993.
(101) Batatu, age, s.139-140; Davet Partisi, "Beyan-ül Tefahum", s.7-9; *International Herald Tribune*, Paris, 25 Şubat 1977; *el Havadis* gazetesi, Beyrut, 1 Nisan 1977; *New York Times*, 8 Ağustos 1979; *el Sefir* gazetesi, Beyrut, 15 Nisan 1980. Öte yandan, Davet Partisi"nin verdiği kimi rakamların abartılı olduğunu düşünüyoruz.
(102) Dr. Said el Şihab, "Davet Partisi" başlıklı makale, *El Quds el Arabi*, 9 Ocak 2008.
(103) Agy.
(104) A. el Ruhaimi, age.
(105) Age, s.142.
(106) Gassan el Atiye, agy; Davet Partisi ile Suriye bağlantısını kuran kişi Muhsin el Hekim'in oğlu Mehdi olup, 1988'de Sudan'da dönemin Irak istihbaratınca öldürüldü.
(107) F. Abdülcabbar, age, s.23.
(108) Dr. Said el Şihab, agy.
(109) Agy.
(110) Agy.

(111) Mışraq Abbas ve İbrahim Hamidi'nin ortak yazısı, *El Hayat*, 21 Ağustos 2007.
(112) Dr. Said el Şihab, agy.
(113) Batatu, age, s.141.
(114) Ş. Mallat, age, s.133.
(115) Age.
(116) Irak yönetimi, el Hekim kardeşlerden olup 1983'te Ehl-il Beyt-l İslami adıyla bir dini dernek kuran Mehdi'yi, 18 Ocak 1988'de Sudan'da öldürttü, *El Şarq el Awsat*, 19 Ocak 1988. Aynı aileden 90 kişi de 1979-1980 arasında katledildi. 4 Şubat 1993 tarihli Fransız gazetesi *Le Figaro*'dan aktaran *El Cihad* gazetesi, Tahran, 26 Nisan 1993.
(117) Lübnanlı yazar Ali İsmail Nassar, el Cezire.net, 3 Ekim 2004.
(118) Muad Fayyad yazısı, "Abdulaziz el Hekim Portresi", *El Şarq el Awsat*, 22 Haziran 2007.
(119) Reşid el Hayyun, "El Hekim Ailesi'nin Durumu", *El Şarq el Awsat*, 27 Temmuz 2005.
(120) *El Şarq el Awsat*, 25 Mayıs 2007.
(121) İİYM Başkan Yardımcısı Ammar el Hekim ile söyleşi, el Cezire.net, 5 Ağustos 2008.
(122) Yaser el Zeatıra makalesi, el Cezira.net, 27 Mayıs 2007.
(123) İİDYM'nin 19 Ocak 1991 tarihli Beyrut bildirisinde "Gönüllü kuvvetler", hareketin askeri kanadı olarak gösterildi.
(124) BBC News, Arapça bülteni, 19 Ağustos 2006.
(125) *Wikipedia* ansiklopedisi, "Moqtada al Sadr" maddesi, 6 Şubat 2009.
(126) El Cezire.net, 10 Mart 2004.
(127) *Newsweek* dergisi, 4 Aralık 2006.
(128) Suriyeli yorumcu Sami Moubayed, "Imagine Al Sadr as Ayahtollah", Gulfnews web sitesi, 24 Aralık 2007.
(129) El Arabiye.net, 12 Ağustos 2008.
(130) Iraklı araştırmacı Fadıl el Rebiye, "Muqtada el Sadr ve Hareketinin Bilmecesi", el Cezire.net, 20 Temmuz 2007.
(131) Fadıl el Rebiye, agy.
(132) Reşid el Hayyun, "İbn Batuta Rivayetinde Sema Orduları" başlıklı makale, *El Şarq el Awsat*, 14 Şubat 2007.
(133) *El Şarq el Awsat*, 17 Haziran 2008; *Wikipedia*, 6 Şubat 2009.
(134) El Arabiye.net, 12 Ağustos 2008.
(135) Fadıl Reşad ve Cevdet Kâzım imzalı haber, *El Hayat*, 5 Mart 2008.
(136) *Newsweek*, 4 Aralık 2006.
(137) APS Diplomat Recorder, 10 Mart 2007; Fadıl el Rebiye, "Irak'ta Ayetullahların Yeni Savaşı", *El Quds el Arabi* gazetesi, 27 Temmuz 2007; *El Hayat*, 21 Ağustos 2007, *Wikipedia*, "Islamic Virtue Party" maddesi, 16 Ksaım 2008.

(138) *El Şarq el Awsat*, 4 Ekim 2007.
(139) *El Şarq el Awsat*, 21 Ocak 2008.
(140) *El Şarq el Awsat*, 21 Ocak 2008.
(141) Batatu, age, s.142.
(142) *El Hayat*, 21 Ağustos 2007.
(143) William Sammiu, Hür Avrupa Radyosu İngilizce bülteni, 9 Nisan 2003.
(144) Bağdat Uluslararası Araştırma Merkezi görevlisi Salman el Cumeyli makalesi, el Cezire. net, 3 Ekim 2004.
(145) Faris bin Hizam, "İslami Ordunun Perde Arkası", *El Riyad* gazetesi, Suudi Arabistan, 25 Şubat 2008.
(146) *Wikipedia*, "Islamic Army in Iraq" maddesi, 23 Ocak 2009.
(147) Hadi Hasan Uleyvi, *Ehzab-ül Siyasiyet-il fi'l Iraq: El Alenîyetu ve'l Sırrîye* (Irak'ta Legal ve İllegal Siyasi Partiler), Beyrut, 2001)
(148) S. el Cumeyli, el Cezire, agy.
(149) A. el Ruhaimi, *Ayatollahs, Sufis, and Ideologues*.
(150) İbrahim Garaybe, agy. el Cezire.net, 17 Mayıs 2006.
(151) Agy.
(152) Parti lideri Muhsin Abdulhamid'in el Cezire televizyon kanalındaki söyleşisi, 12 Eylül 2003.
(153) *El İtticah el Ahır* (Farklı Yöneliş/Ters Yön) isimli yayın organıyla söyleşi, Irak, Eylül 2006.
(154) *El Cezire*.net, 3 Ekim 2004; *El Hayat*, 9 Şubat 2007.
(155) El Kaide ve Irak'taki sorumlusu hakkında ayrıntılar için, Faik Bulut'un Cumhuriyet Kitapları'nca yayınlanan *Cihat Yolcuları: El Kaide'nin Sırları*, 2008) ve *İslamcı Örgütler-2*. cilt, 2009 isimli iki çalışmasına bakınız. Ayrıca BBC News Arapça bülteni, 19 Ağustos 2006; Yaser el Zeatıra'nın ilgili makalesi, el Cezire.net, 25 Eylül 2008; İslam Ordusu eski komutanı Ebu Azzam'ın açıklaması, El Şarq el Awsat, 27 Eylül 2008)
(156) BBC News, Arapça bülteni, 19 Ağustos 2006.
(157) Graham E. Fuller, Ağustos 2003.
(158) *El Şarq el Awsat*, 12 Ocak 2009.
(159) *Wikipedia*, 5 Şubat 2009.

IV

AFGANİSTAN

AFGANİSTAN

Afgan bireyi, kendini "Afganistanlı" olarak değil de Peştun, Hazara, Tacik ve Özbek olarak görür. Peştun milliyetçiliği ya da daha alt birimindeki kabile üyesi olmak, Afganistan vatandaşı olmaktan hem daha avantajlıdır hem de daha somut bir kimliktir. Sadece, "uluslararası kuruluşlar tarafından kabul edilmiş sınırlar içerisinde yerleşik toplulukların bireyi olduğu sürece"[1] Afganistanlılık söz konusudur. Yani daha çok dışarıya karşı zorunlu bir tanımdır bu. Afganistan'da modern anlamdaki toplum, belirgin bir elit tabakanın elindedir. Daha doğrusu, "ulusal toplum", belirgin bir elit tabakalaşmaya sahiptir. Devlet başkanı (1973'e kadar kral, 1973-78 arasında cumhurbaşkanı), Peştun Kabile Konfederasyonu'nun üç büyük kabilesinden biri olan Durrani alt birliğine bağlı Barakzayi Aşireti'nin Muhammedzayi koluna (klan) mensuptu.[2]

Afgan İmparatorluğu, Durrani Kabile Konfederasyonu tarafından 1747'de kurulmuştu ve kraliyet ailesi, ara sıra Durrani kimliğini vurgulardı. Fakat 1929'dan 1978'e kadar iktidarı elinde bulunduran ve Gılzayi doğu kabilelerine mensup olan Musabihan Ailesi, Kabil'in güney ve doğusundaki Peştunların yardımıyla iktidarı ele geçirdi. Musabihan mensupları, kendilerini, Durranilerden ziyade Muhammedzayiler ve Peştunlar olarak tanımlarlar. Eski rejim seçkinleri de (devlet başkanı, başbakan, bakan, vali vs.) Musabihan Aile bireyleridirler.[3]

Köken olarak Kandahar'dan gelmiş olan Muhammedzayiler, devlet hizmetleriyle uğraşan Peştunlar ve diğer önemli kabile aile-

leri, birlikte başkent Kabil'e göçerek yerleştiler. Karşılıklı evliliklerden sonra hemen hepsi Durrani Kabile Konfederasyonu mensubu veya genel anlamda Peştuni olan bu ailelerin çocukları birbirine karıştılar. Kimlikler belirsizleşti ve yeni bir "devlet ricali" yetiştiren "aristokrasi" doğdu: "Kabilliler".[4] Öteden beri ülke tarihinde Peştuni etnik kökenli olmanın üstünlüklerine, bir de Kabil'de "seçkin aristokrat" tabakayı temsil etme vasfı eklendi. Bu da, Peştun olmayan etnik topluluklar ve kabileler üzerinde Peştun sömürüsüyle egemenliğini körükledi. Bu bölgelerde Peştunlar, kısmen Farsça konuşan ve kabile kimliği zayıf olan kimselerdir.[5]

Olgulara bakarak Afganistan Devleti'nin niteliğini "rantiye devlet"[6] veya "tahsis edilmiş devlet" olarak belirleyenler oldu. Bunlara göre, Afganistan'ı "rantiye devlet yapan" bir başka özellik de, "toplumsal ve ekonomik bütünleşmenin (entegrasyon) son derece düşük olması ve toplumsal sınıfların kendilerini tanımlayamaması"dır. Çünkü ülkedeki sosyal yapılar yöreseldir; akrabalık ve mezhebi ayrımlara dayanır. (Peştuni, Tacik, Özbek, Sünni, Şii gibi).

Afgan devleti, kabile topraklarında dünyaya geldiğinden,[12] aslında modern bir devlet olmaktan ziyade "büyük bir kabile veya aşiret"tir. Kullanılan ve uygulanan simgeler, zaman zaman İslamidir; daha doğrusu, köylülerin yabancı olmadıkları dinsel öğeler taşıdığından, İslami biçimde düşlenmektedir. Ama merkezi devletin meşruiyyet kaynağına siyasi rehberlik eden şey, İslam olmadı. Ya da İslamın siyasi rehberlikteki süreliliğinden söz edilemez.[7]

O halde ne? Burada kabile-aşiret motifleri ön plana çıkıyor. Zaman zaman İslami tezlerle çatışan-çelişen bir çeşit Peştun milliyetçiliği[8] (kavmiyetçiliği, etnikçiliği) daha belirgindir.

Kabil'deki devlet, (rantiye devlet olmanın sonucunda) üç noktada ön plana çıkar: *Bir*; vatandaşına karşı pek sorumluluk taşımaz. *İki*; çok az vergilendirme yapar ve buna denk düşen bir temsil hakkı tanır. *Üç*; ülkedeki farklı etnik topluluklara farklı davranır.[9]

Kabile kavramını, İslama ait belli başlı değerler (onur, intikam, şeref vs.) ve bir dizi adetler bütünü olarak değerlendirilebilecek, gelenek-göreneklere sahip kavimler için kullanmak lazım.[10] Afganistan buna uyan bir görünüm sergiliyor. Kabile/kavim özellikleri, hem kanun hem de ideolojik nitelikleri bünyesinde barındıran *Peştunvali* (aynı zamanda hem hukuk hem de ideoloji anlamına gelir) ve kabiledeki tüm erkeklerden meydana gelen birlik anlamını taşıyan *Jirga* âdetidir. Bu âdet, Doğu'daki Peştun bölgesinde oldukça önemlidir.

Bu durumda, iki Afganistan'dan söz edilebilir. Bunlardan ilki, yeniliklerin icat olduğu (İslamda buna bidat denir) yer; yani "başı açık ve farklı giyinen memur; asker, öğretmen, öğrenci, komünist, aydın, kâfir ve küstahların barınağı" olan siyasi şehir (başkent) beldesi; ikincisi ise, "İslam dininin, Sünnet'in ve zamana karşı koyan değerlerin mekânı olan taşra."[11]

Emir, kabileler arası ittifakın (*Loya Jirga:* Bilgeler Meclisi) sonucunda tahta çıkıyor, ancak İslam uleması tarafından törenle taç giydiriliyordu. Bu nedenle olsa gerek, devlet, "hükümranlık esasları üzerine tanımlanmış soyut bir millet kavramıyla, henüz milliyet vasıflarını kazanamamış bir etnik topluluk üzerine kurulu Peştun milleti (kavmi) kavramı arasında sürekli gidip gelmektedir.[12] Demek ki bir Afgan, "eğer Peştun etnik kökenden gelmiyorsa, hiçbir zaman Afganistanlı olduğunu telaffuz etmeyecektir."[13]

Afgan devleti, etki alanını merkezden çevreye yayabilmek için çok çalışmış, başaramayınca da kabilelerden bağımsızlık kazanma ve kabileciliğin etkisinden kendisini kurtarma derdine düşmüştür.

Afganistan toplumundaki iki noktaya daha dikkat çekelim: Çıkar gruplarının fazlalığı ve cemaatlere sadakatin gözle görülür zayıflığı! Üç nedeni şöyledir: 1) Halkın çok dağınık ve birbirinden kopuk alanlarda yaşaması; 2) etnik ve mezhep temelinde bölünmeler; 3) yerel topluluk (ya da cemaatler) arasındaki gerginlik ve çatışmalar.

Modern devlet olma çabası günümüz Afgan toplumunun bu yapısı karşısında pes etmekle kalmamış, onun olumlu bir değer taşıdığını da kabul etmek durumunda kalmıştır.[14]

Devlet ve İslam

2006 verilerine göre, 31 milyon nüfuslu Afganistan'ın %99'u Müslümandır. Müslüman toplumun %80'i Sünni/Hanefi mezhebine mensuptur. %15 ila 20 kadarı da Şii ve İsmaili (300 bin kadar) mezhebine bağlıdır. 30 bin ile 150 bin arasında Hindu ve Sih, 3 ila 5 bin kadar Hıristiyan, sınırlı sayıda Budist ve Zerdüşti ile birkaç yüz Yahudi ülkede yaşamaktadır.[15]

Sünni kesim içinde Nakşibendilik, Kadirilik ve Çiştilik gibi tarikatlar yaygındır. Bu aynı zamanda İslamın, orta tabakayı oluşturanlar arasındaki etkinliğini gösterir. Sufilik, başkent Kabil ile Herat gibi büyük merkezlerde adeta egemendir. Kandahar ise büyük oranda Sufilik'ten etkilenmiştir. Ulemanın önemli bir kısmı, Sufi tarikat nizamına bağlıdır. Sufilik'te Sünni ekol *tarikat-i şeriatı* olarak bilinirken, Sünnilik dışındaki Sufilik *vahdet-i vücut* kavramına daha yakındır.[16] Kadirilik ve Nakşibendilik gibi tarikatlara, ayinler yoluyla gelenekler karışmış, İndo-İrani halkların eski dinsel öğelerini (Budizm, Manilik, Zendüştilik, Mecusilik) ve öğretilerini de almıştır.

Geleneksel Sufilik, tesis olmuş dinle rekabet etmez. Fakat bir yandan, şeriat ve dogmalara (akide) titizlikle saygı gösterirken, öte yandan, inananlara ruhani güç kaynakları sağlar. Pir, bu yapı içinde feyiz verici bir âlimdir de. Kardeşlik cemiyetleri ruhani faaliyetler için bir tür kulüp/dernek oluşturur. Şeyh Ahmed Serhendi ve Şah Veliyyullah el Dehlevi'nin reformlarıyla kurulan bu çeşit Sufilik, ulemaya ait çok daha resmi olan İslamiyet ile ters düşmez. Pir'ler, bu düzlemde geleneksel açıdan ulema olup hem zahiri (fıkıh, şeriat) hem de batını (mistik) öğretilerle faaliyet gösterirler.[17]

Murabıt Sufilik ise, klan ya da kabilenin, kendilerine soyaçekim yoluyla bereket (kutsiyet/kutsanmışlık) intikal ettiğine inanan "erenler/evliya" ailesine bağlanmasıdır. Bu aile (ya da ocak – F.B.), cemaati kutsamak amacıyla bir vasıta olarak hareket edebilir. Cemaat ile kutsanmış kişinin ailesi arasında belirgin bir ayrılık bulunur. Kutsal kişinin zikr ve tefekküre dalması beklenirken, o daha çok sahip olduğu bereketi hastaların iyileştirilmesi (şifa) için kullanır. Müjdeli haberler vermek suretiyle topluma yol gösterir. Bereketli ailenin sadakat derecesine göre mürit ve muhlisleri bulunur. Murabıtlık içerisinde Pir, hiçbir zaman âlim değildir ve Sufilik, böyle bir durumda, din adamlığı (ulema) aleyhtarlığı olarak da ön plana çıkabilir. Murabıtlık usulü, Ahkâm-ı Umumiye'yi kabul etmeyen şeriat hususunda, kabilelerin dini ihtiyaçlarıyla örtüşür. Yani, Murabıt Sufiliği, zaman zaman kabileciliğe sarılarak, din ile gelenekler arasında uzlaşma sağlayabilir. Kabilelerdeki Sufilik, böyle durumlarda (dünyevilik ve dinden ayrı insancıl öğreti) laik siyasetin bir ifadesi haline gelebilir. Bir başka yerde ise katı dinsel gelenekçiliğin destekçisi olarak ortaya çıkabilir.[18]

Afganistan'daki tarikat kesimi ile ulemanın konumlarına kısaca göz atalım:

Kadirilik: Kadiri şeyhi Hazreti Nakib Sahib, yerel tarikat düzeni üzerindeki denetimini pekiştirmek amacıyla 1920'lerde Irak'ı terk edip Afganistan'a gitti. Nangrahar bölgesinde bulunan Çarhanbağ'a yerleşti. 1947'de ölümü üzerine, "Efendi Can" olarak bilinen oğlu Seyyid Ahmed Geylani yerini aldı. Geylani, Peştunların aristokrat bir kolu olan Muhammedzayi'den bir kadınla evlendi. Böylece dini ve toplumsal/siyasal konumunu sağlama aldı. Geylani ailesi, Murabıt Sufilik için tipik bir örnektir. Pir'in elini yıkadığı su bile, hastalara şifa niyetine dağıtılır.[19]

Nakşibendilik: Birkaç değişik kol halinde Afganistanlı Sünniler arasında yayıldı ve iki farklı etkisi vardır. Batı ve Kuzey'deki kol-

ların Orta Asya ile yakın ilişkileri bulunuyor. "Havace Ahrar" adıyla anılan kol ise Doğu'da Kandahar'a kadar uzanır. Özellikle, 19. yüzyılda Hindistan'dan gelen Şeyh Ahmed Serhendi ailesinden olan Müceddidiler (dini ihya edip yenileştirenler, canlandıranlar) başkent Kabil'e yerleşip "hangâh Nakşilik" kolunu temsil ettiler. Müceddidiler, bir hangâh (dergâh) kurup aile adını buradan almışlar: Hazreti Şor Bazar.

Kabil Nakşileri geleneksel düzeni kabul etmekte olup Müceddidileri izlerler. Gilzayilere ait bölgelerde ise kabileler, Murabıtun fikirlerini benimserler.

Müceddidi ailesi, Geylani sülalesinin tersine, aktif bir siyasi rol oynar.

Katıksız gelenekçi ulema önderi Kral Emanullah'ın panislamizmini desteklemesine rağmen, onun ıslahat (bozulan İslami ve toplumu ıslah etme) faaliyetlerine karşı çıktılar. Sözgelimi, Hazreti Şor Bazar'ın üç oğlu tarafından sürdürülen siyasi kampanyanın hedefi, anti-emperyalizm (anti-Batı – F.B) ve anti-modernizm idi. Müceddidi ailesi, 1924'teki Host ayaklanmasına da karıştı. Müritlerden Molla-i Langa, mahallesindeki Süleymanheyl'i harekete geçirdi. 1928'de ise Hazret'in tutuklanmasını takiben Şir Ağa adıyla bilinen Fazıl Ömer, Bacay-i Saka ayaklanmasını destekledikten sonra, Nadir Han lehine Gilzay kabilelerini ayaklandırmıştı. Müceddidi ailesi, bu ayaklanmadan sonra önemli mevkilere geldi, devlet arazilerinden büyük miktarlarda bağış aldı. Fazıl Ömer'in 1956'da ölümünün ardından, Muhammed İbrahim pir oldu. Ancak, Muhammed Terakki hükümeti, bütün aile erkeklerini idam ettiğinden, Sıbgatullah Müceddidi pir makamına oturdu.[20]

Müceddidi ailesi, Nakşibendilik tarikatının tipik bir simgesi olmaktan uzaktır. Taşradaki Nakşibendilik, medrese ve uleması ile tanınır. Egemenlik alanı, Herat'tan Maymana'ya kadar uzanır.[21]

Çiştilik: Mevdudi Çişti (1142-1236) tarafından kuruldu. Daha çok Hindistan'da yaygındır. Afganistan'da ise Çişt-i Şerif ile çevresindeki Harirud Vadisi dolaylarında bir azınlık tarafından benimsenir. Çiştiye'nin iki piri var. Adı geçen bölge uleması Çişti'dir. Köylü ve kasaba halkının çoğu tarafından da bir seyyid kavmi olarak görülen "Tarikat-ı Şeriati"nin 1981'de yirmiye yakın medresesi vardı.[22]

Ulema: Devletin zaman zaman ilişkide olduğu ulema, Afganistan'da örgütlü bir güç olmaktan uzaktır. Mollaların etki alanı ise köyün dışına taşmamaktadır. Derin din eğitimi almış âlim, ülkede "Mevlevi" adıyla anılır. Afgan âlimlerinin eğitim beşiği Hindistan'daki ünlü Deoband Büyük Medresesi'dir. Pakistan bağımsızlığını kazanınca (1947'de) bu merkez, Peşaver kentine kaydı. Kuzey'in uleması ise, 1917'den önce Buhara'daki Divan Beyi Medresesi müdavimiydi. Ulema, 1950'lerde Kahire'ye ve sonraki yıllarda da Suudi Arabistan'a giderek İslami eğitim çekim merkezi olarak önem kazandılar. Zaten, El Ezher İslam Üniversitesi yardımıyla Kabil'de Fakülte-i Şeriati adıyla bir ilahiyat okulu açılmıştı.

Ulema çoğunlukla gelenekçidir; aydın İslamcılardan değildir. Devletin okullarında daha modern din eğitimi gören ulema, ülke seçkinleriyle temas halindedir. Ulema, modernist olmadığı gibi İslam âleminde bin yıldan beri uygulanan müfredatı izler: Klasik Arapça, ilahiyat, usul, tefsir, hadis, fıkıh vs.[23]

Devletin modern din eğitimi veren okulları belirli yerlerle sınırlıyken, klasik medreselerin ülkenin her tarafında yaygın olması dikkat çekicidir.[24] Mevlevi aileleri, kırsal kesimdeki mollalar ile kasaba âlimlerine nazaran daha varlıklıdır.[25]

1929'da Kral Emanullah'ın tahttan indirilip Nadir Han'ın yerine geçirilmesiyle sonuçlanan olayın kutsanmasında, ulemanın rolü büyüktür. Yine 1950'lerin sonuna kadar, monarşinin ulemaya muhtaç olduğu gözleniyordu.

Nadir Han, öncüllerinin ulemaya karşı işledikleri hataları tekrarlamak istemedi. Konuya ilişkin tartışmalar, "kadınların toplumdaki konumu" üzerinde dönüp durdu. Ulema ile Hadis erbabı arasındaki görüş ayrılıkları sokaktaki insanları etkilediğinden, Nadir Han, ulema kesiminin gönlünü alacak adımlar attı. İlk elde, kadınlara seçme/seçilme hakkını yasakladı; Afganistan tarihinde ilk kez, Kur'anı Kerim baskısını yaptırdı. 1930'larda, din âlimlerine yakın yayın organlarının (*Enis* gazetesi gibi), şeriatı zedeleyen Kral Emanullah'ın ıslahat hareketini eleştirmesine izin verdi. 1932'de Nadir Han, kendisinin seçtiği 20 üyeli **Cemaat-ül Ulema** (Âlimler Birliği) adı altında dini-siyasi bir kurum yarattı ve başkanlığına mevlevi (din âlimi-hoca) İbrahim Kemavi ile Velid Musa Şefik'i getirdi. Bu sonuncusu, Kral Zahir Şah devrinde adalet bakanı olmuştu. 1959 yılında ülkenin bağımsızlık günü kutlamalarına başbakan ile kralın yeğeni Serdar Davud Han, başı açık eşleriyle birlikte katılınca, büyük ulema buna karşı çıktı. Galeyana gelen halkı yatıştırmak için, Velid Musa Şefik ile ulemadan bazıları bakan yapıldı.

Nadir Han, yasa tasarılarını, Cemaat-ül Ulema'ya danışır; onun onayladıklarını yasallaştırır, reddettiklerini ise iptal ederdi. Öyle ki, devlet bütçesini onaylamak için bile ulemanın fetvası gerekli kılınmıştı. Gerçi, kralı saflarına çeken ulemanın faaliyetleri cami, mescit ve benzeri dini kurumlarla sınırlı kalmıştı. Ancak bazı bakanlıklarda, ulema söz sahibi olmayı başarmıştı. Mesela, Nadir Han'a güvence veren ünlü tarikat lideri ve saygın şahsiyet Hazreti Şor Bazar Müceddidi adalet bakanı oldu; damadı Ahmed Müceddidi bakan yardımcılığına ve Muhammed Sadık Müceddidi'nin kardeşi de devlet bakanlığına atandılar.

Her durumda, ulemanın 1928 yılında kurduğu kabilelerarası ittifak uzun ömürlü olmadı. 1935'te Davut başkanlığındaki hükümet, çağdaşlaşma hamlesi sürecinde ulema kurumunu zayıflatan sürece imza atmıştı. 1950'lerde Müceddidi ailesinin tutuklanması,

1970'lerde Mevlevilerin Pul-i Hişti Camisi'ne kapatılması, ulemanın siyasi iktidar karşısında gerileyen konumunu gösterir.[26]

Afganistan tarihi boyunca yönetim dizginlerini ele alamayan ulema,[27] 1928'de yeniyetme İslamcıların kendilerine şüpheyle bakmalarına tanık oldu. 1965 seçimlerinde bir hamle yaparak 25 Mevleviyi (din âlimi) Meclis'e sokan ulema, 1963-73 arasındaki hızlı liberalleşmenin sonucunda sosyalist akımların yükselişini pasif biçimde izlemek zorunda kaldı. Aynı zamanda, Marksist partiler karşısında yeni bir bilinç kazanma yoluna gitti ve Aralık 1966'da yaşandığı gibi büyük çatışmalara dönüşen olaylara neden oldu.[28] Sözgelimi o sırada sosyalist olan Babrak Karmal'ın seçim bölgesiyle Muhammed Nebi Muhammedi adında bir ulema önderinin aynı olan seçim bölgelerinde büyük bir ideolojik mücadele yaşandı. Solcu *Perçem* gazetesinde, sadece Hz. Muhammed için kullanılan bir sıfat olan *Dorud bar* deyimi Marksist önderlerden Lenin için kullanılınca, Mevleviler büyük gösteriler yapmak üzere Pul-i Hişti Camisi'nde toplandılar. Ulema ile militan İslamcılar arasındaki ilk işbirliğinin temelinin atıldığı Pul-i Hişti Camisi toplantısında "kâfir Marksistlere saldırı" başlatıldı; hükümet, dini hareketi bastırdı.[29]

İslami siyasi hareketin temelleri de o sıcak ortamda atılmış oldu.

Devletin baskıları ve yavaş yavaş kent merkezlerini ele geçirmesi sonucunda, modern İslamcıların da hem devlet okullarından yetişmesi hem de devlete bağlı birer unsur olması yüzünden, ulema giderek kırsal kesime çekildi.[30] Şeriatın dar kalıplarına çekilme ve modern dünyada yaşananlardan haberdar olmama (ya da yabancılaştırma kaynağı olduğundan ona sırt çevirme), ulema denen din önderlerinin tutarlı siyasi bir program geliştirememesine yol açtı.[31] Ancak ulema, çekildiği kırsal kesimde belli bir siyasi İslam birikimi de yarattı.[32]

Kentlerde boşluğu ise, geleneksel ulema ile Murabıt Sufiliğine karşı çıkan siyasal İslamcı akımlar doldurup sahneye atladılar.

Ulema dışında, Peygamber soyundan geldiklerini ileri süren ve bir çeşit ilahi dokunulmazlık zırhına bürünen "Seyyid" bölüğü ile bereket/keramet sahibi kişileri de İslamcı kesimden saymak gerekir.

Genelde Şii azınlık, Afganistan'da hakir görülüp iktidar odaklarından derdest edilmiştir. 1963 yılına kadar kanun kapsamına alınmamış; aykırı ibadetlerinden ötürü (ellerini kaldırarak namaz kılma, Muharrem törenleri) inançlarını açıkça icra etmeleri yasaklanmıştı. 1950'lerin ortalarındaki modern eğitim hamlesinden en çok yararlanan Şiiler idi. Şii öğrenciler, çok politize olmuşlardı ve radikal Marksist-Maoist kümeler bunlar arasından çıkmıştı.[33] Afgan Şiileri arasında, oldum olası, İran'ı bir politik model olarak kabul etme eğilimi olmuştur. 1980 başlarına kadar İran Şahı Rıza Pehlevi'nin posterlerini Hazaracat'taki duvarlarda bulmak mümkünken, o tarihten sonra Humeyni'nin posterleri birçok yeri kaplamıştı. Eğitimli Şiiler, sonları (i) ile biten "Teveküli, Beheşti" gibi günümüz İran'ında popüler olan tarzdan etkilenmiş bir Fars şivesiyle konuşurlar.[34]

Hazaralar için etnik köken (kavim), siyasi aidiyet (millet) ve dini kimlik (mezhep) hep aynı anlama gelmektedir.[35]

Şia toplumu, 1950'lere kadar olan süreyi, siyasi açıdan uyuyarak geçirdi. 1950'lerde, Irak'taki kutsal kent Necef'ten dönen âlimlerin teşvikleriyle yepyeni bir dini canlanış görüldü. Yeni medreseler açılıp daha militan yorumlarla yetiştirilen öğrenciler, başlangıçta bir Vaaz Kampanyası'nın ürünüydüler. Ardından toplumsal, kültürel ve hatta siyasal arayış içine girildi. Şiiler, ilk kez, özgürlük ve eşitlik talebinde bulundular. Aynı zamanda, Kabil ve Kandahar'daki Şii camileri, halka yapılacak yardımların dağıtım merkezlerini oluşturdular. 1953'te Kezel'de bir Hazara ayaklanması başlatıldıysa da, dönemin başbakanı Davut tarafından acımasızca bastırıldı. Davut, Şiilerin taleplerini her zaman bastıran kişi olarak tanınır.[36]

1960'larda taşrada yeni Şii medreseleri açıldı. Büyük kent merkezlerindeki canlanma buraya da sıçradı. Hazaracat'taki Seyyid Be-

heşti, ortaokul öğrencilerinin de tatillerde devam edecekleri Taht-i Varas Medresesi'ni açtı. M. Terakki döneminde bir suikasta kurban giden Vaez ise Muhammediye Medresesi'ni açarak halk kültürünü yaydı.[37]

Yaşayan en büyük Şeyh, Asaf Muhsini, aslen Kandaharlı olup Hüseyniye Medresesi sorumluluğunu üstlenmiştir. İlk zamanlarda tümüyle kültürel amaçlı olarak kurulan Subh-i Danış (Simgi Şafağı) hareketinin kurucusu da Asaf Muhsini'dir.[38]

Başkent Kabil'deki Şii öğrenciler ise, sınıfsal temelde Marksist-Maoist örgütlenmelere gittiler. Ancak Beheşti, Tanzim adıyla örgütlenen bu Maocu grubu, acımasızca tasfiye etti.[39] İran Devrimi'yle birlikte çok sayıda Afganistanlı Şii, İran'a giderek ideolojik, siyasi ve askeri eğiti aldı. Kimi Hazaralar, gönüllü birimler halinde İran-Irak savaşına katıldılar. İran Devrim Muhafızları'yla birlikte hareket ettiler; Tahran'daki mollalardan önemli oranda silah, cephane ve askeri yardım aldılar. Kimi Devrim Muhafızları, "Sipahe Pasdaran" adıyla Afganistan'a geçerek hem Rus işgaline, hem de Sünni Mücahit gruplarına karşı savaştılar. İranlılar, Hazara Şiilerinin askeri planlarını bile yapacak kadar destek vermişti.

Devlet, meşruiyet kazanmak için birbirinden farklı üç ayrı ikna yöntemi kullandı: Kabilecilik, İslamiyet ve milliyetçilik.[40] Kırsal kesimdeki Afgan toplumu, kanunla idare olunan bir yapıya sahiptir. Mevcut hukuk sistemi ise şeriattır. Burada "kadı" unvanlı şeriat yargıçları, kanun ve yetkiyi temsil ederler. Din, kırsal kesimde zamana ve mekâna şekil verirken, köylünün evrensel değerlerle (ümmet, cihat vs.) temasa geçmesini sağlar.[41] Afganistan'daki İslam, tek tip normlar sistemi olmanın çok ötesindedir. İslam öncesi âdet ve hurafeler çok yerde göze çarpar. Şeriat kökenli Ahkâm-ı Umumiye de önemlidir.[42]

Kabilelerin yaşadıkları bölgelerde ise durum daha da değişiktir. Burada aşiret yasaları (Peştunvali) ile Meclis'in bir araya gel-

mesinden oluşan akılcı bir sistem mevcuttur. Peştunvali hem bir ideoloji hem de zaman içerisinde geliştirdiği müeyyide ve kurumlarıyla Ahkâm-ı Umumiye (Genel Hükümler/Genel Yasalar) bütünüdür. Kabilelerdeki siyasi güç, doğası gereği laiktir. (Kökenini dinden almayan) kanun düzeyindeki kabile kuralları ile şeriat yasaları yer yer karşı karşıya gelir. Kabile gelenekleriyle İslami kanunlar birbirinin zıddıdır. Şeriat daha geniş bir evrensel düzeyde tasarlanmasına rağmen kabile yasalarının Peştun topluluklarıyla sınırlı olduğu görülür. Bu yüzden, güçlerini tümüyle kabile kurallarından ve (dine dayanmayan anlamında) laik kökenlerden alan "Han" unvanlı hükümdarlar ile bunların yetki alanlarını şeriat yoluyla asgariye indirmeye çalışan ulema arasında çelişki yaşanır.[43]

Afganistan'da Köktendinciliğin Kaynakları

Hindistan Yarımadası'ndaki dinsel hareketlenmelerin Afganistan üzerindeki etkileri yadsınamaz bir olgudur. Asıl kaynağın ne olduğuna ilişkin bir görüş birliği olmasa da, Müceddidi Elf-i Sani'den Mevlana Seyyid Ebu'l Ala el Mevdudi'ye dek uzanan bir düşünce çizgisinin ulema ve Afgani İslam aydınlarının fikirlerini büyük ölçüde etkiledikleri bir gerçek.[44] Daha öteye gidilirse, 'Nakşibend Tepkisi" olarak adlandırılan hareketin, 1564 yılında Hindistan'da Serhend bölgesinde dünyaya gelmiş olan Şeyh Ahmed Serhendi Faruki ile birlikte başladığı söylenebilir. Bu Nakşibendi Halifesi, muhtelif dinlerin bileşiminden oluşan bir Din-i İlahi (1582'de) önerisine karşı çıkmış, Hindu etkisinden tümüyle arınmış bir İslam ile dönüşü savunmuştur.

Sufilik düşüncesinin "her şey tek kökenden gelir" fikrine de itiraz eden Şeyh Ahmed, Sufi unsurları ile ateşli gelenekçileri bir araya getiren Hint-Afgan dini uyanışını başlatan kişi olarak bilinir. Dini içtihatlarını *Mektubat* adı altında toplayan Şeyh Ahmed, Suudi Arabistan'daki Sufilik fikriyatına bağnaz derecede düşman olan Vaha-

bilik hareketinin de "manevi babası" sayılabilir. İçtihatlarından ötürü, kendisine, *ikinci binyılın yenilikçisi* anlamına gelen "Müceddidi Elf-i Sani" unvanı verilmiştir. 19. yüzyılda Kabil şehrine göçen ailenin bir üyesi olan Sıbgatullah Müceddidi, 1980'lerdeki Afgan İslami hareketlerinden birinin önderiydi.[45]

İkinci kaynak durumundaki Şah Veliyullah (1703-1762) hem bir âlim hem de Sufi idi. Kendisini, Şeyh Ahmed Serhendi'nin "başlatmış olduğu işlerin tamamlayıcısı" olarak görürdü. Sünni gelenekte (kapanmış olan) içtihat kapısının açılması ve adaletin sağlanması gibi İslamın toplumsal/siyasal yönlerini ön plana çıkarırdı. Veliyullah İngiliz tahakkümünden pek söz etmezdi. Ancak oğlu ve halefi Abdulaziz, Hindistan'ı, "inananlar ile inanmayanlar toplumu" olarak ayrıma tabi tutarak "Dar-üI Harp" (savaşılması gereken kâfir ülkesi – F.B.) ilan etti. "İngilizlere itaat edip boyun eğmenin günah olduğu" yolunda fetva vermişti.[46]

Seyyid Ahmed Barelvi'nin kişiliğinde, Nakşibendi akımının başını çektiği ıslahat hareketi, giderek askeri bir niteliğe büründü. Kuzeydoğu Hindistan yerlilerinden ve Şeyh Abdulaziz'in öğrencisi Barelvi dini, siyasi ve askeri unsurları bünyesinde bulunduran bir harekete duyulan ihtiyacı gördü, bunu gidermek için çok gezip dolaştı. Hem Sih krallığına hem de İngiliz sömürgeciliğine karşı "Müslüman bir bölge" oluşturmaya çalıştı. Peştun kabileler arasında faaliyet yürüttü. Aynı zamanda, kabile gelenekleri yerine, tümüyle İslami yasalara bağlı olacak bir "şeriat nizamı" kurmayı tasarlayıp propagandasını yaptı. Geniş bir mürit ağı sayesinde kırsal kesimlere kadar ulaştı. İslami bir düzen, kabile sistemi üzerinde etkili olan Han/Bey takımının çıkarlarına ters düştüğünden, cihat ilan edilerek başlatılan ayaklanma (1826) beş yıl kadar sürdü. Han'ların ihaneti sonucunda Barelvi, 1831 yılında Sihler tarafından öldürüldü. Hareket dağıldıysa da izleyicileri, 1897'ye kadar bölük pörçük yapılan İngiliz karşıtı silahlı mücadelelere katıldılar.[47]

1857 yılında İngilizlerle karşı başlatılan ve ulema tarafından desteklenen büyük ayaklanma, Hint Müslümanlarının siyasi iktidarı ele geçirmesini amaçlıyordu. Ayaklanmanın bastırılmasından sonra iki akım ortaya çıktı:

Birincisi, İngilizlere sadık kalan (Sir unvanı da almış olan) Seyyid Ahmed Han idi ki, Müslüman cemaatin batılılaştırılmasını istiyordu. Han, bu gayeyle Alirgarh'da bir okul (mektep) kurdurdu.

İkincisi ise Ortodoks ulemanın başını çektiği gelenekçi kanat idi. Yeni Delhi yakınında 1867'de Deoband Medresesi'ni kurdu. Sünni gelenekteki Eşari akidesine (öğretisine) göre düzenlenen bu ilahiyat okulunda teoloji (ilahiyat), Kur'an tefsirleri, Hanefi fıkhı ve hadis okutuluyordu.

Deoband Medresesi, Afgan ulemasının gerçek İslami eğitim merkeziydi. Mısır'daki El Ezher'den sonra İslam dünyasının en ünlü İslam üniversitesi konumundaki Deoband Medresesi, katı gelenekçiliği ve Sufiliği ile tanınıyordu. Bu yüzden, Hindistan'daki köktendincilik ile Sufilik arasındaki kopmaz ilişki, hemen olduğu gibi Afganistan'daki İslami düşünceye de aktarılmıştır. Deoband köktendinciliğinin bir boyutunda (az da olsa) İngiliz aleyhtarlığı ve panislamizm vardır. Deoband uleması, Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Hilafeti ile işbirliği yaparak siyasi bir tutum almış, çok sonraları ise bağımsız Pakistan düşüncesine karşı çıkarak Hindistan Kongre Partisi'ni desteklemiştir.[48]

Ümmet kavramının Afganistan'da oldukça büyük ağırlığı vardır. Panislamizm, ilk kez Afgan hükümdarları tarafından siyasi bir terim olarak teleffuz edildi. Ulema açısından ise, siyasi dünyanın belirsizlikleriyle ilgilenmeyen İslamın temel yapısını oluşturan ebedi ve ulvi bir gerçek olarak algılandı. Afganistan hükümdarları, "Müslüman dayanışması"na gönderme yaparak halktan istedikleri desteği alabiliyorlardı. Kendilerini "İslamın koruyucusu" ilan eden bu hükümdarlar, 1706'da olduğu gibi "zındık/kâfir" saydıkları beşin-

ci mezhep mensubu Şiiler ile 1761 yılında Marathalara karşı ilan edilen cihatta kitlesel güç toplamayı başardılar.[49]

Siyasi panislamizm, özellikle 1911'deki Balkan Savaşı ve 1924'te Mustafa Kemal'in halifeliği kaldırmasına tepki olarak ortaya çıktı.[50] Afgan panislamcılarına da, "acaba bölgede yeni bir hilafet merkezi olabilir miyiz?" türünden esin kaynağı oldu. İslam dünyasının Müslümanlarca ortakça savunulması düşüncesi, Afganistan'daki selefi akımınca öne sürüldü. İslam ıslahatçılarının babası sayılan Cemaleddin el Afgani'nin öğrencilerinden Mahmut Tarzi'nin kurduğu **Sirac-ül Ahbar** (1911-1919) aracılığıyla bu fikri işliyordu. İlk zamanlar, bu amaçla kurulan "Modernist Genç Afganistanlılar Hareketi" de daha sonra liberal bir oluşuma dönüştü. Kral Emanullah'ın 1919'da siyasi bir zafer kazanarak bağımsızlık ilan etmesi, halk ve İslam ıslahatçılarınca pek tutuldu.[51]

Hilafet hareketi, 1919 yılında Hindistan'da Muhammed Ali ve Şevket Ali kardeşler ile aynı zamanda bir Nakşibendi olan Ebu'l Kelam Azad tarafından başlatıldı. Amaç, Osmanlı padişahının tüm Müslümanlarca "halife" olarak tanınması, yabancı ülkelerde (Dar-ül Harp) yaşayan Müslümanların İslam ülkelerine (Dar-ül İslam) göçmesini temin etmekti. M. Kemal 1924'te halifelik kurumunu iptal edince, "Hilafet Hareketi" de kendiliğinden durdu.[52] O sıralarda Kral Emanullah, toplumu çağdaşlaştırmak için yeni bir politika başlattı. İslam adına düzenlenen halk hareketleriyle devleti güçlendirerek Milli Afgan Devleti için sağlam bir zemin oluşturmaya çalışan siyasetler çelişiyordu.[53]

Şimali halk (Kuzey ahalisi), oldum olası köktendinciliğin kalesi sayılır. Hareketleriyse genellikle Nakşibendi ulemanın başında bulunduğu şeriata topyekün geri dönüş çabalarını içerir. Dönemin Sovyet yönetimine karşı başkaldıran (dini milli) Basmacılar hareketine yardım edenlerden biri de Deoband Medresesi eski talebesi olan Mevlevi Abdulhay idi. 1920'de Enver Paşa'nın maceracılığına ka-

pılarak gittiği Penşir ve Şimali bölgesinde büyük tepkilere yol açtı. Ama Afganistan'a yerleşen Basmacılar hareketi lideri İbrahim Bey, 1929 başlarında Bacay-ı Saka hareketini desteklemekten geri durmadı. "Su taşıyıcının oğlu" anlamına gelen Bacay-ı Saka, ikinci İngiliz-Afgan savaşına katılmış bir askerin oğluydu. Kalahan eyaletinden bir eşkıya olup yoksullara vermek üzere zenginleri soyuyordu. Şimali bölgesinde üslenen Bacay-ı Saka, Kasım 1928'de Nangrahar Şinvarileri'nin başında, Kral Emanullah'a isyan etti. 16 Ocak 1929'da başkent Kabil'i ele geçirdi. İzleyen günlerde, Tagao Pir'i tarafından kendisine "Habibullah" unvanı verilerek kraliyet tacı sunuldu. Bacay-ı Saka, Nakşibendi gelenekçilerinin yönlendirip desteklediği köktendinci bir ayaklanmadır. Aynı hareketin uzantılarının ve yankılarının 1980'li yıllarda Rus işgaline karşı direnen Mücahitler arasında uç vermesi rastlantı olmasa gerektir.[54]

İslamcı Hareketin Ortaya Çıkışı

İslamcıların köktendinciliği, bir açıdan ulema köktendinciliğinden (yani şeriat uygulamasıyla dini yasalara geri dönüş) daha radikaldir. Şeriatı amaç değil, sadece bir araç olarak görür. Hedef sadece veya başlı başına şeriata dönüş olmayıp siyasi ilişkilerin ilk Müslüman toplum yapısına uyacak şekilde baştan sona yeniden inşa edilmesidir. Arzu edilen, artık kanun ve devlet olmaktan da öte, Müslüman cemaatin bir devrimidir. Burada öze dönüşte sadece gelenekçilik değil, aynı zamanda gelenekçilerin tasarrufunda söz sahibi olan toplumsal katman (ulema) da, İslamcıların kaldırmaları gereken bir engeli oluşturur.[55]

Coğrafi yakınlığına rağmen Afgan İslamcı hareketi, Hindistan ve Pakistan (Mevdudi gibi âlimleri barındıran) yerine Mısırlı Müslüman Kardeşler (İhvan) akımından ilhamını aldı.[56] Toplumsal kökenleri bakımından, devlet mekanizmasında istihdam edilen "dev-

let burjuvazisi"[57] diye adlandırılabilecek bir kesime dayanır. İlahiyat Fakültesi mezunları bir yana bırakılırsa, İslamcılar ulemadan değil entelektüel (aydın) tabakadan sayılırlar.

Hareketin ilk ortaya çıkışı, 1958 yılında Mısır'dan dönen Dr. Gulam Muhammed Niyazi'nin Dini Bilimler Fakültesi (İlahiyat) dekanlığına getirilmesiyle başlar. Mısır El Ezher İlahiyat Üniversitesi mezunu birçok profesör (üstad), Kahire ile Kabil arasındaki gidiş gelişlerinde, ideolojik ve siyasi bir nitelik kazanarak bir grup kurdu. Dr. G. Muhammed Niyazi, Burhaneddin Rabbani, Tavana vs. gibi profesörlerin yanı sıra, hem Nakşibendi tarikatının hem de Müceddidi ailesinin *âlim-kaid* (dini ve siyasi önder) karakterini temsil eden Sıbgatullah Müceddidi ile 1968'de *Gahiz* gazetesini kuran Minhacüddin Gahiz türü aydınlara rastlamak mümkündür. 1950 yılında dini çevrelerle hükümet arasındaki olayda Sıbgatullah Müceddidi tutuklanmıştı.[58]

İslamcı aydınlar, başlangıçta öğrenciler arasındaki kültürel faaliyetlere ağırlık verdiler. **Tahrik-i İslami** veya **Nehzat-ı İslami** adlarıyla da anılan **Cemiyet-i İslami** işte bu şekilde doğdu. Öğrenciler arasında en çok okunan Mısırlı İhvan önderlerinden Seyyid Kutub ile Pakistanlı İslamcı teorisyenlerden Mevlana Seyyid Ebu'l Ala el Mevdudi'nin eserleriydi.[59]

Afganistan'daki İslamcı çevrelerle diğer ülkeler arasındaki hareketler arasında somut bir ilişki yoktu. Müceddidi'nin Kahire'deki kardeşi Harun'un, İhvan üyesi olarak Mısır'da tutuklanmış olması muhtemeldir.[60]

Afganistan'daki İslamcılığın teorik temellerinin güçlenmesinde üç kişinin payına dikkati çekelim: Kabil İlahiyat Fakültesi'nde dersler veren Prof. Cemal Ömer ve Abdul Ahmed Atvar adlı iki Mısırlı profesör ile Pakistanlı Mevdudi'nin baş destekçisi Hasan el Nedevi.[61]

Öğretmenlerinin etkisinde kalan üniversite öğrencileri, 1965 yılında *Şabnamey-i Cihad* (Cihat Risalesi) adlı bir broşür dağıtarak o

sıralarda kurulan Komünist Parti ve üniversitelerdeki yandaşlarına karşı açıkça gösterilerde bulundular.

1965-72 yılları arasında o zamana kadar görülmedik ölçüde gösteriler yapıldı. Düzenin görece özgürlük anlayışı ve parlamentodaki sert tartışmalar, ülkedeki ortamın politikleşmesini yakından etkiliyordu. O dönemde kurulan **Sazmani Cevanan-i Musulman** (Müslüman Gençlik Teşkilatı) adıyla anılan hareketin öğrenci kolu, en militan ve en bağnaz kesimi oluşturuyordu. Örgüt, ülke ve bölge siyasetleriyle yakından ilgileniyordu. Örneğin 1972'de Pakistan'ın bölünmesine (Peştunistan'ın ayrılması) karşı çıkılmış; Sovyetler Birliği'nin Afganistan'a siyasi müdahalesi protesto edilmiş, 1972'deki büyük kıtlık sırasında kişisel servet birikiminin önlenmesi istenmiş, Kabil kampüsünde çoğunluğunu Şiilerin oluşturduğu Maocu gençlerle ölümlere varan kavgalara tutuşulmuştu.[62]

Aynı dönemde, Politeknik Okulu öğrencisi Gulbeddin Hikmetyar, 1971'deki bir gösteri sırasında Maocu **Hizb-i Şuley-i Cavid** (Ebedi Aydınlık Partisi) adlı örgütten birinin ölümüne karışmaktan tutuklanıp bir süre hapis yatmıştı.[63]

O sıralarda İslamcılar ile gelenekçi ulema arasında gözle görülür bir bağdan söz edilmezse de, Nangraharlı Mevlevi Halis ve Nuristan Mevlevisi'nin çoğunluğu gibi mahalli ulemanın İslamcı harekete katılması bir gerçektir. Celalabad yakınlarındaki Necm-ül Medaris Medresesi de İslamcıların kalesi sayılıyordu. İslamcı hareket mensupları arasında şu isimleri de saymak gerek: Kabil'deki Pul-i Hışti'de bir kütüphane açarak çevresinde bir öğrenci cemaati oluşturan ama "ordu içinde örgütlendiği" gerekçesiyle 1975'te Davud Han tarafından idam edilen Cemal Mina Mevlevisi, 1950'lerden beri Penşin hareketi adıyla Vahabilik'ten ilham alan, sonradan Hizb-i İslami içindeki en mezhepçi kanadı oluşturan "Seyyid Molla" hareketi.[64]

Nisan 1970'te Pul-i Hışti Camii olayı diye bilinen Marksist *Per-*

çem (Babrak Karmal'a ait) gazetesinin Lenin'i, sadece Hz. Muhammed için kullanılan bir ibareyle övmesi üzerine başlayan gösterilerden sonra, Müceddidi ailesinin teşvikleriyle Sıbgatullah Müceddidi'nin başını çektiği **Hareket-e Ulamey-e Muhammedi** ile amcası Pir'in önderlik ettiği **Huddam-ül Furkan** (Kur'an Hizmetkârları) gibi iki hareketi de saymak gerek.(65)

Kabil bölgesindeki Nakşibendi pirlerinden Deoband Medresesi'nin Sufi etkisine rağmen Tagao Piri, Kaley-i Boland Piri ve Kapisalı Hafezci Saheb gibi pirler de İslamcı hareketlerle teması korudular.(66)

İslamcı hareket, "Müslüman gençlik" düzeyinde açık faaliyet sergilerken çekirdeğinde profesörlerin bulunduğu gizli örgütlenmeyi de ihmal etmedi. İlk elde, bir şûra oluşturulmuştu. Onun da bir Emir'i (başkanı veya genel sekreteri) seçilmişti. Prof. Gulam M. Niyazi, 1972'ye kadar bu gizli Şûra'nın başkanı oldu. Bu tarihten sonra yerini Burhaneddin Rabbani'ye bıraktı. Aynı yıl hareketin tüzüğü oluşturuldu. Daha sonraki işbölümünde Rabbani Şûra başkanlığını korudu; Abdulrab Resul Sayyaf yardımcılığa, Abdurrahman sekreterliğe getirildi. 1975'te sekreterlik görevini Gulbeddin Hikmetyar devraldı, Abdurrahman ise askeri kanat sorumlusu oldu. Tavana ile Mevlevi Habiburrahman, kültürel faaliyetlerden sorumlu ulema olarak, köyde-kentte faaliyet gösterdi.(67)

Toplantılar, hareket mensuplarının evlerinde yapılıyordu. İlahiyat Fakültesi ise Rabbani'nin yayın yönetmenliğinde *Mecelle-i Şeriati* (Şeriat Dergisi) adlı organı yayımlayarak, İslamcı aydın çevrelerle temas kuruyordu. Öğrenci hareketi, teorik olarak, gizli kurulmuş Şûra'ya karşı sorumluydu.

O tarihte öğrenci kesimin temsilcileri de Abdurrahman Niyazi, Mevlevi Habiburrahman, Mühendis Habiburrahman ve Gulbeddin Hikmetyar idi. 1970'e kadar üniversite kampüsünden çıkmayan öğrenci hareketinin faaliyetleri şöyle belirlenmişti: "Üni-

versitelerde cami ve mescit inşa ettirmeye çalışmak, siyasi vaazlar vermek ve komünistlerle kavgaya girmek!" Bu tarihten sonra ilk kez sokağa çıkan gençlik, "Davet-u Tanzim" (Davet ve Teşkilat) adı altında dini-siyasi bir kampanya başlattı. Semtlere, kasabalara ve kent merkezlerine dağılan siyasi vaizler İslamın militan yorumu yoluyla gelenekçi din adamlarını devre dışı bıraktılar. Özellikle memur konumundaki din adamlarına karşı acımasız bir kampanya yürütürken, kırsal kesimlere kadar uzanan İslamcı gençler, bu alanda çok çekingen davranan komünistlerden daha faal ve etkindiler. Öyle ki, genelde komünistlerin geri kalmış bölgelerde uygulayageldikleri kooperatifçilik hareketinin başlatıcıları da İslamcılar oldular.[68]

1970 başlarından itibaren İslamcılar, komünistlerle rekabet halinde ordu içerisinde örgütlenme faaliyetlerini başlattılar. Muhtemel bir darbe hazırlığı yaptılar. Bu görevi Mühendis Habiburrahman ve daha sonra "Penşir Aslanı" diye ünlenecek olan Şah Mesud ile (Habiburrahman'ın ölümünden sonra) Gulbeddin Hikmetyar üstlendiler.

17 Temmuz 1973'te Prens Muhammed Davud'un başını çektiği darbe, PDPA'nın (sosyalizan/Marksizan) Perçem fraksiyonu yardımıyla gerçekleşti. Peştun milliyetçisi olup desteğini komünistlerden (Moskova yanlısı) alan ve laik dünya görüşüne sahip Davud, her yönüyle İslamcılarla mücadele etti. İçişleri Bakanı Faiz Muhammed Perçem örgütü üyesi olduğundan, İslamcıları tasfiye hareketi başlattı. Bu aynı zamanda, İslamcılar arasında ikiliğin ortaya çıkmasının tarihidir.[69]

Çünkü Rabbani ile Niyazi (profesörler kanadı), "komünistlerle ilişkiyi kestiği takdirde hükümeti destekleyeceklerini" açıklayarak, Davud ile uzlaşma çağrısı yaptılar. Ancak çağrıya karşılık verilmedi ve başta Niyazi olmak üzere, İslamcı önderler soluğu yurtdışında aldılar.[70]

Cemiyet-i İslami ve Hizb-i İslami Bölünmesi

Uzlaşma boşa çıkıp hareketin önderliği yurtdışına kaçınca, Cemiyet-i İslami ve Hizb-i İslami ayrılığının temelleri de atılmış oldu.

Genç üyeler, yönetime karşı topyekün bir halk ayaklanması istiyorlardı. Gulbeddin Hikmetyar, radikal kanadın temsilcisi olarak ön plana çıktı. Ilımlı kanat önderi Burhaneddin Rabbani ise, "halk ayaklanması için elverişli bir ortam olmadığını" söylüyor, "ordu içine sızmak suretiyle günü geldiğinde askeri darbe yapılmasını" savunuyordu.[71]

Temmuz 1975'ten itibaren silahlı şahıslardan oluşan İslamcı kümeler, halkı galeyana getirmeye çalıştılar. Ayaklanma yayılamadı; belli bölgelerle sınırlı kaldı; çatışma bölgeleri arasında istenilen eşgüdüm de sağlanamadı. Hareket bastırıldı, aralarında İslamcı hareketin kurucusu Profesör Niyazi ve Mevlevi Feyzani ve Nusretyar gibi ünlü isimler de olmak üzere iki yüz kadar önde gelen kişi idam edildi veya öldürüldü.[72]

Bastırılan hareketin mensuplarından geriye kalanlar, soluğu Pakistan'ın Peşaver bölgesinde aldılar. Pakistan hükümeti, ordusu ve istihbaratı ile Pakistan Cemaati İslami gibi kesimlerinden destek alan, bu arada Suudi Arabistan'ın petro-dolarlarına kavuşan İslamcı ayaklanmacılar, yeniden toparlanmaya çalıştılar.[73]

Peşaver'deki sürgün hayatı, İslamcıların ikiye bölünmesinin tescil edildiği tarihe de denk düşer. Bölünmenin iki ana nedeni vardı: *Bir;* hükümet medreselerinden çıkan gelenekçi İslamcılar ile ülkenin batısındaki tarikat çevreleri ve Farsça konuşan Müslüman kesimler, Rabbani çevresinde toplandılar. Buna karşılık, başta Peştunlar olmak üzere radikal öğrenciler ile gençler de Hikmetyar'ın yanında yer aldılar. Bu aynı zamanda Afganistan'daki toplumsal yapının iki örgüte yansımasıydı.[74] *İki;* İslam ile örgütsel yapılanma farklılığı, Rabbani ile Hikmetyar'ı birbirinden ayırdı. Sözgelimi, bir İs-

lam ülkesindeki Müslüman bir liderin (ne kadar zalim olursa olsun) "kâfir" ilan edilerek (tekfir) kanının akıtılması helal midir yoksa haram mıdır? Rabbani, böyle bir Müslüman hükümdarın/yöneticinin kâfir ilan edilerek öldürülmesine karşı çıktı. Hikmetyar, tersini savunan tekfirci görüşü benimsedi. Hikmetyar'ın partisi, öncü ve çelik disiplinli parti modeline[75] göre kurulmuştu. Rabbani kitlesel birleşik cephe anlayışına yakın gevşek bir örgütlenme modelini benimsedi. Bölünme, 1976-77 yılları arasında kapalı kapılar ardında gerçekleşti. Hikmetyar, Farsça İslam Partisi anlamına gelen **Hizb-i İslami**'yi kurdu.

Hikmetyar'a Göre İslami Oluşumlar

Hizb-i İslami lideri Gulbeddin Hikmetyar, anılarını, 21 Ekim 1996 tarihli *El Vasat* dergisine açıklarken, Afganistan'daki İslamcı partilerin oluşumu ve bölünmesinin tarihini de anlattı. İzleyelim: "Benden önce Pakistan'a giden (İslamcı) kardeşlerimiz, oraya geçmenin kolaylıklarını anlatıp duruyorlardı. Biz İslamcılar ile Pakistan Cemaat-i İslami arasında ilişkilerin varlığı Muhammed Davud Han (1973-78) devrine kadar uzanır. Onlara danıştık; (sıkıştığımız Afganistan'dan daha rahat hareket edebileceğimiz) Pakistan'a gidebileceğimizi söylediler. 1975 yılında, eskiden İngilizlere karşı mücadelede ön plana çıkan bir kabile reisinin oğlundan yardım istedim, kabul etti; bize, silah ve para verdi.

"Pakistan'a vardıktan sonraki problemimiz; 'Afganistan'daki (İslamcı) kardeşlerimizi nasıl örgütleyip yurtdışına çıkaracağımız' konusunda ortaya çıktı. Neyse, meseleyi çözdük. O sırada, (Pakistan Başbakanı) Zülfikâr Ali Butto, beklentimizin ötesinde ilgi gösterdi ve bize sığınma hakkı verdi. Gerçi, Butto sol eğilimliydi ve komünistlerle iyi ilişkiler içindeydi. Fakat devrin Rus yönetimi, Afganistan'la sözbirliği halinde, Pakistan'da karışıklık çıkmasını isti-

yordu ve bunun provalarını yapıyordu. Mesela, Pakistan'ın birçok yerinde sabotajlar oldu ve bombalar patladı; bunlardan birinin sonucunda Peşaver valisi hayatını kaybetti. Bunu gören Butto, Afganistan-Rus ittifakını bozmak için karşı hamle yaptı; dolayısıyla Rusların Pakistan'daki tahripkâr emellerine alet olan Afganistan'daki Davud Han yönetimine karşı, biz İslamcıları kullanmaya başladı. Biz, Pakistan'ın bölgedeki önemli bir kozu haline gelmiştik.

"İslamcı partilerin nasıl ortaya çıktığı meselesine gelince, olay aşağıdaki gibi seyretti: Pakistan'a göçen Burhaneddin Rabbani, Afganistan'da bir İslami hareketin kurulmasını istiyordu. Öncelikle, isim üzerinde duruldu. Rabbani, 'Cevanen-i Muselman' (Müslüman Gençlik) adının konmasını istiyordu. Hareketimiz sadece gençlerden oluşmadığından, bunun kapsayıcı olmayacağını düşündük. Yine Rabbani, 'İslami Nahda (Uyanış) Hareketi' adını önerdi. Buna da itiraz ettim. Çünkü, İslam dünyasında bu adla faaliyet gösteren çok örgüt vardı ve bizimkiyle karıştırılabilirdi. Karşı öneri olarak, Hizb-i İslami (İslamcı Parti) adının konmasını istedim; görüşünde ısrar eden Rabbani dışındaki herkes önerimi onayladı.

"(Rabbani'nin sonradan bu adla kuracağı) Cemiyet-i İslami (İslamcı Cemiyet) adı da ilk sıralarda kabul görmedi. Bizdeki din adamlarının çoğu Pakistan'da okumuştu ve orada aynı adla bulunan partiyle aralarında görüş ayrılıkları bulunuyordu. Dolayısıyla, Cemiyet-i İslami adıyla ortaya çıkacak herhangi bir İslamcı yapının, dini şahsiyetleri kucaklayamayacağını düşündük. Sonuç: Adı üzerinde görüş birliğine vardığımız Hizb-i İslami'nin amblemini de bizzat elimle çizdim.

"Rabbani'nin başında bulunduğu Cemiyet-i İslami, o tarihte yoktu; (Sovyet yanlısı) Nur Muhammed Terakki'nin darbeyle iktidara geldiği 1979'de kurulabildi.

"Rabbani dahil, bütün kardeşlerimiz; Hizb-i İslami'nin başkanının seçimine katıldı. Başkan adaylığım için öneriler geldi. Rabba-

ni ile dört arkadaşı, buna şiddetle karşı çıktı. 1975'te ben başkan olunca, silahlı mücadele kararı aldık. Rabbani ve yandaşları küsüp Suudi Arabistan'a gittiler. Orada Afgani hükümetinin temsilcisini bulup, Muhammed Davud Han ile uzlaşmak istediklerini bildirdiler.

"Oysa, küsmesine rağmen hareketimiz, Rabbani'yi silahlı direnişimiz lehinde propaganda yapmakla görevlendirmişti.

"Rabbani Suudi Arabistan'dan dönünce, kendisiyle oturup gelişmeleri gözden geçirdik. Tartışma, silahlı mücadele yöntemine başvurulup başvurulmaması konusunda yoğunlaştı. Rabbani, silahlı direnişe karşı çıkıyordu. Oturum sonunda, çoğunluk, silahlı mücadele kararının uygulanmasını onayladı. Bunun üzerine, bazı kardeşlerimizi, Afganistan'da askeri eğitim almak üzere gönderdik. Ancak onlar henüz ilk kurşunu atmayıp bizim talimatımızı beklediler. Böylece, ilk cihadi eylemimizin Temmuz 1975'te başladığını söyleyebilirim.

"Ordu içinde de yandaşımız vardı ve eylem yapacağımız anda, muhtemel bir askeri darbeyi gerçekleştirmek için de çalışıyorduk. Gelgelelim, bize bağlı subaylar zamanından önce harekete geçtiklerinden yakalandılar; diğerleri de deşifre olmamak amacıyla planı uygulamaktan vazgeçtiler.

"Buna karşılık, militan kardeşlerimiz, ordudaki çalışmadan bağımsız olarak askeri eylemlerini birçok bölgede birden başlattılar. Fakat çok sayıda kaybımız oldu; birçoğu yakalandı. Şehit olan önemli kardeşlerimiz arasında Mevlevi Habiburrahman ve Havace Mahfuz'u sayabiliriz. Silahlı mücadelenin ilk aşamasında başarılı olamadık, gelişmeler aleyhimize döndü ve düşmanca propagandaya maruz kaldık. Geri adım attık.

"1975'teki silahlı mücadelede yenilmemize rağmen şöyle bir başarı kazandık: 1979'da darbe olup Rus askerleri ülkeyi işgal edince, halkın güveneceği bir yapı oluşturmuştuk. Direnmek için halkın başvuracağı makam haline gelmiştik.

"Askeri yenilgiden sonra; saflarımızdaki bazıları, bu yolun doğru olmadığını; yönetimle hesaplaşmaya gücümüzün yetmeyeceğini ileri sürüp alttan alta Afganistan hükümdarı Muhammed Davud'la anlaşmak için elçiler göndermeye başladılar. Buna rağmen içinde bulunduğumuz Hizb-i İslami, %99'luk oy oranıyla silahlı mücadele konusunda ısrarcı oldu. Rus birliklerinin ülkeyi istilasından sonra, saflarımıza katılım arttı.

"1979'da 115 üyenin katılımıyla Hizb-i İslami'ye emir (başkan) seçmek için toplandık. Anlaşmazlık had safhaya varınca, başkanlıktan istifa ettim. Rabbani'nin gönlünü edebilmek için, ona uygun birini başkanlığa önerdik: Gazi Emin Vakkad. Çok geçmeden, Rabbani, etkisi altına almayı düşünüp de başaramadığı Vakkad ile arayı bozdu.

"Rabbani, o sırada Hizb-i İslami'nin Özel Şûra Meclisi üyesiydi. Kişisel inisiyatifini kullanarak Hacı Muhammed ile Vekil Azam'ı, Roma'da ikamet eden Kral Zahir Şah'a gönderdi. Rabbani'ye göre, biz İslamcılar, direniş hareketinin önderliğini Zahir Şah'a teslim etmeliydik: Çünkü kral, hem orduyu hem halkı yanımıza çekebilir, bize Avrupa'dan destek sağlayabilirdi. Önerilerin hepsine itiraz ettik. Küsen Rabbani, kenara çekildi. Sonra Suudi Arabistan'a gitti: Meğer aklında başka bir plan varmış. Danimarka, başkentindeki bir Libya kültür merkezinde ders veren Afganistan'ın önde gelen dini şahsiyetlerinden Sıbgatullah Müceddidi'yle temas kurmuş. Amacı, ülkedeki tarikat erbabı arasında hayli etkin olan Müceddidi'yi direniş hareketinin başına geçirmekmiş! Tam o sırada, Rabbani Hizb-i İslami isminin değiştirilmesi, bunun yerine, Afganistan Kurtuluş Hareketi, Afganistan Selamet Cephesi gibi adlarla faaliyet gösterip, Batı'da çok tanınmış Zahir Şah gibi şahsiyetlerin başa getirilmesini istemişti. Bunları da reddettik. Artık Rabbani'yle yollarımız ayrılmıştı. O, Sovyet yanlısı darbeden sonra **Cemiyet-i İslami** adıyla bir parti kurdu.

"Rus birliklerine ve Sovyet yanlısı hükümet kuvvetlerine karşı direnebilmek için, Hizb-i İslami ile Cemiyet-i İslami arasında birlik gündeme geldi. İkisinin, **Hareket-i Enqılab-i İslami** (İslami Devrim Hareketi) adı altında birleşmesi kararlaştırıldı ve Hızb-i İslami'nin benden sonraki Başkanı Gazi Emin Vakkad istifa etti. Yeni hareketin liderliğine Mevlevi Muhammed Nebi Muhammedi seçildi. Rabbani'nin önerisi üzerine yeni bir Şûra Meclisi oluşturduk. Rabbani her nedense, 1980'de kurulan İslami Devrim Hareketi'ne rağmen Sıbgatullah Müceddidi ile birleşerek, 'Milli Selamet Cephesi'ni oluşturdu ki, kurucuları arasında Kral Zahir Şah'ın ailesinden (damadı ile oğlu gibi) çok insan vardı.

"Cemiyet-i Ulemay-i Muhammedin (Muhammed uleması Cemiyeti) adlı yapıya gelince, aslında Kral Sarayı'nın teşviki üzerine Sıbgatullah Müceddidi tarafından kurulmuştu ve amacı, İslamcı harekete karşı barikat oluşturmaktı. Hizb-i İslami ile Cemiyet-i İslami'nin birleşmesine rağmen Rabbani de böyle bir rol oynadığından, ilk kurulan birlik (İslam Devrimi Hareketi) deneyimi fiyaskoyla sonuçlandı. Hareketin kendisi bitti; ama birleşme sırasında başkan seçilen Mevlevi Muhammed Muhammedi, aynı adı kullanarak kendine özgü bir parti oluşturdu. Bunun üzerine, Hizb-i İslami'de yeniden seçime gittik ve kardeşler, beni başkanlığa uygun gördüler.

"Bu arada Rabbani önderliğindeki Cemiyet-i İslami ile birleşmemize karşı çıkan Yunus Halis ile Mevlevi Cemilürrahman, hareketten kopup kendilerine ait bir parti kurdular. Cemilürrahman, daha sonra partimize döndü.

"Rabbani'nin gönlünü edebilmek için, (1975'te kurulan) Hizb-i İslami'nin başına getirilen Gazi Emin Vakkad'a gelince, 1983'ten beri hareketten koptu; 1986'da ise İran'a giderek yetkililerle görüşmeler yaptı. Sanırım, o sırada İran'ın bize karşı alternatif yaratma girişimine sıcak bakıyordu."

Anlatımda iki nokta dikkat çekicidir. *Bir*; Hikmetyar, satır ara-

sında, Pakistan'ın kuklası olduğunu kabul etmektedir. Bazı ciddi iddialara bakılırsa, Hikmetyar, Pakistan askeri istihbaratının adamıydı. *İki*; başta Hikmetyar olmak üzere hemen tüm İslamcılar, askeri darbe yoluyla iktidarı ele geçirmeyi planlayıp bunu uyguladılar.

İki İslamcı Partinin Programları

Hizb-i İslami ile Cemiyet-i İslami yeraltı faaliyetlerinden çıkıp kitleselleştikçe, ılımlı hale gelerek gelenekçi ulema ile daha yakın bir ilişki içine girdiler.[76] Yine de kendisinden önceki rejimleri fasit (yozlaşmış) ve müstebit (zorba) olarak niteleyip, onlarla mücadele sürecinde İslami bir ülke (*kişver*) ve bir toplum (*cemiyet*) kurmayı tasarladılar.[77] Hizb-i İslami, burada daha ileri giderek şunu diyordu: "Hâkim düzen, köklü ve topyekün bir ıslahattan geçirilmeksizin bireysel yollarla ıslah olması mümkün değildir."[78] Bu görüş, Rabbani'nin önderlik ettiği Cemiyet-i İslami'nin programına tersti.

Gerek Hizb-i İslami gerekse Cemiyet-i İslami, Afgan toplumunun meselelerinin çözümü için, İslami ilkelerin bütünüyle uygulanmasını isterler. Fakat Hizb-i İslami'nin programı hukuk, din ve ahlak, eğitim ve öğretim, yönetim, ekonomi (tarım, ticaret, endüstri, işçi ve memur hakları, genel ekonomik reformlar vs.) ve dış politika konularında daha ayrıntılıdır. Her iki parti de, İslami eğitimin yanı sıra okullarda "modern teknoloji" okutulmasından yanadır. Toplumdaki eşitsizlik ve zulme karşı mücadeleyi savunan İslamcılar, sınıf mücadelesi temelinde değil, sınıf işbirliği (İslami korporatizm) zemininde sorunların çözümünü istiyorlar.[79] Afgan İslamcılarının ekonomik reform programları da ahlaki öğreti ağırlıklıdır. Ayrıca, bütüncül bir kalkınma stratejisi olarak kavram örgüsü tamamlanmış değildir. Hizb-i İslami, komünist programları taklit edercesine, ağır sanayiye ağırlık veriyor. Fakat sermayenin nasıl biriktirileceğine değinmiyor.[80]

Hizb-i İslami, herkese anadilinde eğitim yapılması ilkesini kısaca özetledikten sonra, esas olarak dil ve etnik temeldeki bölünmenin İslamiyete aykırı olacağını vurguluyor.[81]

Uluslararası ilişkiler bölümünde "ne Doğu ne de Batı" denilmekteyse de pratikte batılı ülkelerle işbirliği yapılıyor. Hukuk bölümünde, Hizb-i İslami parlamenter (parlaman) nizamı çerçevesinde serbest ve doğrudan seçimler yolunu öneriyorsa da konuya yeterince açıklık kazandırmıyor.[82]

Özetle, Cemiyet ile Hizb arasındaki temel farklılıklar, teolojik olmaktan çok siyasidir.

Şiilerin İç Mücadelesi

Şiiler arasında ise 1982'den itibaren Şûra Meclisi oluşturulup başkanlığına M. Seyyid Beheşti getirildi. Siyasi işlerden sorumlu olan Beheşti, askeri işlerden sorumlu Seyyid Jaglan ile birlikte çalışarak Hazaracat bölgesinde adeta küçük bir hükümet oluşturdu. Fakat Şûra bürokrasisi, gayet hantal ve rüşvetçi bir nitelik taşıyordu.[83]

1980'lerde Peygamber soyundan geldiklerini iddia eden Seyyid kesimi, rakiplerinden kurtulmak için çeşitli manevralar düzenledi. İlk elde radikal İslamcılar ile Humeynicilere dayanarak, "*erbab*" (yerli toprak ağaları ve liberal dini kesimi) takımını tasfiye etti. 1982'de Şûra, radikal İslamcılar ile Humeynicileri dışlamak amacıyla, bu kez "erbab" kesimiyle ittifak yaptı. O sırada Maocu hareketin Şûra ile dış dünya arasındaki bağlantıyı kurması,[84] tarihin garip bir cilvesidir. Aynı tarihte İran yanlısı Şii İslamcılar, Şûra'ya karşı silahlı mücadele başlatmak için, yoksul köylülerin hoşnutsuzluğundan yararlandılar. 1984'e gelindiğinde Hazaracat Şiilerinin (Jaglan bölgesi dışında) üçte ikisi, Humeynicilerin yanında yer almıştı.[85]

1980'lerin başında Afganistan'daki durum şuydu: Rus işgaliyle birlikte zaten hassas dengeler üzerinde dans eden Kabil'deki mer-

kezi otorite giderek zayıfladı. Yerleşik insanın geçindiği toprak, bölünüp parçalandı. Kabile, etnik ve mezhepsel ayrılıklar ön plana çıktı. İslami partilerin yükselişi sürüp gitti."[86]

Her durumda; Afganistan'da "minimal bir İslam devleti" kurulması konusunda hemen her İslamcı örgütün benzer görüş taşıdığı söylenebilir. Kapsadığı şeyler ise çok sınırlıydı: Kadınların peçe takmaları, şeriat uygulamaları ve hepsi o kadar. Bir yanda aşiretçilik ve mezhepçilik olacak, diğer yanda ise çarşaf-peçe, şeriat! Sonrası ise bomboştu.[87]

İslamcıların Vietnamı

1973'te Kral Zahir Şah'ı deviren Davud Han, 1978'de Abdulkadir tarafından devrildi. Bu sonuncusu da, aynı yılın 27 Nisan günü Sovyet yanlısı subayların darbesini yedi. O tarihten itibaren Afganistan'da iki önemli siyasal ve askeri gelişme yaşandı:

Bir; Moskova yanlısı yönetimce kurulan hükümetlere destek vermek bahanesiyle ülkeyi işgal eden Sovyet ordusuna karşı, dini ve milli temelde başlayan direniş ortaya çıktı. Sonradan bu, "Mücahit Direnişi" adıyla ünlendi.

İki; Mücahit direnişiyle birlikte Afganistan, meselesinin iki kutuplu bir dünyada, ABD ile Sovyetler Birliği arasında rekabet ve nüfuz alanlarından biri haline geldi. Dönemin Sovyet yönetimi için bir çeşit "Vietnam Sendromu" yaşandı.

"Vietnam", kavram olarak sadece işgal eden ülke için bataklık ve çıkmaz anlamına gelmiyordu. Aynı zamanda, bulunduğu bölgeden dalga dalga çevreye yayılan bir devrimci direniş ile ideolojik ve askeri çekim alanı anlamını içeriyordu.

İran İslam Devrimi'yle birlikte Afganistan'daki Mücahit direnişi, Ortadoğu'daki İslamcı akım, örgüt ve hareketler için yeniden uyanışın ilk işaretleriydi. Düşünsel uyanışla birlikte şiddet kullanı-

larak toplumu değiştirme, İslam toplumu kurmak için gerekli askeri ve ideolojik eğitimden geçme gibi aşamalar da gündeme geldi.

Yaklaşık 10 yıl süren direniş boyunca Mücahitler, hem İslami temelde daha fazla kitleselleşip örgütlendiler hem de komşu ülkelerdeki İslamcı hareket ve akımlarla ilişkiler kurup geliştirdiler.

Pakistan, bu bakımdan Afganistan İslam Cihadı'nın dünyaya açılan penceresi gibiydi. Hemen her çeşit insan (Cezayir, Fas, Tunus, Ürdün, Filistin, Türkiye, Mısır...) cihada katılmak üzere Pakistan üzerinden Afganistan'a gidiyordu. Her Müslüman, direniş sürecinde neredeyse serbest bir ortamda İslami toplumun ilk örgütlenmesinin teori ve pratiğine tanık oluyor, buna katkıda bulunuyor, etkilenip etkiliyordu.

Bu arada Mücahit önderleri, batılı kitle iletişim araçlarının desteğiyle, uluslararası alanda önemli propaganda olanaklarına kavuşuyorlardı. Sovyetler Birliği'ne karşıt cephe çerçevesinde, aralarında Türkiye, Suudi Arabistan, Kuveyt, Mısır, İran ve Pakistan'ın da bulunduğu İslam ülkeleri Mücahit hareketlerine kapılarını açıyor, çeşitli münasebetlerle bu Mücahitleri çağırıp konferans, sempozyum, panel türünden etkinliklere katıyorlardı.

Türkiye, İran, Suudi Arabistan ve Pakistan gibi ülkeler, Mücahit gruplarına maddi ve manevi destek de veriyorlardı. Suudi Arabistan Hizb-i İslami lideri Gulbeddin Hikmetyar'a açıkça para ve silah yardımı yaparken, ABD ile Pakistan, o dönemde kendilerine yakın Hikmetyar'a en iyi silahları veriyorlardı. Keza, Cemiyet-i İslami lideri ılımlı Burhaneddin Rabbani de batılı müttefiklerden destek alıyordu. Türkiye ise, daha çok, Özel Harp Dairesi emeklileri arasından seçtiği subayları Pakistan'a gönderip siyasi propaganda yapıyordu. Yüksek rütbeli Pakistanlı bir istihbarat subayına göre Türk Milli İstihbarat Teşkilatı, bir keresinde, Mücahitlere bozuk silah bile satmıştı. Pakistan'ın amacı, daha başkaydı; Hikmetyar kanalıyla bütün Mücahitleri denetimi altına alarak, gelecekte Afganistan-Pakistan

birliğini sağlamayı düşlüyordu. ABD ise yakın müttefikleri Türkiye, Pakistan ve Suudi Arabistan aracılığıyla, "Amerikancı bir İslam" yaratmak istiyordu bölgede. Oradan hareketle *Yeşil Kuşak Projesi* çerçevesinde o zaman hâlâ "Sovyetler'in zayıf halkası" diye bilinen Orta Asya Müslüman cumhuriyetlerine sıçrama yapacaktı. İran da, kendine yakın yedi Şii hareketi bir araya getirerek, Afganistan yoluyla Orta Asya'da etkinlik (siyasi ve ideolojik) sağlamak niyetindeydi.[88]

Sovyet birlikleri geri çekildikten sonra, yönetimdeki "Moskova'nın son adamı" Necibullah 1992'de kaçtı ve devrildi; sığındığı Hindistan Büyükelçiliği'nden zorla alınarak idam edildi.

BM raporlarına göre, Rus birliklerinin ülkeye girdiği 27 Aralık 1979'dan ülkeden son Rus askerin çekildiği Şubat 1989'a kadar süren savaşta yaklaşık 2 milyon insan öldü, 2 milyonu yaralandı, 5 milyon insan göçmenleşti ve 400 bin kadın dul kaldı. Rusların ülkede bıraktığı 10 milyon mayın yüzünden 400 bin insan hayatını kaybetti. Savaşın ceremesini sıradan Afgan insanı çekti.

Kabil'deki boşluğa, Mücahit grupları atıldı. Fakat iktidarı tekeline almak isteyen İslamcı hareketler arasında tertip, oyun ve kanlı çatışmalar başladı.

Pakistanlı Profesör İstiyaq Ahmed'in deyimiyle, "Afganistan'da İslamcıların etnik ve milli kökenleri, İslami yanlarına ağır basar. Bu nedenle, Mücahitlerin, İslami temelde birleşmeleri ve uzun süre ülkeyi bir arada yönetmeleri mümkün değildi."[89]

Her parti veya hareket, yerine ve zamanına göre, çıkarları doğrultusunda hareket ederek bazı hasımlarına karşı diğerleriyle ittifak yaptı yahut kimi rakiplerini tasfiye etti; eski dostlarıyla düşman oldu. Oyun içinde oyun, cihat içinde cihat aldı başını yürüdü.

Afgan direnişine katılan ünlü kadınlardan Leyla'nın deyimiyle, "İslam adını ikiyüzlülük için kullanır oldular. Her şeyleri, uyuşturucu ve silah kaçakçılığına dayanan çıkar hesapları içindi. Mina-

reler uyuşturucu sayesinde yükseliyordu." 1992'den 1995'e uzanan süreçte, Mücahitler arası çatışmalarda yaklaşık 30 bin kişi ölmüş, yaklaşık 100 bini de yaralanmıştı.

1990'lar boyunca Afganistan olayında en kârlı çıkan üç ülke sırasıyla İran, Suudi Arabistan ve Pakistan oldu.

Taliban Dönemi: Cihat İçinde Cihat

Eylül 1996'da ise tablo tümüyle değişti. Pakistan destekli Taliban hareketi, Rabbani'yi devirip başkent Kâbil'i aldı. Diğer İslamcı hareketlerin Taliban karşıtı cephe kurmaları, sonucu değiştirmedi.

İslamcı liderlerden Hikmetyar-Rabbani-Ahmed Şah Mesud gibileri, Raşid Dostum denetimindeki Özbek mıntıkasına sığındılar. İran'ın uydusu haline gelen toplam Şii hareketler, Vahdet Partisi çatısı altına girmek suretiyle bağnaz Sünni Taliban'ın hışmından korunmaya çalıştılar ancak sonuç değişmedi. Üstelik Vahdet Partisi lideri Abdul Ali Mızari yakalandı, kamuoyuna sunulan aşağılayıcı görüntüler (elleri bağlı olarak diz çöktülüp kulaklarının çekilmesi gibi) eşliğinde infaz edildi. Afganistan İslam Emirliği olarak ilan edilen yeni yönetimin emirliğine (başkanlığına) Molla Muhammed Ömer geçti.

Taliban'ın yönetimi böylesine kolay devirmesini, savaşçılığına ve iman gücüne bağlamak yanlış olur. Taliban milislerinin çoğu, medrese öğrencisi olup belki de hayatlarında silahlı mücadeleye en az katılan kesimlerden oluşuyordu. O halde, bütün bu gelişmelerin açıklaması nedir?

Sorunun farklı cevapları var: *Bir*; Pakistan'ın bu hareket üzerindeki derin etkisi ve lojistik desteği. Pakistan askeri istihbarat servisi (ISI) Taliban'a lojistik desteğin yanı sıra insan kaynağı sağladı. Sözgelimi Taliban saflarında savaşan çok sayıda Pakistanlı askeri uzmanın esir edildiğine dair haberler, Taliban karşıtları tarafından ka-

muoyuna duyuruldu. *İki;* ABD Taliban'a maddi ve manevi destek sundu: Amerikan dolarları, Taliban'ın elinde "savaş rüşveti"ne dönüştü. Dolar karşılığında rakip İslamcı örgütlerin milislerini ve bazı bölge kabile şeflerini satın alan Taliban, göz diktiği bölgelerde zahmetsizce ilerledi ve buraları denetimine aldı. *Üç;* Türkmenistan petrol boru hattını Afganistan üzerinden Pakistan'a taşımak isteyen Amerikan UNOCAL şirketi, Taliban'ı desteklediğini açıklamakta sakınca görmedi. *Dört;* Taliban'ın askeri eğitimi ABD'den, silahı ise Çin'den geldi; buna Suudi Arabistan petro-dolarları eklendi. Afganistan'ın devrik cumhurbaşkanı Burhaneddin Rabbani, Taliban'ı destekleyen S. Arabistan ve Pakistan'ı suçlamıştı. İran yanlısı Vahdet Partisi sözcüsü Muhakkiki, "Pakistan, Taliban'ı kullanarak, Afganistan'ın Pakistan'a ait olduğunu teyit eden yaklaşık 100 yıl önceki anlaşmayı yeniden hayata geçirmek istiyor," demişti.

Dolayısıyla, "tek destekçimiz Allah'tır," diyen Taliban'ın gerçek müttefikleri de ortaya çıkmış oluyor.

Taliban'ı kendine göre imal edip şekillendiren Pakistan (askeri istihbaratı), bu vurucu gücü bölgedeki taktik ve stratejik hesaplarında kullanmak amacıyla uzun vadeli bir plan hazırladı. Taliban hükümetini desteklemekle kalmadı; aynı zamanda Suudi Arabistan ve ABD'nin de bu bağnaz olduğu kadar çağdışı hükümeti tanımalarını sağladı. ABD, Afgan kökenli ünlü diplomatı Zalmay Halilzad aracılığıyla, Taliban hükümetine ulaştı. Esas amaç şuydu: Amerikan petrol şirketleriyle Taliban yöneticilerini buluşturmak. Türkmenistan'daki doğalgazı Afganistan üzerinden Pakistan'a ulaştıracak boru hatlarının döşenmesini sağlamak. Halilzad, UNOCAL petrol firmasıyla Taliban yetkilileri arasında 150 sayfalık boru hattı anlaşmasının imzalanmasında büyük rol oynadı. Hindistan'a ulaştırılması halinde, hattın toplam maliyeti 2 milyar 600 milyon doları bulacaktı.[90]

11 Eylül 2001 tarihinde ABD'nin New York kentindeki ikiz kulelere yapılan büyük saldırıdan El Kaide örgütü sorumlu tutuldu. El Kaide'yi topraklarında barındırıp desteklediği için boy hedefi haline gelen Taliban iktidarı, başta ABD olmak üzere çeşitli batılı ülkeler ve Afganistan'daki muhaliflerin kurdukları Kuzey İttifakı'nın eşgüdümlü harekâtına dayanamadı, çöktü. Taliban liderleri, kırsal ve dağlık alanlarda gerilla savaşı vermeye başladılar. Bazı hareket önderleri, ABD'nin Katar'daki askeri karargâhına sığınarak işbirlikçi oldular. Başlangıçta başarılı görünen batılı koalisyon güçleri, Hamid Karzai'yi koalisyon hükümetinin başkanı yaptılar. 2007 yılından itibaren denge Taliban lehine değişti. Gulbeddin Hikmetyar, Pakistan'a giderek taraflar arasında irtibat kanalı açmak için uğraştı. Daha önce şeytanlaştırılan Taliban işgalci batılı güçlere karşı ciddi askeri hamleler yapınca, 2008'de yeniden görüşme masasına çağrıldı.[91]

Sünni Örgütler

Taliban

Kuruluşu: Arapça "talebeler" anlamına gelen ve Farsça'ya "medrese talebeleri" olarak geçen "taliban" ibaresi, 1996'dan sonra siyasi literatürde bambaşka bir şeyin kanıtı haline geldi.

Taliban, Afganistan ve Pakistan sınır kesimlerindeki klasik din eğitimi veren medrese öğrencilerinin bir araya gelmesi üzerine oluştu. İç savaş koşullarında hızla büyüdü, gelişti ve siyasi bir nitelik kazandı. Bağnaz selefi bir hareket olup Ortodoks İslamın uygulanmasından yanadır. Medrese talebeleri, yani "taliban", bölgedeki iki önemli İslamcı kuruluştan feyz alırlar: 1) Pakistan'daki Cemiyet-i İslami; 2) Belucistan bölgesinde etkili olan Mevlana Fazlurrahman'ın başında bulunduğu Cemaat-i Ulema-i İslami.

Hangi tarihte kurulduğu kesinlik kazanmamakla birlikte, Ta-

liban'ın siyaset ve savaş sahnesine, bir anlamda er meydanına ilk çıktığı tarih Ekim-Kasım 1994 olarak biliniyor.

Liderleri: Taliban lideri, 1959 Kandahar doğumlu olan Molla Muhammed Ömer, yoksul bir köylü ailenin oğluydu. Sovyet işgali döneminde Nek Muhammed liderliğindeki *Harekete İnqilabi İslami* (İslami Devrim Hareket) saflarında savaştı. Çatışmalar sırasında dört kez alnından, çenesinden ve gözünden yaralandı. Aktif biçiminde savaşamaz hale geldikten sonra, Kuvetta (Pakistan) şehrindeki bir medresede eğitim almaya başladı. İcazet aldıktan sonra "molla" unvanıyla Kandahar'a bağlı bir köyde imamlık yaptı. Afganistan mülteci kamplarından devşirdiği medrese öğrencilerini çevresine topladı. Afgan Mücahitleri'nin yolsuzluk ve yozluklarına karşı mücadele etti. 1994 yılında yerel milis komutanlarınca kaçırılıp tecavüz edilen bir kızı, 30 arkadaşıyla birlikte kurtarınca, namı her tarafa yayıldı. 1995 yılında Kandahar ve Herat'ı aldı. Bir yıl sonra başkente giren Molla Ömer, 3 Nisan 1996'da hareketin başına "Emir-ül Müminin" (Müminlerin Önderi) olarak seçildi. Yardımcısı Molla Ubeydullah Ahund, Taliban iktidarında savunma bakanlığı yaptı; Amerikan işgalinden sonra dağlara sığındı. Mart 2007'de Pakistan kuvvetleri tarafından yakalandı.[92]

Taliban'ın iktidar sonrası kurduğu ilk Yüksek Şûra yönetimindeki altı kişinin adları şöyleydi: Molla Muhammed Hüseyin, Hacı Muvin Rabbani, Molla Raavs, Molla Abdürrezak, Molla Giyaseddin ve Molla Fazıl.

Örgütsel Yapı: Yüksek Şûra en üst yönetim organı sayılıyor. Başında Molla Ömer olan Şûra'nın 10 üyesi bulunuyordu. Kandahar merkezli bu Şûra'nın diğer kentlerde şube veya kolları bulunuyor. Şûra toplantılarında komutanlar, aşiret reisleri ve din adamları yer alabiliyor. Peştun etnik topluluğuna mensupların ağırlıkta olduğu (ki liderleri Molla Ömer de Peştun kökenlidir) Şûra ve benzeri yapılanmada, üyelikler etnik kökenlere göre belirleniyor. Örneğin Yük-

sek Şûra'nın 10 üyesinden 6'sı Durrani Peştun (seçkinler zümresi) kökenliydiler.

Her durumda, Taliban örgütü, gelenekçi dini merkez sayılan Kandahar bölgesindeki İslamcı bir zümre tarafından yönetilmektedir. Bu grup gizemli, softa ve despot tutumuyla ün salmıştır.[93]

Askeri Kanat: 1990'ların ortasında yaklaşık 25 bin kişilik silahlı gücü olan Taliban, Peştun ağırlıklıdır. Hareket, her etnik kökenden ve Ortodoks İslam içindeki her görüşten medrese talebesini kucaklıyor.

Hareket üç koldan oluşmuştu: 1) Molla Muhammed Ömer'in başında bulunduğu Güney kolu –ki geçmişte Rus birliklerine karşı direnişe katılmıştı. 2) Durani Kandahar bölgesinde bulunan ve ülkenin eski kralı Zahir Şah'ı destekleyen kol. 3) Pakistan'daki Kur'an kursları ve dini medreselerde eğitim gören gelenekçi Fazlurrahman'a ait Cemaat-i Ulema-i İslama bağlı kol.

İktidar yıllarında sayısı 50 bini bulan Taliban silahlı birimleri, Amerikan işgalinden sonra eski gücünü kaybetti. 2009 başında 7 ile 11 bin kişilik bir milis ve gerilla gücüne sahipti. Taliban militanlarının üçte birini "medrese öğrencileri" oluşturuyor.

Taliban'ın askeri kanadının ünlü komutanı Molla Dadullah, 2008 yılındaki bir Amerikan operasyonu sırasında öldürüldü. Örgütten olmayan Mevlana Celaleddin Haqqani de farklı bir operasyonda katledildi.

Siyasi Programı: Taliban, tutuculuğuyla ünlü Deoband Medresesi geleneğine bağlıdır. Selefi yani İslamın bağnaz ve softa bir yorumunu hayata geçirmeye çalışan Taliban, Hanefi mezhebine göre hareket eder. Fakat bu mezhebi çok katı ve dogmatik biçimde yorumlamak suretiyle Vahabilik derecesinde hoşgörüsüz davranır.

Öte yandan, "İslamlaşma sürecinde, kadınlar erkeklerin elinde birer satranç taşı gibi oyuncak oldular" görüşünü ileri süren ABD Columbia Üniversitesi Orta Asya Araştırmaları Kürsüsü Başkanı Bar-

nett Rubin'i doğrularcasına, Taliban ilk elde kadınlara saldırdı. Kızlar okula gönderilmez oldu; kadınların oturduğu pencereler bile, dışardan görünmesin diye boyandı.

Taliban'ın ilk icraatları şunlardı: İslami filmler olmadıkça sinemaların kapatılması kararı alındı. Sakalsız dolaşılmaması ve şeriatça belirlenen bir uzunlukta sakal uzatılması emredildi. Namaz saatinin kaçırılmaması buyuruldu. Uçurtma uçurulması, şoförlerin kadın taşıması; evlerde kuş beslenmesi, müzik aleti ve kaset bulundurulması, talih oyunlarının oynanması; Amerikan tarzı saç tıraşının yapılması; kadınların su kenarında çamaşır yıkaması yasaklandı. Düğün ve benzeri eğlenceler düzenlemek; terzi dükkânında moda dergileriyle kadın resimlerini bulundurmak ve büyü kitaplarını okutmak da getirilen yasaklar arasındaydı.

Ayrıca bölge halklarının geleneksel bayramı olan Nevroz kutlamalarını, İslam dinine aykırı gerekçesiyle yasakladı. Aynı yasağı Şiilerin Kerbela matemi ve Aşura günü için uyguladı. Kadınların katıldıkları hiçbir anma ve şölene izin vermedi.

Ağustos 1998'de Şiilerin (Hazaralar) yoğun oldukları Herat bölgesi ve Özbeklerin yaşadıkları Mezarı Şerif'te kitle katliamları gerçekleştirdi; hayvanlar telef edildi, işyerleri yağmalandı ve yıkıldı. Mezarı Şerif ve Bamyan'da toplam yaklaşık 8 bin sivil insan öldürüldü.

Taliban, yabancı düşmanlığını üç noktada aşırıya vardırdı: *Bir*; Birleşmiş Milletler örgütüne bağlı yardım kuruluşları ve benzeri dernek çalışanlarına yönelik baskıları üst düzeye vardırdı. *İki*; Bamyan'da bulunan önemli tarihi eser niteliğindeki Buda heykellerini topa tutarak imha etti. *Üç*; milli müzedeki bütün tarihi eserleri tahrip etti.[94]

1996'da Türkiye'yi ziyaret eden ılımlı şeriatçılardan Sıbgatullah Müceddidi, Taliban için, "İslam adına yaptıklarıyla, halkı korkutuyorlar. Olanlar kesinlikle İslami değildir. Ayrıca, Taliban'a dışarıdan müdahale eden çok güç var," demişti.

Kötü, insafsız, mantıksız ve sert uygulamalarıyla birçok İslamcı çevrenin bile tepkisini alan Taliban devrildiğinde, arkasında ciddi bir kamuoyu bulamadı.

El Kaide

Kuruluşu: El Kaide'nin temeli, 1980'ler boyunca Sovyet birliklerinin işgaline karşı Arap gönüllülerinin gittikleri Peşaver (Pakistan) ile Afganistan'da atıldı. 1996 yılında Sudan'dan çıkarılan Usame bin Ladin, iktidarda bulunan Taliban lideri Molla Ömer'e biat etti. ABD ile Suudi Arabistan, Bin Ladin'in kendilerine teslim edilmesi için Taliban yönetimine baskı yaptılar. Molla Ömer, Bin Ladin'i teslim etmeyi reddetti. O tarihten itibaren, El Kaide'nin önderleri 055 Tugayı adında bir askeri birim oluşturarak Taliban'ın yanında, muhaliflere karşı savaştılar.

Bin Ladin ile Mısır kökenli Eymen el Zevahiri (Mısır merkezli yasadışı İslami Cihad örgütünün lideri), eskiden beri Afganistan'daki kamplarda eğitilen diğer Arap kökenli cihatçılarla birlikte, Ağustos 1988-1990 yılları arasında örgütün altyapısını hazırladılar. Örgütün varlığı, 23 Şubat 1998 tarihinde resmen kamuoyuna duyuruldu. İlk adı, Yahudi ve Haçlılarla Savaş İçin Dünya İslam Cephesi olarak benimsendi. Daha sonra, Arapça "temel, üs, karargâh" anlamına gelen "El Kaide" olarak ünlendi.

Liderleri: Suudi Arabistanlı Usame bin Ladin örgüt lideri, Mısırlı Eymen el Zevahiri başkan yardımcısı ve örgüt teorisyeni, Mısırlı Seyyid İmam el Şerif (Dr. Fadıl) ise din konularında fetva veren sorumlu olarak belirlendi. Zaman içinde kadro değişti; çoğu çeşitli Arap ülkelerinden (Tunus, Libya, Cezayir, Yemen, Filistin, Suudi Arabistan, Kuveyt) olmak üzere dünyanın her yerinden gönüllü cihat militanı örgüte katıldı. El Kaide'nin fetvacı başı Seyyid İmam el Şerif, 2007'de örgütü ve liderlerini eleştiren yazılarından sonra,

ayrılıp köşesine çekildi. Irak'taki kolunun ünlü sorumlusu Ebu Muş'ab el Zerkavi, 2006 yılında Amerikan hava saldırısında öldürüldü.

Örgütün 11 Eylül 2001 yılında ABD'deki ikiz kulelere saldırısından sonra, Afganistan batılı koalisyon askerlerince işgal edildi. Bu işgal harekâtı sırasında yüzlerce El Kaide yetkilisi tutuklanıp Küba yakınlarındaki Guantanamo Askeri Üssü'nde sorgulanıp yargılandı. Onlarca eylemci, çeşitli eylemler sırasında öldü veya öldürüldü. Çeşitli ülkelerdeki binlercesi tutuklanıp ağır cezalara mahkûm edildi.

El Kaide, batılı ülkeler ve Türkiye dahil dünyanın birçok yerinde onlarca intihar eylemi, sabotaj ve bombalama eylemi gerçekleştirdi.[95]

Hizb-i İslami

Kuruluşu: Anlamı İslam Partisi'dir. Cemaat mensuplarına göre Hizb-i İslami, Afganistan'ın Kabil Üniversitesi kampüsünde, İslam için her şeyini ifade etmeye hazır 12 kişi tarafından kuruldu. Cevenan-i Muselman (Müslüman Gençlik) bünyesinde toplanan bu 12 kişi arasında Hacce Mahfuz Gulbeddin Hikmetyar da vardı. Bunlardan 11'i, kendi inançları uğruna öldü. Hizb-i İslami, 1973'teki Afganistan yönetim tarafından engellendi. Cevenan-i Muselman, zaman içinde Hizb-i İslami'ye dönüştü.

Liderleri: Örgütün tartışmasız ve tarihi lideri, Gulbeddin Hikmetyar'dır. 1947 (veya 1946) yılında Kunduz eyaletine bağlı İmam Sahib ilçesinde doğdu. Afganistan-Tacikistan sınırında dolaşan göçer bir ailenin oğludur. Ülkenin seçkin tabakası sayılan Gilzayi Peştun aşiret federasyonuna bağlı Haroti (veya Harrut) kabilesi mensubudur. 1968'de Mehtab Qala askeri akademisine girdi fakat siyasi görüşleri nedeniyle kovuldu.[96] 1970'te Kabil (Politeknik) Üniversitesi Mühendislik Fakültesi'ne kaydoldu. Ancak buradan me-

zun olamadı. Üniversite yıllarında, Maoist üniversite gençlerine karşı kavga ve mücadelesiyle ön plana çıktı.

Hikmetyar, 1,5 yıllık bir tutukluluk hayatı yaşadı. Cezaevinden çıkan Hikmetyar, yönetime karşı düzenli bir faaliyetin sonucu olarak Pakistan'a gitti.

Sovyet işgali sırasındaki direniş sürecinde gelişme gösteren ve birçok grupla üç kez ittifak kuran Hizb-i İslami'nin geçici liderliği, 1978'de Gazi Muhammed Emin'e verildiyse de Hikmetyar sürekli başkan oldu. Ülkenin güneyindeki Peştunlar arasında güçlü olan Hizb-i İslami'nin Genel Sekreteri Mühendis Ubeydullah, Siyasi Komite Başkanı Abdulkadir ve Komite Başkanı ise Dr. Enver idiler.[97]

Bir iddiaya göre, Pakistan'ın ölen lideri Ziya-ül Hak yönetiminin önemli adamlarından General Fadlan Hak, Hikmetyar ile birlikte uyuşturucu işini yapıyordu. Batılı basına bakılırsa Fadlan Hak, uyuşturucu ekimi, üretimi ve satışını örgütleyen uluslararası bir kuruluşun ileri gelenlerindendi. Amerikalı gazeteci Simon Harsh'ın yazdığı *Seçenek: Shimshon* adlı kitapta anlatılanlara inanılırsa, Hikmetyar ile İsrail İstihbaratı MOSSAD arasındaki bağlantıyı kuran Fadlan Hak idi. Uyuşturucu patronu General, kitabın yayınlanmasından sonra 1992 sonbaharında öldürüldü. Amerikalı kadın gazeteci Jan Goodwin, *Onurun Bedeli* adlı kitabında anlatılanlara dayanarak, İslamcılarla uyuşturucu ilişkisini kanıtlıyor.

Daha o zamandan Müslüman gençlik içinde faal olan Hikmetyar, neden İslamcı yolu seçtiğini şöyle anlatır: "Dönemin devlet başkanının yeğeni Allah'ı inkâr ettiğinde onunla kavga ettim ki, bu da bana, okulda çok güçlü bir komünist öğrenci hareketinin varlığını hissettirdi. İkinci olarak (Mısırlı İslam önderi ve teorisyeni) Seyyid Kutub'un 1966'da şehit edilmesi beni derinden etkiledi."[98]

Politeknik Mühendislik bölümünde esas olarak İslami örgütlenme ve faaliyetlerle vaktini geçiren Hikmetyar, komünistlerle kav-

ganın yanı sıra ideolojik mücadeleye de girerdi: "Onların Lenin ve Stalin'i varsa bizim de Hasan el Benne, El Mevdudi ve Seyyid Kutub'larımız vardır. Yolumuz çok çok uzundur."[99]

"Çok sert, katı ve pazarlığa yatkın olmayan biri"[100] olarak tanınan bu İslamcı lider, aynı zamanda askeri darbe yoluyla yönetime geçmeyi hep düşündü. "Üç askeri darbe planladık ama hiçbiri başarılı olmadı. Belki de Allah bizi sınadı. Böylece, cihada devam ettik," der.[101]

Sovyet yanlısı Necibullah yönetimi devrilince, Hikmetyar 1993-94 ve 1996 yıllarında dönemin İslamcı hükümetinde iki kez başbakanlık yaptı. Taliban-hükümet çatışmasında ikincisinin yanında yer alan Hikmetyar, Eylül 1996 yenilgisiyle birlikte birçok yandaşını Taliban'a kaptırdı. Hikmetyar'ın Pakistan'daki askeri kampları, Taliban ile onun baş destekçisi Cemiyete Ulemae İslama (İslam Ulema Cemiyeti) devredildi. 2002'de ABD'ye karşı cihat ilan ederek, fiilen direnişe katıldı. Bir yıl sonra, Hikmetyar ABD yönetimince "terörist" listesine alındı.

Sünni bağnazlığı nedeniyle Şiilerden hiç hoşlanmayan Hikmetyar, bozgun sonrasında (1997) İran'a sığındı. El Kaide'nin gerçekleştirdiği 11 Eylül 2001 tarihli büyük eylem üzerine ABD silahlarını Afganistan'a yönlendirince, Hikmetyar buna karşı çıktı ve geçmişte işbirliği yaptığı El Kaide lideri Bin Ladin'in yanında yer aldı.

Hikmetyar, iki kez evlenmiştir. İlki, normal evlilik kuralları içinde gerçekleşmişti. İkincisi ise Afgan kabile gelenekleri uyarınca vefat eden kardeşinin ona kalmış karısıdır. Afgan direnişi sırasında iki kardeşini ve babasını yitirmiştir.[102] İran bir zamanlar hakkında ölüm fetvası verdiğinden, Hikmetyar, İran Devrimi'ne hep soğuk bakmıştır. Ama o, koyu bir Sünni olarak, Şiilerden hiç hoşlanmadı zaten.

Partinin Faaliyeti: Hikmetyar'ın Hizb-i İslami partisi, Rus işgaline karşı ilk direnişi başlatan, ilk düşman uçağını düşüren ve ilk Rus askerini esir alan hareket olarak da bilinir.[103]

Öte yandan, 1975'teki darbenin başarısız olmasının ardından, kendisini alttan alta destekleyen Pakistan'a gittiğinde, dönemin Başbakanı Zülfikâr Ali Butto ile tanışması, Pakistan Cemaat-i İslami'nin tarihi önderi Mevlana Seyyid Ebu'l Ala el Mevdudi aracılığıyla olmuştur. Dahası, Hikmetyar, sadece Afgan yönetimine karşı Pakistan'ın sivri uçlu mızrağı olarak kalmadı; o dönemde Peşaver bölgesinde gayet güçlü olan Pakistan Komünist Partisi'nin geriletilmesinde de önemli bir rol oynadı, Ziya-ül Hak şeriatçılığı ile ABD'nin keskin kılıcı işlevini gördü.[104]

Cemiyeti İslami Afganistan

Kuruluşu: Anlamı İslam Cemiyeti'dir. 1957'de Kabil Üniversitesi profesörlerinden Gulam Muhammed Niyazi tarafından temeli atıldı. Mısır'daki Müslüman Kardeşler (İhvan) hareketiyle yakın ilişkisi olan Niyazi, ülkeye dönüşünde eğitim çevrelerinde çeşitli faaliyetlerden sonra 1972'de daha geniş bir program ve örgütlenme çerçevesinde toplantılar yaptı. Bu toplantıda Burhaneddin Rabbani emirliğe (genel başkan), Niyazi de onun yardımcılığına seçildi. Afganistan'da Davud yönetiminin darbelerine hedef olan Cemiyet-i İslami, illegal çalıştı. Tutuklananlar arasında daha sonra ünlenecek olan Abdulrab-Resul Sayyaf'ın dışında kimse sağ çıkamadı. Niyazi ise, Sovyet yanlısı yönetim sırasında öldürüldü. Rabbani tutuklamalar sırasında Pakistan'a kaçtı.

Liderleri: 1940 yılında Yaftal'da dünyaya gelen Rabbani, modernist cinsten klasik bir kariyer izlemişti. Önce hükümet medresesini bitirmiş, sonra Ankara'da bazı çalışmalarda bulunmuş ve neticede Kahire'ye giderek El Ezher Üniversitesi mezunu olmuştu. Çalışmaları ve yayınlanan eserleri üç farklı yönde gelişiyordu: Edebiyat dalında mistisizmi savunmuş, ilahiyat kolunda Mutezile olarak bilinen akılcı İslam felsefesine reddiye yazmış ve siyaset alanında ise

Mısırlı İhvan önderi Seyyid Kutub'a önem vermiştir. Gelenekçilik ile siyasi İslamı birleştirmeyi öngörmüştür. Karar adamı değildir. Siyasi lider sayılmaz. Daha çok aydın ve uzlaşmacı karaktere sahiptir.[105]

1993-96 yıllarında kurulan İslami yönetimin devlet başkanlığını yapan Rabbani, Kabil'in düşmesiyle birlikte kuzeye, Tacikistan'a sığındı. Sürgünde kurulan hükümetin başına geçti. Ancak Birleşmiş Milletler ve ABD, bir süre sonra kendisini dışlamaya çalıştılar. Yılmayan Rabbani,[106] işgal sonrası Afganistan'da yönetime katıldı. Milli Meclis Yasama Komisyonu başkanlığına kadar yükseldi.[107]

Rabbani'nin yanı sıra Muavin Üstad Tavana, Seyyid Nurullah İmad, Siyasi Komite Başkanı Dr. Necibullah ve Mali Komite sorumlusu Üstad Sait gibi isimler önder kadro içinde yer almışlardı.

Siyasi ve Örgütsel Yapısı: 1974'teki silahlı İslam isyanı sonrasında, Hizb-i İslami ve Cemiyet-i İslami arasındaki ayrılıkları giderme çabaları boşa çıktı. Anlaşmazlıklar başka başka gruplaşmalar ve saflaşmalar da doğurdu.

İhvan geleneğini izlediği için, siyasi programı genel hatlarıyla Müslüman Kardeşler örgütünün Afganistan'daki devamı sayılır. Başlangıçta silahlı mücadeleye sıcak bakmayan ve davet yoluyla toplumu İslamlaştırmaya çalışan Cemiyet-i İslami, Rus işgaliyle birlikte bu fikrini terk etti. Ülkenin kuzeyinde güçlü olan bu hareket, Hizb-i İslami'ye göre daha yumuşak ve ılımlıydı.

Cemiyet yandaşları, daha çok Farsça konuşan Taciklerden oluşuyor.

Askeri Kanadı: 1979'da örgüte katılan üniversite öğrencisi Ahmed Şah Mesud, Sovyet işgaline karşı direniş yıllarında kurduğu askeri birimler sayesinde ünlendi; "Pençşir Vadisi Aslanı" diye nam saldı. Askeri dehasıyla tanınan Mesud, Taliban'ın Kabil'i zaptetmesinin ardından 1997'de kuzeyde seferberlik ilan ederek yeniden iktidarı almayı hedefledi. Fakat Eylül 2001'de iki intihar eylemcisi

tarafından havaya uçurularak öldürüldü. Ağır basan iddialara göre Mesud'un ölümü, El Kaide'nin ikinci adamı ve akıl hocası Eymen el Zevahiri tarafından planlandı.[108] Hareket lideri Rabbani'ye bakılırsa, bu cinayette ABD'nin parmağı vardı.[109]

Hareketi İnkılabi İslamiye Afganistan

Kuruluşu: Afganistan İslami Devrim Hareketi anlamına gelen örgüt, 5 Eylül 1978'de Pakistan'ın Kuvetta kentindeki bir camide görevli din adamı ve Afganistan eski Milli Meclis üyelerinden Mevlevi Muhammed Nebi Muhammedi başkanlığında kuruldu. Ekim 1978'de dağıldı. Birleşme sağlanamayınca Hareketi İnkilabi de bir örgüt olarak ortaya çıktı. Birlik çabaları sırasında yeni bir ayrılık sonucu Hizb-i İslami'den kopan Mevlevi Halis, Hizb-i İslami Halis adıyla yeni bir örgüt daha kurdu.

Amacı: Büyük umutlarla kurulan ama sonu hiç de öyle olmayan bir örgüttür Hareketi İnkilabi İslamiye. Üç amaç için kurulmuştu: Hizb-i İslami ile Cemiyet-i İslami arasındaki ayrılığı gidermek. Medrese eğitimli ulema ile mektep eğitimli İslamcı aydınlar arasında birliği gerçekleştirmek. Geleneksel ulema yanlısı halk kitleleriyle modern eğitim görmüş İslamcı liderlerin yandaşları arasında bir kaynaşma sağlamak.

Lideri: 1 Ocak 1993 tarihli Irak yanlısı *El Arab* gazetesinde "Afganistan ve Uyuşturucu" başlığıyla bir dizi yazan ve konusunda uzman Mustafa Emin şu noktaya açıklık kazandırıyor: "Mevlana Muhammed Nebi Muhammedi, Sovyet birliklerinin Afganistan'dan çekilmesinden kısa bir süre önce ortaya çıktı. Amerikan-Pakistan ortak planına titizlikle uyulan bir çerçevede hareket etti. 70'lik bu din adamı, Zahir Şah'a bağlıydı ve bugünkü mevkisiyle servetini ona borçluydu. Askeri bilgisi çok kıt olmasına rağmen Mücahitlerin kurduğu geçici hükümetin savunma bakanı oldu. Kuşkusuz, Amerika ve

Pakistan sayesinde oturduğu bakanlık koltuğuna, bir de asker yardımcı gerekliydi. Muhammedi'nin bir Afgan subay yaveri vardı. Ancak, 'uyuşturucu satarız' diyen Nesim Ahunzade bakan yardımcısı olarak çağrıldı. Ahunzade, yukarıda belirtilen uyuşturucu meselesi nedeniyle katledildi. İlginçtir; Muhammedi, yardımcılığına çağırdığı Ahunzade'nin cenazesine bile gitmedi."

Örgütsel ve Siyasal Yapısı: Hareketi İnkilabi'nin kadrosunu, Afganistan'da "hoca" anlamına gelen Mevleviler (din adamları) oluşturuyor. Ülkenin üçüncü büyük partisi durumunda olan Hareketi İnkilabi, güneyde Peştuca konuşanlar arasında daha etkin. Örgütün yönetim kadrosunda gelenekçi din âlimleri var. İngiltere ile sıkı ilişkileri olan ve Batı yanlısı politikalar izleyen örgüt, *İttihadı İslami Berayi Azadiyi Afganistan* ve *İttihadı İslami Mücahidini Afganistan* adıyla yeni birlikler oluşturdu.

Hareketi İnkilabi, bölünmelerden nasibini alarak etkili liderlerinden M. Mansur ile Mevlevi Müezzin'in önderliğinde ayrışmalara uğramıştı. Örgüt, daha gevşek ve liberal bir İslami devlet istemektedir.

Hizbi İslami Halis

Kuruluşu: Mevlevi Muhammed Yunus Halis, kendi adını taşıyan örgütü, 1978'de kurdu. 1919 doğumlu Halis, Temmuz 2006'da öldü. Gazeteci ve yazardı. Bir oğlunun hapse atılması ve kendisinin izlenmesi nedeniyle 1975'te Pakistan'a sığındı. Bara'da imamlık yaparken ailesinin yanına gitmesinden sonra, direniş saflarına katıldı. Bir süre Hizb-i İslami içinde çalıştı. Mücahitler arasındaki birlik çalışmalarına sıcak bakmayarak kendi hizbini oluşturdu. Yönetiminde geleneksel din âlimleri de bulunan örgütün lideri Yunus Halis, yandaşlarınca "Baba Halis" olarak biliniyor ve İslami geleneklere sıkı sıkıya bağlı.

Yunus Halis,1990'ların sonlarında Pakistan'a yerleşti ve Taliban iktidarını destekledi.

Liderleri: Önemli şahsiyetler arasında Host'un meşhur kumandanı Mevlevi Celaleddin Hakkani Muhammed ile Askeri komite Başkanı Mutiullah Han ve Kabil Kumandanı Abdülhalik bulunuyordu. İki yakın adamından biri Hacı Abdukadir, diğeri de Haceddin Muhammed idi.

Siyasi Programı: Daha çok Peştun ağırlıklı yörelerde etkili olan Halis'in örgütü, siyasi olmaktan çok askeri bir nitelik taşımaktaydı.

İttihadi İslamiye Mücahidini Afganistan

Bu cemaatin önceki adı, İttihadı İslami Berayi Azadiyi Afganistan (Afganistan Özgürlüğü İçin İslam Birliği) idi. Sonradan Afganistan Mücahitlerinin İslami Birliği olarak sahneye çıktı.

1979'da Rusların Afganistan'a direkt müdahalesinin ardından bağımsız çalışan birçok cemaat birleşmek zorunda kalınca, yeni bir birlik arayışı gündeme geldi. Birlik çalışmalarına Hizb-i İslami, Cemiyet-i İslami, Hizb-i İslami Halis, Hareketi İnkilabi İslamiye Afganistan, Cephe-yi Necati Milli ve Mehazı Milli katıldılar. Çalışmaların 18. gününde Hizb-i İslami, birliğe katılmayacağını açıklayınca, geriye kalan beş cemaat, İttihat'ın Emiri Abdurrab Resul Sayyaf önderliğinde birleşmeye karar verdi. Ancak, birlik uzun sürmedi. Bu arada Sayyaf, kurduğu ittihat ile yeni bir örgüt olarak boy gösterirken Mevlevi Nasrullah Mansur da Hareketi İnkilabi İslami'den ayrılıp ayrı bir kanat oluşturdu.

Yeni İttihat, çalışmasına 21 Mart 1981'de başladı. İttihat, Kabil'in Pogman ilçesi ve Pakistan sınırındaki birkaç cephede etkindi.

Cepheyi Necati Milliyi Afganistan

Anlamı, Afganistan Milli Kurtuluş Cephesi'dir. Tasavvuf geleneğinin tarihi rehberi sayılan "İmam Rabbani" soyundan geldiği söylenen ve tarikat yoluyla halk üzerinde etkin olan Sıbgatullah Mücediddi tarafından 1978'de kuruldu. Oldukça kozmopolit bir yapı sergileyen Cephe, Zahir Şah yanlılarınca destekleniyordu. Güney vilayetlerinde ve Afganistan'ın orta kesimlerinde etkiliydi.

Taliban sonrası (2001) işgal döneminde kurulan Loya Jirga (Halk Meclisi) başkanlığına getirilen Müceddidi, Karzai hükümetinin yanında Taliban ve El Kaide'ye karşı bir politika izledi.

Mehazi Milliyi Afganistan

1979 yılında, tarikat kanalıyla halk üzerinde etkisi olan Pir Seyyid Ahmed Geylani tarafından kuruldu. Örgüt içi ilişkileri daha çok şeyh-mürid temeline oturtan Geylani, batılı ülkelerle iyi geçiniyor.

Taliban sonrası dönemde (2001), sürgünde bulunan Afganistan Kralı Zahir Şah'ı ziyaret eden barış heyeti içinde yer aldı. Karzai hükümetini destekledi.

İran Destekli Şii Partiler[110]

Hareket-i İslami

İslami Hareket anlamına gelen bu örgüt, Irak'taki Necef Ekolü'nün ruhani önderi Ayetullah Hoyi'nin (vefat etti) öğrencisi olan Ayetullah Muhsini Handari tarafından 1979'da Kandahar'da kuruldu. Ilımlı bir çizgi izliyor ve gençlerden oluşuyordu.

Hizbe Vahdete İslami Afganistan

Türkçeye "Afganistan İslami Birlik Partisi" diye çevrilebilir. Hazara olarak bilinen Şii meşrepli bir topluluk arasında örgütlendi. Baş-

kanı Abdul Ali Mızari, 9 küçük Şii fraksiyonunu birleştirmek suretiyle kurduğu bu partiyi, Sovyet işgaline karşı 1979-1989 yılları arasında yönetti. Sovyet destekli Necibullah yönetimi düştükten sonra yerine gelen İslami hareketler koalisyonu, Sünni bakış açısı nedeniyle Hizbe Vahdet'i dışladı. İktidar savaşı sırasında Taliban tarafından yakalanan Mızari, infaz edildi. Taliban'ın düşmesini izleyen geçiş hükümeti, farklı grupların yanı sıra bu partiyi de koalisyon ortağı yaptı. Parti, Karzai dönemindeki parlamento seçimlerine milletvekili sokmayı başarmıştı.

Sazman-i Nasr

Zafer Teşkilatı anlamına gelen hareket, 978'de kuruldu. İlk adı "Nehzat-i Hüseyni" idi. Ünlü şahsiyeti, Şeyh Abdülkerim Halili, 1990'larda Tahran destekli sekizli koalisyonun sözcüsüydü. Bu hareket, İran Kum Ekolü'ndeki radikal âlimlerden oluşuyordu.

Pasdaran-ı Cihad-i İslami (İslami Cihad Muhafızları)

"İslami Cihat Muhafızları" demek olan bu örgüt 1982'de kurulurken "Sipahi" olarak da tanındı. Önemli liderleri şunlardı: Ekberi (Varas bölgesinden), Şeyh Kurabin Kurbani Muşakkik (Turukman'dan) ve Zaidi (Gazni'den).

Ayrıca, 1990'larda varlığını sürdüren şu fraksiyonlar sayılabilir: Cigori liderliğindeki **Nehzat-ı İslami Afganistan** (Afganistan İslami Hareketi); Seyyid Zahir Muhakkık ile oğlu Seyyid Hüseyin önderliğindeki **Niru-e İslami Afganistan** (Afganistan'ın İslami Gücü); Gazne-Angora merkezli **Davet-i İttihad-i İslami Afganistan** (Afganistan İslami Birliğine Davet); Kari Yekdista adıyla bilinen Kari Ahmed'in başkanı olduğu **Hizb-e İslami Rad-e Afganistan** (Afganistan İslami Şimşek Partisi); **Cepheyi Müttehid** (Birleşik Cephe):

Bu parti 1988 yılında dört küçük partinin birleşmesinden oluştu. Bunlar; Ruhaniyat ve Cevanan-i Afganistan (Afganistan uleması ve Gençliği), İslam-Mekteb-i Tevhid (İslam-Tevhit Mektebi), İttihad-ı Ulama (Ulema Birliği), Cumbeş-i Mustazafan-i İslami Afganistan (Afganistan İslami Ezilenler Cemiyeti) idiler.

İran'dan Bağımsız Şii Partiler

Şuray-ı İnkılab-i İttifak-i İslami

Anlamı "İslam Devrimi İttifakı Şûrası" olup, önderi Seyyid Beheşti diye biliniyordu. 1978 yılında Bamyan eyaleti Varas'ta kuruldu. Sonradan Gazni bölgesinde üslendi. Daha çok Peygamber soyundan geldiklerine inanılan "Seyyid" unvanlı şahsiyetlerin önderliği altındaydı.

Sazman-i Mucahidin-i Mustezafin-i Afganistan

Türkçeleştirilmiş adı, "Afganistan Ezilen Mücahitler Teşkilatı"dır. Temsilcisi Calrezli Seyyid Hüseyni olarak biliniyordu.

Çoğunlukla Şiilerden oluşan, laik karakterli bir örgüttü. Üyeleri Gazni ve Doğu bölgelerinde etkindiler. İran'daki Halkın Mücahitleri ile bağları vardı ancak sonradan ilişkileri zayıfladı.

Öte yandan, 2009 yılında Ayetullah Muhammed Asıf Muhsini, Afganistan Şii uleması Meclisi başkanlığını yapıyordu.

Dipnotlar

(1) Barnett R. Rubin, "Afganistan'da Siyasi Elitler: Rantiye Devletinin Kuruluşu ve Enkazı" *International Journal of Middle East Studies*, Şubat 1992.

(2) Age. Türkçesi için bkz. *Dünya ve İslam* dergisi, İstanbul, Güz/1992, s.77; Olivier Roy, *Islam and Resistance in Afganistan* (Türkçesi, Afganistan'da Direniş ve İslam, İstanbul, Yöneliş yay. 1990, s.38) s.30-35.

(3) B.R. Rubin, agy, s.77-79; ayrıca bkz. B.R. Rubin "Afganistan'da Eski Rejim: Bir Devlet Seçkininin Kazanılması ve Eğitilmesi", *Central Asian Survey*; O. Roy, age, s.30-34.

(4) Age, s.78. Öte yandan, yazarın dipnotuna göre, Afganistan'da "Kabilli" kavramı, başkentin Farsça konuşan yerlilerinin oluşturduğu *kawm* (dayanışma grubu) üyeleri için kullanılan etnik bir tanımdır. "Afgan" terimi ise hâlâ "Peştun" anlamındadır.

(5) Age, s.78.

(6) B.R. Rubin, age, s.77.

(7) Roy, age, s.25.

(8) R.R. Rubin, age, s.81.

(9) B.R. Rubin, age, s.81-89.

(10) Roy, age, s.28. Kabile kavramının bu tanımını sadece Afganistan özelinde doğru bulup, İslamla bağdaşan yönünü onaylıyoruz. Ancak ekliyoruz: Kabile (aşiret) toplumu, tarihte İslamdan önce varolmuştur. (F.B.)

(11) O. Roy, age, s.26.

(12) Roy, age, s.39.

(13) Age, s.42.

(14) Age, s.45, ayrıca Robert L. Canfield, *Revolution and Rebellions in Afghanistan: Anthropological Perspectives*; Robert L. Canfield, "Afganistan: İç Saflaşma Eğrisi", *The Middle East Journal*, Güz 1989'dan alınmıştır, s.638.

(15) Age, s.57. Öte yandan, aynı yazar Şii nüfusu oranını %15-20 olarak da gösteriyor; bkz. *Le Monde* gazetesi, "Afganistan: Les resistants de L'an V", II, 17 Ekim 1984. Şiiler, %25-30 oranında bir nüfusa sahip oldukları iddiasındalar; bkz. *Dünya ve İslam* dergisi, Yaz/1992, s.184)

(16) Roy, age, s.70-71.

(17) Age, s.72; Ahmed Muvaffak Zeydan, "Mollaların Afganistan'daki Siyasi Rolü", *El Hayat* gazetesi, Peşaver/Londra, 15-16 Kasım 1996.

(18) Roy, age, s.72-73; A.M. Zeydan, agy.

(19) Roy, age, s.75-76; A.M. Zeydan, agy.

(20) Roy, age, s.77-78; Zeydan, agy.

(21) Roy, age, s.78 Zeydan, agy.

(22) Roy, age, s.79; Zeydan, agy.

(23) Roy, age, s.80-81; Zeydan, agy; Jan Goodwin, *Onurun Bedeli*, İstanbul, Varlık yay. 1996.

(24) Roy, age, s.81.

(25) Age, s.81-82.

(26) Roy, age, s.83-84; A.M. Zeydan, agy; Goodwin, age.

(27) Ro, age, s.83; Zeydan, agy.

(28) Roy, age, s.84 Zeydan, agy.

(29) Roy, age, s.84.
(30) Age, s.84.
(31) Age, s.86.
(32) Age, s.85.
(33) Age, s.89-90; Roy, "Afganistan: Direnişin Beşinci Yılı: İran'ın Etkisi", *Le Monde*, 17 Ekim 1984; B.R. Ruhin, age.
(34) Age, s.90; *Le Monde*, ags'lar.
(35) Age, s.90-91.
(36) Age, s.91.
(37) Age, s.91; *Le Monde*, ags'lar.
(38) Age, s.91.
(39) Age, s.92; *Le Monde*, 30 Aralık 1983.
(40) Age, s.32-33.
(41) Age, s.59-63.
(42) Age, s.64.
(43) Age, s.66-67.
(44) Age, s.52.
(45) Age, s.94.
(46) Age, s.95-96.
(47) Age, s.96-97.
(48) Age, s.97-98.
(49) Age, s.98-100.
(50) Age, s.107-108.
(51) Age, s.108-109-110; Vartan Gregorian, "The Emergence of Modern Afganistan", *Stanford University Press*, 1969, s.213-223 ve 234-259.
(52) Age, s.110-111; Henri Laoust, *Les Schismes Dans L'Islam*, Paris, Payot, 1977, s.430; Gail Minault, *The Khilafet Movement*, Columbia University Press, 1983, s.38.
(53) Age, s.111-112.
(54) Age, s.114-117.
(55) Age, s.15-20.
(56) Age, s.119.
(57) Age, s.119. Tanım, bilimsel açıdan yerine oturtulabilmiş değil (F.B.)
(58) Age, s.120.
(59) Age, s.120-121.
(60) Age, s.121.
(61) Age, s.121.
(62) Age, s.123; Kabil'de yayımlanan *Karavan* gazetesi, 19 Mayıs 1973'teki Müslüman Gençlik ilanı.
(63) Ahmed Muvaffak Zeydan, "Hikmetyar: Hem Kilit, Hem Anahtar", *El Hayat*, 31 Temmuz 1993.

(64) Roy, age, s.123-124.
(65) Age, s.84.
(66) Age, s.124.
(67) Age, s.125.
(68) Age, s.125-126.
(69) Age, s.127-128.
(70) Age, s.128.
(71) Age, s.128.
(72) Age, s.129.
(73) Age, s.131.
(74) Age, s.132.
(75) Age, s.133. Öte yandan, O. Roy gerek bu eserinde, gerekse başka çalışmalarında (bkz. L'echec de L'Islam politique; s.93) sık sık "radikal İslami partilerin Leninist partiler gibi örgütlendiğini" yazarak kusurlu bir saptama yapıyor. (F.B.)
(76) Age, s.139.
(77) B.R. Rubin, age, s.84; Meram-ı Hizb, s.5-51-69.
(78) B.R. Rubin, age, s.84; Meram-ı Hizb, s.7.
(79) Age, s.85; Meram-i Hizb, s.51-69.
(80) Age, s.85. Öte yandan, aynı yazara bakılırsa, İslamcıların siyasi programları. Afgan (Perçem ve Halk) komünist parti programlarının hemen hemen aynısıdır. Bizce, her iki program da, Sovyet milli burjuva kalkınma programının çok ilkel ve kötü bir kopyasıdır. Olivier Roy'un yanıldığı noktalardan birisi de budur. (F.B.)
(81) Age, s.85.
(82) Age, s.85-86.
(83) O. Roy. "Afghanistan: Les resistans de L'an V: L'influence de L'Iran" (Beşinci Yılın Direnişçileri: İran Etkisi), *Le Monde*, Paris, 17 Ekim 1984.
(84) Agy.
(85) Agy.
(86) Roy, *Afganistan'da Direniş ve İslam*, s.25; Robert L. Canfield, Revolution and Rebellions in Afghanistan: Anthropological Perspectives, s.640-641.
(87) Roy ile söyleşi, *Dünya ve İslam* dergisi, İstanbul, Yaz/1992, s.145; Kış/1993, s.139.
(88) Genel bir değerlendirme için bkz. *L'express* dergisi, Paris, 2 Aralık 1993. Ayrıca, CIA-Mücahit bağlantıları için bkz. *The Truth About Afganistan*, Moskova, Nevasty Press Agencey Publishing House, 1986.
(89) *Özgür Gündem* gazetesiyle söyleşi, İstanbul, 3 Aralık 1993.
(90) Ahmed Raşid, *Taliban: İslamiyet, Petrol ve Orta Asya'da Yeni Büyük Oyun*, çeviren: Osman Akınhay, Everest yay. İstanbul, Kasım 2001; Tarık Ali, *Fundamentalizmler Çatışması: Haçlı Seferleri, Cihatlar ve Modernite*, çeviren: Abdullah

Yılmaz, Everest yay. İstanbul, 2002; İbrahim Karagül, "Unocal, Afganistan ve Halilzad", *Yeni Şafak* gazetesi, İstanbul, 13 Ocak 2002; Yavuz Selim, *Afganistan ve Raşid Dostum*, Ankara Ticaret Odası yay. Ekim 2004.

(91) Asia Times Online internet gazetesi Pakistan Büro Şefi Syeed Saleem Shahzad (Seyyid Selim Şahzad) tarafından Taliban'ın askeri ve siyasi faaliyetlerine ilişkin kaleme alınan yazılar için bkz; 4-23 Aralık 2006, 10 Mart 2007 ve 8 Ekim 2008 tarihli Asia Times Online.

(92) *Wikipedia* ansiklopedisi, "Molla Omar" maddesi, 7 Şubat 2009)

(93) Taliban örgütünün zihniyeti ve davranış tarzlarını bilmek için bkz; el Cezire.net, "Taliban Hareketi: "Ortaya Çıkışı ve İktidarı Gelişi", 3 Ekim 2002; Sayeed Saleem Shahzad (Seyyid Selim Şahzad), Asia Times Online, 2-5 Aralık 2006; *Wikipedia* ansiklopedisi, "Taliban" maddesi, 14 Şubat 2009.

(94) Taliban rejiminin yanlışlarını İslami açıdan eleştiren ayrıntılı bir kaynak için özellikle bakınız: Fehmi Huveydi, *Taliban: Cunudullah Fi Muareket-il Ğalat* (Taliban: Hatalı Mücadeledeki Allah'ın Askerleri), Dar-ül Şuruq, Kahire, 2001; Yavuz Selim, age; *Wikipedia* ansiklopedisi, 14 Şubat 2009.

(95) El Kaide hakkında ayrıntılar ve sıra dışı bilgiler için bakınız; Faik Bulut, *Cihat Yolcuları: El Kaide'nin Sırları*, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2008.

(96) Kunduz Askeri Akademisinde yüksek öğrenim gören Hikmetyar'ın, "birincilik ödülü" başkasına (General Asaf Aşur olup, Mart 1991 yılında Moskova yanlısı hükümete isyan ederek Hikmetyar saflarına katıldı) verildi diye okuldan ayrıldığı söylenir. Oysa bu efsane, Hikmetyar'ı yüceltmek için uydurulmuştur. Ayrıca bakınız; Ahmed Muvaffak Zeydan, "Hikmetyar: Hem Kilit, Hem Anahtar", *El Hayat*, 31 Temmuz 1993; *Wikipedia*, "Gulbuddin Hekmatyar" maddesi, Şubat 2009

(97) Ahmed Muvaffak Zeydan, agy; *Wikipedia*, "Hekmatyar" maddesi.

(98) A.M. Zeydan, agy.

(99) Agy.

(100) Hikmetyar'ın pazarlıkçı olmadığı yolundaki tanı doğru değildir. (F.B.)

(101) A.M. Zeydan, agy.

(102) O.Roy, age. s.132

(103) Age.

(104) Age.

(105) O. Roy, age, s.131-132; ayrıca yazarla söyleşi, *Dünya ve İslam*, Kış/1993, s.138-139.

(106) *Yeni Şafak* gazetesi, İstanbul, 11 Şubat 2002)

(107) *Mehr News*, 13 Ekim 2008.

(108) Ahmed Şah Mesud cinayetiyle ilgili ayrıntılar için bkz; Faik Bulut, *Cihat Yolcuları: El Kaide'nin Sırları*.

(109) *Yeni Şafak* gazetesi, İstanbul, 1 Haziran 2005.

(110) Anılan örgütlere ilişkin bilgiler Robert L. Canfield'in "Afganistan: İç Saflaşma Eğrisi", The *Middle East Journal*, Güz 1989'dan alınmıştır. Örgüt adları, Olivier Roy'un söz konusu yazısı (*Le Monde*, 16 Kasım 1983) ile karşılaştırıldı. Ayrıca güncelleme için bkz; *Wikipedia*, ilgili maddeler, 2008-2009.

V

PAKİSTAN

PAKİSTAN

2007-2008 verilerine göre 170 milyon nüfuslu Pakistan halkının %96'sı Müslüman idi. Müslümanların %70-75'i Sünni, %30-25'i ise Şii (12 İmamcı ve İsmaili) olarak belirlenmişti.

Sünnilerin tümü Hanefi mezhebinden olup az sayıda Hanbeli mezhebine bağlı Ehli Hadis bölüğünden söz edilebilir. Hanefi meşrepli Sünniler, aralarında Barelvi ve Deobandi diye iki ayrı medreseye yani ayrılmışlar. İnanç eksenli meşreplerin oranı şöyledir: Barelviciler %50, Deobandiciler %32, Oniki İmamcı Şiiler %18, Ehli Hadisçiler %1, İsmaililer %2, Bohralar (İsmaili mezhebinin tutucu bir kolu) %0.25.

Ülkedeki toplam medreselerin %75'i Barelvici denilen Sünni-Hanefi ekol tarafından yönetilirken, %25'i softa Deobandicilerin elindedir. Şiiler medreselerin %6'sına, bağnaz Ehli Hadisçiler ise sadece %3'üne sahipler.

Pakistan, Hint-İslam ekolünün tipik modeli sayılır. Çünkü 1947'deki siyasi bağımsızlığından önce Hindistan'ın bir eyaletiydi ve Hindistan merkezli İslam yorumunun bir ürünüydü. Hint-Pakistan İslamı, evrensel İslamın bir parçası olmakla beraber tarihsel süreçte yabancı kültürlerden çok etkilenmiş, bu harmanlama zemininde özgünleşip gelişmiş, nihayet Mevlana Seyyid Ebu'l Ala el Mevdudi gibi bir teorisyenin fikriyatından, Atlas Okyanusu'ndan Pasifik Okyanusu'na uzanan bir ekol yaratmıştır. İslam dünyasında sıkça rastladığımız tebliğ cemaatleri, El Mevdudi'nin yorumlarından hareketle yeniden kalıba girmiş bu İslam düşüncesinin ürünü sayılırlar.

Hindistan-Pakistan İslami gelenekselciliğine karşı en güçlü akım, 1857-58 yıllarındaki ayaklanmanın yıpratıcı sonuçlarıyla birlikte ortaya çıktı. Seyyid Ahmed Han (1817-1898), ilahiyatı yeni bir çözümlemeye tabi tutup düşüncelerini yepyeni bir yorumla sunmuştur. Han'ın tılmiz (öğrenci)'leri Şirak Ali ve Mehdi Ali Han bu çözümlemeleri geliştirirken, Muhsin Mülk adlı tefsirci de İslamdaki modernist eğilimlere vurgu yapmıştır. Şıbli Numan (1857-1914) ile Emir Ali (1849-1928), yazılarında, İslam tarihini yeniden yorumlayıp Hilafet Hareketi'ne yansıyan çağdaş İslam dünyasının duygusal yönelişinin yolunu açtılar.[1]

19. yüzyıl İslam tefsirci ve fikriyatçılarını, 20. yüzyılda yetişen şair ve düşünür Muhammed İkbal (1875-1938) izler. Ebu'l Kelam Azad (1888-1958) ise İkbal'ın konumunu kısmen tamamlayan bir düşünürdür. İkbal, İslamın çağdaş dünyadaki konumuna orta yolcu bir metafizik yaklaşım göstererek, Hindistan İslam tarihinde özel bir yeri olan "*icma*" (görüş birliği) kavramını parlamenter demokrasi ile özdeşleştirip, sonradan Pakistan milliyetçiliğinin ortaya çıkmasına vesile olan "iki millet teorisi"ne kadar uzanan bir düşünceyi savunurdu.[2] Ebu'l Kelam Azad ise tefsiri eklektizmi (exegetical eclectism) bazen güçleştirse de, "iki millet teorisi"ne muhalif bir birleşik milliyetçilik anlayışı geliştirerek, kısmi bir dini çoğunluğu savunmuştur. İlk ifadesini, İkbal'ın şiirinde bulan İslami toplumculuk/İslami sosyalizm (İslamic socialism), Ubeydullah Sindi'nin modernist düşüncesindeki garip bir büyüme biçiminde gelişti.[3]

Pakistan'da gelenekçi-modernist kutuplaşması, El Mevdudi ve Perviz'in eserlerinde hayat buldu; her iki İslam düşünürü de, tefsire dayanan köktendinciliğin (fundamentalism) verileri zemininde görüşlerini inşa etti. Katı dışsalcılık (hazirilik)-lafzi müfritlik kutuplaşmasında, ayrıldıkları yorumlama çerçevesini kullandılar. Bu karşı oluşumların çatışması kadar mirası da, Pakistan'daki reform, yasama ve anayasa yapma süreçlerine yansıdı. Bu yüzden, günü-

müzdeki Pakistan'da orta yolcu bir İslami devlet görüntüsü ile modern dünyanın dayattığı gereksinimler arasında uygun bir gelişme çizgisi aranır durur.[4]

Hindistan örneğindeki İslam, ayrıntılarına girmemekle birlikte, öncelikli olarak Müslüman olmayan bir toplumda yaşama, diğer dinlerle olagelen uzlaşma, çelişki ve çatışmalara göre davranma, habire kısıtlamalar koyan bir devlet yapısındaki dini-politik düzenlemelere ayak uydurma gibi sorunlarla karşı karşıyadır.

Vasco de Gama'nın İslama Hizmeti

Vasco de Gama 1947'de, Ümit Burnu'ndan dolaşarak Hindistan'a giden deniz yolunu keşfedince, kimsenin aklına, "bu gâvurun İslamiyet'e büyük bir hayır işleyeceği" gelmemişti. Çünkü Arabistan'dan Orta Asya ve Hindistan'a uzanan karayolu, güvensizliklerle doluydu. Hele hele İran Safevi imparatorluğu, mezhepçilik yüzünden, Müslümanların karadan yaptıkları yolculukları engelliyordu. Deniz yolunun keşfedilmesiyle Portekizli denizciler, pragmatik davranıp; ticaret aşkına dini önyargılarını gizlediler. Arabistan yarımadasındaki müşterilerini, Hindistan alt kıtasına (ve tersi yöne) taşıyıp durdular. Karayolundan deniz taşımacılığına doğru olan bu değişim, Hint Müslümanlarının fikir dünyasında bir sıçrama yarattı.[5] 16. yüzyılın ortasına kadar çeşitli Müslüman ülkelerden Hint yarımadasına giden İslami hareketler, ağırlıklı olarak Sufilik ya da akılcılık (Mutezile akımı gibi) damgasını taşıyorlardı. Deniz yolunun açılması, işte bu iki akımın önünü kesti. Başlangıçta gelenekçi (ortodoks) İslamcılık, ardından köktendincilik (fundamentalist) fikriyatının yolunu açtı. Her ikisinin gelişip güçlenmesinin arkasında Hicaz İslamı'nın payı vardır. 16. yüzyıl boyunca Hint Hadis Okulu, zamanında Hicaz'a göç etmiş, Seyyid Ali Muttaki ve Abdulvahab Muttaki tarafından kuruldu. Bu okuldan icazet alıp çıkan Abdülhak Dehlevi, Hadis Oku-

lu'nu Hindistan'a taşıdı. 18. yüzyılda Hicaz'da bir müddet bulunan Şah Veliyullah Dehlevi'nin selefilik (köktendincilik/fundamentalism) anlayışı, Hint Müslümanlarının geleneksel ortodoksluklarının katı ve donmuş yapısının dönüm noktasını yakaladı. Bir dereceye kadar (içtihatlarıyla) bu gelenekçi ve muhafazakâr yapıyı eritti. Karşılığında, yeniden dirilişçi (ihyacı) ve akılcı (rasyonalist) modernizmle pek uzlaşmayan eğilimlerin benzerliklerini ortaya koydu.[6] 1704 yılında doğan Şah Veliyullah, selefi akımın "fikir babası" sayılan İslam düşünürü İbn-i Teymiyye'nin hayranı Islahatçılar zümresinden olup büyük bir âlim, mutasavvıf ve muhaddis olarak tanımlanır.[7] Herhangi bir mezhebi tutmamak, içtihat kapısının (kapanmış olan) açılmasını istemek, çağın gelişmelerine akılcı çözümler üretmek gibi önerilerde bulunurdu. Ancak yaptıkları hep düşünce düzeyinde kalmıştır.[8]

Anglo-Sakson kültürünün Hint Müslümanlar tarafından tanınması, Ebu Talib Han'ın Avrupa gezisi izlenimlerini içeren *Masir-i Talibi Fi Bilad-i Afranci* adlı kitabı sayesinde olmuştur.[11] (1799-1803). İngiliz hukuk ve adalet sistemini inceleyen, bu arada Osmanlı'nın payitahtı İstanbul'u gezen Ebu Talib Han, "Türk seçkinleri arasındaki batılılaşma eğilimini yakalayıp beğeniyle karşılamış, Türk kadınlarının Hint ve Pakistan Müslümanlarınkinden daha serbest davrandığını gözlemlemiştir." Bağnaz bir Şii olmayan Han, bağnaz Sünni Vahabi hareketine sıcak bakıp selefi bir tutum takınmıştır.[9]

Hindistan'daki İngiliz yönetimi, kendi batılı hukuk sistemiyle İslam Şeriatı arasında bir sentez yaparak, şeriat mahkemelerini Anglo-İslami bir havaya büründürmek istiyordu.

Bu ve benzeri nedenlerle ekonomik-siyasi baskı/sömürü mekanizmasına karşı gelişen tepkiler, 1870'lerde Seyyid Ahmed Barelvi'nin başını çektiği ayaklanmalara yol açtı. Bir din âlimi olan Barelvi, köktendinci ıslahatçı İslamdan yanaydı. Barelvi hareketi, zaman zaman anti-emperyalist ve anti-sömürgeci olarak nitelenir. Fakat çift

taraflı oynayan gelenekçi ulemaya (Abdülaziz ve yandaşlarının İngilizlerle işbirlikçiliği, Müslümanların İngiliz okullarında okumaları ya da Doğu Hindistan Şirketi'nde çalışmaları için verilen fetva gibi) da bir tepkiydi. Köktendinci selefi akım ile modernist Müslümanlar arasındaki köprüyü ise, Keramet Ali Cavnpuri oluşturdu. O, Şii olmasına rağmen gelenekçi Barelvi ayaklanmasını destekledi.[10]

Ayaklanmanın (1857-58) iki önemli nedeni vardı: İngilizlerin Hindistan'a getirdikleri yeni hukuk sistemi Müslümanların kafasını karıştırıp İslam âlimliğini (ulema geleneği) yok etmeye çalışmış, ekonomik yönden de ülkeyi sömürmüştü. Bu nedenle ayaklanma "cihat" çağrılarıyla başlayıp Müslüman âlimlerden büyük destek gördü. Kuşkusuz Doğu Hindistan Şirketi adlı sömürgeci yapı, ayaklanma için yeterli somut bir hedefti. Müslüman tarihçilerince "Sipahi Ayaklanması", Marx-Engels gibi komünist teorisyenlerce de "Bağımsızlık Savaşı" olarak nitelenir. Gerçekten de ayaklanma önderleri, Tana Bava kasabasında minyatür bir devlet bile kurmuşlardı.[11]

Seyyid Ahmed Han: Sömürgecilerin İslamı

İslam ıslahatçılarının öncüllerinden sayılan Şah Veliyullah geleneğinin ünlü izleyicisi Seyyid Ahmed Han'dır (1817-1898). Delhi'de soylu bir ailenin oğlu olarak dünyaya gelen Ahmed Han, 1839'da o çok tartışma konusu olan Doğu Hindistan Şirketi'nde çalıştı. O sırada Müslümanların bir kısmına göre gâvur şirketinde çalışmak haramdı, bir kısmı ise caiz olduğu yolunda fetva vermişti. Müslümanların eğitim sorunlarıyla yakından ilgilendi. İngiliz görevlilerle düzenli ilişkiler kurdu. Hizmetlerinden ötürü, "Sir" unvanıyla taltif edilip nişanlar/madalyalar aldı. 1868'de batılı bir hayat tarzı benimsedi. İslama modernist bir yaklaşım getirdi.[12]

Ancak 1859'dan sonra siyasi problemlerle karşılaştı. Batı uygarlığının yeniden değerlendirmesini yaptı. Batılı oryantalistlerin (şark-

bilimci) İslam üzerindeki yazılarını inceleyip cevaplar hazırladı. Sir Seyyid Ahmed Han, bir anlamda din-bilim arasındaki çatışmayı çözüp İslamla bilimi uzlaştırmaya kendini adadı. Etkilemek istediği genç kuşak Müslümanlara, bu sentezi sunmaya çalıştı. Sir Seyyid Ahmed Han, Şah Veliyullah geleneğini sürdüren mükemmel bir "kelamcı" idi. Aynı zamanda Hindistan'daki Müslümanlar arasında etkin bir isimdi.[13] Bu noktada şu söylenebilir. Bir İslam âlimi ve düşünürü olan Sir Seyyid Ahmed Han, yaşamının sonuna kadar İngilizlerle işbirliği yaptı. Hint milliyetçiliğinin yükselerek oradaki İngiliz çıkarlarını tehdit ettiği bir ortamda, bu kez İngilizlerin körüklediği Müslüman-Hindu ayrılıkçılığında, Müslümanların yanını tutarak Hint-Urdu çatışmasının fikri önderliğine soyundu. Dolayısıyla, Pakistan milliyetçiliği değilse bile Urdu-İslam sentezinin öncüsü sayılır.[14]

"Sir" unvanını alarak İngilizlere sadık kalan Seyyid Ahmed Han, 1857-58 ayaklanmasından sonra ıslahatçı Şah Veliyullah'ın mirası üzerinde hak iddia eden akımın başını çekerken Aligarh'ta bir medrese kurdu. Miras üzerinde hak iddiasında bulunup Deoband Medresesi'ni kuran (1867) öteki akımın başında ise gelenekçi (ortodoks) ulema bulunuyordu.

Deoband Medresesi, Hanefi fıkhı ile hadis eserlerinden toplam 106 kitaptan oluşturulan Arapça/Farsça dil ve edebiyat dersleri veriyordu. Ayrıca Yunan ve Arap felsefesi, astronomi ile ortaçağ geometrisi, *Yunani* adı verilen bir çeşit tıp ve mantık eğitimi yapıyordu. Bu medrese, Sufilik öğretisini benimseyen Kadirilik ve Nakşilik gibi tarikatların ana merkezi gibiydi. Deoband köktendinciliği (selefiliği), Vahabi hareketine ilham vermiş İslam ihyacılığından (köktendinciliği) farklıydı.[15]

Öte yandan, 1864 yılında Hindistan'daki Müslümanlara öncelik tanımak kaydıyla, bir **İlim Cemiyeti** kuruldu! Cemiyet'in amacı, Batı bilimlerinin Müslümanlara tanıtılmasıydı. Urduca'ya çevrilen fen bilimlerinin yanı sıra iki dilde bir dergi yayımlandı. Gazipur'da ku-

rulan modern bir okul ile 1874'te Aligarh'taki Anglo-Mohemmedian Oriental College öncelikle Müslüman öğrencileri, bu arada Şiileri ve çok az sayıda Hindu'yu eğitiyordu.[16] İngiliz yandaşı ve işbirlikçisi modernist İslamcı Sir Seyyid Ahmed Han'ın hayata geçirilen bu planı sayesinde, İngiliz sömürgeciliğine karşı kurulup yükselişe geçecek olan Hindistan Milli Kongresi'nin büyüyen etkisinin önünde barikat oluşturacak geleceğin Müslüman liderleri yetiştiriliyordu.[17]

Seyyid Ahmed Han, Şah Veliyullah Dehlevi'nin ıslahatçı görüşlerini kendi reformcu İslam anlayışı için başlangıç noktası olarak almıştır.[18] Şöyle ki; "İslami ilahiyatın bütünüyle diyalektikle silahlanmış olmasının zamanı gelmiştir. Bu da, tefekkürün rasyonel (akılcı) olmasının çıkış noktasıdır. Uzun tarihi sürecinde bozulmalara uğrayan İslamın, Kur'an'ın akılcı yorumlanması temelinde ıslah edilmesi gerekir. Kur'an tarih dışı, eksik ya da yanlış bir şey içermez. Kur'an'da tabiat kanunlarına aykırı hiçbir husus bulunmaz. Peygamberler, yalancı olabilirler. Yalancı peygamberlerin sezgisel bilişinde ilahi gerçekliğin mesajı kaybolmuştur. Peygamberler, ilahi tabiat kanunlarının neşredicileridir. Kutsal kitaplarda anılan mucizeler sembolik, metaforik ya da kıssalar olarak yorumlanmalıdır. Melekler insanın 'sezgisel biliş'ini simgelerken, şeytan da kötü mizacına (huy) işaret eder. Kur'an'daki doğal felaketlere yapılan göndermeler (ilahi cezalar), aslında tarihsel gerçekler değil kıssalar çerçevesinde ödünç alınmış ahlaki motiflerdir ve kökleri popüler hurafelere kadar uzanır... Bileşik faiz İslamda yasaktır. Fakat basit faiz, özellikle banka ya da hükümet bonolarıyla oluşan faiz, caizdir."[19]

Görüldüğü üzere Sir Seyyid Ahmed Han, İslamı reforma tabi tutarken, Kur'an'ın natüralistik[20] bir yorumunu yapıyor, Darwin'in evrim teorisiyle Kur'an'daki yaratılış kıssası arasında uzlaşma sağlamaya çalışıyor, halk kültürüyle popülist yorumların dindeki öğe-

lerini ön plana çıkarıyor[21] ve böylece İslami doktrin ve dogmaların (akide) akılcılaştırılmasını, katı İslam hukukunun (hadd/hudud) liberalleştirilmesini[22] savunuyor.

Şirak Ali ve Muhsin Mülk: Modernizmin Takviyesi

Şirak Ali, Seyyid Ahmed Han'ın yakın arkadaşlarından olup Haydarabad eyaletinde sivil bir görevli sıfatıyla çalıştı. Ali, Ahmed Han'ın modernist düşüncelerinin takviyecisi olmakla birlikte, onun soluk bir yansıması değildi. İkisi de karşılıklı etkileşim içindeydiler. Kaldı ki Şirak Ali'nin, *Abd-i Atik* ile İbranice hakkındaki bilgisi çok derindi.[23] Ali de, Kur'an'ın natüralistik (doğal/doğacı) özelliğine vurgu yapar; Kur'an'ın tabiat yasalarına göndermelerle dolu olduğunu ileri sürer ve doğal olarak buradan ilahiyata varan yola dikkat çeker.[24] Kimi yerde sınırlanmamış tarihsel tefsiri uç noktaya vardıran Şirak Ali, ister istemez: "Kur'an'ı Kerim Allah kelamı değildir, Hz. Muhammed'in eseridir" diyebiliyordu.[25] Ali, İslam hukukunun ikinci kaynağı olan hadisleri de modernist biçimde ele alıp yorumlar. Bu nedenle, Hz. Muhammed'e yaklaşımı, tarihsel bir çerçevede gerçekleşir. Sözgelimi, Arabistan yarımadasında kadın ve kızların öldürülmesi yolundaki kurallara nihayet veren Hz. Muhammed için, "reformcu" sıfatını kullanabiliyor[26] ve Goldziher'in de çok iyi yakaladığı gibi, "klasik hadislerin hemen hepsini reddediyor."[27] Benzer biçimde, "ulemanın icma'sı (bir konu hakkındaki görüş birliği) nihai olmadığı gibi, içtihat (İslam hukukunu ilerleten çeşitli yorumlar) da nihai ve değişmez olarak ele alınamaz," der. Şirak Ali'ye göre Hz. Muhammed, medeni ya da dini bir hukuk bırakmamıştır. Klasik İslam hukuku da, esasında dini bir hukuk olmayıp umumi hukuktur. Pagan (Cahiliye) Arapların yaşayan kurumlarını içerir ve temelde onlardan oluşur. Bu hukuku teşkil eden

sözel hadisler ise Peygamber'e atfedilmesine rağmen çoğunlukla uydurmadır.[28]

Şirak Ali, modernist İslamın gelişmesiyle tarihsel bir bakış açısıyla, cihat ve çok kadınla evlenmenin, ortaçağdan kalma bir kurum olduğunu ve şimdilerde yok sayılması gerektiğini ileri sürüyordu. Cihat hakkında, "sadece savunmaya yönelik amaçlar için izin verilebilir"[29] hükmüne varıyordu.

Şirak Ali, Seyyid Ahmed Han'dan daha radikal ve müfrit yorumlar yaptı. Han'ın yandaşı ve halefi (ardılı) Muhsin Mülk ise, daha ılımlı bir fikir taşıdı. 1837'de doğan Mülk, 1862'de Ahmed Han ile işbirliği yaparak iki yıl sonra da İlmi Cemiyet üyesi oldu. Ahmed Han ile birlikte birçok fikri çalışmaya imza atan Mülk, genel planda İngiliz işbirlikçisi (loyalist) olarak kaldı; panislamist görüşlerle hareket eden Müslümanların, Hindistan Milli Kongresi'ne katılmalarına hep muhalefet etti.[30]

1906 yılındaki gelişmeler, Muhsin Mülk ile dönemin Müslüman seçkinleri arasında bir dönüm noktasıdır. İngiliz Morley'in bütçe konuşması, Hint yarımadasındaki İngiliz, Müslüman ve Hinduların eşitsizliğini gözler önüne sermekle kalmadı; Hindistan'ın bağımsızlık kazanması, Müslümanların da *Pakistan* adı altında bir Müslüman devlet kurmalarıyla sonuçlanan ayrışmanın başlangıcını oluşturdu.[31]

Modernist Seyyid Ahmed Han'ın etkisinde kalarak *Tehzib-ül Nisvan* (Kadınların Eğitilmesi) adıyla bir kitap yazan Mümtaz Ali, İslamda kadının geri plana itilmesini eleştirdi. İslami kültürde erkeğe öncelik tanıyan gerekçelerin hemen tümünü (peygamberin erkek olması da dahil) reddetti. Kadın-erkek eşitliğini savundu. Zaman zaman ayetlere gönderme yaparak, kadınların erkeklerden üstün olması gerektiğinin dini gerekçelerini de Şah Veliyullah'a dayanarak açıkladı. Kadınların tesettür (kapalı giyinme/örtünme) konusunda tek bir ayete dayanarak kapanmamaları gereğine işaret etti.[32]

Gelenekselciliğe Dönüş: Şıbli Numan

Seyyid Ahmed Han'ın modernist amaçlarla açtığı Aligarh bilim ve teoloji merkezi, özellikle gelenekçi İslamcıların gelişmesine yaradı. En tipik örneği Şıbli Numani'dir (1857-1916). Muhafazakâr klasik İslamlık geleneğinde yetiştiğinden, Şıbli'nin zihninde batılı oryantalistlerin telkin ve meydan okumaları açıktı. O, Seyyid Ahmed'in tersine, panislamizmin yükselişine daha duyarlıydı. 1893'te İstanbul'a giderek Sultan Abdülhamit'ten bir nişan ile taltif edildi;[33] Halid-i Kürdi (Halidiye tarikatının kurucusu Ziyaeddin Halid el Bağdadi adında Şarizorlu bir Kürt) aracılığıyla telkinlerini Hindu Sufilere, Gulam Ali'ye ve Mazhar Can-i Canan'a ileten Nakşibendi Sufileriyle Şam'da ilişkiler kurdu.[34] Yine, İslam ıslahatçı akımının babası sayılan Cemaleddin el Afgani'nin yakın arkadaşı ve izleyicisi Mısırlı Muhammed Abdu ile iyi ilişkiler kuran ilk Hintli oldu. İslam Ansiklopedisi fikrini destekleyen de odur.

Şıbli Numani, İslam tarihini inceleyip güvenilir sayılabilen kimi İslam tarihçilerine eleştirel yaklaşabilmiştir.[35] Şıbli Numani, muhafazakâr İslam âlimi İmam Gazali'yi biraz temize çıkaran bir noktada duruyor. O, daha çok, Mevlana'ya önem veriyor. Özellikle Mevlana'nın şu görüşüne: "Dinlerde mutlak yanlışlık yoktur; dinler, doğruluk ve yanlışlık unsurlarını içerirler."[36]

19. yüzyıl sonlarında Hindistan'daki İngiliz yönetiminin başkenti Kalküta şehrinde, Aligarh modernist hareketinden büyük oranda etkilenmekle birlikte, daha bağımsız bir İslami akım ortaya çıkmaya başladı. Bu akım, entelektüel batılılaşmanın geliştirdiği güçlere uyum ve bağlılık içindeydi. Kalküta İslam modernizminin temsilcisi (Keramet Ali Cavnpuri ile birleşecek olan) Abdüllatif Han idi. Emir Ali Han, öncülü diğer modernistler gibi İngilizlere sadıktı. Ancak buna ihtiyatlı bir loyalizm (sadakat) demek daha doğrudur. 1885'lerden itibaren Hindistan Yurtsever Birliği'yle benzer amaç-

lar taşıyan Müslüman Milli Birlik derneğini kurdu. Emir Ali, daha çok, batılılara İslam tarihinin önemini kavratmada oldukça önemli bir rol oynamıştır. O, ne Sünni İslam tarihini kutsallaştırdı ne de Şiiler gibi aşırı bir liberalleşmeye saptı.[37] *İslamın Ruhu* adlı eseri, bunun tipik örneğidir. O'na göre İslam, Hıristiyanlığın tamamlanması, kanıtlanması ve süreklileştirilmesidir. İslami dirimcilik (vitalism: ihyacılık), Hıristiyanlıkta idealize edilen asketizm (zahitlik) ve kaçış tavrını düzelten, dengeleyen bir unsurdur. Bu meyanda, Hz. İsa'nın yarım bırakılan misyonu, Hz. Muhammed tarafından tamamlanmıştır.[38]

Seyyid Ahmed Han'ın yakın yoldaşlarından olup *Mussaddas: Med ve Cezr-ül İslam* adlı eseri yazan Altaf Hüseyin Hali, "İslamın tarihteki rolü siyasi olmaktan ziyade, manevi ve kültüreldi. Grek bilimini canlandırdı. İlişkiye girdiği kültürlerden bazı unsurları ödünç aldı. Ancak, ödünç alınan unsurlar, kültürel kimlik içinde eridi," diyordu.[39]

Hindistan Müslümanları arasında büyük bir ruhi ve moral çöküntü olduğuna değinen Hali, "Hint Müslümanları, Arapların soylu mirasına ihanet ettiler" yolunda bir saptama yapıyordu. Kültür çöktüğünde ilkin seçkinlerin yozlaştığına dikkat çeken Hali'ye göre, çare "asıl ve gerçek İslama dönmek" idi. Hali ile Şibli Numani, İslam coğrafyasında yaşanan gerilemelere ve bozgunlara çokça üzülüyor, Osmanlı yönetimine sempati duyuyorlardı. İngilizler için, "Müslümanların çıkarlarını koruyamadılar," diyerek kızıyorlardı.[40]

Gelenekçi Deoband Medresesi

Aligarh modernist okuluna karşı açılan Deoband Medresesi, eylemci cihat geleneğini sürdürüyor; bu düzlemde İngilizlere karşı, silahlı ayaklanmada somutlaşan anti-sömürgeci veya anti-Batıcı bir çizgi izliyordu. Her medrese de Şah Veliyullah akımının mirasçısı ol-

duğunu iddia ediyordu. Aligarh modernistleri, İslam düşüncesi üzerinde çokça tartışıp zaman zaman spekülasyon yaparken, Deoband uleması, İslamdaki daha gelenekçi ve ortodoks unsurları vurguluyordu. Nass'lar (kutsal metinler) konusunda Deoband uleması, muhafazakâr bir akım olan Eşarilik ve Maturidilik çizgisini izledi. Fıkıh'ta Hanefilik esastı.[41] Deoband Okulu'nun kurucuları, Seyyid Ahmed Han'ın muhalifleri olan Muhammed Kasım Nanotavi ve Raşid Ahmed Gangohi'dir. Deoband, İslam âleminde, muhafazakâr İslamın kalesi olarak ünlendi. 1911-57 arasında tam 150 bin fetva verildi.[42] Seyyid Ahmed Han ve yandaşı modernistlerin fikirlerini "İslam için ölümcül zehir" olarak niteleyen M. Kasım Nanotavi ile R. Ahmed Gangohi sadece modernist İslam tefsirini değil, aynı zamanda Hindistan'dan İslami temelde bir ayrılığı da reddediyorlardı. Bu yüzden, anti-sömürgeci ve anti-Batıcı Deoband Medresesi uleması, Müslümanların, İngiliz karşıtı Hindistan Milli Kongresi'nde bulunup Hindularla işbirliği yapılması yolunda fetva vermişti.[43] **Mücahidin Hareketi** aracılığıyla da gelenekçi mirasını korudu. Ama Şah Veliyullah ile onun Arabistan'daki yansıması Vahabilik hareketinin bağnaz biçimde reddettikleri, "sufilik karışımı türbe/kabir ziyaretleri" gibi gelenekleri de geri getirmeyi amaçladı.[44]

Nanotavi ve Gangohi'nin izleyecilerinden Mahmud Hasan (1850-1920) Deoband Medresesi'ne uluslararası bir saygınlık kazandırmakla kalmayıp Aligarh modernist okuluyla olan eski gerginliği azaltma yoluna gitti. 1920'lere doğru Aligarh okulu mezunları hükümetin maaşlı memurları durumuna geçerken, Deoband uleması ile Muhammed Ali'nin başını çektiği **Hilafet Hareketi** uleması arasında ortak bir zemin doğdu. Her ikisi de hükümete inat, Camia-i Milliye-i İslam (İslam Milli Üniversitesi) kurulmasına yol açacak ve Aligarh okulundan kopuşu sağlayacak ikinci bir girişime öncülük etti.[45]

Cihat (anti-sömürgeci ayaklanma) temelinde hareket eden Deo-

band yandaşlarının bir kolu, Hindistan Milli Kongresi'nin henüz "bağımsızlıkçı ve devrimci bir nitelik kazanmadığı" Birinci Dünya Savaşı öncesi dönemde, ülkenin kuzeybatı eyaletlerinde ilahiyat okulları zinciri kurmuş ve Ubeydullah Sindi gibi âlimleri de Afganistan'a göndermişti.[46] Deoband, 1947 yılına gelinceye kadar Afrika, İran, Ortadoğu ülkelerinden çok sayıda öğrenci kabul etmiş; selefi ihyacılığın/tecdidin son önemli isimlerinden biri olan Reşid Rıza burayı ziyaret etmişti. Geç dönemde Afganistan ve Pakistan'ın dini hayatında çok belirgin şahsiyetler haline gelen sayısız âlim yetiştiren Deoband Medresesi, sonraları **Ehl-i Hadis** hareketiyle birleşen Şanallah Amritsari'yi de mezun etmiştir.[47]

1894 yılında gelenekçi Şibli Numani tarafından kurulan **Nedvet-ül Ulema** (Ulema Kulubü) de, Hindistan'daki önemli ilahiyat fakültelerinden sayılmalıdır. Nedvet-ül Ulema'nın tipik özelliği, Aligarh okulunun dünyeviliği ya da sekülarizmi ile Deoband okulunun katı muhafazakârlığı arasında orta bir yol izlemesiydi. Ancak 1920'lerde Kulüp âlimleri, yayın organları *Maarif* dergisinde, Aligarh okulunun rasyonalizmini toptan reddetmiş bulunuyorlardı.[48]

Yeni Gelenekselcilik: Ehl-i Hadis

Yeni deniz yollarının Hindistan ile Arabistan arasındaki iletişimi kolaylaştırıp, İslam dininin ihyasına yönelik bir hareketi başlattığına değinmiştik. Özellikle Mekke'de bulunan Hindistanlı Seyyid Ali Muttaki bir Hadis Okulu açmıştı. Onun tilmizi (öğrencisi) Abdulvahab Muttaki, Hadis Okulu'nu Hindistan'a taşıdı. 18. yüzyılda Hindistan, tam bir din ve mezhep karmaşası ya da enflasyonu yaşıyordu. *Mesiyanik* (mesihçilik) ve *milenarik* (yüzyılda büyük dönüşümcü hareketlerin ortaya çıkacağına inanan görüş) hareketlerin yanı sıra, Mehdicilik de yaygındı.[49]

18. yüzyılın ilk yıllarında Veliyullah, Hadis ilminin muhafaza-

kâr incelenmesi üzerine yenilenen bir vurgu olarak kalmayıp, fıkhi mekteplerin önceliğini irdeleyen bir çalışma yaptı. Veliyullah, aslında tahlil ve içtihada önem verip fundamentalizmini dengede tuttu. Ancak, 19. yüzyılda ortaya çıkan bir akım, Veliyullah'ın hadis üzerindeki incelemesine daha çok önem verdi. Sıddık Hasan ile Nazir Hüseyin, hadisi (peygamberin sözleri), takva ve toplumsal davranışa ideal bir kılavuz ve hukukun ilkesel kaynağı olarak değerlendirdiler. Hadis ilmine ağılık veren âlimlere **Ehl-i Hadis** adı verildi. Ehl-i Hadis öğretisinin en karakteristik yanı şudur: Dört fıkhi mezhep arasında seçim yapılmayacaktır. Akide (doktrin, öğreti) temelinde ise Eşarilik ve Maturilik görüşlerine uyulmayacaktır. Bunun yerine, Kur'an'ın açık buyruklarıyla peygamberin söyleyip yaptıklarına inanılıp itaat edilecektir. Bu yönüyle, Ehl-i Hadis, dışsalsı/görünüşçü Zahiri akıma benzediğini kabul eder; ancak Zahirilerin benimsediği Sufi tefekkürün aşırı yanlarını reddeder. Sufi doktrinin mistik aydınlanmasını ise kabullenir.[50]

Ehl-i Hadis, Hz. Muhammed'in hadis külliyatının bütününü klasik kaynaklardaki haliyle kabullenirken, "doğru hadis ya da doğru olmayan hadiş" gibi ayrımlara gitmedi. Bu konuda Aligarh okulu modernistlerinin spekülatif şüpheciliğini benimsemedi.[51] Büyük İslam düşünce akımlarının önemini küçümseyip rollerini asgariye indirmeyi öngören Ehl-i Hadis Okulu, diğer görüşlerini de şöyle dile getiriyordu: "Eskilerin bilgisi, modern zamanlarınkine göre daha sağlamdır. Çünkü, tarihsel açıdan eskiler, Peygamber dönemine daha yakındılar. Eski ya da yeni, bidat (yeni icatlar), Peygamber pratiğinin anti-tezidir ve her durumda reddedilmelidir. Bu yüzden, 'bid'at-ı hesen' diye tanımlanan makbul katlar da dışlandı. Ehl-i Hadis, Allah+kitapları+peygamberleri+Kur'an'da buyrulduğu üzere meleklerine inanarak Amentüsü'nü[52] ilan eder. Takvacı bir rehavet (rahatlık ve gevşeklik) içinde olan Ehl-i Hadis, toplumsal huzursuzluğa tümden karşıdır. Anarşi ve kargaşa ortamını hiç istemez. 'Bela zamanlarında ok-

larınızı ve yaylarınızı kırın, fitne ile meşgul olmayın' buyruğuna uyar. Ehl-i Hadis'in bu pasifizmi, şiddeti tümüyle dışlamıyor. Sözgelimi, cihat meselesini hayatın bir olgusu olarak değil de 'bir takva (aşırı dindarlık) hareketi' olarak kavrıyor. Cihat kan için değil, sadece Allah rızası için yapılmalı. Müslüman bir Emir'e (yöneticiye) karşı cihat olmaz. İslam propagandası uğruna Cihat mümkündür."[53]

Ehl-i Hadis'e karşı geliştirilen polemikçi bir hareketin adı ise **Ehl-i Kur'an** oldu. Gelenekçi akımın tüm özelliklerini üzerinde toplayan Ehl-i Kur'an, sadece ve sadece Kur'an ayetleri ve surelerini okuyarak karşı hamle yaptı. Ehl-i Hadis'i, "Allah kelamı (Kur'an metinleri) ile Peygamber sözleri (hadis) arasında ayrım yapmakla" suçlayıp, ona "hadis şampiyonları" damgasını vurdu.[54]

Ehl-i Hadis akımının lideri Muhammed Hüseyin Batalavi ile Ehl-i Kur'an akımı öncüsü Abdullah Şakralavi arasındaki polemik ve atışmalar öylesine sertleşti ki, Hindistan hükümeti, Şakralavi'nin can güvenliğini korumak durumunda kaldı.[55]

Ehl-i Hadis akımına, daha sonra Deoband okulundan ayrılan Şanallah Amritsari gibi ünlü âlimler de katıldı. Bu hareket, günümüze kadar varlığını sürdürdü. Pakistan'daki liderlerinden Davud Gaznevi, Pencap Yasama Meclisi'ne 1950'lerde üye olmuştu.[56]

Panislamizm ve Hilafet Hareketi

Hindistan'daki panislamist hareket, 1870-1924 arasında kendini göstermiştir. Osmanlı yönetiminden Türkiye Cumhuriyeti'nde halifeliğin kaldırılmasına kadar uzanan süreçte, esas olarak Türk yetkililerle temasını yitirmemiştir. Aynı zamanda dönemin büyük devlet politikalarına (daha çok Osmanlı diplomasisine) uygun olarak hem karmaşık bir hal almış, hem de habire yön değiştirmiştir. Panislamist hareketin Afganistan ve Pakistan'daki oluşumlar üzerindeki etkisi inkâr edilemez.

Şah Veliyullah'ın torunu Şah Muhammed İshak, 1841 yılında Hicaz'a göç etmiş, orada, Osmanlı siyasetlerini desteklediğini açıklamıştır. Hindistan'daki İngiliz politikası da, Kırım Savaşı'ndan 1878'e (Osmanlı-Rus Savaşı) kadar, Hindistan Müslümanlarının Osmanlı yanlısı tutumlarını teşvik ediyordu. Bir İngiliz işbirlikçisi olan Aligarh okulu âlimlerinden Sir Seyyid Ahmed Han, "majestelerinin resmi politikası olduğu sürece", Türk yanlısı olmaktan geri durmayıp bu uğurda fes denen baş giysisini bile popülarize etmişti.[57]

Ne var ki, Hindistan panislamist hareketinin taşıdığı düşünceler, bir yönüyle, işbirlikçi Seyyid Han'ın anti-tezi (aynı zamanda İngiliz sömürgeciliğinin reddi); diğer yönüyle, Cemaleddin el Afgani'nin İslam ümmetinin ıslah edilerek ayağa kalkmasını öngören siyasetinin bir uzantısıdır.[58]

Panislamizmin ikinci dönemi olarak adlandırılan 1911'den sonra, akımın eğilimi iyice belirginleşir. Loyalist (İngilizlere sadakat) İslam Birliği, nihai hedefini açıkladı: "Hindistan, İngilizlerden bağımsız biçimde kendi kendini yönetmelidir. Müslümanlar Hindistan Milli Kongresi ile yakın temasa geçmelidir." 1916'da Muhammed Ali Cinnah tarafından hazırlanan bu taslak, Milli Kongre ile İslam Birliği arasında "Luknov Anlaşması" adıyla imzalandı.[59]

Dönemin parlak bir gazetecisi (Aligarh'tan) olan Muhammed Ali Cinnah, Osmanlı'nın savaşa girmesi üzerine *Comrade* gazetesinde Türk yanlısı bir makale yazınca, İngilizlerce cezaevine kondu. Savaş sırasında Hilafet Hareketi'nin (sonraki) yöneticilerinden olacak olan Ebu'l Kelam Azad ise gözaltında tutulmuştu.[60] Bu durum, Hindistan Müslümanlarını, İngiliz-Türk çatışmasında bir ikilemle karşı karşıya bıraktı. Daha doğrusu, Loyalizm (İngilizlere bağlılığı savunmak) ile Osmanlı'nın yanında yer alarak anti-sömürgeci bir tutum sergilemek arasında bocalama devri başladı. Ancak, mahkûm olup cezaevine konulmak, gazeteci Muhammed Ali Cinnah'ın, Müs-

lümanlar arasında ünlü biri olmasına yol açtı. Cinnah, beklemeksizin **Hilafet Hareketi**'ni kurarak Türkiye'ye yardım etmenin başını çekti. Deoband Medresesi âlimlerinden Mahmud Hasan da, o tarihlerde Hicaz'a giderek İttihat ve Terakki önderlerinden Enver ve Cemal Paşa gibilerle temas kurdu. Fakat Mahmud Hasan, Arabistan'da Osmanlı'ya karşı başlatılan Şerif Hüseyin ayaklanmasına muhalefet ettiği için, Arap kralının emriyle tutuklanıp Malta adasına sürüldü (1917-1920). Deoband Medresesi mürit ve yandaşları, Hindistan'da, İngiliz karşıtı bir ayaklanma başlatmak üzere kabile yurtları ile Müslüman bölgelere dağıldılar. Mahmud Hasan'ın has adamlarından âlim Ubeydullah Sindi, o sırada, sürgündeki Hindistan hükümetiyle bağlantı kurmuştu ve Afganistan üzerinden İngiliz karşıtı başkaldırı hazırlığı içindeydi.[61]

Birinci Dünya Savaşı sonrasında Deoband uleması, Frangi Mahal ve Nedvet-ül Ulema ile ilk toplantısını 1919'da yaparak **Cemiyet-i Ulemay-i Hind** (Hint Ulema Cemiyeti) adlı siyasi bir örgüt kurdu.[62] Amaç, İngilizlere karşı mücadele veren Hindistan Milli Kongresi ile Osmanlı yönetimine yardımcı olmaktı. Aynı yıl hapisten çıkan gazeteci Muhammed Ali Cinnah, benzer amaçlı Hilafet Hareketi'ni kurdu. 1920'de verilen bir fetva ile İngiliz sömürgesi olan Hindistan, Dar-ül Harp (Müslümanlarca yaşanması caiz olmayan kâfir diyarı) ilan edilerek buradaki Müslümanların Afganistan'a göç etmeleri istendi.[63]

Hilafet Hareketi'nin başteorisyeni Ebu'l Kelam Azad, diyalektik bir yaklaşım göstermesine rağmen Cemaleddin el Afgani'nin fikriyatı temelinde görüş saptıyordu.[64] Mustafa Kemal'in halifeliği kaldırmasından (1924) iki gün sonra Arabistan'daki İngiliz yanlısı hareketin lideri Şerif Hüseyin kendisini halife ilan edince, Hindistan Hilafet Hareketi'nin bir işlevi kalmamış oldu.

Muhammed İkbal: Urdu-İslam Sentezi

Hilafet meselesi, güçlü bir şair-filozof olan Muhammed İkbal'in Müslüman siyasetinde önemli bir yer tutar. Ona göre İslam devletlerinin (veya devletinin) siyasi yönetiminin sorumluluğu tek kişide değil, İslam ümmetindedir. Dolayısıyla hilafet, şu ya da bu kişinin tekelinde olmayıp İslam ümmeti tarafından seçilerek kabul gören bir makamı temsil eder. Buradan yola çıkan İkbal, Türkiye'de hilafetin kaldırılıp laiklik ilkesinin benimsenmesini, "İslami olmayan yanlış bir karar" olarak gördü.[65] Hilafet ve panislamizm sorunlarını, iki ayrı mesele gibi değerlendirdi. Burada Muhammed İkbal, Osmanlı İslamcılarından Said Halim Paşa'nın şu fikrine döner: "İslam, dayanışma, eşitlik ve hürriyet gibi sonsuz gerçeklerin birliğidir."[66]

İkbal'e göre Türk, Fars, Arap ya da Hindu İslamı olamaz. İslam, ne dar bir milliyetçilik kabına sığar ne de evrensel bir devletin yeniden kurulması gibi zayıf düşlerle yaşayabilir. Ama modern dünyada, "İslam Milletleri Birliği" gibi çokuluslu serbest bir birlik içinde yaşayabilir. Bu çokuluslu İslam Birliği, İkbal'in Pakistan'ın kurulmasına yol açan görüşünün özetidir.[67]

Şair-filozof ve siyasi düşünür olarak İkbal (1875-1938), Seyyid Ahmed Han'ın 19. yüzyılda yarım bıraktığı politik-dini düşünceyi, 20. yüzyıla taşıyarak neo-modernist bir İslamcı tutum sergiledi. İslamın dini ve politik düşüncesi üzerinde belirleyici bir etki bıraktı.[68]

1905-1908 arasında Avrupa'da kaldığında, Hint milliyetçiliğinden panislamist düşünceye kaydı. Kur'an düşüncelerini esas alarak, dinamik bir dünya görüşü sergilemeye çalıştı. Çünkü İslamın çöküşünde rol oynayan içsel statükocu eğilimlerden hoşlanmıyordu.[69]

İkbal'ın şiirlerinde Doğu-Batı çatışması sıkça yer alır. Onun de-

gerlendirmesinde "Doğu yeteri kadar kötüdür, Batı ise en kötüdür. Doğu'nun trajedisi Batı'nın bilimsel yaratıcılığıyla değil, dışsal çekiciliğiyle cezbeye kapılmasında yatar."[70]

İkbal'in dini düşünceleri, *Reconstruction of Religious Thought in Islam* (İslamda Dini Düşüncenin Yeniden İnşası) adlı kitabında sistematik biçimde formüle edilmiştir. Burada Bergson'un dirimciliği (vitalism, ihyacılık), Nietzsche ve Fichte tarafından yönlendirilip etkilenmiştir. Sözgelimi, İkbal şunu söyler: "Kur'an'daki ilkesel dirimci (ihyacı) tema, değişim ve hareketin ontolojik gerçekliğidir."[71]

İkbal'in Pakistan Görüşü

İkbal, İslam Birliği'nin 1930'daki yıllık toplantısında, Hindistan'daki İslamiyetin, "Müslüman toplumu tarih içinde biçimlendirdiğini; dolayısıyla kurulacak herhangi bir Hindistan hükümetinin, İslami toplumun dayanışma ilkelerini ve yapılanmasını zedeleyeceğini" ileri sürdü. Fikrini şöyle formüle etti: "Hindu-Müslüman toplumu iki yarı topluluktur ve tek bir millet oluşturamaz."

Önemli ölçüde Ernest Renan'ın "millet, milliyet, ulus" gibi görüşlerinden yararlanan İkbal, "Hindularla Müslümanların geçmişten beri iki ayrı toplum olarak bölünmüşlük hali içinde olduklarını, dolayısıyla her toplumun kendi milletini (Hindu milleti ve Müslüman milleti) kurması gerektiğini vurguladı. Toplantıda, açıkça, Hindistan'dan bağımsız bir "Müslüman devlet"in kurulması yolunda tebliğ sundu. Ona göre Hint dayanışması Doğu ve Güneydoğu Asya ile kültürel yakınlık kurarken, İslam dayanışması da sürekli olarak Ortadoğu ile politik bağlara sahiptir. Hindistan, minyatür bir Asya'dır,[72] çokulusludur, farklı halklar ve milletlerin yaşadığı yerdir.

"İki millet teorisi" olarak özetlenebilecek bir görüş, İngiliz işbirlikçilerinden olan Sir Seyyid Han ile Mevlana Muhammed Ali tarafından, daha 19. yüzyılda üstü kapalı biçimde telaffuz edilmişti. Pakistan devletinin kurucusu M. Ali Cinnah, bu teoriyi geliştirdi.[73]

"Müslümanların tarihinden tek şey öğrendim: En kritik dönemlerinde Müslüman toplulukları kurtaran tek şey İslam olmuştur ve tersi hiç gerçekleşmemiştir,"[74] diyen İkbal, 1936-37 arasında Cinnah ile politik bir yakınlık kurdu. Cinnah, Hindistan Milli Kongresi içindeki liberal kanat aracılığıyla kariyerini oluşturdu. 1913 yılında Mevlana Muhammed Ali ve Vezir Hasan tarafından **İslam Birliği**'ne katılması için kendisine çağrı yapıldı. Ancak o, 1923-24'e kadar Hindu-Müslüman politik birliğinin önde gelen mimarlarından olmayı sürdürdü. Sivil itaatsizlik dönemlerinde, "anayasaya aykırı" diye nitelediği devrimci faaliyetlerden hep uzak durdu. Cinnah, bir Şii olmasına rağmen Hilafet hareketine sempatiyle baktı.[75]

Cinnah'ın politik kariyerindeki ikinci dönüm noktası, Motilal Nehru'nun başkanlığında toplanan Hindistan Milli Kongresi'nin seçtiği Komite Raporu'na Müslümanların itirazlarını açıklamasıydı. Söz konusu rapora laik bir nitelik kazandıran Nehru, kuzeybatı sınırındaki ve Sind eyaletindeki Müslümanlara yerel yönetim hakkı tanıyordu.

"Ondört Nokta" diye bilinen Müslüman taleplerini, Cinnah formüle etti. Cinnah, Hindistan'daki Müslüman politikası için temel bir mevzi kazanmak amacıyla, adı geçen eyaletlerde özerklik istiyor veya "yerel birimlerle desteklenen federal bir sistem" öngörüyordu. Cinnah'a göre "İki toplum arasındaki fark sadece dini değil, ayrı hukuk ve kültürden de kaynaklanıyordu."[76]

İslam Sosyalizmi: Pakistan'a "Evet" ve "Hayır" Çatışması

Cinnah ve İkbal'in temsil ettiği modern İslami ayrılıkçı hareket, Hindistan egemenliğinden kurtulmak üzere bağımsız bir Pakistan için çalışırken; Deoband uleması ile Hint Ulema Cemiyeti, Pakistan hareketine şiddetle muhalefet ettiler. Deoband uleması-

nın önderi Mahmud Hasan'ın yerine geçen Ubeydullah Sindi "İslamın kendisini, milli bir köle düzeniyle sınırlamaması gerektiği" düşüncesindeydi. Bu nedenle, onun bağımsız Hindistan projesinde, Müslümanlar daha geniş bir özerklik elde edip daha rahat hareket edebileceklerdi.[77] Bu iki görüş çatışadursun, Rusya'da gerçekleşen Ekim Devrimi siyasi ve ideolojik yönden, özellikle de 1942'de Deoband'ın geleneksel muhafazakâr ama anti-sömürgeci uleması üzerinde hatırı sayılır bir etki yaptı.

Sözgelimi, doğuşunda Sih inancını taşıyan, sonradan dönerek gelenekçi Deoband Medresesi âlimlerinden olan Ubeydullah Sindi, taşıdığı akımın geleneğine uyarak, birleşik milliyetciliği Hindistan'daki İngiliz egemenliğini ortadan kaldıracak ihtilalci bir çabanın siyasi çözümü olarak kabul ediyordu.[78] Hint komünistlerinin "dil ve milliyet teorileri"ne ilişkin görüşlerinden etkilendi. Aynı zamanda, Hint kapitalizminin, "esasında toplumcu/ortakçı bir zemine oturan İslama ters düştüğünü" görerek, komünistlerin sosyalist toplum modeline yakınlık duydu. Yeterince merak uyandıracak şekilde, Ekim Devrimi'yle yakından ilgilendi.[79] Sindi'ye göre, Ekim Devrimi ile İslam yakın şeyleri amaçlıyorlardı. Onun algılayışında "Marksist devrim, inanca dayalı cihat kavramının ateist (tanrıtanımaz) karşılığıdır. Dolayısıyla cihat, İslami sosyalist devrimin örgütlenmesinin temelidir."[80]

Marksizmden güçlü biçimde etkilenen Hıfzurrahman Sihvarui, "Şeriatın geleneksel yapısı içerisinde bir İslami sosyalizm kavramı" geliştirmeye çalıştı. Onun İslami iktisat teorisi de, bütünüyle faşizme kapalıdır, ama aynı zamanda Marksizmle beş noktada buluşur.[81]

Modernizmin yarı resmi ideologlarından olan Halife Abdülhâkim de, İslami sosyalizme ilişkin bir teori geliştirdi. O şöyle diyordu: "Eğer Marksizm kapitalist tezin anti-tezi ise, o zaman İslam, ikisine ilişkin bir sentez durumundadır."[82]

İslamcı Örgütler

Sünni Örgütler

El Mevdudi ve İslami Cemaat

Cemaati İslami ya da Türkçe olarak İslami Cemaat ile kurucu lideri El Mevdudi öylesine özdeş hale gelmişlerdi ki, ikisini birbirinden ayırmak olanaksız gibidir. Dolayısıyla El Mevdudi'nin faaliyetleriyle partisinin etkinliklerini bir arada sunmakta yarar var. Ama önce partinin kuruluşu, kurucuları ve tarihi liderinin kısa tarihlerini sunmalıyız.

Kuruluşu: İslami Cemaat, 24 Ağustos 1941 tarihinde Lahor'da kuruldu.

Kurucuları: 55 üyeyle kurulan cemaatin kurucu önderleri şunlardı: Meyan Tufeyl Muhammed, Gazi (Kadı) Hüseyin Ahmed, Hurşid Ahmed, Muhammed Elsem Suleymi, Halil Ahmed el Hamidi, Hurremcah Murad, Emin Ahsin Islahu, Pof. Abdulaffur Ahmed, Mahmud Azam el Faruqi, Seyyid Esad Geylani, Şudri Rahmetilahi, Şeyh Muhammed Yusuf, Seyyid Hamid Hüseyin, Efdal Hüseyin, Seyyid Ahmed Aruuc Kadıri, Ebul Kelam Muhammed Ebu Yusuf, Abbas Ali Han ve Gulam Azzam.

Liderleri: Tarihi lideri El Mevdudi'nin yaşamı, fikirleri ve faaliyetlerine ayrıntılı yer verilecektir. Ondan sonraki liderlerin isimleri şöyle sıralanabilir: Meyan Tufeyl Muhammed, El Mevdudi döneminde partinin ilk genel sekreteri, 1972-87 yılları arasında genel başkanı seçildi. Gazi (Kadı) Hüseyin Ahmed, 1987-1994 yılları arasında başkanlığa getirildi. Yerine, Çavduri Rahmet Elahi geçti. Gazi Hüseyin, "Afgan Hizb-i İslami lideri Hikmetyar'a gereğinden fazla angaje olmak ve Pakistan'daki Navaz Şerif hükümetiyle ittifakı bozarak Benazir Butto hükümetine meyletmek" ile suçlandı. Muhammed Elsem Suleymi de, partinin genel sekreterliğini yaptı. Ef-

dal Hüseyin, 2007'de cemaatin genel sekreteri görevindeydi. Abbas Ali Han, 2007'de hareketin başkanı konumundaydı. Başkanlık görevi, halen (2009 yılı) Gazi Hüseyin Ahmed tarafından yürütülmektedir.[83] 2009 başlarında ise Münevver Hasan başkanlığa seçildi.

Siyasi Programı ve Amacı: Sünni meşrepli bu hareket, Ehli Sünnet ve Cemaat öğretisini benimser. Amacını şöyle açıklamıştır: Allah dinini tesis etmek; İslami bir düzen kurmak, Allah rızasını kazanmak, Allah'ın Kitabı ile Peygamber Sünneti ışığında İslam Şeriatı'nı uygulamak ve toplumun hayat tarzını tümüyle İslamileştirmek.

Bu amaçla özellikle tebliğ ve davet yöntemine (barışçı İslami propaganda ve örgütlenme, bir anlamda misyonerlik faaliyeti – F.B.) ağırlık vermek; kesinlikle silaha ve şiddete başvurmadan yasal yoldan iktidarı kuşatıp almak. Batı kültürüne karşı mücadele etmek suretiyle "İslami demokrasi ve kültür tarzını" yaymak.[84]

"Modern dünyadaki bütün toplumlar (İslam devletleri dahil) şeytani, lanetli, ahlaksız ve günahkâr liderler tarafından yönetilmekte; mevcut toplum, Cahiliye özelliklerini göstermektedir. O halde İslami Cemaat, bu olumsuzlukları ortadan kaldıracak bir devrimin peşindedir. Toplumların liderliği (teorik ve pratik alanda) bütünüyle imanlı ve takva sahibi insanların eline geçsin diye uğraşır. Cemaatin propaganda örgütlenişi: Aşama aşama ilerleme, akli davranma, yeterli programa sahip olma temelinde gerçekleşir. Cemaati İslami'nin örgütlenme tarzı piramidal olup, merkezi bir yapı arz eder. En tepede emir (başkan) bulunur ve buna itaat, Müslüman için bağlayıcıdır."[85]

Cemaat'in kararları Şûra Meclisi tarafından alınır.

Belirtmek gerek: Cemaati İslami'nin tedricilik (aşama aşama ilerleme) ilkesini kabul etmesi, Pakistan siyasi ortamında, "siyasi oportünizmi" bir taktik olarak öngörmesi, bütün o ideolojik katılık ve saflığa rağmen, "uzlaşmacılığı savunmasına ve kirli pazarlıklara girmesine

de yol açmıştır".[86] Sözgelimi, teorik açıdan tağut (dinsiz) hükümetin emrinde çalışmak Müslümana caiz değilken, Cemaati İslami üyeleri devletin her kademesinde çalışıyorlardı. Cihat (eylemci devrimcilik) Müslüman için teorik bir yol olarak önerilirken, muhtelif partilerle işbirliği yapılıp parlamenterizmin kirli oyunları benimsendi. Müttefik güçler de takva (Allah'a iman ve ondan korku) ölçütlerine göre değil, siyasi tutumlarına bakılarak seçildi. Bir yandan, şeriat hükümlerini tam benimsediğini söyleyen El Mevdudi, öte yandan şeriatta kısmen değişiklik yapılması yolunda esneklik gösterebiliyordu. Kimi zaman liberal gelenekçi bir yaklaşım sergilerken, kimi zaman da muhafazakâr gelenekçileri memnun eden tutumlar alabiliyordu.[87]

İslami Cemaat, kadın haklarını şeriat kuralları çerçevesinde savunmakta, batılıların cinslerarası eşitlik ilkesine karşı çıkmaktadır.

İslami Cemaat, dünyanın en yaygın İslami akımı olan İhvan hareketini etkilemiş, aynı zamanda ondan bir hayli etkilenmiştir.

El Mevdudi: Tam adı Mevlana Seyyid Ebu'l Ala el Mevdudi olup *1903 yılında Haydarabad eyaletine bağlı Evrengabad* kentinde doğmuştur. Anne tarafından dedesi Türk soyundan olup askeri eğitmendi. Aynı zamanda şair ve edebiyatçıydı. Avukat olan babası, bir süre sonra kendini tümüyle faaliyete ayırdı. Babasından dini ilk dini eğitimini alan El Mevdudi, kısa zamanda Arapça, Farsça, İngilizce öğrendi. Maliki mezhebinin kurucusu İmam Maliki'nin *Muvatta* adlı eserini ezberledi. İslam külliyatında ve İngiliz edebiyatında derinleşti. Medrese öğreniminin yanında özel müderrislerden ders aldı.[88]

16 yaşında gazeteciliğe[89] başladığı söylenirse de sonraki yıllarda muhabirlikten yayın yönetmenliğine kadar bu meslek dalında çalıştığı kesindir. **Cemiyet-i Ulema-ı Hind** derneğinin yayın organı *El Cemaat* dergisinde meslek hayatına adımını atan El Mevdudi, *El Muslim* gazetesinde yöneticilik yaptı. Haydarabad'taki *Tercuman-ül Kur'an* adlı aylık derginin yayın yönetmenliğine geçince, yepyeni bir döneme baş-

lamış oldu.[90] 1932'de kendisini ve partisinin "İslami Rönesans" olarak adlandırdığı bir hareketi, yani dinde ve siyasette ihyacı (canlandırıcı) köktendinciliği propaganda eden *Tercuman-ül Kur'an*, El Mevdudi'nin İslamcı düşüncelerinin de gelişip yayılma aracı oldu.

El Mevdudi, Turancılık ve Kemalizm'e karşı eleştirel makaleler yazdı. Ona göre Turancılık, Arap milliyetçiliğinin doğmasına yol açan kötü bir fikriyat idi. Gerek pantürkizm gerekse panarabizm, birbirlerinin aynadaki yansımalarıydılar ve daha kötüsü, batılı sömürgecilerin birer tezgâhı ve icadıydılar. Her iki milliyetçi akım yüzünden, İslam ümmeti parçalanmış, arada Filistin heba olup gitmişti.[91]

Gençlik yıllarında "Türkiye'de misyonerlik faaliyetleri ve İzmir'de Yunan mezalimi" hakkında yazılar yazmıştır.[92]

İslam hukuku üzerine çalışmalar yapan El Mevdudi'nin, Pakistan'ın fikri kurucusu İkbal'in dikkatini 1937'de çektiği söylenir. İkbal hastalanıp 1938'de vefat edince, ikisi arasında herhangi bir ilişki gerçekleşmedi. Doğrusu, El Mevdudi ile Muhammed İkbal ilişkisi tartışmalıdır. Kimi iddialara bakılırsa, ikisi arasında ciddi bir ilişki bulunmuyordu ve ikisinin fikirlerinin ortak yanları azdı. Her ikisinin önermeleri, birbirlerine aykırı ve terstiler. Buna karşılık El Mevdudi ile İkbal'ın üç kez buluştuklarını, özellikle iki noktada anlaştıklarını (ilmi düzeyde bir İslam düzeni kurmak ve İslami önderlik için kadro yetiştirip eğitmek gibi) ileri sürenler var.[93] El Mevdudi'nin kendisi de İkbal'in düşüncelerini yakından paylaştığını[94] ve Şah Veliyullah'ın "İslamcı hareketin başlatıcısı"[95] olduğunu söyler.

Keza, Müslüman Kardeşler hareketinin kurucu lideri Hasan el Benne'nin, El Mevdudi'nin fikirlerini beğendiğine ve yakından izlediğine dair bilgiler mevcuttur. El Mevdudi ise, dini harekete siyasi damga vurma konusunda hem Hasan el Benne, hem de Seyyid Kutub'dan önemli ölçüde yararlanmıştır.[96]

El Mevdudi, 1937-47 arasında ilkin Deoband Medresesi ulemasının (özellikle onun lideri Hüseyin Ahmed Medeni'nin) "milliyetçi konumunu", ardından Pakistan milli hareketinin "laik zihniyetli önderliğini" bahane ederek İslami çerçevede bir muhalefet başlattı. 1941 yılında **Cemaat-i İslami** (İslami Cemaat) isimli örgütü kurarak liderliğini üstlendi ve "seçim yöntemine göre önderlik" çizgisini devam ettirdi. Pakistan'ın 1947'de Hindistan'dan ayrılmasıyla birlikte, Pathankot'tan Lahor kentine geçerek İslami bir mücadele yürüttü. Cemaati İslami aracılığıyla yoğun bir kamuoyu oluşturdu. 1950'de mahkûm edildiği Keşmir'deki mücadeleyi "gayri İslami" olarak niteledi. 1956'da Pakistan'ı "İslami Cumhuriyet" olarak tanımlayan anayasanın oluşmasında El Mevdudi'nin fikri katkı ve önerisinin payı büyüktür.[97]

M. Ali Cinnah dahil, İngiliz yetiştirmesi hemen tüm politikacılar ile Müslüman aydın zümre, Pakistan'ı İngiliz modelinin taklidi sayılan modern ulus-devlet olarak tasarlıyor; İslami sloganlara rağmen "İslami devlet düzeninin nasıl olması gerektiğine" ilişkin derin bilgilere sahip değildiler. İlk Kabine'deki bazı bakanlar, Kur'an'da İslam devleti ve anayasası olmadığını söyleyerek, Pakistan'ın şeriat ile yönetilmesine karşı çıktılar.

Konusunda derin şeriat ilmine sahip El Mevdudi, Müslüman aydın zümrenin bu zaafını gördü ve politik alanda hamle yaptı. 1940'lardan itibaren **Lahor Müslüman Birliği**'nin yaptığı ilk toplantıda, "Anayasanın şeriat temelinde olması, devletin Kur'an ve Sünnet'e dayandırılması" yolunda karar alındı.

İzleyen dokuz yıllık süreçte, "daha fazla şeriat" isteğiyle 1949'daki Pakistan Anayasası'na şu ibareler geçti: "Allah'ın bahşettiği memleket Pakistan'da, egemenlik kayıtsız şartsız Allah'ındır. Bu yetki, parlamento tarafından kullanılacaktır. Yasaların hiçbiri, Kur'an ve Sünnet'e aykırı olamayacaktır."

El Mevdudi bununla yetinmedi. Çok iyi örgütlenmiş Cemaati

İslami aracılığıyla oluşan toplumsal baskı, Pakistan kurucularıyla kıyasıya mücadeleyi sürdürdü. 1952 yılında yönetimle karşı karşıya gelen Mevdudi ve bazı İslamcı önderler tutuklandı; aralarında Mevdudi'nin de bulunduğu kimi din adamları, Ortodoks İslamınkinden farklı bir yol izleyen Ahmediye mezhebi mensuplarının kıyımından sorumlu tutularak idama mahkûm edildiler. Fikri ve dini baskılar karşısında gerileyen İngiliz yetiştirmesi "Müslüman zümre", nihayet, "şeriat temelinde bir devlet" ilkesini benimseyip anayasaya, "Kur'an ve Sünnet esasına dayalı devlet" maddesini koydurdu. Dokuz yıllık siyasal mücadele ve çekişmeden sonra zaferi kazanan İslamcılar oldu. 23 Mart 1956'da resmen kabul edilen anayasa, Pakistan'ın şeriat devleti olduğunun tescilidir. O zamana kadar ülke, İngilizlerin 1935 tarihli *Tazirat-ı Hind Kanunu*'nca yönetiliyordu.

Bu durumu iyi saptayan Karaçi Şûra Meclisi üyesi Ahmed Balhi "Allah'a şükürler olsun; kilometre taşı dikilmiştir. Takip eden kervanlar, bundan böyle taşları izleyerek yola devam edeceklerdir," demiştir.[98]

1952-53 arasında eski anti-Pakistan grubu olan Ahrar, Rafizi/İtizalcı (heterodoks) mesihçi karakter taşıyan Ahmediye mezhebine karşı katı önlemler alınması ve onlardan farklı bir yasa (teşrii) talep eden ulema ile birleşti. Ahmediye mezhebi yandaşlarına karşı büyük kitlesel hareketler meydana gelip kızılca kıyamet kopunca, Lahor'da sıkıyönetim ilan edildi. El Mevdudi yakalanıp 1953'te (kitle kıyımına sebebiyet vermekten) ölüme mahkûm edildi. Daha sonra affedilip serbest bırakıldı.[99] Askeri rejim sırasında Cemaati İslami yasaklandı. İktidar yarışma hırslı başlayıp mezhepsel kışkırtıcılık yapan Cemaati İslami, büyük oranda siyasi itibarını yitirdi. Etkinliği azaldı.

Yasaklanan diğer siyasi partiler gibi, Cemaati İslami de 1962 yılındaki "İkinci Cumhuriyet" sırasında yeniden açıldı. El Mevdudi, 1964'te kısa süreli bir mahkûmiyet yaşadı. Yazılarında fıkhi ola-

rak (İslam hukuku) kadınların İslami bir devletin başkanlığını yapamayacağını vurgulayan El Mevdudi, dönemin yöneticilerinden Muhammed Eyüp Han'ın cumhurbaşkanlığı seçimi sırasında, ona rakip olan kadın aday Fatıma Cinnah'ın adaylığını destekliyor göründü.[100] 1972 yılına kadar Cemaati İslami'nin başkanlığını yapan El Mevdudi, sağlık nedenleriyle bu görevinden ayrılmasına karşılık, partinin manevi önderliğini sürdürdü. 22 Eylül 1979'da Lahor kentinde öldü.

Felsefe, din, bilim, sanat, siyaset ve ekonomi alanlarında toplam 140 kitap yazan El Mevdudi'nin 1000 kadar söylevi bulunmaktadır. Dini eserlerinde batılılar, Mahatma Gandi gibi siyaset önderleri ve laikler (özellikle Türk ve Arap laikleri) ile İslam ekseninde tartışmalar yapar. Bazı çalışmaları İngilizce, Farsça, Fransızca, Arapça ve Türkçeye çevrilmiştir. İslam dünyasında çok okunan El Mevdudi, cihatçı (eylemci radikal İslamcılar) akımların oldukça beğendikleri İslami müçtehit (teorisyen) diye tanınır. Önemli eserleri arasında şunları saymak mümkün: *Tefhim-ül Kur'an, İslamda İhya Hareketleri, Kur'an'a Göre Dört Terim, İslamda Hükümet, Hilafet ve Saltanat, Kur'an'ı Nasıl Anlayalım, Günümüzde İslam, Kur'an Açısından Kadın, İslami Hareketin Ahlaki Esasları, Faiz, İslamda Cihat, İslam Nazarında Doğum Kontrolü, İslamda Toprak Meselesi.*

El Mevdudi'nin Fikirleri

El Mevdudi'yi "ortodoks fundamentalist" (gelenekçi köktendinci)[101] olarak tanımlayanlar bulunur. Ancak onun hem selefi yanı vardır, hem de İslamcı yanı. Fakat ulema gelenekçiliğini değil, siyasi yönü ön plana çıkarılan İslamcı bir yöntemi öngörür.

El Mevdudi'nin kurduğu Cemaati İslami, Mısırlı Müslüman Kardeşler örgütünden daha az Mehdivari bir tutum içindeydi.[102] İki akım arasındaki zaman farkı bir yana, Pakistan'ın içinde yer aldığı

Hindistan toplumu, sömürgeci Batı kültürünün yozlaştırmasından daha çok etkilenmişti. El Mevdudi'nin Mehdivari tutumu, Sudan İslamcı lideri Dr. Hasan el Turabi'nin Mehdiciliğe reddiyesine ters bir şeydi. Çünkü El Turabi, toplumun ortakça üstleneceği bir ihyacılıktan yanaydı, yoksa efsanevi Mehdicilikten yana değil.[103] Sudanlı lider, ulemanın "itikad" (inanç) yorumu üzerindeki tekeline de karşı çıkıyordu. Kitleler ile siyasi temsilcilerine devlet organları aracılığıyla dini yorumlama hakkını tanıyarak içtihada demokratik bir içerik kazandırılmasını savunuyordu. El Mevdudi, İslamda ruhban sınıfı olmadığını ve herkesin İslamda fikir yürütme hakkını savunmakla birlikte, Turabi'nin görüşlerini "modernist" olarak niteleyip alaya alıyordu.[104]

El Mevdudi, Mısırlı Seyyid Kutub gibi, "gerçekle olabilecek her türlü uzlaşmayı (mesela laiklik, modernizm, yarı İslami yönetimler ve Cahiliye gerçekleri vs – F.B.) sert biçimde reddediyordu. Her ikisine göre etkin olmak, ideallerin ortaya konmasında gösterilen bir kararlılığın ürünü olan gerçeğin içindedir. Ancak Mevdudi, teoride çok katı olmasına rağmen pratikte söylediklerini uygulamıyor, tersine, gayet pragmatik davranıyordu. Sözgelimi, "kadın halife" olmaz dedikten sonra Fatıma Cinnah'ın cumhurbaşkanlığını desteklemiş, "laik düzenle olmaz" dediği sırada Pakistan seçim sisteminin taleplerini yerine getiren Cemaati İslami, diğer siyasi partilerle uzlaşma yoluna gidebilmişti.[105]

El Mevdudi'nin dünya görüşünün *(Weltanschaung)* başlangıç noktası, Kur'an'ın (evrensel bir şemada) insanın varlığına gönderme yapmasına (Allah nezdinde yaratılmışların en yüceltilmişi ve Allah'ın halifesi olması teması) rağmen, insanoğlunun samimiyetsizliğine ve mütevazı konumuna işaret etmesidir. El Mevdudi'ye göre insan güç ve karmaşık bir durumdadır; zayıftır, güçsüzdür ve her şeyden etkilenir.[106] İslam toplumunun bütün örgütlenişi Allah'ın emirlerinde yoğunlaştırılmıştır. Bu durumda din, Allah iradesine tes-

limiyet ve itaatle özdeştir.[107] İnsan faniliğinin fikri temeli imandır. İman, ilke düzeyinde dünyevi veya dini olabilir. İslam toplumu ise, iman üzerinde bina edilmiştir.[108] İlahi hukuk bir bütün oluşturup, kesindir. İlahi buyrukların bir kısmını reddedip seçici davranan, onu yeniden düzenleyen veya değiştiren (bireysel ya da ortaklaşa) bir yargıya sahip kişi suçludur.[109] İslami kültür, Allah ile O'nun yarattığı insan arasındaki bir anlaşma üzerine kuruludur. Normlar bütün zamanlar için konulmuş olup milli sınırlar, etnik köken veya dini farklılıklar gözetilmeksizin bütün insanlar için geçerlidir.[110] Küfr, İslamın karşıtı ve tiranlıktır; başkaldırı ve nankörlük, sadakatsizliktir. İslam hukuku, gelecek bütün zamanlar için değişmez ve yeniden düzenlenemez bir yapı arz eder.[111]

İslam devletindeki El Mevdudi'nin ideal toplumu, kadının konumunu daha da aşağıya itiyor: "Milletin ahlaki hayatını korumak için, iki cinsin serbestçe birbirine karışması yasaklanmıştır. Kadınlar kendilerini evlerindeki görevlerine adamalı, erkekler ise sosyo-ekonomik alanlarda çalışmalı."[112]

Sinema, tiyatro ve güzel sanatlar yasaktır. İslam, duyumsal arzu uyandıracak ve ahlaki normları tehdit edecek eğlenceleri, boş zaman faaliyetlerini onaylamaz.[113]

"Müslüman milliyetçiliği" olarak adlandırılan ve Pakistan'ın Hindistan'dan ayrılmasında somutlaşan görüş ile Azad ve Deoband uleması tarafından önerilen "birleşik milliyetçilik" fikrine karşı büyük tepki gösteren El Mevdudi'ye göre bir Müslümanın Türkiye ve Hindistan'da yaşaması arasında fark yoktur. Tek fark, böylesi toplumlarda dinsizlerin, kâfirlerin egemen olup olmaması ya da ortadan kalkıp kalkmamasıdır. Bu durumda El Mevdudi, Müslüman milliyetçiliği karşısına "Dar-ül İslam"dan (Müslümanların yönettiği bir diyar) öte bir kavramla çıktı. Mesele, bir diyarda Müslüman yöneticinin olup olmaması da değildi. Püf noktası, İslam hükümlerinin söz konusu memlekette tümüyle egemen olup olmamasıydı. Bu nedenle

M. Ali Cinnah ve İslam Birliği tarafından öngörülen İslam devletini, *cahiliye* (pagan) bir devlet olarak niteledi. Çünkü orayı yönetenler, modern firavunlar ile modern Nemrudlar olacaktı.[114] Geleneksel-ci fundamentalist bir teokrasiyi (saltanat)[115] savunan El Mevdudi, aslında saltanat kısmında (şah, padişah, sultan yerine Emir-ül müminin ve Halifeyi Müslimin isteyerek) farklı bir görüş de sergiledi. El Mevdudi için gerekli "milli bir aidiyet/zatiyet (ulusal kimlik) değil, Müslümanların cemaat oluşturmalarıdır. İslamın kendisi yegâne siyasi parti olma rolünü hedefler; bu alanda rakip tanımaz ve uzlaşma nedir bilmez."[116]

El Mevdudi, hiçbir tevile yer bırakmayacak kadar lâfzî bir tefsircidir.

Pakistan İslami Talebe Cemiyeti

İslami Talebe Cemiyeti (İTC), İslami Cemeat'in yan kolu ve vurucu gücü konumundadır. Partiye sürekli taze kan veren, ona habire lider ve ideolog yetiştiren bir kuruluş işlevi de gördü.

İTC'nin kökü, El Mevdudi'nin Şubat 1940'ta Amritsar Koleji'nde yaptığı bir konuşmaya kadar uzanır. Cemaati İslami 1945'te öğrencilere yönelik bir siyaset izleyince, derneğin ilk çekirdeği de Lahor'daki İslami Kolej'de ortaya çıktı. Aralık 1947'de 25 öğrenci başvuruda bulunarak Lahor'da Cemiyet-i Tulaba'yı (Talebe Cemiyeti) kurdular. Karaçi ve Pencap'ta İTC'nin şubeleri açıldı. İlk başkanı, El Mevdudi'nin oğlu Zaferullah Han idi.[117]

İTC, Cemaati İslami'nin belirlediği siyasi/ideolojik çerçevede kendisini "gönüllü tebliğ hareketi" (barışçıl İslam propagandacıları ve ajitatörler) olarak niteledi. Bu haliyle El Mevdudi'nin, kişilerin düşüncelerine biçim vermeyi öngören "üstten devrim" teorisinin aracı durumundaydı.[118]

Cemaati İslami tarafından kurulmasına rağmen İTC'nin yapı-

sı Mısırlı İhvan hareketinin örgütsel yapısından daha fazla etkilendi. Bunda, İTC önderlerinden olup Karaçi'de bulunan İhvan üyesi Said Ramazan'ın etkisi büyüktü.[119]

Başlangıçta üniversite kampüslerinde dini tebliği (barışçıl İslam propagandası) ana amaç olarak benimseyen İTC, 1950'de *Azm* (Azim/Kararlılık) adında Urduca ilk dergisini çıkardı. 1951'de ise *Students' Voice* (Öğrencilerin Sesi) yayımlandı. Pakistan üniversitelerinde sosyalist öğrenci hareketleri geliştikçe, İTC barışçıl tebliğ yöntemini ve kültürel faaliyetleri bıraktı; siyasi faaliyetlere öncelik verdi. Esas amaç, "sol öğrenci akımlarını frenlemek" idi.[120]

1950'ler boyunca İTC-sol çelişkisi artarak sürdü; didişme ve çatışmaya dönüştü. İTC, Marksizme karşı siyasi/ideolojik mücadele sürecinde kendi tezlerini şekillendirmeye çalıştı. Marksizme bağnaz bir düşmanlıkla yaklaşım, tüm İTC faaliyetlerinin eksenini oluşturur. Ekim 1952 ile Ocak 1953 olayları sırasında Karaçi'de Pakistanlı solcu öğrencilerin yönetimle çatışmalarda gösterdikleri üstün başarılar, İTC'nin sonradan örnek alacağı eylemler haline geldi.[121]

Karaçi, öğrenci siyasetinin radikalleştiği bir alandır. İTC'nin kendi denetiminden çıkmasından korkan İslami Cemaat, bu kentteki İslamcı faaliyetlerin başka alanlara kaydırılmasını önerdi. İTC'nin önderi (Nazım-ı Ala) Karaçi'de olmasına rağmen örgütün merkezi, El Mevdudi'nin bulunduğu Lahor kentine taşındı. İTC önderlerinin sürekli biçimde Karaçi'den çıkmasını da hayra yormayan El Mevdudi, bu kez, öğrenci önderliğini kendi denetimine alabilmek amacıyla İTC merkezini de Karaçi'den Lahor'a taşıttı. Böylece 1970'lerden başlayarak, ama özellikle 1978-79 yılında Lahor, İTC'nin karargâhı oluverdi.[122]

Lahor'un ılımlı etkilerine rağmen kentin toplumsal ortamı, siyasi radikalizmi önleyebilecek bir yapıda değildi. Çünkü, El Mevdudi'nin kışkırtmasıyla 1953-1954 arasında Batıni Ahmediyye mezhebi yanlılarına karşı saldırıya geçen İslamcılar, unutulmayan düşmanlıklara, ayrılıklara ve kindarlığa neden olmuşlardı.

İTC'nin aşırı siyasileşmesi El Mevdudi'yi sürekli endişelendirdi. O, yukarıdan bir emirle, hareketliliğe kısıtlama getirilmesini istediyse de pek başarılı olamadı.[123]

1962-71 arasında, Devlet Başkanı Eyüp Han ile mücadeleye giren İslami Cemaat, İTC'nin yönünü değiştirdi. Bu kez Marksist öğrencilerle kavgadan dini faaliyetlere ağırlık verilmesine geçildi. Ardından, dini çalışmalardan örgütsel etkinliklere kayma gözlendi. 1969-71 arasında Yahya Han iktidara geçince, hükümetin örtülü desteğini alan İslamcı öğrenciler, Başbakan Zülfikâr Ali Butto'nun Pakistan Halk Partisi (PPP) ile Doğu Pakistan'daki (Bangladeş) ayrılıkçı hareketlere karşı vurucu bir güç işlevi gördü. İktidarın yardımıyla "El Bedr" ve "El Şems" adıyla milisler oluşturuldu. Bu milisler, hükümetin emrinde ayrılık mücadelesi veren Bangladeş'te halka karşı savaşan gönüllü birlikler haline geldiler.[124]

Bu dönemde İTC'nin gemi azıya alıp astığı astık kestiği kestik "kelle avcıları" gibi hareket etmesi (solcu öğrencileri katletmesi, Bangladeş'te faili meçhul suikastlara imza atması ya da katliamlara karışması gibi), Pakistan toplumunda derin izler bıraktı.[125] İTC'yi bu hale getiren El Mevdudi, o dönemdeki tutumunu pek muğlak tuttu.[126] Böylesine skandallar yaratan bir örgütten hem korkuyor, hem de gizlice övünç duyuyordu. Toplumun tepkisini çekmemek için onun eylemlerine sahip çıkamıyor ama onsuz da edemiyordu.

İTC, esas olarak El Mevdudi'nin eserlerini okuyarak İslami kültürü alıyordu. El Mevdudi'nin perspektifiyle iç yapılanma gerçekleştiriliyordu; İslami Cemaat ve onun başkanına sadakat, İTC içinde üye olup yükselmenin temel şartıydı.[127]

İTC'nin esas gücü, 1988 yılında 2400 kişiden oluşuyordu. Yaklaşık 240 bin[128] işçi de İTC mensubuydu ve işçilerin böylesine yoğun olması başka ülkelerdeki İslamcı örgütlerde görülür şey değildi.[129] Dönemin dernek başkanı Mutiul Rahman Nizami'nin Pakistan askeri cuntasıyla sıkı işbirliği ve örgütsel yetersizlikler, İTC'nin tümüyle El Mevdudi'nin partisinin hükmü altına girmesine engel oldu.

1977'de Butto'yu devirip yerine geçen General Ziya-ül Hak, İslamcı İTC ile sıkı işbirliği içine girdi. Maksat, o dönem muhalefetin başını çekecek gibi görünen Marksist ve sol öğrenci hareketlerini üniversitelerde zayıflatmak idi. Butto'nun şehir örgütü olan "El Zülfikâr" milislerini engelleyip bertaraf etmek görevi de İTC'ye verilmişti. İTC, Rus işgalinden kaçıp Peşaver'e sığınan Afgan Mücahitleri'ne ilk yardımı ulaştırıp ilk kadroları sunan hareket idi.[130]

Ziya-ül Hak, beklentilerin tersine, işine yaradığı sürece İTC'nin faaliyetlerini destekleyip yayılmasına çalıştı. Pakistan'da İslamlaştırma programı başlamışken, İTC de bu diktatörün vurucu siyasi gücünü oluşturdu. İTC, diktatörlüğün bastırma ve zulüm aracıydı. Nitekim İTC, sadece 1982-1988 yılları arasında üniversitedeki muhalif (solcu, demokrat, liberal) 80 öğrenci liderini öldürdü. Zamanla sadece bir şiddet örgütü haline gelen İTC içinde "kalaşnikof kültürü" gelişti. Siyasi hamleler ve sindirme hareketleri silahla gerçekleştiriliyordu.[131]

El Mevdudi, diktatör devlet başkanı Ziya-ül Hak'ın İslamlaştırma siyasetini benimseyip destekledi. Bu yüzden yan kolu İTC'nin Ziya'nın elinde "vurucu güç" olmasına göz yumdu. "Militaristleşme süreci", İTC'nin, İslami Cemaat'e karşı kullanılabileceği imajını da yarattı. Ülke çapında askeri rejim için yapılan gösterilerin tek düzenleyicisi İTC idi. Artık Ziya-ül Hak, bu dernek aracılığıyla, İslami Cemaat içinde hükmünü yürütebiliyordu. Bu faaliyetler toplumda tepki topladı. 1987-90 seçimlerinde İTC, üniversite kampüslerinde büyük bir gerileme içine girdi.[132]

Öğrenciler ile işçiler, İTC'nin gövdesini oluşturur. Sempatizan, destekçi ve gevşek üyeleri kent, köy ve bölgelere kadar şube açmayı başaran İTC, 44 yıl içinde, 29 Nazım-ı Ala (başkan) değiştirdi.[133]

El Mevdudi'nin ideolojik görüşleriyle eğitilen üyeler, ayrıca eğitim ve benzeri kamplara katılırlar. Üyelik veya derece için El Mevdudi'nin eserlerinden sınava tabi tutulma yöntemi esastır. İTC çev-

resinde Halka-i Ahbab (Dostlar Halkası) bulunur. İTC, dış bağışlar (ilanat) yoluyla mali kaynak sağlar. Sadece üniversite değil, liselere doğru da bir faaliyet ve yayılma söz konusudur. Liseliler için *Bezm-i Peygam* (Çağrının Kutlanması) dergisi 1978'de yayına başladı.[134]

İTC'nin kız öğrencilerden oluşan İslami Cemiyet-i Talibat (İslamcı Kız Öğrenciler) teşkilatı, 1969 Eylül'de Mutlan şehrinde kuruldu.[135]

İslami Cemaat daha çok şehirli orta tabaka içinde taban buluyor. Yan kolu İTC ise, küçük kasaba ve köylülerin ilgisini çekiyor. İTC'nin elinde çok sayıda misafirhane, yurt ve bunlara ait idare/akademik hizmetler bulunur.[136]

İTC'nin tarihi önderlerinden birisi, hem eylemci hem iktisatçı olan 1932 Hindistan doğumlu Hurşit Ahmed'tir. Ziya-ül Hak darbesinden sonra, yurtdışından dönüp cunta hükümetinde bakanlık yaptı.[137]

Bizce ilginç bir nokta da şudur: Türkiyeli birçok öğrenci, İslami Cemaat ile onun yan kolu İTC'nin denetimindeki Cemaat-i İslami'ye ait medrese ve akademilerde öğrenim görmekteler.

Davet Cemiyeti ve Leşker-e Tayyibe

Kuruluşu: 1950 Pencap doğumlu Hafız Muhammed Said, 1980'lerin başında Suudi Arabistan'a yükseköğrenim için gönderildi. Dönüşünde, 1987'de bazı arkadaşlarıyla beraber **Davet Cemaati** (Cemaat-ül Dewa) adlı bir grup oluşturdu. Cemaat, Suudi parası ve Pakistanlı bir üniversitenin ortaklığıyla **Merkez-ül Dewa ve'l İrşad** (İslama Çağrı ve Rehberlik Merkezi) adıyla bir yardım derneği kurdu.

Lideri: Kurucu lider Hafız Muhammed Said, Lahor Üniversitesi İlahiyat Bölümü'nde profesörlük yapıyor.

Kolları: Lahor merkezli bu yardım cemiyetinin Pakistan ölçe-

ğinde 2 bin 200 şubesi, bir hastanesi, bir sağlık kliniği, bir ambulans servisi, bir kan bankası, bir marketi, bir balık çiftliği, çok sayıda öğrenci yurdu ve tarım makinesi (traktör gibi) bulunuyor. 16 İslam enstitüsü, 135 orta dereceli okul ve 5 medrese aynı merkez tarafından yönetiliyor.

Pakistan'daki büyük deprem (2005 yılı) sırasında, hükümetin yapamadığı yardımları yapmak suretiyle büyük bir sempati toplayan bu yardım derneği, aynı zamanda askeri kamplarında dünyanın birçok yerinden gelen İslamcı cihatçıları eğitip belirlenen hedeflere gönderebilecek ölçüde donanımlıdır.

Askeri Faaliyeti: Harekete ait askeri eğitim kampları, 1987-88 döneminde Afganistan'da yoğunlaşmıştı. Sovyet işgaline karşı direniş sürecinde hatırı sayılır düzeyde silahlı militan yetiştirildi. Davet Merkezi, aynı zamanda silahlı kişilerce korunuyor.

Bu merkez, **Leşker-e Tayyibe** isimli silahlı birimin arka bahçesi, askere alma şubesi gibi faaliyet gösteriyor. Afganistan direnişinden sonra yönünü Keşmir'e çeviren hareket, Pakistan askeri istihbarat servisinin (ISI) desteğiyle 1990'da Kunar (Afganistan) bölgesinde Leşker-e Tayyibe'nin temelini attı.

Leşker-e Tayyibe, "Aklanmışlar/Arınmışlar Ordusu, Dindarlar Ordusu" anlamına gelmektedir.

ISI, bu tetikçi gücü Keşmir bölgesinde Hindistan'a karşı kullanmak amacıyla tasarlayıp kurdurdu. ISI'nin planladığı üzere Keşmir'i Hindistan'dan kurtarmaya odaklanan bu örgüt, esasında El Kaide'nin küçük bir modeli olarak algılanabilir. Hindistan tarafından kontrol edilen Keşmir bölgesine 1993 yılında 12 Pakistanlı ve Afganistanlı militanla girmek suretiyle varlığını duyurmuştu.[138] Kurucu lideri Hafız Muhammed Said, istihbarat gözetiminde Muzafferabad dolayında açtığı eğitim kampında, yaklaşık 7 bin genç militanı Keşmir için seferber etti. 800 kadar militanı, Keşmir cephesinde öldü.

Bu silahlı grubun diğer önderleri arasında Zafer İqbal ve Abdullah Azzam sayılabilir. Grubun oluşumu sırasında, Usame bin Ladin'den 200 bin Amerikan doları yardım aldığı ileri sürüldü. İslamabad Üniversitesi öğretim görevlisi Filistin kökenli Abdullah Azzam, Afganistan direnişine yaptığı katkının yanı sıra, Leşker-e Tayyibe ile Bin Ladin arasındaki irtibatı temin etmişti.[139]

11 Eylül 2001 olayından sonra ABD tarafından terörist listesine alınan örgüt, halktan 1.5 milyon dolar ve Londra'da ise 280 bin dolar toplamayı başardı.

Hafız M. Said, 2006'da bir süre için Pakistan'da tutuklu kaldı ancak açtığı yasal dernek kapatılmadı. Hindistan parlamentosu binası (Aralık 2001) ile Mumbay'daki lüks bir otele (Aralık 2008) yönelik iki kanlı eylemin de bu zat tarafından planlandığı ileri sürüldü.

Yayın Organları: *El Dava* (Davet: Çağrı) adlı 80 bin tirajlı aylık bir yayın organı, *Gazwe* (Gaza) adlı bir haftalık dergisi ve web sitesi olan merkez, elindeki hemen tüm olanakları cihat ve İslam için kullanıyor.[140]

Pakistan Taliban Hareketi

Kuruluşu: Asıl adı *Tehrike Taliban* olup, Taliban Hareketi demektir. Pakistan'daki Taliban koluna işaret eder. Ülkenin özerk aşiret bölgesinde bulunan 40 silahlı İslamcı gruptan biridir. Bu grupların onayıyla Veziristan'daki direniş önderliği Beytullah Mehsud'a verildi. Genelde militan tabanı, Peştu kavmi (etnik boyu) mensuplarından oluşur. Bu anlamda Peştu boylarının silahlı koluna Tehrike Taliban demek daha doğrudur. Hareketin, ünlü Peştu softa reisi Beytullah Mehsud tarafından Aralık 2007 yılında kurulduğu söylenir.

Liderleri: Hareketin önemli şahsiyetleri arasında Mevlana Fakir Mohammed (Bajaur bölgesi), Mevlana Fazlullah (Swat bölgesi),

Mevlevi Ömer (Afganistan Taliban'ı sözcüsü) ve efsanevi komutan Celaleddin Haqqani gibi isimler bulunmaktadır.

Hareketin lideri Beytullah Mehsud, muhtemelen 1971 veya 74 doğumludur. Veziristan bölgesindeki dini, siyasi ve aşiret liderliğini bir arada yürütmektedir. 1994'te başladığı medrese eğitimini bitirmemiştir. Tanıklara göre fiziksel ve zihinsel açıdan çok katı biridir. Taliban saflarına katılmış; hareketin komutanı Celaleddin Haqqani'nin hizmetine verilmişti. 2004 yılında Nek Muhammed'in bir Amerikan saldırısı sonucu ölmesi üzerine Beytullah, Taliban lideri Molla Ömer tarafından Mehsud bölgesi yöneticiliğine atandı. 2006'dan itibaren Veziristan yöresine nam saldı; "Güney Veziristan'ın fiili emiri/hükümdarı" olarak anılmaya başlandı. 20 bin ile 30 bin kişilik silahlı milis kuvvetine komutanlık yapmaktadır. "Savunmacı cihat veya savunma cihadı" ismini verdiği askeri bir kavram çerçevesinde batılı güçlere karşı direnişi yürütmektedir.

Veziristan'ın dağlık bölgesinde özellikle Pakistan ordusu ve batılı birliklere karşı her türlü çatışmaya katılabilen Mehsud, Pakistan'daki birçok intihar eylemini de planlamıştı. Mehsud medya organlarında görünmekten kaçındığı için, kolluk kuvvetlerince pek tanınıp bilinmez. 2008 yılında bir grup Pakistanlı gazeteci ve El Cezire'nin muhabiriyle iki ayrı söyleşide bulunmuş ancak görüntü almalarına izin vermemişti. İsmi etrafında gizemli ve esrarengiz rivayetler dolaşmaktadır.

Beytullah Mehsud, kendine özgü kurallar koymuştur. Söz gelimi suçlu veya kabahatli birine 1000 Pakistan rupisiyle birlikte kefenlik bez, iğne ve iplik göndermekte; suçlunun 24 saat içinde kendi kefenini dikmesini bekledikten sonra onun infazını gerçekleştirmektedir. Tıpkı Taliban gibi, bölgesinde yasaklar (sakal kesmek, video kasedi satmak gibi) koymuştur.

Mehsud, başta ABD olmak üzere gâvur batılılar ile kâfirlere, özellikle Müslüman kisvesine bürünmüş Şii kâfirlerine karşı sonu-

na kadar mücadele etmeyi temel ilke olarak benimsiyor. Şii tehlikesini Amerikan tehdidinden daha önemli görüyor. Pakistan'ın Amerikalılardan temizlenmesini ve bağımsız bir ülke olmasını istiyor. ABD'yi "şahsi düşmanı" olarak da algılayan Mehsud, Afganistan'daki batılı güçlere karşı Taliban ve El Kaide saflarında çatışmasını sürdürmektedir. Kendisini "mücahit" diye, Molla Ömer ile Usame bin Ladin'i "büyük mücahit önderler" olarak tanımlamıştı. Beytullah, "Haçlı ve Yahudi düşmanı olmakla gurur ve onlara karşı savaşmakla övünç duyuyor."[141]

Kimi uzmanlara göre Mehsud'un liderliği göstermeliktir. O, bölgede çatışan odaklar (Taliban, El Kaide, Pakistan istihbaratı ve ordusu) tarafından kullanılabilen bir tetikçi ve vurucu güçtür. Onun "Pakistan'da kargaşa yaratmak isteyen bir Hindistan-ABD ajanı olduğunu" ileri süren dayanaksız suçlamalar da mevcuttur.

Taliban lideri Molla Ömer'e sıkı sıkıya bağlı olduğu söylenen Mehsud, Nisan 2007'de Rawalpindi'deki bombalama ve Aralık 2007'de eski başbakan Benazir Butto'nun katledilmesi olayından (din adamı Mevlevi Şahib ile birlikte) sorumlu tutuluyordu.[142] Ancak Mehsud, bu iddiaları reddetti ve cinayet suçunu Pervez Müşerref ile yönetime yükledi.[143]

Yaklaşık 700 bin nüfuslu aşiret bölgesine egemen olan hareketin sözcülüğünü Mevlevi Ömer (2008 yılı) yapıyordu. Operasyon yoluyla Pakistan Taliban Hareketi'ni bastıramayan hükümet, Şubat 2009'da karşı tarafla bir anlaşma yapmak zorunda kalmıştı.

Sipahe Sahabe Pakistan

Kuruluşu: Pakistan Sahabe Ordusu (PSO) anlamına gelen bu eylemci örgüt, ülkedeki en yaygın mezhepçi ve vurucu grup niteliğindedir. Eylül 1985'te Pencap eyaletine bağlı Jhang'da kuruldu.

Liderleri: Kurucuları arasında Mevlana Hak Nawaz Jhangvi,

Mevlana Ziyaulrahman Faruki, Mevlana İsar-ül Hak Qasmi ve Mevlana Azam Tarik bulunuyordu.

Siyasi bir parti gibi faaliyet gösteren PSO, Pencab eyaletindeki seçimlere katıldı. Ölmüş bulunan liderlerinden Azam Tarik, dört kez milletvekili seçilmişti.

Yayın Organı: *Hilafete Reşide* (Hidayete Erdirici Hilafet) adıyla bir yayın organı çıkarıldı.

Amaç ve Faaliyeti: Çıkış amacı, "kâfir" saydığı Şiileri imha etmek olarak duyuruldu. Bağnaz Sünni meşrepli olan PSO, eyaletin kırsal kesimlerindeki yoksul köylüleri Şii inançlı toprak ağaları ve aristokratlarına karşı kışkırtmak suretiyle kitlesel bir taban yakaladı. Dolayısıyla bu tetikçi örgüt, Sünni meşrepli Pakistan ile Suudi Arabistan adına, Şii İran'ın bölgedeki nüfuzuna karşı vurucu bir güç olarak kullanıldı. Örgüt, ölmüş general Ziya-ül Hak'ın imalatı ve tetikçisiydi; çünkü despot general, hareket militanlarını esas olarak ülkedeki demokratik güçlere karşı kullanmak üzere tasarlamıştı.

Örgütün sahneye çıkmasıyla birlikte, ülke çapında Sünni-Şii boğazlaşmasında tehlikeli bir tırmanma yaşandı. Sünni İslamcılığın kalesi sayılan Lahor'da, Şii karşıtı büyük bir başkaldırı 1986 yılında düzenlendi. Mezhep çatışmaları, 1997'de doruk noktasına çıktı: O yıl, her iki kesimden toplam 195 kişi katledilmişti. Bu katliamlar sırasında PSO önderi Mevlana Hak Nawaz Jhangvi ile Arif Hüseyin adlı Şii liderin yanı sıra softa Ehli Hadis önderi Allame İhsan Elahi Zahir ile Mevlana Habibulrahman Yezdani öldürüldüler.

PSO, bu tarihten itibaren Şii ileri gelenleri ve şahsiyetlerine yönelik suikast eylemlerine ağırlık verdi. 2002 yılında 74 ilçe ve 225 beldede egemenliğini kurdu.

PSO, yasal kuruluş ve siyasi partiler üzerinde hayli etkilidir. Özellikle İslami Cemaat ve İslam Ulema Cemiyeti isimli Sünni meşrepli bu iki temel dinci kuruluşla sıkı bağları vardır. El Kaide ile temas halindedir. Bin Ladin'in 11 Eylül 2001 olayından sonra Pakistan'a

getirtilmesi için adı geçen iki kuruluş aracılığıyla lobi faaliyetinde bulunmuştu.

Hareket, 1996 yılında ikiye bölündü. Ayrılanlar, Pakistan Muhammed Ordusu adıyla bir grup kurdular. Özellikle hareketin kurucu lideri Mevlana Hak Nawaz'ın katledilmesinden sonra, şu fraksiyonlar sırasıyla ana örgütten koptular: Jhangvi Kaplanları, El Hakk Kaplanları, El Hakk Örgütü, El Faruk Vakfı ve El Bedr Vakfı.

2000'lerin sonunda PSO'nun Pakistan çapında 31 aktif iletişim ağı ve irtibat noktası bulunuyordu. 2002'de yasaklanan örgüt, şubelerini ve irtibat bürolarını çeşitli kentlerdeki medrese ve camilere taşıyarak kendisini gizlemeyi başardı. Yerel din adamlarını (Mevlana Abdulgaffur, Rana Eyüb, Hafız Kasım Sıddıq, Mevlana Faruk Azad, Mevlana Derviş gibi) bu irtibat noktalarının yöneticisi ve sorumlusu yaptı.

Hareketin on binlerce yandaşı ve destekleyicisi, 6 bin kadar eğitilmiş kadrosu bulunuyor.[144]

Leşker-e Jhangvi

Kuruluşu ve Liderleri: Sipahe Sahabe Pakistan (Pakistan Sahabe Ordusu – PSO) isimli örgütten 1996 yılında ayrılan Riyaz Basra, Ekrem Lahori ve Melik İshak tarafından **Leşker-e Jhangvi** (Jhangvi Ordusu) adıyla kuruldu. Adını PSO'nun kurucu lideri Mevlana Hak Nawaz Jhangvi'den alan bu grup, eski örgütü, "merhum liderin ilkelerinden sapmak" ile suçladı.

Amacı: Şiileri ortadan kaldırmayı amaçlayan bu hareketin ortaya çıkışının bir nedeni de 1994'te kurulan Şii meşrepli **Sipahe Muhammed Pakistan** (Pakistan Muhammed Ordusu – PMO) isimli örgüte duyulan mezhepsel tepkiydi. Zira PSO'nun önder kadroları (Israr-ül Hak Qasmi ve Ziyaulrahman Faruki gibi), Şii PMO militanlarınca katledilmişlerdi.

Faaliyeti: Ayrılıp silahlı birim oluşturmasıyla birlikte radikal-

leşen Leşker-e Jhangvi, 1996-2001 yılları arasında 350 kanlı eyleme imza atmak suretiyle etrafa dehşet saçtı. 2002 yılından itibaren silahlı çatışmalarda lider kadrosunu (Riyaz Basra ve Asıf Remzi gibi) kaybeden grup, bölünmeye başladı. Hareketin hayatta kalan iki liderinden biri Selariye Ala, diğeri Ekrem Lahori oldu. Lahori, Sind ve Şiilere karşı 38 eyleme katılmıştı. Batılı hedefler ile Pakistan yetkililerine karşı suikast planları yapmıştı. Bu grubun El Kaide ve benzeri örgütlerle bağlantıları bulunduğu söyleniyor.[145]

Hz. Muhammed Ordusu

Kuruluşu: Özgün adı Ceyş-e Muhammed olan örgüt, **Hz. Muhammed Ordusu** olarak Türkçeye çevrilebilir. 31 Ocak 2000 tarihinde kuruldu. Biçimsel açıdan **Hareket-ül Mucahidin** (Mücahit Hareketi) isimli oluşumun bir kanadı gibi görünen Hz. Muhammed Ordusu, esas olarak Müftü Nizamuddin Şamzayi, Müftü Rasid Ahmed ve Mevlana Şêr Ali gibi din adamları tarafından destekleniyor. Her üç din adamının Pakistan istihbaratıyla yakın ilişkisi var. Anılan üç din adamının ders verdikleri medreselerde çok sayıda talebesi, müridi ve izleyicisi bulunuyor. Bu taban, sözü edilen silahlı grubun insan kaynağını oluşturuyor.

ABD'nin baskısı neticesinde "terörist" ilan edilip Pakistan'da yasaklanan (2002 yılı) örgütün Gazi Baba gibi militanları, 2007 yılında bile farklı isimler altında silahlı faaliyet ve şiddet eylemlerini sürdürüyorlardı.[146]

Lideri: Örgütün lideri Mevlana Mesud Azhar, 1968'de zengin bir ailenin çocuğu olarak dünyaya geldi. Karaçi çevresindeki Camiaye Ulumi İslami (İslami Bilimler Üniversitesi) isimli ilahiyat okulundan mezun olarak "Mevlana" (üstat, hocaefendi) unvanını aldı. 1988'e kadar ilahiyat enstitüsünde öğretmenlik yapan Azhar, hocası ünlü Müftü Abdulrahman'ın nasihatı üzerine Afganistan'da Rus işgali-

ne karşı cihada, yani direnişe katıldı. 1990 başlarında İslamcı bir derginin yayın yönetmeni ve Hareket-ül Mucahidin (Mücahitler Hareketi) isimli silahlı bir grubun genel sekreteri oldu. 1994 yılında Hintdistan yetkililerince tutuklandı. Keşmir'in Hindistan'dan kurtuluşu için mücadele eden bu silahlı örgütün komutanı, Fazlulrahman Halil idi. 1995 yılında batılı turistleri kaçıran örgüt, rehinelerin karşılığında Azhar'ın salıverilmesini talep etti. Eylem başarılı olmadı ve kaçırılanlar katledildi. 1999'da İbrahim Azhar, bir uçak kaçırma olayını yönetti ve kardeşi Mesud'un serbest bırakılmasını sağladı.

Mevlana Mesud, ISI aracılığıyla Ceyşe Muhammed (Hz. Muhammed Ordusu) adıyla bir örgüt kurdu. Örgüt, kuruluşundan beş ay sonra Badamibağ (Hindistan) askeri karargâhında büyük bir intihar eylemi (Mayıs 2000) gerçekleştirdi. Leşker-e Tayyibe'nin parlamento baskınına ortak oldu. Bundan ötürü bir yıl kadar tutuklu kalan Mevlana Mesud, doğru dürüst yargılanmadı ve sadece ev hapsine mahkûm edildi.[147]

İslami Cihat Hareketi

Kuruluşu: Hareket-ül Cihad-e İslami (İslami Cihat Hareketi – İCH), Pakistan merkezli silahlı bir küme olmasına rağmen Bangladeş'te faaliyet gösteriyor. Muhtemelen 1989 sonunda, Afganistan'da direniş döneminde kuruldu.

Qari Seyfullah Ahtar ile Mevlana İrşad Ahmed ve Mevlana Abdulsamad Siyal isimli iki arkadaşı, 1980 yılında **Cemiyeti Ansar-ül Afganin** (Afgan Halkının Yandaşları Cemiyeti) adıyla bir grup oluşturdular. 1989'dan itibaren, büyük olasılıkla Usame bin Ladin'in teşvikiyle **Hareket-ül Mucahidin** isimli akıma katılıp Fazlulrahman Halil komutasındaki Hareket-ül Ansar grubunu oluşturdular.

İCH, Hareket-ül Ansar'ı 1997'de terörist diye damgalayan ABD'nin kıskacından kurtulabilmek gayesiyle, maksatlı biçimde iki-

ye bölünerek birinin adını **İslami Cihat Hareketi** (İCH) diğerinin ise İCH-B olarak değiştirdi. Qari Seyfullah Ahtar başkanlığındaki İCH Pakistan'da, ICH-B ise Bangladeş'te faaliyet göstermeye başladı.

Liderleri: İCH'nin askeri kanat sorumlusu Beşihr Ahmed Mir, Ocak 2008'de Hindistan polisince öldürüldü. Örgütün diğer lideri Şadid Bilal ise Ağustos 2007'de kuşkulu biçimde öldürüldü. Haziran 2008'den itibaren grubun eylemcibaşı Muhammed Emced olarak belirlenmişti.

Amacı ve Faaliyeti: İCH, silahlı mücadele yoluyla Pakistan'da bir İslami devlet kurmayı amaçlıyor ve ilerici aydınları yok etmeyi hedefliyor. Taliban ve El Kaide paralelinde fikir yürüten İCH, Pakistan'daki şiddet örgütlerini, radikal İslamcı kümeleri destekliyor.

Aralık 2001'de ABD'nin Afganistan'a yönelik askeri harekâtı sırasında darbe yiyen İCH lider kadrosu, Veziristan'ın (Pakistan) dağlık bölgesine sığındı. Başka militanları Orta Asya, Çeçenistan ve Paştu aşiret bölgelerine kaçtılar.[148]

Ansar (Mücahit) Hareketi

Kuruluşu ve lideri: Karaçi'deki köktendinci Binori Medresesi öğrencisi olan Mevlana Fazlulrahman Halil, **Hareket-ül Ansar** (Ansar Hareketi) grubunun kurucusudur. Grup, daha sonra **Mücahit Hareketi** adını aldı. El Kaide lideri Usame bin Ladin'in "Yahudi ve Haçlılara Karşı Cihat Cephesi"nin 23 Şubat 1998 tarihli bildirgesinde yer alan fetvaya imza atan beş örgüt liderinden biri de Fazlulrahman idi. Benazir Butto ile Afganistan Taliban hareketi arasındaki anlaşmazlığın 1993'te çözülmesinde önemli rol oynayan kişi, yine Fazlulrahman oldu. Buna rağmen Afganistan'a direnişçi militan kaydırdığı gerekçesiyle, Mayıs 2004'te tutuklandı. 2006'da ka-

çırılıp ölümüne işkence edildi. Aranıyordu ancak tutuklanmadı. Eylül 2007'de Pakistan'da serbest faaliyet gösteriyordu.[149]

Sünni Hareketi

Özgün ismi **Tehrike Sunni** (Sünni Hareketi) olan bu akım, Karaçi şehrindeki Riyaz Hüseyin Şah (Multan doğumlu) isimli karizmatik bir dini şahsiyet öncülüğünde 1990'ların sonunda ortaya çıktı. Softa Deobandiler ile Vahabi akımların aşırılıklarına karşı, Sünni kesimin haklarını korumaya yönelik bir harekettir. Kurucu lideri Mevlana Salim Qadri'dir. Diğer ileri gelenleri Mevlana Abbas Qadri, Ekrem Qadri ve Dr. Kadir olarak bilinir. Anılan kişiler, köktendinciler tarafından 2001 ile 2006 yılları arasında katlediler.

Lal Mescid Uleması

Pakistan'ın başkenti İslamabad şehrinde kurulmuş bulunan Lal Mescid (Kırmızı Cami), esas olarak iki ayrı bölümden (haremlik-selamlık yahut erkek ve kızlara ait ayrı mekânlar) oluşur. 5000 kadar kişinin bulunduğu Lal Mescid, aynı zamanda medrese ve külliye işlevini görmektedir. Lal Mescid, 1998'den itibaren "hocaefendi" anlamında kullanılan "Mevlana" sıfatını taşıyan Abdulaziz Gazi ve Abdulraşid Gazi isimli kardeşler tarafından yönetiliyordu. Bu dini mekân, 1980'ler boyunca Taliban hareketinin askere alma şubesi gibi çalışıyordu ve her iki yetkilisi de Ağustos 2004'te "radikal İslamcı gruplara üye olmak" suçlamasıyla tutuklandılar.

Pakistan ve Amerikan istihbaratının iddialarına bakılırsa, Lal Mescid, gizli bir cephanelik haline getirilmişti. Taliban'a militan buradan gönderiliyor; intihar eylemleri buralardan yönetiliyordu. Pakistan polisi ilk baskınını Ağustos 2004'te gerçekleştirdi. Ancak Abdulaziz ile Abdulraşid isimli hocalar firar etmeyi başardılar.

2007 yılında Lal Mescid talebleri sokaklara taşarak İslami kuralları zorla halka benimsetme yoluna gittiler; kadın müritler ise so-

kaklarda yakaladıkları kadınları, şeriat kurallarına uymaya zorluyorlardı. Somut örneği şöyle yaşandı: Bir genelevi basan kadın müritler, yerli-yabancı 9 hayat kadınını rehin aldılar. İş büyüdü; kolluk kuvvetleriyle medrese talebeleri silahlı çatışmaya tutuştular. Hocalardan biri öldü; diğeri de kadın çarşafıyla kaçmaya yeltenirken yakalandı. Olaya misilleme babından ülkede çok sayıda intihar ve bombalama eylemi gerçekleştirildi.[150]

Diğer Örgütler

1) Pakistan İslam Birliği: Ülkenin kurucusu M. Ali Cinnah'ın partisi olup Navaz Şerif'in başkanlığında bir araya gelen İslamcı grupların çatı örgütüdür. Bu hareket, daha Pervez Müşerref darbesiyle birlikte ikiye ayrıldı. Navvaz Şerif kanadı muhalefette kaldı, diğeri cunta yönetiminde hükümet oldu.

2) Pakistan İslam Birliği-Cuneco: Meclis eski başkanı Hamid Nasır Çatta'nın liderliğinde faaliyet gösteriyordu.

3) Belli bir kitlesi bulunmasına ve ara sıra kitlesel gösteriler yapmasına rağmen Ürdün ve Londra merkezli **Hizb-ül Tahrir**'in henüz büyük bir hareket olmadığı söylenebilir. Bu akım, eski devlet başkanı Pervez Müşerref tarafından yasaklanmıştı.

4) Ceyş-ül İslam isimli bir örgüt, Ağustos 2008'de Pakistan hava kuvvetlerinin bir üssüne yönelik sabotajla adını duyurmuştu.

5) Muhammedi Şeriatı Uygulama Hareketi, Ağustos 2008'de kuzeydeki Swat Vadisi'nde Pakistan ordu birlikleriyle yoğun çatışmalarıyla gündeme gelmişti. Lideri Sufi Bedreddin Muhammed olup, 1992'de kuruldu. 2009'daki askeri operasyonlar sırasında ün kazandı. Sufi Muhammed 70 yaşlarındadır. 2001 yılında Amerikan işgaline direniş için 10 bin yandaşını Afganistan'a gönderdi. Kendisi de tutuklandı. 2008'de yeniden askeri faaliyete başladı.

6) Tehrik-e İnsaf (Adalet Hareketi): Eski kriket şampiyonu İmran Han tarafından 1996'da kurulmuştu.

Bunun dışında Pakistan'da şu İslamcı siyasi parti ve dernekler

bulunur: İslami Partiler Cemiyeti, İslami Cumhuri İttihad, İslami Birlik Partisi, Ehl-i Hadis Pakistan Ulema Partisi, İslami İdeoloji Konseyi, Müslüman Öğrenciler Cemaati, Müslüman Öğrenci Federasyonu.

Şii Hareketleri

1) Şia Haklarını Koruma (Tehafuz-u Hukuk-e Şia) hareketi, Pakistan'ın bağımsızlığından sonra Şiilerin bir araya gelmesiyle ortaya çıktı. 1960 yılında adı "Şii Talepleri Komitesi" (Şia Mutalbat Committe) olarak değiştirildi ve başkanlığına Seyyid Muhammed Dehlevi getirildi. Dehlevi 1973'te öldüğünde faaliyeti azalır gibi olan örgüt Ziya-ül Hak darbesinin yol açtığı genel İslamlaşma çerçevesinde tekrar toparlandı.

2) Mart 1979'da Pencap eyaletine bağlı Bakkar'da toplanan çok sayıda Şii, Cafer Hüseyin'in başkanlığında **Tehrik-i Nifaz-i Fiqah-i Cafaria**'yı (Şii Caferi Fıkhını Uygulama Hareketi) kurdu. Kısa adı TNFC olan hareket, ülkenin %25'ini oluşturan Şiilerin haklarını korumak için mücadele veriyor. Bu çerçevede Temmuz 1980'de Ziya-ül Hak yönetimiyle bir anlaşma imzalanmıştı. Cafer Hüseyin'in ölümünden sonra yerine Paraçinar kökenli olan Allame Arif Hüseyni, 10 Şubat 1984'te seçildi. Hüseyni, sürgünde kaldığı Irak'taki 14 yıllık sürede Necef okulundan Şiilik eğitimi aldı. Temmuz 1988'de kendisine düzenlenen bir suikastta öldü.

4) Sipah-i Muhammed Pakistan (Hz. Muhammed Pakistan Tugayı): Örgüt, Mürid Abbas Yezdani tarafından kurulmuştu. Komutanı ise Kamer Haydar idi. Her ikisi de Mutlan şehrindeki mezhep boğazlaşmasında (Eylül 1996) öldürüldü.

5) Tahrik-i Caferi Pakistan (Pakistan Caferi Hareketi) isimli örgüt, İran uydusu konumundaydı. Ocak 1997'deki mezhep boğazlaşmalarında birçok Sünni şahsiyete suikast düzenlemesiyle ünlenmişti.

Dipnotlar

(1) Aziz Ahmed, *Islamic Modernism in India and Pakistan*, Londra, 1967: Kitap Türkçe'ye, *Hindistan ve Pakistan'da Modernizm ve İslam* adıyla çevrildi, s. s.11-12, Yöneliş yay. İstanbul, 1990.
(2) Age, s.12.
(3) Age, s.12.
(4) Age, s.13.
(5) Age, s.15-16.
(6) Age, s.16.
(7) *Mezheplerin Doğuşu ve İçtihat Tartışması*, s.15-16: Türkçesi Şükrü Özen, Pınar yay. İstanbul, 1987,
(8) Age, s.16-17. Sovyet araştırmacıları, Şah Veliyullah'ı, kimi zaman "feodal düşünür" kimi zaman da "burjuvazinin aydın mensubu" olarak niteleddiler. (Bkz. Gordon-Polonskaya, *Central Asian Review*, CAR, 13, No. 2, 1965). Mortiner için, "reformist ortodoks'"tur Veliyullah.
(9) Aziz Ahmed, age, s.22.
(10) Age, s.25-29.
(11) Age, s.34-35-37.
(12) Age, s.41-42.
(13) Age, s.43-44.
(14) Age, s.44.
(15) O. Roy, age, s.99.
(16) A. Ahmed, age, s.47-48.
(17) Age, s.48
(18) Age, s.52.
(19) Age, s.53-65. Ayrıca Hutbet-i Ahmediye, *el Tahrir Fi Usul-i Tefsir*, Ahiri Mezamin.
(20) Age, s.56.
(21) Age, s.57.
(22) Age, s.65.
(23) Age, s.73.
(24) Age, s.74.
(25) Age, s.75; *Proposed Political, Legal and Social Reform in the Ottoman Empire 1883*, s.128.
(26) Age, s.76.
(27) Age, s.76; Goldziher, *Muhammedanische Studien*, 1889-1890, s.132.
(28) Age, s.77.
(29) Age, s.79; *Tahkik el Cihad*, s.187-188.
(30) Age, s.81-83.
(31) Age, s.83.

(32) Age, s.90-91; *Hukuk-i Nisvan* (Kadın Hakları), Lanor, s.5-7-40-41 vd.
(33) Age, s.97.
(34) Age, s.97; Martin van Bruinessen, *Kürdistan Üzerine Yazılar*, s.33-36, İletişim yay. İstanbul, 1992.
(35) Age, s.99-105.
(36) Age, s.106.
(37) Age, s.107-109.
(38) Age, s.109.
(39) Age, s.120.
(40) Age, s.121-124.
(41) Age, s.130; Ahmed Medeni, *Nakş-i Hayat*, s.119; *Mekatib-i Raşidi*, Delhi, s.27.
(42) Age, s.131-132; Menazir Ahsen Gilani, *Sevanih-i Kasimi*, 1953, s.292-286.
(43) Age, s.132-133; Miyan, *Ulema-i Hakk*, s.98-100; Hafız Malik, *Moslem Nationalism in India and Pakistan*, s.196, 1963.
(44) Age, s.133.
(45) Age, s.134.
(46) Age, s.135; Gulam Resul Mir, *Sergüzeşt-i Mücahidin*, s.551-553, Lahor, 1956.
(47) Age, s.135.
(48) Age, s.135-139; *Din-i Fıtrat ya Din-i Hanif*, Maarif (Azamgar), , s.51-56, 1920.
(49) Age, s.140; *Mezheplerin Doğuşu ve İçtihat Tartışması*, Pınar yay, s.13-14, İstanbul; Halik Ahmet Nizami, *Abd'el Hakk Muhaddis Dihlavi*, Delhi, s.242-24, 1953; *Kitab-el Mutekad el Muntekad*, s.4, 1887; Sıddık Hasan, *Akibet-ül Muttakin*, s.16, 1904.
(50) Age, s.141.
(51) Age, s.132 ve 142.
(52) Age, s.141-142.
(53) Age, s.143.
(54) Age, s.146.
(55) Age, s.147; M.H. Batalavi, *Islahat-ül Sunna*, 1902.
(56) Age, s.148; İbrahim Mır Siyalkoti, *Tarih-i Ehl-i Hadis*, s.447-448, 1953,
(57) Age, s.152-153; Garcin De Tassy, *La Langue et la Literature Hindoustine en 1870-76*, s.108-109, Paris, 1871-77.
(58) Age, s.154-155.
(59) Age, s.160.
(60) Age, s.161; Comrade, *26 Eylül 1914*, *Select Speeches and Wrintings*, 1963.
(61) Age, s.162; Comrade, age, s.213.
(62) Age, s.163; Miyan, *Ulema-i Hak*, s.131-142; A. Medeni, *Nakşi Hayat*, s.282.
(63) Age, s.164.
(64) Age, s.165.
(65) Age, s.166.

(66) Age, s.169.
(67) Age, s.170; Gibb, Whither İslam?, s.225-364'dan aktarılmış.
(68) Age, s.170; Gibb, age, s.364'ten aktarma.
(69) Age, s.173-174-175; İkbal, *Esrar-i Hudi*, s.34-36.
(70) Age, s.179; İkbal, *Bedegi Name*, Zebur s.78; Zarb, s.28-79.
(71) Age, s.180.
(72) Age, s.195-199; *Struggle for Independence*, s.12-15, 26-27.
(73) Age, s.198.
(74) Age, s.199; Struggle, s.18-27.
(75) Age, s.200-201; Sarocini Naidu, (giriş bl.) *Muhammed Ali Jinnah, an Ambassador of Unity*, Madras; Balitho, *Jinnah: Creator of Pakistan*, Londra, s.57, 1954,
(76) Age, s.201; *All Parties Conference, Report of the Committe appointed to determine the principles of the Constitution of India*, Philips, s.228 vd, 1928; Williams, *State of Pakistan*, s.20, Londra, 1962,
(77) Age, s.230-237; H. Ahmed Medeni, *Muttehid-i Kavmiyet-i Awr Islam*, Delhi, s.44-51, s.67.
(78) Age, s.242.
(79) Age, s.244; *Hutbet*, s.20-21; M. Server, *Mevlana Ubeydullah*, s.164-168.
(80) Age, s.245; *Hutbet*, s.20-21.
(81) Age, s.248; Sihvarui, *İslam ka İktisadi Nizam*, Delhi, 1942, s.1-5.
(82) Age, s.252; H. Abd el Hâkim, *Islam and Communism*, 1953, s.50-64, 157-188.
(83) Dr. Ahmed Tahhan, *El Hareket-ül İslamiye Beynel Fitne ve'l Cihad* (Cihat ile Fitnelik Arasında İslamcı Hareketler), Dar-ül Marife yay. Beyrut, 2007; *Wikipedia* ansiklopedisi, 21 Şubat 2009.
(84) Age.
(85) Mevdudi, *Davet-i İslami*, s.39-69.
(86) A. Ahmed, age, s.265-267.
(87) Age, s.266.
(88) A. Tahhan, age.
(89) Saptama, *Ana Britannica*'nın ilgili maddesine aittir; İstanbul, 1989) Ancak konusunda uzman Aziz Ahmed, bu tarihi, 1923 olarak veriyor, age, s.257.
(90) Aziz Ahmed, age, s.257; *Ana Britannica*, ags.
(91) A. Tahhan, age.
(92) Age, s. 157.
(93) Age. s.151-160.
(94) Age, s.257.
(95) O. Roy, *Afganistan'da Direniş ve İslam*, Yöneliş yay., s.94'deki dipnot: Mevdudi, *A Short History of the Revivalist Mavement in Islam*, Lahor, 1955.
(96) A. Tahhan, age, 151-161.
(97) Tahhan, age. s.161; Aziz Ahmed, s.258; *Ana Britannica*, agm.

(98) bkz. M. Han Kayani, "Pakistan İslam İnkılabına Doğru", 7-14-21-28 Şubat ve 7 Mart 1997 tarihli *Yeni Şafak* gazetesi, İstanbul.
(99) Age, s.258; *Ana Britannica*, agm; *Dünya ve İslam* dergisi; İstanbul, Yaz/1993, s.17.
(100) A. Ahmed, age, s.257-258; Mevdudi, *Islamic Law and Constitution*, 1960.
(101) Mevdudi, *Islamic Law and Constitution*, 1960.
(102) A. El Efendi, age, s.91.
(103) Age, s.97.
(104) Age, s.97; Mevdudi, *Islamic Law and Constitution*, Lahor, s.200-202, 1969.
(105) Age, s.98-99.
(106) A. Ahmed, age, s.258-259; Mevdudi, *İslami Tahzib*, s.3. 1960.
(107) Age, s.260; Mevdudi, İslami Tahzib, s.87-89.
(108) Mevdudi, age, s.115-123.
(109) Mevdudi, age, s.139-141; *Understanding Islam*, s.93-137.
(110) Age, s.340-347.
(111) *Understanding Islam*, s.19-20.
(112) Age, s.182-183.
(113) Age, s.
(114) Mevdudi, *Siyasi Keşmekeş*, s.6-7.
(115) A. Ahmed, age, s.264.
(116) Mevdudi, *Siyasi Keşmekeş*, s.30-31, 40-41.
(117) Seyyid Veli Rıza Nasr, "Öğrenciler ve İslami Siyaset: Pakistan İslami Talebe Cemiyeti" *Middle East Journal*, Kış/1992 (Türkçesi, *Dünya ve İslam*, İstanbul, s.14-15, Yaz/1993)
(118) Age, s.15.
(119) Hurşid Ahmet ile söyleşi, aktaran S.V.R. Nasr, age, s.15.
(120) Age, s.15.
(121) Age, s.16.
(122) Age, s.16-17.
(123) Age, s.17.
(124) Age, s.17-18; Ömer Mansur, "Öğrenciler ve Milli Meseleler", *Talaba Tahrikain*, cilt I, s.149; Salim Mansur Halid, "Bedr Komutanı Konuşuyor", age, c.2, s.326-54.
(125) Age, s.18.
(126) Age, s.18.
(127) Age, s.19.
(128) Age, s.19; Lahor İslami Cemiyet-i Tulaba yıllık raporu, 1988, s.4-10.
(129) Çünkü Pakistan'da karışık bir hamililik sistemi aracılığıyla toprak ağaları (Zeminder) ile sanayi ve ticaret dünyasının egemenleri, siyasal mevkileri daha düşük konumdakilere (orta takaba, emekçiler, işçi ve köylüler) kapalı tutarlar.

İslami partilere giren orta kesim ile emekçiler, bu katı ve yasakçı sistemi aşma yolunu dener.

(130) Age, s.22.

(131) Age, s.22; Zahid Hüseyin, "Kampus Mafyası", *Herald*, Karaçi, 1988, s.52.

(132) Age, s.22.

(133) Age, s.22-24.

(134) Age, s.26. Ayrıca okul öğrencileri için kurulmuş Halka-i Madarıs (Okul Kanadı), 1960'lardan itibaren faaliyete başladı.

(135) Age, s.24.

(136) Age, s.26.

(137) Bilgilerin tümü, John L. Esposito-John Obert Voll'un *The Muslim World*, Ocak 1990'te çıkan makaleden alındı.

(138) Global Jihad web sitesi, 20 Kasım 2007.

(139) Wilson John, Laskar-e-Toiba", Terrorism Monitor, 24 Şubat 2005; *El Şarq el Awsat*, "Leşkere Tayyibe: Savaşçıların İki Yüzü", 5 Aralık 2008.

(140) Muhammed Amir rana, *A to Z of Jehadi Organizations in Pakistan*, Mashal Books, Lahore, 2004; Wilson John, Laskar-e-Toiba", Terrorism Monitor, 24 Şubat 2005; el Arabiye.net, 30 Kasım 2008; Global Jihad web sitesi, 3 Aralık 2008; *El Şarq el Awsat*, 29 Kasım ve 9 Aralık 2008.

(141) El Cezire.net, Beytullah Mehsud ile söyleşi, 10 Haziran 2008.

(142) Antony Bruno, "Who is Baitullah Mehsud?", Crime Library web sitesi, 2007; Global Jihad web sitesi, 29 Aralık 2007; el Cezire.net, 10 Haziran 2008 tarihli söyleşi; *El Şarq el Awsat*, 13 Şubat ve 29 Ağustos 2008; *Wikipedia* ansiklopedisi, 21 Şubat 2009.

(143) El Cezire.net, Beytullah Mehsud ile söyleşi, 10 Haziran 2008.

(144) Animesh Roul, "Sipah-e-Sahaba: Fomenting Sectarian Violence in Pakistan". Terrorism Monitor, 27 Ocak 2005.

(145) Animesh Roul, "Lashkar-e-Jhangvi: Sectarian Violence in Pakistan", Terrorism Monitor, 2 Haziran 2005.

(146) Global Jihad web sitesi, 21 Kasım 2007.

(147) Global Jihad, 1 Eylül 2007.

(148) Global Jihad web sitesi, 25 Haziran 2008, *Wikipedia* ansiklopedisi, 20 Şubat 2009.

(149) rediff.com web sitesi, 23 Temmuz 2003; PakTribune web sitesi, 29 Mart 2006; Global Jihad web sitesi, 13 Eylül 2007.

(150) BBC News, 5 Temmuz 2007; CNN News, 5 Temmuz 2007; Global Jihad, 8 Temmuz 2007.

VI

KÜRT İSLAMCILARI

KÜRT İSLAMCILARI

Kürt Toplumunda İki Büyük Tarikat

Coğrafi tesadüf, Kürtleri, İslamın üç büyük kültürel bölgesine yerleştirmişti. Bu yüzden, birçok Kürt din âlimi, Arapça ve doğal olarak Kürtçenin yanı sıra Türkçe ve Farsçayı da biliyordu. Bu durum, onlara, Farsça yazan Hindistan Müslümanları ile Türkçe ve Arapça konuşan İslam dünyasındaki Müslümanlar arasında kültür elçisi olma rolünü verdi. Mekke ve Medine'de ders veren Kürtler, Endonezya kadar uzak ülkelerde bile kalıcı bir etki bıraktılar. Kürt medreseleri, iyi bir şöhrete sahipti. Buralarda sadece küçük bir seçkinler zümresi eğitim görebiliyordu.[1] İlim sahibi ulema, elbette, sadece küçük bir azınlık olarak kaldı ve Kürtlerin genelini temsil etmedi.[2]

Kürtlerin İslama yaklaşımında güçlü mistik (tasavvufi/sufi) öğeler bulunur. Geçmişte olduğu gibi bugün de Kürt ulemanın çoğu, bir tarikata bağlıdır. Tarikatlar, müritlerine sadece ruhani yolda rehberlik etmekle kalmadılar. Şeyhler, müritleriyle görünmeyen dünya (ahiret – F.B.) arasında arabuluculuk yapmak iddiasıyla tarikatları yönettiler. Önemli şeyhler genellikle, yetkilerine vekâlet eden, başka yerlerde temsilciliklerini üstlenen ve eskiden olduğu gibi, sıradan izleyicilerle kendileri arasında arabulucu olan birkaç halifeye sahiptir.[3]

Bir nokta dikkat çekicidir: Kürt prens ve beylerinin (mirmiran ve mir) yönetiminde seçkin bir zümre vardı. Bu zümre kültür ve sanatla uğraşan, mirlerden himaye gören, aşiret mensubu olma-

yan memurlardan oluşuyordu. Hemen yanı başında dini âlimler yer alıyordu: Şeyhler, seyyidler ve melalar.[4]

1830'lardan itibaren Kürt mirlerinin (beylerinin) başkaldırıları bastırıldı. 1855'te devletin bölgesel güçler aleyhine merkezileşmesini sağlayan 1855 Toprak Kanunu çıktı.1876'da Kürt Aşiret Milisleri (Hamidiye Alayları) kuruldu. Bu tarihten sonra komşu ülkeler (özellikle Çarlık Rusyası) ile savaşlar başladı. Tüm bu gelişmeler, Kürt beyliklerinin rolünü azalttı. Şeyhlikler (din âlimleri) ön plana çıktı. Şeyhler, ruhani lider olmanın yanında, Kürt entelejansiya (dinamik aydın) kesiminin de başını çekiyorlardı. Bölgedeki medreseleri, aynı zamanda Kürt kültürünün yaşatıldığı ve Kürt milliyetçiliğinin kaba biçiminin sürdüğü merkezler halini almıştı. Kürt şeyhleri halife, seyyit, mürit vs. aracılığıyla toplumsal bir hiyerarşi ve örgütlenme içine girmişlerdi. Bu durum, onların, kitlelerin ruhunu yakalamalarını sağlıyordu. Aşiretlere mensup olmamak, şeyhlere aşiretlerüstü bir konum da kazandırmıştı. Toplumun siyasi önderleri (mirler, beyler) yukarıda anılan nedenlerle varlıklarını yitirince, Kürt ulemasının siyasi, toplumsal ve dinsel işlevi bir arada yürütmesi zor olmadı.

1800'lü yılların ilk çeyreğinde, "Kürdistan" diye adlandırılan geniş coğrafyada yaşanan siyasal ve toplumsal dönüşümler ortamında Kadirilik ve özellikle Nakşibendilik denen Sufi ağırlıklı iki tarikatın yepyeni bir dinamizm kazandığı görülür.[5]

Tarihselliği açısından daha eski olan Kadirilik'teki ayrıntılara bir göz atalım. Adını, kurucusu Abdülkadir Geylani'den (1077-1166) almıştır. Mezarı Bağdat'ta olan Geylani'nin görüşleri, esas olarak 1300'lü yıllarda Kürt toplumunun çeşitli alanlarında benimsenmişti. Kürtlerin yaşadığı toprakların merkezinde yerleşmiş bulunan ünlü ruhani liderlik, "Saadet-e Nehri" ismiyle nam salmıştı. Bulundukları yöreden adını alan Nehri Şeyhleri aristokrasisi, Abdülkadir Geylani'nin oğlu Abdülaziz'in soyundan geldiklerini ileri sürerler. Bu

tarikatın 1360'ta gelişip yayılmasında önemli payı olan Seyyid Musa ve Seyyid İsa adındaki iki kardeş, Hemedan taraflarından "Kürdistan" adıyla bilinen bugünkü İran-Irak-Türkiye sınırının birleştiği dağlık bölgeye giden iki önemli âlimdir. Seyyid Musa, çocuk bırakmadan vefat etmişti. Seyyid İsa ise, Irak'taki Kürt tarihine adını geçiren ünlü Berzenci ailesinin atasıdır. Talabani ailesi, bu tarikatın önemli şeyhlerinden ve aristokratlarından sayılır.[6]

Kadirilik inancının Kürt toplumundaki ünlü şahsiyetleri arasında şu adları saymak mümkün: Bitlis-Siirt arasındaki yol üzerinde türbesi bulunan Veysel Karani (halk tarafından yarı kutsal bir mekân olarak kabul görür), İsmail Fakirullah, İsmail Hakkı Erzurumi, Mela-i Cıziri.[7] Mela-i Cıziri ise edebi Kürtçesiyle ünlüdür. Kadiri şeyhleri, soyağaçlarını İslamın dördüncü halifesi Hz. Ali'ye kadar uzatırlar.

19. ve 20. yüzyıl arasında Kürt beylikleri (Soran, Baban, Botan vs.) bir bir ortadan kaldırılıp o bölge etnik ve dini (Müslüman-Hıristiyan, Kürt-Türk-Ermeni-Asuri-Nasturi) boğazlaşmaların meydan muharebesi haline geldi. Kadirilik, bu gelişmeler doğrultusunda 1920'lerden itibaren Kürt toplumunda geriledi, taban kaybetti. Çünkü Kadiri şeyhleri, Kürt beylerinin (emir) gölgesinde yaşıyorlardı. Dini eğitim verdikleri medrese ve benzeri kurumlar da beylerin elindeydi; onlar tarafından kurulup mali kaynak sağlanıyordu.[8]

Tarikat mensupları, Kürt bölgelerinde "derviş" olarak gezen kimselerdi. Bu gezginci "derviş"ler, halktan yardım toplar ve yeterli itibarı da görmezlerdi. Hatta "derviş" denilerek biraz da aşağılanırlardı. Dervişler, özgün kıyafetle dolaşan, sırtlarında keşkül (kumaş, deri veya kumaştan yapılmış sırt torbası) taşıyan yoksul kimselerdi. Halkın yardımıyla geçinirlerdi. Büyük kısmı, mektep/medrese eğitimi görmemişti.[9]

Kadiri tarikatının Irak'taki Kürt bölgesinde izleyicilerinden ve öncülerinden olan Berzenci ailesinden Seyyid Vefa Selami, şeyhlik

mertebesine varmış olup daha sonra Nakşibendiliği seçmişti. Aynı aileden Şeyh Abdülkerim Sergulili Nakşibendiliği seçtiğini söylemesine rağmen yeni bir tarikat kurma eğilimindeydi. Taraftarlarına "Hekk" adı veriliyordu ve zaman zaman İslamla bağdaşmayan davranışlar içindeydiler. Onun yerini alan Meme Rıza Irak yönetimince tutuklanıp sürgün edilince, 12 bin yandaşı da kendisini izlemek üzere yaşadıkları bölgeyi terk etti. Meme Rıza, sonradan Süleymaniye kentine geri gönderildi. Bu şeyh, siyasi açıdan Barzani ayaklanmasını destekliyordu. Yeğeni Eli Eskeri, 1974-75 arasında Molla Mustafa Barzani'nin gerilla yöneticilerindendi. 1976'da Celal Talabani'nin YNK'sı içindeki konumunu koruduysa da 1978'de öldürüldü.[10]

Kuşkusuz Berzenci ailesinin en ünlü adı, din adamı Şeyh Mehmud'dur. 1922'de İngilizlere başkaldırıp kendisini "Kürdistan Kralı" ilan ettiyse de, ayaklanması bastırılıp sürgüne gönderildi. Şeyh Mehmud, zaman zaman Mustafa Kemal ile Sovyet önderi Lenin'e mektuplar yazıp Kürt halkının hakları için yardım istemiştir. M. Kemal, İngiliz karşıtı ve tamamen pragmatik nedenlerle Berzenci'ye yardım yapar gibi davranmıştır. "İslami düşüncelerle hareket eden M. Berzenci, çevresindeki aydın yöneticileri azledip yerine din âlimlerini getirmekle de ünlüydü."[11]

Berzenci'nin torunu ve Şeyh Letifi'nin oğlu Şeyh Kawe, 1974-75 yılları arasında rakibi Barzani ailesine (dolayısıyla Kürt mücadelesine) karşı Irak yönetiminin yanında savaştı. Irak'ta milletvekili seçildi. 1982'de seçilmesine izin verilmeyince, çok sayıda yandaşıyla birlikte İran'a geçerek orada İslami bir Kürt muhalefeti oluşturmaya çalıştı. Yeterli desteği göremedi. Irak Kürt bölgesine dönerek Kürdistan Sosyalist Partisi ile ilişki kurdu.[12]

Aynı aileden Ehmedi Xaneka, 1920'li yıllarda Kürdistan'da önemli bir kimliğe sahipti. Kerkük bölgesinde oturup Türk propagandası yapardı. Berzenci aristokratlarından Şeyh Abdülkerim ise,

1970'lerden itibaren "halife" ve "müritleri" aracılığıyla Kürt milliyetçi hareketine karşı, Irak yönetimiyle birlikte çalıştı.[13]

Ailenin İran'daki kolu (Mehabad) yöresinde etkin olan Şeyh Hesen (Necmeddin oğlu) fazla bir varlık gösteremeden öldü. Yerine oğlu Necmeddin geçti. Yandaşları ve müritlerinin çoğu, Mameş aşireti mensubudurlar.[14]

Kadirilerin bir kolunu da Talabani ailesi temsil eder. Talabani hanedanlığı çok sayıda şeyhe sahiptir. Şeyh Hamidi, Şeyh Mahmut Rauf, Şeyh Tahir, Şeyh Eli en ünlülerinden olup Kürtlerin yaşadıkları çeşitli bölgelerde yaygın faaliyet sürdürürler. İran Kürt bölgesinde bulunan aile mensupları da benzer etkinlik içindeler. Talabani hanedanlığından Nakşibendi tarikatına geçenler olmuşsa da, tarihsel/dinsel önderlik yüzünden bir ara yaşanan zayıflama durduruldu.[15]

Kadiri tarikatının Tawela yakınlarındaki Duru köyü şeyhi Osman ile Suriye'nin Helwa köyündeki Şeyh İbrahim Heqqi'nin oğlu Şeyh Elvan da hatırda tutulması gerekli şahsiyetlerdendir.

Kürt toplumunun içine düştüğü büyük sosyo-politik karmaşa, tek bir yolla çözülebilirdi: Dinamik dini/ruhani bir önderlik! Bu noktada militan Nakşibendilik imdada yetişti. Miskin Kadirilik taban kaybettikçe, militan silahlı Nakşilik kitleselleşti.

Kürtler arasında siyasal tarikatçılığın başlama noktası da budur. Nakşiliğin serüveni de burada başlamaktadır.

İzleyip görelim:

Kurucu Ziyaeddin Halid (Diya'ad'din Xalid el Bağdadi), Kürt Caf aşiretinden yoksul bir ailenin kolundan olup, 1777'de Süleymaniye'ye yakın Baban'a bağlı Karadağ'da doğdu. Sırasıyla Karadağ, Kuyi, Harir, Süleymaniye ve Bağdat'taki çeşitli medreselerle okudu. Musul-Şam yolunda hac ziyaretine gitmekteyken Şah Abdullah Gulam Ali Dehlevi'nin (Habubillah Can-ı Canan Mazhar'ın Hindistan'daki halifesidir) gezgin halifesi Muhammed Derviş-i Azim Aba-

di ile karşılaştı. 1808'de onunla birlikte Hindistan'a giderek eğitim gördü. Bir yıl geçmeden, şeyhi olan Şah Abdullah Dehlevi'den Nakşibendilik, Çiştilik, Kadirilik, Sühraverdilik ve Kübrevilik gibi tarikatlardan icazet aldı. Kendisini, bu tarikatların hırkasını giydirmeye, mutassıl senetle tefsir, hadis, tasavvuf, evrad ve ahzab okutmaya, bunlardan icazet vermeye yetkili mutlak halife tayin etti."[16]

Irak'a dönen Şeyh Xalid veya Mevlana Halid, Süleymaniye'de coşkulu kitlesel sevgiyle karşılaştı. Kadiri tarikatının muhalefetini de karşısında buldu.[177]

Mevlana Halid, daha çok cehri (açık zikir ve ayin yapan) tarikatlara, özellikle Kadirilik ile Rufailik gibi Arap kökenli tarikatlara ilgi gösterilen Irak'ta, bahri ve hafi (sessiz zikir yapan) bir tarikat olan Nakşibendilik'e, "âlim bir rükn" kazandırdı. Irak, Suriye, Mısır ve tekmil Anadolu'yu tesiri altında bulunduran bir Nakşibendiye merkezi kurdu.[18]

Mevlana Halid'in halifesi Ahmed el Hatip el Arabi, Şam kentinde Nakşibendilik çevresinin saygınlık ve etkinliğini artırdı. Kent müftüsünün bu tarikata katılması ve en sonunda Mevlana Halid'in bizzat Şam'a gitmesi, oranın istikrarlı bir Halidiye (Nakşiliğin kolu) merkezi haline gelmesine yol açtı. Halidiye, 150 yıllık süreçte Kürt Nakşibendi mensuplarının alt düzleminde bağlı oldukları en güçlü yol haline geldi. O kadar ki, Halidiye dışındaki tarikat yolları, Kürtler arasında hemen hiç bulunmadı. Bunda köken bakımından Kürt olan Halid'in, tarikatı, Kürt merkezli bir coğrafyada yaymasının rolü de var.[19]

Mevlana Halid, çatışmalarla dolu Kürt toplumundaki otorite boşluğunu iyi yakaladı. Bütünleştirici bir rol oynadı. Kendisine bağlı halifelerini merkezi ve otoriter biçimde yönetti. Onları iki kümeye ayırdı: Birincisi, "tarikatı yaymak üzere icazet alarak önemli yerlere gönderilenler", ikincisi de "Asitane (merkezi dergâh) civarında

bulundurulan ve Şeyh Halid'in vefatından sonra irşat makamına çıkarılan halifeler" kümesidir.[20]

Mevlana Halid'in toplam 11 "halife"si vardı. Irak, Filistin, Hicaz, Anadolu ile İstanbul'da tarikatı yaymak için gönderilenler, birinci kümedendiler. O dönem için "Kürdistan" diye bilinen geniş bölgenin ileri gelen Nakşi din adamları arasında El Seyyid el Şeyh Abdullah el Şamzini (El Şemdini), El Hekkari ile kardeşi El Seyyid Taha sayılır. El Hekkari ve El Seyyid Taha aracılığıyla tekmil Kürt bölgelerini denetimi altında bulunduran Mevlana Halid, Şeyh Halid el Ceziri'yi Botan Cizresi bölgesine ve Şeyh İsmail el Şirvani'yi de Dağıstan bölgesine gönderdi. Karadeniz sahilindeki halifesi Şeyh El Hac Feyzullah el Erzurumi, Urfa'daki ise Hortavizade Şeyh Muhammed Hafız el Ruvahi'dir. Onun adına Erzincan'da faaliyet gösteren halifeleri de Şeyh El Bağdadi ile El Erzincani olarak bilinirler.[21]

Tarikat Devrimi ve Siyasal Tarikatçılık

Mevlana Halid'in, Halidiye Yolu'nu Kürt coğrafyasında tek merkez haline getirmesi, kimilerince "tarikat devrimi" olarak nitelenir.[22] İki nedenden *Bir*; Kadiriler genelde Kürt beylerinin (mir veya mirmiran) egemenliği altında ve ona bağlıydılar. Medreseleri ve geçimleri, mirlerin sayesinde gerçekleşirdi. Ayrıca Kadiriler, sadece tekke/zaviye türü şeylere sahiptiler. Mürit ve dervişleri de pek âlim sayılmazlardı. Çoğu medrese mezunu bile değildi. Bu nedenle Kürt beylerinin siyasi/ekonomik rollerinin gerilemesi, aynı zamanda Kadirilik tarikatının gerilemesi sayılır. Köylerde yaygın olmayan Kadirilik, şehirlerde aristokrat aile ve seyyitlerin gölgesinde kalıyordu. *İki*; Nakşibendilik, beylerin gerileme döneminde ortaya çıkmış, dolayısıyla onların gölgesinden kurtulmayı başarmıştı. Ayrıca, tekke ile medreseleri birleştirerek kendi öz gelir kaynaklarına dayanmaya, halktan bir şey almamaya çalıştı ve bunu başardı. Medrese me-

zunlarını da seçkin âlim yaptı. Böylece, halkın nazarında aşağılanan miskin Kadiri dervişlik imajını da sildi. Maddi ve toplumsal bakımdan gelişen, dini hükümlerde otoriter olan, halifeleri müritler ağıyla yaygın bir örgütlenme oluşturan Halidiye tarikatının kısa zamanda Kadirilik tarikatını geride bırakarak Kürt toplumunda sosyo-politik önderliğe soyunması çok zaman almadı.

Başlangıçta Nakşibendilik kolunun yayılmasına çok sert tepki gösterip çeşitli engellemelere başvuran Kadiriler arasındaki önemli şeyhler, 30-40 yıllık bir zaman zarfında Nakşi yolunu seçtiler.[23] Tipik örneği, bir zamanlar Kadiri şeyhleri olan Saadet-e Nehri aristokratlarıdır. Sözgelimi, anılan aileden Seyyid Taha, kısa zamanda etkin bir Halidi halifesi olurken Arvasi aristokratlarından (Peygamber soyundan oldukları ileri sürülen Seyyid unvanlı kesim) Seyyid Sıbgatullah Arvasi de Seyyid Taha'nın müritliğinden halifeliğine yükselir. Hizan'ın (Bitlis) Gayda köyüne yerleşir. Oradaki ünlü Kadiri şeylerinden Molla Oleki, sonradan Şeyh Arvasi'nin kişiliğinden etkilenip onun müridi olur. Aynı dönemde Seyyid Sıbgatullah'ın ateşli muhaliflerinden sayılan Kadiri Şeyhi Abdurrahman el Takhi (Erbilli Kadiri şeyhlerinden ünlü Nureddin el Brüfkani'nin halifesi) de, çok geçmeden Nakşi şeyhinin müritleri kervanına katılır. Şeyh Abdurrahman aslen Şirvan'daki Haseni aşireti mensubu olup, soyağacı Eyyübi ailesine kadar uzanır. Nakşibendilik'e geçen Şeyh Abdurrahman bölgesinde zaten şöhretliydi ve bir de medrese kurmuştu. Aynı aşiretten Molla Abdurrahman'ın kurduğu, ardılı Molla Muhammed Emin'in eğitimini sürdürdüğü medrese (Qursinc köyü), çok sayıda Kürt din âlimi yetiştirmiş olup ünlüleri arasında Nurcuların Üstad'ı olan Said'i Kürdi veya Bediüzzaman Said'i Nursi de bulunurdu.[24]

Mevlana Halid'in halifesi Seyyid Taha'nın (Saadet-e Nehri aristokrasisi) şeyh olduğu dönemde özellikle Şemdinli Urmiyye-Hakkari bölgesinde büyük bir siyasi/toplumsal kargaşa dönemi yaşanıyordu. Nesturi-Kürt çatışmaları (batılılar ile Osmanlıların kış-

kırtmaları sonucu) dur durak bilmiyordu. Şeyh Seyyid Taha, Kürt beylikl̇erinin siyasi sahneden yenilerek çekilmesinden doğan boşluğu böyle doldurdu. Şeyh Seyyid Taha'nın yerini alan Şeyh Ubeydullah, etki alanını giderek genişletti; siyasi önderliğe de soyundu. Mehdici Hareketi ilk başlatanlardan biridir: 1881 yılında, önce İran yönetimine sonra da Osmanlı yönetimine ayaklanmıştır. Hemen hemen müritlerinden (Feqi) oluşan savaşçılarına rağmen Ubeydullah, bir din âlimi olarak "Kürdistan" adını siyasi anlamda ilk kez telaffuz edip hak isteyenlerden biri sayılır.

Şeyh Ubeydullah'ın yenilip Mekke'ye sürgüne gönderilmesinin ardından makama Şeyh Muhammed Sıddık oturdu. Bu şeyh ile Barzan şeyhi I. Ebduselam Barzani arasındaki Oramar bölgesi çatışmaları, oldukça huzursuzluk yaratmıştır. Şeyh Sıddık ölünce, yerine oğlu I. Seyyid Taha geçti. Onunla, kardeşi Seyyid Abdülkadir (İstanbul'daki Kürt Teali Cemiyeti Başkanı) arasında makam çatışması oldu. Abdülkadir, İstanbul'a giderek orada Âyan Meclisi üyeliği yaptı. 1925'teki Şeyh Said ayaklanmasında yargılanarak asıldı.

II. Seyyid Taha ise babasının yerine şeyh oldu, bölgede etkinliğini geliştirdi. Birinci Dünya Savaşı sırasında Rusya'ya gitti. Kendi yönetiminde bir Kürt devleti kurulması için yardım almaya çalıştı. Ekim Devrimi'nden sonra geri döndü. İran'daki ünlü Kürt ayaklanma lideri Şikaklı Simko İsmail ile ittifak kurdu. 1922 yılında Irak'a döndü, Revanduz kaymakamı oldu.[25]

Türkiye'de idam edilen Şeyh Abdülkadir'in oğlu Şeyh Abdullah, 1941 yılında Mergever bölgesindeki Dize köyüne yerleşti. 1946'da İran'daki Kürt Mehabad Cumhuriyeti'nin kuruluşuna aktif katılım gösterdi.[26]

Arvasi aristokrasisinden Sıbgatullah'ın torunları olan Şeyh Şihabeddin ve Seyyid Ali (eski Bitlis milletvekili ve devlet adamı Kamran İnan'ın dedesi) ile Taşkesenli Şeyh Ahmed gibi dini önderler, İttihat ve Terakki yönetimine karşı 1913'te Bitlis'te bir Kürt ayak-

lanması gerçekleştirdiler. Hizanlı Şeyh Selim vaat edilen desteği vermeyince ayaklanma bastırıldı, şeyh ve yandaşları yakalanıp idam edildiler.[27]

Militan Nakşilik

Irak'taki Barzan aşiret aristokrasisi içindeki şeyhlik, yukarıda anılan Ebdurrehman Barzani (Taceddin) ile başlar. Saadet-e Nehri şeyhlerinden icazet alan Şeyh Taceddin, özellikle ağa ve bey sömürüsüne karşı yoksul köylünün haklarını korudu. Bu yüzden, bir çekim merkezi oldu. Taceddin ölünce, yeğeni I. Abdülselam kendini şeyh ilan etti. Fakat Şeyh Ubeydullah (yetki veren Nehri Şeyhlerinden) bunu tanımadı. Bölgede çatışmalar çıktı. Çatışmaları kazanan I. Abdülselam, yandaşlarınca bir Mehdi olarak algılandı. Öldüğünde, yerini oğlu Muhammed aldı. Ubeydullah'ın halifesi olduğunu ilan etmesine rağmen şeyhinin yakalanıp sürgüne gönderilmesi üzerine kendini "şeyh" ilan edince, bölgenin baş aristokratları olan Nehri şeyhlerinden Muhammed Sıddık ve Bamerni şeyhi ile aralarında çatışma çıktı. Abdülselam, 1916 yılında Malatya'da yakalanıp Musul'a götürülerek idam edildi.[28]

Barzani ailesinden Ahmed Barzani, şeyh olduktan sonra, 1919'da Şeyh Mahmud Berzenci'nin yanında İngilizlere karşı savaştı. 1937 yılında sınırı geçince, Türk askerleri tarafından yakalanıp İngilizlere teslim edildi. İdamından sonra, makamını Molla Mustafa Barzani aldı; Kürt milliyetçiliği uğruna siyasi/dini makamını birleştirerek, 1979'daki ölümüne kadar mücadele etti.[29]

Mevlana Halid'in Süleymaniye'deki en önemli izleyicisi Seyfi Osman Sarayeddin idi. Aristokrat bir aileden olup Havraman bölgesindeki Biyare ve Tawela'da otururdu. 1958 Abdülkerim darbesinden sonra Irak'ı terk edip İran'a geçen Şeyh Osman, Duru köyüne yerleşti. 1980'de Şeyh Osman'ın oğlu Mehdi, "Sipah-i Rizga-

ri" (Kurtuluş Birlikleri) adıyla birkaç yüz kişilik bir silahlı birim kurdu. İran askerlerinin yanında Irak'a karşı savaştı.[30]

Kadiri şeyhlerinden Fetullah Hewleri'nin oğlu Mihemmed Emin Kurdi de önemli Nakşi şeyhlerinden sayılır. 1928 yılında ölünce, yerine oğlu Necmeddin geçti.

Cizre (Cizira Botan) bölgesindeki Nakşi şeyhleri arasında Şeyh Xalid Ciziri en ünlüsüdür. Mevlana Halid'in ilk halifelerinden sayılır. Cizre'nin Besret köyüne yerleşerek çok sayıda öğrenci yetiştirdi. Öğrencilerinden İbrahim Heqqi Besret, Suriye'nin Kürt bölgelerinde etkinlik gösterdi. Şeyh Seyda Ciziri ise Şeyh Said ayaklanmasına katılmadığından, Mustafa Kemal kendisine pek dokunmadı. Tekkesi kapatılmasına rağmen dini faaliyetini camide yürüttü. Şeyh Seyda Ciziri'nin teşvikiyle Kürt ağaları veya yandaşı köylüler, Hıristiyanlarla Yezidi gibi inançsal toplulukların mal ve mülküne karşı saldırıya geçip yağma-talana giriştiler.[31]

İşbirlikçi şeyhlerden biri de Irak yönetimi üzerinde etkili olan Şeyh Behaddin idi. Mürit ve yandaşları, o istemeksizin düzenli biçimde belli armağan veya toprak hakkı gibi ayni vergileri götürüp verirlerdi. Şeyh ve kimi müritleri Irak devleti yanında yer alırken, yoksul köylüler Barzani önderliği altında milli harekete katıldılar.[32]

Suriye'deki Kürt Nakşi şeyhliğinin önemli simasi Ehmede Kefteru, Suriye yönetiminde uzun süre müftülük yaptı.[33]

Cumhuriyet yönetiminin tarikat karşıtı operasyonlarından kaçarak Suriye'ye sığınan Şeyh Ahmed'in etkisi Türkiye'de sürdü. Suriye'de, farklı Kadiri mürit kitleleri onun çevresinde birleştiler. Onlarca yıl, Suriye'nin Tel Maruf köyünde rakipsiz bir etki yarattı. Köy, fazla dindar olmayanlarca "Vatikan" diye adlandırıldı.[34]

Şeyh Mihemed İsa: Hazret'in halifelerinden birinin oğlu. Cibran aşiretinden olan yandaşları Şeyh Said isyanına katılmışlardı. Bu şeyh de Suriye'ye kaçanlardandı. Milliyetçi kuşağın önde gelenle-

rinden olup Suriye Kürdistan Demokrat Partisi'nin dört kurucusundan biriydi.[35]

Mihemed Selim: Şeyh Said'e açıkça karşı gelerek böyle bir tutum almış tek şeyh diye bilinir.[36]

Şeyh Said ise, Zazaca konuşulan Sünni aşiretler arasında (Palu, Lice, Hani) büyük bir etkiye sahipti. 1925'te Kürt bölgelerindeki en büyük kitlesel ayaklanmayı yönlendirdi.[37] Kürt örgütlerinden Azadi Cemiyeti'nin üyesi olduğu söylenir. Kardeşleri, ayaklanmada büyük roller üstlendiler.[38] Kendisi hakkında, "Kemalist rejimi sarsan adam"[39] yolunda nitelemeler yapılmaktaydı. Etkili olduğu bölgelerde ve ayaklanma döneminde "Emir-ül Mücahidin"[40] diye dini bir sıfat da kullanmıştır. Kökeni, misyonu, hedefi ve rolü üzerinde tartışmaların hiç bitmediği Şeyh Said, ayaklanma bastırılınca Diyarbakır'da yargılanarak idam edildi.

Nakşibendi Aristokrasisi ve Medreseler

Tanrıdan güç almanın en kestirme yolu, Tanrı olduğunu iddia etmektir. Ancak bu, İslami gelenekte çok riskli bir iddiadır. Tanrısal olduğunu iddia etmenin ikinci yolu, kendisine Tanrısal vahy indiğini ileri sürmektir. Bu daha az riskli bir şeydir. Fakat Hz. Muhammed kendisini, "peygamberlerin sonuncusu ve mührü" ilan ettiğinden, "peygamber" veya "resul" olduğunu ileri sürmek de İslamiyete ters düşer. Oysa İslami edebiyatta etkili (ruhsal, toplumsal alanda) olmanın daha incelikli yolları ve unvanları bulunur: İmam, qutb, gaws, bab, mehdi, evliya, vs. Bu ruhani mertebe ve unvanlar Kürt toplumunda hayli yaygındır. Birkaç peygamberî ve mesihçi hareketin bilfiil gerçekleştiği de biliniyor.[41]

İslam tarihinin başlangıcından beri incelikli, "ilahi bir hiyerarşi" vardır. Bu, esas olarak Sufilik düşüncesinin İslamiyete soktuğu, Allah ile kulları arasında aracılık yapacak olan "evliya"lar düşüncesinden

kaynaklanır. Evliyalar, dünya işlerini yönetirler. En baştaki yani en üst mertebe ve makamdaki zat, "*qutb*" diye adlandırılır. Qutb (kutup/mihver/eksen) veya ona denk düşen "*gaws*" (yardımcı) tanımı yaygındır. Örneğin, Abdülkadir el Geylani (Kadirilik tarikatının kurucusu), ölümünden sonra döneminde "gaws" olarak bilinirdi.[42]

İlk iki makam sayılan "Gaws ile gutb"un altında beş kutsallık mertebesi derecelendirmede de şöyle sıralanmıştır: 3. *Nuqeba* (teftişçiler), 4. *Awtad* (destekçiler), 7. *Abzar* (sofular), 40. *Evdal* (vekiller), 300. *Ayar* (iyi).[43]

"İmam" ve "Bab" mertebeleri, Sünni Müslümanlar ve Kürtler arasında bulunmaz; daha çok Şii ve Bâtıni mezheplerin tipik sıfatları olarak bilinirler. "Seyyid" unvanını alanlar, soyağaçlarını, Hz. Muhammed ile açıktan ilişkisi olanlara kadar uzatan kesimdir. Arap kökenli olduklarını ileri sürüp daha çok da peygamber sülalesine ulaşmanın tarihi itibarı üzerinde otururlar. "Seyyid"lerin sadece bir kısmı, gerçekten Arap kanından (ya da peygamber sülalesinden) gelmiş ve sonradan Kürtleşmiştir. Önemli bir kesim de sırf dini toplumsal nedenlerle böylesi bir soyağacına dayanmak zorunluluğunu hisseder. Her durumda, mesele çok karışıktır. Ortada şu gerçeklik var: "Kürt toplumunda seyyitler, gerçekten harcanan bir toplumsal/dinsel tabakadır. Çok kuşkulu soyağaçlarından başka övünecek hiçbir yanları yoktur. Bu soyağacına dayanarak toplumdan mali yardım beklerler. Bir seyyide (peygamber sülalesinden gelmiş bir kadın) ile evlenmek zorundadırlar."[44]

Şeyhler, Kürtler arasında en siyasi ve dinsel rol alan kesimdir. Kürtçe (Şex) olarak telaffuz edilen şeyhlerin birincil rolleri "kitlelerin yandaşlığını kazanmak, popüler olabilmek ve mistik kardeşlik anlayışını öğretip yerleştirmektir."[45] Her şeyhin bir tekke veya tarikatı olabilir. Onun örgütünün etkisini uzaklara yayabilmek için tayin edilen görevlilere halife (Kürtçe *xelife*) denilir. Bazı durumlarda halife, kendi tasarrufunu kullanıp özerk hareket edebilir.[46]

Şeyhe mutlak itaatle yükümlü ve sürekli izleyicisi olan ise mürit'tir. Müritler topluluğu, şeyhin tayfasını (kitle tabanını, çevresini) oluştururlar. Molla (Kürtçesi *mela*), daha çok kırsal alanda etkin olup köydeki törenleri yönetir. Köy çocuklarına basit veya temel dini eğitim verir.[47]

Şeyhlerin eğitim-öğretim merkezleri, esas olarak tekke veya daha geniş anlamda medreselerdir. Kürt bölgelerinde medreselerin önemli bir rolü vardır. Çok yönlü (milli, dini, kültürel, toplumsal ve siyasal) bir işleve sahiptirler.

Nakşibendi aristokrasisinin yükselişi ve Kadirilik tarikatını geriletişi, iki noktada gerçekleşti. *Bir*; Nakşi şeyhleri, aynı zamanda varlıklı ailelerdendi. Dünyevi kazançları, toprakları iyiydi. Toplumun seçkin tabakasını oluştururlardı. Oysa Kadirilik, bir itibar aracı sayılan soyağaçlarından başka bir şeye sahip olmayan, yoksul seyyitler kesimine dayanıyordu. *İki*; Kadiriler tekkelerde kendilerini hapsetmişlerdi. Buna karşılık Nakşiler medrese ve tekke ikilisini birleştirip bağımsız bir toplumsal merkez olarak ortaya çıktılar. Toplumun dışında kültürel bakımdan seçkin, mali bakımdan zengin bir zümre oluşturdular.

Aristokrat ailelerin aynı zamanda kutsallık atfedilen şahsiyetlerin "ocağı" olması ve Kürt seçkin ulemasını yetiştirmesi (Saadate Nehri'lerden Seyyid Taha, Şeyh Ubeydullah, İbn Abidin, Alusi, Şeyh Esad Sahib, Şeyhülislam Haydarizade İbrahim Efendi, Seyyid Sıbgatullah el Arvasi, Şeyh Şihabeddin, Şeyh Said vs.); Kürt coğrafyasındaki siyasal, toplumsal ve ekonomik gücün tekelleşmesine yol açtı. Aşiret ilişkilerinin dışına çıkan bu Nakşibendi şeyhliği, beylerin emri altındaki eski Kadiri tekkeciliğini çekip medrese ile birleştirdi. Böylece aşiretler üstü bir konuma çıktı. Aşiret ağaları ve hatta Hamidiye Alayları'nın ünlü Kürt paşaları, şeyhlerin bu gücünden çekiniyor ve onlar tarafından cezalandırılmaktan korkuyorlardı. Şeyhler, günlük hayatın akışına yön verebiliyorlardı. Sözgelimi, Nakşi

lik Kürt toplumuna girince, düğünlerde kadın-erkek ayrımı yapıldı; haremlik selamlık uygulandı.[48]

Nakşibendi silsilesine göre ailelerin yeni seçkin tabakayı oluşturması aşağıdaki sırayla gerçekleşti: Arvasiler, Saadat-e Nehriler, Norşin şeyhleri, Warkanus (Ohin) şeyhleri, Palu şeyhleri, Taşkesen şeyhleri, Zokayd (Kurtalan) şeyhleri, Barzan şeyhleri, Berzenci şeyhleri, Zibar şeyhleri, Baban şeyhleri, Cizre şeyhleri, Kızıltepe şeyhleri, Hınıs (Çokhreş) şeyhleri, Tawiela şeyhleri, Hazne (Suriye) şeyhleri, Firsaf (Hızan) şeyhleri, Cezni şeyhleri, Kufra şeyhleri, Ankaf şeyhleri, Kasrik şeyhleri, Batman şeyhleri, Zilan şeyhleri, Aktepe (Çınar-Diyarbakır) şeyhleri, Arapkend şeyhleri, Hawil şeyhleri.[49]

En üst hiyerarşide ise şu sıralama vardı: Arvasiler ve Saadat-e Nehri, Norşin şeyhleri, Şeyh Fetullah el Warkanisi ailesi (Ohin ve Koğak şeyhleri), Zokayd şeyhleri (Kurtalan), Hazne şeyhleri (Şeyh Ahmed el Haznevi-Kuzey Suriye) Karaköylü Şeyh Mahmud sülalesi (Muş ili ile Suriye'deki Şam'da), Taşkesen şeyhleri...[50]

Şeyh ve mollaların yaşamları, beylerinkine benzerdi. Fakat ağa/bey takımı daha çok kale ve malikâne benzeri kasırlarda yaşarken, şeyh ile mollaların evleri sadeydi. Şeyh evlerinin çevresinde hizmetçi ailesi *(despe)* bulunurdu. Ayrıca hizmetçi, *nöker* ailelerinin de hizmetleri söz konusuydu. Şeyh ve molla ailelerinin en başat özelliği, eğitime önem verilmesiydi. Evlilik, neredeyse kastlaşmıştı. Şeyh aileleri arasında evlilik mümkündü veya denk bir durumdan söz edilebilirdi. Haremlik-selamlık sıkı biçimde uygulanırdı. Halkın hemen tüm sorunlarıyla ilgilenmek de gelenektendi.[51]

Şeyhler aristokrasisinin elinde tuttuğu en önemli kozlardan birisi, medresedir. Çünkü medrese, Kürtler genelinde yaygındır ve örgütlenmenin de beşiği gibidir. Bu medreseler içinde Norşin Medresesi'nin özel bir yeri var. Bir kere Bitlis, Muş, Van, Ahlat, Malazgirt gibi önemli yerleşim merkezlerinin bağlantı yolu üzerindedir. Tarihi, çok çok eskilere dayanır. Sünni Kürt aşiretleriyle Alevi Türk-

men aşiretlerinin çatışma alanı olan medreseler, aynı zamanda Türkmen, Oğuz ve Avşar aşiretlerinin gelip bölgedeki Kürtler içinde asimile olmalarının mekânı sayılır.[52]

Yukarıda anılan tarikat örgütlenmesi, politik ve toplumsal önderliği, Kürdistan'daki yaygın ve örgün etkinlikleri, yatay ve dikey konumlanmaları daha çok da aristokrat seçkin durumları nedeniyle Nakşibendilik, ünlü Kürt ayaklanma önderi Şeyh Said'in deyimiyle, "Kürdistan'da bir gangster şebekesini andırır."[53]

İslamcı Örgüt ve Hareketler

Türkiye

Kürdistan İslam Partisi (PİK)

Kuruluşu: Özgün ismi "Partiya İslamiya Kurdistani – PİK"dir. Kuruluş tarihi 11 Zilhice 1400 (11 Aralık 1980) olarak kayda geçmiştir.

PİK kurucuları, esas olarak Kürt unsurlardı. Daha önce İhvan (Müslüman Kardeşler) hareketi içinde yer alıyorlardı. Sonra "Türk, Arap, Acem için çalışıyoruz da Kürtlere yönelik ne yapalım?" diye kendilerini sorgulayanlar, diğer İslamcı çevreler tarafından "ırkçılık ve kavmiyetçilik" yapmakla suçlandılar. Kürt İslamcıları da kendi aralarında toplanıp Kürt-İslam partisi kurmayı kararlaştırdılar.

Suudi Arabistan'ın Mina Mescidi'nde bir araya gelen Kürt kökenli ilim adamları, İslamcı bir Kürt partisi kurmayı tartıştılar. Kürt-İslam uleması, hareketin temelini bu tartışmayla atıp ilkelerini belirlediler. Buna göre, İslam dünyasında zalim ve despot (tağuti) rejimlere karşı birey düzeyinde bizzat cihat eylemi başlatmak farz-ı ayin derecesinde dini bir görevdir. Bütün İslam topraklarında çalışmak vaciptir. Henüz başlamamış topraklarda ise İslami hareketi başlatma kararlaştırılmıştır. İslamcı hareketlerin, bölgesel ve uluslararası

alanda birbirine destek verip bağlantılı olması karara bağlanmıştır. Sonuçta, Hizb-ül İslami Fi Kurdistan (Kürdistan'da İslami Parti) ana hareketin bir kolu olarak düşünülmüştür.

Liderleri: PİK'in kurucu liderleri arasında iki isim önemliydi: Said Havva ile Prof. Dr. M. Salih Gaburi (o tarihte müsteşarlık görevini üstlenmişti).

Kuruluş bildirgesini kaleme alan, Suriye İhvan liderlerinden Kürt kökenli Said Havva (öldü) idi. Havva, Van'ın Gebar bölgesinde yaşayıp sonradan Suriye'nin Kamışlı bölgesine geçmiş bir ailenin çocuğuydu. PİK kurulunca, Suriye İhvan hareketi içindeki Kürtler örgüt üyeliğine geçtiler. Suriye İhvan hareketi, başlangıçta bu oluşuma karşı çıktı. Sonradan olguyu kabullenmek zorunda kaldı.

Gaburi, uzun zamandan beri ve genelde Suudi Arabistan'da bulunuyor.[54] PİK'in resmi değil ama fiili başkanı durumundaki Gaburi, Riyad Üniversitesi'nde Tefsir Kürsüsü öğretim görevlisi olduğu sırada yazdığı iki ciltlik tefsir kitabı, dünyaca ünlü şeriatçı kuruluş Rabıta'ya ait bir matbaada basılmıştı. Yaşadığı Suudi Arabistan'dan sık sık yurtdışına (İngiltere, ABD, Almanya) çıkıyor ve Kürt meselesine ilişkin İslami ağırlıklı konferanslara katılıyordu. Bu nedenle, kimi çevrelerce istihbarat ve CIA ile iç içe olmakla suçlanıyor.[55] Gaburi, PİK'e danışmanlık yapıyordu.

Örgütün üst kurulu Şûray-ı Ala (Yüksek Şûra Meclisi) beş kişiden oluşuyordu ve başkanlığını Şeyh Ömer Garip yapıyordu. Irak Kürtlerinden olan Garip, Kürdistan İslami Hareketi'nin saflarında çalışıyordu. Eskiden Pakistan'da mülteci imiş.[56]

PİK'in resmi başkanı, Dr. Muzaffer adıyla biliniyordu. Ancak gerçek isminin bu olmadığı sanılıyor. Fizik doktoru olan Muzaffer, İran Devrimi'yle işbirliği yaptı. Humeyni devrinin ilk günlerinde (1979-80), İran Kürt bölgesindeki 11 kişilik "İslami Kürt Komisyonu" içinde yer aldı. Oradaki Kürt milliyetçiliğinin önünü ümmetçilik anlayışıyla kesme planı başarılı olamayınca, durumu Tahran'a bildi-

rip Komisyon'dan istifa etmişti. Bir süre için, dönemin İran Cumhurbaşkanı Ebul Hasan Beni Sadr'ın danışmanlığını yaptı.

PİK'in bir diğer ileri geleni ise Gaburi'nin kardeşi Abdülhalim'dir. 1990 başında ABD'de öğrenciydi ve partinin kurucularındandı. Abdülhalim Gaburi'ye göre, İran lideri İmam Humeyni, "ilimden yoksun biridir. İran rejimi 60 bin Kürt'ü öldürdüğünden, onunla görüşme masasına oturmak halka ihanettir."[57]

Amacı ve Faaliyeti: Kuruluş sırasındaki amacı, "Kürdistan" diye anılan coğrafyada "zalim rejimlere" karşı mücadele vermek olarak duyurulmuştu. İkinci noktaya gelince, daha özel bir karar söz konusu: Kur'an'ı Kerim'deki tebliğ (İslam propagandasının yapılma yöntemi) metodu izlenerek toplumun İslamcılaştırılıp örgütlenmesi hedefleniyordu. Kendi deyimleriyle, İslamcılaştırma faaliyetinde "Kürdistan'a öncelik verilecekti!"

PİK, "Kürdistan İslam Devleti" diye adlandırdığı 22 maddelik program hedefinde: "resmi dilin Kürtçe olması, Kürt dilbirliğinin sağlanması"nı öngörüyor. Ama ibadet dilinin anlaşılabilmesi için, Arapça olması gerekliliğini vurguluyor. Aynı zamanda "Kürdistan İslam Hükümeti"ni de "Birleşik İslam Milletleri Devleti"nin bir parçası sayıyor.[58]

PİK'in 1990 yılına kadar ciddi bir faaliyeti görülmedi.

PİK, Türkiye'deki Kürt hareketlerine siyasi destek vermekle yetiniyor. PİK yetkilileri, "Şu anda elimizden gelen bu kadar. Dağa çıkıp birkaç silah patlatarak güç toplamak niyetinde değiliz," diyorlardı.[59]

PİK, 1985 yılında Avrupa'ya taşındı: Fransa'da Kürdistan İslam Cemiyeti'ni kurdu. 19-21 Ocak 1990'da Almanya'da (Köln) Birinci İslam Kongresi'nin toplanmasına yardım edip, Kürt halkının mücadelesi lehine karar alınmasını sağladı.[60] ABD, Kanada ve Avrupa'da kültürel siyasal faaliyetleri bulunuyor.[61]

İran'daki devrimi, İslami ama "mezhepsel" bir devrim olarak niteleyen PİK, İran'ın İslam yönünü beğeniyor. Ancak Suriye, Irak ve Türkiye ile ortaklaşa Kürt meselesini bastırmaya yönelik eylemleri konusunda eleştirel davranıyor.[62] İran'daki Sünni Kürt ulemadan Ahmed Müftüzade (1993'te vefat etti) PİK üyesi idi. İran ise başlangıçta, PİK için, "Suudici ve Amerikancı" diyordu. İlişkileri biraz yumuşamasına rağmen belli bir düzeyde kaldı.

PİK, Hizbullah için, "Kürdistan hareketi değil. Gündeminde Kürt sorunu yok. PKK ile çatışmasında ikisi de hatalı. Çatışmayı devlet yönetiyor. Hizbullah, İslamı savunmakla birlikte stratejik hatalar yaptı" yolunda bir tahlil yapıyor.[63]

Kürt örgütlerinin (PKK, Yekbun, Kawa vs.) başlattığı cephe çalışmasını destekleyen PİK, "şu anda Kürdistan için çalışan herkes muteberdir" görüşündeydi. Kürt meselesine "sadece dini değil, sosyal yönüyle" de yaklaşan PİK, İslamcı kesimleri Kürt meselesine duyarsız kalmak veya onu İslami gerekçeyle hasıraltı etmekle suçluyor.

Kürt meselesini "gasp, sadakat, ihmal ve insani" noktalarda irdeleyen PİK, kendisini[64] "uluslararası İslam hareketinin bir parçası" olarak görüyor. Zaman zaman "bağımsız ve birleşik Kürdistan" talebini ileri sürerken, kendisini Azerbaycan Ermenistan, Türkiye, Irak, İran ve Suriye Kürtleri'nin temsilcisi sayıyor. Başka yerlerde ise İslam ümmeti içinde "Federal bir unsur olarak Kürdistan'ın varlığını tanıyor." Türkiye'deki Kürdistan coğrafyasının "şark, doğu, güneydoğu" gibi resmi adlarla adlandırıldığına değinen PİK, bu coğrafyanın adının "Kürdistan" olması konusunda ısrarlı.[65]

Yayın Organı: PİK yayın organı *Cudi*, adını Şırnak yöresindeki bir dağdan alıyor. Kürtçe-Türkçe yayımlanıyor. Aynı derginin bir de İngilizce-Kürtçe-Arapça nüshası var. Arapça *Kurdistan el Mucahide* (Mücahit Kürdistan) ile Kürtçe *Denge Mar* adlı iki yayın organı daha bulunuyor.[66]

Hizbullahçı Akım

Kuruluşu: 1980'lerin sonlarında eski MHP çevresi tarafından İstanbul'da oluşturuldu. *Yeryüzü* dergisi etrafında bir araya gelen ekibin önemli ismi, Batman merkezli Habizbin aşiretinden Yaşar Polat idi. Bu oluşum, sonradan İran'ın beşinci kolu gibi faaliyet gösteren İslami Hareket'e dönüştü.[67] Hizbullahi çekirdek sayılabilecek ilk örgüt elemanları, İstanbul'daki Sıkıyönetim 2. Askeri Mahkemesi'nin 1986/24 Esas nolu kararıyla yargılandı.

Kürtlerin yoğun yaşadıkları bölgelerdeki Hizbullah eylemleri, Mayıs 1991'de tırmanarak başladı. "Ulusal temelde bir Kürdistan" isteyen PKK örgütü ile "İslami bir Kürdistan" istediğini ileri sürüp, esas olarak İran ile sıkı ilişkiler içine giren Hizbullahçı akım arasındaki ilk çatışma, İdil ilçesinde bir öldürme eylemiyle gün yüzüne çıktı. O zamana kadar Hizbullah, İran'a eleman gönderip ideolojik/askeri eğitim yaptırdıktan sonra Türkiye'ye getiriyordu.[68]

Menzil Grubu: Gerçekte orta yerde Hizbullah adıyla merkezi bir İslami örgütten söz etmek mümkün değildi. İran'a gidip Hizbullahi çizgiyi benimseyen Kürtlerin çoğu köy ve kasabalarda küçük fraksiyonlar halinde kaldılar. Hatta "aile Hizbullahları" bile kuruldu. Adıyaman, Batman, Diyarbakır, Gerçüş, Nusaybin, Van, Malatya, Bingöl, Erzurum gibi yerlerde cemaatler halinde veya hücreler biçiminde örgütlendiler. Daha çok fraksiyon/grup karakteri taşıdılar.[69]

Güneydoğu'daki (özellikle Batman ve Diyarbakır) ilk Hizbullahçı bölünme Menzil-İlim temelinde gerçekleşti. Her ikisi de bir kitabevi adı olan Menzil ile İlim kanatlarından birincisinin kurucusu Molla Mansur Güzelsoy idi. Tevhidçi Grup ve Menzil Kitabevi çevresinden bir yapı oluşturuldu.[70] 1990'ların başında ise dörtlü yönetim egemendi: Molla Mansur Güzelsoy, Fidan Güngör ve Molla Zeki Amedi ve Molla Ubeydullah Dalar. Bu grup yaklaşık 10 bin

kadar üye, sempatizan veya yardımcı desteğine sahipti. Daha ziyade tebliğ ve irşad (yani barışçıl dini propaganda) yoluyla İslami düşünceleri yaymak isteyen grup, Diyarbakır, Batman, Erzurum, Muş ve Van bölgelerinde etkindi. İlim kanadının saldırılarına karşı, Diyarbakır'da toplamıştı. O tarihte Diyarbakır'da düzensiz çıkarılan *Hıra* adlı dergi bunlara aitti. Aynı dönemde Türkiye'deki İslamcıların yayınladıkları *Tevhid* ve *Selam* dergileriyle yakın ilişki içindeydiler.[71]

Menzilciler, her iki derginin de "Kürdistan yok, Kürt yok; sadece İslam ümmeti var" görüşüne karşı çıkarak "Kürt-İslam" tezini savundular. Menzil Grubu'nun radikal İslamcılardan Yöneliş yayınevi ve *Hak-söz* (daha önce Dünya ve İslam) dergisi çevresiyle ilişkileri iyiydi.[72]

Militan İslamcılıktan (cihat) önce, tebliğ (barışçıl eylemler) yöntemini savunan Menzil grubu, belki de azlık ve zayıflığından İran'a daha yakın duruyordu: Tahran'daki mollaların rehberliğini kabul ediyordu. Menzil grubu, görece aydın İslamcılardan oluşuyordu.[73]

İlim Grubu: İlim Kitabevi çevresinin tartışılmaz lideri Hüseyin Velioğlu idi. PKK ile çatışmayı yürüten, bu düzlemde devletin bazı birimleriyle en iç içe olan İslamcı kanat durumundaydı. Özellikle lümpen-proleter kesimlerden (sözgelimi Diyarbakır'ın lümpen kabadayıları olan Hançepek Kırıkları'nın tetikçi olarak kullanıldığı) bir tabanı vardı.[74] PKK ile çatışmasında, devletin elindeki PKK itirafçılarının işbirliğiyle bir dizi faili meçhul cinayete imzasını atan da bu gruptu.[75] Yaklaşık 15 bin yandaşı (vurucu, tetikçi, eylemci, sempatizan vs.) olan İlimcileri en çok destekleyen ise İstanbul'daki *Yeryüzü* dergisi çevresindeki radikal İslamcılarıydı. Ancak İlimciler (militan-tetikçi Hizbullahçılar), PKK tarafından "Hizb-ül Kontra" (kontrgerilla ile işbirliği yapma anlamında) olarak adlandırılıp, devletin işbirlikçisi "hainler çetesi" diye suçlanıyordu. Özellikle Silvan-Batman-Nusaybin-Diyarbakır hattında üslenen İlimciler de PKK için, "Par-

tiya Kâfiran Kurdistan" (Kürdistan Kâfirler Partisi) ibaresini kullanıyordu. Cihatçı (silahlı yöntem) çizgiyi tebliğin (pasif dini propaganda) önüne geçiren İlimciler, İran'a sempati duyup ondan yardım almakla birlikte hareketin lideri Velioğlu tutumunu şöyle belirlemişti: "Humeyni'nin peşinden gidecek değilim; o benim peşimden gelsin!"

"Türkiye'ye özgü bir fıkıh ve kendi içinden çıkacak bir rehber" sloganıyla hareket eden İlimciler, bu alanda İran'ın ruhani önderliğini ve devlet modelini pek benimsemediler. Daha çok kaset vs. yoluyla sözlü propagandaya ağırlık verdiler.[76]

Tetikçilerinin çoğunlukla 15-18 yaş grubundan olduğu gözlenen İlimciler, İran dönüşünde sadece ideolojik/askeri eğitimi almakla kalmıyor, alınan maddi yardımlarla işyerleri açarak hem ticaret yapıyorlar hem de buraları birer irtibat yeri ve örgütevi olarak kullanıyorlardı. Eylemlerinin çoğunu gündüz gözüyle gerçekleştiren[77] bu kesimin baş hedefi, PKK ve yandaşlarıydı. Yaklaşık (aralarında aydın, yazar, gazeteci ve milletvekili olmak üzere) 3000 kişiyi öldüren İlimci militanlar, eylemlerini gündüz gerçekleştirirken kimi resmi odakların hoşgörü ve desteğinden yararlanmaktaydı.

İlimciler-Menzilciler çatışmasında 1993'te 200 kişi ölmüştü.[78]

Menzil, Eylül 1993'te Diyarbakır'da "Müslüman Halkımıza" başlıklı ve "İslami Halk Hareketi" imzalı bir bildiri dağıttı. Bildiride, "Hizbullahçı" olarak nitelendirilen İlim grubu sert bir dille kınanarak şöyle denildi: "Bunlar Hizbullahçı olmayıp, Hizb-ül zulm'dür; 4 yıldan beri yüzlerce Müslümanı haksız yere, satırla, sopayla ve silahla vurdular; Müslümanlara zulüm yaptılar. Hizb-ül zulüm, karanlık güçlerin (devletin – F.B.) himayesindedir."

Kendilerini devlet yerine koyan bazı resmi görevliler, İlim-Menzil bölünmesinden sonra, işbirliği yapan İlim grubunu "ılımlı ve iyi İslamcılar"; işbirliğine karşı çıkan Menzil kanadını ise "radikal ve tehlikeli" diye tanımladılar. İkincisini hedef aldılar. Menzil lideri Fi-

dan Güngör, bu süreçte (11 Eylül 1994) kaçırıldı; bir daha kendisinden haber alınamadı. Bu arada, Menzil grubundan 28 Hizbullahçı'nın yakalandığı; bunların gerçekleştirdiği 63 eylemde toplam 42 kişiyi öldürdükleri, 34'ünü de yaraladıkları resmen açıklandı. Devlet adına hareket eden bölgedeki kimi yetkililer, o dönemde, önce kendileriyle çalışıp sonradan pişman olan Menzil kanadı militanlarından intikam alıyorlardı.

Hizbullah elemanı Emin Ekici, yakalandığında verdiği ifadede, "Hüseyin Velioğlu'nun JİTEM kurucusu binbaşı (öldürüldü) Cem Ersever ve Yeşil kod adlı Mahmut Yıldırım ile işbirliği yaptığını" söylemişti.[79]

1995 yılına gelince, devlet bu kez Menzil'den çok İlim grubuna yöneldi. Çünkü, kendisine ihtiyacı kalmamış, ayrıca, bu grup da denetim dışına çıkmıştı.

Gerçekleştirilen seri operasyonlarda Batman, Urfa, Diyarbakır bölgelerinde adı 255 öldürme, 219 yaralama, 55 adam kaçırma ve kundaklama olayına karışan toplam 1574 Hizbullah elemanı yakalandı. Çok sayıda ağır ve hafif silah ele geçirildi. Operasyonlar sırasında Hizbullah elemanlarının devlet güçleriyle çarpışması dikkati çekti. 3000 kadar kişi de yeraltına çekilmişti.[80]

Hizbullah lideri Velioğlu, bir ara Irak Kürt bölgesine gitmişti. Çok geçmeden Batı'daki büyük şehirlere (İstanbul, Konya, Mersin, Adana, Bursa gibi) kadro aktarımı yapıldı. Bu arada Hizbullah, Kürt Nurcu çevrelerine, özellikle **Zehra Vakfı** diye bilinen kesime yöneldi. Bu akımın lideri İzzettin Yıldırım ile bazı yandaşlarını kaçırıp katletti.

Esas darbe örgüt lideri Hüseyin Velioğlu ile önder kadrodan bazı isimlere yönelik 17 Ocak 2000 tarihli İstanbul Operasyonu sırasında geldi. Çatışma sırasında Velioğlu ile yanındakiler öldürüldü. İzleyen süreçte çok sayıda Hizbullah elemanı yakalandı. Örgüt tarafından kaçırılan onlarca masum insanın "mezar evleri"ne gö-

müldüğü ortaya çıktı. Bu nedenle Hizbullah yerine "Hizbul Vahşet" tanımı kullanıldı. 3500 kadar Hizbullah elemanı sorgulanıp yargıya sevkedildi. Toplam sayısı 15 bini bulan hareket mensuplarının bir kısmı Avrupa'ya, bazıları silahlı İslamcı hareketlerin etkin oldukları bölgelere (Afganistan, Çeçenistan, Irak) kaçtılar. Kimileri de El Kaide örgütüne katıldılar. Velioğlu'nun ölümünden sonra örgüt lideri seçilen İsa Altsoy ise, 2007'de Almanya'da yakalandı.

Aralıklı biçimde 2009 yılına kadar sürdürülen operasyonlarda, bazı Hizbullah mensuplarının yakalandıklarına dair haberler hâlâ medyada yer alabiliyordu.

Hizbullah'ın içeriden çıkan önder kadrolarıyla tutuklamalardan sıyrılmayı başaran elemanları, 2004 yılından itibaren Diyarbakır, Batman, Urfa, Konya, Adana, Gaziantep gibi yerlerde yasal dernekler kurmak suretiyle faaliyet yürütmeye başladılar. Şiddete başvurup vurmayacakları konusunda açık bir beyanda bulunulmamıştı.

Kürdistan İslami Hareketi (KİH)

Temmuz 1993'te Kürt din adamları tarafından Dini Şûra biçiminde kuruldu: Hareketin manevi lideri Seyda Mela Evdullahe Xerzi Timoki (öldü) isimli bir din adamıydı. Bağımsız bir Kürdistan'da İslam devleti kurmak amacıyla hareket eden KİH, "kadın-erkek ayrımı yapmaksızın her Kürdün canı ve malıyla cihada katılmasını" istiyordu. "Baş hedef" olarak "Kemalizm ve Kemalist rejimi" seçen KİH, bu düzen içinde çalışan, onunla her ne biçimde olursa olsun temas halinde olan veya işbirliği yapan herkesi "kâfir" ilan ediyordu. Mevcut sistemle her türlü bağın "köklü" biçimde koparılmasını savunuyordu. Üyelik için aranan şartları şöyleydi: "Müslüman olmak, Kürt yurtseveri olmak, Kürt mücadelesinde herhangi bir hiyaneti saptanmamış olmak, gücü oranında hareketi desteklemek."

İslami diğer grup, cemaat ve dini kurumlarla her düzeyde temas ve ilişkiden yana olan bu hareketin 25 maddeden oluşan ve bir Kürt devletinin nasıl kurulacağına ilişkin ayrıntılı bir programı ve 13 maddelik bir parti tüzüğü vardı. 27 Temmuz-9 Ağustos 1993 tarihinde ilk kongresini gerçekleştiren KİH, "kurulması tasarlanan Kürt devletinde dil, din, mezhep, ırk, görüş ve inanç ayrımı yapılmayacağını" (özellikle mücadele dönemlerinde birlikte çalışılması gerektiğini) vurguluyordu. Kemalizmi "Küfr-ü Mutlak" olarak niteleyen KİH, en yüksek organ olarak Kongre'yi görüyordu. Kongre kendi içinden 15 kişi seçerek Yüksek Şûra'yı belirliyordu.[81]

Bir şekilde PKK ile bağlantısı bulunan KİH, kurucusunun ölümünden sonra bir varlık gösteremedi.

PKK, Hizbullah ile çatışmasında dini kesimleri yanına çekebilmek amacıyla 1990'dan itibaren **Dindarlar Birliği, Yurtsever İmamlar Birliği** adıyla iki yapı oluşturdu. 1999-2009 döneminde her iki grup hakkında tatmin edici veri ve bilgiler bulunmuyordu.

İran Kürt İslamcıları

Halidiye dışında Nakşibendiliğin başka kollarının da Kürt toplumunca benimsendiğine ilişkin ipuçları bulunur. Bitlisli İbrahim Rüşdi, Nakşi tarikatının farklı bir kolunun temsilcisidir. Rüşdi, 1840'ta Mürşid-i Meşhur Nakşibendi Şeyhi İstanbullu Mehmet Nuri ve Şemseddin Efendi'yi övmek için *İrşad-ül Raşidun* adlı Türkçe risaleyi yazmıştı. Osmanlı İmparatorluğu'nun yönetimindeki Kürt bölgeleriyle İran Kürdistan topraklarını çokça dolaşan Evliya Çelebi, ünlü *Seyahatname*'sinde 6 Kürt vilayetinde Nakşibendilik'in (17. yüzyıl ortasında) benimsendiğini yazmıştı. Çelebi, özellikle iki Nakşibendi şeyhine, Diyarbakırlı Şeyh Mahmud ile dedesi Urumiyeli Kaşab'a, tüm diğer şeyhlerden daha çok yer vermişti.[82]

Genelde Rumiye Şeyhi ya da Hadrat-ı Aziz olarak bilinen Şeyh

Mahmud, 1639'da başarılı bir İran seferi sonunda Diyarbakır'dan geçen Sultan IV. Murat tarafından idam edilmiş ve "Mehdici ayaklanma" planladığı söylenmiştir. Şeyh Mahmud'un idamı, etkisini azaltmadı; mürit sayısı 10 yıl içinde 400 bine ulaşıp İran içlerine kadar uzanmıştı. Tebriz, Erzurum, Revan, Musul, Ruha (Urfa), Van gibi yerlerden büyük tüccarlar bile eteğine yüz sürmeye gidiyorlardı. Evliya Çelebi'ye göre Şeyh Mahmud'un emrinde ölüme hazır 40 bin kişi vardı.[83]

Şeyh Mahmud'un tarikatına bağlı Urmevi dalı, daha çok Hindistan'daki müceddit (din yenilikçisi) Ahmed Serhendi'nin Sufi izlerini taşıyordu. *Vahdet-ül Vücud* felsefesini andıran dini ayinleri çokça içeren Urmevi (özgün adı Urumiye/Urmiye) dalı, bağnaz Sünniliğin katı uygulayıcısı Osmanlı Nakşibendileri'nin hoşuna gitmezdi. Dolayısıyla, Diyarbakır'da pek tutunamayan bu Urmevi kolu, diğer Nakşibendilerden kendini ayırabilmek için **Tarik-i Khwacagan** (Xewacagan, yani Erenlerin Yolu) veya **Tarik-i Xe-wacagan-i Nakşibendi** adını aldı. Van ve Urmiye kentlerinde ve Diyarbakır'da oturup sonra idam edilen Şeyh Mahmud'un atalarının birçoğu bu yolu öğrenmiş ve öğretmişti. Koçağa Sultan ve Şuni (veya Şevri Sultan)[84] bunlardan iki önemli ismi temsil ederdi. Bu fikriyatın, İranlı Kürtler arasında derin etkileri olmuştur.

İran Kürt bölgesi farklı din ve mezheplerin verimli yatağı gibidir: Hıristiyanlar (Ermeniler Nasturiler ve Asuriler), Şiiler (Farslar, Kürtler ve Azeriler), Aleviler (Ehl-i Hak inançlı Kürtler), Sünniler (Kürtler) ve Sünniler vs aynı coğrafyalarda iç içe veya yan yana yaşıyorlar. Savaş ve büyük kargaşa dönemlerinde bu bölge, etnik ve dini boğazlaşmanın meydanına dönüşür. Dolayısıyla İran'daki Kürt milliyetçiliği, zaman zaman dinsel ve mezhepsel çatışmalara (geçmişte Nasturi ve Asurilere karşı, günümüzde Fars şovenizminin resmi mezhebi Caferi Şiiliğe karşı) girebilmektedir.

1881'de Nakşi Şeyhi Ubeydullah, ayaklanma başlattığında, sınıfsal açıdan devlet denetimi altına alınmak istenen tipik bir köylü hareketinin başını çekmişti.[85] Ubeydullah, 5 Ekim 1880'de Urmiye'deki bir Amerikalı misyonere şu mektubu yazmıştı: "Kürt milleti, kendi başına millettir. Ayrı bir dini var."[86] İran veya Azerilere karşı saldırırken ve özellikle Mehabad kentini ele geçirirken, aynı Şeyh "Şiilere karşı cihat ilan" edebilmişti.[87] Yine 1946'da Mehabad Kürt Cumhuriyeti'nin Sünni ulemadan Kadı Muhammed başkanlığında kurulması, bölgedeki ayrıcalıklarını kaybetmekten korkan Şii İran ve Türk topluluklarını ürkütmüştü.[88]

İran'daki Sünni Kürt şeyhleri, Şii karşıtı duygulara sahiptir. Her durumda İran'daki Sünni Kürtler, azınlık olduklarından ve mezhepsel ve etnik düzlemde ezildiklerinden, elverdiğince Tahran Şii yönetimiyle işbirliği yapmaktan kaçındılar. İran, Kürt milliyetçiliğini İslami söylem ve Fars şovenizmiyle ezmeye çalıştığından, Kürtler arasında dini duygular çok güçlü olmasına rağmen İslami hareketler ortaya çıkmamıştır.

Bu durumda, dindar Kürt şahsiyetleri ön plana çıktı. Şöyle ki:

Şeyh İzzeddin Hüseyni: 1922 yılında doğan İzzeddin Hüseyni, Seyyid'lerdendir (soyu Peygambere ulaşan). Mehabad ve Bokan'daki medreselerde 35 yıl dini eğitim gördükten sonra, mezhebi tebligatta bulundu. Kendi ifadesine göre hayatı boyunca iki şey için çalıştı: *Bir*, İslam dinini mezhepçilikten ve tarikatçılıktan temizlemek. *İki*; parçalanmış ve hakkı yenmiş Kürtlerin mücadelesine katkıda bulunmak.[89] İran İslam yönetiminden sonra Maocu çizgideki Komala Kürt hareketinin manevi önderliğini bir süre yapan ve bu arada İranlı muhalif hareketlerle Kürt hareketleri arasında arabuluculuğa soyunan İzzeddin Hüseyni,[90] sonradan bu işlerden vazgeçti. İran İslam yönetiminin ilk yıllarında Ayetullah Hüseyin Muntazari ile Sakız kentinde görüşüp "Kürtle-

re verilmesi gereken haklar konusunda anlaşan" Şeyh İzzeddin, Tahran yönetiminin bu vaadine sadık kalmaması üzerine, 1984'e kadar yoğun biçimde mücadeleyi sürdürdü. Bu tarihten sonra, İsveç'e giderek Kürt topluluğu içinde yaşadı.[91]

Önceleri "İslam sosyalizmi" ya da "Marksizm-İslam benzerliği ve ortaklığı" konusunda fikir üreten Şeyh İzzeddin Hüseyni, bu nedenle "Kızıl Şeyh"[92] lakabını almıştı. 1990'lı ve yılların sonunda bu ilerici fikirlerinden vazgeçip Suudi Arabistan ile iyi ilişkiler içinde olduğuna dair haberler yayınlandı.

Ahmed Müftüzade: 1935'te Senendec kentinde Kürdistan Müftüsü Mahmud'un oğlu olarak doğdu. İran Ehl-i Sünnet Cemaati önderlerinden olan Allame Ahmed Müftüzade, Şah döneminde Kürtlerin haklarını savundu. *Kürdistan* adlı bir gazete çıkardı. İslami faaliyetlerde bulundu. Bu nedenle defalarca tutuklandı.[93] İran İslam devrimine aktif biçimde katılıp onu coşkuyla selamladı. Aynı zamanda, İran İslam yönetiminin "Kürdistan temsilciliği" görevini üstlendi. Merkezi hükümetin Senendec kentindeki dini örgütlenmesinin başını çekti.[94] Uzun süre Tahran yanlısı İslami bir çizgi izleyen Müftüzade'nin yandaşları, orta halli çiftçilerdi. Şeyh İzzeddin Hüseyni ile Ahmed Müftüzade yandaşları arasında Kürt meselesinde ağır çatışmalar çıktı.[95] Müftüzade, Tahran yanlısı siyasetten ötürü Kürtlere idari özerklik verilmesini istemiyor, ümmet temelinde sorunun çözümünü istiyordu. Bu yüzden Kürtler tarafından tecrit edildi. Hükümetle işbirliği yüzünden birçok taraftar kaybetti. Ağustos 1979'da İran Devrim Muhafızları'nın harekâtı sırasında kenti terk etti. Kürtlere yaranamadığı gibi, çok tuttuğu Tahran yönetimince de sonradan "münafıklarla işbirliği yapmak, Suudilerle bağlantısı olmak, Kürt ayrılıkçılarıyla bağlantı kurmak" gibi suçlamalarla karşılaştı. Uzunca bir tutukluluk-gözaltı dönemi yaşadı.[96] Bir kay-

nağa göre, Müftüzade, Partiya İslamiya Kürdistani üyesiydi.[158]

- Görüşleri İran eski cumhurbaşkanı Beni Sadr'ınkine yakındı. Kürtlere kültürel haklar verilmesinden yanaydı.[97]

  Ehl-i Sünnet ulemasına, İran lideri Humeyni'ye açık çağrısından ötürü ünlenen Müftüzade, Mart 1993'te öldü.[98]

Urmiye Ehl-i Sünnet Ulema Şûrası: Kürdistan özerk bölgesini İslam yoluyla merkeze bağlama siyaseti uyarınca, İran yönetimi, hemen her ilde "dini kuruluşları" hayata geçirdi. Bunlardan biri de adı geçen Şûra'dır. 1990'larda Muzafferi genel sekreter, Abdullahyan üye ve Beyzavi de imam olarak Şûra'da yer almışlardı. 1991 yılı itibariyle "Kürdistan" ve "Azerbaycan" bölgesinde 25 şubesi bulunan kuruluş; kırsal kesimlere din adamı göndermek, kentlerde medrese ve din öğrenimi merkezleri açmak, ramazan ayında gezginci öğrencileri; köylerde dolaştırıp Sünni öğretiye göre propaganda yaptırmak; bu arada, Sipah ve Cihad-ı Sezendegi gibi diğer şeriatçı (Şii) kuruluşlarla dayanışma içinde olmak gibi dini etkinliklerde bulunmaktadır.

Diğer Sünni Şahsiyetler: İran yönetimi, Kürt milliyetçiliğini geri plana iterek meseleye İslam temelinde yaklaşan hemen tüm Kürt din adamlarını yanına çekmeyi başardı. Bunların başında, Humeyni yönetimiyle işbirliği yapmakta sonuna kadar ısrar eden Şehristan doğumlu Molla Ali Celalizade ile Molla Haydar Fehim geliyordu. Her ikisi de "kâfir, mülhit ve ırkçı" diye suçladıkları İran Kürdistan Demokrat Partisi ve Komala gibi milliyetçi gruplara karşı ideolojik mücadele verdiler. "Bir Müslüman, bir kâfirle, hiçbir zaman uyuşmaz," dediler. İlki, İKDP tarafından, diğeri de Komala grubu militanlarınca öldürüldü.

Öte yandan aynı İran yönetimi, yanına çekemediği Sünni din adamlarını tasfiye etmekten kaçınmadı: Örneğin Luristan âlimlerinden olup, Kuveyt ve Suudi Arabistan'daki Müslüman Kar-

deşler hareketine yakınlığıyla tanınan Şeyh Muhammed Ziyai, Eylül 1994'te öldürüldü. Daha önce de Dr. Muzafferyan, Şeyh Nasır Subhani gibi din âlimleri tasfiye edilmişlerdi.[99]

Irak Kürt Federe Bölgesi – Genel Bakış

Irak Kürt toplumu üzerinde tarikatçılık ve tasavvufun derin izleri vardır.

Sözgelimi Kürt Nakşiliğinin en köklü medresesi, İran sınırına yakın Halepçe'ye bağlı Biyara'dadır. On yıllar boyunca dünyanın dört bir yanından binlerce kişinin gelip ilim-irfan öğrendiği, icazet aldığı bu medreseden Irak ulemasının temsilcisi konumundaki Mele (şeyh-molla) Abulkerim Muderris gibi önemli din adamları da mezun olmuştur.[100]

Nakşiliğin önemli merkezi Biyara'nın, 1990'ların sonunda radikal siyasal İslamcı hareketlerin üssü haline gelmesi rastlantı olmasa gerektir.

Kürt bölgesinde siyasal İslamın tarihi eskiye dayanır. İhvan (Müslüman Kardeşler) hareketinin simgesi sayılan Şeyh Muhammed'in faaliyetlerinin etkileri, 1940'larda Kürtler arasında görülmeye başlandı. Ancak sadece Kürt İslamcılarından oluşan hareket, 1987'de İhvan geleneğinden olan Şeyh Osman Abdülaziz tarafından kuruldu. Silahlı örgüt olarak gündeme gelen Kürt İslamcı Hareketi (KİH), İhvan saflarında tartışma yarattı. Hareket ikiye ayrıldı: İslami Birlik ve İslami Hareket.

İslami Birlik, silahlı mücadele vermeyi reddetti. İslami Hareket ise, Ali Bapir öncülüğündeki bir grubun ayrılması üzerine yeniden bölündü. Daha sonra "Cunud-ül İslam" adıyla bir fraksiyon gövdeden koptu. Cunud-ül İslam ile İslami Tevhid Hareketi'nin birleşmesinden "Ansar-ül İslam" örgütü meydana geldi.

Bu arada belirtmek gerek; gerek KPD lideri Mesud Barzani, ge-

rekse YNK önderi Celal Talabani, dar siyasi çıkarları veya zorunluluklar sonucunda siyasal İslamcı hareketlerin Kürt bölgesine girmelerine bir şekilde yardım etmiş yahut katkıda bulunmuşlardı.

Sözgelimi Barzani, 1980'lerde İran'dan gördüğü destek hatırına Hizbullah ve benzeri İslami oluşumlara göz yummuş; Körfez ülkelerindeki destek karşılığında ise 1990'larda Rabıta benzeri İslamcı yardım kuruluşlarının faaliyetlerini teşvik etmişti. Talabani ise 1994-96 yılları arasında Barzani'yle kanlı çatışması sırasında Kürdistan İslami Hareketi'yle (KİH) ittifak yapmış; Cunud-ül İslam gibi tetikçi grupları yedeğine almış ve İslamcı militanları kendi denetimindeki Halepçe, Biyara, Tavila ve Pencwin gibi mıntıkalara yerleştirmişti. Daha doğrusu onların selefi şeriatçı uygulamalarının insafına terk etmişti. İslamcılar, bu bölgeleri kendi anlayışlarına göre yeniden inşa etmişlerdi: Köy ve kasabalarda çok sayıda cami kurulmuş; insanlar militanlaştırılmış yani askeri ve ideolojik eğitimden geçirilmiş; Vahabi anlayışı doğrultusunda yeni bir hayat tarzı dayatılmıştı.

1990'ların ortalarında YNK ile iktidar kavgasında KDP, İslamcı hareketlerle ittifaklar yaptı. Onlara önemli tavizler verdi. Buna karşılık YNK, kendi bölgesindeki İslamcılara silah çekti. YNK'nin İslamcı akımlara karşıt tutumundan hoşlanmayan İran, Kürdistan İslami Hareketi'nin Halepçe yakınındaki bir üssüne, Türkiye kökenli radikal Kaplancılar isimli örgüt mensuplarını aktarma işine yardım etmişti. O sırada KİH, Talabani'den kendisine bahşedilen mıntıkanın ve askeri alanın genişletilmesi talebinde bulunmuştu.[101]

Gerek KDP gerek YNK, ortak hükümet kurduktan sonra karşılarına dikilen İslamcı muhalefetin elinden kozlarını almak umuduyla dini faaliyetlere göz yumdular; kendilerinin daha iyi Müslüman ve dindar olduklarını kanıtlamak amacıyla, çok sayıda cami ve din okulu açtılar. Mesela, 1992-2006 döneminde Kürt bölgesindeki cami sayısı 4 kat, Erbil'deki ise 10 kat artmıştı.

İki somut örnek daha:

Bir: Kürt Federal Yönetimi'ne bağlı Evkaf (Diyanet İşleri) Bakanlığı, Eylül 2008'de, (İmam-Hatip benzeri) yeni dini okulların açılmasını kararlaştırdı. Kürt yönetimi, din müfredatıyla faaliyet gösteren resmi okulların dışındaki medrese veya külliyelerden mezun olanların diplomalarını geçerli saymıyor.

İki: Erbil Emniyet Müdürlüğü, Ramazan ayı boyunca açıkta yemek yenilmesini ve lüks oteller dahil kapalı yerlerde içki içilmesini yasaklayan bir genelge yayınladı. Yasak, dükkânlarda içki alım satımını da kapsayacak biçimde genişletildi.[102]

Kürt Federal Hükümeti Başbakanı Neçirvan Barzani, İslamcı kuruluşların sivil görünümlü siyasal faaliyetleri konusunda şöyle demişti: "İslami yardım kuruluşları, cami yupmak ve çocuk esirgeme kurumu (yetimler/öksüzler yurdu) kurmak gibi masum amaçlarla geldiler. Bir müddet sonra, bunların gençlerimizi örgütleyip militanlaştırdıklarını fark ettik. Böyle davranan beş-altı kuruluşu uyardık. Çünkü bunlar, esasında terörist yetiştiren kuluçka makinelerine dönmüşlerdi. Aynı art niyetle hareket eden Şeriat (İlahiyat) Fakültesi'ni de 2000 yılında kapattık. Bu fakülte, Körfez ülkelerinden gelen paralarla kurulmuştu."[103]

Kürdistan İslami Birliği (KİB)

Kürtçe özgün adı "Yekgirtû ya İslamiya Kurdistane" olan hareken lideri Şeyh Selahaddin Muhammed Bahaddin'dir. Şeyh Selahaddin 1950 Halepçe doğumludur. 1994 yılında KİB başkanı seçilmişti.

KİB, İhvancı hareketin Kürt Federe Bölgesi'ndeki uzantısı ve şubesi durumundadır. Kürt İslamcıları arasında, silahlı mücadeleyi reddeden biricik örgüt olarak kaldı. Dolayısıyla silahlı milisleri bulunmuyor. Siyasi mücadele yoluyla, eğitim, medya, gençlik ve sos-

yal yardımlar aracılığıyla, toplumu tabandan tavana doğru İslamileştirmeyi öngörüyor. İktidara barışçıl yolla gelmeyi hedefliyor.

Bölgedeki genel ve yerel seçimlerde 2004'e kadar KDP ve YNK'den sonra üçüncü parti olma konumunu koruyordu. Ancak Kürdistan İslami Hareketi (KİH) ile girdiği "İslami liste", milletvekili çıkarmayı başaramadı.

2005 genel seçimlerinde 111 sandalyelik Kürt parlamentosunda, 11 milletvekili kazanmıştı. Aynı tarihli Irak Danışma Meclisi'ne ise 5 temsilci göndermişti.

Bildiri ve yayınlarından anlaşılacağı üzere KİB, ılımlıdır; şiddetten kaçınıyor. Silahlı mücadeleyi reddediyor. Toplumu ıslah ettikten sonra İslamlaştırmayı tasarlıyor. Farklı fikirlerle bir arada yaşama kuralını benimsiyor. İslam ile İslamcı partileri özdeşleştirmiyor. Dolayısıyla İslam dini adı altında politik İslamcı görüşlerin topluma dayatılmasına, zorla şırınga edilmesine karşı çıkıyor. Mevcut verilerin ışığında Irak'ın bölünmesine karşı çıkıyor. Siyasi özgürlükler ile azınlık haklarına saygı gösterebilecek çoğulcu bir merkezi hükümet kurulmasını istiyor.[104]

Kürt federe bölgesini yöneten iki partinin, KDP ile YNK'nin başarısızlığının pususuna yatmış olan İslamcılar, umduklarını 1998 yerel seçimlerinde buldular. Belli bir sayı yakalayan İslamcılar, KDP-YNK husumeti ve tekelinden yaka silken kesimlere el attılar. Örneğin orta dereceli okul ve üniversitelerdeki öğrenci gençliği yanlarına çekmeyi başardılar. Kasım 1999'da, KDP'nin kalesi sayılan Duhok Üniversitesi öğrenci derneği seçimlerini, %40 oy almak suretiyle kazandılar. Kasım 2001'de ise YNK denetimindeki Süleymaniye Üniversitesi öğrenci derneği seçiminde, bütün hilelere rağmen %11 oranında oy aldılar.[105]

2008 yılında, Kürt İslamcılarını bekleyen en büyük açmaz ve dönemeç şuydu: Ya silahlı gruplar halinde toplumdan soyutlanmış ve yasadışı bir konumda dağlarda faaliyet göstermek ya da silahı bı-

rakıp legal siyasi zeminde faaliyette bulunmak. İkinci seçenekte ısrar eden Kürdistan İslami Birliği, bu kritik dönemeçte kazançlı gözüküyordu.

KDP-YNK yönetimlerinin artan yolsuzluk ve başarısızlıkları, genelde İslamcı hareketlere ve özelde Kürdistan İslami Birliği'ne yaramış görünüyor. 2008 yılındaki bir saptamaya göre, KİB, her alandaki (politik, sosyal, dinsel) yatırım ve birikimlerini kazanıma dönüştürmüş durumdaydı. Ülkede en kazançlı çıkan hareket idi.[106]

Bu kitabın yazarının 2007'deki alan araştırmasında edindiği izlenim ise şu yöndeydi: KDP-YNK yönetimlerinin başarısızlıklarının yanı sıra toplumsal gelir dağılımındaki büyük dengesizlik ve sınıflar arasındaki derin uçurum, İslamcılara yaramaktadır. O tarihte nezih bir seçim olsaydı, İslamcılar %60 oranında oy alabilirlerdi. Çünkü İslamcı kesimler "hak ve adaletten" dem vurarak, KDP-YNK kadrolarının yolsuzluklarına karşı çıkıyorlar. "Adalet" temelinde yoksullaşmanın önüne geçeceklerini ileri sürüyorlar. Yönetimin dışladığı etkili kesimleri (Saddam yanlısı eski ağalar, aşiret reisleri ve korucu başları) yanına çekebiliyorlar.

Bu hareketin AKP (Türkiye) ve İran ile ilişkisi var.

Kürdistan İslami Hareketi (KİH)

Hareketin Suudi Arabistan'daki ünlü Mina Mescidi toplantısında (1980) alınan kararla Hizb-ül İslami Fi Kurdistan çerçevesinde düşünülüp kurulduğu sanılıyor. Türkiye'deki PİK'in Irak'taki ana kolu konumundaydı. Hareket, Irak'ta 1987'den itibaren faaliyete geçmişti. Kürtçe adı, **Bizutnaveyi İslamiya Kurdistane Irak**'tır. Kurucusu ve manevi önderi Şeyh Osman bin Abdulaziz olup, önder kadrosu Erbil'deki Betawa mıntıkasında karargâh kurmuştu. Şûra Meclisi'ne bağlı olarak kültürel, siyasal, askeri vs. kolları bulunuyordu. Hareketin önderleri arasında şu isimler yer alıyordu: Şeyh Ali bin

Abdulaziz, Şeyh Abdullatif Berzenci, Şeyh Muhammed Berzenci, Ali Bapir, Şeyh Abdülgani Taha, Hasan Ali Kerim.[107]

KİH'in Ankara temsilcisinin anlatımlarına bakılırsa, Kürdistan'daki İslami hareket, Şeyh Osman'ın 1950'lerdeki mücadelesiyle başladı. O devirde yoğun biçimde medreseler kurulmuştu. Süleymaniye, Erbil, Kerkük ve Halepçe gibi şehirlerde hareket gelişip güçlendi. Bu arada, KDP lideri Molla Mustafa Barzani ile tarikat temelinde bağlantı kuruldu. 1952 yılında Şeyh Osman, din adamlarından Şeyh Muhammed Mahmud el Savvaf aracılığıyla merkezi Mısır'da bulunan Müslüman Kardeşler hareketiyle temasa geçti. 1950-1960 arasında, **Lecnet-ül Ulema l'il If ta ve'l İrşad** (Fetva ve İrşad için Ulema Kurulu) adıyla ilk örgütlenme başladı. Bu durum, 1978'lere kadar devam etti. Aynı yıl, **Rabıtat-ül Ulema Muslimin** (Müslüman Âlimler Birliği) adıyla çekirdek oluşturuldu. Kurul, 1985 yılında, dönemin devlet başkanı Saddam Hüseyin hakkında "kâfirdir" şeklinde fetva verdi ve düzenle iplerini kopardı. Bunu, **Rabılat-ül Ulema-il Muslimin fi Kurdistan** (Kürdistan Âlimler Birliği) kuruluşu izledi.

1988'deki Halepçe katliamıyla birlikte KİH, **Hareket-ül Cihad-il Muselleh** (Silahlı Cihad Hareketi) ismiyle örgütlendi. İran-Irak sınırında askeri eylemlerine başladı. Bu tarihten sonra, yeni adıyla (KİH) ortaya çıktı. 1992'de bu isim altında genel seçimlere katıldı. KİH'in askeri kanadının komutanı, 1995 yılında Ali bin Abdulaziz idi.

Hareket Ranya, Halepçe, Süleymaniye'de gayet güçlüydü.

KİH'e bağlı kadın, gençlik, enformasyon ve dış ilişkileri gibi komisyonlar da bulunuyor.

KİH sadece Kürt bölgesinde değil, Irak genelinde İslam devleti kurulmasından yanadır. Bu yüzden, **El Hareket-ül İslamiyet-il Fi Kurdistan** (Kürdistan'da İslami Hareket – KİH) adını almıştı. KİH'in biri maaşlı asker, diğeri milis gücü, üçüncüsü Irak içlerinde faaliyet gösteren gerilla olmak üzere üç silahlı birimi bulunuyordu.[108]

"Müslüman olduğu için Irak'taki Kürt Federe Devleti"ne kar-

şı çıkmayan KİH, her durumda iktidarı çeşitli yollardan zorlayıp İslami mecraya sokmaya çalışan bir tutum içindeydi.[109] Bu nedenle, Kürt sosyal demokratlarının lideri Celal Talabani'nin milisleriyle Aralık 1993'te çatıştı. Talabani'nin PUK-YNK milisleri, KİH militanlarını bastırıp liderleri Şeyh Osman'ı bir süre için rehin aldılar.[110]

Yenilgiyle birlikte Şeyh Osman tutuklandı; hareketi de İran'a çekildi. 1995'te Barzani liderliğindeki KDP ile ittifak halinde YNK'ye karşı çatıştı. Kürt İslamcıları, bu iç çatışmalarda, İran'dan çok yönlü (para, silah, milis, asker) destek gördüler. 1997'de İslami hareket-YNK çatışmaları tekrar başladı. İran'ın arabuluculuğu sayesinde uzlaşma sağlandı ve İslamcıların Süleymaniye'deki (Talabani) Kürt hükümetinde bazı bakanlıklar elde etmesine yol açtı. Buna karşılık KİH, Erbil'deki KDP hükümetindeki bakanlık ve mevkilerini kaybetti.

KİH'in Kürt bölgesindeki askeri ve ideolojik karargâhı, başlangıçta Halepçe idi. Yayılma oradan başladı. Sonradan Ranya, Erbil ve Duhok gibi kent merkezlerinde giderek güçlendi. Halepçe, hâlâ bu hareket ile İran arasındaki bağlantının stratejik geçiş noktasını oluşturuyor. KİH, zaman zaman İran ile Suudi Arabistan arasında tercih yapmakta zorlanıyordu.[111] KİH, İhvancı eğilimli ve Suudi merkezli İslamcılarla (Bu arada da Türkiye'deki PİK ile) bağlantısı halindeydi. KİH askeri birimleri arasında İran ve Afganistan'da eğitim görmüş, azımsanmayacak sayıda mücahit/militan bulunuyordu.[112]

Öte yandan KİH ile Türkiyeli İslamcılar arasında sürekli bağlar oluşmaya başladı. 1996 yılında Erbakan ve Refah Partisi, bu örgüte maddi ve manevi destek sundular. Karşılığında PKK örgütüne yönelik ortak faaliyet önerdiler. 1996 tarihli RP'nin "Kürt çözümü" paketinde "Kürtçe yayın yapan radyo-TV istasyonunu Irak Kürdistanı'nda kurup, KİH denetimine vermek de vardı."

1992 seçimlerinde üçüncü parti olarak çıkan KİH, Kürt hükümetine ortak olmak için eğitim, vakıflar gibi bakanlıkları istemişti. Eğitim-öğretimin İslamileştirilmesinde baskıcı rol oynayıp sonuç ala-

bildi. Dini faaliyetler için özel fetva birimleri de bulunan KİH'in *Denge Bayer, Raye Din* adında iki dergisi ile *Bizovatnavayi İslami* adlı haftalık bir gazetesi yayın faaliyetini sürdürüyor.[113]

Şeyh Osman'ın ölümü üzerine yerine kardeşi Ali Abdulaziz geçti. Ağustos 1999'da KİH ile İslami Diriliş Hareketi, **Kürdistan'da İslami Birlik Hareketi** (KİBH) adıyla birleştiler. Başkanlığına Ali Abdulaziz getirildi. Mayıs 2001 yılında yeni başkan ile genç kadrolar arasında örgütsel sorunlar çıktı. Ayrılıkçı grup, komutanları Ali Bapir öncülüğünde Kürdistan'da İslami Cemaat (KİC) adıyla yeni bir örgüt kurdu. KİC, ana örgütün kadrolarının %80'ini devşirmeyi başardığından, ayrılık her iki örgütü de zayıf düşürdü.[114]

KİH, 2000 yılında **İslami Birlik Hareketi** (İBH) olarak adlandırıldı.

İslami Uyanış Hareketi (İUH)

1979 yılında Şeyh Osman'ın kardeşi Şeyh Sıddık Aziz Muhammed tarafından kuruldu. 1939 doğumlu Şeyh Sıddık, bir yandan, başında bulunduğu hareketi Saddam rejimiyle mücadeleye yöneltirken, diğer yandan, tebliğ (İslam propagandası) çalışmalarını sürdürdü.

1980'lerin başından itibaren, faaliyetlerini açıktan yürüten İUH, bu tarihten sonra yan kollarını kurup yaygınlaşmaya başladı.

1987'de Saddam yönetimince hakkında çıkan tutuklama emri üzerine, Şeyh Sıddık Irak Kürt bölgesini terk etti. 1994'te yeniden yurduna dönerek hareketini derleyip toparladı. 24 Şubat 1996 tarihinde, Şeyh Sıddık yeniden başkanlığa seçildi.

İUH, 1999 yılında (veya Ağustos 2000'de) KİH ile beraber İslami Birlik Hareketi'ni oluşturdu.

Kürdistan'da İslami Cemaat (KİC)

Kürtçe adı "Komalaye İslamiye li Kurdistan/Iraq" olan bu grup, KİH'in eski komutanı Ali Bapir başkanlığında 2001 yılında kurul-

du. Bapir, KİH ile İUH'nin birleşmesine itiraz ederek ayrılmış, bu nedenle, İslamcı kümeler arasında Halepçe'de kanlı çatışmalar yaşanmıştı.

KİC, İhvancı görüşleri benimsiyordu. Silahlı ve siyasi mücadeleyi bir arada yütürüyordu. Saddam yönetimine karşı silahlı direnişiyle ünlenmişti. 2004'te çevresindeki tüm siyasi partilerle ilişki halindeydi. Süleymaniye'deki Talabani (YNK) yönetiminde temsilci bulunduruyordu. 2005 seçiminde yerel parlamentoya 6 milletvekili sokmuştu.

ABD'nin Saddam Hüseyin rejimini devirip yönetimi devralmasıyla birlikte silah bırakıp tümüyle siyasi bir parti olmayı tartışan KİC lideri Ali Bapir, bir süre için Amerikan askerlerince tutuklandı. Bapir, demokrasi, laiklik ve farklı görüşlerle bir arada yaşama fikrini geliştiren yeni bir kitap kaleme almıştı.[115]

Öte yandan, Ali Bapir'in Saddam rejiminin ajanı olduğuna dair ilk iddia, "Awene" isimli bir Kürt haber sitesinde yayınlandı. İddiaya göre Saddam sonrası ele geçirilen belgeler arasında, yönetim tarafından Bapir'e gönderilen iki mektup, olayın ortaya çıkmasına yol açmıştı.[116]

İslamcılığı Kürtlüğün önüne koyan Ali Bapir, "Kürt marşı önünde değil; yalnız Kuran sesi için ayağa kalkarım," demişti.

Hamas

Kürdistan İslami Hareketi'nden (KİH) 1997'de koptu. Lideri Ömer Abdulkerim Abdulaziz (Ömer Baziyani) idi. Ömer, Makuwan Muryasi kod adlı Makuwan Gazi Ramazan ve Arslan Ahmed Marif ile birlikte, 1980'li yıllarda Afganistanlı mücahitlerin safında Sovyet işgaline karşı çarpışmıştı. Ayrılma nedeni, KİH'in Süleymaniye merkezli Talabani yönetimine ortak olmasıydı. Hamasçılara göre, laik partilerle koalisyon yapmak, İslam kurallarına aykırıdır. Soran/Germiyan mıntıkasında (Kıfri, Derbendihan ve Çemçemal) yaygın olan bu akım, Vahabi anlayışa yakın selefiliği temsil etmekteydi. Hamas, 1993-

1994 yıllarında Talabani'ye ait YNK mensubu milislerle çatışmaya girdi. Bu tarihten sonra Hormal denen mıntıkaya taşınmak zorunda kaldı.

Hamas, Temmuz 2001'de Tevhid isimli Kürt grubuyla birleşmek suretiyle Birleşik İslami Cephe'yi kurdu.[117]

Tevhid Hareketi

Mele (Molla) Abdulgani Bezazi tarafından Erbil'deki cami çevrelerinde kuruldu. Barzani yönetimi, bu oluşumu yasakladı. Kürdistan İslami Hareketi (KİH), KDP'ye karşı bu örgütü desteklemedi. 2000 yılında örgüt içinde "İslami Tevhid Cemaati" adıyla gizli bir hizip oluştu. Bu köktendinci cemaat, tesettüre uyup kapalı giyinmeyen kadınlara saldırı furyası (yüzlerine kezzap atma gibi) başlattı. KDP cemaati silahla bastırdı. Militanları, muhafazakârlığıyla tanınan Halepçe ile Hac Umran bölgesine sığındılar.

Tevhid ile Hamas, KİH'in devamı sayılan Mele Ali Abdulaziz liderliğindeki İslami Birlik Hareketi'nden (İBH) hoşnut olmayanları yanlarına çektiler. Tevhid'in önde gelen iki lideri, Mele Ebubekir Hewleri ile Ebu Qatade kod isimli şahıslar, Afganistan'a giderek Usame bin Ladin ile ilişkilerini sağlamlaştırdılar. Ebu Qatade, bir akşam yemeğinde bu ilişkiyi davetli konuklarına açıkladı. Temmuz 2001'de, Tevhid grubu, birçok elemanını (Muhammed Salih Ommar, Swara Kerim, Vahid Muhammed Mahmud, Usame Ahmed Baziyani, Salim Bani Şari gibi) El Kaide kamplarında eğitilmek üzere Afganistan'a gönderdi. Bu tarihten sonra Tevhid, Hamas ile birleşti. Molla Ebubekir yeni örgütün başkanı, Hamas lideri Abdulkerim Abdulaziz (Ömer Baziyani) de yardımcısı oldu.

2000'in başında patlak veren İslamcı-laik hareketler arasındaki silahlı çatışma, Tevhid grubunun devreye girmesiyle Şubat 2001'de iyice tırmandı. Erbil'de KDP'nin önemli bir yetkilisi ve Kürt parla-

mentosu başkanı olan (Hıristiyan inançlı) Fransu Heriri katledildi. KPD ile YNK, kuşkulu Tevhid mensuplarını tutukladılar; bu arada İran'dan sızmaya çalışan 20 kadar İslamcı militanı öldürdüler. KİH (yeni İBH), elindeki tutukluları teslim etmeyi reddetti. KDP ile YNK, bu İslamcı hareketin bürolarını kapattılar. İddialara bakılırsa, o furya esnasında KDP, toplam 2000 İslamcı militanı tutuklamış, kendince hizaya getirmişti. Bu hizaya getirme yahut terbiye etme sürecinde, İslamcılar kendilerini gizlemek için habire saç-sakal kesmişler. Bu yüzden jilet ve tıraş makinelerinin fiyatları da yükselmiş.[118]

İkinci Soran Bölüğü

Kürdistan İslami Hareketi (KİH) ve devamı olan İslami Birlik Hareketi (İBH) saflarındaki biricik silahlı birim konumundaki bu cemaatin 350 ile 400 dolayında aktif milisi bulunuyordu. 50-60 kadar Arap kökenli militan da aynı saflarda yer almıştı. Çoğu, Afganistan'da askeri eğitimden geçmişti. İkinci Soran Bölüğü (İSB), çeşitli çaplarda toplar gibi ağır silahlarla donatılmıştı. Biyara ve Tavila mıntıkalarını kendine üs seçen İSB, 1991'den beri KİH'in askeri kanat sorumlusu ve 1997'den itibaren Merkez Kurulu üyesi olan Eso Hewleri kod adlı Esad Muhammed Hasan komutasında faaliyet gösterdi.

İSB, Jaik olarak tanımladığı KDP ve YNK'nin yanı sıra, uzlaşmacı tutumuna karşı çıktığı KİH'e amansız muhalif kesildi. KİH içindeki ayrışma sürecinde İSB, önce bağımsız kaldı; çok geçmeden İslami Tevhid (Birlik) Cephesi'ne katıldı.[119]

Ansar-ül İslam (ve Cunud-ül İslam)

Kürdistan İslami Hareketi (KİH) içindeki bir dizi bölünme ve parçalanmadan sonra Cunud-ül İslam (İslam Askerleri), ardından Ansar-ül İslam (İslam Partizanları/Yandaşları) isimli oluşumun yolu açıldı.

Eylül 2001'de Ebubekir öncülüğündeki Tevhid Cemaati ile Hamas birleşerek, "İslami Birlik (Tevhid) Cephesi"ni (İBC) oluşturdular. Bir ay sonra, Ebu Abdullah el Şafii önderliğindeki Soran Kuvvetleri (veya İkinci Soran Bölüğü – İSB) isimli silahlı birim İBC'ye katıldı. **Cunud-ül İslam** örgütü, bu zeminde doğdu.

Amerikan istihbarat kaynaklarına göre, birleşme olayı, El Kaide bağlantılı üç İslamcı şahsiyetin (Bin Ladin'in Kürt bölgesindeki temsilcisi Ebu Abdulrahman, sabotaj konusunda uzman Ebu Veil ve suikast gibi eylemler alanında eğitmen sayılan Ebu Derda) gözetiminde imzalandı. Anlaşma tamamlanınca, Bin Ladin'den gönderilen 300 bin dolar Kürt İslamcılarına teslim edildi. Başkanlığa Ebu Abdullah el Şafii (Mele Wurya Hewleri) getirildi. El Şafii, 1993 yılında gittiği Afganistan'da eğitilmiş, bir süre Çeçenistan'da savaşmıştı. Kimi haberlere bakılırsa, Cunud-ül İslam mensubu 400 kadar militan Afganistan'da askeri eğitim almıştı.

Cunud-ül İslam, küçük çaplı bir şeriat sistemi modeline göre yapılanmıştı. Sözgelimi şeriat heyeti, şeriat mahkemeleri, din ve ahlak komiteleri, Mücahitlerin Askeri Önderlik Meclisi, Medya Kurulu, radyo istasyonu, basılı yayın organları, halkla ilişkiler komisyonu gibi kollara sahipti.

Cunud-ül İslam, esas amaçlarını şöyle ilan etmişti: "Kâfir ve laiklere karşı cihat ilan etmek. Allah'ın iradesini (kelimetullah) egemen kılmak. Laik/dünyevi partilerle hiçbir ilişkiye girmemek. Sünni öğretiye uygun İslami bir yönetim kurmak. İslamcı akımları Cunud-ül İslam çatısı altında birleştirmek. İslami yönetim dışında hiçbir idare tarzını kabul etmemek!"

Bu noktadan hareketle, Cunud-ül İslam birçok Şii ve Alevi köyüne baskın düzenleyip viraneye çevirdi. Kendince put saydığı Kürt Alevi (Ehli Hak) pirlerine ait heykel ve türbeleri tarumar etti. Üst düzey Kürt yetkilileriyle din adamlarını öldürdü; Kürt bölgelerinde birçok bombalama, suikast, sabotaj eylemi gerçekleştirdi.

Milislerine yönelik toplu saldırılar üzerine YNK, Ekim 2001'de harekete geçti. Dönemin YNK hükümeti başkanı Berham Salih, "Kürdistan, teröristlerin cenneti olarak kullanılamaz!" dedi ve Kürdistan İslami Cemaat komutanı/lideri Ali Bapir'den, bölgeyi derhal boşaltmasını istedi. Bapir aradan çekilince, YNK Peşmergeleri Halepçe'ye girdiler. Cunud-ül İslam'ın yoğun bombardımanına rağmen peşmerge birimleri, İslamcıları kuşatmayı başardılar; çatışmalar esnasında Bin Ladin'in temsilcisi Suriye kökenli Ebu Abdulrahman ile Bağdatlı Ebu Yasir öldüler. Ancak Cunud-ül İslam, YNK birliklerini geri püskürttü. Talabani yönetimi, İslamcıları bölgeden tümüyle söküp atamadı. Görüşmeler başladığında KİH'ten kopmuş bulunan Mele Kraker (Islah Cemaati lideri) ile Abdulrahman Abdulrahman, Cunud-ül İslam örgütüyle birleşmek suretiyle, 10 Aralık 2001'de **Ansar-ül İslam** isimli örgütü kurdular.

Başkan seçilen Mele Fatih Kraker (gerçek adı Necmeddin Farac Ahmed'dir) Norveç'te bulunuyordu; örgütü, fiilen yöneten ise Ebu Abdullah el Şafii idi. Başlangıçta 500 ile 700 kadar silahlı militanı bulunan Ansar-ül İslam, İran-Irak sınırındaki Biyara ve Tavile mıntıkasında üslenmişti.[120]

Ansar-ül İslam, "terörist listesi"ne alındıktan sonra Mart 2003'te ABD füzelerine hedef oldu. Saldırıda önemli kadrolarını yitirdi. Bir kısmı İran'a sığındı, bazıları da halk içine karıştılar. Bir yıl sonra toparlanarak Kürt bölgesine, özellikle Irak'taki direniş mevzilerine döndü. Talibanvari bir cihatçı bakış açısıyla hareket eden, bu arada El Kaide ve benzeri örgütlerle işbirliği yapan Ansar-ül İslam, kendi ifadesiyle "Kürdistan'da küçük bir İslam Emirliği yani devleti" kurmayı amaçlıyor. Bu anlamda İslamcı olmayan kesimlerle diyalog kurmayı, seçime katılmayı ve demokrasi kurallarına uymayı kesin bir dille reddediyor.

YNK, bu örgütün, "Afgan Arapları' denen silahlı cihatçı unsurların İran üzerinden Kürt bölgesine gelmelerine ve Irak'taki di-

reniş hareketine katılmalarına yardım ettiğini" ileri sürmüştü. Birçok Türk yetkilisi ise, Cunud-ül İslam'ın El Kaide ile bağlantısına dair haberleri doğrulamamıştı.[121]

Örgüt, dağılmadan önce denetim altına aldığı bölgelerde şeriat kurallarına uygun yasaklar (içki, şarkı ve çalgı kasetleri, müzik dinleme gibi) koymuş; dine aykırı olduğu iddiasıyla bazı ziyaretgâh ve türbegâhları kapatmıştı. Namaz saatlerinde açık işyeri bırakılmaması yönünde buyruk vermişti.[122]

Human Rights Watch isimli insan hakları kuruluşunun 2002 tarihli raporuna göre bu örgüt, haksız yere birçok sivili tutuklamış, kimilerini kaçırmış, sorgu ve tutukevlerinde işkence uygulamış, esir aldığı rakiplerini anında infaz etmişti. Uyguladığı şeriat cezaları arasında kırbaçlama ve recm etme (taşlama) gibi yöntemler de vardı.

Müslüman veya Sünni olmayan inançsal azınlıklara zulmettiğine dair en önemli kanıt, Eylül 2004'te gerçekleştirdiği bir eylemdi: Ehli Hak (ya da Kekai) diye bilinen Alevi-Zerdüşti inançlıların yaşadığı bir köye baskın düzenlenmiş; köylülerden, Ansar-ül İslam'ın talimatlarına uymaları istenmişti. Birkaç hafta sonra, Ehli Hak mensupları, inançlarını terk etmeye yahut "cizye" (gayrimüslimlerin ödedikleri vergi, haraç) ödemeye mecbur edilmişlerdi. Bu arada ibadet yerleri kirletilip yıkılmıştı.

Biyara ve Tavila mıntıkasındaki Nakşi şeyhleri ve dinsel azınlıklar da, kendi yöntemlerince ibadet etmekten alıkonulmuşlardı. Kapatılan türbegâhlar, Temmuz 2002'de Vahabiliği izleyen Cunud-ül İslam militanlarınca yerle bir edilmişlerdi.[123]

Ansar-ül İslam, 2003'te aldığı darbeden sonra direnişin yoğun olduğu Irak'ın Sünni Arap bölgesine taşındı. Orada Ansar-ül Sunne (Peygamber Sünneti Yandaşları) isimli Arap ağırlıklı örgüt saflarında faaliyet gösterdi.

Örgütün 2004'te Erbil'deki KDP ve YNK bürolarının bombalanmasında parmağı olduğu kanısı yaygındı.

Barzani yönetimindeki KDP'ye ait Kurdistan TV, 12 Temmuz 2005 tarihinde Ansar-ül İslam militanı dört kişinin itiraflarını yayınlamıştı. Buna göre; militanlar, eğitimin babından "av veya hedef olarak tanımladıkları insanları kaçırdıktan sonra diri diri parçalara ayırıp kafalarını kesebiliyorlar. Bu tür cinayetler, ara sıra eğitim amacıyla gerçekleştiriliyormuş!"[124]

Ansar-ül İslam, 2007 ve 2008 yıllarında özellikle Süleymaniye şehrinde birçok intihar ve bombalama eylemi planladı. Ancak eylemciler yakalandı ve bazı militanları ciddi itiraflarda bulundular. Buna göre, örgüt, özellikle bilinçsiz gençler ve işsizler arasından eleman devşiriyormuş![125]

İslam Kürt Birliği Teşkilatı – İKBT (Kürt Rabıtası)

1988 yılında Irak yönetiminin Halepçe kentine kimyasal gaz atmasından sonra kuruldu. Kurucuları Kürt aydın ve gençlerinden oluşuyor. Kurucusu Prof. Dr. Ali Karadağı, 1949'da Süleymaniye'de doğdu. Bağdat Üniversitesi Şeriat Fakültesi mezunu. Mısır'daki El Ezher İslam Üniversitesi'nde doktora yapıp, Katar Üniversitesi öğretim üyeliği görevini aldı.

Siyasi olmaktan çok kültürel bir örgüt görünümündeki İKBT, Kürt Federal bölgesinin hemen her yerinde faaliyet yürütüyor. 1990'larda 17 bin öğrenciye burs verip, 54 mescit inşa ettirmişti. İKTB, "Kürdistan çok hastadır, beklemeye tahammülü yok" görüşünden hareketle bir Kürt devleti kurulmasını istiyor. Kürt Federe Hükümeti'yle ortak noktası, "Kürt topraklarının savunulması"dır; ayrıştıkları nokta ise, sistemin İslami olmamasıdır. İKBT, Türk, İran ve Arap milliyetçiliğinin bulunduğu yerde Kürt milliyetçiliğinin olmasını doğal görüyor.[126]

Suudi Arabistan merkezli Rabıta örgütüyle yakın temasta olduğundan buna Kürt Rabıtası da deniliyor. 15 Temmuz 1996 tarihli

Milliyet gazetesinde çıkan MİT kaynaklı bir habere bakılırsa, Suudi Arabistan, Irak Kürt bölgesindeki İslamcı faaliyetler için Rabıta'nın yan kuruluşu olan IIRO'yu kullanarak yaklaşık 8 milyon dolar aktarmıştı: Türkiye'nin aracı olduğu yardımın, dönemin RP lideri Necmeddin Erbakan hükümeti zamanında gerçekleşmesi ve bunun büyük bir kısmının Kürt Rabıtası'na gitmesi dikkat çekiciydi.

İKBT, 1990 başlarında Duhok şehrinde Suudi Arabistan güdümlü *Rabıtat-ül Alem-il İslami*'nin (ünlü Rabıta kuruluşu) çeşitli yan kuruluşlarıyla ortak faaliyet (okul, hastane, medrese, camii inşaatı ile dini/İslami kültürel yayınlar ve birtakım sosyal hizmetler gibi) içindeydi.

Sipah-i Rizgari

Irak yönetiminden kaçıp İran'a sığınan Duru'lu yaşlı Şeyh Osman, Nakşibendilerin İran'daki en etkin lideri durumundaydı. Oğlu Madeh ve öteki akrabaları, İran'ın açık desteğiyle "Sipah-i Rizgari" (Kurtuluş Birlikleri) adıyla birkaç yüz kişilik bir milis gücü oluşturdular. 1980-88 İran-Irak savaşı yıllarında, İran birlikleriyle dayanışma içinde Irak'a karşı gerilla faaliyetlerinde bulundular. Geniş izleyici kitlesinin olduğu Havraman'daki genç müritlerden oluşan bu gerillalar, gün geldi İran'daki Kürt hareketlerine (Komala gibi) karşı da kullanıldı.[127] Sonradan etkisi azaldı.

Kürt Hizbullahı

İdris ve Mesud Barzani'nin kuzeni ve Barzan şeyhi olan Muhammed Halid (Şeyh Ahmed'in oğlu), İran'dan açık destek alarak bu hareketi kurdu. İran'ın amacı, milliyetçi Kürt örgütlerini bu hareket aracılığıyla hizaya getirmekti. İleride kurulacak bir Kürt yönetiminde kendine sıkı sıkıya bağlı bir yapı oluşturmaktı. Kürt Hizbullahı'nın peşmergeleri, Barzani ailesine sadık İran'daki Kürt mül-

tecileri arasından devşirildi. Hizbullah, başta KDP olmak üzere milliyetçi ve solcu Kürt örgütlerini tehdit eder hale gelmişti.[128]

Kürt Hizbullahı'na verilen İran desteği, Irak Kürtleri arasında dini boyutun gelişmesine yaramıştı. Böylece, Barzani ailesindeki laik kanadın önü kesilmiş oldu.[129]

İran desteğiyle kurulup ayakta duran Hizbullahi Soreşgeri Kurd'un (Kürt Devrimci Hizbullahı) başkanı da Şeyh Muhammed Halid'in oğlundan başkası değildi.[130]

Dipnotlar

(1) Martin va Bruinessen, *Ağa, Şeyh ve Devleti: Kürdistan'ın Sosyal ve Politik Örgütlenmesi*, Özge yay. Ankara, 1993; Bruinessen, "Religion in Kurdistan" (Kürdistan'da Din), *Kurdish Times* dergisi, CA. no: 1-2, s. 5-17, 1991. Türkçesi için *Kürdistan Yazıları*, İletişim yay. s.17, İstanbul, 1992. Bruinessen, *Kurdish Ulema and their Indonesion Students*; Ayrıca bakınız; Müfid Yüksel, *Kürdistan 'da Değişim Süreci*, Sor yay. s.50-52, İstanbul 1993.
(2) Age, s.34.
(3) Age, s.34-35.
(4) Müfid Yüksel, age, s.82. Bu iki tarikat için, Murabıt Sufilik denilebilir. (FB)
(5) E. Xemgin, *Kürdistan'da Din (İslam Sonrası)*, basılmamış inceleme, s.63. Ayrıca, Bruinessen, s.268'de Kürt toplumuna kadar uzanan Kadiri tarikat şeyhlerinin silsilesini (Allah, Muhammed ve Hz. Ali'den sonra) Hasan Basri'den başlatıp 22. sıradaki Hac Seyyid Vefa Selami'de sona erdiriyor. Abdülkadir 12. sırada yer alıyor.
(6) E. Xemgin, age, s.63; Bruinessen, *Şeyh, Ağa* ... s.262.
(7) M. Yüksel, age, s.87-89. Faik Bulut, *Dar Üçgende Üç İsyan: Kürdistan'da Etnik Çatışmalar*, Evrensel Yayın, İstanbul, 2005.
(8) Age, s.144.
(9) Xemgin, age, s.63.
(10) Age, s.64.
(11) Age, s.64.
(12) Age, s.65.
(13) Age, s.65.
(14) Age, s.65.

(15) Muzaffer İlhan Erdost, *Şemdinli Röportajı*, Onur yay. İstanbul, 1987; Kasım Kufralı, *Nakşibendiliğin Kuruluş ve Yayılışı*, Doktora Tezi, Türkiyat Enstitüsü, no.337, s.35-104'ten aktarma.
(16) Age, s.28 ve Kufralı, age, s.109.
(17) Age'ler.
(18) Bruinnessen, *Kürdistan*, age, s.50.
(19) M.İ. Erdost, age, s.29, Kufralı age, s.109; Bruinessen, age, s.51.
(20) M. İ. Erdost, age, s.29; Kufralı, age, s. 109; Bruinessen, *Kürdistan..*, s.51.
(21) Erdost, age; Kufralı, age. Bruinessen'e göre (Kürdistan, s.50) Mevlana Halid'in farklıetnik kökenlerden eşit sayıda halifesi vardı ama özel olarak 30 Kürt halife seçilmişti.
(22) M. Yüksel, age, s.144-146 .
(23) Age, 146-148
(24) Xemgin, age, s.67-68
(25) Age, s.68.
(26) M. Yüksel, age, s.153-154.
(27) Xemgin, age, s.69-70.
(28) Age, s.69.
(29) Age, s.69-70; Bruinessen, *Ağa, Şeyh*, s.324.
(30) Age, s.70. Musa Anter, Şeyh Şeyda'nın samimiyetsizliği ve halkı kandırmasına ilişkin tanıklıklarını ayrıntılarıyla sergiler. Bkz. *Hatıralarım*, Yön yay. s.97-100, İstanbul.
(31) Age, s.70.
(32) Age, s.70.
(33) Bruinessen, *Ağa, Şeyh*, s.325-326; Musa Anter, *Hatıralarım*, s.78-80.
(34) Age, s.326.
(35) Age, s.326.
(36) Age, s.324.
(37) J.S. Stanford-E. K. Show, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, 2. Kitap, İstanbul, 1989 s.572; Boris Temkof, *Kürdistan*, s. 30, Vatan Cephesi'nin Halk Meclisi Neşriyatı, Sofya, 1964.
(38) C. Kutschera, *Le Mouvement National Kurde* (Kürt Ulusal Hareketi), s. 80-81, Flammarion, Paris, 1979.
(39) Dr. Yaşar Kalafat, *Şark Meselesi Işığında Şeyh Sait Olayı*, s. 102, Boğaziçi yay. Ankara, 1992. Ayrıca bkz. Musa Anter, age, s.82-85.
(40) Bruinessen, age, s.242.
(41) Age, s.242; M. Anter, age, s.79. 57) Age, s.242.
(42) Age, s.244. Cemşid Bender, *12 İmam ve Alevilik*, Berfin yay.
(43) Age, s.247.
(44) Age, s.254.
(45) Age, s.247-253.

(46) M. Yüksel, age, s.88-91-150.
(47) Age, s.84-85.
(48) Age, s.95.
(49) Age, s.96-97.
(50) Age, s.131-142.
(51) Bruinessen, Ağa, Şeyh, s.248.
(52) Örgüt yayın organı *Cudi*, 2. sayı, s. 15, Almanya, 1990.
(53) *Cudi*, ags. s.15.
(54) Rafet Ballı, *Türkiye'de İslamcı Hareket*; *Tevhid* dergisi, Haziran 1990.
(55) Özellikle *2000'e Doğru* ve *Aydınlık* dergilerinin yayınlarının çeşitli nüshaları.
(56) Rafet Ballı, age.
(57) *Tevhid* dergisi, Haziran 1990
(58) Bkz. *Kürdistan İslam Partisi Tüzüğü*, 6-7-8. maddeler. Öte yandan, *Cudi*, sayı 10, 1993'te Tüzük için "PİK Pamı" adı kullanılmış.
(59) Ballı, age. Ayrıca *Cudi* dergisi, sayı. 10, s.6, 1993.
(60) *Cudi*, 1990, sayı 2, s.4-6-7.
(61) Ballı, age.
(62) *Cudi*, sayı 10, s.38-40, 1993
(63) Ballı, age.
(64) *Cudi*, sayı 10, 1993; PİK sözcüsü Dr. Muzaffer, "Kürd Sorunu Nedir?" başlıklı yazısı.
(65) Ballı, age; ayrıca PKK tüzüğü.
(66) Ballı, age, *Cudi* sayı 10, 1993.
(67) Hizbullah örgütü hakkında Ankara hükümetine sunulan Halil Tuğ imzalı Emniyet Raporu, 1993. Raporun özeti için şu kaynaklara bakınız: *Milliyet* gazetesi, İstanbul, 16 Aralık 1993. Örgüte ilişkin farklı bilgiler için bkz. *Tevhid* dergisi, İstanbul, Ekim 1990; *Cumhuriyet* gazetesi, İstanbul, 24 Haziran 1994.
(68) Adı geçen kaynaklar.
(69) Faik Bulut'un özel notları ve gözlemleri. Ayrıca bkz. İsmet G. İmset, *Turkish Daily News*, İstanbul, 8 Eylül 1993.
(70) Basındaki Emniyet raporu ile yazarın özel bilgileri. Ayrıca *Nokta* dergisi, İstanbul, 27 Şubat-5 Mart 1994; *Gerçek* dergisi, İstanbul, sayı 23/1993. Bu dergi, işadamı Mehmet Ali Altındağ'ın Menzil grubun finansörü ve akıl hocası olduğu iddiasındaydı.
(71) Faik Bulut'un özel notları arasında bu grubun Batman'da "Fecr Cemaati adıyla vurucu bir koluna ilişkin bilgi vardı.
(72) F. Bulut'un konuya ilişkin özel notları.
(73) F. Bulut'un konuya ilişkin özel notları.
(74) F. Bulut'un özel notları; bir Menzil yetkilisinin *Nokta* dergisine anlatımı, 27 Şubat 1994.

(75) Soner Yalçın, *Cem Ersever'in İtiraflar*ı, Kaynak yay, İstanbul, 1994. Soner Yalçın'ın *Aydınlık* gazetesinin 7-10 Eylül 1993 ve 19-28 Ocak 1994 tarihli nüshalarında çıkan yazıları.

(76) Yazarın özel notları.

(77) *Aydınlık*, İstanbul, 2-30 Aralık 1993.

(78) Devletin kimi odakları ile Hizbullah arasındaki ilişkinin farklı bir boyutu için bkz; *Radikal* azetesi, İstanbul, 11 Şubat 1997.

(79) Hizbullah hakkındaki haber ve yorumlar için bakınız; Hizbullah-Menzil Grubu yayın organı *Hira* dergisi, Diyarbakır, Eylül-Ekim-Kasım 1994; *Yeni Yüzyıl* gazetesi, İstanbul, 8 Nisan 1995; Adnan Gerger, "Terör Sahnesinin Yeni Aktörleri: Radikal İslamcılar", *Siyah Beyaz* gazetesi, Ankara, 13-15 Eylül 1995; Mehmet Faraç, "Hizbullah Ordusu", *Cumhuriyet*, 4 Şubat 1997; Faik Bulut-Mehmet Faraç, *Kod Adı Hizbullah: Türkiye Hizbullahı'nın Anatomisi*, Ozan yay. İstanbul, 2. Basım, 1999.

(80) Adı geçen örgütün 21 Eylül 1993 tarihli faks metinleri (Kongre bildirgesi, Parti Tüzüğü vs) Ayrıca, KİH temsilcilerinden Abdurrahman Dürre ile söyleşi, Özgür Ülke, 23 Mayıs 1994.

(81) M. Van Bruinessen, *Kürdistan Yazıları*, İletişim, s.53-54.

(82) Bruinessen, age, s.57-58.

(83) Age, s.66-67-68.

(84) Age, s.270.

(85) Iwaideh, 1960, s.227'den aktaran Bruinessen, age, s.269.

(86) Bruinessen, age, s.270 (Wilson, 1900, s.111'den alıntı).

(87) Age, s.282-83. Nitekim Kürt dini şahsiyetlerden Şeyh İzzeddin Hüseyni, bu yüzden, "hayatım boyunca İslamda mezhepçilik ve tarikatçılığı temizlemekle uğraştım" demiştir. Bkz. Raffet Ballı, *Kürt Dosyası*, Cem yay. s.519, İstanbul, 1991, İstanbul.

(88) Rafet Ballı, *Kürt Dosyası*, Cem yay. s.519, İstanbul, 1991.

(89) Bruinessen, age, s.43, 287.

(90) Suudi yanlısı *el Mecelle* dergisi, 20-26 Şubat 1994.

(91) Faik Bulut'un konuya ilişkin özel notları.

(92) *Yeni Zemin* dergisi, s. 46-47, İstanbul, Nisan 1993.

(93) Bruinessen, age, s.43.

(94) Age, s.288.

(95) Age, s.43; *Yeni Zemin* dergisi, İstanbul, s.47-48, Nisan 1993,

(96) Rafet Ballı, *Türkiye'de İslamcılık*.

(97) Bruinessen, s.43.

(98) Bilgi kaynakları için bakınız; *Y. Zemin*, ags., s.46-49; *Tevhid* dergisi, İstanbul, Temmuz 1991 ve Ekim 1992; *el Muctema'a* dergisi, Kuveyt, 9 Ağustos 1994.

(99) The Islamic Supreme Council of America web sitesinde yayınlanan 2005 tarihli "Açık Mektup".

(100) Michael Rubin, "The Islamist Threat in Iraqi Kurdistan", *Middle East Intelligence Bulletin*, Aralık 2001.
(101) *Newsmatik*, Erbil, 24 Ağustos 2008)
(102) *El Şarq el Awsat* gazetesi, 1 Haziran 2006.
(103) El Cezire.net, 3 Ekim 2004.
(104) Michael Rubin, agy.
(105) Ürdünlü yazar Ali Sabri, "Kürdistan İslamcıları ve Dönüşüm Seçenekleri", el Cezire.net, 12 Ocak 2008; Nihat Kaya, Gündem Online, 25 Temmuz 2008.
(106) *Yeni Zemin*, Şeyh Osman ile söyleşi, s.44-47, İstanbul, Haziran 1993,
(107) Agd, s.44; Nihat Kaya, Gündem Online, 25 Temmuz 2008.
(108) Agd, s.45-47.
(109) *El Hayat*, 27 Aralık 1993; *el Vasat* dergisi, 10 Ocak 1994.
(110) Faik Bulut'un1993 gezi notları ve gözlemleri. Ayrıca Serdar Çelik, agy.
(111) Agd; Ayrıca F. Bulut'un 1993 gezi gözlemleri.
(112) F. Bulut'un Irak Kürt Federe bölgesindeki gezi notları ve gözlemleri, 1993.
(113) El Cezire.net, 3 Ekim 2004.
(114) El Cezire.net, 3 Ekim 2004.
(115) KurdishMedia web sitesi, 15 Mart 2007; Nihat Kaya, agy.
(116) Michael Rubin, "The Islamist Threat in Iraqi Kurdistan", *Middle East Intelligence Bulletin*, Aralık 2001; Kathryn Gregory, "Ansar-al Islam, Ansar-al Sunnah" başlıklı makale, Council on Foreign Relations web sitesi 5 Kasım 2008.
(117) Adı geçen iki makale.
(118) Adı geçen iki makale.
(119) Adı geçen iki makale.
(120) Cunud-ül İslama ilişkin yorum ve haberler için bakınız; KurdishMedia.com bültenindeki 12-13 Eylül ile 4-10 ve 30 Ekim 2001 tarihli haberler; Michael Rubin, "The Islamist Threat in Iraqi Kurdistan", *Middle East Intelligence Bulletin*, Aralık 2001; Kathryn Gregory, "Ansar-al Islam, Ansar-al Sunnah" başlıklı makale, Council on Foreign Relations web sitesi 5 Kasım2008.
(121) El Cezire.net, 3 Ekim 2007.
(122) Human Rights Watch 2002 raporu; Kathryn Gregory, "Ansar-al Islam, Ansar-al Sunnah" başlıklı makale, Council on Foreign Relations web sitesi 5 Kasım2008.
(123) AFP, 12 Temmuz 2005; *El Hayat* gazetesi, 22 Temmuz 2005; el Cezire.net, 25 Temmuz 2005.
(124) *El Şarq el Awsat*, 4 Ekim 2007 ve 31 Aralık 2008.
(125) *Yeni Zemin* dergisiyle söyleşi, İstanbul, Kasım 1993.
(126) Bruinessen, age, s. 40-41. Yazar, Barzani önderliğinin yakın akrabalık ilişkilerine bakarak, İran'dan siyasi destek almak amacıyla Kürt Hizbullahı'nın KDP

tarafından "paravan bir örgüt" olarak kurdurulduğunu ima ediyor. Sıradan bir köy mollası olan Necib Berzenci başkanlığında kurulan **Müslüman Kürt Savaşçıları** ile Abbas Şabak önderliğinde 1980'de oluşturulan **Kürt Müslüman Ordusu** da aynı konumdaydılar. Bu sonuncusu, 1983'te Talabani'ye ait YNK tarafından dağıtılmıştı. Bkz. Serdar Çelik, "Birakuji" isimli yazısı. Özgür Ülke, İstanbul, 21 Haziran 1994.

(127) Burinessen, age, s. 41.

(128) *Yeni Zemin*, agy.

(129) Bilgi için şu kaynaklara bakınız: *Tevhid* dergisi, Temmuz ve Kasım 1991 sayıları; *Yeni Şafak* gazetesi, İstanbul, 4 Kasım 1996. Ayrıca, Faik bulut'un Milli Gençlik Vakfı tarafından İstanbul'da düzenlenen 17 Haziran 1995 tarihli toplantıda görüştüğü KİH temsilcisinden edinilen bilgiler.

VII

SUUDİ ARABİSTAN

SUUDİ ARABİSTAN

30 milyon nüfuslu Suudi Arabistan'ın %24'ü (Asya, Afrika ve Ortadoğu ülkelerinden) yabancı uyrukludur. Ülkedeki Şiilerin (Şii, Zeydi ve İsmaili) oranı %15'tir.

Vahabilik-Selefilik: Vahabi Hareketi

Vahabi veya Vahabilik kavramı, Muhammed bin Abdulvahhab el Meşrefi el Temimi el Necdi'nin adından türetilmiştir. Riyad'a yakın Uyeyne kasabasında 1703 yılında doğan M. bin Abdulvahab'ın ölüm tarihi kimi yerlerde 1791 veya 1792 olarak veriliyor.[1]

M. Bin Abdulvahap ilköğrenimini kendi kasabasında yapmış olup, Necd bölgesinde yaşayan Hanbeli merkezine mensup bir ailenin çocuğudur. Babasından Hanbeli fıkhı, tefsir ve hadis okudu. On yaşındayken Kur'an ezberledi. İlim öğrenmek için, Mekke'den sonra Medine'ye gitti; oradaki din âlimi Muhammed Hayat el Sındi'nin meclisinde bulunup çok etkilendi. 1724 yılında Irak ve özellikle Basra'yı ziyaret etti. Babasının kadılık yaptığı Hureymla'ya giderek 1730 yılında davete (dini misyonerliğe) başladı. Yerli halkın kendisini öldürmeye hazırlanması üzerine 1740'larda yurduna (Necd ve Uyeyne) dönerek dini teammüllerde ıslahat çağrısında bulundu. Buradaki Emir (Prens) Osman bin Mamer, Şeyh Muhammed bin Abdulvahab'ın çağrısına uydu; mezar ve kubbeleri yerle bir etti ve zina suçunu itiraf eden bir kadının recmine (taşlanmasına) yardımcı oldu. Dönemin el Ahsa (Bahreyn) prensi buna karşı çıktı ve Şeyh M. bin Abdulvahab bulunduğu bölgeden ayrılmak zorunda

kaldı. Suudoğulları'nın emirlik (prenslik) merkezi olan Deriyye'ye doğru yol aldı.[2]

Emir (prens) Muhammed ibni Suud'a "biat etmek ve onun hac mevsimi zamanı halktan istediği vergi, haraç ve benzerlerine karşı çıkmak"[3] şartıyla Deriyye'ye yerleşti. Suudi Hanedanlığı'yla kader birliği eden M. bin Abdulvahab'ın torunları ve ardılları, günümüzde bile Suudi Arabistan Krallığı'nın emrinde çalışıyorlar.

Arabistan yarımadasındaki Suudi-Vahabi ittifakı giderek güçlü bir dini- siyasi hareket haline geldi. 1745-1775 yılları arasında dini-siyasi bir söylem kullanırken aynı zamanda bölgesel/yerel fetih hareketlerine girişen bu ikili ittifak, yavaş yavaş hâkimiyet alanını Orta Arabistan'ın tamamına yaymayı başarmıştı. 1790'lardan itibaren kuzeye yani Ürdün ve Suriye'ye doğru etkisini genişleten Vahabi-Suudi ittifakı, Şam eyaletinin başkenti Şam'ın güneyindeki köylere yönelik Vahabi akınlarıyla da Suriye-Hicaz ticaretini baltalamaktaydı.[4]

O sırada Anadolu ile Arabistan yarımadası, İran ile Irak ticaret yollarının kesiştiği yer Şam idi. Şamlı tacir ve işçiler, en azından Anadolu ve Rumeli hattından gelen hacılara hizmet veriyorlardı. Bu bakımdan Şam'ın Vahabi hâkimiyetine geçmesi, Osmanlı'nın önemli bir gelir kaynağının elden çıkması demekti.[5]

Suudi-Vahabi hareketi, 1800'lerin başından itibaren Mekke kervan yolunu Şam'dan gelenlere kapattı. Bu, Osmanlı'ya ilk başkaldırı sayılır. Telaşa kapılan Osmanlı, hemen harekete geçerek Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa'yı yardıma çağırdı. 1818'de ise Vahabilerin Necd'deki son kalesi de düştü. Durum, 1890'lı yıllarda tersine döndü.[6]

Vahabiler, 1800'lerde Şam eyaletinde faaliyet halindeyken gelenekçi ve Osmanlı halifeliğine son derece bağlı Şam ulemasıyla bağlantı kurmaya çalıştılar. Siyasi ortam gereği, ulemanın Vahabilere sempati duyması, doğrudan doğruya Osmanlı Sultanı'na sadakatsizlik anlamına geliyordu. Nitekim Şam uleması, 1810 yılında res-

mi bir tepki verdi. O sırada Suudlu bir reis ile Vahabi din âlimi, zamanın Şam'daki Osmanlı valisine şöyle bir mektup gönderdiler: "Allah'a şirk koşmaya geçit verme, Allah'tan başkasına kulluk etme ve ettirme, dinin gereği ne ise ona uy!"(7)

Şam valisi kendi cevap vermek yerine, Şam ulemasının dini temelde kaleme aldığı bir mektubu, ilgili Suudlu âlime göndererek şu noktalara değindi: "Muhtıra kabilindeki bu mektubun muhatabı biz değil, müşrik ve kâfirler olsa gerektir. Bizler, gerçek Müslümanlarız. Lâkin Vahabiler, çöl Arapları olarak, sahte peygamber Museylime'nin ümmetindendirler. Onlar, İslam uhdelerinden (ilkelerinden) habersiz bir aşiret olmaktan öteye geçmezler. Bu nedenle, gerçek Müslümanların yakasını bırakıp din düşmanları ile uğraşmaları gerektir. Hiçbir şey, Vahabilerin yaptığından yani Müslümanları katledip mallarını yağmalamaktan ve şereflerini kirletmekten daha kötü olamaz."(8)

Vahabiler ise buna karşılık şöyle verdiler: "İslami temelde meşru siyasi otorite kaynağı olan hilafet, Osmanlıların değildir. Dini vecibelere uymak konusunda Araplar Türklerden daha duyarlı olduklarından, hilafet de Arapların hakkıdır. Halife Hz. Osman, İslamiyetin sulta (yönetim) makamını hilafetten kraliyete çevirdiğinden, yani meşru otoriteyi gayrimeşru bir otoriteye dönüştürdüğünden, Osmanlı da bu kötü teamüle göre yönetiliyor. Oysa hilafet makamı, Türklerden çok Araplara yakışır."(9)

1800'lerin sonunda Vahabilik genişleyip Şam eyaletindeki selefilik ile buluştukça, Arap milliyetçiliği öğelerini de içinde barındırmaya başladı. Bu gelişme, Osmanlı Sultanı Abdülhamit'i korkuttu. Bir yandan Osmanlı ile hilafetin meşruluğu tartışılıyor; öte yandan, Arap milliyetçiliği temelinde ayrılma ve bağımsız toprak kazanma eğilimi baş gösteriyordu. Üçüncü noktada ise, ticaret yollarının denetimi Osmanlı'nın elinden çıkıyordu. Bunu gören Sultan Abdülhamit, Şam bölgesinde Selefi-Vahabi ittifakına karşı, geleneksel Sufi

tarikatlarını harekete geçirdi. Tarikat şeyhlerine geniş yetkiler tanıyarak, Vahabi-Selefi ittifakını bozmaya ve onları İslami temelde geriletmeye teşvik etti.[10]

18. yüzyıl sonu ve 19. yüzyıl başında Vahabi meşrepli Suudi Hanedanlığı, Arabistan yarımadası, Suriye ve Ürdün topraklarını ele geçirdi. Durumdan kaygılanan Osmanlı, Vahabi birlikleriyle çatıştı. 1891 yılında ise Suudi Hanedanlığı, ünlü Şamar kabilesinin Raşid boyu tarafından yenilgiye uğratıldı. El Saud sülalesi Kuveyt'e göç etti. Ancak Necd ovasının egemenliği, 1902'de yeniden El Saud ailesinin eline geçti. Birinci Dünya Savaşı öncesinde Doğu Arabistan'ın büyük kısmı, İngilizlerle işbirliği yapan bu hanedanlık tarafından yönetiliyordu.

1916'da Osmanlı İmparatorluğu yenildi. İngilizler ile Saud ailesi, hâkimiyet alanlarını Suriye, Ürdün ve Irak'a kadar genişlettiler. İngiltere, Saud Henadanlığı'na, devletin güçlendirilmesi için şart olan bir ordu kurma konusunda yardım etti. Bu ordu, devletin doğası gereği, tek bir kabileden değil, kabile bağ ve gerilimlerini aşan bir yapıya göre oluşturuldu.

Karar 1902'de verildi: El Saud ailesi tarafından **İhvan** (Kardeşlik Teşkilatı; gönüllü din milisleri) adıyla bir birim kuruldu. İhvan ya da Kardeşlik Teşkilatı'nın özendirilip yaygınlaştırılması için, mensuplarına tohum ve toprak verilerek belli yerlere yerleştirilmeleri planlandı. Aynı zamanda bu milis kuvvetlerine silah, mühimmat ve teçhizat da verildi. Din âlimleri aracılığıyla, teşkilat mensuplarına Vahabi selefiliğinin temel ilkeleri de öğretildi. Böylece, El Saud Hanedanlığı için hem çiftçi hem de kutsal savaşçılar (mücahitler) yetiştirilecekti. İbni Saud, 1925-25 arasında İhvan sayesinde bütün Arabistan yarımadasını ele geçirdi.[11]

İhvan, softa selefi öğreti nedeniyle bağnaz İslamcı milislere dönüşmüştü. Örneğin, 1926'daki Hac mevsiminin açılışı için, Mısır'dan getirilen askeri bandoya "İslamda müzik haramdır" diyerek saldı-

rıda bulundu. Taşlanan Mısırlıların bir kısmı öldürüldü. Bu bağnaz silahın El Saud ailesinin baş destekçisi İngilizlere de dönebileceğini hesaplayan İbni Suud, İhvan'ın dini özlemlerini ve bağnazlığını dizginlemek zorunda kaldı. Bu nedenle, El Saud yönetimi ile İhvan arasında anlaşmazlık baş gösterdi.

İhvan liderleri, 1926'da bir konferans düzenlediler. El Saud yönetimini şu noktalarda eleştirdiler:

Bir; İbni Suud, oğlunu, Hıristiyan İngilizlerin işgali altında olan, "sapık Müslümanların ikamet ettiği" yani Vahabi olmayanların bulunduğu Mısır toprağına gönderdi.

İki; İbni Suud, oğlu Faysal'ı, kâfir diyarı olan İngiltere'ye gönderdi.

Üç; Suudi yönetimi Hıristiyan bid'atler (dine aykırı icatlar) ve şeytan icadı radyo, otomobil ve telgraflar kullanıyor.

Dört; Suad yönetimi, Hicaz ve Necd'deki kabileleri vergilendirdi.

Beş; El Saud yönetimi, gerçek Müslümanların (Vahabilerin) topraklarında, yeni kurulan Ürdün ve Irak gibi ülkelerden gelen kâfir kabilelerin (Vahabi olmayan Müslümanlar anlamında) sürüleri için otlaklar verdi.

Altı; aynı yönetim, Kuveyt ve Kuveytlilere ticareti yasakladı.

Yedi; Doğu Arabistan'daki Şiileri, gerçek Müslüman olmaya (Vahabi) zorlamamıştır.

İbni Suud, İhvan'ın bu meydan okumasına, İhvan ve ulema tarafından Ocak 1927'de düzenlenen bir konferansla karşılık verdi. Oradan çıkan mesaj şuydu: "İbni Suud, İslamın sadık bir hizmetçisidir."

Bir ay sonra da Necd uleması, İhvan'ın isteklerinin bir kısmını desteklerken, diğer bir kısmını reddeden bir fetva yayınladı.

"İslam şeriatının bütün Arabistan'da geçerli olması, puthane haline gelen evliya türbelerinin yıkılması, Şiilerin Vahabilik'e döndü-

rülmeleri... vs." fetvada kabul edilen şeyler arasındaydı. Buna karşılık, cihat kararının, sadece El Saud yönetimince alınabileceği, Suudi yönetimi bazı hatalar yapsa bile İhvan'ın buna isyan hakkı olmadığı, teknolojik icatların kullanılması gerektiği... gibi şeyler de fetvada vardı.

İbni Suud, görünüşte bağımsız olan ama özünde kendi yönetimini kuvvetlendirip İhvan'ın gücünü kırıp konumunu zayıflatan "bu fetvaya uyacağını" ilan etti.[12]

Buna rağmen İhvan, Irak-Suriye sınırındaki bazı Şii kabilelere saldırıp yağmalamayı sürdürdü. İhvan ile Suudi yönetiminin arası açıldı. İngiliz uçakları, Suudi yönetimi adına, İhvan milislerini bombaladılar. Ayaklanmayı yatıştırmak için 1928'de Riyad'da düzenlenen toplantı, başarısızlıkla sonuçlandı. İbni Suud, 1927'deki isyanı ertesi yıl bastırmayı denedi fakat başaramadı. 1929 yılı, isyanda kader döneneci oldu: Ayaklanma liderlerinden Uteybe kabile mensubu İbni Bicad bazı rakip kabile mensuplarını öldürünce, isyan kabileler arası çatışmalara dönüştü. Bu nedenle İbni Suud'a binlerce savaşçı veren rakip kabileler, 1929'daki El Sabila savaşında ayaklanmayı bozguna uğrattılar. Suudi yönetiminin destekçisi İngilizler ise, İhvan liderlerini Kuveyt'te yakaladılar. İsyan, yer yer 1930'a kadar devam etti. Ancak milisler Suudi yönetimine katıldılar ve bir daha da krala başkaldırmadılar.[13]

Vahabilik Öğretisi

Muhammed bin Abdulvahab yandaşları, kendilerini tanımlamak için "Muvahidun"[14] (Allah'ın birliğinden yana olanlar, birleştiriciler) deyimini kullanırlar. Benzer biçimde Vahabilik, "Selefilik" ya da "Selefi Devleti" kurmakla da eşanlamlıdır. Çünkü bu öğreti mensupları, İslam âleminin gerileme ve fikri durgunluk döneminde ortaya çıkan yeni tarz bir İslami hayatı, topluma egemen kıl-

mayı hedeflerler. İslam akidesinin (öğretisinin) esasına ve aslına dönülmesini isteyen; tevhid (Allah'ın tekliği temelinde birleştiricilik) kavramının, sonradan bulaşan şirk çeşitlerinden arındırılması üzerinde ısrarla duran bir hareket niteliğindedir. Fikri kökleri, Ortaçağ İslam âlimlerinden Muhammed İbn-ül Kayyim el Cevzi, İbn Teymiyye ve İmam Ahmed İbn Hanbel'e kadar uzanır.[15]

Öğrenim döneminde Hanbeli mezhebini benimseyen Şeyh Muhammed bin Abdulvahab, başka mezheplerin delillerini güçlü ve ikna edici bulduğunda ona göre de fetva verebiliyordu. Bu yüzden selefilik usulünde belli bir mezhebe bağlılık gerekmez. Şeyh M. bin Abdulvahab, aynı zamanda, Hicri 656 yılında Bağdat'ın düşmesinden sonra kapanan içtihat kapısının açılmasından yanaydı. Kur'an ve Sünnet'e dönüşün zorunlu (farz) oluşu üzerinde durdu. Her ikisinin kaynakta, Kur'an ve Sünnet'te doğrudan ve açık bir delil bulunmadıkça, İslama dair yapılan herhangi bir tefsiri ve içtihadı kabul etmedi. Delili anlayıp ona göre hareket ederek Ehl-i Sünnet ve'l Cemaat usulünü esas aldı. Müslümanların kesinlikle Asr-ı Saadet (Hz. Muhammed ve Dört Halife Dönemi) devrine dönmelerini istedi. Cihat farizasının canlanması amacıyla, diyarlar fethedilip bid'at ve hurafelerin (İslam dışı sapkınlıklar) hemen ortadan kaldırılması için gerekli fetvayı verdi.

Vahabiler, aşağıdaki ritüel ve dini davranış biçimlerini hakiki İslama aykırı bulurlar: Din büyüklerinin ve evliya mezarlarının türbelere dönüştürülmesi, onların ziyaret edilip mum yakılması, kabirlerin taşlarla toprak seviyesinden yüksek biçimde yapılması; türbe ve ziyaretlerden medet umulması, Sufi tarikatlarının aşırılıkları ve önceden bulunmayan hususların dine mal edilmesi, bir şeyin mahiyetinin bilinmeksizin Allah'a mal edilmesi, açık delilleri dışlayıp müteşabih (benzeyen) lafızların delil edinilmesi, muska takılması ve keramete inanılması vs.[16]

Abdulvahab'a göre Allah'tan başka birisine ibadet eden veya

onu andıracak ya da çağrıştıracak her amel (pratik/eylem/davranış/tapınma) mutlaka "şirk" sayılır. Vahabilikte "şirk" (Allah'a eş ve ortak koşmak olan kâfirlik), büyük şirk, küçük şirk ve gizli şirk olmak üzere üçe ayrılır. Halk içindeki geleneksel avami inançlara karşı çıkan Vahabilik, kendi öğretilerini reddeden herkesi kâfirlik ile suçlayıp mallarını, canlarını ve kanlarını helal ilan ediyor. Bu yönüyle, Hz. Ali dönemi kabilesel geleneklerini sürdüren Haricileri andıran Vahabiler, yağma, talan ve öldürme olaylarında fanatizme varacak ölçülerde hareket etmişlerdir. Özellikle Irak'ta başvurdukları bu yöntem, dönemin gelenekçi İslam dünyasının tepkisine neden olmuştu.[17] Osmanlı yönetimi, bu davranışları istismar eden Hint Müslümanlarını, "Vahabilik mezhebini körüklüyorlar" diyerek Arabistan'dan kovdu.[18] Suçlama ilginçtir; çünkü Vahabiler de, Sufilik öğretisinin İslama Hindistanlılar tarafından sokulduğunu ileri sürüyorlardı.[19]

Gerçekte Vahabilik öğretisinin temel ilkesi, İslam dünyasının Sünni yorumu (ılımlı ya da radikal) ile aynıdır. Çünkü bağnaz Sünnilik, İslamın temel kaynağı olan Kur'an ve Sünnet'e, bu arada Hz. Muhammed dönemindeki ilk İslam toplumuna dönüşü öngörür. Bu yüzden, Sünniliğin (Ehli Sünnet ve'l Cemaat öğretisi) bir adının selefilik olması raslantı değildir.

Petrole Bulaşan Amerikancılık

1930'larda petrolün bulunmasıyla başlayan Suudi-Batı işbirliği aynı zamanda batılı petrol şirketleriyle çıkar çevrelerinin doğrultusunda, Ortadoğu'da giderek yükselen ulusal kurtuluş hareketlerine karşı bir tutum içine girdi. Sovyetler Birliği'nin kuşatılması gibi McCarthy doktrini çerçevesinde, Suudi Arabistan, İslam ideolojisini yaymanın, bölgedeki milliyetçi ve anti-emperyalist iktidarlara karşı içerdeki İslamcı muhalefete destek vermenin merkezi oldu.

1953'te kurulan Arap-Amerikan Petrol Şirketi (ARAMCO) ile ünlenen mali merkezleri kullanan Suudi yönetimi, Arap ülkelerindeki Müslüman Kardeşler ve benzeri selefi hareketlerle Hizb-ül Tahrir gibi akımları destekledi. Batıcı ve Amerikancı İslamın uluslararası alandaki simgesi, Rabıta (Rabıtat-ül Alem-il İslami) ve El Haremyen benzeri dini kuruluşlardır.

1990'lardaki resmi beyanlarına göre, Suudi Arabistan yönetimi, çeşitli ülkelerde toplam 73 dini örgüt ve kuruluşa parasal destek veriyordu.

Yazarın görüştüğü, Suudi Arabistan'da yaşayan bir Cezayirli İslamcı, kendisine şöyle demişti: "Suudi Arabistan, Rabıta ve İhvan (Müslüman Kardeşler hareketi), İslam âlemindeki gericiliğin üçlü sacayaklarıdır."

1950-70 arasında Suudi yönetimi, daha çok çalışanların (memur/işçi) grevleri türünden laik muhalefetle karşılaştı. 1960 Haziran ayında bir grup prens ve eğitimli seçkin zümre, büyük çaplı anayasal reform yapılması çağrısında bulununca, Kral Suud Zahran hava üssünü ABD'ye kiraladı ve Eisenhower Doktrini'ni kabul etti. Aynı dönemdeki dini muhalefet ise daha az örgütlüydü. Bu arada 1960'lı yıllarda kız okullarının açılması ayaklanmaya neden olurken, Mekke Radyosu'nda bir kadın sesinin duyulması da gelenekçi ulemanın Kral Faysal'a protesto göndermesine yol açtı. 1965'te ise televizyon istasyonu kurulduğunda, bizzat İbni Suud'un torunu tarafından yönlendirilen bağnaz bir grup, Riyad TV istasyonunu işgal etme girişiminde bulundu.

Suudi Arabistan Krallığı, tarihsel gelişim olgusuna aykırı değildir. 1950'lerin sonu ile 1960'ların başında anılan siyasi huzursuzlukları saymazsak, halkın dini temelde kraliyet ailesine verdiği siyasi meşruiyet desteği sürmüştür.[20] 1774 yılında gerçekleşen ve günümüzde sürmekte olan Suud-Vahabi (İhvan) ittifakına tepkiler, gayet sınırlı olmuştur. 1932'den 1953 yılına kadar, iktidar seçkinleri (ule-

ma ve prensler) siyasi alandaki egemenliklerini, İslam şeriatı temelinde sağlama aldılar. Ülkeyi ulema ile birlikte yönetmeye devam eden Suud Hanedanlığı, Kral Abdulaziz döneminde İslam dininee kabul gören meşhur "biat" (dini/sadakat ve bağlılık yemini) uygulamasını başlattı. Üç ayaklı bir yönetim mekanizması kuruldu: Danışma Meclisi (Meclis-ül Şûra), Bilgeler/Seçkinler Meclisi (Meclis-ül Has) ve bunların üstünde bulunan Yüksek Kurul (El Lecnet-ül Ulya). Bu üçlü sistem, ulema, işadamları ve dikkatle hazırlanıp seçilmiş kabile kökenli *reislerin* katıldığı Şûra'da bir *araya* gelerek, krala yardımcı oluyordu.

Anayasal reform isteyen kimi prens ve aydın kesim, dönemin veliahdı Faysal'a rağmen yönetimde görev aldı. Veliaht tahta çıkınca, bu kesimi "fazlaca laik" bulup safdışı bıraktı.[21] Faysal'ın geniş yetkilerle donatılıp kral olması, Suudi Arabistan'da ılımlı, reformcu İslamın Arap milliyetçiliğiyle ittifak yapmasını önledi; gelenekçi İslamın önünü açtı. Daha softa ve selefi İslama verilmiş bu taviz, yönetime karşı muhalefeti tümüyle yok etmedi. Tersine, zaten siyasi temelde muhalefet imkânlarının hemen hiç olmadığı ülkede, karşıt güçler dini zeminde muhaliflik yaptılar.

Din Yoluyla Muhalefet

Din yoluyla muhalefetin iki maddi temeli vardı:

Bir, Vahabilik hareketinin kral ile anlaşmasından sonra, ülke üçlü ittifak temelinde yönetilecekti: İhvan (Vahabiler), ulema ve Suud ailesi. Ancak 1930'larda kral ülkeye birtakım teknolojik yenilikler sokmak isteyince, kendilerini "sahih imanın temsilcisi şeriat savunucusu" sayan İhvan, kralın modern/yenilikçi düşüncelerine sert biçimde tepki gösterdi. Telsiz, telgraf, otomobil gibi icatların ülkeye girmesine engel oldu.[22] Gerçekte İhvan, artık yok olmaya veya kaybolmaya yüz tutmuş eski kabilesel temeldeki varlığını ve kazanılmış siyasi haklarını güvenceye almak için mücadele ediyordu. İhvan ka-

bilevi yapısını korumak istiyor, tabanının erimesinden korkuyordu. Sonraki gelişmeler kralın zaferiyle sonuçlanınca ülkeyi daha önce yöneten üçlü ittifak bozuldu. İhvan denklemden çıkarıldı; yerini ulema-Suud ailesi ittifakı aldı.[23] Buna çok içerleyen İhvan'ın tepkisi, çok daha sonra görülecekti: Cuheyman Başkaldırısı.

İki; 2000'lerde Müslüman nüfusun %15'ini oluştan Şiilerin hoşnutsuzluğu söz konusuydu. Ülkenin doğu bölgesindeki Katif, Nufuf, Sayhat ve Hasa şehirlerinde bulunan Şii azınlık, siyasi-dini temelde hoşnutsuzluğunu gösterip, zaman zaman Sünni yönetimin baskılarına başkaldırıyordu.[24] Bu azınlık inanç itibarıyla Mekke ve Medine'ye değil, Şii dünyasının geleneksel kutsal merkezleri olan Kerbela, Necef (Irak) ve Kum (İran) gibi kentlere kulak veriyordu. Suudi Arabistan Sünni uleması ve yönetimince sıkça yapılan "Şiiler gerçek Müslüman mıdır?" yolundaki tartışmalar da, bu kesimi çok rahatsız ediyordu. Kimi geleneksel ibadetlerinin yerine getirilmesi (Aşure ve Kerbela yıldönümleri), Suudi yönetimince önleniyordu. Softa Vahabi meşrepli Suudi rejimi, Şiileri bu yıldönümlerini kutlayıp anmaktan vazgeçirmek için "ikna yöntemi" kullandığını ileri sürüyorduysa da,[25] açıklama doyurucu olmaktan uzaktı.

Mekke'nin İşgali

Cuheyman el Uteybi, 1970'lerde bağnaz selefi akımın öncülerindendi. Suudi rejiminin artık çöküş dönemine girdiğini söyleyip, ülkenin her tarafında propaganda yapmaya başladı. 1928-30 dönemi İhvan isyanı önderlerinden Uteybe kabile mensubu olan Cuheyman, geleneksel olarak sakalını uzatıp kısa cübbeler giydi; ataları gibi kendini "İhvan" diye adlandırırdı. Gerici bir vaiz olmadan önce Suudi ordusuna 18 yıl hizmet eden Cuheyman, çevresine çeşitli din medreseleri ve ilahiyat fakültelerinde eğitim gören yandaşlar topladı.

Cuheyman, 1970'li yıllarda, Suudi yöneticileri, şu sözlerle suç-

layıp durdu: "Ülke, Kur'an ve Sünnet'e göre yönetilmiyor. Ahlaksızlığa bulaşmış El Suud ailesi, kâfir hükümetlerle işbirliği yaparak içerde ve dışarıda zulüm uyguluyor."

İlginçtir; Cuheyman, resmi dini kurumun (Suudi Fetva Kurulu) en üst mertebesinde oturan Vahabi geleneğinin ünlü temsilcisi Şeyh Abdulaziz bin Baaz'ın (1999 yılında öldü) öğrencisiydi. Onun dini bilgisine hayrandı. Ancak Şeyh için "Bin Baaz Sünnet'i çok iyi biliyor ama onu bozulmuş yöneticileri desteklemekte kullanıyor," diyordu.[26]

Cuheyman, Şeyh A. bin Baaz'ı (1999'da öldü) "rejime uşaklık etmek"le suçladı. Ancak "dünyanın güneş etrafında değil, güneşin dünya çevresinde döndüğünü" söyleyecek kadar bağnaz ve selefi bir görüş taşıyan yönetimin has adamı A. bin Baaz, 1978'de Cuheyman ile 98 izleyicisinin yönetim tarafından affedilmelerini (rejimi yıkmaya teşebbüsten yargılanmışlardı) sağlamıştı.[27]

İran İslam Devrimi'nden de etkilenen Cuheyman ile birkaç yüz kadar yandaşı, 20 Kasım 1979 sabahı Mekke'deki kutsal mesciti bastılar. Cuheyman, eniştesi Muhammed Abdullah el Kahtani'yi, "dünyayı felaket ve adaletsizlikten kurtarmak için gelen Mehdi" olarak ilan etti.[28] İsyanı, Suudi karşıtı Araplar arasında destek buldu. O tarihte Abdulaziz bin Baaz, ulemadan biri olarak, suçladığı isyancılar hakkında, "teslim olmadıkları takdirde kendilerine karşı zor kullanmanın mubah olduğu yolunda" fetva çıkardı.

İki haftalık beklemeden sonra Cuheyman ve yandaşları, sağ olarak ele geçirildiler. 9 Ocak 1980 günü Cuheyman ve 60 kadar izleyicisi, başları kesilerek idam edildiler. İdam edilenler arasında 41 Suudi Arabistanlı, 10 Mısırlı, 6 Güney Yemenli, 3 Kuveytli, 1 Kuzey Yemenli, 1 Sudanlı ve 1 Iraklı vardı.

"Ümmi" (cahil) olduğu ya da "Mehdilik" tasladığı yolundaki resmi iddiaları (ki kanıtlanamamıştır) bir yana bırakırsak, Cuheyman başkaldırısının Suudi iktidarını hedefleyen siyasi bir hareket

olduğunu, kimi askeri birimlerden destek gördüğünü ve Suudi İçişleri Bakanı Prens Naif'in deyimiyle, "son derece sınırlı, eylemci dini bir muhalefeti temsil ettiğini" söyleyebiliriz.[29]

Görüşlerini içeren *Yedi Risale*'yi kaleme alan Cuheyman, tipik bir Vahabi sayılırdı.

Şiiler ve İran

Cuheyman isyanı bastırıldığında, petrol bakımından zengin Suudi Arabistan'ın batı bölgelerinde yaşayan Şiiler ayaklandı. İran Devrimi'nden etkilenen ve çoğu Şii olan Katif kasaba uleması, resmi yasağa rağmen "Kerbela Şehidi İmam Hüseyin'in şehadet yıldönümünü kutlayacağını" açıkladı. Bu amaçla, 28 Kasım 1979'a rastlayan Aşure günü düzenlendi. Kutlamalar, mezhep (Sünni-Şii) ayrımcılığına son verilmesini isteyen gösterilere dönüştü. Göstericiler, yağma eylemine giriştiler. Yönetim duruma hâkim oluncaya kadar 17 kişi ölmüş, onlarcası yaralanmıştı. Humeyni'nin İran'a dönüşünün birinci yıldönümü münasebetiyle aynı bölgede düzenlenen gösteriler de banka ve borsa baskınına dönüştü. Sonuçta, dört kişi öldü.[30]

Suudi nüfusunun %15 kadarını oluşturan Şiiler, Körfez'e yakın oldukları ve petrol yataklarındaki yörelerde yaşadıkları için, politik ve ekonomik etkileri daha büyüktür.

Bu ise, Sünni İslam temelinde iktidarda olan Vahabi kesimin Şiilere karşı ekonomik ve politik baskısı için yeterli bir nedendi. İslamın kendisinden kaynaklanan "bölücülük/fırkacılık" suçlaması, Suudi Arabistan özelinde Vahabi-Şia tatışması biçiminde sürer. Sözgelimi Vahabiler Allah dışında herhangi bir kişinin kutsallaştırılmasını haram saydıklarından, Hz. Ali ve Hz. Hüseyin'in Şiiler tarafından zımnen ilahlaştırılması, Vahabiler yönünden bir sürtüşme nedenidir. Ilımlı Sufi, bağnaz Sünni ve softa Vahabi açısından, Aşure gününde insanların yas tutarak "kendilerini dövüp paralamaları da iğrenç bir şeydir!"

Şii-Vahabi sürtüşmesinin tarihi arkaplanı da bulunuyor: 1802'de Kerbela'yı acımasızca yağmalayan Vahabiler, Hz. Hüseyin'in türbesinin damını devirdiler, mücevherlerle süslü sandukasını alıp götürdüler. Kent sakinlerini acımasızca katlettiler. Kerbela'yı yağmalayan dönemin Vahabi lideri, bir Şii tarafından bir yıl sonra öldürüldü.[31]

Sünni Suudi yönetimi, petrol bölgelerinde oturan Şiilerin ekonomik açıdan gelişmelerini hep köstekledi. İran Devrimi gerçekleşince, durum değişti. Suudi Arabistan, özellikle 1979'daki Şii kaynaklı gösteri ve yağmalamalardan sonra, bu kesime siyasi ve politik yatırımda bulundu. İran Radyosu, birkaç kez ayaklanma çağrısı yaptıysa da, kitlesel hareketler pek görülmedi.

1980'lerde Arap yarımadasında İran destekli olduğu sanılan **İslam Devrimi Örgütü** adıyla radikal ve yasadışı bir örgüt kuruldu. İran modeli bir İslam toplumunu savunan bu örgüt, 1981'de Mekke'de hacılara dağıttığı bildiride, "Suudi Krallığı'nın devrilmesini" istemişti.[32]

İzleyen yıllarda, İranlı radikal kesimler, binlerce kişilik kafileler halinde Mekke'ye gittiler. Hac ziyareti esnasında "Büyük Şeytan Amerika ve Yerli İşbirlikçileri"ne karşı gösteri yaparak polisle çatıştılar. 1990'daki son büyük gösteride ise 400 kişi ölmüştü. Bu nedenle İran-Suudi ilişkileri bozuldu. Hac olaylarından sonra, Suudi Arabistan karşı bir önlem olarak, ülkesine gelen hacı adaylarının sayısına sınırlama getirdi.

Şiiler, Suudi Arabistan'ın petrol sanayisinin bulunduğu (ARAMCO denetiminde) hassas bölgede esas olarak emekçi kesimi oluşturuyorlar. Bazı yerlerde esnaflık (kuyumculuk ve deri işlemesi) yapıyorlar. Sınıfsal ve mezhepsel düzlemde eziliyorlar. Sünni çoğunluğa oranla ikinci sınıf topluluk muamelesi görüyorlar. İnançları, gelenekleri, töreleri ve ülkede çalışan hemen hemen bütün kadınları bağrından çıkaran toplumsal olguları nedeniyle de horlanı-

yor Şiiler. Bağnaz Sünni rejimin baskılarına muhalif olmanın yarattığı şartlarda görece laik/dünyevi olmaya eğilimli ve dış siyasetlere (Arap milliyetçiliği, İran İslam Devrimi) açık bulunuyorlar.[33]

Şii azınlığa karşı Vahabi-Suud ittifakı temelinde izlenen resmi siyaset de altı aşamadan geçmiştir: 1945-75 yılları arasında Şii azınlığa karşı aşırı baskıcı, hor görücü ve şiddet uygulayıcı bir politika izlendi. 1818-30 yıllarını kapsayan dönemde, Sünni ulema aracılığıyla Şiileri hidayete erdirme siyaseti esas alındı. Üçüncü aşamada (1913-32) Şii bölgesi kılıç zoruyla ele geçirilip halka Vahabilik öğretisi dayatıldı. Bu, mezalimin yoğun olduğu karanlık bir asimilasyon dönemiydi. Döndüncü aşamada (1932-79), pratikte Şiilere hoşgörülü davranılmaya başlandı. Beşinci aşamada (1979-81) zulme tepkilerinden ötürü Şiiler, tehdit kaynağı ve İran işbirlikçileri olarak görüldüler. Ancak isyan ve tepki, yumuşak politikalarla ve kısmi tavizlerle geçiştirildi.[34]

Altıncı aşama, ABD'nin Irak işgaliyle (2003) başladı. İran'ın politikasına bağlı olarak Irak, Lübnan ve Körfez ülkelerinde Şiiler siyasete daha etkin katıldılar. ABD, Suudi Arabistan'da reform başlatılması için dolaylı dayatmalarda bulundu. Şiiler, içerideki muhalif reformcu akımlar paralelinde kendilerine daha fazla serbestlik talep ettiler.

Ancak bu azınlığın, topluma katılımının sağlanması toplumsal-ideolojik bir mesele olarak henüz orta yerde duruyor.

Fetvalı Muhalifler

1991 Körfez Savaşı ve 2003 Irak'ın işgali sırasında Amerikan askerlerinin (Müslüman olmayan kâfirler) Müslümanlarca kutsal sayılan topraklara ayak basması da gelenekçi ulema arasında huzursuzluk kaynağı oldu. "Kutsal topraklara Müslüman olmayanların ayak basması caiz midir, değil midir?" sorusu tartışıldı. Din adamları, leh-

te veya aleyhte fetva verdiler. Böylece yandaşlar ile karşıtlar arasında "Fetvalar Savaşı" başladı. Irak ve Arap milliyetçiliğini destekleyen din âlimleri, "Yabancı askerlerin kutsal topraklarda bulunması İslama aykırıdır. Buna izin verenler büyük günahkârlardır," yolunda fetva verdiler. Devlet yanlısı kurumlar (Mısır El Ezher uleması ile Suudi Arabistan Fetva Kurulu şeyhi A. bin Baaz) ülkelerinin resmi politikaları doğrultusunda şöyle bir fetva yayınladılar: "Evet, yabancıların kutsal topraklarda bulunması caizdir!"

Yabancı askerlerin Arabistan yarımadasına iyice yerleşmesi ve olayların akışındaki altüst oluş sürecinde, Amerikancı İslamcılar, teknokrat ve bürokratlarla birleşerek Suudi yönetimine yeniden bir bildiri sundular. Şeyh A. bin Baaz'ın da aralarında bulunduğu "fetvalı protestocular", yönetime katılım isteğinden hareket ederek yabancıların getirdiği yozlaşmaya karşı çıktılar.

Bu muhalefet, 1990'ların sonlarından itibaren bir ucu El Kaide örgütüne ulaşan köktendinci, diğeri de din eksenli ıslahatı öngören ılımlı akım olmak üzere iki farklı yönde ayrıştı.

İki Eğilimli Bureyda Uleması'nın Muhalefeti

Körfez Savaşı'ndan sonra Amerikan askerlerinin Müslümanlarca kutsal sayılan Arabistan topraklarında konuşlanması, silahlanma harcamaları nedeniyle bütçedeki açığın 10 milyar dolara ulaşması ve El Saud ailesinin iktidarı tekelinde bulundurması gibi olaylar, yönetilen kesimler arasında rahatsızlık yarattı.

Din adamları (ulema) ikiye ayrılarak saflaştı. İlk safta yer alanlar, başta A. bin Baaz olmak üzere Büyük Âlimler Heyeti'ydi. Şeyh bin Baaz, Şeriatçı Arabistan yönetiminin uygulamalarına bile ters düşecek kadar, nuh nebiden kalma selefi ve tutucu görüşleriyle tanınıyordu. Gözleri görmediği halde, televizyona çıkan kadınların, kendisi gibi erkekleri tahrik ettiğini ileri sürüyordu. 1969'da yer-

yüzünün düz olduğunu, Medine'deki İslam Üniversitesi'nde verdiği ders sırasında güneşin etrafında döndüğünü iddia etmişti. El Saud oligarşisi, A. bin Baaz'ın bu tür görüşlerini benimsememekle birlikte, ona meydan okuyacak güçte değildi. Çünkü A. bin Baaz, El Saud Hanedanı'nın yaptıklarını kitabına uydurup dinsel açıdan meşru kılabiliyordu. Bu yüzden, 1976'dan itibaren Dava ve İrşad (dini yayma ve rehberlik) Müdürlüğü başkanlığına atanmıştı.

İkinci saftakilerin yelpazesi daha geniş olmakla birlikte, omurgasını selefi ulema yürütüyordu. 1992 sonlarında ortaya çıkan bu muhalefet, 107 tutucu ulemanın Kral Fahd'a sunduğu bir dilekçeyle gündeme geldi. Dilekçe, özetle "Hükümeti yolsuzluk yapmak ve ekonomik eşitsizliğe göz yummak"la suçladıktan sonra zaten katı şeriat uygulamalarının yaşandığı Suudi Arabistan'daki İslam yasalarını daha katılaştırmasını içeriyordu. Mesela, dini yayınların %70 oranında yer tuttuğu televizyon ve radyo programlarının artırılmasını, halka açıklanan her programın ulema tarafından önceden incelenmesini, saraylar yaptırmak yerine 1 milyonluk İslam ordusunun kurulması uğruna para harcamak suretiyle yeryüzündeki İslam düşmanlarıyla savaşılmasını istiyordu.

Bu arada, Kasım 1990'da 46 kadın, başkent Riyad'da bir gösteri düzenleyerek "araba kullanma hakkı" talep etti.

Bunu, 1993 ortalarında kurulan Meşru Hakları Savunma Komitesi'nin (MHSK) kurulması izledi. Despot Suudi Arabistan Krallığı'nda kurulan ilk insan hakları örgütü niteliğindeki MHSK, kuruluşundan on gün sonra kapatıldı. Yönetim, girişimi, siyasi partinin yasak olduğu bir ülkede siyasal partileşme olarak değerlendirdi. Sözcüsünü tutukladı ve üyelerini kovdu. Krallık iktidarı ulema ile paylaşmak istemediğinden, MHSK elemanlarına aman vermedi; emekleme aşamasındaki komiteyi adeta boğdu. İlk anda tepki gelmedi.

1994 sonlarında, MHSK yeniden toparlanarak uluslararası çapta yankı uyandırdı. Hareketin sözcüsü Dr. Muhammed el Massaa-

ri, Kasım ayında yayınladığı bir bildiride, Suudi hanedanını "adaletsiz ve baskıcı" olarak niteleyerek, "kendilerinden başkasını düşünmeyen sömürücü bir zümre" oluşturmakla suçladı. Ayrıca, Suudi Arabistan'daki Amerikan askeri varlığı da kınandı.

MHSK; üniversite öğretim üyelerini, liberalleri, işsiz gençleri, kabile reislerini, din adamlarını, bürokratları ve Batı'da eğitim görmüş gençleri bünyesinde barındırıyordu. Amaçlarında ayrışan bu geniş yelpazenin ortak şikâyeti şöyle özetlenebilir: Ülkeyi yöneten hanedanın yozluğu, ABD'nin ülkedeki nüfuzundan hoşnutsuzluk, zenginlerle yoksullar arasında giderek açılan uçurum.

MHSK'nin dış ayağı Avrupa'da yerleşirken, iç ayağı Kasim bölgesinde Bureyda şeyhleri olarak bilinen din âlimlerince oluşturuldu. MHSK'nin kurucularından biri, öğretim görevlisiyken azledilip sürgüne gönderilen Dr. Abdullah el Hamidi; diğeriyse Tarım Fakültesi Öğretim Üyesi Dr. Muhsin el Avaci'ydi. İşi kotarıp götüren Bureyda'nın ünlü şeyhlerinden Salman el Awde idi.

Kral ve yönetim aleyhindeki vaaz ve hutbeleriyle nam salan Salman el Awde ile Şeyh Sefer el Havali Eylül 1994'te tutuklanınca, her ikisinin öğrencileri sokaklara taşarak veya cami avlularına sığınarak olayı protesto ettiler. Bunu, ulemadan bazı şahsiyetlerin (Dibyan el Dibyan, Ali el Hudayr, İbrahim el Dibyan) valiliğe başvurması izledi. Yaklaşık 8000 kişi, olayı protesto eden bir dilekçeyi yönetime gönderdi; polisle göstericiler arasında çatışma çıktı. 15-20 kadar din adamı, protesto dilekçesi yazdı. Gelişmeler sonucunda, Bureyda bölgesinden yaklaşık 1000 kişi, Riyad bölgesinden 250 ve diğer kentlerden de 50'ye yakın protestocu tutuklandı.

Kanada, İngiltere ve ABD'deki Suudili öğrenciler, olayı kınayan bir bildiri yayınlayarak; "Suudi yönetimin MOSSAD'la işbirliği yaptığını" savundular. Sudan'ın başkentinde bulunan Suudi muhalif örgütlerinden "Islahat Faaliyetleri Komisyonu" da, yönetimi kınayan bir açıklama yaptı.

En önemli ve sert açıklama, **El İman Birlikleri** adlı yasadışı bir örgütün 20 Eylül 1994 tarihli bildirisinde dile getirildi: "Tutuklu âlimlerin bırakılmaması halinde, aralarında Amerikan petrol şirketleriyle askeri üslerin bulunduğu birçok yer kundaklanacaktır."

Selefi ulema ise ülkede daha fazla şeriat uygulamasına yer verilmesini; Suudi Arabistan topraklarında faaliyet gösteren ve faiz esasına dayanan bankaların kapatılmasını; insan haklarına gerekli saygının gösterilmesini istedi.

Suudi yönetimi, diplomatik baskılar yapmak suretiyle, İngiltere'de bulunan MHSK kurucusu, Fizik Mühendisi Dr. Muhammed el Massaari'yi Londra'nın dışına çıkarttı ve sürgüne göndertti.

Tüm bunlar bir yana, Mayıs 1996'da kısmi felç geçiren Kral Fahd'ın yerine Prens Abdullah bin Abdulaziz tahta geçti.

2002'de Amerikalı ve Suudi aydınları arasında görüşme gerçekleşti. 60 Amerikalı aydın, 15 Suudi vatandaşının 11 Eylül 2001 eylemine katılmasının nedenlerini açıklayan bir bildiri yayınladı. 150 Suudi aydını, "dini fanatizmi kınayan ve dinlerarası diyaloga vurgu yapan" bir bildiriyle buna karşılık verdi.[35]

Fahd 2005'te ölünce, krallığı Abdullah devraldı. Tutucu ve endişeli tavırlarıyla ünlü Fahd zamanında başlatılan küçük çaplı ıslahat projeleri, 2000'li yıllarda Amerikan yönetiminin baskıları nedeniyle bir süre için durduruldu. 11 Eylül 2001 eyleminin baş sorumlusu tutulan Usame bin Ladin'in Suudi Arabistanlı olması ve izleyen yıllarda binlerce bağnaz Suudi gencininin El Kaide ve Irak'taki direnişe katılması, Suudi yönetimini töhmet altında bıraktı. ABD yönetimindeki radikal Yeni Muhafazakâr ekipten kimileri, Suudi rejiminin zorla değiştirilmesi yönünde görüş belirttiler. İçerideki El Kaideci muhalefet, ülkenin birçok hassas bölgesinde dünya çapında yankı yapan bombalama eylemleri gerçekleştirdi.

Bu arada, Suudi rejiminin sıkışıklığını fırsat bilen Londra merkezli **Suudi Arabistan İslami Reform Hareketi** (El Hareke ül İsla-

miye li'l İslah), Dr. Saad el Faqih başkanlığında ülkede reform yapılması yönünde kamuoyu yaratma faaliyetini yoğunlaştırdı.

Şubat 2007'de çoğu hukukçu ve avukat olan reformcu bir grup, "anayasal monarşiye yani meşrutiyet yönetimine geçilmesini" isteyen bir bildiri yayınlayınca, anında tutuklandı. Olay, Arap dünyasında tepkiyle karşılandı.[36]

Tehlikeyi sezen Kral Abdullah, bir yandan Amerikan istihbaratıyla birlikte El Kaide belasıyla mücadele etmeyi sürdürdü. Öte yandan dini eğitim ve müfredatta değişiklik yaptı. 2009 başından itibaren ise sınırlı reformlar gerçekleştirdi: Parlamenter sistemin yolunu açmaya yarayan dar kapsamlı seçimlere izin verdi; Danışma Meclisi'nin yapısını parlamentoyu andıracak biçimde değiştirdi. Kadınlara kısmi serbestlik tanındı; din temelinde kadın haklarını korumak üzere resmi bir kurul oluşturuldu; ülke tarihinde ilk kez bir kadını yönetime (bakan yardımcılığına) tayin etti.

Köktendincilik ve El Kaidecilik

Suudi Arabistan'da gelenekçi softa selefilik, bazı istisnalar dışında teoride kalmış; rejime yönelik şiddete dönüşmemiştir.

Bu gelenek yukarıda sözü edilen Cuheyman İsyanı ile bozulduysa da hareket yenilince, herkes kabuğuna çekildi.

Yenilgiyi izleyen 1980'ler boyunca Suudi Arabistan'da yarı legal konumda faaliyet gösteren **El Sahwa ve el Sahwaviyun** (Diriliş ve Dirilişçiler) isimli bir akım ortaya çıktı. Din adamı Şeyh Muhammed Surur Zeynelabidin'in başını çektiği bu akım, Vahabiliğin katı ve doğmatik öğretisini alıp, siyasal İslamın cihatçı/eylemci militan çizgisinin temsilcisi Mısırlı Seyyid Kutub'un radikal fikirleriyle harmanladı. Bu sentez, kurucusunun adıyla "El Sururiye" olarak popülerleşti ve umulmadık ölçüde kitlesellik kazandı. Özellikle öğrenci gençlik arasında çok tutuldu. 1990'lara doğru, Dirilişçiler ikiye bö-

lündü: Cemaat-ül Te'viyet-il İslamiye (İslami Bilinçlenme Cemaati) Dirilişçilerin elinde kaldı; Cemaat-ül Saqafe (Kültür Cemaati) ise Mısır merkezli İhvancı (Müslüman Kardeşler) yolu benimsedi. Bölünme husumete dönüştü. Akımın ömrü 15 yıl kadar sürdü.[37]

Sovyet işgaline karşı ABD ve Pakistan ile birlikte hareket eden Suudi Arabistan yönetimi, 1980-90 yılları arasında Afgan Mücahitlerine milyarlarca petro-dolar göndermenin yanı sıra, binlerce Suudi gencinin o bölgeye gitmesini resmi ve gayri resmi yollarla destekledi. Suudi istihbaratı, bu işin öncülüğünü yapan Dr. Abdullah Azzam ile Usame bin Ladin yönetiminde gönüllü İslamcıların Afganistan ve Pakistan askeri kamplarında eğitilmesine önayak oldu. Direniş bitince, iyi eğitilmiş Suudi Arabistanlı militanlar yurtlarına döndüler. Ancak yönetim tarafından rejim için tehlikeli görülerek dışlandılar; kovuşturmaya uğradılar. Bu silahlı birimler, daha sonra El Kaide olarak bölge çapında boy gösterdiler.

Her iki gelişme, teorik selefi akımın pratiğe dönüşmesinin, yani şiddet yoluyla rejimi devirmenin çıkış noktası sayılabilir.

Kendi içinde iki ana bölüğe ayrılan selefilerin eylemci kanadı, başlangıçta kendiliğinden eylemler gerçekleştirdiler. 1995 (Riyad) ve 1996 yıllarında bazı kilit yerlerde sabotajlar gerçekleştirildi. Amerikan uçaklarının bulunduğu Zahran Hava Üssü (Haziran 1996) bombalandı.[38]

1997 tarihli Amerikan istihbarat raporları o tarihte önyargılı biçimde, bu eylemleri İran destekli "Körfez Hizbullahı" isimli bir örgüte mal ettiler.

El Kaide'nin 1998'de resmen kurulması, 11 Eylül 2001 büyük eylemini gerçekleştirmesi ve 2003 yılında Irak'ı işgal eden Amerikan askerlerine karşı direnmesi gibi gelişmeler, örgütün kurucu lideri Usame bin Ladin'i, yurttaş ve dindaşları arasında kahraman yaptı. Bu tarihlerden itibaren El Kaide, kendi deyimiyle "Amerikan uşağı Suudi hanedanı ve gâvur Amerikalılarla mücadele" için ülkede

yoğun biçimde örgütlendi. Her yöntemi deneyerek, İslamcı ve dindar gençleri saflarına kattı.

2000 yılında Hobar'da iyi planlanmış bir bombalama olayı gerçekleşti. 2003 yılından itibaren başka başkent Riyad olmak üzere birçok yerde büyük çaplı sabotaj ve bombalama eylemleri başladı. 2007-2008 döneminde Suudi Arabistan ve ABD istihbarat elemanları, yıllar süren çalışmalar sonucunda 1000 kadar El Kaide militanını yakaladılar. Örgüt sorumlularının bir kısmı da çatışmada öldürüldü. El Kaide'nin Arabistan yarımadasındaki Suudi kökenli başkomutanı Ebu'l Haris kod adlı Muhammed Atik el Afwi, Şubat 2009'da ülkesine teslim oldu. El Kaide geriletildi ancak tümüyle çökmedi.

Dünya İslami Rabıta Örgütü

Özgün adı İslam Dünyası Birliği (Rabıta-tul Alem-ül İslami) olup, 18 Mayıs 1962 tarihinde Suudi Arabistan'ın Mekke şehrinde kuruldu. Hac mevsiminde 22 ülkeden binlerce davetli âlim ve dini şahsiyetin katılımıyla gerçekleşen kuruluş toplantısında Rabıta'nın amaçları şöyle açıklandı: "Dünyanın dört bir yanında yaşayan 1 milyar Müslüman arasında bölünmeler başlamış, birçoğunun yüreğine anlaşmazlık tohumu ekilmiştir. Müslümanları birbirine bağlayacak herhangi bir örgüt yoktur. İslami tevhid (birlik) gerçekleştirmek, Müslümanların karşı karşıya kaldıkları her türlü komplo ve entrikayla baş edebilmek, özellikle yükselen sapkın düşüncelerle, ateist (tanrıtanımaz) fikir akımlarıyla mücadele edebilmek için..."[39] Anlaşılacağı üzere Rabıta örgütünün birincil amacı, o dönemde yükselen ulusalcı, ilerici ve sosyalist fikirlere karşı din eksenli bir barikat kurmaktır.

Aynı zamanda Birleşmiş Milletler bünyesinde resmi olmayan kuruluşlarla eşdeğer tutulan Rabıta, BM'nin birinci dereceden üyesi olduğu gibi, UNESCO ve Dünya Çocuk Fonu'nun üyesidir. Rabıta, kuruluş bildirgesinde kendini şöyle tanımlıyor: "Hükümetlere bağ-

lı olmayan kitlesel bir sivil kuruluştur. İslam düşüncesinin yükselmesi ve İslama düşman fikirlerin yok olması için çalışır. İslam içinde olup da İslamiyete aykırı fikirlerle mücadele eder. Tebliğ ve irşat yoluyla İslam dininin yayılmasına çalışır. Bu amaçla bütün İslami kuruluşlarla İslam hükümetlerini kendisiyle işbirliği yapmaya çağırır."[40]

Rabıta'nın bir de sloganı var: "İslamiyet Olmadan Dünyada Barış Olamaz!"

Rabıta, yasama organı durumundaki Genel İslami Kongre, yürütme organı olan Genel Sekreterlik ve kuruluşun genel siyasetleriyle yönelimlerini sağlayan (2008'de 60 kişilikti) Kurucu Meclis'e sahiptir. Yanı sıra İslamiyeti yayma amacıyla birçok ülkede cami ve mescit yaptırmayla uğraşan bu kuruluşun 1996'daki yıllık bütçesi 6.5 milyon Suudi riyali tutarındaydı. Aynı dönemde 1000'in üzerinde profesyonel gezici görevlisi bulunuyordu. Davet ve Dua Meclisi, Kur'an Araştırma Enstitüsü, yılda 4 milyon adet Kur'an bastırıp bedava dağıtan Kur'an Dağıtma Heyeti gibi kolları var. Rabıta, Suudi yönetiminin siyasetleri doğrultusunda faaliyet gösteriyor.

1994 rakamlarıyla, Rabıta; Moskova, Milano, Karakas, Düsseldorf ve Cebelitarık'ta milyar dolara mal olan camiler yaptırdı. Rabıta'nın Türkiye dahil, çeşitli ülkelerdeki İslamcı örgütlerle sıkı ilişki kurduğu; maddi ve manevi olarak bunları desteklediği artık sır değil.

1996 itibarıyla Rabıta'nın başkanlığını Dr. Abdullah Nasıf yapıyordu. Kız kardeşi Dr. Fatıma ise örgütün kadın kolları temsilcisi olup İslam âleminde fetva verme yetkisi olan biricik kadındı.[41]

2009 yılı itibarıyla örgütün başında Dr. Abdullah bin Abdulmuhsin el Turki bulunuyordu.

11 Eylül 2001 eyleminden sonra ABD yönetimi, Rabıta ve yan kolu olan El Harameyn Vakfı'nı kara listeye almış, Batı ülkelerinde faaliyet göstermesine karşı çıkmıştı.

Rabıta'nın sekiz ayrı kolu şöyle sıralanabilir: Kur'an Hıfzetme

Uluslararası Teşkilatı, Uluslararası İslami Eğitim Teşkilatı, Mekketul Mükerreme Yetimlere ve Öksüzlere Yardım Vakfı, El Harameyn ve Mescid-ül Aksa Vakfı, Uluslararası İslami Yardım Kuruluşu, Kuran ve Sünnet'te Bilimsel Göstergeleri Araştırma Komisyonu, Dünya Camileri Yüksek Meclisi, İslami Fıkıh Meclisi.

Öte yandan Suudi Arabistan'da dini ve siyasi hayata yön veren iki önemli kuruluş daha var:

1) Heyet-ul Kibar-il Ulema: Şeyhülislamlık gibi bir konumda olan bu kurum, 2009'daki değişiklik sonucunda dört Sünni mezhebe göre faaliyet göstermeye başladı. 1970'te kurulan kurumun başkanı Şeyh Abdulaziz bin Abdullah el Şeyh oldu.

2) Emri bil Maruf ve'l Neyhi an-il Munkir: Kısaca haram-helal temelinde din polisi görevini yapan bu kurumun başkanı Abdulaziz Hamin el Hamin (2009) olup, ülkedeki insan hakları ihlallerine adı bulaşmıştır. Din polisi, sert uygulamalarından ötürü eleştiriliyor. Ülke çapında 500 şubesi ve 5000 yöneticisi bulunuyor. 1940 yılında kuruldu. Yüzbinlerce davayla (ahlak-din) ilgileniyor.

Dipnotlar

(1) Abdulvahab'ın dini hareketi "Vehhabilik ve Vahabilik" olarak yazılabiliyor. Bu kavram için bkz. *El Mevsuat-ül Muyessere* (Uluslar arası İslami Gençlik Konseyi'nin bu derlemesi, s. 253-254, Türkçe'ye *Günümüz Din ve Fikir Hareketleri Ansiklopedisi* adıyla çevrildi. Risale yay. İstanbul, Kasım 1990.

(2) Adı geçen kaynaklar; M. Bin Abdulvahab'ın ölüm tarihine ilişkin farklı kaynak için bkz. David Dean Commins, *Osmanlı Suriyesi'nde Islahat Hareketleri*, Yöneliş yay. s. 44, İstanbul, 1993.

(3) Adı geçen eserler. Ayrıca Rentz, *Wahabism and Saudi Arabia* (Suudi Arabistan'da Vahabilik), s.55-57; *el Şark el Awsat* gazetesi, 18 Nisan 1992.

(4) David Dean Commins, age, s.45

(5) Age, s.45. Aktarıldığı kaynak; Karl L. Barbir, *Ottoman Rule in Damascus*, s.109-113, Princeton University Pres, 1980.

(6) Age, s.46.

(7) Age, s.47.

(8) Age, s.47.

(9) Age, s.46. Aktarıldığı kaynak; Mikail Muşakka, *Meşhed-ül Eyan bi Havadis'i Suriye ve Lubnan, Bilad-ül Şam fi'l Karn el Tesi-u Aşr*, s.108, Beyrut, 1982

(10) David Dean Commins, *Osmanlı Suriyesinde...* s.217-222. Belki de bu nedenle, Türkiye'de Işıkçılar diye bilinen İslami cemaat lideri Hüseyin Hilmi Işık, *Vehhabiye Nasihat* adlı bir kitap yazarak, Vahabilik akımına karşı Sufi tarikatçılığını övmüştür. Bkz. İhlas Vakfı yay. Işık Kitabevi, 11. Basım, İstanbul, 1979.

(11) Henry Munson, *Ortadoğu'da İslam ve Devrim*, s. 97, Akademi yay., İstanbul.

(12) Age, s.99.

(13) Age, s.100.

(14) D.D. Commins, age, s.44; aktarıldığı yer, H. St. John Philby, *Saudi Arabia*, New York, 1955.

(15) *Mevsuat-ül Muyessere*, s.254-256.

(16) D.D. Commins, age, s.46-48; *Mevsuat-ül Muyessere*, s.255. Türkiye'de Işıkçıların manevi lideri Hüseyin Hilmi Işık'ın *Vehhabiye Nasihat* kitabı, gelenekçi Sufi İslamcılığı temelinde, Vahabilik öğretisine yöneltilmiş ayrıntılı eleştirileri içeriyor. Ayrıca Vahabilik için bkz. *El Şarq el Awsat* gazetesi, "El Hareket-ül İslahiyet-il Fi'l Cezirat-il Arabiye", 18 Nisan 1993.

(17) Commins, age, s.47; *Mevsuat-ül*, s.255; Rentz, *Wahabizm and Saudi Arabia*, s.55-57.

(18) Commins, age, s.222.

(19) Hüseyin Hilmi Işık, *Vehhabiye Nasihat*, s.21.

(20) Joseph A. Kechichian, "Suudi Arabistan'da İslami Uyanış ve Değişim", Middle Esat Studies Association yıllık toplantısına sunulan tebliğ, Boston, Massaschusetts, 21 Kasım 1986, çeviren *Dünya ve İslam* dergisi, s. 108-109, Yaz/1991. Ayrıca David G. Edens, *The Anatomy of the Islamic Revolution*, s. 50-64, JIMES, V, 1974.

(21) Joseph A. Kechichian, age, s.109-110; ayrıca Fuat Hamza, *el Biled-ül Arabiyet-il Suudiye*, s.90.

(22) D.G. Edens, age, s.58-59.

(23) J.A. Kechichian, age, s.114.

(24) Age, s.110. Aktarıldığı kaynak; Abdüllatif Amr, *el Hareket-ül İslamiye Fi'l Cezirat-il Arabiye*, Londra; James EDorsy, "Saudi minority sect is restive", *The Christian Science Monitor*, ABD, 20 Şubat 1980.

(25) J.A. Kechichian, age, s.111.

(26) El Uteybi, Ahmed'deki ilk risale, *Resail*, s.60; aktaran J.A. Kechichian, age, s.120.

(27) H. Munson, *Ortadoğu'da İslam Devrimi*, s.103.

(28) Gerçekte Cuheyman'ın Mehdilik ettiği yolundaki Suudi yönetiminin iddiası, bir türlü kanıtlanamadı.

(29) J.A. Kechichian, age, s .120-122.

(30) H. Munson, age, s.104; J.A. Kechichian, age, s.110-111. Suudi Arabistan'da Şii azınlığın gördüğü baskı ve buna tepkilerin ayrıntıları için bkz. Jacob Goldberg, "Suudi Arabistan'da Şii Azınlık", *Dünya ve İslam*, s. 91-104, Yaz 1991.

(31) H. Munson, age, s.105.

(32) Age, s.106.

(33) Goldberg, "Suudi Arabistan'da Şii Azınlık", *Dünya ve İslam*, s. 96-97, Yaz 1991, İstanbul. Ayrıca James Buchan, *Suudi Arabistan'da Laik ve Dini Muhalefet*, Londra, 1982, s.119; J.A. Bill, "Körfez'de İslam, Siyaset ve Şiilik", *Middle East Insight*, 1980.

(34) Suudi rejiminin Şii vatandaşlarına yönelik farklı politikaları için şu kaynaklara bakılabilir; J. Goldberg, age, s.92-93-95-96-103 ve 14; John B. Philby, *Saudi Arabia*, s. 162-163, Londra, 1995; H.R.P. Dickson, *Kuwait and Its Neighbours*, s. 155-281, Londra, 1956; Emin Rihani, *İbn Sa'oud of Arabia*, s. 234, Londra, 1928.

(35) El Cezire.net, "Suudi Arabistan'da Selefilik", 17 Mayıs 2006.

(36) *El Quds el Arabi*, Londra, 5 Şubat 2007; BBC News, Londra, 7 Şubat 2008.

(37) El Arabiye. net. 15 Ocak 2008.

(38) Ayrıntılar için şu kaynaklara bakınız: Jan Goodwin, *Onurun Bedeli*, Suudi Arabistan bölümü, Varlık yay. 1996; *Le Monde* gazetesi, Paris, 23 Kasım 1994; *Milliyet*, İstanbul, 4 Aralık 1994; *Selam* gazetesi, İstanbul, 14-20, 21-27 Kasım 1995; *Yeni Şafak* gazetesi, İstanbul, 9 Temmuz 1996; *The Washington Post*, ABD, 7 Temmuz 1996; İtalyan *Panorama* dergisi, Temmuz 1996; *Cumhuriyet* gazetesi, İstanbul, 28 Ekim 1996; *El Hayat* gazetesi, Londra, 1 Ocak1997; *el Vatan El Arabi* dergisi, Beyrut, 11 ve 18 Nisan 1997.

(39) *El Şark El Awsat* gazetesi, Londra, 13 Ağustos 1987.

(40) Aadı geçen gazete.

(41) Jan Goodwin, *Onurun Bedeli*, s. 233-234, İstanbul, 1996. Suudi Arabistan'da kadınların konum ve haklarına ilişkin ayrıntılı bilgi için bakınız; Faik Bulut, *Kadın ve Tesettür*, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2008.

VIII

YEMEN

YEMEN

Kabile, Mezhep ve Çatışmalar Diyarı

Yemen'in kuzey kısmı, 1918 yılında Osmanlılardan bağımsızlığını kazandı. Ardından monarşik bir İmamlık (dini-siyasi sistem) kuran İmam Yahya, 1948'de bir suikasta kurban gidene kadar ülkeyi yönetti. **El Ehrar** (Özgürlükçüler) adıyla ortaya çıkarak İmam Yahya'yı öldürdükten sonra ayaklanma başlatanlar, Yahya'nın oğlu İmam Ahmed tarafından yakalanıp idam edildiler. İzleyen yıllarda imamlık yönetimini devirme girişimleri olduysa da sonuç vermedi. 26 Eylül 1962'de yapılan bir askeri darbeyle, din mezhep temelinde meşruluk kazanmış imamlık rejimi yıkılıp yerine cumhuriyet ilan edildi.

Güney Yemen diye bilinen bölge, özellikle başkent Aden ve çevresi, 1839'dan beri İngiliz işgali altındaydı. 1963'te oluşan Milliyetçi Cephe, benzeri bir örgüt olan Kurtuluş Cephesi'yle ittifak halinde İngilizlere karşı direniş başlattı. 30 Kasım 1967'de İngiliz işgali sona erdi ve güney kurtuldu.

Tek parti yönetiminde ülkede Marksist bir yönetim kuruldu.

Gerçekte her iki Yemen'in tarihi, kanlı iç çekişme ve çatışmaların tarihidir.[1] Kuzey Yemen'den başlayalım: 1967'de cumhuriyeti kuran askeri rejime karşı, Suudi ve ABD destekli monarşistler yeniden direndiler. 1968'de büyük bir iç savaş yaşandı. Suudi Arabistan ile batılı müttefikleri, monarşi yanlılarını fiili olarak desteklediler. Panarabizmin simgesi Cemal Abdulnasır dönemindeki Mısır, on binlerce askeri (aynı zamanda Sovyetler Birliği desteğinde)

oraya gönderdi. Kesin sonuç alınamayınca, Suudi-Mısır uzlaşmasıyla ateşkes ilan edildi; monarşistler ile cumhuriyetçilerin iktidarı paylaşmaları uygun görüldü. 1970'te ilk Danışma Meclisi kuruldu. 1974'teki bir darbe ile Meclis feshedilip anayasa askıya alındı. Darbeci Binbaşı İbrahim el Hamdi, 1977'deki bir karşı darbede öldürüldü. Yerine geçen Ahmed el Gaşmi de 8 ay sonra bir suikastta hayatını kaybetti. Yerine şimdiki (2009) Devlet Başkanı Albay Ali Abdullah el Salih geçti.

Güney Yemen'deki iktidar partisi de hiziplerarası kanlı çatışmalara sahne oldu. Sovyet modelini izleyen Marksist Milliyetçi Cephe, 1969'daki bir çatışma sürecinde Kahtan el Şaabi'nin devrilmesiyle bölünmüş oldu. 1975'te aynı Cephe, Baasçı ve Nasırcıları da içine alan Birleşik Siyasi Örgüt'ü (BSÖ) kurdu. Ancak tek parti içindeki ikinci büyük kanlı çatışma, Haziran 1978'de Sovyet yanlısı Abdulfettah İsmail'in Çin yanlısı Salim Rubai Ali'ye karşı gerçekleştirdiği darbede somutlaştı. Darbeci A. İsmail, BSÖ yerine Yemen Sosyalist Partisi'nin kurulduğunu ilan ederek Moskova'ya daha fazla yanaştı. A. İsmail, 1980'de Moskova yanlısı Ali Nasır Muhammed tarafından devrildi. Ocak 1986'da Moskova'dan dönen yönetici ekibin önderliğinde yeni bir çatışma başlatıldı. Ali Nasır Muhammed devrildikten sonra Kuzey Yemen'e, oradan da Suriye'ye kaçtı. Yerine kolektif bir önderlik geçti.

Kuzey ile Güney Yemen arasında yılan hikâyesine dönen birleşme görüşmelerine başlama tarihi Ekim 1972'dir. 1979'daki Kuveyt görüşmesinin ardından, Aralık 1981'de "ortak anayasa" hazırlığı başlatıldı. Bunu, Mayıs 1988'de iki kesimden yurttaşların sınırı serbestçe geçmeleri izledi. Kasım 1990'da Birleşik Devlet Anayasası taslağı oluşturuldu ve Mayıs 1990'da iki tarafın resmen birleştiği ilan edildi. Geçici bir hükümet oluşturuldu. Kuzey'in lideri Ali Abdullah Salih devlet başkanı olurken, başbakanlık güneydeki Ali Salim el Beyd'e verildi. Ancak iki tarafı, özellikle güneyli sosyalistleri zor-

layan İslamcılar ve kabilesel güçler ön plana çıktı. 1993 sonundan itibaren Kuzeyli Genel Halk Kongresi ve Güneyli Yemen Sosyalist Partisi ile İslamcı Yemen Toplum Partisi adlı partiler ülkenin siyasetinde söz sahibi durumundaydılar. Mayıs 1994'te Kuzeyli ile Güneyli yöneticiler arasındaki çelişkiler, kanlı çatışmalara dönüştü. Güney Yemen, yeniden bağımsız bir devlet olduğunu açıkladı. Ancak yenildi. Bu savaşta Suudi Arabistan, Mısır ve muhafazakâr Arap ülkeleriyle batılı ülkeler Güney Yemen'i desteklediler. İran, Irak ve Sudan ise Kuzey Yemen'in yanında yer aldılar. İç saflaşmada ise Müslüman Kardeşler hareketi (İhvancılar) Kuzey'in, Suudi destekli Yemen Evlatları Birliği Güney'in yanını tuttular.

Öte yandan belirtmek gerekir: Yemen toplumu, karmaşık bir yapıya[2] sahiptir. Ülke nüfusunun çoğu Haşimi soyundandır. Ayrıca tarihi olarak Kahtan ve Himyer (Güneyli Aşiretler Topluluğu) ile Kahlan (çoğu Kuzeyli Aşretler) kabileleri gerek demokratik, gerek siyasi yapılanmalarda önemli rol oynarlar. Bunlara Haşid, Bakil ve Misac kabilelerini de eklemek gerek.[3]

Sayıları 3-4 bin olan Yahudiler ile sınırlı kimi Hıristiyan cemaatler dışında, ülkenin büyük çoğunluğu Müslümandır. Ancak Müslümanlar, kendi aralarında mezheplere bölünmüş biçimde yaşarlar: Şafii Sünni (%60), Zeydi Şii (%40) ve az oranda İsmaili bulunur.[4]

Bu kabilesel ve mezhepsel denge üzerinde kurulu Yemen toplumunu kesin sınıflara tabi tutmak, zaman zaman zorlaşır. Sürekli bir değişkenlik ve karşı tarafa geçiş söz konusudur. Zaten bu değişkenlikler, ırksal ve ideolojik olmaktan ziyade siyasi bir durum sergilerler. Sözgelimi, 1962'ye kadar ülkede egemen olan Zeydi inançlı Şiilerin denetim ve otoritesini temsil eden monarşik imamlık rejimi devrildiğinde, Şii Zeydiler Sünni olduklarını ilan ettiler. Birleşmeden biraz önceki Kuzey Yemen toplumunda üç sınıfın egemen olduğu görüldü: Arap Haşimi soyundan gelen "efendiler", ki cumhuriyet ilan edilmeden önce ülkenin doğal ve dince meşru hüküm-

darları olarak kabul edilirlerdi. İkinci sınıf, din bilginleri (ulema) ve dini hâkimler (kadı) idi. Bu kesim, iç politikada önemli bir rol oynardı. Üçüncü sınıf ise, silahlı mensuplarını her an seferber edebilecek servete sahip zenginler ile iktidar nüfuz sahibi kabile reislerinden oluşurdu.[5]

Suudi Destekli İhvancılar: IYTP

Kuruluşu: Kuzey ve Güney Yemen'in Mayıs 1990'da birleşme kararından sonra Yemenli İslamcılar da kendi aralarında birleşme kararı aldılar. Öteden beri Kuzey kesiminde ağırlığı olan İslamcılığın ve aşiretçiliğin dengesi bozuldu. Milliyetçi, demokratik ve sosyalist güçler, siyaset sahasında ağırlık kazandı. 1990'daki son büyük çatışmada Güneyli sosyalist güçler devreden çıkınca, siyaset sahnesi Kuzey'in iktidardaki Milliyetçi Genel Halk Kongresi ile ikinci parti durumuna yükselen İhvan (Müslüman Kardeşler) örgütü, Yemen Toplum Partisi'ne kaldı.

Bu nedenle, Haşid kabilesi reisi Şeyh Abdullah bin Hüseyin el Ahmar, ülkedeki İhvan hareketi lideri Şeyh Abdulmecid el Zindani ile bir araya gelerek 1989'da **Islah için Yemen Toplum Partisi**'ni (Hizb-ül Tecemmu-il Yemeni Lı'l Islah – IYTP) kurdular.

Liderleri: Şeyh Abdullah bin Hüseyin el Ahmar, esasında Müslüman Kardeşler geleneğinden gelen bir İslamcı değildi. 1993 seçimlerinden sonra Yemen Parlamentosu başkan yardımcılığı görevini yürütmesinin yanı sıra, İYTP'nin başkanlık divanında yer alıyordu. Ülke çapında tanınmış bir şahsiyet olması nedeniyle, uluslararası ilişkileri ve ülkedeki etkinlik sahibi kabile reisleriyle bağlantıları bakımından önplana çıkmıştı. Ulema-aşiret reisleri-asker arasında diyaloğu sağlayan kişi olarak gözüküyordu. Bu arada, İslamcı IYTP'ne kalkan olma gibi bir konumu bulunuyordu.

El Ahmar, 2000'lerde parlamento başkanlığına kadar yükseldi. 29 Aralık 2007'de S. Arabistan'ın başkenti Riyad'da vefat etti.

İhvan hareketinin Yemen'deki kurucusu sayılan Şeyh Abdulmecid el Zindani, IYTP'nin hem kurucu lideri hem de teorisyenidir. 1942 doğumlu olan El Zındani, aynı zamanda ülkede İslami kadrolar yetiştiren El İman Üniversitesi'nin kurucu başkanıdır. Suudi Arabistan merkezli Rabıta isimli ünlü kuruluşun üyesidir.

ABD yönetimi, "El Kaide bağlantılı örgütlere (Irak'taki Ansarül İslam gibi) yardım etmek, Amerikalı misyonerler ile Yemenli iki sosyalist liderin öldürülmesinde parmağı bulunmak" ile suçladığı El Zindani'yi 2004'te"kara liste"ye almıştı.

El Zindani, Temmuz 2008'de din adamlarıyla aşiret reislerini topladı. Giderek tutuculaşan ve gericileşen Yemen'de din ve ahlak zabıtası kurulması yönünde karar aldı. Bunu yönetime dayatmaya kalkıştı.(6)

Partinin başkan yardımcılarından Şeyh Yasin Abdulaziz el Qubati ise, yılların örgütçüsü ve partilisi olup, ülkedeki İhvan (Müslüman Kardeşler) hareketini kuranlardandı. El Qubati, siyasi-dini kişiliğini bir arada yürüten İslamcılardandı. 1970'lerde hareketin mürşidi (önderi) görevini yürütüyordu ve bazılarına göre 1997 başlarında bile bu unvanını koruyordu.(7)

Amacı ve Faaliyeti: Ülkenin en büyük ve köklü İslamcı hareketi sayılan IYTP'nin amacı, Müslüman Kardeşler hareketinin hedefleriyle aynıdır: Toplumu alttan İslamileştirmek suretiyle iktidarı kuşatmak ve barışçıl yöntemle devletin başına geçmek. Yani tabandan tavana doğru İslami bir devrim gerçekleştirmek.

IYTP, Nisan 1997 genel seçimlerinde, 130 sandalyelik parlamentodaki 16 milletvekilliği kazanabildi. Nisan 2003 yılındaki seçimlerde ise, oyların %22.6'sını, 301 sandalyelik parlamentonun 46 milletvekilini kazanmıştı.

IYTP, Suudi sermayesi ve siyasi desteğini arkasına alarak iç siyasette faal rol oynamaya çalışıyor. Sözgelişi bu partinin içerdeki istikrarı bozmak için, ülkeyi yönetmek üzere bir çeşit birleşme koa-

lisyonu yapmış olan Güney Yemen'deki sosyalist kesimlerle kuzeydeki demokratik milliyetçilerin liderlerine karşı suikastlar düzenlediği; ülke ekonomisini kundakladığı iddia ediliyordu. Abdullah el Ahmar yalanlamasına rağmen bu iddiaların ardı arkası kesilmedi.[8]

İslamcı parti liderinin anlatımlarına bakılırsa, ülkedeki her siyasi hareket ya da partiyle diyalog ve işbirliği yapılması öngörülüyor. Ancak bunun için başlıca şart, şeriat düzeninin kabul edilmesidir. O kadar ki, hareketin teoriyeni Abdulmecid el Zindani, "Tövbe etmeleri ve şeriata uymaları şartıyla Güney Yemen kökenli komünist ve sosyalistleri bağışlayabileceklerini" söyleyebiliyordu.[9]

IYTP içinde dini şahsiyetler, ulema, kabile reisleri, tüccarlar bulunuyor. Belirgin bir programa sahip değildir.

İhvan Hareketi'nin teorisyeni ve lideri Şeyh Abdulmecid el Zindani, Suudi merkezli *El Muslimun* isimli dinci gazeteyle ile yaptığı söyleşisinde, "Çözüm İslamda diyorsunuz ama açıklanmış bir programınız yok?" sorusunu şöyle yanıtlamıştı: "Bu sadece bir iddiadır. Biz, çözümün çerçevesini sunuyoruz. Ayrıntılar ise, titiz ve pratik incelemeler sonucu elde edilecek verilere göre biçimlenecektir. Bu da şimdilik olanaksızdır."

Güney Yemen'de 25 yıl kadar süren demokratik ve sosyalist iktidar nedeniyle, toplumun bu kesimine kazandırılan özgürlükler (kadın hakları, kadınların erkeklerle eşitliği, İslama rağmen başları açık gezmeleri, demokratik ve ilerici eğitim) İslamcıların kaldırmayı tasarladıkları birincil hedefler arasındadır. Bu yüzden, Yemen toplumunda sık sık kadınlara yönelik gizli/açık saldırılar sürüyor. Güney Yemenli kadınlar; örgütlü biçimde sosyalizmin kazanımlarını ve kadın haklarını korumak için mücadele veriyorlar. Bölgesel ortam İslamın ilerlemesine, demokratik kazanımların gerilemesine elverişli olduğundan, ülkede büyük bir huzursuzluk yaşanıyor. Bir örnek; Sana ve Aden üniversitelerindeki kız öğrencilerin yolları kesilip başlarını örtmek için kendilerine baskı yapılıyor. Günlük tehditler de cabası.[10]

Aynı parti içinde Şeyh Abdullah el Ahmar ile kendisine rakip sayılan İhvan teorisyeni Şeyh Abdulmecid el Zindani arasındaki anlaşmazlıklardan söz ediliyordu. El Zindani ise, bu iddiayı reddetmişti.[11]

Yayın Organı: Partinin *Sawt-ül İman* (İmanın Sesi) adlı bir yayın organı ile İman Üniversitesi adlı ünlü bir eğitim kurumu bulunuyor.

İhvan Hareketi ve Şeyh El Zindani

Yemen İslamcılığı tarihinde önemli bir kişilik olan Abdulmecid el Zindani'nin yaşam öyküsüne ve fikriyatına değinmekte yarar var.

1993 genel seçimlerinden sonraki törende, Devlet Başkanı Ali Abdullah Salih'ten sonra anayasal yemin eden ikinci kişi olarak kürsüye gelen El Zindani, şöyle yemin etmişti: "Allah'ın Kitabı ile Peygamber Sünneti ve aynı zamanda cumhuriyet rejimini koruyacağıma vallahi ve billahi yemin ederim." Bu ifade biçimi, parlamentosundaki laik, demokrat ve sosyalist milletvekillerince protesto edildi. Çünkü anayasal yemin metninde, "Allah'ın kitabı ve Sünneti koruyacağıma..." diye bir ibare yer almıyordu. İhvan teorisyeni ve IYTP temsilcisi El Zindani, yasaları hiçe sayarak üstüne basa basa sözlerini sürdürdü: "Allah Kitabı ve Peygamber Sünneti'yle çelişmediği sürece anayasa ile kanunlara bağlı kalacağıma; halkın çıkarlarını koruyup vatanın bağımsızlığını ve bütünlüğünü koruyacağıma söz veririm..."[12]

Gerçekte İslamcı teorisyen El Zindani, "uçurum kenarında görüşme" yani en olmadık sözleri ve eylemleri en olmadık yerlerde söyleme siyasetiyle tanınan biridir. Benzer bir siyaseti, iki Yemen'in birleştiği ancak sancılı bir döneminde (1990-91 yılı) yapılan kitle gösterisinde açıklamıştı: "Birleşmeden önce mevcut anayasanın değiştirilmesini istiyoruz."[13]

Ona göre bu anayasa, ülkede laiklik ve demokrasiyi öngörüyor, İslami gelişmeye sınır çekiyordu.

Ülkeyi geçici biçimde yöneten milliyetçi Genel Halk Kongresi Partisi'yle Yemen Sosyalist Partisi'nden sonra İslamcı parti üçüncü sırayı işgal ettiğinden, 1990'ların başında meclis başkanlığı görevini üstlenen IYTP teorisyeni El Zindani, yetkilerinin sınırlarını genişleterek ülke çapında İslamcı akımın gelişmesinin yolunu açan birçok karar aldırdı.

1950'li yıllarda monarşik imamlık rejimine karşı mücadele çekirdeğini oluşturan **El Ehrar** (Hürriyetçiler/Liberaller) akımı saflarına katılan El Zindani, daha o sırada Mısırlı Müslüman Kardeşler hareketinin görüşlerini benimsedi. "İslami bir devlet modeli" uğruna mücadeleyi hedefledi. Henüz güçsüz olduğu bir dönemde, "İslami devlet modeli"ne ilişkin niyetlerini hiç açıklamadı.[14]

El Zindani, Mısır'ın başkenti Kahire'de, İhvan kurucusu Hasan el Benne ile ilişkiye geçti. Çünkü Mısırlı İhvan ve El Benne, "İslami bir toplum ve İslami bir anayasa" kurmak için en uygun toprağın Yemen olduğunu düşünüyorlardı.[15]

Yemen İslami Hareketi, 1948'deki deneyim ve birikimlerden ders çıkarmaya başladı. 17 Şubat 1948'de imamlık rejimini (Zeydi inançlı monarşi) devirip toplumu radikal dinci görüşler doğrultusunda ıslah etmeyi tasarlayan Abdullah bin el Vezir ile ittifak kuruldu. Ancak isyan bastırıldı. O tarihte Yemenli İhvancılar da henüz tam yerli bir hareket sayılmazlardı. Önderleri maceracı bir Cezayirli olan El Fadıl el Varelani idi.[16]

İhvan'ın şimdiki kolu, IYTP ıslahat fikrinde yoğunlaşıyor. Tarihi köklerini de 1960'larda ünlü bir ıslahatçı (radikal köktendinci) olup "Ebu'l Ehrar" (Serbesticilerin Babası/Önderi) diye tanınan El Kadı Muhammed el Zubeyri'den alıyordu. Ancak onun mirasını devralan A. bin el Vezir ailesi oldu. Modern anlamdaki İslami hareketin tarihi 1953'e kadar uzanır. Başlangıçta İhvan görüşlerini be-

nimseyen gençlerden oluşup hemen hiç legaliteye çıkmayan bu örgüt (çekirdek), esas olarak ünlü şahsiyetlerin gölgesine sığındı. El Kadı Muhammed el Zubeyri de bunlardan birisiydi.[17]

1950'liler boyunca Yemen dışında etkinlik gösteren İslamcılar, özellikle Mısır'ı mekân tuttular; oradaki ilk İhvan önderlerinin şakirtliğini yaptılar. Mısır'a gidip dönen öğrenciler aracılığıyla feodal imamlık rejimiyle yönetilen Yemen'e, İhvan'ın radikal düşüncelerini taşıdılar. Şimdiki hareket önderlerinden El Zindani, onlardan biriydi. Kahire'de eczacılık öğrenimi için bulunuyordu.

İngiliz yönetimindeki Aden bölgesindeki İbili, Zindan köyünde bir kabilenin çocuğu olarak dünyaya gelip yaklaşık 20 yılını orada geçirdi. El Zindani, esasında Şii Zeyd kabile konfederasyonuna bağlı Erhab kolu mensubudur. Yukarıda anlatıldığı üzere Zeydiler, cumhuriyet ile birlikte mezhep değiştirip Sünni oldular. Bu kabile de mezhep değiştirenlerden biriydi. Islahatçı bir İslamcı yani köktendinci olan El Zindani, geçmişteki bu mezhebi hakkında görüş belirtmiyor. Oysa kendisi mezhep fıkhı (mezheplerin kuralları ve dinsel hukuka bakışı) konusunda uzmandır. Bu yüzden de, kendisini "Allah'ın kitabı ile Peygamber Sünneti'ni izleyen bir mümin"[18] olarak tanımlar. Gelgelelim karşıtları, El Zindani için, "O Selefi'dir ve Şii Zeyd mezhebine karşı büyük bir bağnazlık içindedir," derler. El Zindani'nin Yemen dahil hemen bütün bölgede dağıtılan ses bantları ve kaset konuşmalarına bakılırsa, muhtevanın mutlaka "ıslahatçı bir İslamı" vazettiği görülür.[18]

Kahire'de bulunduğu yıllarda eczacılık yerine siyasetle uğraşan El Zindani, kendini ilerlettikten sonra Suudi Arabistan'ın Mekke kentine geçti. Suudi Arabistan yönetiminin dünya çapındaki gayri resmi İslami faaliyetlerini gerçekleştiren ünlü Rabıta-ül Âlem-il İslami (Rabıta) örgütüne bağlı olarak konferans düzenleyip İslami kitaplar basan/dağıtan bölümde çalıştı.

El Zindani İhvan öğretisini ve yolunu benimsemekle birlikte kit-

lesellik ve popülarite kazanma açısından Cezayirli İslami lider Abbasi Medeni'ye benziyor.[19] Bu yüzden, zaman zaman İhvan teşkilatından "gönül rızasıyla uzaklaştırılıyor". Çünkü İhvan hareketi, daha saf kalmak temelinde "fertleri içine alabilir ama kitleleri çerçevesine sığdıramaz" niteliktedir.[20]

Kimi tarihçilere göre El Zindani, İhvan hareketinin Kuzey Yemen'deki tek kurucusudur. Ancak İhvan henüz kendi hareketinin tarihini yazmadığından, konu yeterince açık değildir. El Zindani'nin İhvan kurucularından olduğu, sadece 1971-75 arasında bu hareketin önderliğine yükseldiği biliniyor. El Zindani ile İhvan, belli bir örgüt kurmaktansa daha çok cemaat temelinde geniş sivil kurum ve kuruluşları hayata geçirmeyi öngörüyorlardı.[21]

1962'de imamet rejimine karşı ayaklanma başladığında, İhvancılar cumhuriyetçileri destekledi. Dönemin din âlimi el Kadı M. el Zubeyr çevresinde toplandı. El Zindani, El Zubeyr'in yardımcılığını üstlenerek Mısır'daki İhvan ile temasa geçti. O tarihte Sana Radyosu'nda "Devrim ve Din" programları düzenleyerek, cumhuriyetçilerin darbesini "dini açıdan kitabına uydurmasını bildi". Çünkü Zeydi mezhebi temelinde ülkeyi yöneten İmam, zalim biri olmasına rağmen İslamiyet açısından meşruydu ve vicdani açıdan hâlâ halkın tuttuğu biriydi. El Zindani, işte Yemen'in o hassas ve kritik günlerinde, "Yemen halkının vicdanının müsterih olmasına" yardım etti; darbeyi İslami açıdan meşrulaştırdı.[22]

Başta âlim El Kadı el Zubeyri olmak üzere İhvan önderliği, o tarihte monarşistlerle cumhuriyetçilerin 1962-1964 arasındaki kanlı çatışmalarına, özellikle Mısır lideri Cemal Abdulnasır'ın cumhuriyetçiler lehine ülkeye asker göndermesine karşı çıktı. Böylece İhvancı kesim, her iki tarafın da şimşeklerini üzerine çektiler. Bunun üzerine hem El Zubeyri hem de El Zindani, başkent Sana'yı terk ederek Erhab (El Zindani'nin mensup olduğu) kabilesine sığındılar.

1964'ten itibaren El Zindani'nin yeni bir oluşum peşinde olduğu

gözlendi. Cumhuriyetçiler ve yönetimle arası bozulduğundan, üstelik Suudi Arabistan söylemlerine dayanarak Mısırlı askerlerin Yemen'den derhal çıkmasını istediğinden, El Zindani, "İslami Hizbullah" adıyla bir örgüt kurma çalışmasını başlattı. Ancak din âlimi El Kadı M. el Zubeyri'nin katledilmesi, oluşumu yarıda bıraktı. Ünlü din adamı ve hareket lideri El Zubeyri, o sırada "kim vurdu"ya gitmişti. Önderlerinin ölümü, İhvan hareketini yetim bıraktı. Bu nedenle Müslüman Kardeşler (İhvan), 1967-69 arasındaki iç savaşta etkin olamadılar. Abdulrahman el İryani'nin 5 Kasım 1967'de cumhurbaşkanı olmasını fırsat bilen İhvan, gizli bir örgütlenme içine girdi; eğitim kurumlarına ve ordu-polis teşkilatına sızdı, aynı zamanda resmi makamlarda kilit mevkileri elde etti. Bu durum hâlâ devam ediyor.[23]

O tarihten sonra İhvan hareketini kurmada önemli rol alanlar, yeniden ön plana çıktılar. Sözgelimi Marksistlerin güneyde iktidarı elde etmesinden sonra kuzey kesimine göçen Ömer Salim Tarmum bunlardandı. Ancak Tarmum, İhvan önderliğiyle anlaşamayıp 1982'de bir kenara çekildi ve 1992'de öldü. İhvan örgüt lideri olan Yasin Abdülaziz el Qıati de ön plana çıkanlardandı. Ne ki El Zindani tekrar sahneye döndü; 1971'de örgütün genel murakibi (genel başkanı) oldu.[24]

El Zindani, İhvan'ın korunması için sığınılacak bir ulema kesimi aradı. Aradığını, **Tecemmu'ul Ulema** (Âlimler Birliği) adlı yapıda buldu. Bu gelenekçi yapının lideri Şeyh Ahmed Selame idi. El Zindani, yeniden İhvan önderliğine yükselirken 1971'den sonra dönemin devlet başkanı El İryani'ye karşı muhalefet başlattı. İktidar ile ilişkilerini iyileştirmek isteyen İhvan buna razı olmadı. Dolayısıyla El Zindani'nin yerine, yardımcısı Yasin Abdülaziz'i seçti.[25] El İryani'yi deviren darbeci Binbaşı İbrahim el Hamdi barış elini İslamcılara uzatınca, El Zindani yeni yönetim tarafından açılmasına izin verilen "Yönlendirme ve İrşad Bürosu" başına getirildi.[26]

Milliyetçi askeri bir darbeyle devrilen El Hamdi'den sonra, İh-

van açısından ortam kötüleşti. Ayrıca ülkede "solcu" muhalefet yükseliştedi. Durum yeniden tersine döndü. 1970'lerin sonunda Kuzey Yemen'de içsavaş bulutları dolaşmaya başlayınca Kuzey-Güney ilişkileri gerginleşip çatışmaya dönüştü. Kuzey Yemen Devlet Başkanı Ali Abdullah Salih, "sol tehlike"ye karşı İhvan'ın önünü açtı. İhvan, ilan edilen cihada fiilen katıldı ve sosyalist-Marksist muhalefete karşı kanlı bir savaşa girişti.

Kuzeydeki sol muhalefetin bastırılmasında önemli görevler üstlenen İhvan hareketi, yönetimden gereken mükâfatı gördü. Her birinin bağımsız bütçesi olan 370 enstitü, İhvan denetimine verildi. Ayrıca onların eğitim, ordu ve polis gibi kuruluşlara sızmalarına göz yumuldu. O zamana kadar İslami esasa dayanmayan cumhuriyetçi anayasanın, İslami kurallara göre yeniden yazılmasına İhvan da katıldı.[27]

Bu kazanımlardan sonra İhvan önderliğinden gönüllü biçimde uzaklaşan El Zindani, 10 yıllık bir süre boyunca gözden kayboldu. Bir rivayete göre El Zindani ile İhvan önderliği arasında şiddetli görüş ayrılıkları vardı ve örgüt selameti açısından onun ülkeden uzaklaştırılması lâzımdı. Öyle de oldu. El Zindani bu süre boyunca Suudi Arabistan'da kalarak Rabıta örgütü bünyesinde çalıştı.[28]

1980 sonlarında Kuzey-Güney Yemen birleşmesi gündeme geldiğinde, İhvan'ın kurucusu olan El Zindani, güneyde iktidarda olan Sosyalist Parti'yle yakınlaştı. Beş kişiden oluşan Başkanlık Divanı'na seçilen el Zindani, o dönemde bu tutumundan ötürü İhvancılar tarafından şöyle eleştirildi: "İslama aykırı olan amansız İslam düşmanlarıyla işbirliği yaptı."

El Zindani, kendini eleştiren Müslüman Kardeşler örgütüne şöyle dedi: "Önemli olan, İslamla hiç barışık olmamış Sosyalist Parti'nin, benim bulunduğum divan içinde, İslam şeriatını esas alan bir kuralı kabul etmesidir. Gerisi, Allah'a kalmış bir iştir."[29]

Suudi Arabistan'da bulunduğu yıllarda, El Zindani Afganis-

tan'daki İslamcı direnişle yakından ilgilendi. Sözgelimi, Pakistan'ın Peşaver mıntıkasına giderek, oradaki Arap Mücahitlerle temaslar kurdu. Özellikle Yemen'den kalabalık grupların bulunduğu askeri eğitim kamplarını dolaştı. Afgan Mücahit örgütleriyle (zaman zaman bir İslamcı önder olarak, kimi zaman da Rabıta ile Suudi Arabistan yönetimi adına) bağlantılar kurdu; anlaşmazlıkların çözülmesi için arabulucuk yaptı. Bir dönem için Afganistan İslamcılarına başdanışman bile oldu: Hizb-i İslami lideri Gulbeddin Hikmetyar ile Cemiyet-i İslam lideri ve dönemin Afganistan Devlet Başkanı Burhaneddin Rabbani'yle kişisel arkadaşlıklar, dostluklar kurdu.[30]

1990'daki Körfez Krizi sırasında Sudan üzerinden Yemen'e (Afganistan'dan) dönüşü sırasında Sudan İslami Milli Cephe lideri Dr. Hasan el Turabi ile uzun görüşmeler yaptı. Böylece ülkesine, Sudan modeli "İslami Cephe" fikrini taşıdı. Kendi kabilesinin can düşmanı ve rakibi Haşid kabilesi reisi Abdullah bin Hüseyin el Ahmar ile cephesel bir ittifak yaptı. Bu birlikten **Islah İçin Yemen Toplum Partisi** (yahut Islah İçin Yemen Topluluğu) doğdu. El Zindani, iktidar uğruna kendi kişiliğinden feragat ederek bu partinin kurucu meclisinde adını bile yazdırmadı. Ocak 1993'te gerçekleştirilen "Birlik ve Barış Konferansı"nda, "Haşid kabilesi güçlüdür; çevresinde herkesi toplayacak bir konuma sahiptir. Dolayısıyla bu cephesel ittifakı sürdürüp İslami anayasa mücadelemizde önemli bir mesafe almalıyız," şeklinde konuştu.[31]

İhvan-Tüccar-Aşiret Cephesi

1993 seçimlerinde ikinci parti konumuna yükselip meclis başkan yardımcılığını alan ve iktidardaki Kongre Partisi'yle koalisyon hükümetine katılan IYTP İslamcıları, bu kez başa güreşip iktidara gelebilmek amacıyla geniş bir İslamcı-Şeriatçı-muhafazakâr-aşiret cephesi oluşturdular. 1995 ve 1996'da hükümetle yapılan pa-

zarlıklarda, seçim kanunlarının kendi lehlerine düzeltilmesini sağladılar.

IYTP'nin 1997'deki müttefikleri şöyleydi: İslamcı El Nahda Partisi (lideri Dr. Faris el Seqqaf), İslamı İhya Hareketi, Haşed ve Yemen bölgesi kabile şefleri, zengin tüccar tabakası ve İhvancılar.

İşbölümü uyarınca, İhvancılar ile El Nahda gibi şeriatçı kesim, bu ittifak içindeki siyasi ve ideolojik faaliyeti yürütecekti. Aşiret reisleri, toplumsal önderlik ve nüfuz bakımından partiyi güçlendirecekti. Tüccar tabakası da, tüm faaliyetlerin mali yönünü destekleyecek ve toplumdaki ekonomik etkisini kullanacaktı. Böylece, 1997 seçimlerinde birinci seçilmesi halinde, hem iktidarın gerçek sahibi olan ordu ile iktidardaki Kongre Partisi (Devlet Başkanı Ali Abdullah Salih'in partisi) ürkütülmeyecek, hem de adım adım toplumun İslamileştirilmesi sağlanacaktı.

IYTP, özellikle Güney Yemen'de etkin bir konuma sahip bağnaz selefi ve cihadi akımları da bir şekilde evcilleştirip bu seçim ittifakına katmak, rejime karşı bir tehdit unsuru olmaktan çıkarmak gayesiyle de hareket etmek suretiyle ordu ve devlete güvence vermeyi denedi.

Koalisyon ortağı olduğundan beri, devlet kademelerinde yer edindi; adeta hükümet içinde hükümet oluşturan IYTP'nin 1990 Eylül verilerine göre 400 bin üyesi vardı.

Hükümet, karma eğitim konusunda taviz vermemesine rağmen hükümet ortağı İslamcılar, (IYTP) 1994'ten itibaren İlim ve Teknoloji Üniversitesi ile Kur'an Enstitüleri adı altında birçok özel eğitim kurumu açtılar. Buralarda şeriat öğretimi yaptırdılar. Bu yüzden IYTP, muhalefet tarafından, "iktidarı ele geçirmeye çalışmak"la suçlandı.

İhvan-aşiret-tüccar ittifakı temelinde yükselen IYTP, diğer radikal İslamcılar (Selefi Hareket ve İslami Cihad) tarafından, "İslam şeriatından uzaklaşıp küfür milleti olmak"la suçlandı.[32]

Diğer İslamcı Örgütler

Silahlı Cihatçı Akımın Ortaya Çıkışı

Yemen, öteden beri iktidar karşıtı kabile veya siyasi hareketlerin (ulusalcı, ilerici ve İslamcı) silahlı mücadele alanıdır.

Cihatçı akımın 1980'lerdeki nüvesi, Kuzey Yemen'in başkenti Sana'daki "Mücahitler Bürosu" ya da "Mücahitler Misafirhanesi" aracılığıyla uygulamaya konuldu. Başvuran gençler Afganistan'a gönderiliyordu; dönemin milletvekillerinin çocukları da Afganistan gidip ölüyor veya gazi oluyorlardı.[33] Bunlara gizlice katılanlar ise "kâfir solcu Güney Yemen'in zalim mahkemeleri önünden kaçan", İslamcı-dinci muhalifler ile Suudi destekli kabile mensuplarıydı. 1980'lerde Yemen'de İslamcı bir örgütten söz etmek için vakit henüz erkendi.[34] Güney Yemenli İslamcılar, sosyalist yönetimle 1986'da karşı karşıya geldiler. O sırada sosyalist parti içinde hizipler in kanlı çatışması vardı; yönetim ve denetim zayıflamıştı. İhvan lideri El Zindani, bu şiddet olaylarının arkasındaki beyindi.[35]

İki Yemen'in birleşmesinin ardından, özellikle Güney'de İslami temelde partileşmek serbestleşti, okullarda din dersleri ve İslam tarihi okutulmaya başlandı, çok yerde dini medrese ve Kur'an kursu açıldı, dini eğilimli hayır cemiyetleri kuruldu, camii ve mescitler yapıldı. Kadın hakları gaspedildi.

Birleşmeyi izleyen geçiş döneminde milliyetçi Genel Halk Kongresi ile Yemen Sosyalist Partisi'nin iktidar mücadelesinde, İslamcılar boşluğu yakaladılar. Güneyli bir yöneticinin deyimiyle, İslamcı IYTP partisi, cihatçı akımlarla işbirliği halinde yönetimi devirmek istiyordu. Bu amaçla gizlice silahlanıp, ortak suikast planları yapıyordu. Ülkenin belli kesimlerinde askeri eğitim kampları açmışlardı. İslami Cihad örgütünden bazıları, Körfez ülkelerinin birinden yüklü bir miktarda para almışlardı. Plana göre İslama çağrı ve top-

lumun ıslahı için çalışılacak, sonra da genel silahlı ayaklanma veya mücadele başlatılacaktı."[36]

Bu iddia, tutuklu militanların ifadeleriyle destekleniyordu. Tutuklu İslamcılar, şunu söylemekten çekinmemişlerdi: "Afganistan'a gitmemizi teşvik eden, bize orada eğitim kampları açan, yaklaşık 2000 Yemenli'yi oralara gönderen ve hiçbir yardımını esirgemeyen iki İslamcı önder Şeyh Abdulmecid el Zindani ile Şeyh Abdullah el Ahmar (IYTP yöneticileri) idiler. Hesap sorulacaksa bizden değil, onlardan sorulmalıdır."[37]

Gerçekte, bu sözler Yemen toplumu ve yönetimindeki çelişkiyi de gözler önüne seriyor. Bir yandan cihatçı akımları yargılayanlar, diğer yandan İslam eylemciliğini alttan veya açıktan teşvik edenleri siyasi ve diplomatik kaygılarla yönetimin en üst yerlerinde görevlendiriyorlar.

Öte yandan, Afganistan'a gönüllü giden binlerce Yemenli yurtlarına geri dönünce, 1990'lı yıllarda onlarca silahlı İslamcı örgüt ortaya çıktı. Aynı dönemde, Mısır-Afganistan-Afrika Boynuzu hattında yaygın bir İslamcı hareketlilik vardı. Özellikle Mısır merkezli İslami Cihad militanları, Kızıldeniz kıyılarından Yemen'e oradan Afganistan giden bir güzergâh üzerinde gidip geliyorlardı. Somali, Sudan, Eritre kökenli kimi radikal örgüt önderleri, Somali ve Sudan bu ülkeyi "ara istasyon" gibi kullanıyor, zorda kalanlar ise, Yemen'de geçici barınak ve sığınaklar bulabiliyorlardı.

Kuzey'deki Yemen yönetimi, 1990'lı yıllarda güneyli Yemen Sosyalist Partisi'yle tutuştuğu silahlı çatışmada, genelde İslamcıları özelde kendi imalatı sayılan silahlı radikal İslamcı grupları kullandı. Onlarla ittifak halinde, sosyalistleri bastırdı.

2000'li yıllar boyunca Yemen, El Kaide militanlarının "güvenli barınağı ve geçiş noktası" oluverdi. Binlerce Yemenli, Irak'taki Amerikan işgaline karşı El Kaide saflarında çarpıştı. Bir bölüğü, Afganistan'da Usame bin Ladin'e katıldı. Yemenlilerin cihada yatkınlı-

ğı ve bölgenin dağlık arazisinin gerilla savaşı için elverişli olması, bu ülkeyi Afganistan'dan sonra El Kaide'nin "ikinci yurdu" haline getirmişti.

Şimdi silahlı İslamcı grupları tanıtabiliriz:

İslami Cihad

Kuruluşu: Özgün adı el Cihad el İslami (İslami Cihad) olup, Güney ve Kuzey'in birleşmesinden az önce, yani 1990 başlarında Güney'deki Aden-Ebin bölgesinde kuruldu. Önder kadro Afganistan'a cihat için gidip orada eğitim almıştı. Suudi-Yemen sınırına yakın bir bölgede karargâh kurmuş olan örgüt, Afganistan'daki direniş süresince gerilla eğitimi görmüş 5 bin kadar militana sahipti. "Öz Araplar arasında komünistlik olur mu?" zihniyetiyle hareket eden İslami Cihad, Kuzey ile Güney'in birleşmesinden önce, Güney Yemen'deki sosyalist iktidarı devirmek amacıyla yol çıkmıştı. Sonradan, siyasi suikastlara damga vuran tetikçi bir örgüte dönüştü. Nitekim Yemen'in iki parçası birleşince, İslami Cihad bu kez dönemin koalisyon hükümetindeki sosyalist yetkililere suikast eylemleri düzenledi. Başbakan, parti başkanı ve bakanlık düzeyindeki suikastların en ünlüleri arasında Nisan 1992 yılında ve 1993 yaz-sonbahar mevsiminde olanlar sayılabilir.[38]

İlk ciddi eylemini 1992'de Gold More Sheraton isimli otele bomba koymakla duyurdu. Birkaç hafta sonra Amerikan Deniz Piyadeleri'nin kaldığı Aden Oteli'ni havaya uçurdu.

Liderleri: 1990'larda tutukluların sorgulamalarına göre; İslami Cihad'ın lideri Emir Ahmed Salih Abdülkerim, onun yardımcıları ise Abdullah Salih Muhammed, El Zubeyr Muhammed Şeref Hasan ve Ebu Bekir Said olarak belirlenmişti.[39] İslami Cihad'ın son lideri Ebu'l Gays el Yemeni, ABD Büyükelçiliği'ne yönelik bombalı saldırı nedeniyle 21 Eylül 2008 tarihinde yakalandı.

Mümin Gençler Örgütü ve El Hawsi Hareketi

Kuruluşu: Özgün adı "Tanzim-ül Şebab-il Mumin"dir. Zeydi mezhebinin Carudiye koluna mensup din adamı Salah Ahmet Felite'nin fikirsel öncülüğünde 1986'da İttihad-ul Şebab (Gençler Birliği) kuruldu. Kurucusu Muhammed Bedreddin El Hawsi olup, aynı zamanda ruhani liderlik yaptı. 1990'da bu oluşum siyasete atıldı. İrticadan korkan Yemen Sosyalist Partisi'nden destek gördü. 1992'de hareketin çekirdeğini fikir kulübü oluşturdu. İkiye bölünen örgüt 1997'de siyasi söylemi ön plana çıkardı.

Zeydi meşrepli Şii bir hareket olup 2004-2008 yılları arasında iktidarla silahlı çatışmayı sürdürdü.

Marran Dağları'nda başlayan isyandan hemen sonra (Eylül 2004), **Mümin Gençler Örgütü**, (MGÖ) ikiye ayrıldı. İsyana karşı çıkan Muhammed Salim Azzan, örgütün adını ödünç aldı. Silahlı grup ise, "Hawsi Hareket" veya "Hawsiciler" olarak adlandırıldı.

Liderleri: 1200 yıl süreyle Zeydi yönetimin merkezi olan Saada (Suudi-Yemen sınırında) bölgesinden Hüseyin Bedreddin el Hawsi, mezhebin ileri gelen din adamlarından İmam unvanlı Bedreddin'in oğluydu. El Hawsi ailesi, Yemen'de kök salmış bulunan Haşimi sülalesine bağlıdır.

Örgütün eski önderlerinden Muhammed Azzan'a göre; MGÖ'nü 1999 yılında harekete katılan Hüseyin Bedreddin değil, kardeşi Muhammed ile yardımcıları sayılan Abdulkerim Cudban, Ali Ahmed el Razıhi ve Salih Ahmed Hibra kurmuşlardı.

Örgütün ilk lideri Hüseyin el Hawsi, 10 Eylül 2004'teki bir çatışma sırasında hayatını kaybetti. Daha sonra yerini Abdulmelik el Hawsi aldı.

İşin ilginç yanı şuydu: Mezhepsel haklar için hükümete karşı silaha sarılan hereketin lider kadrosu, 1997-2003 yılları arasında iktidardaki partinin çeşitli kademelerinde görevliydiler.

Faaliyeti: Zeydi mezhebi doğrultusunda iktidar kavgası veren örgütün 2004'teki çatışmasında 800 militanı öldü, 2566 elemanı yaralandı. İlk devre, yenilgiyle kapandı. Yeni lider Bedreddin Hüseyin Şubat 2005'te başkent Sana'yı terk etti. Yeniden kurduğu grubuyla çete faaliyetlerine başladı. 28 Mart 2005'te orduyla başlayan çatışma haftalarca sürdü. Hükümet, Şii bölgeleri tümden Şiilerden temizledi. Abdulmelik el Hawsi önderliğinde üç uzun aşamada devam eden iktidar çatışması (2005 sonu, Eylül 2006 ve Ocak-Haziran 2007 dönemleri) 2007-2008 döneminde taraflar arasında uzlaşmayla sona erdi.[40]

Dikkat çekici bir noktaya işaret edelim: Radikal Aden-Ebin Ordusu örgütü lideri Şeyh Halid Adbulnebi, 2008'deki bir söyleşisinde, "Zeydi meşrepli El Hawsi Hareketi'nin devlet tarafından imal edilip piyasaya sürüldüğünü" ileri sürmüştü. Bu ayrılıkçı hareketin, "ABD ile İngiltere'nin oyunlarına alet olduğunu" iddia etmişti.[41]

Doğruluk Partisi (Hizb-ül Hak)

Hak Partisi veya Doğruluk Partisi olarak Türkçeleştirilen örgüt, Zeydi-Şii meşrebinden ötürü İran ile yakın ilişki içindedir. Yemen'deki Haşimilerin (Peygamberin mensup olduğu sülale, kabile) siyasi temsilcisi gibi davranan bu parti, 1991'de kuruldu. İlk lideri El Kadi el Şami idi. Mümin Gençler Örgütü ve El Hawsi Hareketi'nin yasal uzantısı sayılan Hak Partisi, parlamentoda temsil ediliyordu. 2004-2007 döneminde iktidarla silahlı mücadele esnasında isyancı Hawsilerin yasal partisi sayılan **Hizb-ül Hak** Mart 2007'de kapatıldı; başkanı Yahya el Hawsi yurtdışına kaçtı.

Partinin on beş günde bir yayınlanan *el Umme* (Ümmet) isimli bir yayın organı bulunuyor.

Aden-Ebin İslam Ordusu

Kurucu lideri Ebu Muhsin el Mihdar idi. Örgüt, 1998'de batılı turistleri kaçırıp katletmişti. 1996'dan itibaren önderliği, Şeyh Halid Abdulnebi olarak biliniyordu.[42]

El Kaide

İslami Cihad ve Aden-Ebin Ordusu gibi silahlı grupların El Kaide bağlantılı olduğu söylenebilir. Bunlardan bir kol, Kasım 2001 yılında bir Amerikan savaş gemisi ve bir yıl sonra Fransız petrol tankerini havaya uçurmuştu. Olayın izini süren istihbaratçılar, yerini saptadıkları örgüt lideri Ebu Ali el Harisi'yi, 2002'deki bir hava saldırısında öldürdüler.

"Bireysel cihat" tezini hayata geçiren El Kaide militanlarından Ali Carallah el Sevaai, 2003 yılında Yemen Sosyalist Partisi genel sekreteri Carallah Ömer'e suikast düzenledi.[43]

Suudi Arabistan'da büyük darbe yiyen örgüt, Yemeni Nasır el Wahaişi önderliğinde "Arabistan yarımadasında el Kaide" ismiyle Yemen'de üs kurdu.

Yemen Evlatları Birliği

Özgün adı Rabıtat-ül Ebna-il Yemen olan bu örgüt, 1950'lerde kuruldu. Körfez ülkeleriyle, özellikle S. Arabistan bağlantılıdır. 1994'teki iç savaşta Güneyli yönetimle birlikteydi. Başkanı Abdurrahman el Cıfri olup haftalık iki yayın organı var: *Ray ve El Hak.*

Diğer Örgütler

1990 başlarında şu örgütler ortaya çıkmıştı: İttihad-ül Quvet-il Şaabiyye (Halk Güçleri Birliği), El Nahda el İslamiyye (İslami Diriliş), El Minber el Yemeni el Hurr (Yemen Serbest Kürsüsü), Hizb-

ül Şûra (Şura Partisi), İttihad-ül Quvet-il İslamiyye (İslami Güçler Birliği), Hizb-ül Sawrat-il İslamiye (İslam Devrimi Partisi). Bu örgütler, 1996'dan itibaren ya başka partilere katıldılar ya da faaliyetlerini durdurdular.

Öte yandan, Sünni yoğun bölgelerde radikal Tekfir ve Hicret isimli bir örgüt, 1990 ortalarında ortaya çıkıp belli bölgelerde denetim kurmuştu. Hizb-ül Tahrir yarı legal olarak varlığını sürdürüyor.

Keza Ketaib-u Cunud-il Yemen (Yemen Askerleri Tugayı), 2000'lerin sonuna doğru turist kaçırma eylemiyle adını duyurdu. Ancak bir ciddi faaliyetine rastlanmıyor.

Yüz yıl öncesine kadar Zeydi inançlıların kalesi sayılan Saada bölgesinde, Şiilere tepki babından 1990'lardan itibaren sahneye çıkan bağnaz Sünni Selefi akım, zaman zaman Zeydilerle mezhepsel çatışmalara önderlik ediyor. Bu akımın simgesi Şeyh Muqbil el Vaadiyu (öldü) idi.

Tarikatların cirit attığı Yemen'de, yaygın faaliyet alanları batıdaki El Hudeyde ile doğudaki Hadramut bölgeleridir.

Dipnotlar

(1) Azzam Sultan, "Yemen'de Siyasi Durum: 1993 Seçim Kampanyasının Arka Planı", *Dünya ve İslam* dergisi, s. 86. İstanbul, Yaz/1993.
(2) Agy, s.88.
(3) Agy
(4) Agy.
(5) Agy.
(6) *Wikipedia* ansiklopedisi, "Abdulmajid al Zindani" maddesi, 2009.
(7) *El Vasat* dergisi, Londra, 3 Mart 1997.
(8) *El Vatan El Arabi* dergisi, Beyrut/Paris, 29 Eylül 1992. 1994'teki iç savaşta bu parti İran-Irak-Sudan eksenine kayınca, Kuzey Yemen'in birleşip güçlenmesini istemeyen Suudi Arabistan ile araları açıldı.
(9) Suudi *el Muslimun* (Müslümanlar) gazetesi, 14 Ağustos 1992.
(10) Yemen'deki kadın hakları alanındaki gerileme konusunda bkz. Faik Bulut, *Kadın ve Tesettür*, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2008.
(11) *El Mecelle* dergisi, Londra, 17-23 Temmuz 1994.

(12) Cemal Kaşıkçı, "Yemen Karar Anındaki Afgan Mücahidi Olarak Abdülmecid el Zindani", *El Hayat* gazetesi, Londra, 23 Ekim 1993.
(13) Agy; ayrıca el Zindanı, bir sözü diğerine uymayan kurnaz, samimiyetsiz, fırsatçı ve entrikacı bir siyasetçi olarak tanımlanıyor. Bkz. *El Mecelle* dergisi, 17-23 Temmuz 1994.
(14) Agy.
(15) Agy.
(16) Agy.
(17) Agy.
(18) Agy. Bu zat, 1994'teki savaşta Güneyli Yemenli (sosyalistler dahil) halkı toptan kâfir ilan edip, çocuk-kadın herkesin topluca katledilmesi yolunda fetva verdi. Bkz. *El Mecelle* dergisi, ags.
(19) Agy.
(20) Agy.
(21) Agy.
(22) Agy.
(23) Agy.
(24) Agy.
(25) Agy.
(26) Agy.
(27) Agy.
(28) Agy.
(29) *El Vasat* dergisi, Londra, 3 Mart 1997.
(30) *El Hayat* ve *El Mecelle*, adı geçen sayılar.
(31) Ags.
(32) Ayrıntılar için bkz. Mustafa Özcan, "Veysel Karani Diyarı Kutlu Yemen", *Zaman* gazetesi, İstanbul, 1-15 Ağustos 1994; *El Vasat*, 17 Nisan 1995 ve 3 Mart 1997; *El Hayat*, 6 Ocak 1993-29 Aralık 1996; *El Vatan el Arabi*, 27 Şubat 1997.
(33) *El Hayat*, 23 Ekim 1993; *El Mecelle*, 17-23 Temmuz 1994.
(34) Ags.
(35) El Mecelle, ags.
(36) Ags.
(37) Ags; *Liberty*, Nisan 1993.
(38) Ags.
(39) Ags.
(40) Faysal Mukerrem'in ilgili makalesi, *El Hayat* gazetesi, Londra, 11-12 Temmuz 2008; El Hawsi Hareketi'ne ilişkin ilginç ayrıntılar için bkz. Adil Ahmed, *El Zuhur ve'l Hucur: El Temerrud-ul Şiifil Yemen* (Güller ve Taşlar: Yemen'de Şii İsyanı), San'a, 2008
(41) *El Quds el Arabi* gazetesi, Londra, 8 Temmuz 2008.
(42) *El Şarq el Awsat* gazetesi, Londra, 31 Mart 2006.
(43) Agy.

DİZİN

-A-

Abadi, Muhammed Derviş-i Azim, 43

Abbas Ali Han, 304-305

Abdari, Abdullah bin Muhammed bin Yusuf el Hirari el Şibi el, 72

Abdu, Afgani-Muhammed, 19

Abdu, Muhammed, 19-20, 98, 292

Abdukadir, Hacı, 270

Abdulaziz *(Kral)*, 404

Abdulaziz, Abdullah bin *(Prens)*, 413

Abdulaziz, Ali bin, 372-373

Abdulaziz, Ammar, 194

Abdulaziz, Osman bin, 372

Abdulaziz, Ömer Abdulkerim, 376-377

Abdulcabbar, Muhammed, 51

Abdulgaffur, Mevlana, 323

Abdulhamid, Muhsin, 206

Abdulhay, Mevlevi, 239

Abdulhüseyin, 178

Abdulkadir, 253, 264

Abdullah *(Kral)*, 414

Abdullah, Kasım, 75

Abdullahyan, 367

Abdulmecid, Ayetullah, 157

Abdulnasır, Cemal, 33, 112, 425, 434

Abdulnebi, Halid, 444

Abdulrahman, Abdulrahman, 380

Abdulrahman, Ebu, 379-380

Abdulrahman, Hasan, 75

Abdulrahman, Müftü, 324

Abdulrahman, Ömer *(Dr.)*, 117

Abdulrezzak, 82

Abdulvahab, Muhammed bin, 395, 400-401

Abdurrahman, 243, 346

Abdülaziz, 287, 340

Abdülaziz, Osman, 368

Abdülaziz, Yasin, 435

Abdülhâkim, Halife, 303

Abdülhalik, 270

Abdülhalim, 356

Abdülhamit (II.), 20-21, 156, 292, 397

Abdülkadir, Seyyid, 347

Abdülkerim, 342, 348

Abdülkerim, Ahmed Salih, 441
Abdüllatif Han, 292
Abdülselam (I.), 348
Abdürrezzak, Molla, 259
Absi, Şakir el, 81
Absi, Vefa el, 84
Abu, Muhammed, 65
Acuz, Ahmed el, 72
Afgani, Cemaleddin el, 98, 177, 239, 292, 298-299
Afwi, Muhammed Atik el, 416
Ahmar, Abdullah bin Hüseyin el, 428, 437
Ahmar, Abdullah el, 430-431, 440
Ahmed Çelebi,.205
Ahmed, 29, 34, 125, 181
Ahmed, Abdulaffur *(Prof.)*, 304
Ahmed, Gazi *(Kadı)* Hüseyin, 304-305
Ahmed, Hurşid, 304
Ahmed, İstiyaq, 255
Ahmed, Kari, 272
Ahmed, Mevlana İrşad, 325
Ahmed, Necmeddin Farac, 380
Ahmed, Rasid, 324
Ahmedinejad, Mahmud, 126
Ahtar, Qari Seyfullah, 325-326
Ahund, Ubeydullah, 259
Ahunzade, Nesim, 269
Akkawi, Halil, 72
Ala, Selariye, 324
Ali *(Hz.)*, 26, 137, 157, 171, 187, 196, 341, 402, 407
Ali, Emir, 284, 292-293
Ali, Gulam, 292
Ali, İmad el, 79
Ali, Mevlana Muhammed, 301-302
Ali, Mevlana Şêr, 324
Ali, Muhammed, 239, 294
Ali, Mümtaz, 291
Ali, Salim Rubai, 426
Ali, Seyyid, 347
Ali, Şevket, 239
Ali, Şirak, 284, 290-291
Alicani, Rıza, 127
Altsoy, İsa, 362
Alusi, 352
Amedi, Zeki, 358
Amiri, Hadi el, 195
Amr, Muhammed Hüseyin, 77
Amritsari, Şanallah, 295, 297
Ani, Faruk el, 206, 208
Arabi, Ahmed el Hatip el, 344
Arabsorhi, Feyzullah, 126
Arafat, Yaser, 32, 63, 85
Araki, Muhammed Ali, 48
Armin, Muhsin, 126, 134
Arslan, Şekip, 18-19, 21
Arvasi, Seyyid Sıbgatullah el, 346, 352
Asafi, Muhammed Mehdi el, 187
Asgar, Said, 122
Askeri, El Seyyid Murtaza el, 187

Assi, Semira, 60
Atatürk, Mustafa Kemal, 21-22, 239, 299, 342, 349
Atiye, Muhsin Muhammed, 77
Atvar, Abdul Ahmed, 241
Avaci, Muhsin el *(Dr.)*, 412
Avadi, Seyyid Gati el, 162
Awde, Salman el, 412
Awn, Mişel, 56
Azad, Ebu'l Kelam, 239, 284, 298-299
Azad, Mevlana Faruk, 323
Azam, Vekil, 249
Azami, Besim el, 206, 208
Azami, Velid el, 206
Aziz, Tarık, 178
Azmi, Basim el, 207
Azzam, Abdullah *(Dr.)*, 415
Azzam, Gulam, 304
Azzan, Muhammed Salim, 442

-B-

Baaz, Abdulaziz bin, 406
Babeti, Abdullah, 65
Bageri, Muhammed Rıza, 116
Bağdadi, Diya'ad'din Xalid el, 343
Bağdadi, Ebu Ömer el, 210
Bağdadi, Ziyaeddin Halid el, 292
Bahaddin, Selahaddin Muhammed, 370
Bahonar, Muhammed Cevad, 123
Bahonar, Muhammed Rıza, 126
Balhi, Ahmed, 309
Bapir, Ali, 368, 373, 375-376, 380
Baqr, el Seyyid Muhammed el, 187
Barelvi, Seyyid Ahmed, 237, 286
Barzani, Ahmed, 348
Barzani, Ebdurrehman, 348
Barzani, Ebduselam (I.), 347
Barzani, İdris, 383
Barzani, Mesud, 368-369, 383
Barzani, Molla Mustafa, 348, 373
Barzani, Neçirvan, 370
Basra, Riyaz, 323-324
Batalavi, Muhammed Hüseyin, 297
Bayati, Abbas el, 202
Baziyani, Ömer, 376-377
Baziyani, Usame Ahmed, 377
Bediri (Budeyri), Abdulzehra el, 199
Bedreddin, 442
Behaddin, 349
Behbehani, Ağa Muhammed Bekir el, 155
Beheşti, M. Seyyid, 252
Beheşti, Muhammed Hüseyni *(Dr.)*, 123-124
Beheşti, Seyyid, 234, 273
Bekr, Hasan Ahmed el, 178
Belhi, Celaleddin Muhammed Mevlevi, 104
Beluşi, Abdulmelik Regi el, 136
Bender, Hamid el, 182
Benne, Hasan el, 66, 265, 307, 432

Berri, Nebih, 34-35, 59, 61-62
Berzenci, Abdullatif, 373
Berzenci, Mahmud, 348
Berzenci, Muhammed, 373
Besret, İbrahim Heqqi, 349
Beyd, Ali Salim el, 426
Beyzavi, 367
Bezazi, Abdulgani, 377
Bezirgân, Mehdi, 127, 138
Bicad, İbni, 400
Bigdeli, Mucteba, 126
Bilal, 69
Bilal, Şadid, 326
Boland, 243
Brüfkani, Nureddin el, 346
Burujerdi, Mürtaza el, 156, 163
Bush, George, 193
Butto, Benazir, 304, 321, 326
Butto, Zülfikâr Ali, 246-247, 266, 315-316

-C-
Cabiri, Nedim el, 201
Caburu, Eşmail, 205
Cafer, Cesim Muhammed, 202
Caferi, İbrahim el *(Dr.)*, 191
Caferi, Muhammed Ali, 121
Canpolat, Kemal, 65
Casim, Fuleyh Hasan, 178
Cavnpuri, Keramet Ali, 287, 292
Cebr, Beyan, 195
Cebr, Salih, 168
Celalizade, Ali, 367
Cemal Paşa, 20-21, 299
Cemali, Fazıl, 168
Cemilürrahman, Mevlevi, 250
Cennabi, Emin el, 204
Cennabi, Mahmud el, 204
Cenneti, Ahmed, 120
Cevahiri, Muhammed el, 161
Cevzi, Muhammed İbn-ül Kayyim el, 401
Ceziri, Halid el, 345
Cifri, Abdurrahman el, 444
Cıziri, Mela-i, 341
Cigori, 272
Ciha, Michel, 18
Cinnah, Fatıma, 310-311
Cinnah, Muhammed Ali, 298-299, 301-302, 308, 313, 328
Ciziri, Seyda, 349
Ciziri, Xalid, 349
Corn, Charles, 18
Cudban, Abdulkerim, 442
Cumeyyil, Beşir, 61
Cumeyyil, Pierre, 19

-Ç-
Çamran, Mustafa, 33-34, 40, 127, 138
Çatta, Hamid Nasır, 328
Çiçerin, 21
Çişti, Mevdudi, 231

-D-
Dadullah, Molla, 260
Dağlıoğlugil, Ali Naci, 136
Dahil, Abdulsahip, 187
Daiyulislam, 76
Dalar, Ubeydullah, 358
Dari, Haris Süleyman el, 209
Darwin, 289
Davud Han, 232, 242, 247, 253
Davud, Muhammed, 246, 248
Davut, 232, 234
Dehlevi, Abdullah Gulam Ali, 343
Dehlevi, Abdülhak, 285
Dehlevi, Seyyid Muhammed, 329
Dehlevi, Şah Abdullah, 344
Dehlevi, Şah Veliyyullah el, 228, 286, 288-289
Derda, Ebu, 379
Derviş, Mevlana, 323
Dibyan, Dibyan el, 412
Dibyan, İbrahim el, 412
Doqmaq, Bilal, 76
Dostum, Raşid, 256

-E-
Ebtahi, Muhammed Ali, 125
Ebu Bekr, 83
Ebu Hureyre, 83-84
Ebu Mudeyyen, 80, 83
Ebu Selim, 83
Ebu Talib Han, 286
Ebu'l Haris, 83, 416
Ebu'l Said, 83
Ebubekir, *(Hz.)*, 110, 379
Ekberi, 272
Ekici, Emin, 361
Ekrami, Reza, 124
El Absi, 81-84
El Afgani, 20
El Bağdadi, 345
El Erzincani, 345
El Hekkari, 345
El Hoyi, 147-148, 156-157, 159, 175, 196
El Kevakibi, 20
El Mevdudi, 265, 283-284, 304, 306-316
El Samarai, 206
El Sebzevari, 158
El Sistani, 153, 157, 159-160, 163, 196-197
El Şemdini, 345
El Tahtavi, 20
Elahi, Çavduri Rahmet, 304
Emanullah *(Kral)*, 230-232, 239-240
Emced, Muhammed, 326
Emin, Gazi Muhammed, 264
Emin, Molla Muhammed, 346
Emin, Mustafa, 268
Emir Ali Han, 292
Emrullahi, Rıza *(Dr.)*, 125
Engels, 287
Ensari, Muhammed Ali, 125
Ensari, Murtaza el, 159

Enver *(Dr.)*, 264
Enver Paşa, 21, 239, 299
Erbakan, Necmeddin, 374, 383
Erdebili, 124
Ersever, Cem, 361
Erzurumi, El Hac Feyzullah el, 345
Erzurumi, İsmail Hakkı, 341
Esad, Hafız, 63
Eskeri, Eli, 342-343
Eşkevari, Yusefi, 127
Evliya Çelebi, 363-364
Eyüb, Rana, 323
Eyüp Han, 310, 315

-F-

Fadlallah, El Seyyid Muhammed Hüseyin, 35, 45-46, 48-49, 52-53, 163, 176, 187
Fadli, Abdulhadi el *(Şeyh)*, 187
Fahd *(Kral)*, 411, 413
Fakirullah, İsmail, 341
Faqih, Saad el *(Dr.)*, 414
Faruki, Ahmed Serhendi, 236
Faruki, Mevlana Ziyaulrahman, 322-323
Faruqi, Mahmud Azam el, 304
Fatıma *(Dr.)*, 417
Faysal *(Kral)*, 162, 181, 403
Fayyad, Muhammed İshak, 153, 160, 197
Fazıl, Molla, 259
Fazlullah, Mevlana, 319
Fazlurrahman, Mevlana, 258, 260
Fehim, Haydar, 367
Felahyan, Ali, 115
Feyzani, Mevlevi, 245
Fichte, 301
Fuller, Graham, 180

-G-Ğ-

Gaburi, Abdülhalim, 356
Gaburi, Salih, 355-356
Gadanfarbur, 112
Gaffari, Hadi, 37-38
Gaffari, Hüccet-ül İslam Hadi, 36, 40, 102-103
Gaffari, Muhammed, 36
Gahiz, Minhacüddin, 241
Gama, Vasco de, 285
Gandi, Mahatma, 310
Gangohi, Raşid Ahmed, 294
Garawi, Mirza Ali el *(Şeyh)*, 156, 158
Garazi, Muhammed, 37
Garip, Ömer, 355
Gaşmi, Ahmed el, 426
Gazali, İmam, 292
Gazi Hüseyin Ahmed *(Kadı)*, 304
Gazi Baba, 324
Gazi, Abdulaziz, 327
Gazi, Abdulraşid, 327
Gaznevi, Davud, 297
Genci, Ekber, 134
Geylani, Abdülkadir el, 340, 351
Geylani, Pir Seyyid Ahmed, 229, 271

Geylani, Seyyid Esad, 304
Gıta, Ali Keşf-ül, 181
Goldziher, 290
Goodwin, Jan, 264
Gorion, Ben, 21
Gulbeykani, Muhammed Rıza, 48
Güngör, Fidan, 358, 360-361
Güzelsoy, Mansur, 358
Ğannuşi, Raşid el, 117

-H-
Habaş, George, 32
Habiburrahman, Mevlevi, 243, 248
Habiburrahman, Mühendis, 243-244
Haceryan, Said, 135
Haddad, Gregoire, 59
Hadi, Muhammed, 55
Hairi, Kâzım el, 197
Hairi, Seyyid Kâzım el, 187, 193
Hajarian, Said, 122
Hak, Fadlan, 264
Hak, Ziya-ül, 264, 266, 316-317, 322, 329
Halebi, Nazzar el, 72, 74, 80, 85
Halebi, Mahmut *(Şeyh)*, 123
Halhali, Sadık, 37, 39
Halısi, Hacı Kâzım el, 191
Hali, Altaf Hüseyin, 293
Halid, Mevlana, 344-346, 348-349
Halid, Muhammed, 383-384
Halid, Ziyaeddin, 292, 343
Halil, Fazlulrahman, 325-326
Halili, Abdülkerim, 272
Halilzad, Zalmay, 257
Halis, Mevlevi Muhammed Yunus, 250, 269-270
Halisi, Ayetullah el Mehdi el, 161
Hamaney, Ali, 48, 56, 101, 114-115, 122-125, 129, 132, 195
Hamdi, İbrahim el, 426, 435
Hamidi, Abdullah el *(Dr.)*, 412
Hamidi, Halil Ahmed el, 304
Hammud, Mahir, 69, 77, 80
Hamza Paşa, 66
Hanbel, İmam Ahmed İbn, 401
Handari, Ayetullah Muhsini, 271
Hanine, Gazi *(Şeyh)*, 77
Haqqani, Mevlana Celaleddin, 260, 320
Harb, Rağıb, 77
Harısi, Ebu Ali el, 444
Hariri, Refik el, 57, 63, 68
Hariri, Saad el, 76
Haris, Ebu'l, 83, 416
Haris, El Haris İdris el, 110
Harp, Ragıp, 52
Harsh, Simon, 264
Hasan, 76
Hasan, Ahmed el, 202
Hasan, El Zubeyr Muhammed Şeref, 441
Hasan, Esad Muhammed, 378
Hasan, Mahmud, 294, 299, 303

Hasan, Münevver, 305
Hasan, Sıddık, 296
Hasan, Vezir, 302
Haşemi, Mehdi, 40, 113
Haşemi, Muhammed, 125
Haşimi, Mahmud, 177
Haşimi, Seyyid Mahmud, 192-193
Hatemi, Seyyid Muhammed, 110, 122, 125-126, 134-135
Havali, Sefer el, 412
Havva, Said, 66, 355
Hawatme, Nayif, 33
Hawsi, Abdulmelik el, 442-443
Hawsi, Hüseyin Bedreddin el, 442
Hawsi, Yahya el, 443
Haydar, Kamer, 329
Haydarizade İbrahim Efendi *(Şeyhülislam)*, 352
Hazım, Ali, 77
Hazir, Abdulhüseyin, 28
Hekim, Mehdi Muhsin el, 176
Hekim, Muhammed Baqr el, 160, 179, 184, 193
Hekim, Muhammed Said el, 160
Hekim, Muhammed Tabtabai el, 173
Hekim, Muhsin el, 157, 160, 170, 175-176, 186, 192
Hekim, Seyyid Muhsin el, 181, 203
Helifavi, Ferhan el, 204
Hellaq, Abdullah el, 79
Heqqi, İbrahim, 343, 349
Heriri, Fransu, 378
Hesen *(Şeyh)*, 343
Hewleri, Ebubekir, 377
Hewleri, Eso, 378
Hewleri, Fetullah, 349
Hewleri, Mele Wurya, 379
Hirawi, İlyas, 68
Hibra, Salih Ahmed, 442
Hicazi, Nedim, 75
Hidayet, Kemal, 116
Hikmetyar, Gulbeddin, 242-246, 254, 258, 263, 437
Hitler, 21
Hoveniya, Muhammed Musavi, 125
Hoyi, Abdulmecid el, 154, 157
Hoyi, Ayetullah el, 47, 147, 157, 172, 196
Hoyi, Ebu'l Garip el Kasım el, 157
Hoyi, Ebu'l Kasım el, 46, 154, 159
Hudayr, Ali el, 412
Hude, Bint-ül, 178
Hudeyr, Muhammed, 211
Humeyni *(Ayetullah)*, 27, 29, 33-40, 44, 47, 54-56, 62, 70, 78-79, 97-101, 104-106, 112-113, 120, 123-125, 129-131, 134-135, 137-138, 152, 160, 165, 172, 175, 178-179, 190, 234, 355-356, 360, 367, 407
Husami, Seyfeddin el, 68
Husami, Seyfullah el, 64-65
Husroşahi, Hüccetül İslam Hadi, 114
Hümayun, Muhammed, 123

Hüseyin, Arif, 322
Hüseyin, Cafer, 329
Hüseyin, Efdal, 304-305
Hüseyin, Gulam, 123, 125
Hüseyin, Molla Muhammed, 259
Hüseyin, Nazir, 296
Hüseyin, Saddam, 51, 55, 147, 172, 175, 178, 185, 373, 376
Hüseyin, Seyyid Hamid, 304
Hüseyin, Şerif, 21, 161, 299
Hüseyni, Abdulrahim el, 201
Hüseyni, Allame Arif, 329
Hüseyni, Hüseyin el, 34, 58-59
Hüseyni, İzzeddin, 365-366
Hüseyni, Muhsin el, 203
Hüseyni, Seyyid, 273

-I-İ-

Ilmi, Ebu Menar el, 211
Islahu, Emin Ahsin, 304
Izzi, Abdulmunem el, 206, 208
İbn Abidin, 352
İbn Teymiyye, 74, 401
İbrahim Bey, 240
İbrahim, Muhammed, 230
İkbal, Muhammed, 284, 300, 307
İmad, Seyyid Nurullah, 267
İmam Ahmed, 425
İmam Hüseyin, 407
İmam Maliki, 306
İmam Yahya, 425
İmame, Adnan Muhammed *(Dr.)*, 75
İmran Han, 328
İnan, Kamran, 347
İryani, Abdulrahman el, 435
İsa *(Hz.)*, 293
İsa, Mihemed, 349
İsa, Seyyid, 341
İsfehani, Fethullah el, 161-162
İshak, Melik, 323
İshak, Şah Muhammed, 298
İslamboli, Muhammed Abdulselem el, 117
İsmail, Abdulfettah, 426
İsmail, Şikaklı Simko, 347

-J-

Jaglan, Seyyid, 252
Jhangvi, Mevlana Hak Nawaz, 321-323

-K-

Kaddafi, Muammer el, 35, 60
Kadı Muhammed, 365
Kadıri, Seyyid Ahmed Aruuc, 304
Kadir *(Dr.)*, 327
Kahtani, Muhammed Abdullah el, 406
Kalantari, İsa *(Dr.)*, 125
Kanaani, Mahmud, 40
Kanc, Zuheyr, 80
Kani, Mehdavi, 124
Kansu, Asım *(Dr.)*, 58
Kaplan, Cemalettin, 70
Karadağı, Ali, 382
Karani, Veysel, 341

Karmal, Babrak, 233, 243
Karzai, Hamid, 158, 258
Kasım, Abdülkerim, 173
Kasım, Naim *(Şeyh)*, 56, 108
Kasravi, Ahmed, 27
Kaşab, Urumiyeli, 363
Kaşani, Ebu'l Kasım, 162-163
Kaşani, İmami, 124
Kavalalı Mehmet Ali Paşa, 396
Kawe *(Şeyh)*, 342
Kefteru, Ehmede, 349
Kemavi, İbrahim, 232
Kera, Ziya Kâzım Abdulzehra el, 201
Kerbaşi, Gulam Hüseyin, 125
Kerim, Hasan Ali, 373
Kerim, Swara, 377
Kerrubi, Mehdi, 125
Kındi, Ebu'l Ala el, 203
Koçağa Sultan, 364
Kraker, Fatih, 380
Kraker, Mele, 380
Kubba, Muhammed Mehdi, 167
Kubeysi, Abulselam Davud el, 209
Kumi, Tabtabai, 132
Kur'ani, Ali Muhammed el, 187
Kurdi, Mıhemmed Emin, 349
Kutub, Seyyid, 66-67, 74, 98, 241, 264-265, 267, 307, 311, 414
Kürdi, Said'i, 346

-L-

Ladin, Usame bin, 83, 262, 319, 321, 325-326, 377, 413, 415, 440
Lahori, Ekrem, 323-324
Lenin, 233, 243, 265
Letifi *(Şeyh)*, 342
Luther, Martin, 106

-M-

Mahallati, 40
Mahfuz, Havace, 248
Mahmud, 366
Mahmud, Ebu Abdullah el Hasan bin, 212
Mahmud, Vahid Muhammed, 377
Maliki, Nuri el, 165, 187, 191, 199
Mamer, Osman bin, 395
Mansur, M., 269
Mansur, Mevlevi Nasrullah, 270
Marif, Arslan Ahmed, 376
Marx, Karl, 287
Massaari, Muhammed el *(Dr.)*, 411, 413
Matahari, Murtaza, 35
Mazhar, Habubillah Can-ı Canan, 343
Medeni, Abbasi, 434
Medeni, Hüseyin Ahmed, 308
Mehdi Ali Han, 284
Mehmud *(Şeyh)*, 342
Mehsud, Beytullah, 319-320
Merdiha, Murtaza, 134-135
Mesud, Ahmed Şah, 267
Mesud, Mevlana, 324-325
Mesud Şah, 244

Mesud Ahmed Şah, 267
Mevdudi, Mevlana Seyyid Ebu'l Ala el, 98, 106, 236, 241, 266, 283, 306
Mevlana, 292, 324, 327
Mevlevi, Faysal *(Şeyh)*, 65
Mısri, Ebu Eyyüb el, 210
Mısri, İbrahim el, 65, 67
Mızari, Abdul Ali, 256, 272
Mihdar, Ebu Muhsin el, 444
Mina, Cemal, 242
Minqara, Haşim, 69
Mir, Beşihr Ahmed, 326
Mirdamadi, Muhsin, 126
Mohammed, Mevlana Fakir, 319
Molla Abdurrahman, 346
Molla Giyaseddin, 259
Morley, 291
Muderrisi, Abdulkerim el, 204
Muderrisi, Muhammed Taqi el, 203
Muğniye, İmad el, 56, 78
Muhacir, Ebu Hamza el, 210
Muhakkık, Seyyid Zahir, 272
Muhakkiki, 257
Muhammed *(Hz.)*, 26-27, 48, 53, 75, 155, 171, 233, 243, 290, 293, 296, 324-325, 329, 350-351, 401-402
Muhammed Eyüp Han, 310
Muhammed Rıza Şah, 163
Muhammed, 161
Muhammed, Abdullah Salih, 441
Muhammed, Ali Nasır, 426
Muhammed, Faiz, 244
Muhammed, Haceddin, 270
Muhammed, Hacı, 249
Muhammed, Mevlevi Celaluddin Hakkani, 270
Muhammed, Meyan Tufeyl, 304
Muhammed, Nek, 259, 320
Muhammed, Sıddık Aziz, 375
Muhammed, Sufi Bedreddin, 328
Muhammedavi, Ebu Hatim el, 203
Muhammedhan, Murtaza *(Dr.)*, 125
Muhammedi, Mevlevi Muhammed Nebi, 250, 268
Muhsini, Asaf, 235
Muhsini, Ayetullah Muhammed Asıf, 273
Muhteşemi, Ali Ekber, 62, 114
Muntazari, Ayetullah, 113, 132
Muntazari, Hüseyin, 365
Muntazari, Muhammed, 35
Murad, Hurremcah, 304
Murat *(Sultan IV.)*, 364
Murcan, Abdulvahid, 168
Muryasi, Makuwan, 376
Musa, Seyyid, 341
Musaddık, 163
Musavi, Abbas el, 52, 54-55
Musavi, Ebu Haydar el, 79
Musavi, Hüseyin Abbasi el, 52
Musavi, Mir Hüseyin, 131
Musavi, Sadıq el, 78

Musevi, Abbas, 46
Museylime, 397
Muşakkik, Kurabin Kurbani *(Şeyh)*, 272
Mutacebniya, Resul, 125
Mutahhari, Murteza, 124
Mutiullah Han, 270
Muttaki, Abdulvahab, 285, 295
Muttaki, Seyyid Ali, 285, 295
Muzaffer *(Dr.)*, 355
Muzafferi, 367
Muzafferyan *(Dr.)*, 368
Müceddidi, Ahmed, 232
Müceddidi, Bazar, 232
Müceddidi, Muhammed Sadık, 232
Müceddidi, Sıbgatullah, 230, 237, 241, 243, 249-250, 261
Müderrisi, Seyyid Hadi, 103
Müezzin, Mevlevi, 269
Müftüzade, Ahmed, 138, 357, 366
Mülk, Muhsin, 285, 290-291
Müşerref, Pervez, 321, 328

-N-

Naci, Kenan, 72, 76
Nadir Han, 230-232
Nadir Şah, 168-169
Nahşab, Muhammed, 33
Naini, 162-163
Nanotavi, Muhammed Kasım, 294
Nasıf, Abdullah *(Dr.)*, 417
Nasır, 112
Nasıri, Mehdi, 135
Nasrallah, Hasan, 48, 50, 55
Nebahani, Takiyeddin el, 18
Nebevi, Behzad, 37, 126
Nebevi, Murtaza, 126
Nebhani, Yusuf el, 19
Necdi, Muhammed bin Abdulvahhab el Meşrefi el Temimi el, 395
Necefi, Beşir el Hüseyni el, 156
Necefi, El Seyyid Ebu'l Kasım bin el Seyyid Ali Ekber bin el Mir Haşim el Musavi el Hoyi el, 147
Necefi, Hasan, 159
Necefi, Muhammed Ali *(Dr.)*, 125
Necibullah, 255, 265, 267, 272
Necmeddin, 343, 349
Nedevi, Hasan el, 241
Nehru, Motilal, 302
Nida, Ahmed, 75
Nietzsche, 301
Niyazi, 244-245
Niyazi, Abdurrahman, 243
Niyazi, Gulam Muhammed, 241, 243, 266
Nizami, Mutiul Rahman, 315
Numan, Şıbli, 284, 292-293, 295
Nuri, Abdullah, 129
Nuri, Ali Ekber Natık, 124
Nuri, Mehmet, 363
Nursi, Bediüzzaman Said'i, 346
Nusretyar, 245

-O-Ö-
Oleki, Molla, 346
Ommar, Muhammed Salih, 377
Osman *(Hz.)*, 110
Ömer *(Hz.)*, 26, 48, 110
Ömer, Carallah, 444
Ömer, Cemal, 241
Ömer, Fazıl, 230
Ömer, Mevlevi, 320-321
Ömer, Molla Muhammed, 256, 259-260

-P-
Pakravan, Hasan *(General)*, 29
Parandian, Macid, 116
Pehlevi, Rıza, 29, 99, 234
Peyman, Habibullah, 127
Polat, Yaşar, 357
Prens Naif, 407

-Q-
Qaddur, Şihab el, 83
Qadri, Abbas, 327
Qadri, Ekrem, 327
Qadri, Salim, 327
Qasmi, Israr-ül Hak, 323
Qasmi, Mevlana İsar-ül Hak, 322
Qatade, Ebu, 377
Qıati, Yasin Abdülaziz el, 435
Qotbzade, Sadıq, 127
Qubati, Yasin Abdulaziz el, 429

-R-
Raavs, Molla, 259
Rabbani, Burhaneddin, 241, 243, 245, 247, 254, 257, 266, 437
Rabbani, Hacı Muvin, 259
Rabbi, Molla Muhammed, 120
Rafsancani, Haşimi, 113-114, 121, 123-125, 134
Rahmani, Taqi, 127
Rahmetilahi, Şudri, 304
Ramazan, Makuwan Gazi, 376
Ramazan, Said, 314
Raşid, Muhammed Ahmed el, 206
Rauf, Mahmut, 343
Razıhi, Ali Ahmed el, 442
Raziyulislam, 76
Razmara, 28, 163
Remzi, Asıf, 324
Renan, Ernest, 301
Resul, Hac Rıza, 123
Reyşehri, Hüccetülislam Muhammed, 113
Rıfat *(General)*, 63
Rıza Han, 163
Rıza, Meme, 342
Rıza, Muhammed Reşid, 65
Rıza, Reşid, 18-20, 22, 98, 295
Rızai, Muhsin, 40, 115-116, 121
Riyaz Hüseyin Şah, 327
Rohani, Hasan, 124
Roy, Olivier, 41
Rubai, Muvaffak el *(Dr.)*, 187, 190

Rubin, Barnett, 260-261
Ruhani, Cevad, 120
Ruhani, Muhammed, 132
Ruhani, Sadık, 120, 132
Ruvahi, Hortavizade Muhammed Hafız el *(Şeyh)*, 345

-S-

Sa'adi, Ahmed Abdulkerim el, 85
Saad, 63
Sabbah, Hasan, 26
Sacidi, Seyyid Hüseyin, 123
Sadıq, Muhammed, 158-159, 171-172, 196, 200
Sadi, Ahmed el, 79
Sadi, Ali Salih, 170
Sadifi, Sudabe, 112-113
Sadr, Beni, 112, 367
Sadr, Ebul Hasan Beni, 356
Sadr, İmam Musa, 25, 28, 30, 34, 46
Sadr, Muhammed Baqr el, 55, 170, 172-173, 175, 186-187, 189, 192-193, 196
Sadr, Muqtada el, 157-158, 163, 165, 195-199
Sadr, Musa, 25, 28-35, 46, 127
Sadr, Seyyid İsmail el, 176
Sadr, Seyyid Muhammed Sadıq el, 156, 158-159, 161, 163, 168, 181, 196, 200
Sadun, Abdulmuhsin, 162
Safavi, Seyyid Muhammed Nevab, 27
Safi, Seyyid Muhammed Rıza el, 162
Sahabi, İzettullah, 127
Sahabi, Yadullah, 127
Saheb, Hafezci, 243
Sahevi, Mustafa Çamran, 33-34, 40, 127, 138
Sahib, Esad, 352
Sahib, Nakib, 229
Sahibi, Rıza el, 167
Said Halim Paşa, 300
Said, Ebu Bekir, 441
Said, Hafız Muhammed, 317-318
Said, Nuri, 168, 170
Salih, Ali Abdullah el, 426
Salih, Berham, 380
Salim, 76
Samarai, İyyad el, 206-208
Samarai, Kâzım Abdullah el, 212
Samari, Numan el, 206
Samedi, Fatıma el, 138
Sani, Müceddidi Elif-i, 236-237
Sarayeddin, Seyfi Osman, 348
Sarkis, İlyas, 61
Savvaf, Muhammed Mahmud el, 205, 373
Sayyaf, Abdulrab Resul, 243, 266, 270
Selame, Ahmed, 435
Selameti, Muhammed, 126
Selami, Seyyid Vefa, 341
Selasiye, Haile, 73
Selefi, Ebubekir Sıddık el, 212

Selim, Mihemed, 350
Seqqaf, Faris el *(Dr.)*, 438
Serdar Davut Han, 232
Sergulili, Abdülkerim, 342
Serhendi, Ahmed, 228, 230, 364
Sevaai, Ali Carallah el, 444
Seyyid Ahmed Han, 238, 284, 287-294, 298, 300
Sıbai, Mustafa el, 66
Sıddıq, Hafız Kasım, 323
Sıddık Muhammed, 347-348
Sındi, Muhammed Hayat el, 395
Sihvarui, Hıfzurrahman, 303
Sikar, Abdulvahid el Hac, 162
Sindi, Ubeydullah, 284, 295, 299, 303
Sistani, Ali el, 154
Sistani, Ayetullah el, 195-197
Sistani, El Seyyid Ali el, 159-160
Sistani, Hüseyin, 132
Sistani, Seyyid Ali el, 157
Siyal, Mevlana, Abdulsamad, 325
Stalin, 265
Subhani, Nasır, 368
Suleymi, Muhammed Elsem, 304
Sultan Abdülhamit, 20-21, 156, 292, 397
Suruş, Abdülkerim, 119, 135
Suud Zahran, 403
Suud, İbni, 21, 399-400, 403
Suveydi, Abdullah el, 169
Süleyman, Hikmet, 167

-Ş-

Şaabi, Kahtan el, 426
Şaban, Bilal Said, 69
Şaban, Said, 69-71
Şafii, Ebu Abdullah el, 379-380
Şah Veliyullah, 228, 237, 286-289, 291, 293-294, 298, 307
Şahib, Mevlevi, 321
Şahin, 83
Şahrudi, Seyyid Mahmud Haşimi, 193
Şakralavi, Abdullah, 297
Şamari, İbrahim el, 205
Şami, El Kadi el, 443
Şamzayi, Nizamuddin, 324
Şamzini, El Seyyid el Şeyh Abdullah el, 345
Şari, Salim Bani, 377
Şarqiye, Muhammed Ahmed, 85
Şaviş, Zuheyr el *(Şeyh)*, 75
Şebisteri, Muhammed Müçtehit, 134
Şefik, Velid Musa, 232
Şehhal, Ebubekir el *(Dr.)*, 75
Şehhal, Salim el, 75
Şehmani, Adan el, 200
Şehristani, Hibet-ül Din el, 181
Şemseddin Efendi, 363
Şemseddin, Muhammed Mehdi, 35
Şemşabadi, 113
Şeria, Mehdi Ali Ekber, 187
Şeriati, Ali *(Dr.)*, 99, 123, 127
Şeridi, Hişam el, 85

Şerif, Ahmed, 200
Şerif, Navaz, 305, 329
Şerif, Seyyid İmam el, 262
Şevri Sultan, 365
Şeyh Halis, 181
Şeyh Mahmud, 354, 364-365
Şeyh Osman, 343
Şihab, İbrahim, 206
Şihabeddin, 348, 353
Şirazi, Mirza Muhammed Taki, 161
Şirazi, Muhammed Rıza, 161-162
Şirazi, Seyid Muhammed, 119
Şirvani, İsmail el, 346
Şuni, 365

-T-

Tabtabai, Cevad, 104
Tacir, Hac Muhammed Taki, 123
Tagao, Piri, 240, 243
Taha, Abdülgani, 374
Taha, El Seyyid, 346
Taha, Seyyid (I.), 348
Taha, Seyyid (II.), 348
Taha, Seyyid, 347-348, 353
Tahir *(Şeyh)*, 344
Takhi, Abdurrahman el, 347
Taki, Rıza Cevad, 194
Talabani, Celal, 343, 370, 375
Taqi, Seyyid Muhammed, 156
Tarik, Mevlana Azam, 323
Tarmum, Ömer Salim, 436
Tarzi, Mahmut, 239
Taşkesenli Ahmed *(Şeyh)*, 348
Tavana, Muavin Üstad, 267
Tayi, Muhammed el, 211
Telaqani, Mahmud, 127
Terakki, Nur Muhammed, 230, 233, 247
Tıkriti, Usame el, 206, 208
Tılmısani, Ömer el, 114
Tikri, Saddam Hüseyin el, 170-171
Timmam, Cafer Ebu el, 161, 167
Timoki, Seyda Mela Evdıllahe Xerzi, 363
Toffler, Alvin, 110
Tufeyli, Subhi el, 52, 54-55
Turabi, Hasan el *(Dr.)*, 117, 206, 312, 438
Turki, Abdullah bin Abdulmuhsin el *(Dr.)*, 417

-U-

Ubeydi, Zuheyr el *(Dr.)*, 65
Ubeydullah *(Şeyh)*, 347-348, 352, 365
Ubeydullah, Mühendis, 264
Ulum, Hüseyin Bahr-il, 157
Ulum, Seyyid Muhammed Bahr-ül, 161, 182
Umle, Ebu Halid el, 81-82
Uteybi, Cuheyman el, 405

-V-W-X-

Vaadiyu, Muqbil el, 445
Vaez, 235

Vakkad, Gazi Emin, 249-250
Vakkas, Saad bin Ebu, 212
Varelani, El Fadıl el, 432
Veil, Ebu, 379
Velioğlu, Hüseyin, 359-362
Vezir, Abdullah bin el, 432
Vezir, Halil el, 112
Wilson, 161
Xalid, 343-344, 349
Xaneka, Ehmedi, 342

-Y-
Yahya Han, 315
Yakubi, Ayetullah Muhammed el, 160, 201
Yasin, Murtaza el, 173, 176
Yasir, Ebu, 380
Yasiri, Seyyid Alvan el, 162
Yekdista, Kari, 272
Yeken, Fethi, 65-68
Yemeni, Ebu'l Gays el, 441
Yezdani, Mevlana Habibulrahman, 322
Yezdani, Mürid Abbas, 329
Yezdi, 33
Yezdi, İbrahim, 127, 138
Yezdi, Seyyid Kasım, 160-162
Yıldırım, İzzettin, 361
Yıldırım, Mahmut, 361
Yusuf, Ebul Klam Muhammed Ebu, 304
Yusuf, Muhammed *(Şeyh)*, 304

-Z-
Zaferullah Han, 313
Zahir Şah, 22, 249-250, 253, 260, 268, 271
Zahir, Allame İhsan Elahi, 322
Zahir, Halit, 76
Zaidi, 272
Zavi, Hamid el, 210
Zergene, Ahmed, 28
Zerkavi, Ebu Mus'ab el, 82, 209-210, 263
Zevahiri, Eymen el, 262, 268
Zeydabadi, Ahmed, 127
Zeydan, Abdulkerim, 205
Zeynelabidin, Muhammed Surur, 414
Zindani, Abdulmecid el, 428-437, 439-440
Zoobi, Savfan el, 75
Zubeyr, Kadı M. el, 432-435

FAİK
BULUT

İSLAMCI ÖRGÜTLER 3

Elinizdeki kitap, Ortadoğu ve Orta Asya'daki jeopolitik oyunlarda önemli rol üstlenen, kimi zaman piyon olabilen ve çoğunlukla siyasete silahla müdahale eden İslamcı örgütlerin ilginç serüvenine ışık tutuyor. Kitapta, Hizbullah, Taliban, El Kaide, Irak Şiileri, Kürt İslamcıları ve onlarca eylemci grup hakkında ayrıntılı veriler sunuluyor. Türkiye'nin yanı başındaki ülkelerde İslamcıların marifetiyle dönen kirli siyasetlerin yanı sıra, bölge ülkelerinin ve ABD'nin bu örgütlere ilişkin çıkarcı politikaları gözler önüne seriliyor. Petrol dahil enerji hatları üzerinde serseri mayın gibi dolaşan radikal örgütlerin trajedisi ve hedefleri anlatılıyor.

Lübnan
İran
Irak
Afganistan
Pakistan
Kürt İslamcıları
Suudi Arabistan
Yemen

ISBN 978-605-4183-51-7
9 786054 183517
09.34.Y.0298.104

Cumhuriyet Kitapları